

Dīghanikāye Mahāvaggaṭṭhakathāya

Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Mahāvaggaṭṭhikā

Romanized from Myanmar version published in 1961

© Buddhasāsana Society

Ṭikā Series 11

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL “A”

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 တ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ဲ = i ဳ = ī ဣ = u ဵ = ū ြ = e ွ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ယံ ṅgha	ကန ṇṭha	ဈာ dhya	လှ pla	လှ lla
ကွ kka	ဇ cca	ကဏ ṇḍa	ဇ dhva	ဗ pba	လှ lya
ကျ kya	ဆ ccha	ကဏ ṇṇa	နိ nta	ဘိ bbha	လှ lha
ကြ kri	ဇ jja	ကဏ ṇha	နိ ntva	ဈ bya	ဂ vha
ကလ kla	ဇ jja	ကတ tta	နိ ntha	ဇ bra	ကွ sta
ကွ kva	ည ṇṇa	ကတ ttha	နိ nda	ဗ mpa	ကြ strā
ဈ khya	ဗ ṇha	ကတ tva	နိ ndra	ဗ mpha	သွ sna
ဇ khva	ဗ ṇca	ကျ tya	နိ ndha	ဗ mba	သွ sya
ဂ gga	ဆ ṇcha	ကြ tra	နိ nna	ဗ mbha	သွ ssa
လှ ggha	ဗ ṇja	ဒ dda	ဈ nya	ဗ mma	သွ sma
ဈ gya	ဗ ṇjha	ဒ ddha	နိ nha	ဈ mya	သွ sva
ဂ gra	ဇ ṭta	ဈ dya	ဗ ppa	ဗ mha	ကွ hma
ကံ ṅka	ဌ ṭtha	ဒ dra	ဗ ppha	လှ yya	ကွ hva
နံ ṅkha	သု ḍḍa	ဒ dva	ဈ pya	လှ yha	ဠ lha
ဂံ ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Mahāvaggaṭikā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Mahāpadānasutta

Pubbenivāsaṭṭaṣaṃyuttakathāvaṇṇanā	...	...	1
Jātiparicchedādivaṇṇanā	...	...	8
Bodhiparicchedavaṇṇanā	...	...	11
Sāvakayugaparicchedavaṇṇanā	...	...	11
Sāvakasannipātaparicchedavaṇṇanā	...	...	12
Upatṭhākaparicchedavaṇṇanā	...	...	12
Sambahulavāraṇṇanā	...	...	15
Sambahulaparicchedavaṇṇanā	...	...	15
Bodhisattadhammatāvaṇṇanā	...	...	18
Dvattimsamahāpurisalakkhaṇavaṇṇanā	...	...	34
Vipassīsamaññāvaṇṇanā	...	...	42
Jiṇṇapurisavaṇṇanā	...	...	45
Byādhipurisavaṇṇanā	...	...	46
Kālakatapurisavaṇṇanā	...	...	46
Pabbajitavaṇṇanā	...	...	46
Bodhisattapabbajjāvaṇṇanā	...	...	46
Mahājanakāya-anupabbajjāvaṇṇanā	...	...	47
Bodhisatta-abhinivesavaṇṇanā	...	...	48
Brahmayācanakathāvaṇṇanā	...	...	57
Aggasāvakayugavaṇṇanā	...	...	66
Mahājanakāyapabbajjāvaṇṇanā	...	...	73
Cārikā-anujānanaṇṇanā	...	...	73
Devatārocanavaṇṇanā	...	...	77

Mātikā

Piṭṭhaṅka

2. Mahānidānasutta

Nidānavañṇanā	...	...	79
Ussādanāvañṇanā	...	...	83
Pubbūpanissayasampattikathāvañṇanā	...	...	83
Titthavāsādivañṇanā	...	...	84
Paṭiccasamuppādagambhīratāvañṇanā	...	...	84
Apasādanāvañṇanā	...	...	88
Paṭiccasamuppādavañṇanā	...	...	91
Attapaññattivañṇanā	...	...	108
Na attapaññattivañṇanā	...	...	109
Attasamanupassanāvañṇanā	...	...	109
Sattaviññāṇaṭṭhivañṇanā	...	...	114
Aṭṭhavimokkhavañṇanā	...	...	118

3. Mahāparinibbānasutta

Rāja-aparihāniyadhammavañṇanā	...	...	123
Bhikkhu-aparihāniyadhammavañṇanā	...	...	125
Sāriputtasīhanādavañṇanā	...	...	136
Dussīla-ādīnavavañṇanā	...	...	136
Sīlavanta-ānisaṃsavañṇanā	...	...	137
Pāṭaliputtanagaramāpanavañṇanā	...	...	138
Ariyasaccakathāvañṇanā	...	...	140
Anāvattidhammasambodhiparāyaṇavañṇanā	...	...	140
Dhammādāsadhammapariyāyavañṇanā	...	...	142
Ambapālīgaṇikāvattuvañṇanā	...	...	143
Veluvagāmaṇassūpagamanavañṇanā	...	...	144
Nimittobhāsakathāvañṇanā	...	...	147
Mārayācanakathāvañṇanā	...	...	150

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
Āyusaṅkhāra-ossajjanavaṇṇanā	...	...	152
Mahābhūmicālavaṇṇanā	...	...	154
Aṭṭhapaṇisavaṇṇanā	...	...	158
Aṭṭha-abhibhāyatanavaṇṇanā	...	...	159
Aṭṭhavimokkhavaṇṇanā	...	...	163
Ānandayācanakathāvaṇṇanā	...	...	163
Nāgāpalokitavaṇṇanā	...	...	164
Catumahāpadesavaṇṇanā	...	...	165
Kammāraputtacundavatthuvaṇṇanā	...	...	169
Pānīyāharaṇavaṇṇanā	...	...	170
Pukkusaṃallaputtavatthuvaṇṇanā	...	...	170
Yamakasālavaṇṇanā	...	...	174
Upavāṇattheravaṇṇanā	...	...	177
Catusaṃvejanīyatṭhānavaṇṇanā	...	...	178
Ānandapucchākathāvaṇṇanā	...	...	179
Ānanda-acchariyadhammavaṇṇanā	...	...	179
Mahāsudassanasuttadesanāvaṇṇanā	...	...	181
Mallānaṃvandanāvaṇṇanā	...	...	182
Subhaddapariḍḍājakavatthuvaṇṇanā	...	...	182
Tathāgatapacchimavācāvaṇṇanā	...	...	184
Parinibbutakathāvaṇṇanā	...	...	186
Buddhasarīrapūjāvaṇṇanā	...	...	187
Mahākassapaṭṭhavaṇṇanā	...	...	188
Sarīradhātuvibhajanavaṇṇanā	...	...	190
Dhātuthūpapūjāvaṇṇanā	...	...	191

4. Mahāsudassanasutta

Kusāvatīrājadhānīvaṇṇanā	...	...	193
Cakkaratanavaṇṇanā	...	...	193

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
Hatthiratanavaṇṇanā	...	...	196
Assaratanavaṇṇanā	...	...	197
Maṇiratanavaṇṇanā	...	...	197
Itthiratanavaṇṇanā	...	...	197
Gahapatiratanavaṇṇanā	...	...	199
Pariṇāyakaratanavaṇṇanā	...	...	199
Catu-iddhisamannāgatavaṇṇanā	...	...	199
Dhammapāsādapokkharavaṇṇanā	...	...	199
Jhānasampattivaṇṇanā	...	...	200
Bodhisattapubbayogavaṇṇanā	...	...	201
Caturāsītīnagarasahassādivaṇṇanā	...	...	201
Subhaddādevi-upasaṅkamanavaṇṇanā	...	...	201
Brahmalokūpagamanavaṇṇanā	...	...	202

5. Janavasabhasutta

Nātikiyādibyaṅkaraṇavaṇṇanā	...	...	204
Ānandaparīkathāvaṇṇanā	...	...	204
Janavasabhayakkhavaṇṇanā	...	...	205
Devasabhāvaṇṇanā	...	...	205
Saṇṅkumārakathāvaṇṇanā	...	...	206
Bhāvita-iddhipādavaṇṇanā	...	...	208
Tividha-okāsādhigamavaṇṇanā	...	...	211
Catusatipaṭṭhānavaṇṇanā	...	...	214
Sattasamādhīparikkhāraṇavaṇṇanā	...	...	215

6. Mahāgovindasutta

Devasabhāvaṇṇanā	...	...	218
Aṭṭhayathābhuccavaṇṇanā	...	...	220

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
Sanāṅkumārakathāvaṇṇanā	...	...	224
Govindabrāhmaṇavatthuvaṇṇanā	...	...	225
Rajjasamvibhajanavaṇṇanā	...	...	226
Kittisadda-abbhuggamanavaṇṇanā	...	...	226
Brahmunāsākacchāvaṇṇanā	...	...	227
Reṇurāja-āmantanāvaṇṇanā	...	...	229
Chakhattiya-āmantanāvaṇṇanā	...	...	229
Brāhmaṇamahāsālādīnaṁāmantanāvaṇṇanā	...	...	230
Mahāgovindapabbajjāvaṇṇanā	...	...	230

7. Mahāsamayasutta

Nidānavaṇṇanā	...	...	232
Devatāsannipātavaṇṇanā	...	...	235

8. Sakkapañhasutta

Nidānavaṇṇanā	...	...	246
Pañcasikhagītagāthāvaṇṇanā	...	...	248
Sakkūpasaṅkamanavaṇṇanā	...	...	250
Gopakavatthuvaṇṇanā	...	...	251
Maghamāṇavavatthuvaṇṇanā	...	...	253
Pañhaveyyākaraṇavaṇṇanā	...	...	254
Vedanākammaṭṭhānavaṇṇanā	...	...	258
Mahāsivattheravatthuvaṇṇanā	...	...	266
Pātimokkhasamvaravaṇṇanā	...	...	269
Indriyasamvaravaṇṇanā	...	...	272
Somanassapaṭilābhakathāvaṇṇanā	...	...	275

9. Mahāsatipaṭṭhānasutta

Uddesavārakathāvaṇṇanā	...	...	278
------------------------	-----	-----	-----

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Kāyānupassanā

Ānāpānappabbavaṇṇanā	...	...	299
Iriyāpathapabbavaṇṇanā	...	...	303
Catusampajaññapabbavaṇṇanā	...	...	306
Paṭikkūlamānasikārapabbavaṇṇanā	...	...	307
Dhātumānasikārapabbavaṇṇanā	...	...	307
Navasivathikapabbavaṇṇanā	...	...	309

Vedanānupassanāvaṇṇanā	...	...	311
-------------------------------	-----	-----	-----

Cittānupassanāvaṇṇanā	...	...	313
------------------------------	-----	-----	-----

Dhammānupassanā

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā	...	...	315
Khandhapabbavaṇṇanā	...	...	320
Āyatanapabbavaṇṇanā	...	...	320
Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā	...	...	323
Catusaccapabbavaṇṇanā	...	...	336
Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā	...	...	336
Samudayasaccaniddesavaṇṇanā	...	...	340
Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā	...	...	341
Maggasaccaniddesavaṇṇanā	...	...	342

10. Pāyāsirājaññasutta

Pāyāsirājaññavatthuvaṇṇanā	...	...	350
(1) Candimasūriya-upamāvaṇṇanā	...	...	351
(2) Cora-upamāvaṇṇanā	...	...	352
(3) Gūthakūpapurisa-upamāvaṇṇanā	...	...	352
(6) Gabbhinī-upamāvaṇṇanā	...	...	353
(7) Supinaka-upamāvaṇṇanā	...	...	353

Mātikā		Piṭṭhaṅka
(8) Santatta-ayoguḷa-upamāvaṇṇanā	...	353
(9) Saṅkhadhama-upamāvaṇṇanā	...	354
(10) Aggikajaṭila-upamāvaṇṇanā	...	354
(11) Dvesatthavāha-upamāvaṇṇanā	...	355
(13) Akkhadhuttaka-upamāvaṇṇanā	...	355
(14) Sāṇabhārika-upamāvaṇṇanā	...	355
Saraṇagamanavaṇṇanā	...	356
Yaññakathāvaṇṇanā	...	356
Uttaramāṇavavatthuvaṇṇanā	...	357
Pāyāsīdevaputtavaṇṇanā	...	357

Mahāvaggaṭikāya mātikā niṭṭhitā.

Dīghanikāya

Mahāvaggaṭikā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Mahāpadānasutta

Pubbenivāsaṭṭaṣaṣṭakathāvaṇṇanā

1. Yathājātānaṃ karerirukkhānaṃ ghanapattasākhāviṭapehi maṇḍapasaṅkhepehi sañchanno padeso “**karerimaṇḍapo**”ti adhippeto. **Dvāreti** dvārasamīpe. Dvāre ṭhitarukkhavasena aññatthāpi samaññā atthīti dassetuṃ “**yathā**”ti-ādi vuttaṃ. Kathaṃ pana Bhagavā mahāgandhakuṭiyāṃ avasitvā tadā karerikuṭikāyaṃ vihasīti? Sāpi¹ Buddhassa Bhagavato vasanagandhakuṭi evāti dassento “**antojetavane**”ti-ādimāha. **Salaḷāgāranti** devadārurukkhehi katagehaṃ. **Pakatibhattassa pacchatoti** bhikkhūnaṃ pākatikabhattakālato pacchā, ṭhitamajjhanhikato uparīti attho. **Piṇḍapātato paṭikkantānanti** piṇḍapātabhojanato apētānaṃ. Tenāha “**bhattakiccan**”ti-ādi.

Maṇḍalasaṅghānā mālasaṅkhepena katā nisīdanasālā “**maṇḍalamālan**”ti adhippetāti āha “**nisīdanasālāyā**”ti. **Pubbenivāsaṭṭaṣaṣṭati** ettha pubbasaddo atītavisaṃyo, nivāsa-saddo kammaśādhano, khandhavinimutto ca nivasitadhammo natthi, khandhā ca santānavaseneva pavattantīti āha “**pubbenivutthakkhandhasantānasaṅkhātena pubbenivāsenā**”ti.

yojetvāti visayabhāvena yojetvā. **Pavattitāti** kathitā. Dhammūpasañhitattā dhammato anapetāti **dhammī**. Tenāha “**dhammasaṃyuttā**”ti.

Udapādīti paduddhāro, tassa uppannā jātāti iminā sambandho. Tam panassā uppannākāraṃ pāliyaṃ saṅkhepatova dassitaṃ, vitthārato dassetuṃ “**aho acchariyaṃ**”ti-ādi āradhmaṃ. Tattha **ke anussaranti, ke nānussarantīti** padadvaye paṭhamasmyeva sappapañcanaṃ, na itaranti tadeva puggalabhedato, kālavibhāgato, anussaraṇākārato, opammato niddisantenā “**tiṭṭhiyā anussarantī**”ti-ādi vuttaṃ. **Aggappattakammavādinoti** sikhāppattakammavādino “atthi kammaṃ atthi kammavipāko”ti¹ evaṃ kammassakatāñāṇe ṭhitā tāpasaparibbājakā. **Cattālīsaṃyeva kappe anussarantīti** brahmajālādīsu² Bhagavatā tathā paricchijja vuttattā. **Tato paraṃ na anussarantīti** tathāvacanañca diṭṭhigatopaṭṭhakassa tesāṃ ñāṇassa paridubbalabhāvato.

Sāvakāti mahāsāvaka³. Tesañhi kappasatasahassaṃ pubbābhinihāro. Pakatisāvakā pana tato ūnakameva anussaranti. Yasmā “kappānaṃ lakkhādhikaṃ ekaṃ, dve ca asaṅkhyeyyānī”ti kālavasena evaṃparimāṇo yathākkamaṃ aggasāvakapaccekabuddhānaṃ puññañāṇābhinihāro, sāvakabodhipaccekabodhipāramitāsambharaṇaṃ, tasmā vuttaṃ “**dve aggasāvakā -pa- kappasatasahassaṃcā**”ti. Yadi bodhisambhārasambharaṇakālaparicchinno tesāṃ tesāṃ ariyānaṃ abhiññāṇāṇavibhavo, evaṃ sante Buddhānampissa saparicchedatā āpannāti codanaṃ sandhāyāha “**Buddhānaṃ pana ettakanti paricchedo natthi, yāvatakaṃ ākaṅkhanti, tāvatakaṃ anussarantī**”ti “yāvatakaṃ neyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ”ti⁴ vacanato. Sabbaññutaññāṇassa viya hi Buddhānaṃ abhiññāṇāṇānampi savisaye paricchedo nāma natthi, tasmā yaṃ yaṃ ñātum icchanti, te taṃ taṃ jānanti eva. Atha vā satipi kālaparicchede karuṇūpāyakosallapariggahādīnā sātisaṃyattā mahābodhisambhārānaṃ paññāpāramitāya pavatti-ānubhāvassa paricchedo nāma natthi, kuto tannimittakānaṃ abhiññāṇāṇānanti vuttaṃ “**Buddhānaṃ -pa- natthī**”ti.

1. Khu 9. 271 piṭṭhe. 2. Dī 1. 14 piṭṭhe. 3. Theragāthā-Ṭṭha 2. 541 piṭṭhe vitthāro.

4. Khu 7. 278; Khu 8. 176; Khu 9. 376 piṭṭhesu.

Khandhapaṭipāṭiyāti yathāpaccayaṃ anupubbapavattamānānaṃ khandhānaṃ anupubbiyā. **Khandhappavattinti** vedanādikkhandhappavattim. Tesañhi anubhavanādi-ākāraggahaṇamassa sātisaṃ, taṃ saññābhava tattha tattha anussaraṇavasena gahetvā gacchantā ekavokārabhave alabhantā “na passantī”ti vuttā, jāle patitā viya sakuṇā, macchā viya cāti adhippāyo. **Kuṇṭhā viyā**ti dandhā viya. **Paṅgulā viyā**ti pīṭhasappino viya. **Diṭṭhiṃ gaṇhantī**ti adhiccasamuppannikadiṭṭhiṃ gaṇhanti. Yaṭṭhikoṭihetukaṃ gamanaṃ **yaṭṭhikoṭigamanaṃ** khandhapaṭipāṭiyā amuñcanato.

Evaṃ santepīti kāmāṃ buddhasāvakāpi asaññābhava khandhappavattim na passantī, evaṃ santepi **te** Buddhasāvakā asaññābhavaṃ laṅghitvā parato anussaranti. “**Vaṭṭe**”ti-ādi tathā tesāṃ anussaraṇākāraddassanaṃ. **Buddhehi dinnanaye ṭhatvā**ti “yattha pañcakappasatāni rūpappavattiyeva, na arūpappavatti, so asaññābhavo”ti evaṃ Sammāsambuddhehi desitāyaṃ dhammanettiyaṃ ṭhatvā. Evañhi antarā cutipaṭisandhiyo apassantā **parato anussaranti seyyathāpi āyasmā sobhitoti**¹. So kira pubbenivāse ciṇṇavasī hutvā anupaṭipāṭiyā attano nibbattaṭṭhānaṃ anussaranto yāva asaññābhava attano acittakapaṭisandhi, tāva addasa, tato paraṃ pañcakappasataparimāṇe kāle cutipaṭisandhiyo adisvā avasāne cutim disvā “kiṃ nāmetan”ti āvajjayamāno nayavasena “asaññābhavo bhavissatī”ti niṭṭhaṃ agamāsi. Atha naṃ Bhagavā taṃ kāraṇaṃ aṭṭhuppattim katvā pubbenivāsaṃ anussarantānaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesi¹. “**Cuti paṭisandhiṃ oloketvā**”ti idaṃ cutipaṭisandhivasena tesāṃ ñāṇassa saṅkamanadassanaṃ, tena sabbaso bhava anāmasitvā gantuṃ na sakkontīti dasseti.

Taṃ tadeva passantīti yathā nāma saradasamaye ṭhitamajjhanhikavelāya caturatanike gehe cakkhumato purisassa rūpagataṃ supākaṭameva hotīti lokasiddhametaṃ, siyā pana tassa sukhumataratirohitādibhedassa rūpagatassa agocaratā. Na tveva Buddhānaṃ ñātuṃ icchitassa ñeyyassa agocaratā, atha kho taṃ ñāṇālokena obhāsitaṃ hatthatale āmalakaṃ viya supākaṭaṃ suvibhūtaṃ meva

1. Theragāthā-Ṭīṭha 1. 367 piṭṭhe vitthāro.

hoti tathā ñeyyāvaraṇassa suppahīnattā. Tenāha “Buddhā pana attanā vā parehi vā diṭṭhakatasutaṃ, sūriyamaṇḍalobhāsasadisā”ti ca ādi.

Tathā sāvakā ca paccekabuddhā cāti ettha **tathā**-saddena “attanā diṭṭhakatasutameva anussaranti”ti idaṃ upasaṃharati, tena sappadesameva nesaṃ anussaraṇaṃ, na nippadesanti nidasseti.

Khajjopanaka-obhāsasadisāṃ ñāṇassa ativiya appānubhāvatāya. **Sāvakānanti** ettha pakatisāvakānaṃ pākatikapadīpobhāsasadisāṃ. Mahāsāvakānaṃ¹ mahāpadīpo bhāsasadisāṃ. Tenāha **visuddhimagge**² “ukkāpabhāsadisā”ti. **Osadhitārakobhāsasadisanti** ussannā pabhā etāya dhīyati, osadhīnaṃ vā anubalappadāyakattā “osadhī”ti evaṃ laddhanāmāya tārakāya pabhāsadisāṃ. **Saradasūriyamaṇḍalobhāsasadisāṃ** sabbaso andhakāraavidhamanato. Apaṭubhāvahetuko visayaggahaṇe cañcalabhāvo **khalitaṃ**, kuṇṭhibhāvahetuko visayassa anabhisamayo **paṭighāto**. **Āvajjanapaṭibaddhamevāti** āvajjanamattādhīnaṃ, āvajjitamatte eva yathicchitassa paṭivijjhanakanti attho. Sesapadadvayepi ese va nayo.

Asaṅga-appaṭihataṃ pavattamānaṃ Bhagavato ñāṇaṃ lahutarepi visaye, garutare ca ekasadisamevāti dassetuṃ “**dubbalapattapuṭe**”ti-ādinā upamādvayaṃ vuttaṃ. Dhammakāyattā Bhagavato guṇaṃ ārabha pavattā “**Bhagavantaṃyeva ārabha uppannā**”ti vuttaṃ. **Taṃ sabbampīti** taṃ yathāvuttaṃ sabbampi pubbenivāsapaṭisaṃyuttakathaṃ. Tittiyānaṃ, sāvakānaṃca pubbenivāsānussaraṇaṃ Bhagavato pubbenivāsānussaraṇassa hīnudāharaṇadassanavasenettha kathitaṃ. Evañhi Bhagavato mahantabhāvo visesato pakāsito hotīti. **Saṅkhepatoti** samāsato. Yattakopi pubbenivāsānussatiñāṇassa pavattibhedo attano ñāṇassa visayabhūto, taṃ sabbaṃ tadā yathākathitaṃ te bhikkhū saṅkhipitvā “**itipī**”ti āhaṃsu. Tassa ca anekākāratāya āmedītavacanaṃ, pi-saddo sampiṇḍanatto, “iti kho bhikkhave sappāṭibhaya bālo”ti-ādīsu³ viya ākāratto **iti**-saddoti dassento “**evampī**”ti tadatthamāha.

1. Theragāthā-Ṭīṭha 2. 541 piṭṭhe vitthāro.

2. Visuddhi 2. 41 piṭṭhe.

3. Ma 3. 107; Am 1. 100 piṭṭhesu.

2-3. **Vuttamevā**ti ettha ca idha pāṭhe yaṃ vattabbaṃ tena pāṭhena sādharmaṇaṃ, taṃ vuttamevāti adhippetāṃ, na asādharmaṇaṃ apubbapadavaṇṇanāya adhikatattāti taṃ dassento **“ayameva hi viseso”**ti-ādimāha. **“Assosī”**ti idaṃ savanakiccanipphattiyā vuttaṃ saddaggahaṇamukhena tadatthāvabodhassa siddhattā. Tattha pana pāḷiyaṃ **“imaṃ saṃkhiyadhammaṃ viditvā”** icceva¹ vuttaṃ. Ime bhikkhū mama guṇe thomenti, kathaṃ? Mama pubbenivāsañāṇaṃ ārabbhāti yojanā. **Nipphattinti** kiccanipphattiṃ, tena kātabbakiccasiddhanti attho. **Noti** pucchāvācī nu-iti iminā samānattho nipātoti vuttaṃ **“iccheyyātha nū”**ti. **Nanti** bhagavantaṃ. **“Yaṃ Bhagavā”**ti ettha yaṃ-saddena kiriyāparāmasanabhūtena **“dhammiṃ kathaṃ katheyyā”**ti evaṃ vuttaṃ dhammikathākaraṇaṃ parāmaṭṭhaṃ **“etassā”**ti padassa atthoti āha **“etassa dhammikathākaraṇassā”**ti, ādaravasena pana taṃ dvikkhattuṃ vuttaṃ.

4. **Suṇāthāti** ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā, etena **“manasi karoṭhā”**ti padaṃ saṅgaṇhāti. **Sotāvadhānaṃ** sotassa odhanaṃ, sussūsāti attho. Chinnaṃ upacchinnāṃ vaṭumaṃ saṃsāravaṭṭaṃ etesanti **chinnavaṭumakā**, sammāsambuddhā, aññe ca khīṇāsavā, idha pana sammāsambuddhā adhippetā. Tesañhi sabbaso anussaraṇaṃ itaresaṃ avisayo. Tenāha **“aññesaṃ asādharmaṇaṃ”**ti. **Paccattavacane dissati yaṃ-saddo** kammaṭṭhadīpanato. **Upayogavacane** dissati yaṃ-saddo pucchanakiriyāya kammaṭṭhadīpanato. **Tanti** ca upayogavacanameva pucchatī-saddassa dvikammakabhāvato. **Yanti** yena kāraṇenāti ayamettha atthoti āha **“karaṇavacane dissati”**ti. **Bhummeti daṭṭhabboti** yathā yaṃ-saddo na kevalaṃ paccatta-upayogesu eva, atha kho karaṇepi dissati, evaṃ idha bhummeti daṭṭhabbo. **Dasasahassilokadhātunti** jātikkhettabhūtaṃ dasasahassacakkavāḷaṃ. **Unnādentō uppajji** anekacchariyapātubhāvapaṭimaṇḍitattā buddhuppādassa.

Kālassa bhaddatā nāma tattha sattānaṃ guṇavibhūtiyā, Buddhuppādaparamā ca guṇavibhūtiṃ tabbahulatā yassa kappassa bhaddatāti āha **“pañcabuddhuppādapāṭimaṇḍitattā sundarakappe”**ti, tathā sārabhūtaguṇavasena

1. Dī 1. 2 piṭṭhe.

“**sāraṅkappe**”ti. “Imaṃ kappam thomento evamāhā”ti vatvā imassa kappassa tathā thometabbatā anaññasādharaṇāti dassetum **“yato paṭṭhāyā”**ti-ādi vuttam. Tattha **yato paṭṭhāyā**ti yato pabhuti. **Abhinīhāro katoti** manussattādi-aṭṭhaṅgasamannāgato abhinīhāro pavattito. Saṃsārassa anādibhāvato imassa Bhagavato abhinīhārato puretaram uppannā sammāsambuddhā anantā aparimeyyāti tehi uppannakappe nivattento **“etasmim antare”**ti āha. Kāmaṃ Dīpaṅkarabuddhuppāde ayaṃ Bhagavā abhinīhāramakāsi, tassa pana Bhagavato nibbatti imassa abhinīhārato purimatarāti vuttam **“amhākaṃ -pa- nibbattimsū”**ti.

Asaṅkhyeyyakappapariyosāneti mahākappānam asaṅkhyeyyapariyosāne. Esa nayo ito paresupi. **“Ito tiṃsakappasahassānam uparī”**ti etena Padumuttarassa Bhagavato, Sumedhassa ca Bhagavato antare ekūnasattatikappasahassāni Buddhasuññāni ahesunti dasseti. **“Ito aṭṭhārasannaṃ kappasahassānam uparī”**ti iminā Sujātassa Bhagavato, Atthadassissa ca Bhagavato antare ekenūnāni dvādasakappasahassāni Buddhasuññāni ahesunti dasseti. **“Ito catunavute kappe”**ti iminā Dhammadassissa Bhagavato, Siddhatthassa ca Bhagavato antare chādhikanavasatuttarāni sattarasakappasahassāni Buddhasuññāni ahesunti dasseti. **“Ekatimse kappe”**ti iminā Vipassissa Bhagavato, Sikhissa ca Bhagavato antare saṭṭhi kappāni Buddhasuññāni ahesunti dasseti. Te sabbepi Padumuttarassa Bhagavato oraṃ Sumedhādīhi uppannakappehi saddhiṃ samodhāniyamānā satasahassā kappā honti, yattha mahāsāvakaḍḍayo¹ vivaṭṭūpanissayāni kusalāni sambharimsu. Buddhasuññepi loke Paccekabuddhā uppajjitvā tesam purisavisesānam puññābhisandābhībuddhiyā paccayā honti. **“Evamayan”**ti-ādi vuttamevattham nigamanavasena vadati.

“Kim panetan”ti-ādi pubbanimittavibhāvanatthāya āraddham. Tattha **etanti** Buddhānam uppajjanam. **Kappasaṇṭhānakālasinti** vivaṭṭakappassa saṇṭhahanakāle. **Ekamasaṅkhyeyyanti** saṃvattaṭṭhāyīm sandhāyāha. **Ekaṅgaṇam hutvā ṭhiteti** pabbatarukkhagacchādīnam, meghādīnaṅca abhāvena vivaṭam aṅgaṇam hutvā ṭhite.

1. Theragāthā-Ṭṭha 2. 541 piṭṭhe vitthāro.

Lokasannivāseti bhājanalokena sannivisitabbaṭṭhāne. Vīsati yaṭṭhiyo **usabham**. “Usabhamattā, dve usabhamattā”ti-ādinā paccekam mattāsaddo yojetabbo. **Yojanasahassamattā hutvāti** patamānāva udakadhārā yojanasahassamattam ākāsaṭṭhānam pharitvā pavattiyā yojanasahassamattā hutvā. **Yāva avinaṭṭhabrahmalokāti** yāva ābhassarabrahmalokā, yāva subhakiṇhabrahmalokā, yāva vehapphalabrahmalokāti atho.

Vātavasenāti saṭṭhisahassādhikanavayojanasatasahassubbedhassa sandhārakavātamaṇḍalassa vasena. **Mahābodhipallaṅkoti** Mahābodhipallaṅkappadesamāha. Tassa pacchā vināso, paṭhamam saṅṭhahanañca dhammatāvasena veditabham. **Tatthāti** tasmim padese. **Pubbanimittam hutvāti** Buddhuppādassa pubbanimittam hutvā. Pubbanimittasannissayo hi gaccho nissitavohārena tathā vutto. Tenāha “tassā”ti-ādi. **Kaṇṇikābaddhāni hutvāti** ābaddhakaṇṇikā viya hutvā. Suddhāvāsabrahmāno attamanā -pa- gacchantīti yojanā. Vehapphalepi subhakiṇhe saṅgahetvā “**nava brahmalokā**”ti vuttam. Tathā hi te catutthim yeva viññāṇaṭṭhitim bhajanti. **Nikkhamantesūti** mahābhinikkhamanam abhinikkhamantesu. Abhijāti panettha jātibhāvasāmaññena gabbhokkantiyāva saṅgahitā. Nimīyati anumīyati phalam etenāti **nimittam**, kāraṇam. Nāpakampi hi kāraṇam disvā tassa abyabhicārībhāvena phalam siddhameva katvā gaṇhi, yathā tam asito isi abhijātiyam Mahāpurisassa lakkhaṇāni disvā tesam abyabhicārībhāvena Buddhaguṇe siddhe eva katvā gaṇhi, evam pana gayhamānam tannimittakam phalam tadānubhāvena siddham viya voharīyati tabbhāve bhāvato. Tenāha “**tesam nimittānam ānubhāvenā**”ti-ādi. Tathā cāha Bhagavā “so tena lakkhaṇena samannāgato -pa-. Rājā samāno kim labhati, buddho samāno kim labhati”ti¹ ca evamādi. **Imamatthanti** pañca buddhā imasmim kappe uppajjissantīti imamattham yāthāvato **jānimsu**.

1. Dī 3. 119, 121 piṭṭhādīsu.

Jātiparicchedādivaṇṇanā

5-7. **Kappaparicchedavasenā**ti “ito so ekanavute kappe”ti-ādinā yattha yattha kappe te te buddhā uppannā, tassa tassa kappassa paricchindanavasena pariṇānavasena. “Idaṃ tan”ti hi niyametvā paricchijja jānanam paricchindanam **paricchedo. Parittanti** ittaram. **Lahukanti** sallahukam, āyuno adhippetattā rassanti vuttam hoti. Tenāha “ubhayametam appakasseva vevacanan”ti.

“**Appam vā bhiyyo**”ti avisesajotanam “vīsam vā timsam vā”ti-ādinā aniyamitavaseneva yathālābhato vavatthapetvā ayañca nayo apacuroti dassento “**evam dīghāyuko pana atidullabho**”ti āha. Idaṃ tam visesavavatthāpanam puggalesu pakkhipitvā dassento “**tattha visākhā**”ti-ādimāha.

Yadi evam kasmā amhākam Bhagavā tattakampi kalam na jīvi, nanu Mahābodhisattā carimabhava ativiya ulāratamena puññābhisankhārena paṭisandhim gaṇhantīti? Saccametanti. Tattha kāraṇam dassetuṃ “**vipassī-ādayo panā**”ti-ādi vuttam. Tattha abhijātiyā mettāṭṭhānatāya abhisankhāraviññāṇassa mettāpubbabhāgatā¹. Tadanugūṇaṃhi tesam visesato paṭisandhiviññāṇam. Tassa visesato bahulam khemavitakkūpanissayatāya somanassasahagatatā, anaññasādhāraṇaparopadesarahitañāṇavisesūpanissayatāya ñāṇasampayuttatā, asaṅkhārikatā ca veditabbā, **asaṅkhyeyyam āyu** ādhāravisesato, nissayavisesato, paṭipakkhadūrībhāvato, pavatti-ākāravisesato ca aparimeyyānubhāvatāya kāraṇassa. Tattha cirataram kalam santānassa pāramitāparibhāvitatā **ādhāravisesatā**. Alobhajjhāsayaḍi-āsayasampadā **nissayavisesatā**. Lābhamacchariyādipāpadhammavikkhambhanam **paṭipakkhadūrībhāvo**. Sabbasattānam sakalavaṭṭadukkhanissaraṇatthāya āyūhanā **pavatti-ākāraviseso** veditabbo.

Ayañca nayo sabbesam mahābodhisattānam carimabhavābhiniḍḍakakammāyūhane sādharāṇoti tassa phalenāpi ekasadiseneva

1. Mettāpubbabhāgatāya (Ka)

bhavitabbanti āha “**iti sabbe Buddhā asaṅkhyeyyāyukā**”ti,
asaṅkhyeyyakālāvattānāyukāti attho.

Asaṅkhyeyyāyukasamvattanasamattham paricitaṁ kammaṁ hoti, Buddhā
pana tadā manussānaṁ paramāyupparamāṇānurūpameva kālaṁ thatvā
parinibbāyanti tato paraṁ thatvā sādhetabbapayojanābhāvato,
dhammatāvesāti vā veditabbā. **Aṭṭhakathāyaṁ** pana tato paraṁ pana
aṭṭhānassa “utubhojanavipattiya”¹ti¹ kāraṇaṁ vuttaṁ, “taṁ lokasādhāraṇaṁ
loke jātasamvuddhānaṁ Tathāgatānaṁ na hoti”ti na sakkā vuttuṁ. Tathā hi
nesaṁ rogakilamathādayo hontiyeva. **Utubhojanavaseṇāti** asampannassa,
sampannassa ca utuno, bhojanassa ca vasena yathākkamaṁ **āyu hāyatipi**
vaḍḍhatipi. **Āyūti** ca paramāyu adhippetāṁ. Tattha yaṁ vattabbaṁ, taṁ
Brahmajālādiṭṭikāyaṁ² vuttameva.

Idāni tamattham samudāgamato paṭṭhāya dassetuṁ “**tattha yadā**”ti-ādi
vuttaṁ. Dhamme niyuttā **dhammikā**, na dhammikā **adhammikā**, himsādi-
adhammapasutā. **Adhammikameva hoti** issarajanānaṁ anuvattanena,
paresaṁ diṭṭhānugati-āpajjanena ca. **Uṇhavalāhakā devatāti** uṇha-utuno
paccayabhūtameghamālāsamuṭṭhāpakā devaputtā. Tesāṁ kira tathā
cittuppadasamakārameva yathicchitaṭṭhānaṁ uṇhaṁ pharamānā
valāhakamālā nātibahalā ito cito nabhaṁ chādentī vitanoti. Esa nayo
sītavalāhakavassavalāhakāsu. **Abbhavalāhakā** pana devatā sītuṇhavasasehi
vinā kevalaṁ abbhapaṭalasseva samuṭṭhāpakā veditabbā. **Tāsanti** ettha
“mittā”ti padaṁ ānetvā yojanā. Kāmaṁ heṭṭhā vuttā sattavidhāpi devatā
cātumahārājikāva, tā pana tena tena visesena vatvā idāni tadaññe
paṭhamabhūmike kāmāvacaradeve sāmāññato gaṇhanto “**Cātumahārājikā**”ti
āha. **Tāsaṁ adhammikatāyāti** rājūnaṁ adhammikabhāvamūlakena uparājādi-
adhammikabhāvaparamparābhatena tāsaṁ devatānaṁ adhammikabhāvena.
Visamaṁ candimasūriyā pariharantīti bahvābādhatādi-
aniṭṭhaphalūpanissayabhūtaṁ yathāvutta-adhammikatāsaññitassa
sādhāraṇassa pāpakammasa balena visamaṁ vāyantena vāyunā pīḷiyamānā
candimasūriyā sineruṁ parikkhipantā visamaṁ parivattanti yathāmaggena

1. Dī-Ṭṭha 2. 7 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭi 1. 156 piṭṭhe.

nappavattantīti. Assidaṃ yathā candimasūriyānaṃ visamaparivattanaṃ visamavātasāṅkhobhahetukaṃ, evaṃ utuvassādivisamappavattīti dassetuṃ **“vāto yathāmaggena na vāyati”**ti-ādi vuttaṃ. **Devatānanti** sītavalāhaka devatādi devatānaṃ. Tenāha **“sītuṇhabhedo utū”**ti-ādi. **Tasmim̐ asampajjanteti** tasmim̐ yathāvutte vassabījabhūte utumhi yathākālaṃ sampattim̐ anupagacchante.

“Na sammā devo vassati”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto **“kadāci”**ti-ādimāha. Tattha **kadāci vassatīti** kadāci avassanakāle¹ vassati. **Kadāci na vassatīti** kadāci vassitabbakāle na vassati. **Katthaci vassati, katthaci na vassatīti** padesaṃ māha. **“Vassantopi”**ti-ādi **“kadāci vassati, kadāci na vassati”**ti padadvayasēva atthavivaraṇaṃ. **Vigatagandhavaṇṇarasādīti ādi-saddena** nirojataṃ saṅgaṇhāti. **Ekasmim̐ padeseti** bhattapacanabhājanassa ekapasse. **Uttanḍulanti** pākato ukkantatanḍulaṃ. **Tihākārehīti** sabbaso aparīṇataṃ, ekadesena parīṇataṃ, duparīṇatāñcāti evaṃ tihākārehi **paccati** pakkāsayaṃ upagacchati. **Appāyukāti** ettha **“dubbaṇṇā cā”**tipi vattabbaṃ. **Evaṃ utubhojanavasena āyu hāyati** hetumhi aparikkhīṇepi paccayassa paridubbalattā.

“Yadā panā”ti-ādisukkapakkhassa attho vuttavipariyāyena veditabbo.

Vaḍḍhitvā vaḍḍhitvā parihīnanti veditabbaṃ. Kasmā? Na hi ekasmim̐ antarakappe aneke buddhā uppajjanti, eko eva pana uppajjatīti. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **“kathan”**ti-ādi vuttaṃ. **Cattāri thatvāti** accantasamyoge upayogavacanāṃ. **Yamyam̐ āyuparimāṇesūti** yattakayattakaparamāyupparimāṇesu. **Tesampīti** Buddhānaṃ. **Tam̐ tadeva āyuparimāṇam̐ hoti,** tattha kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva.

Jātiparicchedādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Avassitabbakāle (?)

Bodhiparicchedavaṇṇanā

8. **Mūleti** mūlāvayavassa samīpe. Taṃ pana tassā heṭṭhāpadeso hotīti āha “**pāṭalirukkhassa heṭṭhā**”ti. **Taṃ divasanti** attanā jātadivase, **taṃ divasanti** vā taṃ Bhagavato abhisambodhidivase. So kira bodhirukkho sālakalyāṇī viya pathaviyā abbhantare eva puretaraṃ vaḍḍhento abhisambodhidivase pathaviṃ ubbhijjivā uṭṭhito ratanasataṃ ucco, tāvadeva ca vitthato hutvā nabhaṃ pūrento aṭṭhāsi. Ayampi kiretassa rukkhabhāvena viya aññehi vemattatā. Ghanasaṃhatanāḷavaṇṇatāya **kaṇṇikabaddhehi viya pupphehi**. **Ekasañchannāti** pupphānaṃ nirantaratāya ekajjhaṃ sañchannā. **Tattha tattha nibaddha -pa- samujjalanti** taṃ taṃ olambitakusumadāmehi ceva taṃ taṃ khittamālāpiṇḍhi ca ito cito vippakiṇṇavividhavaṇṇamuttapupphehi ca sammadeva ujjalaṃ. **Aññaamaññaṃ sirīsampattāni**ti aññaamaññaṃ siriyaṃ sobhāya sampannāni. **Buddhaguṇavibhavasirinti** sammāsambuddhehi abhigantabbaguṇavibhūtisobhaṃ. **Paṭivijjhamānoti** adhigacchanto.

Setambarukkhoti setavaṇṇaphalo ambarukkho. **Tadevāti** pāṭaliyā vuttappamāṇameva. **Ekatoti** ekapasse. **Surasāni**ti sumadhurarasāni.

Ekova pallaṅkoti ekova pallaṅkappadeso. **So so** rukkho “**bodhī**”ti **vuccati** bujjhanti etthāti katvā.

Sāvakayugaparicchedavaṇṇanā

9. **Sāvakaparicchedeti** sāvakayugaparicchede. “Khaṇḍatissan”ti dvepi ekajjhaṃ gahetvā ekattavasena vuttanti āha “**khaṇḍo ca tisso cā**”ti. **Buddhānaṃ** sahodaro, vemātikopi vā jeṭṭhabhātā na hotīti “**ekapitiko kaniṭṭhabhātā**”ti vuttaṃ. **Avasesehi** puttehi. “Paññāpāramiyā matthakaṃ patto”ti vatvā tassa matthakappattaṃ guṇavisesaṃ dassetuṃ “**sikhinā bhagavatā**”ti-ādi vuttaṃ.

Uttaroti uttamo. Puna **uttaroti** therāṃ nāmena vadati. **Pāranti** parakoṭimattakam. **Paññāvisayeti** paññādhikāre. Pavattiṭṭhānavasena hi pavattiṃ vadati.

Sāvakasannipātaparicchedavaṇṇanā

10. **Uposathanti** āṇāpātimokkham. **Dutiyatatiyesūti** dutiye, tatiye ca sāvakasannipāte. **Eseva nayoti** caturāṅgikataṃ atidisati. **Abhinīhārato paṭṭhāya vatthuṃ kathetvā pabbajjādīpetabbā**, sā pana yasmā **Manorathapūraṇiyaṃ** Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ¹ vitthārato āgatā, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbāti.

Upaṭṭhākaparicchedavaṇṇanā

11. **Nibaddhupaṭṭhākabhāvanti** ārambhato paṭṭhāya yāva parinibbānā niyata-upaṭṭhākabhāvaṃ. Aniyatupaṭṭhākā pana Bhagavato paṭhamabodhiyaṃ bahū ahesuṃ. Tenāha **“Bhagavato hī”**ti-ādi. Idāni Ānandatthero yena kāraṇena Satthu nibaddhupaṭṭhākabhāvaṃ upagato, yathā ca upagato, taṃ dassetuṃ **“tattha ekadā”**ti-ādi vuttaṃ. **“Ahaṃ iminā maggena gacchāmi”**ti āha anayabyasanāpādakena kammunā codiyamāno. **Atha naṃ Bhagavā** tamatthaṃ anārocetvāva khemaṃ maggaṃ sandhāya **“ehi bhikkhu iminā gacchāmi”**ti āha. Kasmā panassa Bhagavā tamatthaṃ nārocesīti? Ārocitepi asaddahanto nādiyissati. Tañhi tassa hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti. **Teti te gamanaṃ, “tan”**ti vā pāṭho.

Anvāsattoti anubaddho, upadduto vā. Dhammagāraṇanissito saṃvego **dhammasaṃvego** “amhesu nāma tiṭṭhantesu Bhagavatopi īdisaṃ jātan”ti. **“Ahaṃ upaṭṭhahissāmi”**ti vadanto dhammasenāpati atthato evaṃ vadanto nāma hotīti **“ahaṃ bhante tumhe”**ti-ādi vuttaṃ. **Asuññāyeva me sā disāti** asuññāyeva mama sā disā. Tattha kāraṇamāha **“tava ovādo buddhānaṃ ovādasadiso”**ti.

Vasitum na dassatīti ekagandhakuṭiyaṃ vāsaṃ na labhissatīti adhippāyo. **Parammukhā desitassāpi dhammassāti** suttantadesanaṃ sandhāya vuttaṃ. Abhidhammadesanā panassa parammukhāva pavattā pageva yācanāya. Tassā vācanāmaggopi sārīputtattherappabhavo. Kasmā? So niddesapaṭṭisambhidā

1. Am-Ṭṭha 1. 204 piṭṭhe.

viya therassa bhikkhuto gahitadhammakkhandhapakkhiyo. Apare pana “Dhammabhaṇḍāgāriko paṭipāṭiyā tikadukesu devasikaṃ katokāso Bhagavantam pañham pucchi, Bhagavāpissa pucchitapucchitam nayadānavasena vissajjesi. Evaṃ abhidhammopi satthārā parammukhā desitopi therena sammukhā paṭiggahitova ahosi”ti vadanti. Sabbam vīmaṃsitvā gahetabbam.

Aggupatṭhākoti upatṭhāne sakkaccakāritāya aggabhūto upatṭhāko. Thero hi upatṭhākaṭṭhānam laddhakālato patṭhāya Bhagavantam duvidhena udakena, tividhena dantakaṭṭhena, pādaparikammena, gandhakuṭipariveṇasammajjanenāti evamādīhi kiccehi upatṭhahanto “imāya nāma velāya Satthu idam nāma laddhum vaṭṭati, idam nāma kātum vaṭṭatī”ti cintetvā tam tam nipphādentō mahatim daṇḍadīpikaṃ gahetvā ekarattim gandhakuṭipariveṇam nava vāre anupariyāyati. Evañhissa ahosi “sace me thinamiddham okkameyya, Bhagavati pakkosante paṭivacanam dātum nāham sakkuṇeyyan”ti, tasmā sabbarattim daṇḍadīpikaṃ hatthena na muñcati. Tena vuttam “aggupatṭhāko”ti.

12. Pitumātuḷātanagaraparichedo pitumukhena āgatattā “pitiparicchedo”ti vutto.

Vihāram pāvisīti gandhakuṭim pāvisi. **Ettakam kathetvāti** kappaparichedādīnavavārapaṭimaṇḍitam vipassī-ādīnam sattannam Buddhānam pubbenivāsaṭisaṃyuttam ettāvatā desanam desetvā. Kasmā panettha Bhagavā Vipassī-ādīnam sattannamyeva Buddhānam pubbenivāsam kathesi, na Buddhavaṃsadesanāyam¹ viya pañcavīsatiyā Buddhānam, tato vā pana bhiyyoti? Anadhikārato, payoanābhāvato ca. Buddhavaṃsadesanāyam¹ hi—

“Kīdiso te mahāvīra, abhinīhāro naruttama.

Kamhi kāle tayā vīra, patthitā bodhimuttamā”ti-ādīnā—

pavattam tam puccham adhikāram aṭṭhuppattim katvā yassa sammāsambuddhassa pādamūle attanā mahābhinihāro kato, tam dīpaṅkaram Bhagavantam ādim katvā yesam catuvīsatiyā buddhānam santikā bodhiyā laddhabyākaraṇo hutvā tattha tattha pāramiyo pūresi, tesam paṭipattisaṅkhāto pubbenivāso, attano ca paṭipatti kathitā, idha pana tādiso adhikāro

1. Khu 4. 305 piṭṭhe.

natthi, yena dīpaṅkarato paṭṭhāya, tato vā pana purato Buddhhe ārabha pubbenivāsaṃ kathyeyya. Tasmā na ettha Buddhavaṃsadesanāyaṃ¹ viya pubbenivāso vitthārito. Yasmā ca Buddhānaṃ desanā nāma desanāya bhājanabhūtānaṃ puggalānaṃ ñāṇabalānurūpā, na attano ñāṇabalānurūpā, tasmā tattha aggasāvakānaṃ, mahāsāvakānaṃ², tādīsānaṃ devabrahmānaṃ vasena desanā vitthāritā. Idha pana pakatisāvakānaṃ, tādīsānaṃ devatānaṃ vasena pubbenivāsaṃ kathento sattannaṃ eva Buddhānaṃ pubbenivāsaṃ katesi. Tathā hi ne Bhagavā palobhanavasena samuttejetuṃ sappapañcatāya kathāya desanaṃ matthakaṃ apāpetvāva gandhakuṭiṃ pāvisi. Tathā ca imissā eva desanāya anusārato ātānāṭiyaparitta³ desanādayo pavattā.

Apicettha Bhagavā attano suddhāvāsacārikāvibhāvinīyā uparidesanāya saṅgahatthaṃ vipassī-ādīnaṃ eva sattannaṃ sammāsambuddhānaṃ pubbenivāsaṃ katesi. Tesāmyeva hi sāvakā tadā ceva etarahi ca suddhāvāsabhūmiyaṃ ṭhitā, na aññesaṃ parinibbutattā. “Siddhatthatissaphussānaṃ kira Buddhānaṃ sāvakā Suddhāvāsesu upapannā upapattisamanantameva imasmiṃ sāsane upakādayo viya arahattaṃ adhigantvā nacirasseva parinibbāyimsu, na tattha tattha yāvatāyukaṃ aṭṭhaṃsū”ti vadanti. Tathā yesaṃ sammāsambuddhānaṃ paṭivedhasāsaṇaṃ ekaṃsato nicchayena ajjāpi dharati, na antarahitaṃ, te eva kittento vipassī-ādīnaṃyeva bhagavantānaṃ pubbenivāsaṃ imasmiṃ sutte katesi vencyyajjhāsaya vasena. Apubbācarimaniyamo pana aparāparaṃ saṃsaraṇakasattavāsavaṇa ekissā lokadhātuyā icchitoti na tenetaṃ virujjhatīti daṭṭhabbaṃ. **Nirantaraṃ matthakaṃ pāpetvā**ti abhijātito paṭṭhāya yāva pātimokkhuddeso yāvatā buddhakiccasiddhi, tāva matthakaṃ sikkhaṃ pāpetvā. Na tāva kathitoti yojanā.

Tantinti dhammatantiṃ, pariyaṭṭinti attho.

Puttaputtamātuyānavihāradhanavihāradāyakādīnaṃ sambahulānaṃ atthānaṃ vibhāvanavasena pavattavāro **sambahulavāro**.

1. Khu 4. 299 piṭṭhe. 2. Theragāthā-Ṭīṭha 2. 541 piṭṭhe vitthāro. 3. Dī 3. 158 piṭṭhe.

Sambahulavāraṇṇanā

Kāmañcāyaṃ pāliyaṃ anāgato, aṭṭhakathāsu āgatattā pana ānetvā dīpetabboti taṃ dīpento “**sabbabodhisattānañhi**”ti-ādimāha. **Kulavaṃso** kulānukkamo. **Paveṇī**ti paramparā. “**Kasmā**”ti puttuppattiyā kāraṇaṃ pucchitvā taṃ vissajjento “**Sabbaññubodhisattānañhi**”ti-ādimāha, tena tesāṃ jātanagarādi paññāyamānaṃ ekaṃsato manussabhāvasañjānanatthaṃ icchitabbaṃ, aññathā yathādhippetabuddhakiccasiddhi eva na siyāti dasseti, yato mahāsattānaṃ carimabhava manussaloke eva pātubhāvo, na aññattha.

Sambahulaparichedavaṇṇanā

Candādīnaṃ sobhāvisesaṃ raheti cajāpetīti **Rāhu**, rāhuggaho, idha pana Rāhu viyāti **Rāhu**. **Bandhananti** ca anattupattitṭhānataṃ sandhāya vuttaṃ. Tathā Mahāsattena vuttavacanameva gahetvā kumārassa “**Rāhulo**”ti nāmamakāmsu. **Athā**ti nipātamattaṃ. **Rocinī**ti rocanasīlā, ujjalarūpāti attho. **Rucaggaṭī**ti rucāṃ pabhātaṃ āgatibhūtā, ga-kārāgamaṃ katvā vuttaṃ. Itthiratanabhāvato manussaloke sabbāsaṃ itthīnaṃ bimbapaṭicchannabhūtāti **bimbā**.

Jhānā vuṭṭhāyāti pādakajjhānato vuṭṭhāya.

Aṭṭhaṅgulubbedhāti aṭṭhaṅgulappamāṇabahalabhāvā. **Cūḷaṃsena** chādetvāti tiriyabhāgena ṭhapanavasena sabbāṃ vihāraṭṭhānaṃ chādetvā. **Suvaṇṇayaṭṭhiphālehi**ti phālappamāṇāhi suvaṇṇayaṭṭhihi. **Suvaṇṇahatthipādānī**ti pakatihatthipādaparimāṇāni suvaṇṇakhaṇḍāni. **Vuttanayenevāti** cūḷaṃseneva. **Suvaṇṇakattīhi**ti suvaṇṇakhaṇḍehi. **Salakkhaṇānanti** lakkhaṇasampannānaṃ saḥassārānaṃ.

Bodhipallaṅkoti abhisambujjhanakāle nisajjaṭṭhānaṃ. **Avijahitoti** Buddhānaṃ tathānisajjāya anaññatthabhāvībhāvato apariccatto. Tenāha “**ekasmimyeva ṭhāne hoti**”ti. **Paṭhamapadagaṇṭhikāti** pacchime sopānaphalake ṭhatvā ṭhapiyamānassa dakkhiṇapādassa patiṭṭhahanaṭṭhānaṃ. Taṃ pana yasmā daḷhaṃ thiraṃ kenaci abhejjaṃ hoti, tasmā “**padagaṇṭhi**”ti vuttaṃ.

Yasmiṃ bhūmibhāge idāni jetavanamahāvihāro, tattha yasmiṃ thāne purimānaṃ sabbabuddhānaṃ mañcā paññattā, tasmimyeva padese amhākampi Bhagavato mañco paññattoti katvā “cattāri mañcapādaṭṭhānāni avijahitāneva hontī”ti vuttaṃ. Mañcānaṃ pana mahantakhuddakabhāvena mañcapaññāpanapadesassa mahantāmahantatā appamāṇaṃ, Buddhānubhāvena pana so padeso sabbadā ekappamāṇoyeva hotīti “cattāri mañcapādaṭṭhānāni avijahitāneva hontī”ti vuttanti daṭṭhabbāṃ. **Vihāropi na vijahitoyevāti** etthāpi eseva nayo. Purimaṃ vihāraṭṭhānaṃ na pariccatīti hi attho.

Visiṭṭhā mattā vimattā, vimattāva **vemattaṃ**, visadisatīti attho.
Pamāṇaṃ āroho. **Padhānaṃ** dukkarakiriyā. **Rasmīti** sarīrappabhā.

“Sattānaṃ pākatikahatthena chahattho majjhimapuriso, tato tiguṇaṃ Bhagavato sarīrappamāṇanti Bhagavā aṭṭhārasahattho”ti vadanti. Apare pana bhaṇanti “manussānaṃ pākatikahatthena catuhattho majjhimapuriso, tato tiguṇaṃ Bhagavato sarīrappamāṇanti Bhagavā dvādasahattho upādinnakarūpadhammavasena, samantato pana byāmamattaṃ byāmapabhā pharātīti upari chahatthaṃ abbhuggato, bahalatarappabhārūpena saddhiṃ aṭṭhārasahattho hotī”ti.

Addhaniyanti dīghakālaṃ.

Ajjhāsayaapaṭibaddhanti bodhisambhārasambharaṇakāle tathāpavattajjhāsayaḍḍhīnaṃ, tathāpavattapatthanānurūpaṃ vipulaṃ, vipulataraṇca hotīti attho. Svāyamattho cariyāpiṭakavaṇṇanāyaṃ¹ vuttanayeneva veditabbo. Ettha ca yasmā sarīrappamāṇaṃ, padhānaṃ, sarīrappabhā ca buddhānaṃ visadisāti idha pāḷiyaṃ anāgatā, tasmā tehi saddhiṃ vemattatāsāmaññena āyukulānīpi idha āharitvā dīpitāni.

Paṭividdhaguṇesūti adhigatasabbaññuguṇesu. Nanu ca bodhisambhāresu, veneyyapuggalaparimāṇe ca vemattaṃ natthīti? Saccaṃ natthi, tadubhayaṃ pana buddhaguṇaggahaṇena gahitameva hotīti na uddhaṭaṃ. Yadaggena hi sabbabuddhānaṃ buddhaguṇesu vemattaṃ natthi, tadaggena nesaṃ sambodhisambhāresupi vemattaṃ natthīti. Kasmā? Hetu-anurūpatāya

1. Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 282 piṭṭhe.

phalassa, ekanteneva veneyyapuggalaparimāṇe vemattabhāvo vibhāvito.
 Mahābodhisattānañhi hetu-avatthāyaṃ sambhatūpanissayindriyaparipākā
 veneyyapuggalā carimabhava arahattasampattiyaṃ paripositāni kamalavanāni
 sūriyarasmisamphassena viya tathāgataguṇānubhāvasamphassena
 vibodhamupagacchantīti dīpesuṃ aṭṭhakathācariyā.

Nidhikumbhoti cattāro mahānidhayo sandhāya vadati. **Jāto cāti ca-**
 saddena katamahābhinihāro cāti ayampi attho saṅgahitoti daṭṭhabbo.
 Vuttañhetarā **Buddhavaṃse**—

“Tārāgaṇā virocanti, nakkhattā gaganamaṇḍale.

Visākhā candimāyuttā, dhuvaṃ Buddho bhavissatī”ti.¹

“Eteneva ca sabbabuddhānaṃ visākhānakkhatteneva mahābhinihāro hotī”ti
 ca vadanti.

13. **Ayaṃ gatīti** ayaṃ pavatti pavattanākāro, aññe pubbenivāsaṃ
 anussarantā iminā ākārena anussarantīti attho, yasmā cutito paṭṭhāya yāva
 paṭisandhi, tāva anussaraṇaṃ ārohanaṃ atīta-atītata-
 atītataṃ mādi jātisankhāte pubbenivāse ñāṇassa abhimukhabhāvena pavattīti
 katvā. Tasmā paṭisandhito paṭṭhāya yāva cuti, tāva anussaraṇaṃ orohanaṃ
 pubbenivāse paṭimukhabhāvena ñāṇassa pavattīti āha “**pacchāmukhaṃ**
ñāṇaṃ pesetvā”ti. **Cutigantabbanti yaṃ pana idaṃ** cutiyaṃ ñāṇagatiyā
 gantabbaṃ, taṃ gamanaṃ bujjhananti attho. **Garukanti** bhāriyaṃ dukkaraṃ.
 Tenāha “**ākāse padaṃ dassento viyā**”ti. **Aparampi kāraṇanti**
 chinnavatūmanussaraṇaṃ pacchāmukhaṃ ñāṇapesanato aparaṃ
 acchariyabbhuta kāraṇaṃ. **Yatrāti** paccattatthe, **nāmāti** acchariyatthe nipāto,
hi-saddo anattthako. Tenāha “**yo nāma tathāgato**”ti. Evañca katvā “yatrā”ti
 nipātavasena visuṃ yatra-saddaggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti. Papañcenti
 sattasantānaṃ saṃsāre vitthārentīti **papañcaṃ**. **Kammavaṭṭaṃ vuccatīti**
 kilesavaṭṭassa papañcaggahaṇena, vipākavaṭṭassa dukkhaggahaṇena
 gahitattā. **Pariyādinnavatṭeti** sabbaso khepitavaṭṭe. “Maggasilena
 phalasilenā”ti vatvā tayidaṃ maggaphalasilaṃ lokiyasīlapubbakaṃ,

1. Khu 4. 314 piṭṭhe.

buddhānañca lokiyasīlampi lokuttarasīlaṃ viya anaññasādhāraṇamevāti dassetuṃ “**lokiyalokuttarasīlenā**”ti vuttaṃ. **Samādhipaññā**supi eseva nayo. **Samādhipakkhā**ti samādhi ca samādhipakkhā ca samādhipakkhā, ekadesasarūpekaseso daṭṭhabbo. Tenāha “**maggasamādhinā**”ti-ādi, “**vihāro gahito vā**”ti ca. **Samādhipakkhā** nāma vīriyasati-ādayo.

Sayanti attanā. **Nīvaraṇādīhī**ti nīvaraṇehi ceva tadekaṭṭhehi ca pāpadhammehi, vitakkavicārādīhi ca. “**Vimuttattā vimuttīti saṅkhyarū gacchantī**”ti iminā vimuttisaddassa kammāsādhanaṃ āha aṭṭhasamāpatti-ādivisayattā tassa. Vimuttattāti ca “vikkhambhanavasena vimuttattā”ti-ādinā yojetabbarū. **Tassa tassāti** aniccānupassanādikassa. **Paccanīkaṅgavasenāti** pahātabbapaṭipakkha-aṅgavasena. **Paṭippassaddhante uppannattāti** kilesānaṃ paṭippassambhanaṃ **paṭippassaddham**, so eva **anto** pariyosānabhāvato, tasmim sādhetabbe nibbattattā, taṃtaṃmaggavajjhakilesānaṃ paṭippassambhanavasena pavattattāti attho. Kilesehi nissatātā, apagamo ca nibbānassa tēhi vivittattā evāti āha “**dūre ṭhitattā**”ti.

16. **Dhammadhātū**ti Dhammānaṃ sabhāvo, atthato cattāri ariyasaccāni. **Suppaṭividdhāti** suṭṭhu paṭividdhā savāsanānaṃ sabbesaṃ kilesānaṃ pajahanato. Evañhi sabbaññutā, dasabalaññādayo cāti sabbe Buddhaguṇā Bhagavatā adhigatā ahesuṃ. Arahattaṃ **dhammadhātū**ti keci. Sabbaññutaññānanti apare. **Dvīhi padehī**ti dvīhi vākyehi. **Ābaddhanti** paṭibaddham taṃ mūlakattā uparidesanāya. **Devacārikakolāhalanti** attano devaloke cārikāyaṃ suddhāvāsadevānaṃ kutūhalappavattiṃ **dassento suttantapariyosāne**¹ **vicāressati**, atthato vibhāvēssatīti yojanā. **Ayaṃ desanāti** “ito so bhikkhave”ti-ādinā² vitthārato pavattitadesanamāha. **Nidānakaṇḍeti**-ādito desitaṃ uddesadesanamāha. Sā hi imissā desanāya nidānaṭṭhāniyattā tathā vuttā.

Bodhisattadhammatāvaṇṇanā

17. “Vipassīti tassa nāmaṃ”ti vatvā tassa anvatthataṃ dassetuṃ “**tañca kho**”ti-ādi vuttaṃ. **Vividhe attheti** tirohitavidūradesagatādike

1. Dī-Ṭṭha 2. 70 piṭṭhe.

2. Dī 2. 2 piṭṭhe.

nīlādivasena nānāvidhe, tadanñe ca indriyagocarabhūte te ca yathūpagate, vohāravinicchaye cāti nānāvidhe atthe. **Passanakusalatāyā**ti dassane nipuṇabhāvena. Yāthāvato ñeyyaṃ bujjaṭṭi **bodhi**, so eva sattayogato **bodhisattoti** āha “**paṇḍitasatto bujjanakasatto**”ti. Sucintitacintitādinā pana paṇḍitabhāve vattabbameva natthi. Yadā ca panānena mahābhinihāro kato, tato paṭṭhāya mahābodhiyaṃ ekantaninnattā bodhimhi satto **bodhisattoti** āha “**bodhisāṅkhātesū**”ti-ādi. Maggañānapadaṭṭhānañhi sabbaññutaññānaṃ, sabbaññutaññānapadaṭṭhānañca maggañānaṃ “**bodhi**”ti vuccati. “Sato sampajāno”ti iminā catutthāya gabbhāvakkantiyā okkamīti dasseti. Catasso hi gabbhāvakkantiyo idhekacco gabbho mātukucchiyaṃ okkamane, ṭhāne, nikkhamaneti tīsu ṭhānesu asampajāno hoti, ekacco paṭhame ṭhāne sampajāno, na itaresu, ekacco paṭhame, dutiye ca ṭhāne sampajāno, na tatiye, ekacco tīsupi ṭhānesu sampajāno hoti. Tattha paṭhamā gabbhāvakkanti lokiyamahājanassa vasena vuttā, dutiyā asītimahāsāvakānaṃ¹ vasena, tatiyā dvinnāṃ aggasāvakānaṃ, paccekabuddhānaṃ vasena. Te kira kammajavātehi uddhampādā adhosirā anekasataporise papāte viya yonimukhe khittā tālacchiggaḷena hatthī viya sambādhena yonimukhena nikkhamantā mahantaṃ dukkhaṃ pāpuṇanti, tena nesaṃ “mayāṃ nikkhamāmā”ti sampajāññaṃ na hoti. Catutthā sabbaññubodhisattānaṃ vasena. Te hi mātukucchimhi paṭisandhim gaṇhantāpi pajānanti, tattha vasantāpi pajānanti, nikkhamanakālepi pajānanti. Na hi te kammajavātā uddhampāde adhosire katvā khipitum sakkonti, dve hatthe pasāritvā akkhīni ummīletvā ṭhitakāva nikkhamantīti. **Ñāṇena paricchinditvā**ti pubbabhāge pañcamahāvilokanañāṇehi ceva “idāni cavāmi”ti cutiparicchindanañāṇena ca aparabhāge “idha mayā paṭisandhi gahitā”ti paṭisandhiparicchindanañāṇena ca paricchijja jānitvā.

Pañcannaṃ mahāpariccāgānaṃ, ñātattacariyādīnaṃ satipi pāramiyā pariyāpanabhāve sambhāravisesabhāvadassanattamaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tattha aṅgapariccāgo, nayanapariccāgo, attapariccāgo, rajjapariccāgo, puttadārapariccāgoti

1. Theragāthā-Ṭṭha 2. 541 piṭṭhe vitthāro.

ime **pañca mahāpariccāgā**. Tatthāpi kāmāṃ aṅgapariccāgādayopi dānapāramīyeva, tathāpi pariccāgavisesabhāvadassanattthañceva sudukkarabhāvadassanattthañca mahāpariccāgānaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tato eva ca aṅgapariccāgatopi visuṃ nayanapariccāgaggahaṇaṃ, pariccāgabhāvasāmaññepi¹ rajjapariccāgaputtadārāpariccāgaggahaṇaṃ kataṃ. Ñātīnaṃ atthacariyā **ñātattthacariyā**, sā ca kho karuṇāyanavasena. Tathā sattalokassa diṭṭhadhammikasamparāyikaparamattthānaṃ vasena hitacariyā **lokatthacariyā**. Kammassakatāññāvasena, anavajjakammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānavasena, khandhāyatanādivasena, lakkhaṇattayāditīraṇavasena ca attano, paresaṃca tattha satipaṭṭhānena ñāṇacāro **buddhacariyā**, sā panattthato paññāpāramīyeva, ñāṇasambhāravisesatādassanattthāṃ pana visuṃ gahaṇaṃ.

Buddhacariyāṇanti bahuvacananiddesena pubbayogapubbacariyādhammakkhānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha gatapaccāgatavattasaṅkhātāya pubbabhāgapaṭipadāya saddhim abhiññāsamāpattinipphādanāṃ **pubbayogo**. Dānādīsuyeva sātisayapaṭipatti **pubbacariyā**. “Yāva cariyāpiṭaka²saṅgahitā abhinīhāro **pubbayogo**, kāyādivivekavasena ekacariyā **pubbacariyā**”ti keci. Dānādīnañceva appicchatādīnañca saṃsāranibbānesu ādīnavānisaṃsānañca vibhāvanavasena, sattānaṃ bodhittaye paṭiṭṭhāpanaparipācanavasena ca pavattakathā **dhammakkhānaṃ**. **Koṭiṃ patvā**ti parapariyantaṃ paramukkaṃsaṃ pāpuṇitvā. **Satta mahādānānī**ti aṭṭhavassikakāle “hadayamaṃsādīnīpi yācakānaṃ dadeyyan”ti ajjhāsayaṃ uppādetvā dinnadānaṃ, maṅgalahatthidānaṃ, gamanakāle dinnāṃ sattasattakamahādānaṃ, maggaṃ gacchantena dinnāṃ assadānaṃ, rathadānaṃ, puttadānaṃ, bhariyādānanti imāni satta mahādānāni³ **datvā**.

“Idāneva me maraṇaṃ hotū”ti adhimuccitvā kālakaraṇaṃ **adhimuttikālakiriya**, taṃ bodhisattānaṃyeva, na aññesaṃ. Bodhisattā kira dīghāyukadevaloke ṭhitā “idha ṭhitassa me bodhisambhārasambharaṇaṃ na sambhavaṭī”ti katvā tattha vāsato nibbindamānasā honti, tadā vimānaṃ pavisitvā akkhīni nimiletvā “ito uddhaṃ me jīvitaṃ nappavattatū”ti cittaṃ adhiṭṭhāya nisīdanti, cittādhiṭṭhānasamanantarameva maraṇaṃ hoti.

1. Pariccāgabhāvasāmaññenapi (?)

2. Khu 4. 385 piṭṭhe.

3. Khu 4. 392; Khu 6. 316 piṭṭhādīsu vitthāro.

pāramīdhammānañhi ukkaṃsappavattiyā tasmim̐ tasmim̐ attabhāve abhiññāsamāpattīhi santānassa visesitattā attasinehassa tanubhāvena, sattesu ca mahākaruṇāya ulārabhāvena adhiṭṭhānassa tikkhavisadabhāvāpattiyā bodhisattānaṃ adhippāyā samijjhanti. Citte, viya kammesu ca nesaṃ vasībhāvo, tasmā yattha upapannānaṃ pāramiyo sammadeva paribrūhanti. Vuttanayena kālaṃ katvā tattha upapajjanti. Tathā hi amhākaṃ mahāsatto imasmiṃyeva kappe nānājātisu aparihīnājjhāno kālaṃ katvā brahmaloke nibbatto, appakameva kālaṃ tattha ṭhatvā tato cavitvā manussaloke nibbatto, pāramīsambharaṇapasuto ahosi. Tena vuttaṃ “bodhisattānaṃyeva, na aññesan”ti. **“Ekena attabhāvena antarena pāramīnaṃ sabbaso pūritattā”**ti iminā payojanābhāvato tattha ṭhatvā adhimuttikālakiriyā nāma nāhosīti dasseti. Apica tattha yāvatāyukaṭṭhānaṃ¹ carimabhava anekamahānidhisamuṭṭhānapubbikāya dibbasampattisadisāya mahāsampattiyā nibbatti viya, buddhabhūtaṃ asadisadānādivasena anaññasādhāraṇalābhupatti viya ca “ito paraṃ mahāpurisassa dibbasampatti-anubhavaṇaṃ nāma natthī”ti ussāhajātassa puññasambhāraṇaṃ vasenāti daṭṭhabbaṃ. Ayañhettha dhammatā.

Manussagaṇanāvasena, na devagaṇanāvasena. **Pubbanimittānīti** cutiyā pubbanimittāni. **Amilāyitvāti** ettha amilātaggaṇeṇeva tāsāṃ mālānaṃ vaṇṇasampadāyapi gandhasampadāyapi sobhāsampadāyapi avināso dassitoti daṭṭhabbaṃ. Bāhirabbhantarānaṃ rajojallānaṃ lepassapi abhāvato devānaṃ sarīragatāni vatthāni sabbakālaṃ parisuddhappabhassarāneva hutvā tiṭṭhantīti āha **“vatthesupi eseva nayo”**ti. **Neva sītaṃ na uṇhanti** yassa sītassa paṭikārasena adhikaṃ seviyamānaṃ uṇhaṃ, sayameva vā kharataraṃ hutvā abhibhavaṇaṃ sarīre sedaṃ uppādeyya, tādisaṃ neva sītaṃ, na uṇhaṃ **hoti**. **Tasmim̐ kāleti** yathāvuttamaraṇāsannakāle. **Bindubinduvasenāti** chinnaṃsuttāya āmuttamuttāvaliyā nipatantā muttaguḷikā viya bindu bindu hutvā. **Sedāti** sedadhārā **muccanti**. Dantānaṃ khaṇḍitabhāvo **khaṇḍiccam̐**. Kesānaṃ palitabhāvo **pāliccam̐**. Ādi-saddena valittacataṃ saṅgaṇhāti. **Kilantarūpo attabhāvo hoti**, na pana

1. Yāvatāyukaṃ adhiṭṭhānaṃ (Ka)

khaṇḍiccapāliccādīti adhippāyo. **Ukkaṇṭhitā**ti anabhirati. Sā natthi uparūpari uḷāruḷārānameva bhogānaṃ visesato duvijānanānaṃ upatiṭṭhahanato. **Nissasantī**ti uṇhaṃ nissasanti. **Vijambhantī**ti anabhirativasena vijambhanaṃ karonti.

Paṇḍitā evāti buddhisampannā eva devatā. Yathā devatā sampatijātā “kīdisena puñṇakammena idha nibbattā”ti cintetvā “iminā nāma puñṇakammena idha nibbattā”ti jānanti, evaṃ atītabhave attanā kataṃ, aññadāpi vā ekaccaṃ puñṇakammaṃ jānantiyeva mahāpuñṇāti āha “**ye mahāpuñṇā**”ti-ādi.

Na paññāyanti ciratarakālattā paramāyuno. **Aniyyānikanti** na niyyānāvahaṃ sattānaṃ abhājanabhāvato. Sattā na paramāyuno honti nāma pāpussannatāyāti āha “**tadā hi sattā ussannakilesā hontī**”ti. Etthāha—kasmā sammāsambuddhā manussaloke eva uppajjanti, na devabrahmalokesūti? Devaloke tāva nuppajjanti brahmacariyavāsassa anokāsabhāvato, tathā anacchariyabhāvato. Acchariyadhammā hi buddhā bhagavanto, tesāṃ sā acchariyadhammatā devattabhāve ṭhitānaṃ na pākaṭā hoti yathā manussabhūtānaṃ, devabhūte hi sammāsambuddhe dissamānaṃ buddhānubhāvaṃ devānubhāvato loko dahati, na buddhānubhāvato, tathā sati “sammāsambuddho”ti nādhimuccati na sampasīdati, issaraguttaggāhaṃ na vissajjeti, devattabhāvassa ca cirakālādhiṭṭhānato ekaccasassatavādato na parimuccati. **Brahmaloke nuppajjantī**ti etthāpi eseva nayo. Sattānaṃ tādīsaggāhavinimocanattāñhi Buddhā Bhagavanto manussasugatiyaṃyeva uppajjanti, na devasugatiyaṃ. Manussasugatiyaṃ uppajjantāpi opapātikā na honti, sati ca opapātikūpapattiyaṃ vuttadosānavattanato, dhammaveneyyānaṃ dhammatantiyā ṭhapanassa viya dhātuveneyyānaṃ dhātūnaṃ ṭhapanassa icchitabbattā ca. Na hi opapātikānaṃ parinibbānato uddhaṃ sarīradhātuyo tiṭṭhanti. Manussaloke uppajjantāpi mahābodhisattā carimabhava manussabhāvassa pākaṭabhāvakaraṇāya pana dārapariggahampi karontā yāva puttamukhadassanā agāramajjhe tiṭṭhanti, paripākagatasīlanekkhampapaññādiṭṭhānaṃ¹ na abhinikkhamantīti. Kim vā

1. ...pāramitāpi (Ka)

etāya kārāṇacintāya “sabbabuddhehi āciṇṇasamāciṇṇā, yadidaṃ manussabhūtānaṃyeva abhisambujjhanā, na devabhūtānaṃ”ti. Ayamettha dhammatā. Tathā hi tadattho mahābhinihāropi manussabhūtānaṃyeva ijjhati, na devabhūtānaṃ.

Kasmā pana sammāsambuddhā jambudīpe eva uppajjanti, na sesadīpesu? Keci tāva āhu “yasmā pathaviyā nābhībhūtā, Buddhānubhāvasahitā acalaṭṭhānabhūtā¹ Bodhimaṇḍabhūmi Jambudīpe eva, tasmā Jambudīpe eva uppajjanti”ti, tathā “itaresampi avijahitaṭṭhānānaṃ tattheva labbhanato”ti. Ayaṃ panettha amhākaṃ khanti—yasmā purimabuddhānaṃ, Mahābodhisattānaṃ, Paccekabuddhānaṃ nibbattiya Sāvaka bodhisattānaṃ sāvaka bodhiyā abhinihāro, sāvaka pāramiyā sambharaṇaṃ, paripācanaṃca Buddhakhettabhūte imasmiṃ cakkavāḷe Jambudīpe eva ijjhati, na aññattha, veneyyānaṃ vinayanattho ca Buddhuppādoti aggasāvaka mahāsāvaka² veneyyavisesāpekkhāya etasmiṃ jambudīpe eva Buddhā nibbattanti, na sesadīpesu, ayaṃ nayo sabba Buddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇoti. Tesāṃ uttama purisānaṃ tattheva uppatti sampatticakkānaṃ viya aññamaññūpanissayato aparāparaṃ vattaṭṭi daṭṭhabbaṃ, eteneva imaṃ cakkavāḷaṃ majjhe katvā iminā saddhiṃ cakkavāḷānaṃ dasasahassasseva khettabhāvo dīpito ito aññassa Buddhānaṃ uppattiṭṭhānassa tepiṭake Buddhavacane anupalabbhanato. Tenāha “**ūsu dīpesu buddhā na nibbattanti, jambudīpeyeva nibbattantīti dīpaṃ passi**”ti. Iminā nayena desaniyāmepe kārāṇaṃ nīharitvā vattabbaṃ.

Idāni ca khattiyakulaṃ lokasammataṃ brāhmaṇānampi pūjanīyabhāvato. “**Rājā pitā bhavissati**”ti kulaṃ passi pituvasena kulassa niddisitaḥ.

“**Dasannaṃ māsānaṃ upari satta divasāni**”ti passi, tena attano antarāyābhāvaṃ aññāsi. Tassā ca tusitabhava dibbasampattipaccanubhavanaṃ.

Tā devatāti dasasahassicakkavāḷadevatā. Kathaṃ pana tā devatā tadā Bodhisattassa pūritapāramibhāvaṃ, kathaṃcassa Buddhabhāvaṃ jānantīti?

1. Buddhabhāvamahā-acalaṭṭhānabhūtā (Ka)

2. Theragāthā-Ṭṭha 2. 541 piṭṭhe vitthāro.

mahesakkhānaṃ devatānaṃ vasena, yebhuyyena ca tā devatā abhisamayabhāgino. Tathā hi Bhagavato dhammadānaṃ vibhāge anekavāraṃ dasasahassacakkavāḷadevatāsannipāto ahoṣi.

“**Cavāmī**”ti **jānāti** cuti-āsannajavanehi nāṇasahitehi cutiyā upaṭṭhitabhāvassa paṭisaṃviditattā. **Cuticittaṃ na jānāti** cuticittakkhaṇassa ittarabhāvato. Tathā hi taṃ cutūpapātañāṇassapi avisayova. **Paṭisandhicittepi** eseṇa nayo. **Āvajjanapariyāyoti** āvajjanakkamo. Yasmā ekavāraṃ āvajjitamattena ārammaṇaṃ nicchinituṃ na sakkā, tasmā tamevārammaṇaṃ dutiyaṃ, tatiyaṃ āvajjitvā nicchayati. **Āvajjanasīseṇa** cettha javanavāro gahito. Tenāha “**dutiyatatiyacittavāre eva jānissatī**”ti. Cutiyā puretaraṃ katipayacittavārato paṭṭhāya “maraṇaṃ me āsannaṃ”ti jānanto “**cutikkhaṇepi cavāmīti jānātī**”ti vuttaṃ. Paṭisandhiyā pana apubbabhāvato **paṭisandhicittaṃ na jānāti**. Nikantiyā uppattito parato “**asukasmim me thāne paṭisandhi gahitā**”ti **jānāti**. **Tasmim kāleti** paṭisandhiggahaṇakāle. **Dasasahassilokadhātu kampatīti** ettha kampanakāraṇaṃ heṭṭhā Brahmajālavaṇṇanāyaṃ¹ vuttameva. Atthato panettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato Mahāparinibbānaṇṇanāyaṃ² āgamissati. Mahākāruṇikā Buddhā Bhagavanto sattānaṃ hitasukhavidhānatapparatāya bahulaṃ somanassikāva hontīti tesāṃ paṭhamamahāvipākacittena paṭisandhiggahaṇaṃ **aṭṭhakathāyaṃ**³ vuttaṃ. Mahāsivattothero pana yadipi mahākāruṇikā Buddhā Bhagavanto sattānaṃ hitasukhavidhānatapparāva, vivekajjhāsayaṃ pana visaṅkhāraṇinnā sabbasaṅkhāresu ajjupekkhanabahulāti pañcamamahāvipākacittena paṭisandhiggahaṇamāha.

Pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāyāti puṇṇamāya pure sattamadivasato paṭṭhāya, sukkapakkhe navamito paṭṭhāyāti attho. **Sattame divaseti** navamito sattame divase āsaḥhipuṇṇamāyaṃ. **Idaṃ supinanti** idāni vuccamānākāraṃ. **Majjhimaṭṭhakathāyaṃ** pana “anotattadahaṃ netvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Atha nesāṃ deviyo āgantvā manussamalahaṇaṭṭhaṃ

1. Dī-Ṭī 1. 187 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 2. 148 piṭṭhe.

3. Dī-Ṭī 2. 23; Abhi-Ṭī 1. 307; Ma-Ṭī 4. 124 piṭṭhesu.

nhāpetvā”¹ti vuttaṃ. Tattha **nesaṃ deviyoti** mahārājūnaṃ deviyō. **Caritvāti** gocaraṃ caritvā.

Haritūpalittāyāti haritena gomayena kataparibhaṇḍāya. “**So ca kho purisagabbho, na itthigabbho, putto te bhavissatī**”ti ettakameva te brāhmaṇā attano supinasatthanayena kathesuṃ. “**Sace agāraṃ ajjhāvasissatī**”ti-ādi pana devatāviggahena tamatthaṃ yāthāvato pavedesuṃ.

Dhammatāti ettha **dhamma**-saddo “jātidhammānaṃ bhikkhave sattānaṃ”ti-ādīsu² viya pakatipariyāyo, dhammo eva **dhammatā** yathā devo eva devatāti āha “**ayaṃ sabhāvo**”ti, ayaṃ pakatīti attho. Svāyaṃ sabhāvo atthato tathā niyatabhāvoti āha “**ayaṃ niyāmoti vuttaṃ hotī**”ti. Niyāmo pana bahuvidhoti te sabbe atthuddhāranayena uddharitvā idhādhippetanīyāmameva dassetuṃ “**niyāmo ca nāmā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha kammānaṃ niyāmo **kammaniyāmo**. Esa nayo utunīyāmādīsu tīsu. Itaro pana dhammo eva niyāmo **dhammaniyāmo**, dhammatā.

Kusalassa kammassa. **Nisento** tikhiṇaṃ karonto.

Arūpādibhūmibhāgavisesavasena utuvisesadassanato utuvisesena sijjhamānānaṃ rukkhādīnaṃ pupphaphalādiggahaṇaṃ “**tesu tesu janapadesū**”ti visesetvā vuttaṃ. **Tasmiṃ tasmiṃ kāleti** tasmiṃ tasmiṃ vasantādikāle.

Madhurato bījato **tittato** bījatoti yojanā.

18. Vattamānasamīpe vattamāne viya voharitabbanti “**okkamati**”ti vuttanti āha “**okkanto hotīti ayamevattho**”ti. **Evaṃ hotīti** evaṃ vuttappakārenassa sampajānaṇā hoti. **Na okkamamāne** paṭisandhikkhaṇassa duviññeyyatāya. Tathā ca vuttaṃ “paṭisandhicittaṃ na jānāti”ti. Dasasahassacakkavālapattharaṇena vā **appamāṇo**. Ativiya samujjalanabhāvena **ulāro**. **Devānubhāvanti** devānaṃ pabhānubhāvaṃ. Devānañhi pabhaṃ so

1. Ma-Ṭṭha 4. 124 piṭṭhe.

2. Ma 1. 84; Ma 3. 293; Khu 9. 38 piṭṭhesu.

obhāso abhibhavati, na tesam ādhipaccam. Tenāha “**nivatthavattassā**”ti-ādi.

Lokānam lokadhātūnam antaro vivaro **lokantaro**, so eva itthiliṅgavasena “**lokantarikā**”ti vutto. Rukkhagacchādinā kenaci na haññantīti **aghā**, asambādhā. Tenāha “**niccavivaṭṭā**”ti. **Asamvutā**ti heṭṭhā, upari ca kenaci na pihitā. Tena vuttam “**heṭṭhāpi appatitṭhā**”ti. Tattha **pi-saddena** yathā heṭṭhā udakassa pidhāyikā pathavī natthīti **asamvutā** lokantarikā, evam uparipi cakkavāḷesu viya devavimānānam abhāvato **asamvutā** appatitṭhāti dasseti. Andhakāro ettha atthīti **andhakārā**. **Cakkhuvīññānam na jāyati** ālokassa abhāvato, na cakkhuno. Tathā hi “tenobhāseṇa aññamaññam sañjānantī”ti vuttam. Jambudīpe ṭhitamajjhanhikavelāyam pubbavidehavāsīnam atthaṅgamanavasena upaḍḍham sūriyamaṇḍalam paññāyati, aparagoyānavāsīnam uggamanavasena, evam sesadīpesupīti āha “**ekappahāreneva tīsu dīpesu paññāyanti**”ti. Ito aññathā pana dvīsu eva dīpesu ekappahārena paññāyanti. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāraavidhamanampi imināva nayena datṭhabbam. **Pabhāya nappahontī**ti attano pabhāya obhāsituṃ anabhisambhunanti. Yugandharapabbatappamāṇe ākāse vicaraṇato “**cakkavāḷapabbatassa vemajjhena vicaranti**”ti vuttam.

Vāvaṭṭāti khādanattham gaṇhituṃ upakkamantā. **Viparivattitvā**ti vivattitvā. **Chijjītvā**ti mucchāpattiyā ṭhitatṭhānato mucchitvā, aṅgapaccaṅgachedanena vā chijjītvā. **Accantakhāreti** ātapasantāpābhāvena atisītabhāvameva sandhāya accantakhāratā vuttā siyā. Na hi tam kappasaṇṭhahana-udakasampattikaramahāmeghavuṭṭham pathavisandhārakam kappavināsaka-udakam viya khāram bhavituṃ arahati. Tathā hi sati pathavīpi vilīyeyya, tesam vā pāpakammabalena petānam udakassa pubbakheḷabhāvāpatti viya tassa udakassa tadā khārabhāvāpatti hotīti vuttam “**accantakhāre udaye**”ti.

Ekayāgupānamattampīti pattādibhājanagatam yāguṃ gaḷoci-ādi-uddharaṇiyā gahetvā pivanamattampi kālam. **Samantatoti** sabbabhāgato chappakārampi.

19. **Catunnaṃ mahārājānaṃ vassenāti**
vessavaṇādicatumahārājabhāvasāmañña.

Yathāvihāraṇti yathāsakaṃ vihāraṃ.

20. **Pakatiyāti** attano pakatiyā **eva**. Tenāha “**sabhāvenevā**”ti. Parassa santike gahaṇena vinā attano sabhāveneva sayameva adhiṭṭhahitvā **sīlasampannā**. **Bodhisattamātāpīti** amhākaṃ Bodhisattamātāpī. **Kāladevilassāti** yathā kāladevilassa santike aññaḍa gaṇhāti, bodhisatte pana -pa- sayameva sīlaṃ aggaheṣi, tathā Vipassībodhisattamātāpīti adhippāyo.

21. “**Manussesū**”ti idaṃ pakaticārittavasena vuttaṃ “manussitthiyā nāma manussapurisesu purisādhippāyacittaṃ uppajjeyyā”ti. Bodhisattassa mātuyā pana devesupī tādisaṃ cittaṃ nuppajjateva. Yathā Bodhisattassa ānubhāvena Bodhisattamātu purisādhippāyacittaṃ nuppajjati, evaṃ tassānubhāveneva sā kenaci purisena anabhibhavinīyāti āha “**pādā na vahanti dibbasāṅkhalikā viya bajjhantī**”ti.

22. Pubbe “kāmaguṇūpasañhitaṃ cittaṃ nuppajjati”ti vuttaṃ, puna “pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricāretī”ti ca vuttaṃ, kathamidaṃ aññaṃaṇñaṃ na virujjhatīti āha “**pubbe**”ti-ādi. **Vatthupaṭikkhepoti** abrahmacariyavattthupaṭisedho. Tenāha “**purisādhippāyavasena**”ti. **Ārammaṇapaṭilābhoti** rūpādipañcakāmaguṇārammaṇasseva paṭilābho.

23. **Kilamathoti** khedo, kāyassa garubhāvakathinabhāvādayopi tassā tadā na honti eva. “Tirokucchigataṃ passatī”ti vuttaṃ, kadā paṭṭhāya passatīti āha “**kalalādikālaṃ atikkamitvā**”ti-ādi. Dassane payojanaṃ sayameva vadati. Tassa abhāvato kalalādikāle na passati. **Puttena** daharena mandena uttānaseyyakena **saddhim**. “**Yaṃ taṃ mātū**”ti-ādi pakaticārittavasena vuttaṃ. Cakkavattigabbhatopi hi savisesaṃ Bodhisattagabbho parihāraṃ labhati puññasambhāraṃ sātisaṃyattā, tasmā Bodhisattamātā ativiya sappāyāhārācārā ca hutvā sakkaccaṃ pariharati. **Sukhavāsathanti** bodhisattassa sukhavāsatham. **Puratthābhimukhoti**

mātu purimabhāgābhimukho. Idāni tirokucchigatassa dissamānatāya abbhantaram, bāhirañca kāraṇaṃ dassetuṃ **“pubbe katakamman”**ti-ādi vuttaṃ. **Assāti** deviya. **Vatthunti** kucchiṃ. Phalika-abbhapaṭalādino viya Bodhisattamātukucchitacassa patanubhāvena ālokassa vibandhābhāvato yathā Bodhisattamātā kucchigataṃ Bodhisattaṃ passati, kimevaṃ Bodhisattopi mātaram, aññañca purato ṭhitaṃ rūpagataṃ passati, noti āha **“Bodhisatto panā”**ti-ādi. Kasmā pana sati cakkhumhi, āloke ca na passatīti āha **“na hi antokucchiyaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppajjati”**ti. Assāsapassāsā viya hi tattha cakkhuviññāṇampi na uppajjati tajjassa samannāhārassa abhāvato.

24. Yathā aññā itthiyo vijātappaccayā tādisena rogena abhibhūtāpi hutvā maranti, Bodhisattamātu pana Bodhisatte kucchigate tassa vijāyananimittaṃ, na koci rogo uppajjati, kevalaṃ āyuparikkhayeneva kālaṃ karoti, svāyamatto heṭṭhā vutto eva. **“Bodhisattena vasitaṭṭhānañhi”**ti-ādi tassa kāraṇavacanāṃ. **Aññesaṃ aparibhoganti** aññehi na paribhuñjitabbaṃ, na paribhogayogyanti attho. Tathā sati Bodhisattapitu aññāya aggamaheṣiyā bhavitabbaṃ, tathāpi bodhisattamātari dharantiyā ayujjamānakanti āha **“na ca sakkā”**ti-ādi. **Apanetvā**ti aggamaheṣiṭhānato nīharitvā. Attani chandarāgavaseneva bahiddhā ārammaṇapariyesanāti visayinisārāgo sattānaṃ visayesu sārāgassa balavakāraṇanti dassento āha **“sattānaṃ attabhāve chandarāgo balavā hoti”**ti. **Anurakkhituṃ na sakkotīti** sammā gabbhāparihāraṃ nānuyuñjati. Tena **gabbho bahvābādho hoti. Vatthuvisadaṃ hotīti** gabbhāsayo visuddho hoti. Mātu majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse Bodhisattagabbhokkamanampi tassā āyuparimāṇavilokaneneva saṅgahitaṃ vayovasena uppajjanakavikārassa parivajjanato. Itthisabhāvena uppajjanakavikāro pana Bodhisattassa ānubhāveneva vūpasamati.

25. **Sattamāsajātoti** paṭisandhiggahaṇato sattame māse jāto. So **sītunhakkhamo na hoti** ativiya sukhumālatāya.

Aṭṭhamāsajāto kāmaṃ sattamāsajātato buddhivayavā, ekacce pana cammapadesā vuddhiṃ pāpuṇantā ghaṭṭanaṃ na sahanti, tena so **na jīvati**. “Sattamāsajātassa pana na tāva te jātā”ti vadanti.

27. **Devā paṭhamam paṭiggaṇhantīti** “lokanātham mahāpurisam sayameva paṭhamam paṭiggaṇhāmā”ti sañjātagāravabahumānā attano pītiṃ pavedentā **khīṇāsavā suddhā vāsabrahmāno ādito paṭiggaṇhanti**. Sūtivesanti sūti jagganadhātivesam. **Eketi** abhayagiri vāsino. **Macchakkhisadisam** chavivasena. **Aṭṭhāsi** na nisīdi, na nipajji vā. Tena vuttam “ṭhitāva bodhisattam bodhisattamātā vijāyati”ti. Niddukkhatāya **ṭhitā** eva hutvā **vijāyati**. Dukkhasa hi balavabhāvato tam dukkham asahamānā aññā itthiyo nisinnā vā nipannā vā vijāyanti.

28. **Ajinappaveṇiyāti** ajinacammehi sibbitvā katapaveṇiyā. **Mahātejoti** mahānubhāvo. **Mahāyasoti** mahāparivāro, vipulakittighoso ca.

29. **Bhaggavibhaggāti** sambādhaṭṭhānato nikkhamanena vibhāvitattā bhaggā, vibhaggā viya ca hutvā, tena nesam avisadabhāvameva dasseti. **Alaggo hutvāti** gabbhāsaye, yonipadese ca katthaci alaggo asatto hutvā, yato “dhamakaraṇato udakanikkhamanasadisan”ti vuttam. **Udakenāti** gabbhāsayaगतena udakena. **Amakkhitova nikkhamati** sammakkhitassa tādisassa udakasemhādikasveva tattha abhāvato. Bodhisattassa hi puññānubhāvato paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya tam ṭhānam pubbepi visuddham¹ visesato paramasugandhagandhakuṭi viya candanagandham vāyantam tiṭṭhati.

Udakavaṭṭiyoti udakakkhandhā.

31. **Muhuttajātoti** muhuttena jāto hutvā muhuttamattova. **Anudhāriyamāneti** anukūlavasena nīyamāne. **Āgatānevāti** tam ṭhānam upagatāni eva. **Anekasākhanti** ratanamayānekasatapatiṭṭhānahīrakam. **Sahassamaṇḍalanti** tesam upariṭṭhitam anekasahassamaṇḍalahīrakam. **Marūti** devā. **Na kho panevam daṭṭhabbam** padavītihārato pageva

1. Tam ṭhānam visuddham (?)

disāvilokanassa katattā. Tenāha “**mahāsatto hī**”ti-ādi. **Ekaṅgaṇānī**ti vivaṭabhāvena vihāraṅgaṇapariveṇaṅgaṇāni viya ekaṅgaṇasadisāni **ahesurū**. **Sadisopi natthī**ti tumhākaṃ idaṃ vilokanaṃ visiṭṭhe passitum “**idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro**”ti āhaṃsu. **Aggoti** padhāno, kena panassa padhānatāti āha “**guṇehī**”ti. **Paṭhama**-saddo cettha padhānapariyāyo. Bodhisattassa pana padhānatā anaññasādhāraṇāti āha “**sabbapaṭhamo**”ti, sabbapadhānoti attho. **Etassevāti** aggasaddasseva. Ettha ca mahesakkhā tāva devā tathā ca vadanti, itare pana kathanti? Mahāsattassa ānubhāvadassanādīnā. Mahesakkhānañhi devānaṃ mahāsattassa ānubhāvo viya tena sadisānampi ānubhāvo paccakkho ahoṣīti, itare pana tesāṃ vacanaṃ sutvā saddahantā anuminantā tathā āhaṃsu. Paripākagatapubbahetusāmsiddhāya dhammatāya codiyamāno **imasmim -pa-byākāsi**.

Jātamattasseva Bodhisattassa ṭhānādīni yesaṃ visesādhigamaṇaṃ pubbanimittabhūtānīti te niddhāretvā dassento “**ettha cā**”ti-ādimāha. Tattha **patiṭṭhānaṃ caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittaṃ** iddhipādavasena lokuttaradhammesu suppatiṭṭhitabhāvasamijjhanato. **Uttarābhimukhabhāvo** lokassa uttaraṇavasena gamanassa pubbanimittaṃ. Tena hi bhagavā sadevakassa lokassa abhibhūto, kenaci anabhibhūto ahoṣi. Tenāha “**mahājanaṃ ajjhottharivā abhibhavivā gamanassa pubbanimittan**”ti. Tathā sattapadagamaṇaṃ sattapadabojjhaṅgasampanna-ariyamaggagamaṇassa. Suvisuddhasetacchattadhāraṇaṃ suvisuddhavimuttichattadhāraṇassa. Pañcarājakakudhabhaṇḍasamāyogo pañcavidhvimuttiguṇasamāyogassa. Anāvaṭadisānuvilokanaṃ anāvaṭañāṇatāya. “**Aggohamasmī**”ti-ādinā achambhitavācābhāsaṇaṃ kenaci avibandhanīyatāya appavattiyassa saddhammacakkappavattanassa. “**Ayamantimā jātī**”ti āyatim jātiyā abhāvakkittanā anupādi -pa- pubbanimittanti veditabbaṃ tassa tassa anāgate laddhabbavisesassa taṃ taṃ nimittaṃ abyabhicārīti katvā. **Na āgatoti** imasmim sutte, aññattha ca vakkhamānāya anupubbiyā na āgato. **Āharitvāti** tasmim tasmim sutte, aṭṭhakathāsu ca āgatanayena āharitvā **dīpetabbo**.

“**Dasasahassilokadhātu kampī**”ti idaṃ satipi idha pāliyaṃ āgatatte vakkhamānānaṃ acchariyānaṃ mūlabhūtaṃ dassetuṃ vuttaṃ, evaṃ aññampi evarūpaṃ daṭṭhabbaṃ. **Tantibaddhā vīṇā cammabaddhā bheriyoti** pañcaṅgikatūriyassa nidassanamattaṃ, ca-saddena vā itaresampi saṅgaho daṭṭhabbo. “Andubandhanādīni taṅkhaṇe eva chajjitvā puna pākatikāneva honti, tathā jaccandhādīnaṃ cakkhusotādīni tathārūpakammapaccayā tasmimīyeva khaṇe uppajjitvā tāvadeva vigacchantī”ti vadanti. Chijjimsūti ca pādesu bandhaṭṭhānesu chijjimsu. **Vigacchimsūti** vūpasamimsu. **Ākāsaṭṭhakaratanaṇi** nāma taṃ taṃ vimānagatamaṇiratanādīni. Sakatejo **bhāsītānī**ti ativiya samujjalāya attano pabhāya obhāsītāni **ahesuṃ**. **Nappavattīti** na sannipāto. **Na vāyīti** kharo vāto na vāyi. Mudusukho pana sattānaṃ sukhāvahovāyi. **Pathavigatā ahesuṃ** uccaṭṭhāneṭhātuṃ avisahantā. **Utusampannoti** anuṇhāsītātasaṅkhātena utunā sampanno. Apphoṭanaṃ vuccati bhujahatthasaṅghaṭṭanasaddo, atthato pana vāmahattham ure ṭhapetvā dakkhiṇena puthupāṇinā hatthatāḷanena saddakaraṇaṃ. Mukhena usseḷanaṃ saddassa muñcanaṃ seḷanaṃ. Ekaddhajaṃālā ahosi nirantaraṃ dhajaṃālāsamodhānagatāya. Na kevalaṇca etāni eva, atha kho aññānipi “vicittapupphasugandhapupphavassadevo pavassi, sūriye dissamāne¹ eva tārakā obhāsimsu, accharaṃ vippasannaṃ udakaṃ pathavito ubbhijji, bilāsayā ca tiracchānā āsayato nikkhamimsu, rāgadosamohāpi tanubhaviṃsu pathaviyaṃ rajo vūpasami, aniṭṭhagandho vigacchi, dibbagandho vāyi, rūpino devā sarūpeneva manussānaṃ āpāthamagamaṃsu, sattānaṃ cutūpapātā nāhesuṃ”ti evamādīni yāni mahābhinihārasamaye uppannāni dvattiṃsapubbanimittāni, tāni anavasesato tadā ahesunti.

Tatrāpīti tesupi pathavikampādīsu evaṃ pubbanimittabhāvo veditabbo. Na kevalaṃ sampatijātassa ṭhānādīsu evāti adhippāyo. **Sabbaññūtaññāṇapaṭilābhassa pubbanimittaṃ** sabbassa ñeyyassa, titthakaramatassa ca cālanato. Kenaci anussāhitānaṃyeva imasmiṃyeva **ekacakkavāḷe sannipāto** kenaci anussāhitānaṃyeva **ekappahāre**neva sannipatitvā dhammapaṭiggaṇhanassa pubbanimittaṃ. **Paṭhamam devatānaṃ paṭiggahaṇam** dibbavihārapaṭilābhassa, **pacchā manussānaṃ paṭiggahaṇam** tattheva ṭhānassa

1. Dibbamāne (Ma-Ṭṭha 3 Ṭikāyaṃ)

niccalasabhāvato āneñjavihārapaṭilābhassa **pubbanimittam**. **Viññanam sayam vajjanam** parūpadesena vinā sayameva **anupubbavihārapaṭilābhassa pubbanimittam**. **Bherīnam vajjanam** cakkavālapariyantāya parisāya pavedanasamatthassa **dhammabheriyā anusāvanassa** amatadundubhighosanassa **pubbanimittam**. **Andubandhanādīnam chedo mānavinibandhabhedanassa pubbanimittam**. **Mahājanassa roga vigamo** tasseva sakalavaṭṭadukkharogavīgamabhūtaṣa saccapaṭilābhassa **pubbanimittam**. “Mahājanassā”ti padam “mahājanassa dibbaccakkhupaṭilābhassa, mahājanassa dibbasotadhātupaṭilābhassā”ti-ādina tattha tattha ānetvā sambandhitabbaṃ. Iddhipādabhāvanāvasena sātisayaññajavasampattisiddhīti āha “**pīṭhasappīnam jvasampadā caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittam**”ti. **Supaṭṭanasampāpuṇanam catupaṭisambhidādhigamassa pubbanimittam**. Atthādi-anurūpaṃ atthādīsu sampaṭipattibhāvato. **Ratanānam sakatejohāsītattam yaṃ lokassa dhammobhāsaṃ dassessati**, tena **tassa sakatejohāsītattassa pubbanimittam**.

Catubrahmavihārapaṭilābhassa pubbanimittam tassa sabbaso veravūpasamanato. **Ekādasa-agginibbāpanassa pubbanimittam** dunnibbāpanannibbānabhāvato. Ñāṇālokādassanassa **pubbanimittam** anāloke ālokadassanabhāvato. **Nibbānarsenāti** kilesānam nibbāyanarasena. **Ekarasabhāvassāti** sāsanassa sabbattha ekarasabhāvassa, tañca kho amadhurassa lokassa sabbaso madhurabhāvāpādanena. **Dvāsattihi ditthigatabhindanassa pubbanimittam** sabbaso ditthigatavātāpanayanavasena. Ākāsādi-appatiṭṭhavisamacañcalaṭṭhānam pahāya **sakuṇānam pathavigamanam** tādisaṃ micchāgāhaṃ pahāya sattānam pāṇehi **ratanattayasaraṇagamanassa pubbanimittam**. **Bahujanakantatāyāti** candassa viya bahujanassa kantatāya. **Sūriyassa uṇhasīta vivajjita-utususkhata** pariṭāhavivajjita **kāyikacetasikhappattiyā pubbanimittam**. **Devatānam apphoṭanādīhi kīḷanam** pamoduppatti bhavantagamanena, dhammasabhāvabodhanena ca udānavasena pamodavibhāvanassa **pubbanimittam**. **Dhammavegavassanassāti** desanāññāvegena dhammāmatassa vassanassa **pubbanimittam**. Kāyagatāsativasena laddham jhānam pādakaṃ katvā uppāditamagga phalasukhānubhavo kāyagatāsati-amatapaṭilābho, tassa pana kāyassāpi atappakasukhāvahattā khudāpipāsāpīlanābhāvo **pubbanimittam**

vutto. Aṭṭhakathāyaṃ pana khudaṃ, pipāsaṇca bhinditvā vuttaṃ. Tattha pubbanimittānaṃ bhedo visesasāmañṇavibhāgena, gobalībaddaṇāyena ca gahetabbo. “Sayamevā”ti padaṃ “aṭṭhaṅgikamaggadvāravivaraṇassā”ti etthāpi ānetvā sambandhitabbaṃ. **Bharitabhāvassāti** paripuṇṇabhāvassa. **“Ariyaddhajaṃmālāmālītāyāti** kāsāyaddhajaṃmālāvantatāyā”ti keci, sadevakassa lokassa pana ariyamaggabojjhaṅgaddhajaṃmālāhi mālibhāvassa **pubbanimittaṃ**. Yaṃ panettha anuddhaṭaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Etthāti “sampatijāto”ti-ādinā āgate imasmiṃ vāre. Vissajjitova, tasmā amhehi idha apubbaṃ vattabbaṃ natthīti adhippāyo. Tadā pathaviyaṃ gacchantopi mahāsatto ākāseṇa gacchanto viya mahājanassa tathā upaṭṭhāsīti ayamettha niyati dhammaniyāmo bodhisattānaṃ dhammatāti idaṃ niyatīvādavasena kathaṃ. Pubbe purimajātīsu tādīsassa puññasambhārakammassa katattā upacitattā mahājanassa tathā upaṭṭhāsīti idaṃ pubbekatakammavādavasena kathaṃ. Imesaṃ sattānaṃ upari īsanasīlatāya yathāsakaṃ kammameva issaro nāma, tassa nimmānaṃ attano phalassa nibbattanaṃ mahāpurisopi sadevakaṃ lokaṃ abhibhavitum samatthena uḷārena puñṇakammena nibbattito, tena issarena nimmito nāma, tassa cāyaṃ nimmānaviseso, yadidaṃ mahānubhāvata, yāya mahājanassa tathā upaṭṭhāsīti idaṃ issaranimmānavasena kathaṃ. Evaṃ taṃ taṃ bahuḷaṃ vatvā kiṃ imāya pariyāyakathāyāti avasāne ujukameva byākari. Sampatijāto pathaviyaṃ kathaṃ padasā gacchati, evaṃ mahānubhāvo ākāseṇa mañṇe gacchatīti parikkappanavasena ākāseṇa gacchanto viya ahosi. Sīghataraṃ pana sattapadavītiḥārena gatattā dissamānarūpopi mahājanassa adissamāno viya ahosi. Acelakabhāvo, khuddakasarīratā ca tādīsassa iriyāpathassa na anucchavikāti kammānubhāvasañjanitapāṭihāriyavasena alaṅkatapaṭiyatto viya, soḷasavassuddesiko viya ca mahājanassa upaṭṭhāsīti veditabbaṃ. Mahāsattassa puñṇānubhāvena tadā tathā-upaṭṭhānamattamevetanti. **Pacchā bāladārakova ahosi, na tādīsoti** buddhabhāvānucchavikassa Bodhisattānubhāvassa yāthāvato paveditattā **parisā cassa** byākaraṇena **buddhena viya -pa- attamanā ahosi**.

Sabbadhammatāti sabbā soḷasavidhāpi yathāvuttā dhammatā **sabbabodhisattānaṃ hontīti veditabbā** puññañāṇasambhāradassanena nesam ekasadisattā.

Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavaṇṇanā

33. **Dukūlacumbaṭaketi** daharassa nipajjanayogyatāvasena paṭisaṃhaṭadukūlasukhume. “Khattiyo brāhmaṇo”ti evamādi **jāti**. “Koṇḍañño gotamo”ti evamādi **gottam**. “Poṇikā cikkhallikā sākiyā koḷiyā”ti evamādi **kulapadeso**. **Ādi**-saddena rūpissariyaparivārādisabbasampattiyo saṅgaṇhāti. Mahantassāti vipulassa, uḷārassāti attho. **Nipphattiyoti** siddhiyo. Gantabbagatiyāti gati-saddassa kammāsādhanaṃ āha. Upapajjanavasena hi sucaritaduccaritehi gantabbāti **gatiyo**, upapattibhavaviseso. Gacchati yathārucci pavattattīti **gati**, ajjhāsayo. **Paṭisaraṇeti** parāyaṇe avassaye. Sabbasaṅkhatavisaṃyuttassa hi arahato nibbānameva taṃpaṭisaraṇaṃ. **Tyāhanti** te ahaṃ.

Dasavidhe kusaladhamme, agarahite ca rājadhamme¹ niyuttoti dhammiko. Tena ca dhammena sakalaṃ lokaṃ rañjetīti dhammarājā. Yasmā cakkavattī dhammena ñāyena rajjaṃ adhigacchati na adhammena, tasmā vuttaṃ “**dhammena laddharajjattā dhammarājā**”ti. Catūsu disāsu samuddapariyosānatāya **caturantā** nāma tattha tattha dīpe mahāpathavīti āha “**puratthima -pa- issaro**”ti. **Vijitāvīti** vijetabbassa vijitavā, kāmakodhādikassa abbhantarassa, paṭirājabhūtassa bāhirassa ca arigaṇassa vijayi, vijetvā ṭhitoti attho. Kāmaṃ cakkavattino kenaci yuddhaṃ nāma natthi, yuddhena pana sādhetabbassa vijayassa siddhiyā “vijitasāṅgāmo”ti vuttaṃ. Janapadova catubbidha-acchariyadhammādisamannāgate asmiṃ rājini thāvariyaṃ kenaci asaṃhāriyaṃ daḷhaṃ bhattachāvaṃ patto, janapade vā attano dhammikāya paṭipattiyā thāvariyaṃ thirabhāvaṃ pattoti janapadatthāvariyaṃ patto. Manussānaṃ ure satthaṃ ṭhapetvā icchitadhanaharaṇādinā parasāhasakāritāya sāhasikā.

Ratijananatṭhenāti atappakapītisomanassuppādanena. Saddatthato pana rametīti **ratanaṃ**. “Aho manoharaṇa”ti citte kattabbatāya

1. Khu 6. 97 piṭṭhe Jātake vitthāro.

cittīkatam̐. “Svāyam̐ cittīkāro tassa pūjanīyatāyā”ti cittīkatanti pūjanīyanti attham̐ vadanti. Mahantaṃ vipulaṃ aparimitaṃ mūlaṃ agghatīti **mahaggham̐.** Natthi etassa tulā upamāti **atulaṃ,** asadisam̐. Kadāci eva uppajjanato dukkhena laddhabbattā **dullabhadassanam̐.** Anomehi ulāraguṇehevā sattehi paribhuñjitabbato anomasattaparibhogam̐. Idāni nesam̐ cittīkatādi-atthānam̐ savisesam̐ cakkaratane labbhamānataṃ dassetvā itaresupi te atidisitum̐ “**cakkaratanassa cā**”ti-ādi āraddham̐. **Aññam̐ devaṭṭhānam̐ nāma na hoti** rañño anaññasādhāraṇissariyādisampattiṭṭilābhahetuto, sattānañca yathicchitatthapaṭilābhahetuto. **Aggho natthi** ativiya ulārasamujjalasattaratanamayattā, acchariyabbhutamahānubhāvātāya ca. Yadaggena mahaggham̐, tadaggena **atulaṃ.** Sattānam̐ pāpajigucchana vigatakāḷako puññapasutatāya maṇḍabhūto yādiso kālo Buddhuppādāraho, tādise eva cakkavattīnampi sambhavoti āha “yasmā ca panā”ti-ādi. Upamāvasena cetam̐ vuttam̐, upamopameyyānañca na accantameva sadisatā. Tasmā yathā Buddhā kadāci karahaci uppajjanti, na tathā cakkavattino, evam̐ santēpi cakkavattivattaparipūraṇassāpi dukkarabhāvatopi dullabhuppādāye vāti, iminā dullabhuppādātāsāmaññena tesam̐ dullabhadassanatā vuttāti veditabbam̐. Kāmam̐ cakkaratanānubhāvena sijjhamāno guṇo cakkavattiparivārasādhāraṇo, tathāpi “cakkavattī eva nam̐ sāmibhāvena visavitāya paribhuñjati”ti vattabbataṃ arahati tadattham̐ uppajjanatoti dassento “**tadetan**”ti-ādimāha. Yathāvuttānam̐ pañcannam̐, channampi vā atthānam̐ itararatanesupi labbhanato “**evam̐ sesānipī**”ti vuttam̐. Hatthi-assapariṇāyakaratanēhi ajitavijayato, cakkaratanena ca parivārabhāvena, sesēhi paribhogūpakaraṇabhāvena samannāgato. Hatthi-assamaṇi-itthiratanēhi paribhogūpakaraṇabhāvena sesēhi parivārabhāvenāti yojanā.

Catunnam̐ mahādīpānam̐ sirivibhavanti tattha laddham̐ sirisampattiñceva bhogasampattiñca. Tādisamevāti “purebhattamevā”ti-ādinā vuttānubhāvameva. Yojanappamāṇam̐ padesaṃ byāpanena yojanappamāṇam̐ andhakāram̐. Atidīghatādi **chabbidhadosaparivajjitam̐.**

Sūrāti sattivanto, nibbhayāti atthoti āha “**abhīrukā**”ti. **Ānganti** kāraṇam̐. Yena kāraṇena “vīrā”ti vucceyyum̐, tam̐ **vīraṅgam̐.** Tenāha

“**vīriyassetam nāman**”ti. Yāva cakkavālapabbatā cakkassa vattanato
 “**cakkavālapabbatam sīmam katvā t̥hitasamuddapariyantam**”ti vuttam.
 “Adaṇḍenā”ti imināva dhanadaṇḍassa, sarīradaṇḍassa, ca akaraṇam vuttam.
 “**Asatthenā**”ti iminā pana senāya yujjhanassāti tadubhayaṃ dassetuṃ “**ye
 katā parādhe**”ti-ādi vuttam. **Vuttappakāraṇti** sāgarapariyantam.

“Rañjanaṭṭhena **rāgo**, taṇhāyanaṭṭhena **taṇhā**”ti pavatti-ākārabhedena
 lobho eva dvidhā vutto. Tathā hissa dvidhāpi chadanaṭṭho ekantiko. Yathāha
 “andhatamaṃ tadā hoti, yaṃ rāgo sahate naran”ti¹,
 “taṇhāchadanachādītā”ti² ca. Iminā nayena dosādīnampi chadanaṭṭho
 vattabbo. **Kilesaggahaṇena** vicikicchādayo sesakilesā vuttā. Yasmā te sabbe
 pāpadhammā uppajjamānā sattasantānaṃ chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhanti
 kusalappavattiṃ nivārenti, tasmā te “chadanā, chadā”ti ca vuttā.
Vivaṭṭacchadāti ca okārassa ākāraṃ katvā niddeso.

35. **Tāsanti** dvinnampi nipphattīnaṃ. **Nimittabhūtānī**
 nāpakakāraṇabhūtāni. Tathā hi lakkihiyati mahāpurisabhāvo etehīti
lakkhaṇāni. Tānagamanādīsu bhūmiyaṃ suṭṭhu samaṃ patiṭṭhitā pādā
 etassāti **suppatiṭṭhitapādo**. Taṃ panassa suppatiṭṭhitapādantaṃ
 byatirekamukhena vibhāvetuṃ “**yathā**”ti-ādi vuttam. Tattha **aggatalanti**
 aggapādatalaṃ. **Paṇhīti** paṇhitalaṃ. **Passanti** pādatalassa dvīsu passesu
 ekekaṃ, ubhayameva vā pariyaṇtaṃ passaṃ. “**Assa paṇā**”ti-ādi anvayato
 atthavibhāvanaṃ. **Suvaṇṇapādukatalamiva** ujukaṃ nikkhipiyamānaṃ.
Ekappahārenevāti ekakkhaṇeyeva. **Sakalaṃ pādatalaṃ bhūmiṃ phusati**
 nikkhipane. Ekappahāreneva sakalaṃ pādatalaṃ bhūmito uṭṭhahatīti yojanā.
Tasmā ayaṃ suppatiṭṭhitapādoti nigamaṇaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ
 anupubbaninnādi-acchariyabbhutaṃ nissandaphalaṃ, taṃ parato
Lakkhaṇasuttavaṇṇanāyaṃ³ āvi bhavissatīti.

Nābhi dissatīti lakkhaṇacakkassa nābhi parimaṇḍalasaṇṭhānā
 suparibiyattā hutvā dissati, labbhatīti adhippāyo. **Nābhiparicchinnāti** tassam
 nābhiyaṃ paricchinnā paricchedavasena t̥hitā.
Nābhimukhaparikkhepapattoti

1. Khu 10. 12, 32 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 172 piṭṭhe Udāne. 3. Dī-Ṭṭha 3. 102 piṭṭhe.

pakaticakkassa akkhabbhāhatapariharaṇatthaṃ nābhimukhe
 ṭhapetabbaparikkhepa paṭṭo, tappaṭicchanno ida adhippeto. **Nemimaṇikā**ti
 nemiyaṃ āvalibhāvena ṭhitamaṇikālekhā. **Sambahulavāro**ti
 bahuvidhalekhaṅgavibhāvana vāro. Sattīti āvudhasatti. **Sirivaccho**ti siri-
 aṅgā. **Nandī**ti dakkhiṇāvattam. Sovattikoti sovatti-aṅgo. Vaṭamsakoti
 āvelam. **Vaḍḍhamānakanti** purimahādīsu dīpaṅkam. **Morahatthakoti**
 morapiṇchakalāpo, morapiṇchapaṭisibbito vā bījanīviseso. **Vālabījanī**ti
 cāmarivālam. Siddhatthādipunṇaghaṭapunṇapāṭiyo. “Cakkavālo”ti vatvā
 tassa padhānāvayave dassetuṃ “**himavā sineru -pa- sahasānī**”ti vuttam.
 “**Cakkavattirañño parisam upādāyā**”ti idam hatthiratanādīnampi tattha
 labbhamānabhāvadassanam. Sabboti satti-ādiko yathāvutto aṅgaviseso
 cakkalakkhaṇasseva parivāroti veditabbo.

“**Āyatapaṇhī**”ti idam aññesaṃ paṇhito dīghataṃ sandhāya vuttam, na
 pana atidīghatanti āha “**paripunṇapaṇhī**”ti. Yathā pana paṇhilakkhaṇam
 paripunṇam nāma hoti, tam byatirekamukhena dassetuṃ “yathā hī”ti-ādi
 vuttam. **Āraggenā**ti maṇḍalāya sikhāya. **Vaṭṭetvā**ti yathā suvaṭṭam hoti,
 evaṃ vaṭṭetvā. **Rattakambalagenḍukasadisā**ti
 rattakambalamayagenḍukasadisā.

“**Makkaṭassevā**”ti dīghabhāvaṃ, samatañca sandhāyetaṃ vuttam.
Niyyāsatenāti chattiritaniyyāsādiniyyāsasammissena telena, yaṃ
 “surabhiniyyāsan”tipi vadanti. **Niyyāsatelaggahanañcetha** haritālavaṭṭiyā
 ghanasiniddhabhāvadassanatthaṃ.

Yathā satakkhattuṃ vihatam kappāsapaṭalam sappimaṇḍe osāritam
 ativiya mudu hoti, evaṃ mahāpurisassa hatthapādāti dassento
 “**sappimaṇḍe**”ti-ādimāha. **Talunā**ti sukhumālā.

Cammenāti aṅgulantaraveṭhitacammena. **Paṭibaddha-aṅgulantaroti**
 ekato sambaddha-aṅgulantaro na hoti. **Ekappamāṇā**ti dīghato
 samānappamāṇā. **Yavalakkhaṇanti** abbhantarato aṅgulipabbe ṭhitam
 yavalakkhaṇam. **Paṭivijjhivā**ti taṃtampabbānam samānadesatāya aṅgulīnam
 pasāritakālepi aññamaññaṃ vijjhitaṇi viya phusitvā tiṭṭhanti.

Saṅkhā vuccanti gopphakā, uddham saṅkhā etesanti **ussaṅkhā**, pādā. **Piṭṭhipādeti** piṭṭhipādasamīpe. **Tenāti** piṭṭhipāde ṭhitagopphakabhāvena baddhā hontīti yojanā. Tayidaṃ “tenā”ti padaṃ uparipadadvayepi yojetabbam “tena baddhabhāvena na yathāsukham parivaṭṭanti, tena yathāsukham napaṭṭanena gacchantānaṃ pādatalānīpi na dissanti”ti. **Uparīti** piṭṭhipādato dviti-aṅgulimattaṃ uddham, “caturaṅgulamattan”ti ca vadanti. Nigūḷhāni ca honti, na aññesaṃ viya paññāyamānāni. **Tenāti** gopphakānaṃ upari patiṭṭhitabhāvena. **Assāti** mahāpurisassa. Satipi desantarappavattiyāṃ niccaloti dassanattam **nābhiggahaṇaṃ**. “**Adhokāyova iñjati**”ti idaṃ purimapaḍaṣṣa kāraṇavacaṇaṃ. Yasmā adhokāyova iñjati, tasmā nābhito -pa- niccalo hoti. “**Sukhena pādā parivaṭṭanti**”ti idaṃ pana purimassa, pacchimassa ca kāraṇavacaṇaṃ. Yasmā sukhena pādā parivaṭṭanti, tasmā adhokāyova iñjati. Yasmā sukhena pādā parivaṭṭanti, tasmā puratopi -pa- pacchatoyevāti.

Yasmā eṇimigassa samantato ekasadisamaṃsā anukkamena uddham thūlā jaṅghā honti, tathā Mahāpurisassāpi, tasmā vuttaṃ “**eṇimigasadisajaṅgho**”ti. **Paripuṇṇajaṅgho**ti samantato maṃsūpacayena paripuṇṇajaṅgho. Tenāha “**na ekato**”ti-ādi.

Etenāti “anonamanto”ti-ādivacaṇena, jāṇuphāsubhāvadīpanenāti attho. **Avasesajanāti** iminā lakkhaṇena rahitajanā. **Khujjā vā honti** heṭṭhimakāyato uparimakāyassa rassatāya, **vāmanā vā** uparimakāyato heṭṭhimakāyassa rassatāya, etena ṭhapetvā Sammāsambuddham, cakkavattinaṃ itare sattā khujjapakkhikā, vāmanapakkhikā cāti dasseti.

Kāmaṃ sabbāpi padumakaṇṇikā suvaṇṇavaṇṇāva, kañcanapadumakaṇṇikā pana pabhassarabhāvena tato sātisaṃyāti āha “**suvaṇṇapadumakaṇṇikasadiṣe**”ti. **Ohitanti** samohitaṃ antogadham. Tathābhūtaṃ pana taṃ tena channaṃ hotīti āha “**paṭicchanna**”ti.

Suvaṇṇavaṇṇoti suvaṇṇavaṇṇavaṇṇoti ayamettha atthoti āha “**jātihiṅgulakenā**”ti-ādi, svāyamattho āvuttiñāyena ca veditabbo. Sarīrapariyāyo idha vaṇṇa-saddoti adhippāyo. Paṭhamavikappaṃ

vatvā tathārūpāya pana ruḷhiyā abhāvaṃ manasi katvā
vaṇṇadhātupariyāyameva
vaṇṇa-saddaṃ gahe tvā dutiyavikappo vutto. Tasmā padadvayenāpi
suniddhantasuvaṇṇasadisachavivaṇṇoti vuttaṃ hoti.

Rajoti sukhumarajo. **Jallanti** malīnabhāvāvaho reṇusañcayo. Tenāha
“**malam vā**”ti. Yadi vivattati, katham nhānādīnīti āha “**hatthadhovanādīnī**”ti-
ādi.

Āvaṭṭapariyosāneti padakkhiṇāvaṭṭanavasena pavattassa āvaṭṭassa ante.

Brahmuno sarīraṃ purato vā pacchato vā anonamitvā ujukameva
uggatanti āha “**brahmā viya ujugatto**”ti. Sā panāyaṃ ujugattatā avayavesu
Buddhippattesu daṭṭhabbā, na daharakāletī vuttaṃ “**uggatadīghasarīro
bhavissatī**”ti. **Itaresūti** “khandhajāṇūsū”ti imesu **dvīsu ṭhānesu** namantā
purato namantīti ānetvā sambandho. **Passavaṅkāti** dakkhiṇapassena vā
vāmapassena vā vaṅkā. **Sūlasadisāti** potthakarūpakaraṇe
ṭhapitasūlapādasadisā.

Hatthapiṭṭhi-ādivasena satta sarīrāvayavā ussādā upacitamamsā etassāti
sattussado. Aṭṭhikoṭiyo paññāyanti yojanā. **Nigūḷhasirājālehīti**
lakkhaṇavacanametanti tena nigūḷha-aṭṭhikoṭīhīti vuttameva hotīti.
Hatthapiṭṭhādīhīti ettha **ādi**-saddena amsakūṭakhandhakūṭānaṃ saṅgahe
siddhe taṃ ekadesena dassento “**vaṭṭetvā -pa- khandhenā**”ti āha.
“**Silārūpakam viyā**”ti-ādinā vā nigūḷha-amsakūṭatāpi vibhāvitāyevāti
daṭṭhabbam.

Sīhassa pubbaddham sīhapubbaddham, paripuṇṇāvayavatāya
sīhapubbaddham viya sakalo kāyo assāti sīhapubbaddhakāyo. Tenāha
“**sīhassa pubbaddhakāyo viya sabbo kāyo paripuṇṇo**”ti. **Sīhassevāti** sīhassa
viya. **Dussañṭhitavisañṭhito na hotīti** duṭṭhu sañṭhito, virūpasañṭhito ca na
hoti, tesam tesam avayavānaṃ ayuttabhāvena, virūpabhāvena ca sañṭhiti
upagato na hotīti attho. **Sañṭhantīti** sañṭhahanti. **Dīghehīti** aṅgulināsādīhi.
Rassehīti gīvādīhi. **Thūlehīti**

ūrubbāhu-ādīhi. **Kisehīti** kesalomamajjhādīhi. **Puthulehīti** akkhihatthatalādīhi. **Vatṭehīti** jaṅghahatthādīhi.

Satapuññalakkhaṇatāya **nānācittena puññacittena cittito** sañjātacittabhāvo “īdiso eva Buddhānaṃ dhammakāyassa adhiṭṭhānaṃ bhavitum yutto”ti dasapāramīhi **sajjito** abhisankhato, “dānacittena puññacittena”ti vā pāṭho, dānavasena, sīlādivasena ca pavattapuññacittenaṭi attho.

Dvinnaṃ koṭṭānaṃ antaranti dvinnaṃ piṭṭhibāhānaṃ vemajjhaṃ piṭṭhimajjhassa uparibhāgo. **Citaṃ paripuṇṇanti** aninnabhāvena citaṃ, dvīhi koṭṭehi samatalatāya paripuṇṇaṃ. **Uggammāti** uggantvā, aninnaṃ samatalaṃ hutvāti adhippāyo. Tenāha “**suvanṇaphalakaṃ viyā**”ti.

Nigrodho viya parimaṇḍaloti parimaṇḍalanigrodho viya parimaṇḍalo, “nigrodhaparimaṇḍalaparimaṇḍalo”ti vattabbe ekassa parimaṇḍalasaddassa lopaṃ katvā “**nigrodhaparimaṇḍalo**”ti vutto. Tenāha “**samakkhandhasākho nigrodho**”ti-ādi. Na hi sabbo nigrodho parimaṇḍaloti, parimaṇḍalasaddasannidhānena vā parimaṇḍalova nigrodho gayhatīti ekassa parimaṇḍalasaddassa lopena vināpi ayamatto labbhatīti āha “**nigrodho viya parimaṇḍalo**”ti. **Yāvatako assāti yāvatakvassa o-kārassa** va-kārādesaṃ katvā.

Samavaṭṭitakkhandhoti samaṃ suvaṭṭitakkhandho. Koñcā viya dīghagalā, bakā viya vaṅkagalā, varāhā viya puthulagalāti yojanā. **Suvanṇālīṅgasadisoti** suvaṇṇamayakhuddakamudīṅgasadiso.

Rasaggasaggīti madhurādibhedam rasam gasanti anto pavesantīti rasaggasā rasaggasānaṃ aggā rasaggasaggā, tā etassa santīti **rasaggasaggī**. **Tenāti** ojāya apharaṇena hīnadhātukattā **te batvābādhā honti**.

Hanūti sannissayadantādhārassa samaññā, tam bhagavato sīhassa hanu viya, tasmā Bhagavā **sīhahanu**. Tattha yasmā Buddhānaṃ rūpakāyassa, dhammakāyassa ca upamā nāma hīnūpamāva, natthi samānūpamā, kuto adhikūpamā, tasmā ayampi hīnūpamāti dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. Yasmā mahāpurisassa heṭṭhimānurūpavaseneva uparimampi saṅghitaṃ, tasmā

vuttaṃ “**dvepi paripuṇṇānī**”ti, tañca kho na sabbaso parimaṇḍalatāya, atha kho tibhāgāvasesamaṇḍalatāyāti āha “**dvādasiyā pakkhassa candasadisānī**”ti. **Sallakkhetvāti** attano lakkhaṇasatthānusārena upadhāretvā. Dantānaṃ uccanīcatā abbhantarabāhirapassavasena veditabbā, na aggavaseneva. Tenāha “**ayapaṭṭakena chinnaśaṅkhapaṭalaṃ viyā**”ti. **Ayapaṭṭakanti** ca kakacaṃ adhippetari. **Samābhavissanti**, na visamā, samasaṅgahānāti attho.

Sātisayaṃ mududīghaputhulatādippakāraguṇā hutvā bhūtā jātāti pabhūtā, bha-kārassa ha-kāraṃ katvā pahūtā jivhā etassāti **pahūtajivho**.

Vicchinditvā vicchinditvā pavattasaratāya **chinnassarāpi**. Anekākāratāya **bhinnassarāpi**. Kākassa viya amanuññasaratāya **kākassarāpi**. **Apalibuddhattāti** anupaddutavattukattā, vattūti ca akkharupattiṭṭhānaṃ veditabbaṃ. **Aṭṭhaṅgasamannāgatoti** ettha aṅgāni parato āgamissanti. **Mañjughosoti** madhurassaro.

Abhinīlanettoti adhikanīlanetto, adhiatā ca sātisayaṃ nīlabhāvena veditabbā, na nettanīlabhāvasseva adhiabhāvatoti āha “**na sakalanīlanetto**”ti-ādi. Pītalohitavaṇṇā setamaṇḍalagatarājivasena. Nīlasetakāḷavaṇṇā pana taṃtaṃmaṇḍalavaseneva veditabbā.

“**Cakkhubhaṇḍanti** akkhidalan”ti keci. “Akkhidalavaṭuman”ti aññe. Akkhidalehi pana saddhiṃ akkhibimbanti veditabbaṃ. Evañhi viniggatagambhīrajotanāpi yuttā hoti. “**Adhippetan**”ti iminā ayamettha adhippāyo ekadesena samudāyupalakkhaṇāñāyenāti dasseti. Yasmā pakhuma-saddo loke akkhidalalomesu niruḷho, tenevāha “**mudusiniddhanīlasukhumapakhumācitāni akkhīnī**”ti.

Kiñcāpi uṇṇā-saddo loke avisesato lomariyāyo, idha pana lomavisesavācakoti āha “**uṇṇāloman**”ti. **Nalāṭavemajjhe jātāti** nalāṭamajjhagatā jātā. **Odātātāya upamā, na**

mudutāya. Uṇṇā hi tatopi sātisayaṃ mudutarā. Tenāha “**sappi maṇḍe**”ti-ādi. **Rajatapubbulakanti** rajatamayatāarakamāha.

Dve atthavase paṭicca vuttanti yasmā Buddhā, cakkavattino ca paripuṇṇa nalāṭatāya, paripuṇṇasīsabimbatāya ca “uṇhīsasīsā”ti vuccanti, tasmā te dve atthavase paṭicca “**uṇhīsasīsō**”ti **idaṃ vuttaṃ**. Idāni taṃ atthadvayaṃ mahāpurise suppatiṭṭhanti “**mahāpurisassa hī**”ti-ādi vuttaṃ. Saṇhatamatāya, suvaṇṇavaṇṇatāya, pabhassaratāya, paripuṇṇatāya ca **rañño bandha-uṇhīsapaṭṭo viya virocati**. **Kapisīsāti** dvidhābhūtasīsā. **Phalasīsāti** phalitasīsā. **Aṭṭhisīsāti** maṃsassa abhāvato ativiya aṭṭhitāya, patanubhāvato vā taconaddha-aṭṭhimattasīsā. **Tumbasīsāti** lābusadisāsīsā. **Pabbhārasīsāti** piṭṭhibhāgena olambamānasīsā. **Purimanayenāti** paripuṇṇanalāṭatāpakkhena. **Uṇhīsavetṭhitasīsō viyāti** uṇhīsapaṭṭena vetṭhitasīsapadeso viya. **Uṇhīsam viyāti** chekena sippinā viracita-uṇhīsamaṇḍalaṃ viya.

Vipassīsamaññāvaṇṇanā

37. **Tassa vitthāro**ti tassa lakkhaṇapariggaṇhane nemittakānaṃ santappanassa vitthāro vitthārakathā. **Gabbhokkantiyaṃ** nimittabhūtasupinapaṭiggāhakasantappane **vuttoyeva**. **Niddosenāti** khārikaloṇikādidosarahitena. **Dhātiyoti** thaññāpāyikā dhātiyo. Tā hi dhāpentī thaññāṃ pāyentīti dhātiyo. “**Tathā**”ti iminā “saṭṭhin”ti padaṃ upasaṃharati, **sesāpīti** nhāpikā, dhārikā, parihārikāti imā tividhā. Tāpi dahanti vidahanti nhānaṃ dahanti dhārentīti “dhātiyo”tveva vuccanti. Tattha **dhāraṇaṃ** urasā, ūrunā, hatthehi vā suciraṃ velaṃ sandhāraṇaṃ. **Pariharaṇaṃ** aññassa aṅkato attano aṅkaṃ, aññassa bāhuto attano bāhuṃ upasaṃharantehi **haraṇaṃ** sampāpanaṃ.

38. **Mañjussaroti** saṇhassaro. Yo hi saṇho, so kharo na hotīti āha “**akharassaro**”ti. **Vaggussaroti** manorammassaro, manorammatā cassa cāturiyane puññayogatoti āha “**chekanipuṇassaro**”ti. **Madhurassaroti** sotasukhassaro, sotasukhatā cassa ativiya iṭṭhabhāvenāti āha “**sātassaro**”ti.

Pemaṇīyassaroti piyāyitabbassaro, piyāyitabbatā cassa suṇantānaṃ attani bhattisamuppādanenāti āha “**pemajanakassaro**”ti. ¹**karavikassaroti** karavikasaddo¹. Yesaṃ sattānaṃ sotapathamupagacchati, te attano sarasampattiyā pakatiṃ jahāpetvā avase karonto attano vase vatteti, evaṃmadhuroti dassento “**tatridan**”ti-ādimāha. Tattha “**karavīkasakuṇe**”ti-ādi tassa sabhāvakathanāṃ. **Lalītanti** pīivegasamuṭṭhitaṃ līlaṃ. **Chaddetvāti** “saṅkharāṇampi² madhurasaddasavanantarāyakaran”ti **tiṇāni** apanetvā. **Anikkhipitvāti** bhūmiyaṃ anikkhipitvā ākāśagameva katvā. **Anubaddhamigā** vālamigehi. Tato **maraṇabhayaṃ** hitvā. **Pakkhe pasāretvāti** pakkhe yathāpasārite katvā apatantā **tiṭṭhanti**.

Suvaṇṇapaṇjaraṃ vissajjesi yojanappamāṇe ākāse attano. Āṇāya pavattanato. Tenāha. “**So rājāṇāyā**”ti-ādi. **Lalīmsūti** laḷitaṃ kātum ārabhiṃsu. **Taṃ pītinti** taṃ buddhaguṇārammaṇaṃ pītiṃ. Teneva nīhārena punappunaṃ pavattaṃ pītiṃ **avijahitvā** vikkhambhitakilesā therānaṃ santike laddhadhammassavanasappāyā upanissayasampattiyā paripakkañāṇatāya **sattahi -pa- patiṭṭhāsi**. Sattasatamattena orodhajanena saddhiṃ padasāva therānaṃ santikaṃ upagatattā “**sattahi jaṅghasatehi saddhin**”ti vuttaṃ. **Tatoti** karavīkasaddato. **Satabhāgena -pa- veditabbo** anekakappakoṭisatasambhūtapuññasambhārasamudāgatavatthusampattibhāva to.

39. **Kammavipākajanti** sātisayasucaritakammanibbattaṃ pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṃ dūrepi ārammaṇasampaṭicchanasamatthaṃ kammavipākena sahaajātaṃ, kammaṃsā vā vipākabhāvena jātaṃ pasādacakkhu. Duvidhañhi dibbacakkhukamma mayaṃ, bhāvanāmayanti. Tatridaṃ kammamayanti āha “**na bhāvanāmayan**”ti bhāvanāmayaṃ pana Bodhimūle uppajjissati. Ayaṃ “so”ti sallakkhaṇaṃ kāmaṃ manoviññāṇena hoti, cakkhuviññāṇena pana tassa tathā vibhāvitattā manoviññāṇassa tattha tathāpavattīti āha “**yenanimittaṃ -pa- sakkotī**”ti.

1-1. Ayaṃ pāṭho adhunā neva pāliyaṃ nāṭṭhakathāyaṃ dissati. 2. Saṅkhādanampi (?)

40. **Vacanatthoti** saddattho. **Nimīlananti** nimīlanadassanaṃ navisuddhaṃ, tathā ca akkhīni avivaṭāni nimīladassanassa navisuddhibhāvato. Tabbipariyāyato pana dassanaṃ visuddhaṃ, vivaṭaṅcāti āha “**antarantarā**”ti-ādi.

41. Nī-iti jānanatthaṃ dhātuṃ gahetvā āha “**panayati jānāti**”ti. Yato vuttaṃ “animittā na nāyare”ti, ¹“vidūbhi neyyaṃ naravarassā”ti² ca. Nī-iti pana pavattanatthaṃ dhātuṃ gahetvā “**nayati pavatteti**”ti. **Appamatto ahosi** tesu tesu kiccakaraṇīyesu.

42. Vassāvāso **vassaṃ** uttarapadalopena, tasmā vassaṃ, vasse vā sannivāsaphāsutāya arahatīti **vassiko**, pāsādo. Māsā pana vasse utumhi bhavāti vassikā. **Itaresūti** hemantikagimhikanti imesu. **Eseva nayoti** uttarapadalopena niddesaṃ atidisati.

Nāti-ucco hoti nātinīcoti gimhiko viya ucco, hemantiko viya nīco na hoti, atha kho tadubhayavemajjhalakkaṇatāya nāti-ucco hoti, nātinīco. **Assāti** pāsādassa. **Nātibahūnīti** gimhikassa viya na-atibahūni. **Nātitanūnīti** hemantikassa viya nakhuddakāni, tanutarajālāni ca. **Missakānevāti** hemantike viya na uṇhaniyāneva, gimhike viya ca nasītaniyāneva, atha kho ubhayamissakāneva. **Tanukānīti** naputhulāni. **Uṇhappavesanattāyāti** sūriyasantāpānuppavesāya. **Bhittiniyūhānīti** dakkhiṇapasse bhittīsu niyūhāni. **Siniddhanti** sinehavantaṃ, siniddhaggahaṇeneva cassa garukatāpi vuttā eva. **Kaṭukasannissitanti** tikaṭukādikaṭukadrabbūpasañhitā. **Udakayantānīti** udakadhārāvissandayantāni. Yathā jalayantāni, evaṃ himayantānīpi tattha karonti eva. Tasmā hemante viya himāni patantāniyeva hontīti ca veditabbari.

Sabbatṭhānānipīti sabbāni paṭikiriyaṇhānabhojanakīlāsaṅcaraṇādītṭhānānipi, na nivāsattṭhānāniyeva. Tenāha “**dovārikāpi**”ti-ādi. Tattha kāraṇamāha “**rājā kirā**”ti-ādi.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Visuddhi 1. 228; Saṃ-Ṭṭha 1. 39 piṭṭhesu.

2. Khu 10. 1 piṭṭhe Nettīyaṃ.

Jiṇṇapurisavaṇṇanā

44. **Gopānasivaṅkanti** vaṅkagopānasī viya. Vaṅkānañhi vaṅkabhāvassa nidassanattham avaṅkagopānasīpi gayhati. **Ābhoggavaṅkanti**-ādito paṭṭhāya abbhuggatāya kuṭīlasarīratāya vaṅkam. Tenāha “**khandhe**”ti-ādi. Daṇḍaparam daṇḍaggahaṇaparam ayanam gamanam etassāti **daṇḍaparāyanam**, daṇḍo vā param āyanam gamanakāraṇam etassāti **daṇḍaparāyanam**. Thānādisu daṇḍo gati avassayo etassa tena vinā appavattanatoti **daṇḍagatikam**, gacchati etenāti vā **gati**, daṇḍo gati gamanakāraṇam etassāti **daṇḍagatikam**. **Daṇḍapaṭisaraṇanti** etthāpi eseva nayo. **Jarāturanti** jarāya kilantam assavasam. **Yadā ratho purato hotīti** dvedhāpathe sampatte purato gacchante balakāye tatha ekam saṇṭhānam āruḷho majjhe gacchanto bodhisattena āruḷho ratho itaram saṇṭhānam gacchanto yadā purato hoti. **Pacchā balakāyoti** tadā pacchā hoti sabbo balakāyo. **Tādise okāseti** tādise vuttappakāre maggappadese. **Tam purisanti** tam jiṇṇapurisam. **Suddhāvāsāti** siddhatthādīnam tiṇṇam sammāsambuddhānam sāsane brahmacariyam caritvā suddhāvāsabhūmiyam nibbattabrahmāno. Te hi tadā tatha tiṭṭhanti. “Kim paneso jiṇṇo nāmā”ti eso tayā vuccamāno kim atthato, tam me niddhāretvā kathehīti dasseti. Aniddhāritasarūpattā hi tassa attano Bodhisatto liṅgasabbanāmena tam vadanto “kin”ti āha. “Yathākim, te jātan”ti dvayameva hi loke yebhuyyato jāyati itthī vā puriso vā, tathāpi tam liṅgasabbanāmena vuccati, evamsampadamidaṃ veditabham. “**Kim vuttam hoti**”ti-ādi tassa aniddhāritasarūpatamyeva vibhāveti.

“**Tena hī**”ti-ādi “ayaṅca jiṇṇabhāvo sabbasādhāraṇattā mayhampi upari āpattito evā”ti mahāsattassa samvijjanākāravibhāvanam ratham sāretīti **sārathi**. Kīḷāvihārattham uyyuttā yanti upagacchanti etanti **uyyānam**. **Alanti** paṭikkhepavacanam. **Nāmāti** garahaṇe nipāto “kathañhi nāmā”ti-ādīsu¹ viya. Jātiyā ādīnavadassanattham taṇmūlassa ummūlanam viya hotīti, tassa ca avassitabhāvato “**jātiyā**

1. Vi 1. 23, 26, 53, 54, 56, 90, 91; Vi 2. 1, 2, 7, 20 piṭṭhādisu.

mūlaṃ khaṇanto nisīdī”ti āha. Siddhe hi kāraṇe phalaṃ siddhameva hotīti. Piḷaṃ janetvā antotudanasena sabbapaṭṭhamam hadayaṃ anupavissa t̥hitattā **paṭṭhamena sallena hadaye viddho viya nisīdīti** yojanā.

Byādhipurisavaṇṇanā

47. **Pubbe vuttanayenevāti** “suddhāvāsā kirā”ti-ādinā pubbe vutteneva nayena. **Ābādhikanti** ābādhavantam. **Dukkhianti** sañjātadukkham. **Ajātanti** ajātabhāvo, nibbānam vā.

Kālakatapurisavaṇṇanā

50. Bhantanettakuppalādi vividham katvā lātabbato **vilāto**, vayham, sivikā cāti āha **“vilātanti sivikan”**ti. Sivikāya diṭṭhapubbattā Mahāsatto citakapañjaram “sivikan”ti āha. **Ito paṭigatanti** ito bhavato apagatam. **Katakālanti** pariyosāpitajīvanakālam. Tenāha **“yattakan”**ti-ādi.

Pabbajitavaṇṇanā

53. Dhammam caratīti **dhammacaraṇo**, tassa bhāvo **dhammacaraṇabhāvoti** dhammacariyameva vadati. **Evam ekekassa padassāti** yathā “sādhudhammacariyāti pabbajito”ti yojanā, evam “sādhusakariyāti pabbajito”ti-ādinā ekekassa padassa **yojanā veditabbā. Sabbānīti** “sādhudhammacariyā”ti-ādīsu āgatāni sabbāni dhammasamakusalapuññapadāni. **Dasakusalakammapathavevacanānīti** dānādīni dasakusaladhammapariyāyapadāni.

Bodhisattapabbajjāvaṇṇanā

54. Pabbajitassa dhammiṃ katham sutvāti sambandho. **Aññañca** saṅgīti-anāruḷham tena tadā vuttam dhammiṃ kathanti yojanā. **“Varṇsovā”**ti padattayena dhammatā esāti dasseti. **Cirassam cirassam passanti** dīghāyukabhāvato. Tathā hi vuttam “bahūnam vassānam -pa- accayenā”ti. **Tenevāti** nacirassam diṭṭhabhāvene va. Acirakālantarikameva pubbakālakiriyaṃ dassento **“jīṇaṇca disvā -pa- pabbajitaṇca disvā, tasmā aham pabbajitomhi rājā”**ti

āha yathā “nhatvā vatthaṃ paridahitvā gandhaṃ vilimpitvā mālaṃ piḷandhitvā bhutto”ti.

Mahājanakāya-anupabbajjāvaṇṇanā

55. “**Kasmā panetthā**”ti-ādinā tesam caturāsītiyā paṇasahassānaṃ Mahāsatte sambhattataṃ, samvegabahulatañca dasseti, yato sutatṭhāneyeva ṭhatvā ñātimittādīsu kiñci anāmantetvā mattavaravāraṇo viya ayomayabandhanaṃ ghanabandhanaṃ chinditvā pabbajjaṃ upagacchimsu.

Cattāro mase cārikaṃ cari na tāva ñāṇassa paripākagatatā.

Yadā pana ñāṇaṃ paripākaṃ gataṃ, taṃ dassento “**ayaṃ panā**”ti-ādimāha. **Sabbeva ime** pabbajitā mama gamanaṃ **jānissanti**, jānanta ca maṃ anubandhissanti¹ti adhippāyo. **Sannisīvesūti** sannisinnesu. **Sanatevāti** saṇati viya saddaṃ karoti viya.

Avivekāramānanti anabhirativivekānaṃ. **Ayaṃ kāloti** ayaṃ tesam pabbajitānaṃ mama gamanassa ajānanakālo. **Nikkhamitvāti** paṇṇasālāya niggantvā, mahābhikkhamaṇaṃ pana pageva nikkhanto. Pāramitānubhāvena utṭhitaṃ upari devatāhi dibbapaccattharaṇehi supaññattampi mahāsattassa puññānubhāvena siddhattā tena paññattaṃ viya hotīti vuttaṃ “**pallaṅkaṃ paññāpetvā**”ti. “Kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatū”ti-ādi¹nyappavattaṃ **caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhahitvā**. **Vūpakāsanti** vivekavāsaṃ.

Aññenevāti yattha Mahāpuriso tadā viharati, tato aññeneva disābhāgena. Kāmaṃ Bodhimaṇḍo Jambudīpassa majjhe nābhittṭhāniyo tadā pana brahāraññe vivitte yogīnaṃ paṭisallānasāruppo hutvā tiṭṭhati, tadañño pana jambudīpappadeso yebhuyyena bahujaṇo ākiṇṇamanusso iddho phīto ahoṣi. Tena te taṃ taṃ janapadadesaṃ uddissa gatā “**antojambudīpābhimukhā cārikaṃ pakkantā**”ti vuttā **antojambudīpābhimukhā**, na himavantādipabbatābhimukhāti attho.

1. Ma 2. 146; Saṃ 1. 266, 464; Aṃ 1. 52; Aṃ 3. 33; Khu 7. 50, 379 piṭṭhesu.

Bodhisatta-abhinivesavaṇṇanā

57. Kāmaṃ bhagavā buddho hutvā sattasattāhāni tattheva vasi, sabbapaṭhamamāṃ pana visākhapuṇṇamāṃ sandhāya “**ekarattivāsaṃ upagatassā**”ti vuttaṃ. **Rahogatassāti** raho janavivittaṃ ṭhānaṃ upagatassa, tena gaṇasaṅgaṇikābhāvena Mahāsattassa kāyavivekamāha. **Paṭisallīnassāti** nānārammaṇacārato cittaassa nivattiyā pati sammadeva nilīnassa tattha avisaṭacittassa, tena cittaasaṅgaṇikābhāvenassa pubbabhāgiyaṃ cittavivekamāha. **Dukkhamti** jāti-ādimūlakam dukkham. Kāmaṃ cutūpapātāpi jātimaraṇāni eva, maraṇajātiyova “jāyati mīyati”ti pana vatvā “cavati upapajjati”ti vacanaṃ na ekabhavapariyāpannānaṃ nesaṃ gahaṇaṃ, atha kho nānābhavapariyāpannānaṃ ekajjham gahaṇanti dassento āha “**idaṃ dvayaṃ -pa- vuttaṃ**”ti. Kasmā pana lokassa kicchāpattiparivitakkane “jarāmarāṇassā”ti jarāmarāṇavasena niyamaṇaṃ katanti āha “**yasmā**”ti-ādi. **Jarāmarāṇameva upatṭhāti-āditoti** adhippāyo. **Abhinivittassāti** āraddhassa. Paṭiccasamuppādamukhena vipassanārambhe tassa jarāmarāṇato paṭṭhāya abhiniveso aggato yāva mūlaṃ otaraṇaṃ viyāti āha “**Bhavaggato otarantassa viyā**”ti.

Upāyamanasikārāti upāyena manasikaraṇato manasikārassa pavattanato. Idāni taṃ upāyamanasikārapariyāyaṃ yonisomanasikāraṃ sarūpato, pavatti-ākārato ca dassetuṃ “**aniccādīni hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Yonisomanasikāro nāma hotīti** yāthāvato manasikārabhāvato. **Aniccādīnīti ādi-**saddena dukkhānatta-asubhādīnaṃ gahaṇaṃ. **Ayanti** “etadahosī”ti evaṃ vutto “kimhi nu kho satī”ti-ādinayappavatto manasikāro. **Tesaṃ aññataroti** tesu aniccādimanasikāresu aññataro eko. Ko pana soti? Aniccamanasikārova, tattha kāraṇamāha “**udayabbayānupassanāvasena pavattattā**”ti. Yañhi upapajjati ceva cavati ca, taṃ aniccaṃ udayavayaparicchinnattā addhuvanti katvā. Tassa pana tabbhāvadassanaṃ yāthāvamanasikāratāya yonisomanasikāro. **Ito yonisomanasikārāti** hetumhi nissakkavacananti tassa iminā “**upāyamanasikārenā**”ti hetumhi karaṇavacanena atthamāha. **Samāgamo**

ahosīti yāthāvato paṭivijjhanavasena saṅgamo ahosi. **Kim pana tanti** kim pana taṃ jarāmarañakāraṇanti āha “**jāti**”ti. “Jātiyā khoti-ādīsu ayaṃ saṅkhepattho—kimhi nu kho sati jarāmarañam hoti, kim paccayā jarāmarañan”ti jarāmarañakāraṇam pariggaṇhantassa Bodhisattassa “yasmim sati yaṃ hoti, asati ca na hoti, taṃ tassa kāraṇan”ti evaṃ abyabhicārikāraṇapariggaṇhane “jātiyā kho sati jarāmarañam hoti, jātipaccayā jarāmarañan”ti yā jarāmarañassa kāraṇapariggāhikā paññā uppajjati, tāya uppajjantiyā samāgamo ahosīti. **Sabbapadānīti** “kimhi nu kho sati jāti hoti”ti-ādinā āgatāni jāti-ādīni viññāṇapariyosānāni nava vadāni.

Dvādasapadike paṭiccasamuppāde idha yāni dve padāni aggahitāni tesam aggahaṇe kāraṇam pucchitvā vissajjetukāmo tesam gahetabbākāram tāva dassento “**ettha panā**”ti-ādimāha. Paccakkhabhūtaṃ paccuppannabhavaṃ paṭhamam gahetvā tadanantaram anāgataṃ “dutiyan”ti gahaṇe atīto tatiyo hotīti āha “**avijjāsāṅkhārā hi atīto bhavo**”ti. Nanu cettha anāgatassāpi bhavassa gahaṇam na sambhavati paccuppannavasena abhinivesassa jotitattāti? Saccametaṃ, kāraṇe pana gahite phalaṃ gahitameva hotīti tathā vuttanti daṭṭhabbam. Apicettha anāgatopi addhā atthato saṅgahito eva, yato parato “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti-ādinā anāgataddhasaṅgahitā desanā pavattā. **Tehīti** avijjāsāṅkhārehi ārammaṇabhūtehi. **Na ghaṭiyati** na sambajjhati. **Mahā -pa- abhiniviṭṭhoti** aghaṭane kāraṇamāha. **Adiṭṭhehīti** anavabuddhehi, itthambhūtalakkhaṇe cetam karaṇavacanam. Sati anubodhe paṭivedhena bhavitabbanti āha “**na sakkā Buddhena bhavitun**”ti. **Imināti** mahāsattena. **Teti** avijjāsāṅkhārā. **Bhava-upādānatanhāvasenevāti** bhava-upādānatanhādassanavaseneva. **Diṭṭhā** taṃsabhāvataṃsahagatehi tehi samānayogakkhamattā. **Visuddhimagge**¹ **kathitāva**, tasmā na idha kathetabbāti adhippāyo.

58. **Paccayatoti** hetuto, saṅkhāratoti attho. “Kimhi nu kho sati jarāmarañam hoti”ti-ādinā hi hetuparamparāvasena phalaparamparāya

1. Visuddhi 2. 148 piṭṭhe.

vuccamānāya “kimhi nu kho sati viññāṇaṃ hotī”ti vicāraṇāya “saṅkhāre kho sati viññāṇaṃ hotī”ti viññāṇassa visesakāraṇabhūte saṅkhāre aggahite tato viññāṇaṃ paṭinivattati nāma, na sabbapaccayato. Tenevāha “nāmarūpe kho sati viññāṇaṃ hotī”ti¹, nāmampi cettha saha-jātādivaseneva paccayabhūtaṃ adhippetam, na kammūpanissayavasena paccuppannavasena abhinivissassa jotitattā. **Ārammaṇatoti** avijjāsaṅkhārasaṅkhāta-ārammaṇato, atītabhavasāṅkhāta-ārammaṇato vā. Atītaddhapariyāpannā hi avijjāsaṅkhārā. Yato paṭinivattamānaṃ viññāṇaṃ atītabhavatopi paṭinivattati nāma. **Ubhayampīti** paṭisandhiviññāṇampi vipassanāviññāṇampi. **Nāmarūpaṃ nātikkamatīti** paccayabhūtaṃ, ārammaṇabhūtaṃ nāmarūpaṃ nātikkamati tena vinā avattanato. Tenāha “**nāmarūpato paraṃ na gacchatī**”ti.

Viññāṇe nāmarūpassa paccaye honteti viññāṇe nāmassa, rūpassa, nāmarūpassa ca paccaye honte. **Nāmarūpe ca viññāṇassa paccaye honteti** tathā nāme, rūpe, nāmarūpe ca viññāṇassa paccaye honteti catuvokāra-ekavokārapañcavokārabhavavasena yathārahaṃ yojanā veditabbā, **dvīsūpi aññamaññapaccayesu hontesūti** pana pañcavokārabhavavaseneva. **Ettakenāti** evaṃ viññāṇanāmarūpānaṃ aññamañña-upatthambhanavasena pavattiyā. **Jāyetha vā -pa- upapajjetha vāti** “satto jāyati -pa- upapajjati vā”ti samaññā hoti viññāṇanāmarūpavinimuttassa sattapaññattiyā upādānabhūtassa dhammassa abhāvato. Tenāha “**Itō hī**”ti-ādi. **Etadevāti** viññāṇaṃ, nāmarūpanti etaṃ dvayameva.

Pañca padānīti “jāyetha vā”ti-ādīni pañca padāni. Nanu tattha paṭhamatatiyehi catutthapañcamāni atthato abhinnānīti āha “**saddhim aparāparacutipāṭisandhīhi**”ti. **Puna taṃ etthāvatāti vuttamatthanti** yo “ettāvatā”ti padena pubbe vutto, tameva yathāvuttamatthaṃ “yadidan”ti-ādinā **niyyātentō** nidassento puna **vatvā**. **Anulomapaccayākāravasenāti** paccayadhammadassanapubbakapaccayuppannadhammadassanavasena. Paccayadhammānañhi attano

1. Dī 2. 27 piṭṭhe.

paccayuppannessa paccayabhāvo idappaccayatāpaccayākāro, so ca “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādinā vutto. Saṁsārappavattiyā anulomanato **anulomapaccayākāro**. Jāti-ādikam sabbaṁ vaṭṭadukkhāṁ cittena samihitena kataṁ samūhavasena gahetvā Pāliyaṁ “dukkhakkhandhassā”ti vuttanti āha “**jāti -pa- dukkharāsissā**”ti.

59. Dukkhakkhandhassa anekavāraṁ samudayadassanavasena viññāṇassa pavattattā “**samudayo samudayo**”ti āmeṭṭitavacanāṁ avoca. Atha vā “evaṁ samudayo hotī”ti idaṁ na kevalaṁ nibbattinidassanapadaṁ, atha kho paṭiccasamuppādasaddo viya samuppādamukhena idha samudayasaddo nibbattimukhena paccayattaṁ vadati. Viññāṇādayo bhavantā idha paccayadhammā niddiṭṭhā, te sāmāññarūpena byāpanicchāvasena gaṇhanto “samudayo samudayo”ti āha, evaṁ katvā yaṁ vakkhati “imasmiṁ sati idaṁ hotīti paccayasāñjānamattaṁ kathitaṁ”ti¹, taṁ samatthitaṁ hoti. Yadi evaṁ “udayadassanapaññāvesā”ti idaṁ kathanti? Nāyaṁ doso paccayato udayadassanamukhena nibbattilakkhaṇadassanassa sambhavato. **Dassanaṭṭhena cakkhūti** samudayassa paccakkhato dassanabhāvena cakkhu viyāti **cakkhu**. **Ñātakaraṇaṭṭhenāti** yathā samudayo sammadeva ñāto hoti avabuddho, evaṁ karaṇaṭṭhena. **Pajānanaṭṭhenāti** “viññāṇāditaṁtāmpaccayuppattiyā etassa dukkhadukkhandhassa samudayo hotī”ti pakārato jānanaṭṭhena. **Nibbijjhivā paṭivijjhivā uppannaṭṭhenāti** anibbijjhivā pubbe udayadassanapaññāya paṭipakkhadhamme nibbijjhivā “ayaṁ samudayo”ti paccayato, khaṇato ca, sarūpato paṭivijjhivā uppannabhāvena, nibbijjhanaṭṭhena paṭivijjhanaṭṭhena vijjāti vuttaṁ hoti. **Obhāsaṭṭhenāti** samudayasabhāvapaṭicchādanakassa mohandhakārassa ca kilesandhakārassa ca vidhamanavasena avabhāsakabhāvena.

Idāni yathāvuttamatthaṁ paṭipāṭiyā vibhāvetuṁ “**yathāhā**”ti-ādi vuttaṁ. Tattha **cakkhuṁ udapādīti** pāliyaṁ paduddhāro. Kathaṁ udapādīti ceti āha “**dassanaṭṭhenā**”ti. “Samudayassa paccakkhato dassanabhāvenāti vuttovāyamatto. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. **Cakkhudhammoti** cakkhūti pālīdhammo. **Dassanaṭṭho atthoti** dassanasabhāvo

tena pakāsetabbo attho. Sesesupi eseva nayo. **Ettakehi padehī**ti imehi pañcahi padehi. **“Kim kathitaṃ”**ti piṇḍatthaṃ pucchati.

Paccayasañjānanamattanti viññāṇādīnaṃ paccayadhammānaṃ nāmarūpādipaccayuppannaṃ paccayasabhāvasañjānanamattaṃ kathitaṃ avisesato paccayasabhāvasallakkhaṇassa jotitattā. Saṅkhārānaṃ sammadeva udayadassanassa jotitattā **“vīthipaṭipannā taruṇavipassanā kathitā”**ti ca vuttaṃ.

61. Attanā adhigatattā āsannapaccakkhatāya **“ayan”**ti vuttaṃ, ariyamaggādīnaṃ magganatṭhena **maggoti**. Pubbabhāgavipassanā hesā. Tenāha **“bodhāyā”**ti. Bodhapadassa bhāvasādhanaṃ sandhāyāha **“catusaccabujjhanatthāyā”**ti. pariññāpahānabhāvanābhisamayā yāvadeva sacchikiriyābhisamayatthā nibbānādhigamatthattā brahmacariyavāsassāti vuttaṃ **“nibbānabujjhanatthāyā eva vā”**ti. “Nibbānaṃ paramaṃ sukhaṃ”ti¹ hi vuttaṃ. **Bujjhatī**ti cattāri ariyasaccāni ekapaṭivedhena paṭivijjhati, tena bodhasaddassa kattusādhanaṃtamaṃ. **Paccattapadehī**ti paṭhamāvibhattidīpakehi padehi. **Nibbānameva kathitaṃ** viññāṇādi nirujjhati etthāti katvā. **Anibbattinirodhanti** sabbaso paccayanirodhena anuppādanirodhaṃ accantanirodhaṃ.

62. **Sabbeheva etehi padehī**ti “cakkhū”ti-ādīhi pañcahi padehi. **Nirodhasañjānanamattamevā**ti “nirodho nirodhoti kho”ti-ādīnā nirodhassa sañjānanamattameva **kathitaṃ** pubbārambhabhāvato, na tassa paṭivijjhanavasena paccakkhato dassanaṃ ariyamaggassa anadhigatattā. Saṅkhārānaṃ sammadeva nirodhadassanaṃ nāma sikhāppattāya vipassanāya vasena icchitabbanti **“vuṭṭhānagāminī balavavipassanā kathitā”**ti ca vuttaṃ.

63. **Viditvā**ti pubbabhāgiyena ñāṇena jānitvā. **Tato aparabhāgeti** vuttanayena paccayanirodhajānanato pacchābhāge. **Upādānassa paccayabhūtesū**ti catubbidhassapi upādānassa ārammaṇapaccayādīnā paccayabhūtesu, upādāniyesūti attho. **Vahantoti** pavattento. **Idanti** “aparena samayenā”ti-ādivacanaṃ. **Kasmā vuttanti** “yāya paṭipattiyā sabbehi Mahābodhisattā carimabhava bodhāya paṭipajjanti, vipassanāya Mahābodhisattena tatheva paṭipannan”ti kathetukamyatāvasena pucchāvacanaṃ.

1. Ma 2. 176, 177; Khu 1. 43 piṭṭhesu.

Tenāha “**sabbeyeva hī**”ti-ādi. Tattha puttassa jātadivase mahābhiniikkhamanaṃ, padhānānuyogo ca dhammatāvasena veditabbo, itaraṃ itikattabbatāvasena. Tatthāpi cirakālaparibhāvanāya laddhāsevanāya mahākaruṇāya sañcoditamānasattā “kicchāraṃ vatāyaṃ loko āpanno”ti-ādinā¹ saṃsāradukkhato mocetuṃ icchitassa sattalokassa kicchāpattidassanamukhena jarāmaraṇato paṭṭhāya paccayākārasammasanampi dhammatāva. Tathā attādhīnatāya, kenaci anupakhatattā, asecanakasukhavihāratāya, catutthajjhānikatāya ca ānāpānakammaṭṭhānānuyogo. **Pañcasu khandhesu abhinivisitvā** viññāṇanāmarūpādipariyāyena gahitesu pañcasu upādānakkhandhesu vipassanābhinivesavasena abhinivisitvā paṭipattiṃ ārabhitvā. **Anukkamanti** anu anu gāmitabbato paṭipajjitabbato “anukkaman”ti laddhanāmaṃ anupubbapaṭipattiṃ. **Katvā**ti paṭipajjitvā.

Iti rūpanti ettha dutiyo **iti**-saddo nidassanatto, tena paṭhamo **iti**-saddo sarūpassa, parimāṇassa ca bodhako anekatthattā nipātānaṃ, āvutti-ādivasena vāyamatto veditabbo. Antogadhāvadhāraṇaṇca vākyāṃ dassento “**idaṃ rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, ito uddhaṃ rūpaṃ natthī**”ti-ādimāha. Tattha “**ruppanasabhāvan**”ti iminā sāmāññato rūpassa sabhāvo dassito, “**bhūtopādāyabhedan**”ti-ādinā visesato, tadubhayenapi “**idaṃ rūpan**”ti padassa attho niddiṭṭho. Tattha **lakkhaṇaṃ** nāma tassa tassa rūpavisesassa anaññasādhāraṇo sabhāvo. **Raso** tasseva attano phalaṃ pati paccayabhāvo. **Paccupaṭṭhānaṃ** tassa paramatthato vijjamānattā yāthāvato ñāṇassa gocarabhāvo. **Paḍaṭṭhānaṃ** āsannakāraṇaṃ, tenassa paccayāyattavuttitā dassitā. “**Anavasesarūpapariggaho**”ti iminā pana “**ettakaṃ rūpaṃ, ito uddhaṃ rūpaṃ natthī**”ti padadvayassāpi attho niddiṭṭho rūpassa sabbaso pariyādānavasena niyāmanato. “**Iti rūpassa samudayo**”ti ettha pana **iti**-saddo “**iti kho bhikkhave sappatiḥhayo bālo**”ti-ādisu² viya pakāratthoti āha “**itūti evan**”ti.

Avijjāsamudayati avijjāya uppādā, atthibhāvāti attho. Nirodhanirodhī hi uppādo atthibhāvavācakoṇi hoti, tasmā

1. Dī 2. 26; Saṃ 1. 246, 251 piṭṭhesu.

2. Ma 3. 107; Aṃ 1. 100 piṭṭhesu.

purimabhavasiddhāya avijjāya sati imasmim bhava rūpasamudayo, rūpassa uppādo hotīti attho. **“Taṇhāsamudayā”**ti-ādīsupi eseva nayo.

Āhārasamudayāti ettha pana pavattipaccayesu kabaḷikārāhārassa balavatāya so eva gahito. Tasmim pana gahite pavattipaccayatāsāmaññena utucittāni gahitāneva hontīti catusamuṭṭhānikarūpassa paccayato udayadassanaṃ vibhāvitamevāti daṭṭhabbaṃ. **“Nibbattilakkhaṇaṃ”**ti-ādinā kālavasena udayadassanamāha. Tattha **nibbattilakkhaṇanti** rūpassa uppādasāṅkhātāṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ. **Passantopī**ti na kevalaṃ paccayasamudayameva. Atha kho khaṇato udayaṃ passantopi. Addhāvasena hi paṭhamaṃ udayaṃ passitvā ṭhito puna santativasena disvā anukkamena khaṇavasena passati.

Avijjānirodhā rūpaniroduhoti aggamaggena avijjāya anuppādanirodhato anāgatassa rūpassa anuppādanirodho hoti paccayābhāve abhāvato.

Taṇhānirodhā kammaniroduhoti etthāpi eseva nayo. **Āhāraniroduhāti** pavattipaccayassa kabaḷikārāhārassa abhāvena. **Rūpaniroduhoti** taṃsamuṭṭhānarūpassa abhāvo hoti. Sesam vuttanayameva.

“Vipariṇāmalakkhaṇaṃ”ti bhaṅgakālavasena hetam vayasassanaṃ, tasmā tam addhāvasena paṭhamaṃ passitvā puna santativasena disvā anukkamena khaṇavasena passati. Ayañca nayo pākatikavipassakavasena vutto, Bodhisattānaṃ panetaṃ natthi. Esa nayo udayadassanehi.

“Iti vedanā”ti-ādīsupi heṭṭhā rūpe vuttanayānusārena attho vedītabbo. Tenāha **“ayaṃ vedanā, ettakā vedanā”**ti-ādi. Tattha **vedayita -pa-** sabhāvanti ettha **“vedayitasabhāvaṃ -pa-** vijānanasabhāvaṃ”ti paccekam **sabhāvasaddo** yojetabbo. **Vedayitasabhāvanti** anubhavanasabhāvaṃ. **Sañjānanasabhāvanti** “nīlaṃ pītaṃ”ti-ādinā ārammaṇassa sallakkhaṇasabhāvaṃ.

Abhisāṅkharasabhāvanti āyūhanasabhāvaṃ. **Vijānanasabhāvanti** ārammaṇassa upaladdhisabhāvaṃ. **Sukhādīti ādi-**saddena dukkhasomanassadomanassupekkhāvedanānaṃ saṅgaho, **rūpasāññādīti ādi-**saddena saddasaññādīnaṃ, **phassādīti ādi-**saddena cetanāvitakkādīnaṃ, **cakkhuvīññāṇādīnanti ādi-**saddena sabbesaṃ lokiyavīññāṇānaṃ saṅgaho. Yathā ca viññāṇe, esa nayo vedanādīsipi.

Tesanti “samudayo”ti vuttadhammānaṃ. **Tīsu khandhesūti** vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhesu. “Phuṭṭho vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho ceteti”ti¹ vacanato **“phassasamudayā”ti vattabbaṃ.** “Nāmarūpapaccayāpi viññāṇaṃ”ti² vacanato **viññāṇakkhandhe** **“nāmarūpasamudayā”ti vattabbaṃ.** **Tesaṃyevāti** tīsu khandhesu “phassassa viññāṇakkhandhe nāmarūpassā”ti phassanāmarūpānaṃ yeva **vasena atthaṅgamapadampi yojetabbaṃ,** avijjādayo pana rūpe vuttasadisā evāti adhippāyo.

Samapaññāsalakkhaṇavasenāti paccayato vīsati khaṇato pañcāti pañcavīsatiyā udayalakkhaṇānaṃ, paccayato vīsati khaṇato pañcāti pañcavīsatiyā eva vayalakkhaṇānañcāti samapaññāśāya udayavayalakkhaṇānaṃ vasena. Tattha pañcannaṃ khandhānaṃ udayo lakkhiyati etehi **lakkhaṇāni** vuccanti avijjādisamudayoti, tathā tesāṃ anuppādanīrodho lakkhiyati etehi **lakkhaṇāni** vuccanti avijjādīnaṃ accantanīrodho. Nibbattivipariṇāmalakkhaṇāni pana saṅkhatalakkhaṇamevāti. Evametāni samapaññāsalakkhaṇāni sarūpato veditabbāni. **Yathānukkamena vaḍḍhiteti** yathāvutta-udayabbayañāṇe tikkhe sūre pasanhe hutvā vahante tato param vattabbānaṃ bhaṅgañāṇādīnaṃ uppattiṭṭhiyā buddhipatte paramukkaṃsagata **vipassanāñāṇe.** Pageva hi chattiṃsakoṭṭisatasahassamukhena pavattena sabbaññūtaññāṇanucchavikena mahāvajiraññāsaṅkhātena sammasanañāṇena sambhatānubhāvaṃ gabbhaṃ gaṇhantaṃ paripākaṃ gacchantaṃ paṭipadāvisuddhiñāṇaṃ aparimitakāle sambhatāya paññāpāramiyā ānubhāvena ukkaṃsapāramippattaṃ anukkamena vuṭṭhānagāminibhāvaṃ upagantvā yadā ariyamaggena ghaṭeti, tadā ariyamaggacittaṃ sabbakilesehi maggapaṭipāṭiyā vimuccati, vimuccantañca tathā vimuccati, yathā sabbañeyyāvaraṇappahānaṃ hoti. Yaṃ kilesānaṃ “savāsanappahānaṃ”ti vuccati, tayidaṃ pahānaṃ atthato anuppattinīrodhoti āha **“anuppādanīrodhenā”ti.** **Āsavasaṅkhātehi kilesehi** bhavato ā bhavaggaṃ, dhammato ā gotrabhuṃ savanato pavattanato āsavasaññitehi rāgo, diṭṭhi, mohoti imehi kilesehi. Lakkhaṇavacanāñcetaṃ, pāṭiyāṃ yadidaṃ “āsavehi”ti, tadekaṭṭhatāya pana

1. Saṃ 2. 292 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 149; Dī 2. 48 piṭṭhe.

sabbehipi kilesehi sabbehipi pāpadhammehi cittaṃ vimuccati. **Aggaheṭvā** tesaṃ kilesānaṃ lesamattampi aggaheṭvā.

Maggakkhaṇe vimuccati nāma taṃtaṃmaggavajjhakilesehi **phalakkhaṇe vimuttaṃ nāma**. **Maggakkhaṇe vā vimuttañceva vimuccati cāti** uparimaggakkhaṇe heṭṭhimamaggavajjhehi vimuttañceva yathāsakaṃ¹ pahātabbehi vimuccati ca. **Phalakkhaṇe vimuttamevāti** sabbasmimpi phalakkhaṇe vimuttameva, na vimuccati nāma.

Sabbabandhanāti orambhāgiyuddhambhāgiyasaṅgahitā sabbasmāpi bhavaśāññojanā, **vippamutto** viśesato pakārehi mutto. **Suvikasitacittasantānoti** sātisaṃyāṃ nāṇarasmisamphassena suṭṭhu sammadeva samphullacittasantāno. “**Cattāri maggañāṇāni**”ti-ādi yehi nāṇehi suvikasitacittasantāno, tesaṃ ekadesena dassanaṃ. Nippadesato dassanaṃ pana parato āgamissati, tasmā tattheva tāni vibhajissāma. **Sakale ca buddhaguṇeti** atītaṃse appaṭihatañāṇādike sabbepi Buddhaguṇe. Yadā hi lokanātho aggamaṃ adhiṃgacchati, tadā sabbe guṇe hatthagate karoti nāma. Tato paraṃ “hatthagate katvā ṭhito”ti vuccati.

“Paripuṇṇasaṅkappo”ti vatvā paripuṇṇasaṅkappatāparidīpanaṃ udānaṃ dassetuṃ “**anekajātisaṃsāraṇa**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha ādito dvinnaṃ gāthānaṃ attho heṭṭhā **Brahmajālanidānavañṇanāyaṃ**² vutto eva. Parato pana **ayoghanahataṃsāti** ayo haññati etenāti **ayoghanam**, kammārānaṃ ayokūṭaṃ, ayomuṭṭhi ca, tena ayoghanena hatassa pahatassa. **Eva**-saddo cettha nipātamattaṃ. **Jalato jātavedasoti** jalayamānassa aggissa, anādare vā etaṃ sāmivacanaṃ. **Anupubbūpasantassāti** anukkamena upasantassa vikkhambhantaṃ niruddhassa. **Yathā na ñāyate gatīti** yathā tassa gati na ñāyati. Idaṃ vuttaṃ hoti—ayomuṭṭhikūṭādinā pahatattā ayoghanena hatassa pahatassa ayogatassa, kaṃsabhājanādigatassa vā jalamānassa aggissa anukkamena upasantassa dasasu disāsu na katthaci gati paññāyati paccayanirodhena appaṭisaṇḍhikaniruddhattāti. **Evam sammāvimuttānanti** sammā hetunā ñāyena

1. Yathākathaṃ (Ka)

2. Dī-Ṭī 1. 24 piṭṭhe.

tadaṅgavikkhambhanavimuttipubbaṅgamāya samucchadavimuttiyā
 ariyamaggena catūhiṇi upādānehi, āsavehi ca muttattā sammāvimuttānaṃ,
 tato eva kāmabandhanasaṅkhātāṃ kāmoghabhavoghādibhedāṃ avasiṭṭha-
 oghaṇca taritvā ʒhitattā **kāmabandhoghatārīnaṃ** suṭṭhu
 paṭipassambhitasabbakilesavipphanditattā kilesābhisāṅkhāravātehi
 akampanīyatāya **acalaṃ** nibbānasaṅkhātāṃ saṅkhārūpasamaṃ **sukhaṃ**
pattānaṃ adhigatānaṃ khīṇāsavānaṃ **gati** devamanussādibhedāsu gatīsu
 “ayaṃ nāma”ti paññāpetabbatāya abhāvato **paññāpetuṃ natthi na**
 upalabbhati, yathāvuttajātavedo viya apaññattikabhāvameva te gacchantīti
 attho. **Evaṃ manasi karontoti** “evaṃ anekaajātisamsāraṃ”ti-ādinā¹ attano
 katakiccattaṃ manasi karonto bodhipallaṅke nisinnova virocitthāti yojanā.

Dutiyabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Brahmayācanakathāvaṇṇanā

64. **Yannūnāti** parivittakkaṇatthe nipāto, **ahanti** bhagavā attānaṃ
 niddisatīti āha “**yadi paṇāhaṇ**”ti. “**Aṭṭhame sattāhe**”ti-ādi yathā amhākaṃ
 Bhagavā abhisambuddho hutvā vimuttisukhapaṭisaṃvedanādivasena sattasu
 sattāhesu paṭipajji, tato paraṇca dhammagambhīratāpaccavekkhaṇādivasena,
 evameva sabbepi sammāsambuddhā abhisambuddhakāle paṭipajjimāsu, te ca
 sattāhādayo tatheva vavattapīyanti ayaṃ sabbesampi buddhānaṃ
 dhammatā. Tasmā vipassī bhagavā abhisambuddhakāle tathā paṭipajjīti
 dassetuṃ āradhāṃ. Tattha “**aṭṭhame sattāhe**”ti idaṃ sattaṃsattāhato
 paraṃ, sattāhato orime ca pavattāya paṭipattiyā vasena vuttaṃ, na
 pallaṅkasattāhassa viya aṭṭhamassa nāma sattāhassa vavattitassa
 labbhamānattā. **Anantaroti** “adhigato kho myāyaṃ dhammo”ti-ādiko²
 vitakko.

Paṭividdhoti sayambuñṇaṇena “idaṃ dukkhaṃ”ti-ādinā paṭimukhaṃ
 paṭivijjhanavasena pavatto, yathābhūtaṃ avabuddhoti attho. **Dhammoti**
 catusaccadhammo

1. Khu 1. 36 piṭṭhe Dhammapade.

2. Dī 2. 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṃ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.

tabbinimuttassa paṭivijjhitaḥḥadhammassa abhāvato. **Gambhīro**ti mahāsamuddo viya makasatuṇḍasūciyā aññatra samupacitaparipakkaññāpasambhārehi aññesaṃ ñāṇena alabbhaneyyappaṭiṭṭho. Tenāha “**uttānabhāvapaṭikkhepavacanametana**”ti. Alabbhaneyyappaṭiṭṭho ogāhitaṃ asakkuṇeyyatāya sarūpato, visesato ca passitaṃ na sakkāti āha “**gambhīrattāva duddaso**”ti. **Dukkheṇa daṭṭhabboti** kiccheṇa kenaci kadācideva daṭṭhabbo. Yaṃ pana daṭṭhumeva na sakkā, tassa ogāhetvā anu anu bujjhane kathā eva natthīti āha “**duddasattāva duranubodho**”ti. **Dukkheṇa avabujjhitaḥḥabbo** avabodhassa dukkarabhāvato. Imasmiṃṭhāne “taṃ kiṃ maññatha bhikkhave dukkarataraṃ vā durabhisambhavataraṃ vā”ti¹ suttapadaṃ vattabbaṃ. Santārammaṇatāya vā **santo**. Nibbutasabbapariḥāhatāya **nibbuto**. Padhānabhāvaṃ nītoti vā **paṇīto**. Atittikaraṭṭhena **atappako** sādurasabhojanaṃ viya. Ettha ca nirodhasaccaṃ santaṃ ārammaṇanti **santārammaṇaṃ**, maggasaccaṃ santaṃ, santārammaṇaṇcāti **santārammaṇaṃ**, anupasantasabhāvānaṃ kilesānaṃ, saṅkhārānaṃ abhāvato **santo**, **nibbutasabbapariḥāhattā nibbuto**, santapaṇītabhāveneva tadatthāya asecanakatāya **atappakatā** daṭṭhabbā. Tenāha “**idaṃ dvayaṃ lokuttarameva sandhāya vuttana**”ti. Uttamañāṇassa visayattā na takkena avacaritaḥḥabbo, tato eva nipuṇaññāgocaratāya, saṇhasukhumasabhāvattā ca **nipuṇo**. Bālānaṃ avisayattā paṇḍitehi eva veditabboti **paṇḍitavedanīyo**. Āliyaṃti abhiramitaḥḥabbaṭṭhena sevīyaṃtīti **ālayā**, pañca kāmagaṇā. Ālayanti abhiramaṇavasena sevantiṃti **ālayā**, taṇhāvicaritaṃ. Ālayaratāti ālayanirata. **Suṭṭhumudita** ativiya mudita anukkaṇṭhanato. **Ramatīti** ratimvindati kīlati laḥḥati. Ime satta yathā kāmagaṇe, evaṃ rāgampi assāḍenti abhinandantiyevāti vuttaṃ “**duvidhampi**”ti-ādi.

Ṭhānaṃ sandhāyāti ṭhānasaddaṃsandhāya. Atthato pana “**ṭhānaṃ**”ti ca paṭiccasamuppādo eva adhippeto. Tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti, **ṭhānaṃ**, saṅkhārādīnaṃ paccayabhūtā avijjādayo. **Imesaṃ** saṅkhārādīnaṃ **paccayāti idappaccayā**, avijjādayova. **Idappaccayā eva idappaccayatā** yathā devo eva devatā, idappaccayānaṃ vā avijjādīnaṃ attano phalaṃ paṭicca

1. Saṃ 3. 395 piṭṭhe.

paccayabhāvo uppādanasamatthatā **idappaccayatā**, tena paramatthapaccayalakkhaṇo paṭiccasamuppādo dassito hoti. Paṭicca samuppajjati phalaṃ etasmāti **paṭiccasamuppādo**. Padadvayenāpi dhammānaṃ paccayaṭṭho eva vibhāvito. Tenāha “**saṅkhārādipaccayānaṃ avijjādīnaṃ etaṃ adhivacanan**”ti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu**¹ vuttanayena veditabbo.

Sabbasaṅkhārasamathoti-ādi sabbanti

sabbasaṅkhārasamathādipadābhidheyyaṃ sabbaṃ, atthato **nibbānameva**. Idāni tassa nibbānabhāvaṃ dassetuṃ “**yasmā hi**”ti-ādi vuttaṃ. **Tanti** nibbānaṃ. **Āgammāti** paṭicca ariyamaggassa ārammaṇapaccaya hetu. **Sammantīti** appaṭisandhikūpasamavasena sammanti. Tathā santā ca savisesaṃ upasantā nāma hontīti āha “**vūpasammantī**”ti, etena sabbe saṅkhārā sammanti etthāti **sabbasaṅkhārasamatho**, nibbānanti dasseti. Sabbasaṅkhāravisamyutte hi nibbāne sabbasaṅkhāravūpasamapariyāyo nāyāgatoyevāti. Sesapadesupi eseva nayo. Upadhīyati ettha dukkhanti **upadhi**, khandhādayo. **Paṭinissatṭhāti** samucchadavasena pariccattā **honti**. **Sabbā taṇhāti** aṭṭhasatappabhedā sabbāpi taṇhā. **Sabbe kilesarāgāti** kāmarāgarūparāgādibhedā sabbepi kilesabhūtā rāgā, sabbepi vā kilesā idha kilesarāgāti veditabbā, na lobhavesesā eva cittassa viparītabhāvāpādanato. Yathāha “rattampi cittaṃ vipariṇataṃ, duṭṭhampi cittaṃ vipariṇataṃ, mūḷhampi cittaṃ vipariṇatan”ti². **Virajjantīti** attano sabhāvaṃ vijahanti. **Sabbaṃ dukkhanti** jarāmaraṇādibhedā sabbāni vaṭṭadukkhāni. **Bhavana bhavanti** tena tena bhavena bhavantānaṃ. Bhavanikantibhāvena **sāmsibbati**, phalena vā **saddhiṃ kammaṃ** sataṇhasseva āyatim punabbhavabhāvato. **Tato vānato nikkhantaṃ** tattha tassa sabbaso abhāvato. Ciranisajjācirabhāsaṇehi piṭṭhi-āgilāyanatālugaḷasosādivasena **kāyakilamatho ceva kāyavihesā ca** veditabbā. Sā ca kho desanāya atthaṃ ajānantānaṃ, appaṭipajjantānaṃ vasena, jānantānaṃ, pana paṭipajjantānaṃ desanāya kāyaparissamopi satthu aparissamova. Tenāha bhagavā “na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ vihesesī”ti³. Tathā hi vuttaṃ “**yā ajānantānaṃ desanā nāma, so mama kilamatho assā**”ti. **Ubhayanti** cittakilamatho,

1. Visuddhi 2. 148 piṭṭhe.

2. Vi 1. 174 piṭṭhe.

3. Khu 1. 86 piṭṭhe Udāne.

cittavihesā cāti **ubhayampetaṃ buddhānaṃ natthi**, bodhimūleyeva samucchinnatā.

65. **Anubrūhanaṃ** sampiṇḍanaṃ. **Soti** “apissū”ti nipāto. **Vipassinti** paṭisaddayogena sāmi-atthe upayogavacananti āha “**vipassissā**”ti. **Vuddhippattā** acchariyā vā **anacchariyā**. **Vuddhi**-atthopi hi akāro hoti yathā “asekkhā dhammā”ti¹. **Kappānaṃ** cattāri asaṅkhyeyyāni, satasahassaṇca sadevakassa lokassa dhammasaṃvibhāgakaṛaṇatthameva pāramiyo pūretvā idāni samadhiगतadhammarājassa tattha appossukkatāpattidīpanatā, gāthātthassa acchariyatā, tassa vuddhippatti cāti veditabbā. Atthadvārena hi gāthānaṃ anacchariyatā. **Gocarā** ahesunti upaṭṭhahimsu. Upaṭṭhānaṇca vitakketabbatā vāti āha “**parivitakkayitabbataṃ pāpuṇimsū**”ti.

Yadi sukhāpaṭipadāva, kathaṃ kicchatāti āha “**pāramīpūraṇakāle**”ti-ādi. **Evamādīni** duppariccajāni **dentassa**. **Ha**-iti vā byattanti etasmiṃ atthe nipāto, “ekaṃsatthe”ti keci. **Ha** byattaṃ, ekaṃsena vā, **alam** nippayojanaṃ evaṃ kicchenā adhigatassa dhammassa desetunti yojanā. **Halanti** “alan”ti iminā samānatthapadaṃ “halanti vadāmī”ti-ādīsu² viya. **Rāgadosaphuṭṭhehi**ti phuṭṭhavisena viya sappena rāgena, dosena ca samphuṭṭhehi abhibhūtehi. **Rāgadosānugatehi**ti rāgadosehi anubandhehi.

Niccādīnanti niccaggāhādīnaṃ. **Evam gatanti** evaṃ pavattaṃ aniccādi-ākārena pavattaṃ. “**Catusaccadhamman**”ti idaṃ aniccādīsu, saccesu ca yathālābhavasena gahetabbaṃ. Evam gatanti vā evam “aniccan”ti-ādīnā abhinivisitvā mayā, aññehi ca sammāsambuddhehi gataṃ, ñātaṃ paṭividdhanti attho. **Kāmarāgena, bhavarāgena ca rattā** nīvaraṇehi nivutacittatāya, **diṭṭhirāgena rattā** viparītābhinivesena **na dakkhanti** yāthāvato imaṃ dhammaṃ nappaṭivijjhissanti. **Evam gāhāpetunti** “aniccan”ti-ādīnā sabhāvena yāthāvato dhamme jānāpetuṃ. **Rāgadosaparetatāpi** nesaṃ sammūḷhabhāvenevāti āha “**tamokhandhena āvuṭṭā**”ti.

Dhammadesanāya appossukkatāpattiyā kāraṇaṃ vibhāvetuṃ “**kasmā panā**”ti-ādīnā sayameva codanaṃ samuṭṭhāpeti. Tattha yathāyaṃ idāni

1. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

2. Saṃ-Ṭī 1. 232 piṭṭhe passitabbaṃ.

dhammadesanāya appossukkatāpatti sabbabuddhānaṃ
 āciṇṇasamāciṇṇadhammatāvasena, sabbabodhisattānaṃ ādito “kiṃ me
 aññātaveseṇā”ti-ādinā¹ mahābhinihāre attano cittassa samussāhanaṃ
 āciṇṇasamāciṇṇadhammatāvāti āha “**kiṃ me**”ti-ādi. Tattha **aññātaveseṇā**
 sadevakam lokam unnādentō Buddhō ahutvā kevalam Buddhānaṃ
 sāvakabhāvūpagamanavasena aññātarūpena. Tividham kāraṇam
 appossukkatāpattiyā paṭipakkhassa balavabhāvo, Dhammassa
 paramagambhīratā, tattha ca Bhagavato sātisayam gāravanti tam dassetuṃ
 “**tassa hī**”ti-ādi āraddham. Tattha **paṭipakkhā** nāma rāgādayo kilesā
 sammāpaṭipattiyā antarāyakarattā. Tesam balavabhāvato ciraparibhāvanāya
 sattasantānato dubbisodhiyatāya te satte mattahatthino viya dubbalapurisaṃ
 ajjhottharivā anayabyasanaṃ āpādentā anekasatayojanāyāma vitthāraṃ
 sunicitam ghanasannivesam kaṇṭakaduggampi adhisenti.
 Dūrappahedaducchejjatāhi dubbisodhiyatam pana dassetuṃ “**athassā**”ti-ādi
 vuttam. Tattha ca anto āmaṭṭhatāya **kañjikapuṇṇalābu**. Ciraparivāsikatāya
takkabharitacāṭi. Snehatintadubbalabhāvena **vasātelapītapilotikā**.
 Telamissitatāya **añjanamakkhitaṭṭhā** dubbisodhanīyā vuttā. Hīnūpamā cetā
 rūpappabandhabhāvato, acirakālikattā ca malīnatāya, kilesasamkilesō eva
 pana dubbisodhanīyataro anādikālikattā, anusayitattā ca. Tenāha
 “**atisamkiliṭṭhā**”ti. Yathā ca dubbisodhanīyatāya evam
 gambhīraduddasaduranubodhānampi vutta-upamā hīnūpamāva.

Gambhīropi dhammo paṭipakkhavidhamanena supākaṭo bhaveyya,
 paṭipakkhavidhamanam pana sammāpaṭipattipaṭibaddham, sā
 saddhammasavanādhīnā, tam satthari, dhamme ca pasādāyattam. So visesato
 loke sambhāvanīyassa garukātabbassa abhipatthanāhetukoti panālikāya
 sattānaṃ dhammasampaṭipattiyā brahmayācanādinimittanti tam dassento
 “**apicā**”ti-ādimāha.

66. “Aññataro”ti appaññāto viya kiñcāpi vuttam, atha kho pākaṭo
 paññātoti dassetuṃ “**imasmim cakkavāle jeṭṭhakamahābrahmā**”ti vuttam.
 Mahābrahmabhavane **jeṭṭhakamahābrahmā**. So hi sakko

1. Khu 4. 310 piṭṭhe Buddhavaṃse.

viya kāmadevaloke, brahmaloke ca pākaṭo paññāto. Upakkilesabhūtaṃ appaṃ rāgādirajaṃ etassāti **apparajaṃ**, apparajaṃ akkhi paññācakkhu, yesaṃ te taṃsabhāvāti katvā **apparajakkhajātikā**ti imamatthaṃ dassetuṃ “**paññāmaye**”ti-ādimāha. Appaṃ rāgādirajaṃ yesaṃ te taṃsabhāvā **apparajakkhajātikā**ti evamettha attho veditabbo. **Assavanatā**ti “sayam abhiññā”ti-ādīsu¹ viya karaṇe paccattavacananti āha “**assavanatā yā**”ti.

Dasapuññakiriyavattuvasenāti

dānādidasavidhvimuttiparipācanīyapuññakiriyavattuṇaṃ vasena. Tenāha “**katādhikārā**”ti-ādi. **Papañcasūdanīyaṃ** pana “dvādasapuññakiriyavasenā”ti² vuttaṃ, taṃ dānādīsu saraṇagamana parahitapariṇāmanadvayapakkipanavasena vuttaṃ.

69. Garuṭṭhānīyesu gāravavasena garukarapatthanā **ajjhesanā**, sāpi-atthato patthanā evāti vuttaṃ “**yācanan**”ti. Padesavisayañāṇadassanaṃ hutvā Buddhānaṃyeva āveṇikabhāvato idaṃ ñāṇadvayaṃ “**Buddhacakkhū**”ti vuccatīti āha “**imesañhi dvinnam ñāṇanam Buddhacakkhūti nāman**”ti. **Tiṇṇam maggañāṇananti** heṭṭhimānaṃ tiṇṇam maggañāṇanam “**dhammacakkhū**”ti nāmaṃ catusaccadhammadassananti katvā dassanamattabhāvato. Yato tāni ñāṇāni vijjūpamābhāvena vuttāni, aggamaggañāṇam pana ñāṇakiccassa sikhāppattiyā dassanamattaṃ na hotīti “dhammacakkhū”ti na vuccatīti. Yato taṃ vajirūpamābhāvena vuttaṃ. **Vuttanayenevāti** “apparajakkhajātikā”ti ettha vuttanayeneva. Yasmā mandakilesā “**apparajakkhā**”ti vuttā, tasmā bahalakilesā “**mahārajakkhā**”ti veditabbā. Paṭipakkhavidhamanasamatthatāya **tikkhāni** sūrāni visadāni, vuttavipariyāyena **mudūni**. **Saddhādayo ākārāti** saddahanādippakāre vadati. **Sundarāti** kalyāṇā. **Sammohavinodanīyaṃ**pana”yesaṃ āsayādayo koṭṭhāsā sundarā, te svākārā”ti³ vuttaṃ, taṃ imāya atthavaṇṇanāya aññadatthu saṃsandati sametīti daṭṭhabbaṃ. Yato saddhāsampadādivasena ajjhāsayaassa sundaratāti, tabbipariyāyato asundaratāti. Vasena ajjhāsayaassa sundaratāti, tabbipariyāyato asundaratāti. **Kāraṇam** nāma paccayākāro, saccāni vā. **Paralokanti** samparāyaṃ. Taṃ dukkhāvahaṃ vajjaṃ viya bhayato passitabbanti vuttaṃ “**paraloṇceva vajjaṇca bhayato passantī**”ti. Sampattibhavato vā aññattā vipattibhāvo “paraloko”ti vuttaṃ “**para -pa-passantī**”ti.

1. Dī 1. 11, 166; Ma 1. 110, 355, 361 piṭṭhesu.

2. Ma-Ṭṭha 2. 83 piṭṭhe.

3. Abhi-Ṭṭha 2. 440 piṭṭhe.

Ayaṃ panettha pālīti ettha “apparajakkhā”dipadānaṃ atthavibhāvaṇe ayaṃ tassa tathābhāvasādhakapāli. Saddhādīnañhi vimutti-paripācaka-dhammānaṃ balavabhāvo tappaṭipakkhānaṃ pāpadhammānaṃ dubbalabhāveneva hoti, tesañca balavabhāvo saddhādīnaṃ dubbalabhāvenāti vimutti-paripācaka-dhammānaṃ savisesaṃ atthitānatthitāvasena “apparajakkhā mahārajakkhā”ti-ādayo pālīyaṃ¹ vibhajitvā dassitā. Iti saddhādīnaṃ vasena pañca apparajakkhā, asaddhiyādīnaṃ vasena pañca mahārajakkhā. Evaṃ tikkhindriyamudindriyādayoti vibhāvitā paññāsa puggalā. Saddhādīnaṃ pana antarabhedena anekabhedā veditabbā. Khandhādayo eva lujjanapalujjanaṭṭhena **loko**, sampattibhavabhūto loko **sampattibhavaloko**, sugatisaṅkhāto upapattibhavo, sampatti sambhavati etenāti **sampattisambhavaloko**² sugatisaṃvattaniyo kammabhavo. Duggatisaṅkhāta-upapattibhavaduggatisaṃvattaniyakammabhavā **vipattibhavalokavipattisambhavalokā**.

Puna ekakadukādivasena lokaṃ vibhajitvā dassetuṃ “**eko loko**”ti-ādi vuttaṃ. Āhārādayo hi lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti. Tattha “**eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā**”ti³ yāyaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbasaṅkhārānaṃ paccayāyattavuttitā vuttā, tāya sabbo saṅkhāraloko eko ekavidho pakārantarassābhāvato. “**Dve lokā**”ti-ādīsupi iminā nayena attho veditabbo. Nāmaggaṇaṇa cetta nibbānaṇa aggahaṇaṇa tassa alokasabhāvattā. Nanu ca “āhāraṭṭhitikā”ti ettha paccayāyattavuttitāya maggaphalānampi lokatā āpajjati? Nāpajjati pariññeyyānaṃ dukkhasaccadhammānaṃ “idhaloko”ti adhippetattā. Atha vā na lujjati na palujjati yo gahito, tathā na hoti, so lokoti taṃgahaṇarahitānaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā. Upādānaṇaṃ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakhandhā**. Anurodhādivatthubhūtā lābhādayo **aṭṭhalokadhammā**. **Dasāyatanānī**ti dasa rūpāyatanāni vivaṭṭajjhāsayassa adhippetattā. Tassa ca sabbaṃ tebhūmakakammaṃ garahitabbaṃ, vajjitabbañca hutvā upaṭṭhātīti vuttaṃ “**sabbe abhisāṅkhārā vajjaṃ, sabbe bhavagāmikammā vajjaṃ**”ti.

1. Khu 9. 116 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

2. Sampattisambhavo, loko (Ka)

3. Dī 3. 178; Am 3. 297, 300; Khu 9. 6, 117, 230 piṭṭhesu.

Yesam̐ puggalānam̐ saddhādayo mandā, te idha “assaddhā”ti-ādinā vuttā. Na pana sabbenā sabbam̐ saddhādīnam̐ abhāvatoti apparajakkhadukādīsu pañcasu dukesu ekekasmiṃ dasa dasa katvā **“paññāsāya ākārehi imāni pañcindriyāni jānātī”**ti vuttam̐. Atha vā anvayato, byatirekato ca saddhādīnam̐ indriyānam̐ paropariyattam̐ jānātīti katvā tathā vuttam̐. Ettha ca apparajakkhādivasena āvajjantassa bhagavato te sattā puñjapuñjāva hutvā upaṭṭhahanti, na ekekā.

Uppalāni ettha santīti **uppalinī**, gacchopi jalāsayopi, idha pana jalāsayo adhippetoti āha **“uppalavane”**ti. Yāni udakassa antonimuggāneva hutvā pusanti vaḍḍhanti, tāni **antonimuggaposīni**. **Dīpitānī**ti aṭṭhakathāyaṃ pakāsītāni, idheva vā “āññānīpi”ti-ādinā dīpitāni. **Ugghaṭitaññū**ti ugghaṭanam̐ nāma ñāṇugghaṭanam̐, ñāṇe ugghaṭitamatte eva jānātīti attho. Vipañcitam̐ vitthārameva attham̐ jānātīti **vipañcitaññū**. Uddesādīhi netabboti **neyyo**. **Saha udāhaṭavelāyāti** udāhāre dhammassa uddese udāhaṭamatte eva. **Dhammābhisamayoti** catusaccadhammassa ñāṇena saddhim̐ abhisamayo. **Ayam̐ vuccatīti** ayam̐ “cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādinā¹ nayena saṅkhittena mātikāya dīpiyamānāya desanānusārena ñāṇam̐ pesetvā arahattam̐ gaṇhitum̐ samattho **“puggalo ugghaṭitaññū”**ti vuccati. **Ayam̐ vuccatīti** ayam̐ saṅkhittena mātikam̐ ṭhapetvā vitthārena atthe vibhajiyamāne arahattam̐ pāpuṇitum̐ samattho **“puggalo vipañcitaññū”**ti vuccati. **Uddesatoti** uddesahetu, uddisantassa, uddisāpentassa vāti attho. **Paripucchatoti** attham̐ paripucchantassa. **Anupubbenā dhammābhisamayo hotīti** anukkamena arahattappatto hoti. **Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotīti** tena attabhāvena maggam̐ vā phalam̐ vā antamaso jhānam̐ vā vipassanam̐ vā nibbattetum̐ na sakkoti. **Ayam̐ vuccati puggalo padaparamoti** ayam̐ puggalo byañjanapadameva paramam̐ assāti “padaparamo”ti vuccati.

Yeti ye duvidhe puggale sandhāya vuttam̐ vibhaṅge².

Kammāvaraṇenāti pañcavidhena ānantariyakammena. **Vipākāvaraṇenāti** ahetukapaṭisandhiyā. Yasmā duhetukānampi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā

1. Abhi 2. 200 piṭṭhādīsu. 2. Abhi-Ṭṭha 2. 442 piṭṭhe ñāṇavibhaṅga-aṭṭhakathāyaṃ.

duhetukapaṭisandhipi “vipākāvaraṇamevā”ti veditabbā. **Kilesāvaraṇenā**ti niyatamicchādiṭṭhiyā. **Assaddhāti** Buddhādīsu saddhārahitā. **Acchandikāti** kattukamyatākusalacchandarahitā, uttarakurukā manussā acchandikaṭṭhānam pavitṭhā. Duppaññāti bhavaṅgapaññāya parihīnā, bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgam lokuttarassa paccayo na hoti, sopi duppañño eva nāma. **Abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattanti** kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātāṃ ariyamaggaṃ okkamituṃ adhigantuṃ abhabbā. “**Na kammāvaraṇenā**”ti-ādīni vuttavipariyāyena veditabbāni.

“**Rāgacaritā**”ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ paramatthadīpaniyaṃ¹ Visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ² vuttanayena veditabbāṃ.

70. **Ārabbhāti** attano adhippetassa atthassa Bhagavato jānāpanaṃ uddissāti attho. Selo pabbato ucco hoti thiro ca, na paṃsupabbato, missakapabbato vāti āha “**sele yathā pabbatamuddhanti**”ti. **Dhammamayaṃ pāsādanti** lokuttaradhammamāha. So hi pabbatasadisso ca hoti sabbadhamme atikkamma abbhuggataṭṭhena pāsādasadisso ca, paññāpariyāyo vā idha dhamma-saddo. Sā hi abbhuggataṭṭhena pāsādoti abhidhamme³ niddiṭṭhā. Tathā cāha—

“Paññāpāsādamāruyha, asoko sokiniṃ pajaṃ.

Pabbataṭṭhova bhūmaṭṭhe, dhīro bāle avekkhatī”ti⁴.

“**Yathā hī**”ti-ādīsu yathā pabbate ṭhatvā rattandhakāre heṭṭhā oloketassa purisassa khetto kedārapālikuṭṭiyo, tattha sayitamanussā ca na paññāyanti anujjalabhāvato. Kuṭikāsu pana aggijālā paññāyati ujjalabhāvato, evaṃ dhammapāsādamāruyha sattalokaṃ olokayato bhagavato ñāṇassa āpāthaṃ nāgacchanti akatakalāyāṇā sattā ñāṇagginā anujjalabhāvato, anujārabhāvato ca rattiṃ khittā

1. Paramatthamañjūsāyaṃ visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyanti bhavitabbaṃ—

“Sā esā paramatthānaṃ, tattha tattha yathārahaṃ.

Nidhānato paramattha-mañjūsā nāma nāmato”ti—

Visuddhi-Ṭī 2. 535 piṭṭhe Visuddhimaggamahāṭikāya nigamane sayameva vuttattā.

2. Visuddhi-Ṭī 1. 121 piṭṭhe.

3. Abhi-Ṭīha 1. 192 piṭṭhe.

4. Khu 1. 17 piṭṭhe Dhammapade.

sarā viya honti. Katakalyāṇā pana bhabbapuggalā dūre ʈhitāpi Bhagavato
ñāṇassa āpātham āgacchanti paripakkañāṇaggitāya samujjalabhavato,
uḷārasantānatāya Himavantapabbato viya cāti evaṃ yojanā veditabbo.

Uṭṭhehīti tvaṃ dhammadesanāya appossukkatāsaṅkhātasaṅkocāpattito
kīlāsubhāvato uṭṭhāha. **Vīriyavantatāyāti**
sāṭisayacatubbidhasammappadhānavīriyavantatāya. Vīrassa hi bhāvo,
kammaṃ vā **vīriyaṃ**. Kilesamārassa viya maccumārassapi āyatim
asambhavato “**maccukilesamārānan**”ti vuttam. Abhisāṅkhāramāravijayassa
aggahaṇam kilesamāravijayeneva tabbijayassa jotitabhāvato.
Vāhanasamatthatāyāti saṃsāramahākantārato nibbānasaṅkhātā
khemappadesam sampāpanasamatthatāya.

71. “Apārutam tesam amatassa dvāran”ti keci paṭhanti. Nibbānassa
dvāram pavisanamaggo vivaritvā ʈhapito mahākaruṇūpanissayena
sayambhuñāṇena adhigatattā. **Saddham pamuñcantūti** saddham pavedentu,
attano saddahanākāram upaṭṭhāpentūti attho. Sukhena akicchena
pavattanīyatāya **suppavattitam**. **Na bhāsim** na bhāsissāmīti cintesi.

Aggasāvakayugavaṇṇanā

73. **Sallapitvāti** “vipassannāni kho te āvuso indriyāni”ti-ādinā¹
ālāpasallāpari katvā. Tañhissa aparabhāge satthu santikaṃ upasaṅkamanassa
paccayo ahoṣi.

75-6. **Anupubbiṃ kathanti** anupubbiyā anupubbam kathetabbakatham.
Kā pana sāti? Dānādikathā. Tattha **dānakathā** tāva pacurajanesu pavattiyā
sabbasādhāraṇattā, sukarattā, sīle paṭiṭṭhānassa upāyabhāvato ca ādito
kathitā. Pariccāgasīlo hi puggalo pariggahavatthūsu nissāṅgabhāvato
sukheneva sīlāni samādiyati, tattha ca suppaṭiṭṭhito hoti. Sīlena
dāyakapaṭiṭṭhāgahakavisuddhito parānuggaham vatvā parapīḷānivattivacanato,
kiriyaadhammam vatvā akiriyaadhamma vacanato,

1. Vi 3. 51, 52 piṭṭhe.

bhogasampattihetum vatvā bhavasampattihetuvacanato ca **dānakathānantaram sīlakathā** kathitā, tañce dānasīlam vaṭṭanissitam, ayam bhavasampatti tassa phalanti dassanattham, imehi ca dānasīlamayehi paṇītapāṇītatarādibhedabhinnēhi puññakiriyavatthūhi etā cātumahārājikādīsu paṇītapāṇītatarādibhedabhinnā aparimeyyā dibbabhogabhavasampattiyo hontīti dassanattham **tadanantaram saggakatham** vatvā ayam saggo rāgādīhi upakkiliṭṭho, sabbadā anupakkiliṭṭho ariyamaggoti dassanattham **saggānantaram maggakathā** kathetabbā. Maggañca kathentena tadadhigamupāyadassanattham saggapariyāpannāpi, pageva itare sabbepi kāmā nāma batvādīnavā, aniccā, adhuvā, vipariṇāmadhammāti **kāmānam ādīnavo**, hīnā, gammā, pothujjanikā, anariyā, anatthasañhitāti tesam **okārolāmakabhāvo**, sabbepi bhavā kilesānam vatthubhūtāti **tattha samkilesa**, sabbaso kilesavippamuttam nibbānanti **nekkhamme ānisaṃsoca** kathetabboti ayamattho **maggantīti** ettha **iti**-saddena ādi-atthajotakena bodhitoti veditabbari.

Sukhānam nidānanti diṭṭhadhammikānam, samparāyikānam, Nibbānapaṭisaṃyuttānañcāti sabbesampi sukhānam kāraṇam. Yañhi kiñci loke bhogasukham nāma, tam sabbam dānanidānanti pākaṭoyamattho. Yam pana tam jhānavipassanāmaggaṭṭhalanibbānapaṭisaṃyuttam sukham, tassāpi dānam upanissayapaccayo hotiyeva. **Sampattīnam mūlanti** yā imā loke padesarajjasirissariyasattaratanasamujjalacakkavattisampadāti evaṃpabhedā mānusiḷā sampattiyo, yā ca cātumahārājādibhedā dibbasampattiyo, yā vā panaññāpi sampattiyo, tāsam sabbāsam idam dānam nāma mūlam kāraṇam. **Bhogānanti** bhuñjitabbaṭṭhena “**bhogo**”ti laddhanāmānam manāpiyarūpādīnam, tannissayānañca upabhogasukhānam. Avassayaṭṭhena **patiṭṭhā**. **Visamagatassāti** byasanappattassa. **Tānanti** rakkhā tato paripālanato. **Leṇanti** byasanehi paripāciyamānassa oliyanapadeso. **Gatīti** gantabbaṭṭhānam. **Parāyaṇanti** paṭisaraṇam. **Avassayoti** vinipatitum adento nissayo. **Ārammaṇanti** olubbhārammaṇam.

Ratanamaya sīhāsanasadisanti sabbaratanamayasattaṅgamahāsīhāsanasa disam mahaggham hutvā sabbaso vinipatitum appadānato.

Mahāpathavisadisam

gatagataṭṭhāne patiṭṭhāya labhāpanato. **Ālambanarajjusadisanti** yathā dubbalassa purisassa ālambanarajju uttiṭṭhato, tiṭṭhato ca upatthambho, evaṃ dānaṃ sattānaṃ sampattibhave uppattiyā, ṭhitiyā ca paccayabhāvato.

Dukkhanittharaṇaṭṭhenāti duggatidukkhanittharaṇaṭṭhena.

Samassāsanaṭṭhenāti lobhamacchariyādipaṭisattupaddavato sammadeva assāsanaṭṭhena. **Bhayaparittāṇaṭṭhenā**ti dāliddiyabhayato paripālanaṭṭhena.

Maccheramalādīhīti maccheralobhadosa-issāvicikicchādiṭṭhi-ādicittamalehi.

Anupalittaṭṭhenāti anupakkiliṭṭhatāya. **Tesanti** maccheramalādikacavarānaṃ.

Etehi eva **durāsadaṭṭhena**. **Asantāsanaṭṭhenā**ti anabhibhavanīyatāya santāsābhāvena. Yo hi dāyako dānapati, so sampatipi kutoci na bhāyati, pageva āyatim. Dhammasīsena puggalo vutto. **Balavantaṭṭhenā**ti

mahābalavatāya. Dāyako hi dānapati sampati pakkhabalena balavā hoti,

āyatim pana kāyabalādīhipi. **Abhimaṅgalasammataṭṭhenā**ti

“vaḍḍhikāraṇaṃ”ti abhisammatabhāvena. Vipattibhavato

sampattibhavūpanayanaṃ **khemantabhūmisampāpanaṃ**, bhavaśaṅgāmato yogakkhemasampāpanaṃ **khemantabhūmisampāpanaṭṭho**.

Idāni dānaṃ vaṭṭagatā ukkaṃsappattā sampattiyo viya vivaṭṭagatāpi tā sampādetīti bodhicariyabhāvenapi dānaḡe dassetuṃ “**dānañhī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha sakkamārabrahmasampattiyo attahitāya eva, cakkavattisampatti pana attahitāya, parahitāya cāti dassetuṃ sā tāsāṃ parato vuttā, etā lokiyā, imā pana lokuttarāti dassetuṃ tato paraṃ

“**sāvakaṇāmaññāṇaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Tatthāpi

ukkaṭṭhukkaṭṭhatarukkaṭṭhatamāti dassetuṃ kamena ñāṇattayaṃ vuttaṃ.

Tesaṃ pana dānassa paccayabhāvo heṭṭhā vutto eva. Etenevassa brahmasampattiyāpi paccayabhāvo dīpitoti veditabbo.

Dānañca nāma dakkhiṇeyyesu hitajjhāsayena vā pūjanajjhāsayena vā attano santakassa paresaṃ pariccajanaṃ, tasmā dāyako sattesu ekantahitajjhāsayo purisapuggalo, so “paresaṃ hiṃsati, paresaṃ vā santakaṃ haratī”ti aṭṭhānametanti āha “**dānaṃ dadanto sīlaṃ samādātuṃ sakkotī**”ti. **Sīlasadiso alaṅkāro natthī**ti akittimaṃ hutvā sabbakālaṃ sobhāvisesāvahattā. **Sīlapupphasadisāṃ pupphaṃ natthī**

etthāpi eseva nayo. **Sīlagandhasadiso gandho natthī**ti ettha “candanam tagaram vāpī”ti-ādikā¹ gāthā, “gandho isīnam ciradikkhitānam, kāyā cuto gacchati mālutenā”ti-ādikā² ca vattabbā. Sīlañhi sattānam ābharaṇaṇceva alaṅkāroca gandhavilepanaṇca parassa dassanīyabhāvāvahaṇca. Tenāha “**sīlālaṅkārena hī**”ti-ādi.

“**Ayam saggo labbhatī**”ti idaṁ majjhimehi chandādihi āraddham sīlam sandhāyāha. Tenāha sakko devarājā—

“Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati.

Majjhimena ca devattam, uttamena visujjhatī”ti³.

Itthoti sukho, **kantoti** kamanīyo, **manāpoti** manavaḍḍhanako, tam panassa itthādibhāvaṁ dassetuṁ “**niccamettha kīlā**”ti-ādi vuttam. **Niccanti** sabbakālām. **Kīlāti** kāmūpasamhitā sukhavihārā. **Sampattiyoti** bhogasampattiyo. **Dibbanti** dibbabhavaṁ devalokapariyāpannam. **Sukhanti** kāyikam, cetasikaṇca sukham. **Dibbasampattinti** dibbabhavaṁ āyusampattim, vaṇṇayasa-issariyasampattim, rūpādisampattiṇca. **Evamādīti ādi**-saddena yāmādīhi anubhavitabbam dibbasampattim vadati.

Appassādāti nirassādā paṇḍitehi yathābhūtam passantehi tattha assādetabbatābhāvato. **Bahudukkhāti** mahādukkhā sampati, āyatiṇca vipuladukkhānubandhattā. **Bahupāyāsāti** anekavidhaparissayā. **Etthāti** kāmesu. **Bhiyyoti** bahum. **Dosoti** aniccatādinā, appassādatādinā ca dūsitabhāvo, yato te viññūnam cittam nārādhenti. Atha vā ādinam vāti pavattatīti **ādīnavo**, paramakapaṇatā⁴, tathā ca kāmā yathābhūtam paccavekkhantānam paccupatitthanti. **Lāmakabhāvoti** nihīnabhāvo aseṭṭhehi sevītābhattā, seṭṭhehi na sevītābhattā ca. **Samkilissananti** vibādhētabbatā upatāpetabbatā. **Nekkhamme ānisaṁsanti** ettha yattakā kāmesu ādīnavā tappaṭipakkhato tattakā nekkhamme ānisaṁsā. Apica “nekkhammam nāmetam asambādham asamkiliṭṭham, nikkhamtam kāmehi, nikkhamtam kāmasaññāya, nikkhamtam kāmavitakkehi, nikkhamtam kāmāpariḷāhehi, nikkhamtam

1. Khu 1. 21; Khu 11. 317 piṭṭhesu.

3. Khu 6. 185 piṭṭhe Jātake.

2. Khu 6. 6 piṭṭhe Jātake.

4. Paramakāmaññatā (Ka)

byāpādato”ti-ādinā¹ nayena nekkhamme ānisaṃse pakāsesi, pabbajjāya, jhānādīsu ca guṇe vibhāvesi vaṇṇesi.

Vuttanayanti ettha yaṃ avuttanayaṃ “kallacitte”ti-ādi, tattha **kallacitteti** kammaniyacitte, heṭṭhā pavattitadesanāya assaddhiyādīnaṃ cittadosānaṃ vigatattā uparidesanāya bhājanabhāvūpagamanena kammakkhamacitteti attho. Assaddhiyādayo hi yasmā cittassa rogabhūtā tadā te vigatā tasmā arogacitteti attho. Diṭṭhimānādikilesavigamanena **muducitte**. Kāmacchandādivigamena **vinīvaraṇacitte**. Sammāpaṭipattiyaṃ uḷārapīti pāmojjayogena **udaggacitte**. Tattha saddhāsampattiyaṃ **pasannacitte**. Yadā ca bhagavā aññāsīti sambandho. Atha vā **kallacitteti** kāmacchandavigamena arogacitte. **Muducitteti** byāpādivigamena mettāvasena akathinacitte. **Vinīvaraṇacitteti** uddhaccakukkuccavigamena vikkhepassa vigatattā tena apihitacitte. **Udaggacitteti** thinamiddhavigamena sampaggahitavasena alīnacitte. **Pasannacitteti** vicikicchāvigamena sammāpaṭipattiyaṃ adhimuttacitte, evampettha attho veditabbo.

“Seyyathāpi”ti-ādinā upamāvasena nesaṃ saṃkilesappahānaṃ, ariyamagguppādaṇca dasseti. **Apagatakālakanti** vigatakālakaṃ. **Sammadevāti** suṭṭhu eva. **Rajananti** nīlapītādiraṅgajātāṃ. **Paṭigaṇheyyāti** gaṇheyya pabhassaraṃ bhaveyya. **Tasmiṃyeva āsaneti** tissaṃ eva nisajjāyaṃ, etena nesaṃ lahuvipassakatā, tikkhapaññatā, sukhapaṭipadākhippābhīññatā ca dassitā hoti. **Virajanti** apāyagamaniyārāgarajādīnaṃ vigamena virajaṃ. Anavasesadiṭṭhi vicikicchāmalāpagamanena **vītamalaṃ**. Paṭhamamaggavajjhakilesarajābhāvena vā **virajaṃ**, pañcavidhadussīlyamalāpagamanena **vītamalaṃ**. **Dhammacakkhanti** brahmāyusutte² heṭṭhimā tayo maggā vuttā, Cūḷarāhulovāde³ āsavakkhayo. Idha pana sotāpattimaggo adhippeto. **“Yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ”**ti tassa uppatti ākāradassananti. Nanu ca maggañāṇaṃ asaṅkhatadhammārammaṇaṃ, na saṅkhatadhammārammaṇanti? Saccametaṃ. Yasmā taṃ nirodhaṃ ārammaṇaṃ katvā kiccavasena sabbasaṅkhatāṃ paṭivijjhantaṃ uppajjati, tasmā tathā vuttaṃ.

“Suddhaṃ vatthan”ti nidassita-upamāyaṃ idaṃ upamāsaṃsandanaṃ—vatthaṃ viya cittaṃ, vatthassa āgantukamalehi kiliṭṭhabhāvo viya cittassa rāgādimalēhi

1. Sārattha-Ṭī 3. 194 piṭṭhepi.

2. Ma 2. 334 piṭṭhe.

3. Ma 3. 324 piṭṭhe.

samkiliṭṭhabhāvo, dhovanasilā viya anupubbikathā, udakaṃ viya saddhā, uduke temetvā ūsagomayachārikābharehi kāḷakapadesa samucchinditvā vatthassa dhovanapayogo viya saddhāsinehena temetvā temetvā satisamādhapaññāhi dose sithilī katvā sutādividhinā cittassa sodhane vīriyārambho, tena payogena vatthe nānakāḷakāpagamo viya vīriyārambhena kilesavikkhambhanaṃ, raṅgajātaṃ viya ariyamaggo, tena suddhassa vatthassa pabhassarabhāvo viya vikkhambhi takilesassa cittassa maggena pariyaodapananti. “Diṭṭhadhammā”ti vatvā dassanaṃ nāma ñāṇadassanato aññampi atthīti taṃ nivattanatthaṃ **“pattadhammā”**ti vuttaṃ. Patti ca ñāṇasampattito aññampi vijjatīti tato visesadassanatthaṃ **“viditadhammā”**ti vuttaṃ. Sā pana viditadhammatā dhammesu ekadesenāpi hotīti nippadesato viditabhāvaṃ dassetuṃ **“pariyogāḷhadhammā”**ti vuttaṃ, tena nesaṃ saccābhisambodhiṃyeva vibhāveti. Maggañāṇaṃhi ekābhisamayavasena pariññādikiccaṃ sādheṇtaṃ nippadesatova catusaccadhammaṃ samantato ogāhantaṃ paṭivijjatīti. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

77. **Cīvaradānādīnī**ti cīvarādīparikkhārādānaṃ¹ sandhāyāha. Yo hi cīvarādīke aṭṭha parikkhāre, pattacīvareva vā sotāpannādi-ariyassa, puthujjanasseva vā sīlasampannassa datvā “idaṃ parikkhārādānaṃ anāgate ehibhikkhubhāvāya paccayo hotū”ti patthanaṃ paṭṭhapesi, tassa ca sati adhikārasampattiyaṃ buddhānaṃ sammukhībhāve iddhimayaparikkhārālābhāya samvattatīti veditabbaṃ. **Vassasatikattherā viya ākappasampannāti adhippāyo.**

Sandassesīti suṭṭhu paccakkhaṃ katvā dassesi. **Idhalokatthanti** idhalokabhūtaṃ khandhapañcakasaṅkhātaṃ atthaṃ. **Paralokatthanti** etthāpi eseṇa nayo. **Dassesīti** sāmāññalakkhaṇato, salakkhaṇato ca dassesi. Tenāha **“aniccaṇ”**ti-ādi. Tattha hutvā abhāvato **aniccanti dassesi.** Udayabbayapaṭipīḷanato **dukkhanti dassesi.** Avasavattanato anattāti dassesi. Ime ruppanādilakkhaṇā pañcakkhandhāti rāsaṭṭhena **khandhe dassesi.** Ime cakkhādisabhāvā nissattanijjivatṭhena aṭṭhārassa dhātuyoti **dassesī.** Imāni cakkhādisabhāvāneva dvārārammaṇabhūtāni dvādasa āyatanānīti **dassesī.**

1. Cīvarādi-aṭṭhaparikkhārānaṃ (Ka)

ime avijjādayo jarāmarañapariyosānā dvādasa paccayadhammā paṭiccasamuppādoti **dassesī**. Rūpakkhandhassa heṭhā vuttanayena paccayato cattāri, khaṇato ekanti imāni **pañca lakkhaṇāni dassesī**. Tathāti iminā “pañca lakkhaṇāni”ti padaṃ ākaḍḍhati. **Dassentoti** iti-saddo nidassanatto, evanti attho. **Nirayanti** aṭṭhamahāniraya soḷasa-ussadanirayappabhedaṃ sabbaso nirayaṃ **dassesī**. **Tiracchānayoninti** apadadvipadacatuppadabahuppādābhedāṃ migapasupakkhisarīsapādivibhāgaṃ nānāvidhaṃ tiracchānalokaṃ.

Pettivisayanti

khuppiṇāpāsikavantāsikaparadattūpajīvinijjhāmatāṇhikādibhedabhinnaṃ nānāvidhaṃ petasattalokaṃ. **Asurakāyanti** kālakañcikāsuranikāyaṃ. Evaṃ tāva duggatibhūtaṃ paralokatthaṃ vatvā idāni sugati bhūtaṃ vattum “**tiṇṇaṃ kusalānaṃ vipākaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Vehapphale subhakiṇṇeyeva saṅgahetvā asaṇṇīsu, arūpīsu ca sampattiyaṃ dassetabbāya abhāvato duviñṇeyyatāya “**navannaṃ brahmalokānaṃ**”tveva vuttaṃ.

Gaṇhāpesīti te dhamme samādinne kārāpesi.

Samuttejanaṃ nāma samādinnadhammānaṃ yathā anupakārakā dhammā parihāyanti, pahīyanti ca, upakārakā dhammā parivaḍḍhanti, visujjhanti ca, tathā nesaṃ ussāhuppādananti āha “**abbhussāhesī**”ti. Yathā pana taṃ ussāhuppādanaṃ hoti, taṃ dassetuṃ “**idhalokatthañcevā**”ti-ādi vuttaṃ. **Tāsetvā tāsetvāti** pariḃyattabhāvāpādanena tejetvā tejetvā. **Adhigataṃ viya katvāti** yesaṃ katheti, tehi tamatthaṃ paccakkhato anubhuyyamaṇaṃ viya katvā. Veneyyānaṃhi buddhehi pakāsiya māno attho paccakkhatopi pākaṭataro hutvā upaṭṭhāti. Tathā hi Bhagavā evaṃ thomīyati—

“Ādittopi ayaṃ loko, ekādasahi aggibhi.

Na tathā yāti saṃvegaṃ, sammohapaliguṇṭhito.

Sutvādīnavasaṇṇuttaṃ, yathā vācaṃ mahesino.

Paccakkhatopi buddhānaṃ, vacanaṃ suṭṭhu pākaṭaṃ”ti.

Tenāha “**dvattimsakammakāraṇapañcavīsati mahābhayappabhedañhi**”ti-ādi. Dvattimsakammakāraṇāni “hatthampi chindanti”ti-ādinā¹

Dukkakkhandhasutte

1. Ma 1. 129 piṭṭhe.

āgatanayena veditabbāni. **Pañcaviśatimahābhayāni** “jātibhayaṃ jarābhayaṃ byādhibhayaṃ maraṇabhayaṃ”ti-ādinā¹ tattha tattha sutte āgatanayena veditabbāni. **Āghātanabhaṇḍikā** adhikuṭṭanakalīṅgaram, yaṃ “accādhānan”tipi vuccati.

Paṭiladdhaguṇena codesīti “taṃtaṃguṇādhigamena ayampi tumhehi paṭiladdho, ānisaṃso ayampī”ti paccakkhato dassento “kiṃ ito pubbe evarūpaṃ atthī”ti codento viya ahosi. Tenāha **“mahānisaṃsaṃ katvā kathesi”**ti.

Tappaccayañcakilamathanti saṅkhārapavattihetukaṃ tasmim tasmim sattasantāne uppajjanakaparissamaṃ saṃvighātaṃ vihesaṃ. **Idhāti** heṭṭhā paṭhamamaggādhigamatthāya kathāya. Sabbasaṅkhārūpasamabhāvato **santaṃ**. Atittikaraparamasukhatāya **paṇītaṃ**. Sakalasaṃsāraabyasanato tāyanatthena tāṇaṃ. Tato nibbindahadayānaṃ nilīyanaṭṭhānatāya **leṇaṃ**. **Ādi**-saddena gatipaṭisaraṇaṃ paramassāsoti evamādīnaṃ saṅgaho.

Mahājanakāyapabbajjāvaṇṇanā

80. Saṅghappahonakānaṃ bhikkhūnaṃ abhāvā **“saṅghassa aparipuṇṇattā”**ti vuttaṃ. Dve aggasāvaka eva hi tadā ahesuṃ.

Cārikā-anujānanaṇṇanā

86. “Kadā udapādī”ti pucchāṃ “sambodhito”ti-ādinā saṅkhepato vissajjetva puna taṃ vitthārato dassetuṃ **“bhagavā kirā”**ti-ādi vuttaṃ. Pitu saṅgahaṃ karonto vihāsi sambodhito “satta saṃvaccharāni satta māse satta divase”ti ānetvā sambandho, taṅca kho veneyyānaṃ tadā abhāvato. **Kilañjehi** bahi **chādāpetvā, vatthehi** anto **paṭicchādāpetvā, upari ca** vatthehi **chādāpetvā**, tassa heṭṭhā **suvāṇṇa -pa-** vitānaṃ **kārāpetvā. Mālāvacchaketi** pupphamālāhi vacchākārena veṭhite. **Gandhantareti** cāṭibharitagandhassa antare. **Pupphānīti** cāṭi-ādibharitāni jalajapupphāni ceva caṅkotakādibharitāni thalajapupphāni ca.

1. Khu 8. 240, 261 piṭṭhesu.

Kāmañcāyaṃ rājā Buddhapitā, tathāpi Buddhā nāma lokagaruno, na te kenaci vase vattetabbā, atha kho te eva pare attano vase vattenti, tasmā rājā “**nāhaṃ bhikkhusaṃghaṃ demī**”ti āha.

Dānamukhanti dānakaraṇūpāyaṃ, dānavattanti attho. **Na dāni me anuññātā**ti idāni me dānaṃ na anuññātā, no na anujānantīti attho.

Paritassanajīvitanti dukkhajīvikā, dāliddiyanti attho.

Sabbesaṃ bhikkhūnaṃ pahosīti Bhagavato aṭṭhasaṭṭhi ca bhikkhusatasahassānaṃ bhāgato dātuṃ pahosi, na sabbesaṃ pariyattabhāvena. Tenāha “**senāpatipi attano deyyadhammaṃ adāsī**”ti. **Jeṭṭhika**ṭṭhāneti jeṭṭhikadeviṭṭhāne.

Tatheva katvāti carapurise ṭhapetvā. **Sucinti** suddhaṃ. **Paṇī**tanti ulāraṃ bhāvanapuṃsakañcetaṃ “ekamantan”ti-ādīsu¹ viya. **Bhañjivā**ti madditvā, pīletvāti attho. **Jāṭisappikhīrādīhiyevā**ti antojātasappikhīrādīhiyeva, amhākaṃ eva gāvi-ādito gahitasappi-ādīhiyevāti attho.

90. Parāpavādaṃ, parāpakāraṃ, sītuṇhādibhedañca guṇāparādhaṃ khamati sahati adhivāsetīti **khanti**. Sā pana yasmā sīlādīnaṃ paṭipakkhadhamme savisesaṃ tapati santapati vidhamatīti **paramaṃ** uttamaṃ tapo. Tenāha “**adhivāsanakhanti nāma paramaṃ tapo**”ti. “Adhivāsanakhanti”ti iminā dhammanijjhānakkhantito viseseti. Titikkhaṇaṃ khamanaṃ **titikkhā**. Akkharacintakā² hi khamāyaṃ titikkhāsaddaṃ vaṇṇenti. Tenevāha “**khantiyā eva vevacanaṃ**”ti-ādi. **Sabbākārenā**ti santapaṇītanipuṇasivakhemādinā sabbappakārena. **So pabbajito nāma na hoti** pabbājitaḥpadhammassa apabbājanato. **Tasseva** tatiyapadassa **vevacanaṃ** anattahantarattā.

“**Na hī**”ti-ādinā tamevatthaṃ vivarati. **Uttamatthena paranti vuccati** para-saddassa seṭṭhavācakattā “puggalaparoparaññū”ti-ādīsu³ viya. **Paranti** aññaṃ. Idāni parasaddaṃ aññaṃpariyāyameva gahetvā atthaṃ dassetuṃ “**atha vā**”ti-ādi vuttaṃ. **Malassā**ti pāpamalassa. **Apabbājita**tattāti anīhaṭattā

1. Vi 1. 1 piṭṭhe.

2. Pāṇinī 1. 2. 20 suttaṃ passitabbaṃ.

3. Am 2. 484; Khu 10. 152 piṭṭhesu.

anirākatattā. **Samitattā**ti nirodhitattā tesam pāpadhammānam. “**Samitattā hi pāpānam samaṇoti pavuccatī**”ti hi vuttam.

Apica Bhagavā bhikkhūnam pātimokkham uddisanto pātimokkhakathāya ca sīlapadhānattā sīlassa ca visesato doso paṭipakkhoti tassa niggaṇṇhanavidhim dassetum ādito “**khantī paramam tapo**”ti āha, tena anitṭhassa paṭihananūpāyo vutto, titikkhāgahaṇena pana itṭhassa, tadubhayenapi uppannam ratim abhibhuyya viharatīti ayamatto dassitoti. Taṇhāvānassa vūpasamanato **nibbānam paramam vadanti buddhā**. Tattha khantiggahaṇena payogavipattiyā abhāvo dassito, titikkhāgahaṇena āsayavipattiyā abhāvo. Tathā khantiggahaṇena parāparādhasahatā, titikkhāgahaṇena paresu anaparajjhanā dassitā. Evaṃ kāraṇamukhena anvayato pātimokkham dassetvā idāni byatirekato tam dassetum “**na hī**”ti-ādi vuttam, tena yathā sattānam jīvītā voropanam, pāṇiledḍḍudaṇḍādīhi vibādhanaṇca “parūpaghāto, paraviheṭṭhanan”ti vuccati, evaṃ tesam mūlasāpateyyāvaharaṇam, dāraparāmasanam, viśamvādanam, aññamaññabhedanam, pharusavacanena mammaghaṭṭanam, niratthakavippalāpo, parasantakagijjhanam, ucchedavindanam, micchābhinivesanaṇca upaghāto, viheṭṭhanaṇca hotīti yassa kassaci akusalassa kammaṭṭhassa, kammassa ca karaṇena pabbajito, samaṇo ca na hotīti dasseti.

Sabbākusalassāti sabbassāpi dvādasākusalacittuppadasaṅgahitassa sāvajjadhammassa. Karaṇam nāma tassa attano santāne uppādananti tappaṭikkhepato akaraṇam “**anuppādanan**”ti vuttam. “**Kusalassā**”ti idam “etaṃ Buddhāna sāsanan”ti vakkhamānattā ariyamaggadhamme, tesaṇca sambhārabhūte tebhūmakakusaladhamme sambodhetīti āha “**catubhūmakakusalassā**”ti. **Upasampadā**ti upasampādanam, tam pana tassa samadhiḡamoti āha “**paṭilābho**”ti. **Cittajotananti** cittassa pabhassarabhāvakaraṇam sabbaso parisodhanam. Yasmā aggaṃaggasamaṅgino cittaṃ sabbaso pariyodapīyati nāma, aggaṃphalakkhaṇe pana pariyodapitaṃ hoti puna pariyodapetabba tāya abhāvato, iti pariniṭṭhitapariyodapanataṃ sandhāyāha “**taṃ pana arahattena hotī**”ti. **Sabbapāpam pahāya** tadanāḡādivasenevāti adhippāyo. “**Sīlasamvarenā**”ti hi iminā tebhūmakassāpi saṅgahe itarappahānānampi saṅgaho hotīti, evaṇca katvā sabbaggahaṇam samatthitam

hoti. **Samathavissanāhī**ti lokiya lokuttarāhi samathavipassanāhi.

Sampādetvāti nipphādetvā. Sampādanañcettha hetubhūtāhi phalabhūtassa sahaajātāhipi, pageva purimasiddhāhīti daṭṭhabbāṃ.

Kassacīti hīnādīsu kassaci sattassa kassaci upavādassa, tena davakamyatāyapi upavadanaṃ paṭikkhipati. **Upaghātassa akaraṇanti** etthāpi “kassacī”ti ānetvā sambandho. **Kāyenā**ti ca nidassanamattametaṃ manasāpi paresaṃ anattacintanādivasena upaghātakaraṇassa vajjetabbattā. **Kāyenā**ti vā ettha arūpakāyassāpi saṅgaho daṭṭhabbo, na copanakāyakarajakāyānaṃ eva. **Pa atimokkanti** pakārato ativiya sīlesu mukhyabhūtaṃ.

“Atipamokkhan”ti tameva padaṃ upasaggabyattayena vadati. Evaṃ bhedato padavaṇṇanaṃ katvā tatvato vadati **“uttamasīlan”**ti. **“Pāti vā”**ti-ādinā pālanato rakkhaṇato ativiya mokkhanato ativiya mocanato pātimokkanti dasseti “pāpā atimokkhetīti atimokkho”ti nimittassa kattubhāvena upacaritabbato. **Yo vā nanti** yo vā puggalo naṃ pātimokkhasaṃvarasīlaṃ **pāti** samādiyivā avikopento **rakkhati**, **taṃ** “pāti”ti laddhanāmaṃ pātimokkhasaṃvarasīle ṭhitāṃ **mokkhetīti pātimokkanti** ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana pātimokkhapadassa attho visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ¹ vuttanayena veditabbo.

Mattaññutāti bhojane mattaññutā, sā pana visesato paccayasannissitasīlavasena gahetabbāti āha **“paṭiggahaṇaparibhogavasena pamāṇaññutā”**ti. Ājīvapārisuddhisīlavasenāpi gayhamāne “pariyesanavissajjanavasena”tipi vattabbāṃ. **Saṅghaṭṭanavirahitanti** janasaṃghaṭṭana virahitaṃ, nirajanasambādhaṃ vivittanti attho. **Catupaccayasantoso dīpito** paccayasantosatāsāmañña itaradvayassāpi lakkhaṇahāranayena jotitabhāvato. **“Aṭṭhasamāpattivasibhāvāyā”**ti iminā payo janadassanavasena yadatthaṃ vivittasenāsanasevanaṃ icchitaṃ, so adhiccittānuyogo vutto. Aṭṭha samāpattiyo cettha vipassanāya pādakabhūtā adhippetā, na yā kācīti sakalassāpi adhiccittānuyogassa jotitabhāvo veditabbo.

1. Visuddhi-Ṭī 1. 39 piṭṭhe.

Devatārocanavaṇṇanā

91. **Ettāvātā**ti ettakena suttapadesena. Tatthāpi ca iminā -pa- kathanena suppaṭividdhabhāvaṃ pakāsetvāti yojanā. Ca-saddo byatirekattho, tena idāni vuccamānattham ullaṅgeti. **Ekamidāhanti** ekaṃ ahaṃ. **Idaṃ**-saddo nipātamattaṃ. **Ādi**-saddena “bhikkhave samayan”ti evamātipāṭho saṅgahito. Ahaṃ bhikkhave ekaṃ samayanti evampettha padayojanā.

Subhagavaneti subhagattā subhagaṃ, sundarasirikattā, sundarakāmattā vāti attho. Subhagañhi taṃ sirisampattiya, sundare cettha kāme manussā patthenti. Bahujanakantatāyapi taṃ **subhagaṃ**. Vanayatīti **vanam**, attasampattiya attani sineham uppādetīti attho. Vanute iti vā **vanam**, attasampattiya eva “maṃ paribhuñjathā”ti satte yācati viyāti attho. Subhagañca taṃ vanañcāti subhagavanam, tasmiṃ subhagavane. Aṭṭhakathāyaṃ pana kiṃ iminā papañcenāti “**evamñāmakevane**”ti vuttaṃ. Kāmaṃ sālārukkhopi “sālo”ti vuccati, yo koci rukkhopi vanappatijetṭhakarukkhopi. Idha pana pacchimo eva adhippetoti āha “**vanappatijetṭhakassa mūle**”ti. **Mūlasamugghātavasenāti** anusayasamucchindanavasena.

Na vihāyantīti akuppadhammatāya na vijahanti. “**Na kañci sattam tapantīti atappā**”ti idaṃ tesu tassā samaññāya niruḷhatāya vuttaṃ, aññathā sabbepe suddhāvāsā na kañci sattam tapantīti atappā nāma siyūṃ. “**Na vihāyantī**”ti-ādinibbacanesupi eseva nayo. **Sundaradassanāti** dassanīyāti ayamatthoti āha “**abhirūpā**”ti-ādi. **Sundarametesam dassananti** sobhanametesam cakkhunā dassanam, viññāṇena dassanampīti attho. **Sabbeheva -pa- jetṭhā** pañcavokārabhave tato viṣiṭṭhānaṃ abhāvato.

Sattannam Buddhānam vasenāti sattannam Sammāsambuddhānaṃ apadānavasena. Avihehi ajjhiṭṭhena ekena avihābrahmunā kathitā tehi sabbehi kathitā nāma hontīti vuttaṃ “**tathā avihehi**”ti. Eseva nayo sesesupi. Tenāha bhagavā “devatā maṃ etadavocun”ti. Yaṃ pana pāliyaṃ “anekāni devatāsatāni”ti vuttaṃ, taṃ sabbaṃ pacchā attano

sāsane visesaṃ adhigantvā tattha uppannānaṃ vasena vuttaṃ.

Anusandhidvayampīti dhammadhātupadānusandhi,
devatārocanapadānusandhīti duvidhaṃ anusandhiṃ. **Niyyātentoti**
nigamento. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Mahāpadānasuttavaṇṇanāya līnaṭṭhappakāsanā.

2. Mahānidānasutta

Nidānavanṇanā

95. **Janapadinoti** janapadavanto, janapadassa vā issarasāmino **rājakumārā** gottavasena **kurū nāma**. Tesam nivāso yadi eko janapado, katham bahuvacananti āha “**ruḷisaddenā**”ti. Akkharacintakā¹ hi īdisesu ṭhānesu yutte viya īdisalingavacanāni icchanti. Ayamettha ruḷhi yathā aññatthāpi “Aṅgesu viharati, Mallesu viharatī”ti ca. Tabbisesanepi janapadasadde jātisadde ekavacanameva. **Aṭṭhakathācariyā panāti pana-**saddo visesatthajotano, tena “puthu-atthavisayatāya evetaṃ puthuvacanan”ti “bahuke panā”ti-ādina vakkhamānavisesaṃ joteti. **Sutvāti** mandhātumahārājassa ānubhavadassanānusārena paramparānugataṃ katham sutvā. **Anusaṃyāyantenāti** anuvicarantena. **Etesaṃ ṭhānanti** candimasūriyamukhena cātumahārājikabhavanamāha. Tenāha “**tattha agamāsi**”ti-ādi. **Soti** mandhātumahārājā. **Tanti** cātumahārājikarajjam. **Gahetvāti** sampañcchitvā. **Puna pucchi** pariṇāyakaratanam.

Dovārikabhūmiyaṃ tiṭṭhanti sudhammāya, devasabhāya, devapurassa ca catūsu dvāresu ārakkhāya adhigatattā.

“**Dibbarukkkhasahassapaṭimaṇḍitan**”ti idaṃ

“cittalatāvanan”ti-ādīsupi yojetabbaṃ.

Pathaviyaṃ patiṭṭhāsīti bhassitvā pathaviyā āsannaṭṭhāne aṭṭhāsī. Na hi cakkaratanam bhūmiyaṃ patati, tathāṭṭhitañca nacirasseva antaradhāyi tenattabhāvena cakkavatti-issariyassa abhāvato. “Cirataṃ kalam ṭhatvā”ti apare. **Rājā ekakova agamāsi** attano ānubhāvena. **Manussabhāvoti** manussagandhasarīranissandādimanussabhāvo. **Pāturahosīti** devaloke pavattivipākadāyino aparāpariyāya vedanīyassa kammassa katokāsattā sabbadā soḷasavassuddesikatā mālā’milāyanādi **dibbabhāvo** pāturahosi. Tada manussānaṃ asaṅkhyeyyāyukatāya **sakkarajjam kāretvā**. “Kiṃ me iminā upaddharajjena”ti atricchatāya **atittova**. Manussaloke utuno kakkhaḷatāya **vātātapena phutthagatto kalamakāsi**.

1. Pāṇini 1. 2. 51 suttaṃ passitabbaṃ.

Avayavesu siddho viseso samudāyassa visesako hotīti ekampi raṭṭhaṃ bahuvacanena vohariyati.

Da-kārena atthaṃ vaṇṇayanti niruttinayena. **Kammāsoti kammāsapādo vuccati** uttarapadalopena yathā “rūpabhavo rūpan”ti. Kathaṃ pana so “kammāsapādo”ti vuccatīti āha **“tassa kirā”**ti-ādi. Damitoti ettha kīdisaṃ damanaṃ adhippetanti āha **“porisādabhāvato paṭisedhito”**ti. **“Ime pana therāti majjhimabhāṇakā”**ti keci. Apare pana “aṭṭhakathācariyā”ti, “dīghabhāṇakā”ti vadanti. Ubhayathāpi cūlakammāsadammaṃ sandhāya tathā vadanti. Yakkhiniputto hi kammāsapādo alīnasattukumārakāle¹ bodhisattena tattha damito. Sutasomakāle² pana bārāṇasirājā porisādabhāvapaṭisedhanena yattha damito, taṃ mahākammāsadammaṃ nāma. **“Putto”**ti vatvā **“atrajo”**ti vacanaṃ orasaputtabhāvadassanatthaṃ.

Yehi āvasitappadeso “kururaṭṭhan”ti nāmaṃ labhi, te uttarakuruto āgatamanussā tattha rakkhitaniyāmeneva pañca sīlāni rakkhimsu, tesaṃ diṭṭhānugatiyā pacchimañjanatāti so desadhammavasena avicchedato pavattamāno **kuruvattadhammoti** paññāyittha. Ayañca attho kurudhammajātena dīpetabbo. So aparabhāge paṭhamāṃ yattha saṃkiliṭṭho jāto, taṃ dassetuṃ **“kururaṭṭhavāsīnan”**ti-ādi vuttaṃ. Yattha bhagavato vasanokāsabhūto koci vihāro na hoti, tattha kevalaṃ gocaragāmakittanaṃ nidānakathāya pakati yathā taṃ sakkesu viharati devadahaṃ nāma sakyānaṃ nigamoti imamatthaṃ dassento **“avasanokāsato”**ti-ādimāha.

“Āyasmā”ti vā **“devānaṃ piyā”**ti vā **“tatra bhavan”**ti vā piyasamudāhāro esoti āha **“āyasmāti piyavacanametana”**ti. Tayidaṃ piyavacanāṃ garugāravavasena vuccatīti āha **“gāravavacanametana”**ti.

Atidūra-accāsannavajjanena nātidūranāccāsannaṃ nāma gahitaṃ, taṃ pana avakāmsato ubhinnaṃ pasāritahatthānaṃ saṅghaṭṭanaṃ veditabbaṃ. **Cakkhunā cakkhuṃ āhacca datṭhabbaṃ hoti**, tenāpi agāravameva kataṃ hoti. **Gīvaṃ parivattetvāti** parivattanavasena gīvaṃ pasāretvā.

1. Khu 4. 405; Khu 5. 365 piṭṭhesu.

2. Khu 6. 131 piṭṭhe.

Kulasaṅgahatthāyāti kulānuddayatāvasena kulānaṃ anuggaṇhanatthāya **sahassa bhaṇḍikaṃ nikkhipanto viya** bhikkhapaṭiggaṇhanena tesam mahato puññābhisandassa jananena. **Paṭisammajjitvā**ti antevāsikehi sammajjanaṭṭhānaṃ sakkaccakāritāya puna sammajjitvā. **Tikkhattunti** “ādito paṭṭhāya antan”ti-ādinā vuttacaturākārūpasañhite tayo vāre, tenassa dvādasakkhattuṃ sammasitabhāvamāha.

Amhākaṃ Bhagavato gambhīrabhāveneva kathitattā sesabuddhehipi evameva kathitoti dhammanvaye ṭhatvā vuttaṃ “**sabbabuddhehi -pa-kathito**”ti. **Sā**lindanti saparibhaṇḍaṃ. “**Sineruṃ ukkhipanto viyā**”ti iminā tādīsāya desanāya sudukkarabhāvamāha. Suttameva “**suttantakathan**”ti āha dhammakkhandhabhāvato. Yathā
vinayapaṇṇattibhūmantarasamayantarānaṃ vijānanaṃ anaññasādhāraṇaṃ Sabbaññutaññāsseva visayo, evaṃ antadvayavinimuttassa kārakavedakarahitassa paccayākārassa vibhajanampīti dassetuṃ “**Buddhānañhi**”ti-ādi āradhmaṃ. Tattha **ṭhānānī**ti kāraṇāni. **Gajjitaṃ mahantaṃ hotī**ti taṃ desetabbasseva anekavidhatāya, duviññeyyatāya ca nānāyehi pavattamānaṃ desanāgajjitaṃ mahantaṃ vipulaṃ, bahubhedañca hoti. **Ñāṇaṃ anupavisatī**ti tato eva desanāññānaṃ desetabbadhamme vibhāgaso kurumānaṃ anu anu pavisati, tena anupavissa ṭhitaṃ viya hotīti attho. **Buddhaññāssa mahantabhāvo paññāyatī**ti evaṃvidhassa nāma dhammassa desakaṃ, paṭivedhakañcāti Buddhānaṃ desanāññāssa, paṭivedhaññāssa ca ulārabhāvo pākaṭo hoti. Ettha ca kiñcāpi “sabbam vacīkammaṃ Buddhassa Bhagavato ñānapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivattan”ti¹ vacanato sabbāpi Bhagavato desanā ñāṇarahitā natthi, sīhasamānavuttitāya sabbattha samānappavatti. Desetabbavasena pana desanā visesato ñāṇena anupaviṭṭhā, gambhīratarā ca hotīti daṭṭhabbaṃ. Kathaṃ pana vinayapaññatthiṃ patvā desanā tilakkhaṇabbhāhatā suññatapaṭisaṃyuttā hotīti? Tatthāpi sannisinnaparisāya ajjhāsayaṇurūpaṃ pavattamānā desanā saṅkhārānaṃ aniccatādivibhāvanaṃ, sabbadhammānaṃ attattaniyatābhāvappakāsanañca hoti. Tenevāha “anekapariyāyena dhammiṃ kathaṃ katvā”ti-ādi.

1. Khu 7. 139, 278; Khu 8. 175; Khu 9. 376; Khu 10. 16 piṭṭhehi adhippāyamattameva gahitaṃ viya dissati.

Āpajjāti patvā yathā ñāṇakoñcanādaṃ vissajjeti, evaṃ pāpuṇitvā.

Pamāṇātikkameti aparimāṇatthe “yāvañcidaṃ tena Bhagavatā”ti-ādīsu¹ viya. Aparimeyyabhāvajotano hi ayaṃ yāva-saddo. Tenāha “**atigambhīro attho**”ti. **Avabhāsatīti** ñāyati upaṭṭhāti. Ñāṇassa tathā upaṭṭhānañhi sandhāya “**dissatī**”ti vuttaṃ. Nanu esa paṭiccasamuppādo ekantagambhīrova, tattha kasmā gambhīrāvabhāsataṃ jotitāti? Sacca metāṃ, ekantagambhīratādassanattameva panassa gambhīrāvabhāsaggahaṇaṃ. Tasmā aññattha labbhamānaṃ catukoṭikaṃ byatirekamukhena nidassetvā tamevassa ekantagambhīrataṃ vibhāvetuṃ “**ekañhī**”ti-ādi vuttaṃ. **Etaṃ natthīti** agambhīro, agambhīrāvabhāso cāti etaṃ dvayaṃ natthi, tena yathādassite catukoṭike pacchimā ekakoṭi labbhatīti dasseti. Tenāha “**ayañhī**”ti-ādi.

Yehi gambhīrabhāvehi paṭiccasamuppādo “gambhīro”ti vuccati, te catūhi upamāhi ulliṅgento “**bhavaggaggahaṇāyā**”ti-ādimāha. Yathā Bhavaggaṃ hatthaṃ pasāretvā gahetuṃ na sakkā dūrabhāvato, evaṃ saṅkhārādīnaṃ avijjādipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho pākatikañāṇena gahetuṃ na sakkā. Yathā sineruṃ bhinditvā miñjaṃ pabbatarasaṃ pākatikapurisena nīharituṃ na sakkā, evaṃ paṭiccasamuppādagate dhammatthādike pākatikañāṇena bhinditvā vibhajja paṭivijjhanavasena jānituṃ na sakkā. Yathā mahāsamuddaṃ pākatikapurissassa bāhudvayena padhārituṃ na sakkā, evaṃ vepullaṭṭhena mahāsamuddasadisāṃ paṭiccasamuppādaṃ pākatikañāṇena desanāvasena padhārituṃ na sakkā. Yathā mahāpathaviṃ parivattetvā pākatikapurissassa pathavojaṃ gahetuṃ na sakkā, evaṃ “itthaṃ avijjādayo saṅkhārādīnaṃ paccayā hontī”ti tesāṃ paccayabhāvo pākatikañāṇena nīharitvā gahetuṃ na sakkāti. Evaṃ catubbidhagambhīratāvasena catasso upamā yojetabbā. Pākatikañāṇavasena cāyamattthayojanā katā diṭṭhasaccānaṃ tattha paṭivedhasabhāvato, tathāpi yasmā sāvakānaṃ, Paccekabuddhānaṃ tattha sappadesameva ñāṇaṃ, Buddhānaṃyeva nippadesaṃ, tasmā vuttaṃ “**Buddhavisayaṃ pañhan**”ti-ādi.

1. Dī 1. 2 piṭṭhe.

Ussādentoti paññāya ukkaṃsento, uggaṇhantoti attho. **Apasādentoti** nibbhacchanto, niggaṇhantoti attho.

Ussādanāvaṇṇanā

Tenāti mahāpaññabhāvena. **Tatthāti** therassa satipi uttānabhāve, paṭiccasamuppādassa aññesaṃ gambhīrabhāve. **Subhojanarasapuṭṭhassāti** sundarena bhojanarasena positassa. **Katayogassāti** nibaddhapayogena kataparicayassa. **Mallapāsāṇanti** mallehi mahabbaleheva ukkhipitabbapāsāṇaṃ. **Kuhim imassa bhāriyaṭṭhānanti** kasmim passe imassa pāsāṇassa garutarappadesoti tassa sallahukabhāvaṃ dīpento vadati.

Timirapiṅgaleneva dīpenti tassa mahāvippahārabhāvato. Tenāha “**tassa kirā**”ti-ādi. **Pakkuthatīti** pakkuthantaṃ viya parivattati parito vivattati. Lakkhaṇavacanañhetam. Piṭṭhiyaṃ sakalinapadakaṇṇiṭṭham. **Kāyūpapannassāti** mahatā kāyena upetassa, mahākāyassāti attho.

Piñchavattīti piñchakalāpo. **Supaṇṇavātanti** nāgaggahaṇādīsū pakkhapapphoṭanavasena uppajjanakavātam.

Pubbūpanissayasampattikathāvaṇṇanā

“Pubbūpanissayasampattiyā”ti-ādinā uddiṭṭhakāraṇāni vitthārato vivarituṃ “**ito kirā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **itoti** ito kappato. **Satasahassimeti** satasahassame. **Haṃsāvati nāma nagaraṃ ahosi** jātanagaraṃ. **Dhurapattānīti** bāhirapattāni, yāni dīghatamāni.

Kaniṭṭhabhātāti vemātikabhātā kaniṭṭho yathā amhākaṃ Bhagavato Nandatthero. Buddhānañhi sahodarā bhātaro nāma na honti. Kathaṃ jeṭṭhā tāva nuppajjanti, kaniṭṭhānaṃ pana asambhavo eva. **Bhoganti** vibhavaṃ. **Upasantoti** corajanitasāṅkhobhavūpasamena upasanto **janapado**.

Dve sātāke nivāsetvāti sātakadvayameva attano kāyaparihārikaṃ katvā itaraṃ sabbasambhāraṃ attato mocetvā.

Pattaggahaṇatthanti antopakkhitta-uṇhabhojanattā aparāparaṃ hatthe parivattentassa attaggahaṇattham. **Uttarisāṭakanti** attano uttarisāṭakaṃ.

Etāni pākaṭaṭṭhānāni etāni yathāvuttāni Bhagavato desanāya pākaṭāni therassa puññakaraṇaṭṭhānāni.

Paṭisandhim gahetvāti amhākaṃ mahābodhisattassa paṭisandhiggaṇadivase eva paṭisandhim gahetvā.

Titthavāsādivaṇṇanā

Uggahaṇaṃ pāliya uggahaṇaṃ. **Savanaṃ** atthasavanaṃ. **Paripucchanaṃ** gaṇṭhiṭṭhānesu atthaparipucchanaṃ. **Dhāraṇaṃ** pāliyāpi pāli-atthassapi citte ṭhapaṇaṃ. Sabbañcetam idha paṭiccasamuppādasena veditaḥḥam.

Sotāpannā nañca -pa- upaṭṭhāti tattha sammohaviddhamsanena “yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ”¹ attapaccakkhavasena upaṭṭhānato. **Nāmarūpaparicchedoti** saha paccayena nāmarūpassa paricchiṇṇa avabodho.

Paṭiccasamuppādagambhīratāvaṇṇanā

“Atthagambhīratāya”¹ti-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaritaṃ “**tatthā**”¹ti-ādi āradham. **Jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭhoti** jātipaccayato sambhūtaṃ hutvā sahitassa attano paccayānurūpassa jarāmarāṇassa uddham uddham āgatabhāvo, anupavattatthoti attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca **sambhūtasamudāgataṭṭho**. “Na jātito jarāmarāṇaṃ na hoti, na ca jātiṃ vinā aññato hoti”¹ti hi jātipaccayasambhūtaṭṭho vutto, itthañca jātito samudāgacchatīti jātipaccayasamudāgataṭṭho, yā yā jāti yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpapātubhāvoti attho. So anupacitakusalasambhārāṇaṃ ñāṇassa tattha appaṭiṭṭhatāya agādhaṭṭhena **gambhīro**. Sesapadesupi eseva nayo.

Avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭhoti yenākārena yadavatthā avijjā saṅkhārānaṃ paccayo hoti. Yena hi pavatti-ākārena, yāya ca avatthāya avatthitā avijjā tesam tesam saṅkhārānaṃ paccayo hoti, tadubhayassapi duravabodhanīyato avijjā saṅkhārānaṃ navahi ākārehi

1. Dī 1. 102; Saṃ 3. 371; Vi 3. 16; Khu 8. 31, 34, 38, 40, 43, 66, 71, 75, 77 piṭṭhesu.

paccayaṭṭho anupacitakusalasambhārānaṃ ñāṇassa tattha appaṭiṭṭhatāya agādhaṭṭhena **gambhīro**. Esa nayo sesapadesupi.

Katthaci anulomato desīyati, katthaci paṭilomatoti idha pana paccayuppādā paccayuppannuppādasāṅkhāto **anulomo**, paccayanīrodhā paccayuppannanirodhasāṅkhāto ca **paṭilomo**, adhippeto. Ādito pana paṭṭhāya antagamanāṃ **anulomo**, antato ca ādigamanāṃ **paṭilomoti** adhippeto. Ādito paṭṭhāya anulomadesanāya, antato paṭṭhāya paṭilomadesanāya ca **tisandhi catusāṅkhepo**. “Ime bhikkhave cattāro āhārā kiṃ nidānā”ti-ādikāya¹ ca vemajjhato paṭṭhāya paṭilomadesanāya, “cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññānaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā”ti-ādikāya² anulomadesanāya ca **dvisandhi tisāṅkhepo**. “Saṃyojaniyesu bhikkhave dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati, taṇhāpaccayā upādānaṃ”ti-ādīsu³ **ekasandhi dvisaṅkhepo**. Ekaṅgo hi paṭiccasamuppādo desito. Labbhateva hi so “tatra bhikkhave sutavā ariyasāvako paṭiccasamuppādaṃyeva sādhuṃ yoniso manasi karoti ‘iti imasmiṃ sati idaṃ hoti -pa- nirujjhati’ti. Sukhavedaniyaṃ bhikkhave phassaṃ paṭicca uppajjati sukhavedanā”ti⁴ imassa suttassa vasena veditabbo⁵. Iti tena tena kāraṇena tathā tathā pavattetabbattā paṭiccasamuppādo desanāya gambhīro. Tenāha “**ayaṃ desanāgambhīratā**”ti. Na hi tattha sabbaññutaññānato aññaṃ ñāṇaṃ paṭiṭṭhaṃ labhati.

“**Avijjāya panā**”ti-ādīsu jāṇanalakkhaṇassa ñāṇassa paṭipakkhabhūto avijjāya **aññāṇaṭṭho**. Ārammaṇassa paccakkhakaṇaṇa dāsaṇabhūtaṃ paṭipakkhabhūto **adassanaṭṭho**. Yenesā attano sabhāvena dukkhādīnaṃ yāthāvasarasaṃ paṭivijjhitaṃ na deti chādetvā pariyaṇandhitvā tiṭṭhati, so tassā saccāsaṃpaṭivedhaṭṭho. **Abhisāṅkharāṇaṃ** saṃvidhānaṃ, pakappananti attho. **Āyūhanaṃ** saṃpiṇḍanaṃ, saṃpayuttadhammānaṃ attano kiccānurūpatāya rāsikaṇanti attho. Apuññābhisaṅkhārekadeso **sarāgo**. Añño **virāgo**. Rāgassa vā appaṭipakkhabhāvato rāgappavaḍḍhako,

1. Saṃ 1. 253 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 311, 312 piṭṭhesu.

3. Saṃ 1. 312, 315 piṭṭhesu.

4. Saṃ 1. 321 piṭṭhe.

5. Vasenāti veditabbaṃ (?)

rāgupattipaccayo ca sabbopi apuññābhisaṅkhāro **sarāgo**. Itaro tabbidūrabhāvato **virāgo**. “Dīgharattaṃ hetam bhikkhave assutavato puthujjanassa ajjosittam mamāyitam parāmaṭṭham ‘etaṃ mama, eso hamasmi, eso me attā’¹ attaparāmāsassa viññāṇam visesato vatthu vuttanti viññāṇassa **suññataṭṭho** gambhīro. Attā vijānāti saṃsaratīti sabyāpāratāsaṅkanti abhinivesabalavatāya **abyāpāra-asaṅkantipaṭisandhipātubhāvaṭṭhā** ca gambhīrā. Nāmarūpassa paṭisandhikkhaṇe ekatova uppādo **ekuppādo**, pavattiyam visum visum yathārahaṃ **ekuppādo**, nāmassa rūpena, rūpassa ca nāmena asampayogato **vinibbhogo**, nāmassa nāmena, rūpassa ca rūpena ekaccassa ekaccena **avinibbhogo**² yojetabbo. Ekuppādekanirodhehi avinibbhoge adhippete so rūpassa ca ekakalāpapavattino rūpena labbhatīti. Atha vā ekacatuvoṇābhavesu nāmarūpānaṃ asahavattanato aññamaññaṃ **vinibbhogo**, pañcavoṇābhavesu saḥavattanato **avinibbhogo ca** veditabbo.

Nāmassa ārammaṇābhimukhanamanam **namanaṭṭho**. Rūpassa virodhipaccaya samavāye visadisuppatti **ruppanaṭṭho**. Indriyapaccayabhāvo **adhipatiyaṭṭho**. “Lokopeso, dvārāpesā, khettaṃpetan”³ ti³ vuttalokādi-attho cakkhādīsu pañcasu yojetabbo. Manāyatanassa pana lujjanato, manosamphassādīnaṃ dvārakhettabhāvato ca ete atthā veditabbā. Āpāthagatānaṃ rūpādīnaṃ pakāsanayogyatālakkaṇaṃ obhāsaṇaṃ cakkhādīnaṃ **visayibhāvo**, manāyatanassa vijānaṇaṃ. **Saṅghaṭṭanaṭṭho** visesato cakkhusamphassādīnaṃ pañcannaṃ, itare channampi yojetabbā. Phusanañca phassassa sabhāvo. Saṅghaṭṭanaṃ raso, itare upaṭṭhānākārā. **Ārammaṇarasānubhavanatṭho** rasavasena vutto, **vedayaṭṭho** lakkaṇavasena. **Sukhadukkhamajjhatabhāvo** yathākkamaṃ tissannaṃ vedanānaṃ sabhāvavasena vutto. “Attā vedayaṭṭhi”³ ti abhinivesassa balavabhāvato **nijjivaṭṭho** vedanāya gambhīro. Nijjivāya vā vedanāya vedayitaṃ **nijjivavedayitaṃ**, so eva atthoti **nijjivavedayaṭṭho**.

1. Saṃ 1. 319 piṭṭhe.

2. Nāmassa nāmena avinibbhogo (Mūlaṭṭhi 2. 130 piṭṭhe.)

3. Abhi 1. 157 piṭṭhādīsu.

Sappītikataṇhāya **abhinanditaṭṭho**. Balavatarataṇhāya gilitvā pariniṭṭhāpanaṃ **ajjhosānaṭṭho**. Itare pana jeṭṭhabhāva-osāraṇasamuddaduratikkama-apāripūrivaseṇa veditabbā. **Ādānaggahaṇābhinivesaṭṭhā** catunnampi upādānānaṃ samānā, **parāmāsaṭṭho** diṭṭhupādānādīnameva, tathā **duratikkamaṭṭho**. “Diṭṭhikantāro”¹ hi vacanato diṭṭhīnaṃ duratikkamatā. Daḥhaggahaṇattā vā catunnampi **duratikkamaṭṭho** yojetabbo. **Yonigatithitivāsesukhipananti** samāse bhumma vacanassa alopo daṭṭhabbo. Evañhi tena āyūhanābhisaṅkhāraṇapadānaṃ samāso hoti. Yathā tathā jāyanaṃ **jāti-attho**. Tassā pana sannipātato jāyanaṃ **sañjāti-attho**. Mātukucchiṃ okkamitvā viya jāyanaṃ **okkanti-attho**. So jātito nibbattanaṃ **nibbatti-attho**. Kevalaṃ pātubhavanaṃ **pātubhāvaṭṭho**.

Jarāmarāṇaṅgaṃ maraṇappadhānanti tassa maraṇaṭṭhā eva **khayādayo** gambhīrāti dassitā. Uppannuppannānañhi navanavānaṃ khayena kamena khaṇḍiccādi paripakkapavattiyaṃ loke jarāvohāroti. **Khayaṭṭho** vā jarāya vuttoti daṭṭhabbo. Navabhāvāpagamo hi “khayo”² ti vattum yuttoti. **Vipariṇāmaṭṭho** dvinnampi vasena yojetabbo, santativaseṇa vā jarāya khayavayabhāvā, sammutikhaṇikavaseṇa maraṇassa **bhedavipariṇāmaṭṭhā** yojetabbā. **Avijjādīnaṃ sabhāvo** paṭivijjhīyatīti paṭivedho. Vuttañhetāṃ **nidānakathāyaṃ** “tesaṃ tesaṃ vā tattha tattha vuttadhammaṇaṃ paṭivijjhitaṭṭho salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo paṭivedho”². So hi avijjādīnaṃ sabhāvo maggañāṇeneva asammohapaṭivedhavasena paṭivijjhitaṭṭhato aññāṇassa alabbhaneyyapaṭiṭṭhatāya agādhaṭṭhena **gambhīro**. Sā sabbāpīti sā yathāvuttā saṅkhepato catubbidhā vitthārato anekappabhedā sabbāpi paṭiccasamuppādassa gambhīratā **therassa uttānakā viya upaṭṭhāsi** catūhi aṅgehi samannāgatattā. **Udāhu aññesampīti** “mayhaṃ tāva esa paṭiccasamuppādo uttānako hutvā upaṭṭhātī, kiṃ nu kho aññesampi evaṃ uttānako hutvā upaṭṭhātī”² ti **mā evaṃ avaca** mayāva dinnanaye catusaccakammaṭṭhānavidhimhi ṭhatvā.

1. Abhi 1. 94 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 1. 21; Abhi-Ṭṭha 1. 23 piṭṭhesu.

Apasādanāvaṇṇanā

Oḷārikanti vatthuvītikkamasamatthatāvasena thūlaṃ. Kāmaṃ kāmarāgapaṭighāyeva atthato kāmarāgapaṭighasaṃyojanaṇi, kāmarāgapaṭighānusayā ca, tathāpi aññoyeva saṃyojanaṭṭho bandhanabhāvato añño anusayanaṭṭho appahīnabhāvena santāne thāmagamananti katvā, iti kiccavisesavisiṭṭhabhede gahetvā “**cattāro kilese**”ti ca vuttaṃ. Eseva nayo itaresupi. **Aṇusahagateti** aṇusabhāvaṃ upagate. Tabbhāvattho hi ayaṃ sahagata-saddo “nandirāgasahagatā”ti-ādīsu¹ viya.

Yathā uparimaggādhigamanavasena saccasampañivedho paccayākārapaṭivedhavasena, evaṃ sāvaka bodhipacceka bodhisammāsambodhi-adhigamanavasena pi saccasampañivedho paccayākārapaṭivedhavasenevāti dassetuṃ “**kasmā cā**”ti-ādi vuttaṃ. **Sabbathāvāti** sabbappakāreneva, kiñci pi pakāraṃ asesetvāti attho. Ye katābhinihārānaṃ mahābodhisattānaṃ vīriyassa ukkaṭṭhamajjhima mudutāvasena bodhisambhārasambharaṇe kālābheda icchitā, te dassento “**cattāri, aṭṭha, soḷasa vā asaṅkhyeyyāni**”ti āha, svāyamattho **cariyāpiṭakavaṇṇanāya**² gahetabbo. **Sāvako padesañāṇe** ṭhitoti sāvako hutvā sekkhabhāvato tatthāpi padesañāṇe ṭhito. **Buddhānaṃ kathāya** “taṃ tathāgato abhisametī”ti-ādikāya **paccanīkaṃ hoti**. Anaññasādhāraṇassa hi vasena buddhānaṃ sīhanādo, na aññasādhāraṇassa.

“**Vāyamantashevā**”ti iminā visesato ñāṇasambhārasambharaṇaṃ paññāpāramitāpūraṇaṃ vadati. Tassa ca sabbampi puññaṃ upanissayo.

“Esa devamanussānaṃ, sabbakāmadado nidhi.

Yaṃ yadevābhipatthenti, sabbametena labbhati”ti³—

hi vuttaṃ. Tasmā mahābodhisattānaṃ sabbesampi puññasambhāro yāvadeva ñāṇasambhārattho sammāsambodhisamadhigamasamatthattāti āha

1. Dī 2. 246; Ma 1. 60, 84, 373; Ma 3. 293; Saṃ 3. 369; Vi 3. 15; Abhi 2. 106; Khu 9. 39, 330 piṭṭhesu.

2. Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 320 piṭṭhe.

3. Khu 1. 10 piṭṭhe Khuddakapāṭhe.

“**paccayākāraṃ -pa- natthi**”ti. Idāni paccayākārapaṭivedhasseva vā mahānubhāvatādassanamukhena paṭiccasamuppādasseva paramagambhīratam dassetum “**avijjā**”ti-ādi vuttam. **Navahi ākārehīti** uppādādīhi navahi ākārehi. Avijjā hi saṅkhārānaṃ uppādo hutvā paccayo hoti, pavattam hutvā nimittam, āyūhanam, saṃyogo, palibodho, samudayo, hetu, paccayo hutvā paccayo hoti. Evaṃ saṅkhārādayo viññāṇādīnaṃ. Vuttañhetam **paṭisambhidāmagge** “katham paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇam? Avijjā saṅkhārānaṃ uppādaṭṭhiti ca pavattaṭṭhiti ca nimittaṭṭhiti ca āyūhanaṭṭhiti ca saññogaṭṭhiti ca palibodhaṭṭhiti ca samudayaṭṭhiti ca hetuṭṭhiti ca paccayaṭṭhiti ca imehi navahākārehi avijjā paccayo saṅkhārā paccayasamuppannā”ti-ādi¹.

Tattha **navahākārehīti** navahi paccayabhāvūpagamanākārehi. Uppajjati etasmā phalanti **uppādo**, phaluppattiyā kāraṇabhāvo. Sati ca avijjāya saṅkhārā uppajjanti, nāsati, tasmā avijjā saṅkhārānaṃ uppādo hutvā paccayo hoti. Tathā avijjāya sati saṅkhārā pavattanti, nīyanti ca. Yathā ca bhavādīsu khipanti, evaṃ tesam avijjā paccayo hoti. Tathā āyūhanti phaluppattiyā ghaṭenti, saṃyujjanti attano phalena. Yasmiṃ santāne sayam uppannā, tam palibundhanti. Paccayantarasamavāye udayanti uppajjanti. Hinoti ca saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvaṃ gacchati. Paṭicca avijjam saṅkhārā ayanti pavattantīti evaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvūpagamanavisesā uppādādayo veditabbā. Tattha tathā saṅkhārādīnaṃ viññāṇādīsu uppādaṭṭhiti-ādīsūpi. Tiṭṭhati etenāti **ṭhiti**, kāraṇam. Uppādo eva **ṭhiti uppādaṭṭhiti**. Eseva nayo sesesūpi. “**Paccayo hoti**”ti idam idha lokanāthena tadā paccayapariggahassa āradhabhāvadassanam. So ca ārambho ñāyāruḷho “yathā ca purimehi mahābodhisattehi bodhimūle pavattito, tatheva ca pavattito”ti. Acchariyavegābhīhatā dasasahassilokadhātu saṅkampi sampakampīti dassento “**diṭṭhamattevā**”ti-ādimāha.

Etassa dhammassāti etassa paṭiccasamuppādasāññitassa dhammassa. So pana yasmā atthato hetupabhavānaṃ hetu. Tenāha “**etassa paccayadhammassā**”ti, jāti-ādīnaṃ jarāmarañādipaccayatāyāti attho. Nāmarūpaparicchedo, tassa ca paccayapariggaho na paṭhamābhīnivesamattena

1. Khu 9. 48 piṭṭhe.

hoti, atha kho tattha aparāparam ñānuppattisaññitena anu anu bujjanena, tadubhayābhāvaṃ pana dassento “**ñātapariññāvasena ananubujjanā**”ti āha. Niccasaññādīnaṃ pajahanavasena vattamānā vipassanā dhamme ca paṭivijjhantī eva nāma hoti paṭipakkhavikkhambhanena tikkhavisadabhāvāpattito, tadadhiṭṭhānabhūtā ca tīraṇapariññā, ariyamaggo ca pariññāpahānābhisamayavasena pavattiyā tīraṇapahānapariññāsaṅgaho cāti tadubhayapaṭivedhābhāvaṃ dassento “**tīraṇa -pa- appaṭivijjhā**”ti āha. **Tantaṃ** vuccati vatthavinānatthaṃ tantavāyehi daṇḍake āsañjitvā pasāritasuttapaṭṭi tanīyatīti katvā. Taṃ pana suttasantānakulatāya nidassanabhāvena ākulameva gahitanti āha “**tantaṃ viya ākulakajātā**”ti. Saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**yathā nāmā**”ti-ādi vuttaṃ. **Samānetunti** pubbena paraṃ samaṃ katvā ānetuṃ, avisamaṃ ujum kātunti attho. Tantameva vā ākulaṃ **tantākulaṃ**, tantākulaṃ viya jātā bhūtāti **tantākulajātā**. Majjhimaṇḍapaṭipadaṃ anupagantvā antadvayapatanena **paccayākāre khalitā ākulā byākulāhonti**. Teneva antadvayapatanena taṃtaṃdiṭṭhiḡāhasena paribbhamantā ujukaṃ dhammaṭṭhitikathaṃ paṭipajjitum na jānanti. Tenāha “**na sakkonti taṃ paccayākāraṃ ujum kātun**”ti. **Dve Bodhisatteti** paccakabodhisattamahābodhisatte. **Attano dhammatāyāti** attano sabhāvena, paropadesena vināti attho. **Tattha tattha guḷakajātanti** tasmim tasmim ṭhāne jātaguḷakampi. **Gaṇṭhīti** suttagaṇṭhi. Tato eva **gaṇṭhibaddhaṃ** baddhagaṇṭhikaṃ. **Paccayesu pakkhalitvāti** aniccadukkhānattādisabhāvesu paccayadhammesu niccādigḡāhasena pakkhalitvā. **Paccaye ujum kātum asakkontāti** tasseva niccādigḡāhassa avissajjanato paccayadhammanimittaṃ attano dassanaṃ ujum kātum asakkontā idaṃsaccābhinivesakāyaganthavasena gaṇṭhikajātā hontīti āha “**dvāsaṭṭhi -pa- gaṇṭhibaddhā**”ti. **Ye hi keci** samaṇā vā brāhmaṇā vā sassatadiṭṭhi-ādidiṭṭhiyo **nissitā** allīnā.

Vinānato “kulā”ti itthiliṅgavasena laddhanāmassa tantavāyassa gaṇṭhikaṃ nāma ākulabhāvena aggato vā mūlato vā duviññeyyāyeva khalitatantasuttanti āha “**kulāgaṇṭhikaṃ vuccati pesakārakaññiyasuttan**”ti. **Sakuṇikāti** kulāvakasakuṇikā. Sā hi rukkhāsākhāsu

olambanakulāvaka¹ hoti. Tañhi sā kulāvakaṃ tato tato tiṇahīrādike ānetvā tathā vinandhati, yathā tesaṃ pesakārakaññiyasuttaṃ viya aggena vā aggaṃ mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ, vivecetūṃ vā na sakkā. Tenāha “**yathā hī**”ti-ādi. **Tadubhayampīti** “kulāgaṇṭhikan”ti vuttaṃ kaññiyasuttaṃ, kulāvakaṇca. **Purimanayenevāti** “evameva sattā”ti-ādinā pubbe vuttanayeneva.

Kāmaṃ muñjapabbajatiṇāni yathājātānipi dīghabhāvena patitvā araṇṇaṭṭhāne aññamaññaṃ vinandhitvā ākulabyākulāni hutvā tiṭṭhanti, tāni pana na tathā dubbiveciyāni, yathā rajjubhūtānīti dassetuṃ “**yathā tāni**”ti-ādi vuttaṃ. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva.

Apāyāti avaḍḍhitā, sukhena, sukhahetunā vā virahitāti attho. **Dukkhassa gatibhāvatoti** āpāyikassa dukkhassa pavattiṭṭhānabhāvato. **Sukhasamussayatoti** abbhudayatato. **Vinipatitattāti** virūpaṃ nipatitattā yathā tenattabhāvena sukhasamussayo na hoti, evaṃ nipatitattā. **Itaroti** saṃsāro. Nanu “apāyan”ti-ādinā vuttopi saṃsāro evāti? Saccametaṃ, nirayādīnaṃ pana adhimattadukkhabhāvadassanattamaṃ apāyādiggahaṇaṃ. Golaḷibaddaṇāyenaṃamattho veditabo. **Khandhānaṇca paṭipāṭīti** pañcannaṃ khandhānaṃ hetuphalabhāvena aparāparaṃ pavatti. **Abbocchinnam vattamānāti** avicchedena pavattamānā. **Tam sabbampīti** tam “apāyan”ti-ādinā vuttaṃ sabbam apāyadukkhāṇceva vaṭṭadukkhāṇca. “**Mahāsamudde vātukkhattanāvā viyā**”ti idaṃ paribbhamaṭṭhānassa mahantadassanattāṇceva paribbhamanassa anavaṭṭhitatādassanattāṇca. “**Upamāya yantesu yuttagoṇo viyā**”ti idaṃ pana avasabhāvadassanattāṇceva duppamokkhabhāvadassanattāṇcāti veditabbaṃ.

Paṭiccasamuppāḍavaṇṇanā

Iminā tāvāti ettha **tāva**-saddo kamattho, tena “tantākulakajātā”ti padassa anusandhi parato āvi bhavissatīti dīpeti. **Atthi idappaccayāti** ettha ayaṃ paccayoti idappaccayo, tasmā **idappaccayā**, imasmā paccayāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti—“imasmā nāma paccayā jarāmarāṇaṃ”ti evaṃ vattabbo atthi nu kho jarāmarāṇassa paccayoti.

1. ...kuṭavā (Ka)

Tenāha “**atthi nu kho -pa- bhaveyyā**”ti. Ettha hi “kiṃ paccayā jarāmarañam? jātipaccayā jarāmarañan”ti upari jāti-sadda paccaya-sadda samānādhikaraṇena kiṃ-saddena idaṃ-saddassa samānādhikaraṇatādassanato kammadhārayasamāsātā idappaccayasaddassa yujjati. Na hettha “imassa paccayā idappaccayā”ti jarāmarañassa, aññassa vā paccayato jarāmarāṇasambhavapucchā sambhavati viññātabhāvato, asambhavato ca, jarāmarāṇassa pana paccayapucchā sambhavati. Paccayasaddasamānādhikaraṇatāyañca idaṃ-saddassa “imasmā paccayā”ti paccayapucchā yujjati.

Sā pana samānādhikaraṇatā yadipi aññapadatthasamāsepi labbhati, aññapadatthavacanicchābhāvato panettha Kammadhārayasamāso veditabbo. Sāmivacanasamāsapakkhe pana nattheva samānādhikaraṇatāsambhavoti. Nanu ca “idappaccayatā paṭiccasamuppādo”ti ettha idappaccaya-saddo sāmivacanasamāso icchitoti? saccaṃ icchito ujukameva tattha paṭiccasamuppādavacanicchāti katvā, idha pana kevalaṃ jarāmarāṇassa paccayaparipucchā adhippetā, tasmā yathā tattha idaṃ-saddassa paṭiccasamuppādavisesanātā, idha ca “pucchitabbapaccayatthātā sambhavati, tathā tattha, idha ca samāsakappanā veditabbā. Kasmā pana tattha Kammadhārayasamāso na icchitoti? Hetuppabhavānaṃ hetu paṭiccasamuppādoti imassa atthassa Kammadhārayasamāse asambhavatoti imassa, attano paccayānurūpassa anurūpo paccayo idappaccayoti etassa ca atthassa icchitattā. Yo panettha idaṃ-saddena gahito attho, so “atthi idappaccayā jarāmarañan”ti jarāmarāṇaggahaṇeneva gahitoti idaṃ-saddo paṭiccasamuppādato pariccajanato aññassa asambhavato paccaye avatiṭṭhati, tenettha Kammadhārayasamāso. Tattha pana idaṃ-saddassa tato pariccajanakāraṇaṃ natthīti sāmivacanasamāso eva icchito. Aṭṭhakathāyaṃ pana yasmā jarāmarāṇādīnaṃ paccayapucchāmukhenāyaṃ paṭiccasamuppādadesanā āraddhā, paṭiccasamuppādo ca nāma atthato hetuppabhavānaṃ hetūti vuttovāyamatttho, tasmā “imassa jarāmarāṇassa paccayo”ti evamatthavaṇṇanā katā.

Paṇḍitenāti ekaṃsabyākaraṇīyādipaṇhāvisesajānanasamattthāya paññāya samannāgatena. Tameva hissa paṇḍiccaṃ dassetuṃ “**yathā**”ti-ādi

vuttaṃ. Yādisassa jīvassa diṭṭhigatiko sarīrato anaññattaṃ pucchati **“taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ”**ti, so evaṃ paramatthato nupalabbhati, kathaṃ tassa vañjhātanayassa viya dīgharassatā sarīrato aññatā vā anaññatā vā byākātabbā siyā, tasmāssa pañhassa ṭhapanīyatā veditabbā. **Tuṇhībhāvo** nāmesa pucchato anādaro vihesā viya hotīti **“abyākatametana”**ti pakārantaramāha. Evaṃ abyākaraṇakāraṇaṃ nātukāmassa kathetabbaṃ hoti, kathite ca jānantassa pamādupi evaṃ siyā, kathanavidhi pana “yādisassā”ti-ādinā dassito eva. **Evaṃ appaṭipajjivā**ti evaṃ ṭhapanīyapañhe viya tuṇhībhāvādīṃ anāpajjivā eva. “Appaṭipajjivā”ti vacanaṃ nidassanamattametanaṃ. “Kiṃ sabbam aniccaṃ”ti vutte “kiṃ saṅkhatam sandhāya pucchasi, udāhu asaṅkhatanaṃ”ti paṭipucchitvā byākātabbaṃ hoti, “kiṃ khandhapañcakaṃ pariññeyyaṃ”ti puṭṭhe “atthi tattha pariññeyyaṃ, atthi na pariññeyyaṃ”ti vibhajja byākātabbaṃ hoti, evaṃ appaṭipajjivāti ca ayamettha attho icchitoti. Pubbe yassa paccayassa atthitāmattaṃ coditanti atthitāmattaṃ vissajjitaṃ. Pucchāsabhāgena hi vissajjananti. Idāni tasseva sarūpapucchā karīyatīti **“puna kin”**ti vuttaṃ. Idhāpi “yathā”ti-ādi sabbam ānetvā vattabbaṃ.

“Esa nayo sabbapadesū”ti atidesavasena ussukkaṃ katvā **“nāmarūpapaccayā”**ti-ādinā tattha apavādo āraddho. Yasmā dassetukāmo, tasmā idaṃ vuttanti yojanā. **Channaṃ vipākasamphassānaṃ yeva gahaṇaṃ hoti** viññāṇādi vedanāpariyosānā vipākavidhīti katvā anekesu suttapadesu¹ abhidhamme² ca yebhuyyena tesaṃ yeva gahaṇassa niruḷhattā. **Idhā**ti imasmiṃ sutte. **Ca**-saddo byatirekattho, tenettha “gahitampī”ti-ādinā vuccamānaṃ yeva visesaṃ joteti. Paccayabhāvo nāma paccayuppannāpekkho tena vinā tassa asambhavato. Tasmā **saḷāyatanappaccayā**ti saḷāyatanapaccayā phasso”ti iminā padenāti yojanā. Avayavena vā samudāyopalakkhaṇametanaṃ “saḷāyatanapaccayā”ti, tasmā “saḷāyatanapaccayā phasso”ti iminā padenāti vuttaṃ hoti. **Gahitampī**ti chabbidham vipākaphassampi. **Aggahitampī**ti avipākaphassampi kusalākusalakiriyāphassampi. Paccayuppannavisesaṃ

1. Ma 3. 109; Khu 1. 77 piṭṭhesu.

2. Abhi 2. 142 piṭṭhe.

dassetukāmoti yojanā. Na cettha paccayuppannova upādinno icchito, atha kho paccayopi upādinno icchitoti ajjhattikāyatanasseva saḷāyatanaggahaṇena gahaṇanti katvā vuttam **“Saḷāyatanato. “Pa. dassetukāmo”**ti. Na hi phassassa cakkhādisaḷāyatanameva paccayo, atha kho “cakkhuṇca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇam, tiṇṇam saṅgati phasso”ti-ādi¹ vacanato rūpāyatanādirūpaṇca cakkhuviññāṇādināmaṇca paccayo, tasmā imam cakkhādisaḷāyatanato atirittam āvajjanādi viya sādharmaṇam ahutvā tassa tassa phassassa sādharmaṇatāya aññaṇam visesapaccayaṇam pi-saddena avasiṭṭhaṇam sādharmaṇapaccayampi dassetukāmo Bhagavā, “nāmarūpapaccayā phasso”ti idaṇ vuttanti yojanā. **Abhidhammabhājanīyepi** imeva paccayaṇam sandhāya “nāmarūpapaccayā phasso”ti vuttanti tadaṭṭhakathāyaṇam² “paccayavisesadassanattaṇceva mahānidānadesanāsaṅgahatthaṇcā”ti atthavaṇṇanā katā. **Paccayānanti** jāti-ādīnam paccayadhammānam. **Nidānam kathitanti** jarāmarañādikassa nidānattam kathitam ekaṃsiko paccayabhāvo kathito. Tañhi tesam paccayabhāve abyabhicārīti dassetum” iti kho panetan”ti-ādīnā upari desanā pavattā. **Nijjaṭeti** nijjālake. **Niggumbeti** nikkhepe. Padadvayenāpi ākulābhāvameva dasseti, tasmā anākulaṇ abyākulaṇ mahantaṇ paccayanidānaṇ ettha kathitanti **mahānidānaṇ** suttaṇ aññathābhāvassa abhāvato.

98. **Tesam tesam paccayānanti** tesam tesam jāti-ādīnam paccayānam. Yasmā paccayabhāvo nāma tehi tehi paccayehi anūnādhikeheva tassa tassa phalassa sambhavato tatho taccho, tappakāro vā sāmaggi-upagatesu paccayesu muhuttampi tatho nibbattanadhammānam asambhavābhāvato. **Avitatho** avisaṇvādanako visaṇvādanākāravirahito aññadhammapaccayehi aññadhammānupattito. **“Anaññathā”**ti vuccati aññathābhāvassa abhāvato. Tasmā **“tatham avitatham anaññatham paccayabhāvaṇ dassetun”**ti vuttam. Pariyāyati attano phalaṇ pariggahetvā vattatīti **pariyāyo**, hetūti āha **“pariyāyenāti kāraṇenā”**ti. **Sabbena sabbanti**.

1. Ma 3. 328, 332, 333; Saṃ 1. 301, 302; Saṃ 2. 261; Abhi 4. 248, 249 piṭṭhādīsu.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 193 piṭṭhe.

devattādinā sabbabhāvena sabbā jāti. **Sabbathā sabbanti** tatthāpi cātumahārājikādisabbākārena sabbā, **nipāadvayametam**, nipātañca abyayam, tañca sabbalingavibhattivacanesu ekākārameva hotīti pāḷiyam “sabbena sabbam sabbathā sabban”ti vuttam. Atthavacane pana tassa tassa jātisaddāpekkhāya itthi-atthavuttitam dassetum “**sabbākārena sabbā**”ti-ādi vuttam. **Imināvanayenā**ti iminā jātivāre vutteneva nayena. **Devādīsūti ādi-**saddena gandhabbayakkhādike pāḷiyam¹ āgate, tadantarabhede ca saṅgaṇhāti.

Idha nikkhitta-atthavibhajanattheti² imasmim “kassaci kimhici”ti aniyamato uddesavasena vuttatthassa niddisanatthe jotetabbe **nipāto**, tadatthajotanam nipātapadanti attho. **Tassāti** tassa padassa. **Teti** dhammadesanāya sampadānabhūtam theram vadati. **Seyyathidanti** vā te katameti ceti attho. Yehi “kassaci”ti, “kimhici”ti ca aniyamato vutto attho, te katameti. Kathetumyatāpucchā hesā. **Devabhāvāyāti** devabhāvattam. **Khandhajātīti** khandhapātubhāvo, yathā khandhesu uppannesu “devā”ti samaññā hoti, tathā tesam uppādoti attho. Tenāha “**yāyā**”ti āha. **Sabbapadesūti** “gandhabbānam gandhabbatthāyā”ti-ādīsu sabbesu jātiniddesapadesu, bhavādipadesu ca. Yena hi nayena sace hi jātīti ayamattahoyajānā katā, jātiniddesapadesova “bhavo”ti-ādinā bhavādipadesupi so kātabboti. **Devāti upapattidevā** cātumahārājikato paṭṭhāya yāva bhavaggā dibbanti kāmaguṇādīhi kīḷanti laḷanti viharanti jotantīti katvā. Gandham abbanti paribhuñjantīti **gandhabbā**, dhataratṭhassa mahārājassa parivārabhūtā. Yajanti vessavaṇasakkādike pūjentīti **yakkhā**, tena tena vā paṇidhikammādinā yajitabbā pūjetabbāti **yakkhā**, vessavaṇassa mahārājassa parivārabhūtā. **Aṭṭhakathāyam** pana “amanussā”ti avisesena vuttam. **Bhūtāti** kumbhaṇḍā virūḷhakassa mahārājassa parivārabhūtā. **Aṭṭhakathāyam** pana “ye keci nibbattasattā”ti avisesena vuttam. **Aṭṭhipakkhā** bhamaratuppaḷādayo. **Cammapakkhā** jatusingālādayo. **Lomapakkhā** haṃsamorādayo. **Sarīsapā** ahivicchikasatapadi-ādayo.

1. Dī 2. 48 piṭṭhe.

2. Aniyamitanikkhitta-atthavibhajanatthe (Aṭṭhakathāyam)

“**Tesaṃ tesaṃ**”ti idaṃ na yevāpanakaniddeso viya avuttasaṅgahatthaṃ vacanaṃ atha kho ayeṇāpanakaniddeso viya vuttasaṅgahatthanti. **Ādi-**saddeneva ca āmeditattho saṅgayhatīti āha “**tesaṃ tesaṃ devagandhabbādīnaṃ**”ti. **Tadattāyāti** taṃbhāvāya, yathārūpesu khandhesu pavattamānesu “devā gandhabbā”ti lokasamaññā hoti, tathārūpatāyāti attho. Tenāha “**devagandhabbādibhāvāyā**”ti. “Nirodho, vigamo”ti ca paṭiladdhattālābhassa bhāvo vuccati, idha pana accantabhāvo adhippeto “sabbaso jātiyā asatī”ti avatvā “jātinirodhā”ti vuttattāti āha “**abhāvāti attho**”ti.

Phalatthāya hinotīti yathā phalaṃ tato nibbattati, evaṃ hinoti pavattati, tassa hetubhāvaṃ upagacchatīti attho. **Idaṃ gaṇhatha nanti** “idaṃ me phalaṃ, gaṇhatha naṃ”ti evaṃ **appeti viya** niyyātetīti viya. “Esa nayo”ti avisesaṃ atidisitvā visesamattassa atthaṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Nanu cāyaṃ jāti parinipphannā, saṅkhatabhāvā ca na hoti vikārabhāvato, tathā jarāmarāṇaṃ, tassa kathaṃ sā hetu hotīti codanaṃ sandhāyāha “**jarāmarāṇassa hī**”ti-ādi. Tabbhāve bhāvo, tadabhāve ca abhāvo jarāmarāṇassa jātiyā upanissayatā.

99. **Okāsapariggahoti** pavattiṭṭhānapariggaho. **Upapattibhave** yujjati upapattikkhandhānaṃ yathāvuttaṭṭhānato aññattha anuppajjanato. **Idha paṇāti** imasmiṃ sutte “kāmaabhavo”ti-ādinā āgate imasmiṃ ṭhāne. **Kammabhave yujjati** kāmaabhavādi jotanaṃ visesato tassa jātiyā paccayabhāvatoti. Tenāha “**so hi jātiyā upanissaya koṭiyāva paccayo**”ti. Nanu ca upapattibhavopi jātiyā upanissaya vasena paccayo hotīti? saccaṃ hoti, so pana na tathā padhāna bhūto, kammabhavo pana padhānabhūto paccayo janakabhāvatoti. “So hi jātiyā”ti-ādi vuttaṃ kāmaabhavūpagamā kammaṃ kāmaabhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesupi. **Okāsapariggahova kato** “kimhici”ti iminā sattapariggahassa katattā.

100. **Tiṇṇampi kammabhavānanti** kāmakammabhavādīnaṃ tiṇṇampi kammabhavānaṃ, **tiṇṇaṇca upapattibhavānanti** kāmupapattibhavādīnaṃ tiṇṇaṇca upapattibhavānaṃ.

Tathā sesānipīti diṭṭhupādānādīni sesupādānānipi tiṇṇampi kammabhavānaṃ, tiṇṇaṇca upapattibhavānaṃ paccayoti attho. **Itīti** evaṃ vuttanayena. Dvādasa kammabhavā dvādasa upapattibhavāti **catuvīsatibhavā veditabbā**. Yasmā kammabhavassa paccayabhāvamukheneva upādānaṃ upapattibhavassa paccayo nāma hoti, na aññathā, tasmā upādānaṃ kammabhavassa ujukameva paccayabhāvoti āha “**nippariyāyenettha dvādasa kammabhavā labbhanti**”ti. **Tesanti** kammabhavānaṃ. **Sahajātaḷoṭiyāti** akusalassa kammabhavassa sahaajātaṃ upādānaṃ sahaajātaḷoṭiyā, itaraṃ anantarūpanissayādivasena upanissayakoṭiyā, kusalassa kammabhavassa pana upanissayakoṭiyāva paccayo. Ettha ca yathā aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatādipaccayānaṃ sahaajātapaccayena ekasaṅghataṃ dassetuṃ “sahaajātaḷoṭiyā”ti vuttaṃ, evaṃ ārammaṇūpanissaya-anantarūpanissayapakatūpanissayānaṃ ekajjhaṃ gahaṇavasena “**upanissayakoṭiyā**”ti vuttanti **daṭṭhabbaṃ**.

101. **Upādānassāti** ettha kāmupādānassa **taṇhā** upanissayakoṭiyāva paccayo, sesupādānānaṃ **sahaajātaḷoṭiyāpi upanissayakoṭiyāpi** viññāṇādi ca vedanāpariyosānā vipākavidhīti katvā.

102. **Yadidaṃ vedanāti ettha vipākavedanāti** tameva tāva¹ **upanissayakoṭiyā paccayo** itarakoṭiyā asambhavato. **Aññāti** kusalākusalakiriyavedanā. **Aññathāpi** sahaajātaḷoṭiyāpi.

103. **Ettāvatāti** jarāmaraṇādīnaṃ paccayaparamparādassanavasena pavattāya ettakāya desanāya. **Purimataṇhanti** purimabhavasiddhaṃ taṇhaṃ. “Esa paccayo taṇhāya, yadidaṃ vedanā”ti vatvā tadanantaraṃ “phassapaccayā vedanāti iti kho panetaṃ vuttan”ti-ādinā vedanāya paccayabhūtaṃ phassassa uddharaṇaṃ aññesu suttesu āgatanayena paṭiccasamuppādaṃ desanāmaggo, taṃ pana anotaritvā samudācārataṇhādassanamukheneva taṇhāmūlakadhamme desento āciṇṇadesanā maggato okkamanto viya, taṇca desanaṃ passato appavattanti² pasayha balakkārena desento viya ca hotīti āha “**idāni**”ti-ādi. **Dve taṇhāti** idhādhippetataṇhā

1. Vipākavedanā taṇhāya (?)

2. Appavattantiṃ (Ka)

eva dvidhā bhindanto āha. **Esanataṇhā**ti bhogānaṃ pariyesanavasena pavattataṇhā. **Esitataṇhā**ti pariyiṭṭhesu bhogesu uppajjamānataṇhā. **Samudācārataṇhā**yāti pariyuṭṭhānavasena pavattataṇhāya. **Duvidhāpesā vedanaṃ paṭicca taṇhā nāma vedanāpaccayā ca** appaṭiladdhānaṃ bhogānaṃ paṭilābhāya pariyesanā, laddhesu ca tesu pātabyatāpatti-ādi hotīti.

Paritassanavasena pariyesati etāyāti **pariyesanā**. Āsa yato, payogato ca pariyesanā tathāpavatto cittuppādo. Tenāha “**taṇhāya sati hotī**”ti. **Rūpādi-ārammaṇapaṭilābhoti** savatthukānaṃ rūpādi-ārammaṇānaṃ gavesanavasena, pavattiyaṃ pana अपariyiṭṭhamyeva labbhati, tampi atthato pariyesanāya laddhameva nāma tathārūpassa kammassa pubbekatattā eva labbhanato. Tenāha “**So hi pariyesanāya sati hotī**”ti. **Sukhavinicchayanti** sukhaṃ visesato nicchinotīti sukhavinicchayo, sukhaṃ sabhāvato, samudayato, atthaṅgamanato, nissaraṇato ca yāthāvato jānitvā pavattañāṇaṃ, taṃ sukhavinicchayaṃ. **Jaññāti** jāneyya. “Subhasukhaṃ”ti-ādikaṃ ārammaṇe abhūtākāraṃ vividhaṃ ninnabhāvena nicchinoti āropeṭīti **vinicchayo**. Assādānupassanataṇhādiṭṭhiyāpi evameva vinicchayabhāvo veditabbo. Imasmiṃ pana sutte vitakkoyeva āgatoti yojanā. **Imasmiṃ pana sutteti** sakkapañhasutte¹. Tattha hi “chando kho devānaminda vitakkaṇidāno”ti¹ āgataṃ. **Idhāti** imasmiṃ Mahānidānasutte. “**Vitakkeneva vinicchināti**”ti etena “vinicchīyati etenāti vinicchayo”ti vinicchaya-saddassa karaṇasādhanaṃ. **“Ettakan”**ti-ādi vinicchayakāradassanaṃ.

Chandanaṭṭhena chando, evaṃ rañjanaṭṭhena rāgo, svāyaṃ anāsevanatāya mando hutvā pavatto idhādhippetoti āha “**Dubbalarāgassādhivacanaṃ**”ti. **Ajjhosānanti** taṇhādiṭṭhivasena abhinivisaṇaṃ. “Mayhaṃ idan”ti hi taṇhāgāho yebhuyyena attaggāhasannissayova hoti. Tenāha “ahaṃ mamaṃ”ti, “**balavasanniṭṭhānaṃ**”ti ca tesaṃ gāhānaṃ thirabhāvappattimāha. **Taṇhādiṭṭhivasena pariggahakaraṇanti** “ahaṃ mamaṃ”ti balavasanniṭṭhānavasena

1. Dī 2. 221 piṭṭhe.

abhiniviṭṭhassa attattaniyaggāhavatthuno aññāsādhāraṇaṃ viya katvā pariggahetvā ṭhānaṃ, tathāpavatto lobhasahagatacittuppādo. Attanā pariggahitassa vatthuno yassa vasena parehi sādharmaṇabhāvassa asahamāno hoti puggalo, so dhammo **asahanatā. Evaṃ vacanatthaṃ vadanti** niruttinayena. Saddalakkhaṇe pana yassa dhammassa vasena macchariyayogato puggalo maccharo, tassa bhāvo, kammaṃ vā **macchariyaṃ**, macchero dhammo. Macchariyassa balavabhāvato ādarena rakkhaṇaṃ ārakkhoti āha “**dvāra -pa- sutṭhu rakkhaṇaṃ**”ti. Attano phalaṃ karotīti **karaṇaṃ**, yaṃ kiñci kāraṇaṃ, adhikaṃ karaṇanti **adhikaraṇaṃ**, visesakāraṇaṃ. Visesakāraṇaṃca bhogānaṃ ārakkhadaṇḍādānādi-anatthasambhavassāti vuttaṃ “**ārakkhādhikaraṇaṃ**”ti-ādi.

Paranisedhanatthanti māraṇādinā paresaṃ vibādhanatthaṃ. Ādiyati etenāti **ādānaṃ**, daṇḍassa ādānaṃ **daṇḍādānaṃ**, abhibhavitvā paraviheṭhanacittuppādo. **Satthādānēpi** eseṇa nayo. Hatthaparāmāsādivasena kāyena kātābbakalahō **kāyakalahō**. Dhammaghaṭṭanādivasena vācāya kātābbakalahō **vācākalahō**. Virujjhanavasena virūpaṃ gaṇhāti etenāti **viggaho**. Viruddhaṃ vadati etenāti **vivādo**. **Tuvaṃ tuvanti** agāravavacanasahacaraṇato tuvaṃ tuvaṃ, sabbete tathāpavattā dosasahagatacittuppādā veditabbā. Tenāha Bhagavā “aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti”ti¹.

112. **Desanaṃ nivattesi**ti “taṇhaṃ paṭicca pariyesaṇā”ti-ādinā anulomanayena pavattitaṃ desanaṃ paṭilomanayena puna “ārakkhādhikaraṇaṃ”ti ārabhanto nivattesi. **Pañcakāmaguṇikarāgavasenāti** ārammaṇabhūtā pañca kāmagaṇā etassa atthīti pañcakāmaguṇiko, tattha rañjanavasena abhiramaṇavasena pavattarāgo, tassa vasena **uppannā** rañjanavasena taṇhāyanavasena pavattā **rūpāditaṇhā**va kāmesu taṇhāti **kāmatāṇhā**. Bhavati atthi sabbakālaṃ tiṭṭhatīti pavattā bhavadiṭṭhi uttarapadalopena **bhavo**, taṃsahagatā taṇhā **bhavataṇhā**. Vibhavati vinassati ucchiṭṭatīti pavattā vibhavadiṭṭhi **vibhavo** uttarapadalopena, taṃsahagatā taṇhā **vibhavataṇhāti** āha “**sassatadiṭṭhi**”ti-ādi. **Ime dve**

1. Dī 2. 50 piṭṭhe.

dhammāti “esa paccayo upādānassa, yadidaṃ taṇhā”¹ti evaṃ vuttā vaṭṭamūlatanhā ca “taṇhaṃ paṭicca pariyesanā”²ti evaṃ vuttā samudācāratanhā cāti ime dve dhammā. **Vaṭṭamūlasamudācāravasena**ti vaṭṭamūlavasena ceva samudācāravasena ca. **Dvīhi koṭṭhāsehi**ti dvīhi bhāgehi. Dvīhi avayavehi samosaranti nibbattanavasena samaṃ vattanti itoti **samo saraṇaṃ**, paccayo, ekaṃ samosaraṇaṃ etāsanti ekasamosaraṇā. Kena pana ekasamosaraṇāti āha “**vedanāyā**”ti. Dvepi hi taṇhā vedanāpaccayā evāti. Tenāha “**vedanāpaccayena ekapaccayā**”ti. Tato tato osaritvā āgantvā samavasanaṭṭhānaṃ **osaraṇasamosaraṇaṃ**. Vedanāya samaṃ saha ekasmiṃ ārammaṇe osaraṇakapavattanakā vedanā samosaraṇāti āha “**idaṃ sahajātasamosaraṇaṃ nāmā**”ti.

113. **Sabbeti** uppattidvārasena bhinditvā vuttā **savipākaphassā** eva viññāṇādi vedanāpariyosānā vipākavidhīti katvā. Paṭiccasamuppāda kathā nāma vaṭṭakathāti āha “**ṭhapetvā cattāro lokuttaravipākaphasse**”ti. **Bahudhāti** bahuppakārena. Ayañhi pañcadvāre cakkhupasādādivatthukānaṃ pañcannaṃ vedanānaṃ cakkhusamphassādiko phasso sahajāta-aññamaññanissayavipāka-āhārasampayutta-atthi-avigatavasena aṭṭhadhā paccayo hoti. Sesānaṃ pana ekekasmiṃ dvāre sampaṭicchanasantīraṇatadārammaṇavasena pavattānaṃ kāmāvacaravipākavedanānaṃ cakkhusamphassādiko phasso upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti. Manodvārepi tadārammaṇavasena pavattānaṃ kāmāvacaravipākavedanānaṃ sahajātamanosamphasso tatheva aṭṭhadhā paccayo hoti, tathā paṭisandhibhavaṅgacutivasena pavattānaṃ tebhūmakavipākavedanānaṃ. Yā pana tā manodvāre tadārammaṇavasena pavattā kāmāvacaravedanā, tāsāṃ manodvārāvajjanasampayutto manosamphasso upanissayavasena ekadhāva paccayo hotīti evaṃ phasso bahudhā vedanāya paccayo hotīti veditabbaṃ.

114. **Vedanādīnanti** vedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇānaṃ. **Asadisabhāvāti** anubhavanasañjānaṇābhisāṅkharāṇavijānaṇabhāvā. Te hi aññamaññavidhurena vedayitādirūpena ākiriyaṇti paññāyanti **ākārāti vuccanti**.

1. Dī 2. 49 piṭṭhe.

2. Dī 2. 50 piṭṭhe.

Teyevāti vedanādīnaṃ te eva vedayitādi-ākārā. **Sādhukam dassiyamānā**ti sakkaccaṃ paccakkhato viya pakāsiyamānā. **Taṃ taṃ līnamatthaṃ gamenti**ti “arūpaṭṭho ārammaṇābhimukhanamanaṭṭho”ti evamādikaṃ taṃ taṃ līnaṃ apākaṭaṃ atthaṃ gamenti nāpentīti **līṅgāni**. Tassa tassa **sañjānanahetutoti** tassa tassa arūpaṭṭhādikassa sallakkhaṇassa kāraṇattā. Nimīyanti anumīyanti etehīti **nimittāni**. **Tathā tathā** arūpabhāvādippakārena, vedayitādippakārena ca **uddisitabbato** kathetabbato **uddesā**. **Tasmāti** “asadisabhāvā”ti-ādinā vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. Yasmā vedanādīnaṃ aññaamañña-asadisabhāvā yathāvuttenatthena ākāradayo, tasmā **ayaṃ** idāni vuccamāno ettha pālipade **attho**.

Nāmasamūhassāti ārammaṇābhimukhaṃ namanatṭhena “nāman”ti laddhasamaññaassa vedanādicatukkhandhasaṅkhātassa arūpadhammapuñjassa. **Paññattīti** nāmakāyo arūpakalāpo arūpino khandhā”ti-ādikaṃ paññāpanā hoti. Cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānaṃ “**saṅkhārānaṃ cetanākāre**”ti-ādi vuttaṃ. Tathā hi **suttantabhājanīye** saṅkhārakkhandhavibhajane “yā cetanā sañcetanā sañcetaṇṇatā”ti¹ cetanāva niddiṭṭhā. **Asatīti** asantesu. Vacanavipallāsa hi evaṃ vuttaṃ. **Cattāro khandhe vatthuṃ katvāti** vedanā saññā cittaṃ cetanādayoti ime catukkhandhasaṅñite nissayapaccayabhūte dhamme vatthuṃ katvā. Ayaṅca nayo pañcadvārepi sambhavatīti “**manodvāre**”ti visesitaṃ. **Adhivacanasamphassavevacanoti** adhivacanamukhena paññattimukhena gahetabbattā “adhivacanasamphasso”ti laddhanāmo. **Soti** manosamphasso. Pañcavokāre ca hadayavatthuṃ nissāya labbhanato **rūpakāye paññāyateva**, ayaṃ pana nayo idha na icchito vedanādipaṭikkhepavasena asambhavapariyāyassa jotitattāti “**pañcapasāde vatthuṃ katvā uppajjeyyā**”ti attho vutto. Na hi vedanāsannissayena vinā pañcapasāde vatthuṃ katvā manosamphassassa sambhavo atthi. Uppattiṭṭhāne asati anuppattiṭṭhānato phalassa uppatti nāma kadācipi natthīti imamatthaṃ yathādhigatassa atthassa nidassanavasena dassento

1. Abhi 2. 150 piṭṭhe abhidhammabhājanīye.

“**ambarukkhe**”ti-ādimāha. **Rūpakāyatoti** kevalaṃ rūpakāyato. **Tassāti** manosamphassassa.

Virodhipaccayasannipāte vibhūtatarā visadisuppatti, tasmim̐ vā sati attano santāne vijjamañasseva visadisuppattihetubhāvo **ruppanākāro**. So eva ruppanākāro vatthusappaṭighādikaṃ taṃ taṃ līnamatthaṃ gametīti **liṅgaṃ**. Tassa tassa sañjānanahetuto **nimittaṃ**. Tathā tathā uddisitabbato **uddesoti** evamettha ākāradayo atthato veditabbā. Vatthārammaṇānaṃ aṇṇamaṇṇapaṭiḥhananaṃ paṭigho, tato paṭighato jāto **paṭighasamphasso**. Tenāha “**sappaṭighan**”ti-ādi. **Nāmakāyatoti** kevalaṃ nāmakāyato. **Tassāti** paṭighasamphassassa. Sesāṃ paṭhamapañhe vuttanayameva.

Ubhayavasenāti nāmakāyo rūpakāyoti ubhayasannissayassa adhivacanasamphasso paṭighasamphassoti ubhayasamphassassa vasena.

Visuṃ visuṃ paccayaṃ dassetvāti byatirekamukhena paccekaṃ nāmakāya rūpakāyasaññitaṃ paccayaṃ dassetvā. **Tesanti** phassānaṃ. **Avisesatoti** visesaṃ akatvā sāmāññato. **Dassetunti** byatirekamukheneva dassetuṃ. **Eseva hetūti** esa chasupi dvāresu pavatto nāmarūpasāṅkhāto hetu yathārahaṃ dvinnampi phassānaṃ. Idāni taṃ yathārahaṃ pavattiṃ vibhajitvā dassetuṃ “**cakkhudvārādīsu hī**”ti-ādi vuttaṃ.

Sampayuttakā khandhāti phassena sampayuttā vedanādayo khandhā. Āvajjanassāpi sampayuttakkhandhaggahaṇenevettha gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ tadavinābhāvato. Parato **manosamphassepi** eseva nayo. **Pañcavidhopīti** cakkhusamphassādivasena pañcavidhopi. **So phassoti** paṭighasamphasso. **Bahudhāti** bahuppakārena. Tathā hi vipākanāmaṃ vipākassa anekabhedassa manosamphassassa sahaajāta-aṇṇamaṇṇanissayavipākasampayutta-atthi-avigatavasena sattadhā paccayo hoti. Yaṃ panettha āhāra-kiccaṃ, taṃ āhārapaccayavasena. Yaṃ indriya-kiccaṃ, taṃ indriyapaccayavasena paccayo hoti. Avipākaṃ pana nāmaṃ avipākassa manosamphassassa ṭhapetvā vipākapaccayaṃ itaresaṃ vasena paccayo hoti. Rūpaṃ pana cakkhāyatanādibhedaṃ cakkhusamphassādikassa pañcavidhassa phassassa

nissayapurejāta-indriyavippayutta-atthi-avigatavasena chadhā paccayo hoti. Rūpāyatanādibhedam tassa pañcavidhassa ārammaṇapurejāta-atthi-avigatavasena catudhā paccayo hoti. Manosamphassassa pana tāni rūpāyatanādīni, dhammārammaṇāṇca tathā ca ārammaṇapaccayamatteneva paccayo hoti. Vatthurūpaṃ pana manosamphassassa nissayapurejātavippayutta-atthi-avigatavasena pañcadhā paccayo hoti. Evaṃ **nāmarūpaṃ** assa phassassa bahudhā **paccayo hotīti** veditabbaṃ.

115. Paṭhamupattiyam viññāṇam nāmarūpassa visesapaccayoti imamattham byatirekamukhena dassetum pāliyam “mātukucchimhi na okkamissathā”ti-ādi vuttam. Gabbhaseyyakapaṭisandhi hi bāhirato mātukucchim okkamantassa viya hontīpi atthato yathāpaccayam khandhānam tattha paṭhamupattiyeva. Tenāha “**pavisitvā -pa- na vattissathā**”ti. **Suddhanti** kevalam viññāṇena amissitam virahitam. “Avasesan”ti idam nāmāpekkham, tasmā **avasesam nāmarūpanti** imam viññāṇam ṭhapetvā avasesam nāmarūpaṃvāti attho. **Paṭisandhivasena okkantanti**¹ paṭisandhiggahaṇavasena, mātukucchim okkamantassa vā paṭhamāvayavabhāvena otiṇṇam. **Vokkamissathāti** santativicchedam vināsam upagamissatha, tam pana maraṇam nāma hotīti āha “**cutivasenā**”ti. **Assāti** viññāṇassa, taṇca kho viññāṇasāmaññavasena vuttam. Tenāha “**tasseva cittassa nirodhenā**”ti, paṭisandhicittasseva nirodhenāti attho. **Tatoti** paṭisandhicittato. Paṭisandhicittassa, tato dutiyatatiyacittānam vā nirodhena cuti na hotīti vuttamattham yuttito vibhāvetum “**paṭisandhicittena hi**”ti-ādi vuttam. **Etasmiṃ antareti** etasmiṃ soḷasacittakkhaṇe kāle. **Antarāyo natthīti** ettha dārakassa tāva maraṇantarāyo mā hotu tadā cuticittassa asambhavato, mātu pana katham tadā maraṇantarāyābhāvoti? Tam tam kalam anatikkamitvā tadantareyeva cavanadhammāya gabbhaggahaṇasseva asambhavato. Tenāha “**ayañhi anokāso nāmā**”ti, cutiyāti adhippāyo.

Paṭisandhicittena saddhim samuṭṭhitarūpāni okkantikkhaṇe uppannakammajarūpāni vadati. Tāni hi nippariyāyato paṭisandhicittena saddhim samuṭṭhitarūpāni nāma, na utusamuṭṭhānāni paṭisandhicittassa uppādato pacchā samuṭṭhitattā.

1. Okkamitvā (Aṭṭhakathāyam)

Cittajāhārajānaṃ pana tadā asambhavo eva. Yāni paṭisandhicittena saddhiṃ samuṭṭhitarūpāni, tāni tividhāni tassa uppādakkhaṇe samuṭṭhitāni, ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitāni, bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitānīti. Tesu uppādakkhaṇe samuṭṭhitāni sattarasamassa bhavaṅgassa uppādakkhaṇe nirujjhanti, ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitāni ṭhitikkhaṇe nirujjhanti, bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitāni bhaṅgakkhaṇe nirujjhanti. Tattha “bhañjamāno dhammo bhañjamānassa dhammassa paccayo hotī”ti na sakkā vuttuṃ, uppāde, pana ṭhitiyañca na na sakkāti “sattarasamassa bhavaṅgassa uppādakkhaṇe, ṭhitikkhaṇe ca dharantānaṃ vasena tassa paccayampi dātuṃ na sakkontī”ti vuttaṃ. Rūpakāyūpatthambhitasseva hi nāmakāyassa pañcavokāre pavattīti. Tehi rūpadhammehi tassa cittassa balavataraṃ sandhāyāha “**sattarasamassa -pa-pavatti pavattatī**”ti. **Paveṇī ghaṭiyatīti** aṭṭhacattālīsakammajassa rūpapaveṇī sambandhā hutvā pavattati. Paṭhamañhi paṭisandhicittaṃ, tato yāva soḷasamaṃ bhavaṅgacittaṃ, tesu ekekassa uppādaṭṭhitibhaṅgavasena tayo tayo khaṇā. Tattha ekekassa cittassa tīsu tīsu khaṇesu samatīmsa samatīmsa kammajarūpāni uppajjanti. Iti soḷasatikā aṭṭha cattālīsāṃ honti. Esa nayo tato paresupī. Taṃ sandhāya vuttaṃ “aṭṭhacattālīsakammajassa rūpapaveṇī sambandhā hutvā pavattatī”ti. **Sace pana na sakkontīti** paṭisandhicittena saddhiṃ samuṭṭhitarūpāni sattarasamassa bhavaṅgassa paccayaṃ dātuṃ sace na sakkonti. Yadi hi paṭisandhicittato sattarasamaṃ cuticittaṃ siyā, paṭisandhicittassa ṭhitibhaṅgakkhaṇesu kammajarūpaṃ na uppajjeyya, pageva bhavaṅgacittakkhaṇesu. Tathā sati nattheva tassa cittassa paccayalābhoti pavatti nappavattati, paveṇī na ghaṭiyateva, aññadatthu vicchijjati. Tenāha “**vokkamati nāma hotī**”ti-ādi.

Itthattāyāti itthampakāratāya. Yādiso gabbhaseyyakassa attabhāvo, taṃ sandhāyetam vuttaṃ. Tassa ca pañcakkhandhā anūnā eva hontīti āha “**evaṃ paripuṇṇapañcakkhandhabhāvāyā**”ti. **Upacchijjissathāti** santānavicchedena vicchindeyya. **Suddhaṃ nāmarūpamevāti** viññāṇavirahitaṃ kevalaṃ nāmarūpameva. Avayavānaṃ pāripūri vuḍḍhi. Thirabhāvavappatti **viruḷhi**. Mahallakabhāvavappatti **vepullaṃ**. Tāni ca yathākkammaṃ paṭhamādivayavasena hontīti vuttaṃ “**paṭhamavayavasenā**”ti-ādi. **Vā-saddo** aniyamattho, tena vassasahassadvayādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Viññāṇamevāti niyamavacanaṃ, ito bāhirakappitassa attano, issarādīnaṃca paṭikkhepapadaṃ, na avijjādiphassādipaṭikkhepapadaṃ paṭiyogīnivattanapadattā avadhāraṇassa. Tenāha “**eseva hetū**”ti-ādi. Ayaṇca nayo heṭṭhāpi sabbapadesu yathārahaṃ vattabbo. Idāni viññāṇameva nāmarūpassa padhānakāraṇanti imamatthaṃ opammavasena vibhāvetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Paccekāṃ viya samuditassāpi nāmarūpassa viññāṇena vinā attakiccāsamatthataṃ dassetuṃ “**tvaṃ nāmarūpaṃ nāmā**”ti ekajjhaṃ gahaṇaṃ. **Purecāriketi** pubbaṅgameva. Viññāṇaṇhi saha-jāta-dhammānaṃ pubbaṅgamaṃ. Tenāha Bhagavā “manopubbaṅgamā dhammā”ti¹. **Bahudhā**ti anekappakārena **paccayo hoti**.

Kathaṃ? vipākanāmassa hi paṭisandhiyaṃ aññaṃ vā viññāṇaṃ saha-jāta-añña-mañña-nissaya-vipāka-āhāra-indriyasampayutta-atthi-avigatapaccayehi navadhā paccayo hoti. Vatthurūpassa paṭisandhiyaṃ saha-jāta-añña-mañña-nissaya vipāka āhāra indriya vippayutta atthi avigatapaccayehi navadhā paccayo hoti. Ṭhapetvā pana vatthurūpaṃ sesarūpassa imesu navasu añña-mañña-paccayaṃ apanetvā sesehi aṭṭhahi paccayehi paccayo hoti. Abhisankhāraviññāṇaṃ pana asaṇṇasattarūpassa, pañcavokāre vā kammajassa suttantikapariyāyato upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti. Avasesaṇhi paṭhamabhavaṅgato pabhuti sabbampi viññāṇaṃ tassa nāmarūpassa yathārahaṃ paccayo hotīti veditabbaṃ. Ayamettha sankhepo, vitthārato pana paccayanaye dassiyamāne sabbāpi mahāpakaraṇakathā ānetabbā hotīti na vitthāritā. Kathaṃ panetaṃ paccetabbam “paṭisandhināmarūpaṃ viññāṇapaccayā hoti”ti? Suttato, yuttito ca. Pāḷiyaṇhi “cittānuparivattino dhammā”ti-ādinā² nayena bahudhā vedanādīnaṃ viññāṇapaccayatā āgatā. Yuttito pana idha cittajena rūpena diṭṭhena adiṭṭhassāpi rūpassa viññāṇaṃ paccayo hotīti viññāyati. Cittehi pasanne, appasanne vā tadanurūpāni rūpāni uppajjamānāni diṭṭhāni, diṭṭhena ca adiṭṭhassa anumānaṃ hotīti. Iminā idha “diṭṭhena cittajarūpena adiṭṭhassāpi paṭisandhirūpassa viññāṇaṃ paccayo hoti”ti paccetabbametaṃ. Kammasamuṭṭhānassāpi hi rūpassa cittasamuṭṭhānassa viya viññāṇapaccayatā paṭṭhāne āgatāti.

1. Khu 1. 13; Khu 10. 107, 112, 184, 277 piṭṭhesu.

2. Abhi 1. 10 piṭṭhe.

116. Idha **samudaya**-saddo samudāya-saddo viya samūhapariyāyoti āha “**dukkharāsisambhavo**”ti. **Ekakoti** asahāyo rājaparisārahito. **Passeyyāma te rājabhāvaṃ** amhehi vināti adhippāyo. Yathārahaṃ parisāṃ rañjetīti hi **rājā**. **Atthatoti** atthasiddhito avadantampi **vadati viya**. “**Hadayavatthun**”ti imināva tannissayopi gahito vāti daṭṭhabbāṃ. Ānantariyabhāvato nissayanissayopi “nissayo”tveva vuccatīti. **Paṭisandhiviññāṇaṃ nāma bhaveyyāsi**, netāṃ ṭhānaṃ vijjatīti attho. Tenāha “**passeyyāmā**”ti-ādi. **Bahudhāti** anekadhā **paccayo hoti**. Kathaṃ? Nāmaṃ tāva paṭisandhiyaṃ sahaajāta-aññamaññanissayavipākasampayutta-atthi-avigatapaccayehi sattadhā viññāṇassa paccayo hotīti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṃ aññathāpi paccayo hoti. Avipākaṃ pana nāmaṃ yathāvuttesu paccayesu ṭhapetvā vipākapaccayaṃ itarehi chahi paccayehi paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti aññathāpi paccayo hoti, tañca kho pavattiyāmyeva, na paṭisandhiyaṃ. Rūpato pana hadayavatthu paṭisandhiyaṃ viññāṇassa sahaajāta aññamañña nissaya vippayutta atthi avigata paccayehi chadhāva paccayo hoti. Pavattiyaṃ pana sahaajāta-aññamaññapaccayavajjitehi pañcahi purejātapaccayena saha teheva paccayehi paccayo hoti. Cakkhāyatanādibhedāṃ pana pañcavidhampi rūpaṃ yathākkamaṃ cakkhuviññāṇādibhedassa viññāṇassa nissaya purejāta indriya vippayutta atthi avigata paccayehi paccayo hotīti evaṃ nāmarūpaṃ viññāṇassa bahudhā paccayo hotīti veditabbāṃ.

Yvāyamanukkamena viññāṇassa nāmarūpaṃ, paṭisandhināmarūpassa ca viññāṇaṃ pati paccayabhāvo, so kadāci viññāṇassa sātisayo, kadāci nāmarūpassa, kadāci ubhinnaṃ sadisoti tividhopi so “**ettāvatā**”ti padena ekajjhaṃgahitoti dassento “**viññāṇe -pa- pavattesū**”ti vatvā puna yamidampi viññāṇaṃ nāmarūpasaññitānaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ aññamaññanissayena pavattānaṃ ettakena sabbā saṃsāraavaṭṭappavattīti imamatthaṃ dassento “**ettakena -pa- paṭisandhiyo**”ti āha. Tattha **ettakenāti** ettakeneva, na ito aññena kenaci kārakavedakasabhāvena attanā, issarādina vāti attho. Antogadhāvadhāraṇaṃhetāṃ padaṃ.

Vacanamattameva adhikiccāti dāsādīsu sirivaḍḍhakādisaddā viya atathattā vacanamattameva adhikāraṃ katvā **pavattassa**. Tenāha “**atthaṃ adisvā**”ti. **Vohārassā**ti voharaṇamattassa. **Pathoti** pavattimaggo pavatiyā visayo. Yasmā saraṇakiriyāvasena puggalo “**sato**”ti vuccati, sampajānanakiriyāvasena “**sampajāno**”ti, tasmā vuttaṃ “**kāraṇa padesavasenā**”ti. Kāraṇaṃ niddhāretvā utti niruttīti. Ekameva atthaṃ “paṇḍito”ti-ādinā pakārato ñāpanato “**paññatti**”ti vadanti. So eva hi “paṇḍito”ti ca “byatto”ti ca “medhāvī”ti ca paññāpiyātīti. Paṇḍiccappakārato pana **paṇḍito**, veyyattiyappakārato **byattoti** paññāpiyātīti evaṃ pakārato paññāpanato paññatti. Yasmā idha adhivacanāniruttipaññattipadāni samānatthāni. Sabbañca vacanaṃ adhivacanādhivāsaṃ bhajati, tasmā kesuci vacanavisesesu visesena pavattehi adhivacanādisaddehi sabbāni vacanāni paññatti-atthappakāsanāsāmaññena vuttānīti iminā adhippāyena ayamatthayojanā katāti veditabbā.

Atha vā **adhi**-saddo uparibhāve, upari vacanaṃ **adhivacanam**. Kassa upari? Pakāsetabbassa atthassāti pākaṭoyamattho. Adhīnaṃ vā vacanaṃ **adhivacanam**, kena adhīnaṃ? Atthena. Tathā taṃtamatthappakāseṇa nicchitaṃ, niyataṃ vā **vacanaṃ nirutti**. Pathaviḍḍhātupurisāditamāpakāreṇa ñāpanato **paññatti**ti evaṃ adhivacanādhivāsaṃ sabbavacanesu pavatti veditabbā, aññathā sirivaḍḍhakadhanavaḍḍhakappakārānameva niruttitā, “paṇḍito viyatto”ti evaṃ pakārānameva ekameva atthaṃ tena tena pakāreṇa ñāpentānaṃ paññattitā ca āpajjeyyāti. Evaṃ tīhipi nāmehi vuttassa vohārassa pavattimaggo pi saha viññāṇena nāmarūpanti ettāvatāva icchitabbo. Tenāha “**itī**”ti-ādi. **Paññāya avacaritabbanti** paññāya pavattitabbam, ñeyyanti attho. Tenāha “**jānitabban**”ti. **Vatṭanti** kilesavaṭṭam, kammavaṭṭam, vipākavaṭṭanti tividhampi vaṭṭam. **Vattatīti** pavattati. Tayidaṃ “jāyethā”ti-ādinā pañcahi padehi vuttassa atthassa nigamanavasena vuttaṃ. **Ādi**-saddena itthītipurisāti-ādinampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Nāmapaññattatthāyāti** khandhādhiphassādisattādi-itthādināmassa paññāpanatthāya. Vatthupi ettāvatāva. Tenāha “**kandhapañcakampi ettāvatāva paññāyati**”ti. **Ettāvatā** ettakena, saha viññāṇena nāmarūpappavattiyāti attho.

Attapaññattivaṇṇanā

117. Anusandhiyati etenāti **anusandhi**, heṭṭhā āgatadesanāya anusandhānavasena pavattā uparidesanā, sā paṭhamapadassa dassitā, idāni dutiyapadassa dassetabbāti tamattham dassento “**iti bhagavā**”ti-ādimāha. **Rūpinti** rūpavantaṃ. **Parittanti** na vipulaṃ, appakanti attho. Yasmā attā nāma koci paramatthato natthi. Kevalaṃ pana diṭṭhigatikānaṃ parikappitamattaṃ, tasmā yattha nesaṃ attasaññā, yathā cassa rūpibhāvādiparikappanā hoti, taṃ dassento “**yo**”ti-ādimāha. **Rūpiṃ parittanti** attano upaṭṭhitakasiṇarūpavasena rūpiṃ, tassa avaḍḍhitabhāvena parittanti. **Paññāpeti** nīlakasiṇādivasena nānākasiṇalābhī. **Tanti** attānaṃ. **Anantanti** kasiṇanimittassa appamāṇatāya paricchadassa anupaṭṭhānato antarahitaṃ. **Ugghāṭetvāti** bhāvanāya apanetvā. **Nimittaphuṭṭhokāsanti** tena kasiṇanimittena phuṭṭhappadesaṃ. **Tesūti** catūsu arūpakkhandesu. **Viññāṇamattamevāti** “viññāṇamayo attā”ti evaṃvādī.

118. “**Ētarahī**”ti sāvadhāraṇamidam padanti tadattham dassento “idā nevā”ti vatvā avadhāraṇena nivattitamattaṃ āha “**na ito paran**”ti. Tattha tattheva sattā ucchijjantīti ucchedavādī. Tenāha “**ucchedavasenetaṃ vuttan**”ti. **Bhāvinti** sabbaṃ sadā bhāviṃ avinassanakaṃ. Tenāha “**sassatavase netaṃ vuttan**”ti. **Atathāsabhāvanti** yathā paravādī vadanti, na tathā sabhāvaṃ. **Tathabhāvāyāti** ucchedabhāvāya vā sassatabhāvāya vā. Aniyamavacanañhetam vuttam sāmāññajotanāvasena. **Sampādessāmīti** tathabhāvamassa sampannaṃ katvā dassayissāmi, paṭiṭṭhāpessāmīti attho. Tathā hi vakkhati “sassatavādañca jānāpetvā”ti-ādi¹. **Imināti** “atatham vā panā”ti-ādivacanena, anucchedasabhāvampi samānaṃ sassatavādinomaṭivasenāti adhippāyo. **Upakappessāmīti** upecca samatthayissāmi.

Evaṃ samānanti evaṃ bhūtaṃ samānaṃ. Rūpakasiṇajjhānaṃ **rūpaṃ** uttarapada lopena, adhigamanavasena taṃ etassa atthīti **rūpīti** āha “**rūpinti rūpakasiṇalābhī**”ti. **Parittattānudiṭṭhīti** ettha rūpī-saddopi āvutti-ādinayena ānetvā vattabbo rūpibhāvampi hi so diṭṭhigatiko parittabhāvaṃ

1. Dī-Ṭṭha 2. 95 piṭṭhe.

viya attano abhinivissa ʒhitoti. **Arūpinti** etthāpi eseṇa nayo.
 “Pattapalāsabahulagacchasaṅkhepena ghanagahanajaṭāvitānā
 nātidīghasantānā **valli**, tabbiparītā **latā**”ti vadanti. **Appahīnaṭṭhenā**ti maggena
 asamucchinnabhāṇena. Kāraṇalābhe sati uppajjanārahataṇa anusayanatṭho.

Arūpakasiṇaṃ nāma kasiṇugghāṭimākāsaṃ, na
 paricchinṇākāsakasiṇaṃ. “Ubhayampi arūpakasiṇameṇa”ti keci.
Arūpakkhandhagocaraṃ vāti vedanādayo arūpakkhandhā “attā”ti
 abhinivesassa gocaro etassāti arūpakkhandhagocaro, diṭṭhigatiko, taṃ
 arūpakkhandhagocaraṃ. **Vā**-saddo vutta vikappattho. Saddayojanā pana
 arūpaṃ arūpakkhandhā gocarabhūtā etassa atthīti arūpī, taṃ arūpim.
Lābhino cattāroti rūpakasiṇādilābhavasena taṃ taṃ diṭṭhigādāṃ sayameṇa
 parikappetvā taṃ ādāya paggayha paññāpanakā cattāro diṭṭhigatikā. **Tesaṃ**
antevāsikāti tesaṃ lābhinaṃ vādāṃ paccakkhato, paramparāya ca uggahetvā
 tattheṇa naṃ khamitvā rocetvā paññāpanakā cattāro. **Takkikā cattāro**ti
 kasiṇajjhānassa alābhino kevalaṃ takkanavaseneṇa yathāvutte cattāro
 diṭṭhivāde sayameṇa abhinivissa paggayha ʒhitā cattāro. **Tesaṃ antevāsikā**
 pubbe vuttanayena veditabbā.

Na attapaññattivaṇṇanā

119. **Āraddhavipassakopī**ti samparāyikavipassakopi, tena
 balavavipassanāya ʒhitāṃ puggalaṃ dasseti. **Na paññāpeti eva**
 abahussutopīti adhippāyo. Tādiso hi vipassanāya ānubhāvo. Sāsanikopi
 jhānābhiññālābhī “na paññāpeti”ti na vattabboti so idha na uddhaṭo. Idāni
 nesaṃ apaññāpane kāraṇaṃ dasseti “**etesañhī**”ti-ādinā. **Iceṇa ñāṇaṃ hoti**,
 na viparītāggāho tassa kāraṇassa dūrasamussāritattā. Arūpakkhandhā iceṇa
 ñāṇaṃ hotīti yojanā.

Attasamanupassanāvaṇṇanā

121. **Diṭṭhivasena samanupassitvā**, na ñāṇavasena. **Sā ca**
samanupassanā atthato diṭṭhidassanavasena.

“Vedanam attato samanupassati”ti evamāgatā **vedanākkhandhavatthukā sakkāyadiṭṭhi**. Itthādibhedam ārammaṇam na paṭisaṃvedetīti **appaṭisaṃvedanoti** vedakabhāvapaṭikkhepamukhena sañjānanādibhāvopi paṭikhitto hoti tadavinābhāvatoti āha **“iminā rūpakkhandhavatthukā sakkāyadiṭṭhi kathitā”**ti. **“Attā me vidiyati”**ti iminā appaṭisaṃvedanattam paṭikkhipati. Tenāha “nopi appaṭisaṃvedano”ti. **Vedanādhammo**”ti pana iminā “vedanā me attā”ti imam vadam paṭikkhipati. Vedanāsaṅkhāto dhammo etassa atthīti hi vedanādhammoti vedanāya samannāgatabhāvam tassa paṭijānāti. Tenāha “etassa ca vedanādhammo **avippayuttasabhāvo**”ti. Saññāsaṅkhāraviññāṇakkhandhavatthukā sakkāyadiṭṭhi kathitāti ānetvā sambandho. **“Vedanā sampayuttattā vedyati”**ti taṃsampayogato taṃ kiccakattamāha yathā cetanāyogato cetano purisoti. Sabbesampi taṃ sārammaṇadhammānam ārammaṇānubhavanam labbhateva, taṃca kho ekadesato phuṭṭhatāmattato, vedanāya pana vissavitāya sāmibhāvena ārammaṇarasānubhavananti. Tassā vasena saññādayopi taṃsampayuttattā “vediyati”ti vuccanti. Tathā hi vuttam **Aṭṭhasālīniyam** “ārammaṇarasānubhavanatthānam patvā sesasampayuttadhammā ekadesamattakameva anubhavantī”ti¹, rājasūdanidassanena vāyamatto tatha vibhāvito eva. **Etassāti** saññādikkhandhattayassa. **“Avippayuttasabhāvo”**ti iminā avisaṃyogajanitam kañci visesaṃ thānam dīpeti.

122. **Tatthāti** tesu vāresu. **Tīsu diṭṭhigatikesūti** “vedanā me attā”ti, “appaṭisaṃvedano me attā”ti “vedanādhammo me attā”ti ca evamvādesu tīsu diṭṭhigatikesu. Tissannaṃ vedanānam bhinnasabhāvattā sukham vedanam “attā”ti samanupassato dukkham, adukkhamasukham vā vedanam “attā”ti samanupassanā na yuttā. Evaṃ sesadvayepīti āha **“yo yo yaṃ yaṃ vedanam attāti samanupassati”**ti.

123. **“Hutvā abhāvato”**ti iminā udayabbayavantatāya aniccāti dasseti, **“tehi tehi”**ti-ādinā anekakāraṇasaṅkhatattā saṅkhatāti. **Tam tam paccayanti** “indriyam, ārammaṇam, viññāṇam, sukham, vedanīyo

1. Abhi-Ṭṭha 1. 153 piṭṭhe.

phasso”ti evamādikam taṃ taṃ attano kāraṇaṃ **paṭicca** nissāya sammā sassatādibhāvassa, ucchedādibhāvassa ca abhāvena ñāyena **samakāraṇena** sadisakāraṇena anurūpakāraṇena **uppannā**. Khayasabhāvāti **khayadhammā**, vayasabhāvāti **vayadhammā**, virajjanasabhāvāti **virāgadhammā**, nirujjhanasabhāvāti **nirodhadhammā**, catūhipi padehi vedanāya bhaṅgabhāvameva dasseti. Tenāha “**khayoti -pa- khayadhammāti-ādi vuttan**”ti.

Vigatoti sabhāvavigamena vigato. **Ekashevāti** ekasseva diṭṭhigatikassa. **Tisupi kālesūti** tissannaṃ vedanānaṃ pavattikālesu. **Eso me attāti** “eso sukhavedanāsabhāvo, dukkha-adukkhamasukhavedanāsabhāvo me attā”ti **kiṃ pana hoti**, ekasseva bhinnasabhāvataṃ anumattako kathaṃ pacceṭīti adhippāyena pucchati. Itaro evampi tassa na hotiyevāti dassento “**kiṃ pana na bhavissati**”ti-ādimāha. **Visesenāti** sukhādivibhāgena. **Sukhañca dukkhañcāti** ettha **ca**-saddena adukkhamasukhaṃ saṅgaṇhāti, sukhasaṅgahameva vā tena kataṃ santasukhumabhāvato. **Avisesenāti** avibhāgena vedanāsāmaññaṇa. **Vokiṇṇanti** sukhādivibhedena vomissakaṃ. **Taṃ** tividhampi vedanaṃ **esa** diṭṭhigatiko ekajjhaṃ gahetvā **attāti samanupassati**. **Ekakkhaṇe ca bahūnaṃ vedanānaṃ uppādo āpajjati** avisesena vedanāsabhāvattā. Attano hi tasmim sati sadā sabbavedanāpavattippasaṅgato diṭṭhigatiko agatiyā ekakkhaṇepi bahūnampi vedanānaṃ uppattim paṭijāneyyāti tassa avasaraṃ adento “**na ekakkhaṇe bahūnaṃ vedanānaṃ uppatti atthi**”ti āha, paccakkhaviruddhametanti adhippāyo. **Etenapetaṃ nakkhamatīti** etena viruddhattasāadhanenapi sabbena sabbaṃ attano abhāvenapi paṇḍitānaṃ na ruccati, etaṃ dassanaṃ dhīrā nakkhamantīti attho.

124. Indriyabaddhepi rūpappabandhe vāyodhātuvipphārasena kāci kiriyaṃ nāma labbhatīti suddharūpakkhandhepi yattha kadāci vāyodhātu vipphāro labbhati, tameva nidassanabhāvena gaṇhanto “**tālavaṇṭe vā vātapāṇe vā**”ti āha. **Vedanādhammesūti** vedanādhammavantesu. “**Ahamasmī**”ti iminā tayopi khandhe ekajjhaṃ gahetvā ahaṃkāraṃ uppajjanākāro vuttoti. “**Ayamahamasmī**”ti pana iminā tattha ekamekaṃ gahetvā ahaṃkāraṃ uppajjanākāro vutto. Tenāha

“**ekadhammopī**”ti-ādi. **Tanti** “ahamasmi”ti ahamkāruppattiṃ. Sā hi catukkhandhanirodhena anupalabbhamānasannissayā sasavisāṇatikhiṇatā viya na bhaveyyāvāti.

Ettāvatāti “kittāvatā ca ānandā”ti-ādinā “tantākulakajātā”ti padassa anusandhidassanavasena pavattena ettakena desanādhammena. Kāmaṃ heṭṭhāpi vaṭṭakathāva kathitā, idha pana diṭṭhigatikassa vaṭṭato sīsukkhipanāsamatthatāvibhāvanavasena micchādiṭṭhiyā mahāsāvajjabhāvadīpaniyakathā pakāsitāti taṃ dassento “**vaṭṭakathā kathitā**”ti āha. Nanu vaṭṭamūlaṃ avijjā taṇhā, tā anāmasitvā tato aññathā kasmā idha vaṭṭakathā kathitāti āha “**bhagavā hī**”ti-ādi. **Avijjāsīsenāti** avijjaṃ uttamaṅgaṃ katvā, avijjāmukhenāti attho. **Koṭinappaññāyatīti** “asukassa nāma sammāsambuddhassa, Cakkavattino vā kāle avijjā uppannā, na tato pubbe atthī”ti avijjāya ādi mariyādā appaṭiha tassa mama sabbaññutaññaṇassāpi na paññāyati avijjamānattā evāti attho. Ayaṃ paccayo idappaccayo, tasmā **idappaccayā**, imasmā āsavādikāraṇāti attho. **Bhavataṇhāyāti** bhavasamyojanabhūtāya taṇhāya. **Bhavadiṭṭhiyāti** sassatadiṭṭhiyā. “**Tattha tattha upapajjanto**”ti iminā “ito ettha etto idhā”ti evaṃ apariyantaṃ aparāparuppattiṃ dasseti. Tenāha “**mahāsamudde**”ti-ādi.

126. **Paccayākāramūlhassāti** bhūtakathanametaṃ, na visesanaṃ. Sabbopi hi diṭṭhigatiko paccayākāramūlho evāti. **Vivaṭṭaṃ kathentoti** vaṭṭato vinimuttattā vivaṭṭaṃ, vimokkho, taṃ kathento. **Kārakassāti** satthu ovādakārakassa, sammāpaṭipajjantassāti attho. Tenāha “**satipaṭṭhānavihārino**”ti. So hi vedanānupassanāya, dhammānupassanāya ca sammāpaṭipattiya “neva vedanaṃ attānaṃ samanupassatī”ti-ādinā vattabbataṃ arahatī. Tenāha “**evarūpo hī**”ti-ādi. **Sabbadhammesūti** sabbesu tebhūmakadhammesu. Te hi sammasanīyā, **na aññanti** vedanāya aññaṃ saññādidhammaṃ attānaṃ na samanupassatīti. “**Khandhalokādayo**”ti rūpādidhammā eva vuccanti, tesaṃ samūhoti dassetuṃ “**rūpādisu dhammesū**”ti vuttaṃ. **Na upādiyati** diṭṭhitaṇhāvāhavasena. “Seyyo hamasmi”ti-ādinā¹

1. Saṃ 2. 308; Khu 7. 61, 336; Abhi 1. 225; Abhi 2. 359, 366 piṭṭhesu.

pavattamānamaññanāpi taṇhādiṭṭhimaññanā viya paritassanarūpā evāti āha “**taṇhādiṭṭhimānaparitassanāyapi**”ti.

Sā evaṃ diṭṭhīti sā arahato evaṃpakārā diṭṭhīti yo vadeyya, tadakallam, tam na yuttanti attho. **Evamassa diṭṭhī**ti etthāpi evaṃpakārā assa arahato diṭṭhīti-ādinā yojetabban. **Evañhi satī**ti yo vadeyya “hoti tathāgato param maraṇā itissa diṭṭhī”ti, tassa ce vacanam tathevāti attho. “**Arahā na kiñci jānāti**”ti **vuttam bhaveyya** jānato tathā diṭṭhiyā abhāvato. **Tenevāti** tathā vatthumayuttattā eva. **Catunnampi nayānanti** “hoti tathāgato”ti-ādinā āgatānam catunnam vārānam. Ādito tīsu vāresu saṅkhipitvā pariyosānavāre vitthāritattā “**avasāne ‘tam kissa hetū’ti-ādimāhā**”ti vuttam. “Ādito tīsu vāresu tatheva desanā pavattā, yathā pariyosānavāre, pāli pana saṅkhittā”ti keci.

Vohāroti “satto itthī puriso”ti-ādinā “khandhā āya tanānī”ti-ādinā, “phasso vedanā”ti-ādinā ca vohāritabbavohāro. Tassa pana vohārassa pavattiṭṭhānam nāma saṅkhepato ime evāti āha “**khandhā āyatanāni dhātuyo**”ti. Yasmā nibbānam pubbabhāge saṅkhārānam nirodhabhāveneva paññāpiyati ca, tasmā tassāpi khandhamukhena avacaritabbatā labbhatīti “**paññāya avacaritabban khandhapañcakan**”ti vuttam. Tenāha bhagavā “imasminyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññapemi lokasamudayañca lokanirodhañca lokanirodhagāminiñca paṭipadan”ti¹. **Paññāvacaranti** vā tebhūmakadhammānametaṃ gahaṇanti “**khandhapañcakan**”tveva vuttam, tasmā² “yavatā paññā”ti etthāpi lokiyapaññāya eva gahaṇam datṭhabban. Vaṭṭakathā hesāti. Tathā hi “yāvatā vaṭṭam vaṭṭati”icceva vuttam. Tenevāha “tantākulakapadasseva anusandhi dassito”ti. Yasmā Bhagavā diṭṭhisīsenettha vaṭṭakatham kathetvā yathānusandhināpi vaṭṭakatham kathesi, tasmā “**tantākulaka padasseva anusandhi dassito**”ti sāvadhāraṇam katvā vuttam. Paṭiccasamuppādakathā panettha yāvadeva tassa gambhīrabhāvavibhāvanatthāya vitthāritā, vivatṭakathāpi samānā idha paccāmaṭṭhāti datṭhabban.

1. Saṃ 1. 61; Aṃ 1. 357 piṭṭhesu.

2. Tam tasmā (Ka)

Sattaviññāṇaṭṭhitivaṇṇanā

127. **Gacchanto gacchantoti** samathapaṭipattiyāṃ suppatiṭṭhito hutvā vipassanāgamanena, maggagamanena ca gacchanto gacchanto. Ubhohi bhāgehi muccanato **ubhatobhāgavimutto nāma hoti**. So “evaṃ asamanu passanto”ti vutto vipassanāyānikoti katvā “**yo ca na samanupassatīti vutto -pa- paññāvimutto nāma hoti**”ti vuttaṃ. **Heṭṭhā vuttānanti** “kittāvatā ca ānanda attānaṃ na paññapento na paññā peti”ti-ādinā,¹ “yato kho ānanda bhikkhu neva vedanaṃ attānaṃ samanupassatī”ti-ādinā² ca heṭṭhā pāliyaṃ āgatānaṃ dvinnāṃ puthujjana **bhikkhūnaṃ**. **Nigamananti** nissaraṇaṃ. **Nāmanti** paññāvimuttādināmaṃ.

Paṭisandhivasena vuttāti

nānattakāyanānattasaññitāvisesavisitṭhapaṭisandhi vasena vuttā satta viññāṇaṭṭhitiyo. Taṃ taṃ sattanikāyaṃ pati nissayato hi nānattakāyādītā taṃpariyāpannapaṭisandhisamudāgatāti daṭṭhabbā tadabhinibbattakakammabhavassa tathā āyūhitattā. **Catasso āgamissantīti** rūpavedanāsaññāsaṅkhārakkhandhavasena catasso viññāṇaṭṭhitiyo āgamissantīti “rūpupāyaṃ vā āvuso viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭhatī”ti-ādinā³. **Viññāṇapaṭiṭṭhānassāti** paṭisandhiviññāṇassa etarahi paṭiṭṭhānakāraṇassa. Atthato vuttavisesavisitṭhā pañcavokāre rūpavedanāsaññāsaṅkhārakkhandhā, catuvokāre vedanādayo tayo khandhā veditabbā. Sattāvāsabhāvaṃ upādāya “**dve ca āyatanānīti dve nivāsaṭṭhānānī**”ti vuttaṃ. Nivāsaṭṭhānapariyāyopi āyatanasaddo hoti yathā “devāyatanadvayan”ti. **Sabbanti** viññāṇaṭṭhiti āyatanadvayanti sakalaṃ. **Tasmā gahitaṃ** tattha ekameva aggahetvāti adhippāyo. **Pariyādānaṃ** anavasesaggahaṇaṃ **na gacchati vaṭṭaṃ** viññāṇaṭṭhiti-āyatanadvayānaṃ aññamañña-antogadhattā.

Nidassanatthe nipāto, tasmā **seyyathāpi manussāti** yathā manussāti vuttaṃ hoti. **Viseso hotiyeva** satipi bāhirassa kārakassa abhede ajjhattikassa bhinnattā. Nānattaṃ kāye etesaṃ, nānatto vā kāyo etesanti **nānattakāyā**, iminā nayena

1. Dī 2. 55 piṭṭhe.

2. Dī 2. 58 piṭṭhe.

3. Dī 3. 190 piṭṭhe.

sesapadesupi attho veditabbo. **Nesanti** manussānaṃ. Nānattā saññā etesaṃ atthīti **nānattasaññīno**. Sukhasamussayato vinipāto etesaṃ atthīti **vinipātikā** satipi devabhāve dibbasampattiyaṃ abhāvato, apāyesu vā gato natthi nipāto etesanti **vinipātikā**. Tenāha “**catu-apāyavinimuttā**”ti. **Dhammapadanti** satipaṭṭhānādiddhammakotṭhāsaṃ. **Vijāniyāti** sutamayena tāva ñāṇena vijānitvā. Tadanusārena yonisomanasikāraṃ paribrūhanto sīlavisuddhi-ādikāṃ sammāpaṭipattiṃ **api paṭipajjema**. Sā ca paṭipatti **hitāya** diṭṭhadhammikādisakalahitāya amhākaṃ **siyā**. Idāni tatha sīlapaṭipattiṃ tāva vibhāgena dassento “**pāṇesu cā**”ti gāthamāha.

Brahmakāye paṭhamajjhānanibbatte brahmasamūhe, brahmanikāye vā bhavāti **brahmakāyikā**. Mahābrahmuno parisāya bhavāti **brahmapārisajjā** tassa paricārakaṭṭhāne ṭhitattā. Mahābrahmuno purohitaṭṭhāne ṭhitāti **brahmapurohitā**. Āyuvanṇādīhi mahanto brahmānoti **mahābrahmuno**. Satipi tesāṃ tividhānampi paṭhamena jhānena abhinibbattaḥ bhāve jhānassa pana pavattibhedena ayaṃ visesoti dassetuṃ “**brahmapārisajjā panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Parittenāti** hīnena, sā cassa hīnatā chandādīnaṃ hīnatāya veditabbā, paṭiladdhamattaṃ vā **hīnaṃ**. **Kappassāti** asaṅkhyeyyakappassa. Hīnapañītānaṃ majjhe bhavattā **majjhimena**, sā cassa majjhimatā chandādīnaṃ majjhimatāya veditabbā, paṭilabhitvā nātisubhāvitāṃ vā **majjhimānaṃ**. **Upaḍḍhakappoti** asaṅkhyeyyakappassa upaḍḍhakappo. **Vipphārikataroti** brahmapārisajjehi pamāṇato vipulataro, sabhāvato ulārataro ca hoti. Sabhāvenapi hi ulāratarova, taṃ panettha appamāṇaṃ. Tathā hi parittābhādīnaṃ, parittasubhādīnaṃcā kāye satipi sabhāvavematte ekattavaseneva vavatthāpīyatīti “ekattakāyā”tveva vuccanti. **Pañītenāti** ukkaṭṭhena, sā cassa ukkaṭṭhatā chandādīnaṃ ukkaṭṭhatāya veditabbā, subhāvitāṃ vā sammadeva vasibhāvaṃ pāpitaṃ **pañītaṃ** padhānabhāvaṃ nītanti katvā, idhāpi kappo asaṅkhyeyyakappavaseneva veditabbo paripuṇṇassa mahākappassa asambhavato. **Itīti** evaṃ vuttappakārena. **Teti** “brahmakāyikā”ti vuttā tividhāpi brahmāno. **Saññāya ekattāti** tihetukabhāvena saññāya

ekattasabhāvattā. Na hi tassā sampayuttadhammavasena aññopi koci bhedo atthi.

“**Evan**”ti iminā nānattakāya-ekattasaññinoti dasseti.

Daṇḍa-ukkāyāti daṇḍadīpikāya. **Saratī**ti dhāvati viya. **Vissaratī**ti vippakiṇṇā viya dhāvati. **Dve kappā**ti dve mahākappā. Ito paresupi eseva nayo. **Idhā**ti imasmim sutte. Ukkatthaparicchedavasena ābhassa ragghaṇeneva **sabbepi te** Parittābhā, Appamāṇābhāpi **gahitā**.

Sobhanā pabhā subhā, subhāya kiṇṇā subhākiṇṇāti vattabbe ā-kārassa rassattam, antimaṇa-kārassa ha-kāraṇa katvā “subhakiṇhā”ti vuttā aṭṭhakathāyaṃ pana niccalāya ekagghanāya pabhāya subhoti pariyāyavacananti “**subhena okiṇṇā vikiṇṇā**”ti attho vutto, etthāpi antimaṇa-kārassa ha-kārakaraṇam icchitabbameva. **Na chijjitvā chijjitvā pabhā gacchati** ekagghanattā. **Catutthaviññāṇaṭṭhitimeva bhajanti** kāyassa, saññāya ca ekarūpattā. Vipulasantasukhāyuvannaṃ phalattā **vehapphalā**. **Etthā**ti viññāṇaṭṭhitiyaṃ.

Vivaṭṭapakkhe ṭhitā napunarāvattanato. “Na sabbakālikā”ti vatvā tameva asabbakālikattam vibhāvetum “**kappasatasahassampī**”ti-ādi vuttam. Soḷasakappasahassaccayena uppannānam Suddhāvāsabrahmaṇam parinibbāyanato, aññesaṇa tattha anuppajjanato **Buddhasuññe loke** suññaṃ tam ṭhānam hoti, tasmā Suddhāvāsā na sabbakālikā, **khandhāvāraṭṭhānasadisā honti** Suddhāvāsabhūmiyo. **Iminā suttena** Suddhāvāsānam sattāvāsabhāva dīpaneneva viññāṇaṭṭhitibhāvo dīpito, tasmā **suddhāvāsāpi** sattasu viññāṇaṭṭhitīsu **catutthaviññāṇaṭṭhitim** navasu sattāvāsesu **catutthasattāvāsāmyeva bhajanti**.

Sukhumattāti saṅkhārāvasesasukhumabhāvavappattattā. Pariyattaviññāṇakiccābhāvato **neva viññāṇam**, sabbaso aviññāṇam na hotīti **nāviññāṇam**, tasmā paripphuṭaviññāṇakiccavanti **viññāṇaṭṭhitīsu avatvā**.

128. **Taṇca viññāṇaṭṭhitinti** paṭhamam viññāṇaṭṭhitim. Hetthā vuttanayena sarūpato, manussādivibhāgato, saṅkhepato, “nāmaṇca rūpaṇca”ti

bhedato ca **pajānāti**. Tassā **samudayañcā**ti tassā paṭhamāya viññāṇaṭṭhitiyā pañcavīsatividhaṃ samudayañca **pajānāti**. **Atthaṅgamepi** eseva nayo. Assādetabbato, assādato ca **assādaṃ**. **Ayaṃ** aniccādibhāvo **ādīnavo**. Chandarāgo vinīyati etena, ettha vāti **chandarāgavinayo**, saha maggena nibbānaṃ. **Chandarāgappahānanti** etthāpi eseva nayo. Mānadiṭṭhīnaṃ vasena ahanti vā, taṇhāvasena mamanti vā abhinandanāpi mānassa paritassanā viya daṭṭhabbā. **Sabbatthāti** sabbesu sesesu aṭṭhasupi vāresu. **Tatthāti** upari tīsu viññāṇaṭṭhitīsu dutiyāyatanesu. Tattha hi rūpaṃ natthi. Puna **tatthāti** paṭhamāyatane. Tattha hi eko rūpakkhandhova. **Etthāti** ca tameva sandhāya vuttaṃ. Tattha hi rūpassa kammamuṭṭhānattā āhārasena yojanā na sambhavati.

Yato khoti ettha **to**-saddo dā-saddo viya kālavacano “yato kho Sāriputta bhikkhusaṅgho”ti-ādīsu¹ viyāti vuttaṃ “**yadā kho**”ti. **Aggahe**vāti kañcīpi saṅkhāraṃ “etaṃ mama”ti-ādīnaṃ aggahevā. **Paññāvimuttoti** aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ anadhigatattā sātisaṃyassa samādhibalassa abhāvato paññābaleneva vimutto. Tenāha “**aṭṭhavimokkhe asacchikatvā paññābalenevā**”ti-ādi. **Appavattinti** āyatim appavattim **katvā**. Pajānanto vimuttoti vā paññāvimutto, paṭhamajjhānaphassena vinā parijānanādippakārehi cattāri saccāni jānanto paṭivijjhanto tesam kiccānaṃ matthakappattiyā niṭṭhitakiccatāya visesena muttoti **vimutto**. **So** paññāvimutto. **Sukkhavipassakoti** samathabhāvanāsinehābhāvena sukkhā lūkhā, asiniddhā vā vipassanā etassāti **sukkhavipassako**. **Ṭhatvāti** pāḍakakaraṇavasena ṭhatvā. **Aññatarasminti** ca aññatara-aññatarasmim, ekekasminti attho. Evañhissa pañcavidhatā siyā. “Na heva kho aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharatī”ti iminā sātisaṃyassa samādhibalassa abhāvo dīpito. “Paññāya cassa disvā”ti-ādīnaṃ sātisaṃyassa paññābalassa bhāvo. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontīti** na āsavā paññāya passanti, dassanakāraṇa pana parikkhīṇā “disvā parikkhīṇā”ti vuttā. Dassanāyattaparikkhayattā eva hi dassanaṃ āsavānaṃ khayassa purimakiriyā hoti.

Aṭṭhavimokkhavaṇṇanā

129. **Ekassa bhikkhunoti** sattasu ariyapuggalesu ekassa bhikkhuno. Viññāṇaṭṭhiti-ādinā pari jānanādivasappavatta **nigamanañca** paññāvimuttanāmañca. **Itarassāti** ubhatobhāgavimuttassa. Ime sandhāya hi pubbe “dvinnam bhikkhūnam”ti vuttam. **Kenatṭhenāti** kena sabhāvena. Sabhāvo hi ñāṇena yāthāvato araṇīyato ñātābbato “attho”ti vuccati, so eva ttha-kārassa ttha-kāram katvā “attho”ti vutto. **Adhimuccanaṭṭhenāti** adhi kam savisesam muccanaṭṭhena, etena satipi sabbassāpi rūpāvacarajjhānassa vikkhambhanavasena paṭipakkhato vimuttabhāve yena bhāvanāvisesena tam jhānam sātisaṃ paṭipakkhato, vimuccitvā pavattati, so bhāvanāviseso dīpito. Bhavati hi samānā jātīyuttopi bhāvanāvisesena pavatti-ākāraviseso yathā tam saddhāvimuttatā diṭṭhippattassa. Tathā paccanīkadhammehi suṭṭhu vimuttatāya, evaṃaniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya abhirativasena suṭṭhu adhimuccanaṭṭhenapi vimokkho. Tenāha “**ārammaṇe cā**”ti-ādi. **Ayam panatthoti** ayam adhimuccanaṭṭho **pacchime vimokkhe** nirodhe **natthi**, kevalo vimuttaṭṭho eva tatha labbhati, tam sayameva parato vakkhati.

Rūpīti yenāyam sasantaṭṭhāpannena rūpena samannāgato, tam yassa jhānassa hetubhāvena viṣiṭṭham rūpaṃ hoti, yena viṣiṭṭhena rūpena “rūpī”ti vucceyya

rūpī-saddassa atisaṃyathā dīpanato, tadeva sasantaṭṭhāpannarūpavasena paṭiladdhajjhānam idha paramatthato rūpībhāvasādhakanti daṭṭhabbam. Tenāha “**ajjhattan**”ti-ādi. **Rūpajjhānam rūpaṃ** uttarapadalopena. **Rūpānī**ti panettha purimapadalopo daṭṭhabbo. Tena vuttam “**nīlakasiṇādirūpānī**”ti¹. Rūpe kasiṇarūpe saññā rūpasaññā, sā etassa atthīti rūpasaññī, saññāsīsena jhānam vadati. Tappaṭikkhepena arūpasaññī. Tenāha “**ajjhattam na rūpasaññī**”ti-ādi.

“**Anto-appanāyam subhanti ābhogo natthī**”ti iminā pubbābhogavasena tathā-adhimutti siyāti dasseti. Evañhettha tathāvattabbatāpatticodanā samatthitā hoti. Yasmā suvisuddhesu nīlādīsu vaṇṇakasiṇesu tatha katādhikārānam abhirativasena suṭṭhu adhimuccanaṭṭho

1. Nīlakasiṇādīni rūpāni (Aṭṭhakathāyam)

sambhavati, tasmā aṭṭhakathāyaṃ tathā tatiyo vimokkho saṃvaṇṇito, yasmā pana mettāvasena pavattamānā bhāvanā satte appaṭikūlato dahanti tesu tato adhimuccitvāva pavattati, tasmā **paṭisambhidāmagge**¹
 “brahmavihārabhāvanā subhavamokkho”ti vuttā, tayidaṃ ubhayampi tena tena pariyaena vuttattā na virujjhatīti daṭṭhabbāṃ.

Sabbasoti anavasesato. Na hi catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ ekadesopi tattha avassissati. **Visuddhattāti** yathāparicchinnakāle nirodhitattā. **Uttamo vimokkho nāma** ariyeheva samāpajjitabbato, ariyaphalapariyosānattā diṭṭheva dhamme nibbānappattibhāvato ca.

130. **Ādito paṭṭhāyāti** paṭhamasamāpattito paṭṭhāya. **Yāva pariyoṣānā samāpatti**, tāva. **Aṭṭhatvāti** katthaci samāpattiyaṃ aṭṭhito eva, niranantameva paṭipāṭiyā, uppaṭipāṭiyā ca samāpajjatevāti attho. Tenāha “**ito cito ca sañcaraṇavasena vuttan**”ti. **Ichhati** samāpajjitum. Tattha “**samāpajjati pavisati**”ti samāpattisamaṅgīpuggalo taṃ taṃ pavitṭho viya hotīti katvā vuttaṃ.

Dvīhi bhāgehi vimuttoti arūpajjhānena vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchadavimokkhenāti dvīhi vimuccanabhāgehi, arūpasamāpattiyā rūpakāyato, maggena nāmakāyatoti dvīhi vimuccitabbabhāgehi ca vimutto. Tenāha “**arūpasamāpattiyā**”ti-ādi. **Vimuttoti** hi kilesehi vimutto, vimuccanto ca kilesānaṃ vikkhambhanasamucchindanehi kāyadvayato vimuttoti ayamettha attho. Gāthāya ca ākiṇcaññāyatanaḷābhino upasivabrāhmaṇassa Bhagavatā “nāmakāyā vimutto”ti ubhatobhāgavimutto muni akkhāto. Tattha **atthaṃ paletīti** atthaṃ gacchati. **Na upeti saṅkhanti** “asukāṃ nāma disaṃ gato”ti vohāraṃ na gacchati. **Evaṃ muni nāmakāyā vimuttoti** evaṃ arūpaṃ upapanno sekkhamuni pakatiyā pubbeva rūpakāyā vimutto, tattha ca catutthamaggaṃ nibbattetvā nāmakāyassa pariññātattā puna nāmakāyāpi vimutto. Ubhatobhāgavimutto khīṇāsavo hutvā anupādāya

1. Khu 9. 235 piṭṭhe.

parinibbānasaṅkhātāṃ **atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ**, “khattiyo brāhmaṇo”ti evamādikāṃ samaññaṃ na gacchatīti attho.

“Aññatarato vuṭṭhāyā”ti idaṃ kiṃ ākāśānañcāyatanādīsu aññataralābhīvasena vuttaṃ, udāhu sabbārupalābhīvasenāti yathicchasi, tathā hotu, yadi sabbārupalābhīvasena vuttaṃ, na koci virodho. Atha tattha aññataralābhīvasena vuttaṃ “yato kho Ānanda bhikkhu ime aṭṭha vimokkhe anulomampi samāpajjati”ti-ādivacanena virujjheyyāti? Yasmā arūpāvacarajjhānesu ekassāpi lābhī “aṭṭhavimokkhalābhī”tveva vuccati aṭṭhavimokkhe ekadesassāpi taṃnāmadāna samatthatāsambhavato. Ayañhi aṭṭhavimokkhasamaññaṃ samudāye viya tadekadesepi niruḷhāpattisamaññaṃ viyā¹ti. Tena vuttaṃ “ākāśa nañcāyatanādīsu aññatarato vuṭṭhāyā”ti. “Pañcavidho hoti”ti vatvā chabbidhataṃpissa keci parikappenti, taṃ tesāṃ matimattaṃ, nicchitovāyaṃ pañho pubbācariyehīti dassetuṃ **“keci paṇā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **keci**ti uttaravihāravāsino, sārasamāsācariyā ca². Te hi “ubhatobhāgavimuttoti ubhayabhāgavimutto samādhivipassanāto”ti vatvā rūpāvacarasamādhināpi samādhiparipanthato vimuttiṃ maññanti. Evaṃ rūpajjhānabhāgena, arūpajjhānabhāgena ca ubhato vimuttoti pāyasamāno³. **“Tādisamevā”**ti iminā yādisaṃ arūpāvacarajjhānaṃ kilesavikkhambhane, tādisaṃ rūpāvacaracattajjhānampīti imamatthaṃ ullaṅgeti. Tenāha **“tasmā”**ti-ādi.

Ubhatobhāgavimuttapañhoti ubhatobhāgavimuttassa chabbidhataṃ nissāya uppannapañho. **Vaṇṇanaṃ nissāyāti** tassa padassa atthavacanāṃ nissāya. **Cireṇāti** therassa aparabhāge cireṇa kālena. **Vinicchayanti** saṃsayachedakasanniṭṭhānaṃ **patto**. **Taṃ pañhanti** taṃ atthaṃ. Ñātuṃ icchito hi attho pañho. **Na kenaci sutapubbanti** kenaci kiñci na sutapubbaṃ, idaṃ atthajātanti adhippāyo. Kiñcāpi upekkhāsahagataṃ, kiñcāpi kilese vikkhambhetīti paccekāṃ kiñcāpi-saddo yojetabbo. **Samudācaratīti** pavattati. Tattha kāraṇamāha **“ime hī”**ti-ādinā, tena rūpāvacarabhāvanato ārupabhāvanā savisesaṃ kilese vikkhambheti

1. Niruḷhāpattisamañña (?)

2. Cete (Ka)

3. Pāyasamāne (Ka)

rūpavirāgabhāvanābhāvato, uparibhāvanābhāvato cāti dassetīti. Evañca katvā **aṭṭhakathāyaṃ** āruppabhāvanāniddese yaṃ vuttaṃ “tassevaṃ tasmim̐ nimitte punappunaṃ cittaṃ cārentassa nīvaraṇāni vikkhambhanti sati santiṭṭhatī”¹ti-ādi¹, taṃ samatthataṃ hotīti. **Idaṃ suttanti** puggalapaññattipāṭha²māha. Sabbañhi Buddhavacanaṃ atthasūcanādi-atthena suttanti vutto vāyamattho. Yaṃ pana tattha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ anulomādito samāpajjanena sātisaṃyaṃ santānassa abhisankhātattā, aṭṭhamañca uttamaṃ vimokkhaṃ padaṭṭhānaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā aggamaggādhigamena ubhatobhāgavimuccanato ca imāya ubhatobhāgavimuttiyā sabbasetṭhatā veditāti daṭṭhabbā.

Mahānidānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

1. Visuddhi 1. 325 piṭṭhe.

2. Abhi 3. 117 piṭṭhe.

3. Mahāparinibbānasutta

131. Pūjanīyabhāvato, Buddhasampadañca pahāya pavattattā mahantañca taṃ parinibbānañcāti **mahāparinibbānaṃ**, savāsanappahānato mahantaṃ kilesakkhayaṃ nissāya pavattaṃ parinibbānantipi **mahāparinibbānaṃ**, mahatā kālena, mahatā vā guṇarāsinā sādhitam parinibbānantipi **mahāparinibbānaṃ** mahantabhāvāya, dhātūnaṃ bahubhāvāya parinibbānantipi **mahāparinibbānaṃ**, mahato lokato nissaṭam parinibbānantipi **mahāparinibbānaṃ**, sabbalokāsādhāraṇattā Buddhānaṃ sīlādiguṇehi mahato Buddhassa Bhagavato parinibbānantipi **mahāparinibbānaṃ**, mahati sāsane paṭiṭṭhite parinibbānantipi **mahāparinibbānanti** Buddhassa Bhagavato parinibbānaṃ vuccati, tappaṭisaṃyuttaṃ suttaṃ **mahāparinibbānasuttaṃ**. Gijjhā ettha vasantīti **gijjhaṃ**, gijjhaṃ kūṭaṃ etassāti **Gijjhakūṭo**, gijjhaṃ viya vā **gijjhaṃ**, kūṭaṃ, taṃ etassāti **Gijjhakūṭo**, pabbato, tasmim **Gijjhakūṭe**. Tenāha “**gijjhā**”ti-ādi. **Abhiyātukāmoti** ettha **abhi**-saddo abhibhavanattho, “abhivijānātū”ti-ādīsu¹ viyāti āha “**abhibhavanatthāya yātukāmo**”ti. **Vajjirājānoti** “vajjetabbā ime”ti-ādito pavattaṃ vacanaṃ upādāya “vajji”ti laddhanāmā rājāno, vajjiratṭhassa vā rājāno **vajjirājāno**. Vajjiratṭhassa pana vajjisamaññā tannivāsirājakumāravasena veditabbā. **Rājiddhiyāti** rājabhāvānugatena sabhāvena. So pana sabhāvo nesaṃ gaṇarājūnaṃ mitho sāmaggīyā loke pākaṭo, ciraṭṭhāyī ca ahoṣīti “**samaggabhāvaṃ kathesi**”ti vuttaṃ. Anu anu taṃsamaṅgino bhāveti vaḍḍhetīti anubhāvo, anubhāvo eva **ānubhāvo**, patāpo, so pana nesaṃ patāpo hatthi-assādivāhanasampattiyā, tattha ca susikkhitabhāvena loke pākaṭo jātoti “**etena -pa- kathesi**”ti vuttaṃ. **Tālacchiggalenāti** kuñcīkāchiddena. **Asananti** saraṃ. **Atipāṭayissantīti** atikkāmenti. **Poṅkhānupoṅkhanti** poṅkhassa anupoṅkhaṃ, purimasarassa poṅkhapadānugatapoṅkhaṃ itaraṃ saraṃ katvāti attho. **Avirādhitanti** avirajjhitaṃ. **Ucchindissāmīti** ummūlanavasena kulasantatiṃ chindissāmi. Ayanam vaḍḍhanaṃ **ayo**, tappaṭikkhepena **anayoti** āha “**avaḍḍhiyā etaṃ nāman**”ti. **Vikkhipatīti** vidūrato khipati, apanetīti attho.

1. Dī 2. 141; Dī 3. 51; Ma 3. 211 piṭṭhesu.

Gaṅgāyanti gaṅgāsamīpe. **Vaṭṭanagāmanti** sakatapaṭṭagāmaṃ. **Āṇāti** āṇā vattati. **Aḍḍhajojananti** ca tasmim paṭṭane aḍḍhajojanaṭṭhānavāsino sandhāya vuttaṃ. **Tatrāti** tasmim paṭṭane. **Balavāghatajātoti** uppannabalavakodho.

Meti mayhaṃ. **Gatenāti** gamanena.

Rāja-aparihāniyadhammavaṇṇanā

134. **Sītaṃ vā uṇhaṃ vā natthi**, tāyaṃ velāyaṃ puññānubhāvena buddhānaṃ sabbakālaṃ samasītuṇhāva utu hoti, taṃ sandhāya tathā vuttaṃ. **Abhiṇhaṃ sannipātāti** niccasannipātā, taṃ pana niccasannipātataṃ dassetuṃ “**divasassā**”ti-ādi vuttaṃ. **Sannipātabahulāti** pacurasannipātā. **Vosānanti** saṅkocaṃ. “**Yāvakiṇvaṇ**”ti ekamevetam padaṃ aniyamato parimāṇavācī, kālo cettha adhippetoti āha “**yattakaṃ kālaṇ**”ti. “**Vuddhiyevā**”ti-ādinā vuttamatthaṃ byatirekamukhena dassetuṃ “**abhiṇhaṃ asannipatantā hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Ākulāti** khubhitā, na pasannā. **Bhijjivāti** vaggabandhato vibhajja visuṃ visuṃ hutvā.

Sannipātabheriyāti sannipātārocanabheriyā. **Aḍḍhabhuttā vāti** sāmibhuttā ca. **Osīdamāneti** hāyamāne.

Pubbe akatanti pubbe anibbattaṃ. **Suṇkanti** bhaṇḍaṃ gahetvā gacchantehi pabbatakhaṇḍanadītitthagāmadvārādīsu rājapurisānaṃ dātabbabhāgaṃ. **Balinti** nipphannasassādito chabhāgaṃ, sattabhāganti-ādinā laddhakaraṃ. **Daṇḍanti** dasavīsaticahāpaṇādikaṃ aparādhānurūpaṃ gahetabbadhaṇḍaṇḍaṃ. **Vajjidhammanti** vajjirājadhammaṃ. Idāni apaññattapaññāpanādīsu tappaṭikkhepa-ādinavānisaṃse vitthārato dassetuṃ “**tesaṃ apaññattan**”ti-ādi vuttaṃ. **Pāricariyakkhamāti** upaṭṭhānakkhamā.

Kulabhoga-issariyādivasena mahatī mattā pamāṇaṃ etesanti **mahāmattā** nītisatthavilite vinicchaye ṭhapitā mahāmattā **vinicchayamahāmattā**, tesaṃ. **Dentīti** niyyātentī. **Sace coroti** evaṃsaññino sace honti. Pāpabhīrutāya **attanā kiñci avatvā**. Daṇḍanītisaññite vohāre niyuttatī **vohārikā**, ye “**dhammaṭṭhā**”ti vuccanti. **Suttadharā**

nītisuttadharā, īdise vohāravinicchaye niyametvā ṭhapitā. Paramparābhatesu aṭṭhasu kulesu jātā agatigamanaviratā aṭṭhamahallakapurisā **aṭṭhakulikā**.

Sakkāraṇti upakāraṃ. **Garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā**ti “ime amhākaṃ garuno”ti tattha garubhāvaṃ pati pati upaṭṭhapetvā. **Mānenti**ti sammānenti, taṃ pana sammānanam tesu nesaṃ attamanatāpubbakanti āha “**manena piyāyanti**”ti. **Nipaccakāraṇti** paṇipātaṃ. **Dassenti**ti “ime amhākaṃ pitāmahā, mātāmahā”ti-ādinā nīcacittā hutvā garucittākāraṃ dassenti. **Sandhāretunti** sambandham avicchinnaṃ katvā ghaṭetum.

Pasayhākārassāti balakkārassa. Kāmaṃ vuddhiyā pūjanīyatāya “vuddhihāniyo”ti vuttaṃ, attho pana vuttānukkameneva yojetabbo, pāḷiyaṃ vā yasmā “vuddhiyeva pāḷikaṃkhā, no parihānī”ti vuttaṃ, tasmā tadanukkamena “**vuddhihāniyo**”ti vuttaṃ.

Vipaccitum aladdhokāse pāpakamme, tassa kammassa vipāke vā anavasaro va devatopasaggo, tasmim pana laddhokāse siyā devatopasaggassa avasaroti āha “**anuppannam -pa- vaḍḍhenti**”ti. Eteneva **anuppannam sukhanti** etthāpi attho veditabbo. “Balakāyassa diguṇatiguṇatādassanam, paṭibhayabhāvadassanan”ti evamādinā devatānam. Saṅgāmasīse sahāyatā veditabbā.

Anicchitanti anīṭṭham. **Āvaraṇatoti** nisedhanato. Yassa dhammato anapetā dhammiyāti idha “**dhammikā**”ti vuttā. Migasūkarādighātāya sunakhādīnam kaḍḍhitvā vanacaraṇam **vājo**, migavā, tattha niyuttā, te vā vājenti nenti **vājikā**, migavadhacārino. **Cittappavattim pucchati**. Kāyikavācasikapayogena hi sā loke pākāṭā pakāsabhūtāti.

135. Devāyatanabhāvena citattā, lokassa cittikāraṭṭhānattā ca **cetiyaṃ ahosi**.

Kāmaṃkāravasena kiñcīpi na karaṇīyāti **akaraṇīyā**. Kāmaṃkāro pana hatthagatakaraṇavasenāti āha “**aggahetabbāti attho**”ti.

Abhimukhayuddhenāti abhimukham ujumkameva saṅgāmakaraṇena.

upalāpanaṃ sāmaṃ dānañcāti dassetuṃ “alan”ti-ādi vuttaṃ. Bhedopi idha upāyo evāti vuttaṃ “aññatra mithubhedāyā”ti. Yuddhassa¹ pana anupāyatā pageva pakāsītā. **Idanti** “aññatra upalāpanāya, aññatra mithubhedā”ti ca idaṃ vacanaṃ. **Kathāya nayaṃ labhitvāti** “yāvakīvañca -pa- no parihānī”ti imāya Bhagavato kathāya nayaṃ upāyaṃ labhitvā.

Anukampāyāti vajjirājesu anuggahena. **Assāti** Bhagavato.

Kathanti vajjihi saddhiṃ kātabbayuddhakathaṃ. **Ujurm karissāmīti** paṭirājāno ānetvā pakāraparikhānaṃ aññathābhāvāpādanena ujubhāvaṃ karissāmi.

Patitṭhitaguṇoti patitṭhitācariyaguṇo. **Issarā sannipatantu**, mayaṃ anissarā, tattha gantvā kiṃ karissāmāti **licchavino na sannipatimsūti** yojanā. **Sūrā sannipatantūti** etthāpi eseva nayo.

Balabherinti yuddhāya balakāyassa utṭhānabherim.

Bhikkhu-aparihāniyadhammavaṇṇanā

136. Aparihānāya hitāti **aparihāniyā**, na parihāyanti etehīti vā **aparihāniyā**, te pana yasmā aparihāniyā kārakā nāma honti, tasmā vuttaṃ “**aparihānikare**”ti. Yasmā pana te parihānikarānaṃ ujupaṭipakkhabhūtā, tasmā āha “**vuddhihetubhūte**”ti. Yasmā Bhagavato desanā uparūpari ñāṇālokaṃ pasādentī sattānaṃ hadayandhakāraṃ vidhamati, pakāsetabbe ca atthe hatthatale āmalakaṃ viya suṭṭhutarāṃ pākāṭe katvā dasseti, tasmā vuttaṃ “**candasahassaṃ -pa- kathayissāmī**”ti.

Yasmā Bhagavā “tassa brāhmaṇassa sammukhā Vajjīnaṃ abhiṇhasannipātādi paṭipattim kathentoyeva ayaṃ aparihāniyakathā aniyyānikā vaṭṭanissitā, mayhaṃ pana sāsane tathārūpī kathā kathetabbā, sā hoti niyyānikā vivaṭṭanissitā, yāya sāsanaṃ mayhaṃ parinibbānato parampi addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitikan”ti cintesi, tasmā bhikkhū sannipātāpetvā tesam aparihāniye dhamme desento teneva niyāmena desesi. Tena vuttaṃ “**idaṃ Vajjisattake² vuttasadisamevā**”ti. Evaṃ saṅkhepato

1. Daṇḍassa (Ka)

2. Vajjisuttake (Ka)

vuttamattham vitthārato dassento “**idhāpi cā**”ti-ādimāha. Tattha “**tato**”ti-ādi disāsu āgatasāsane vuttam tam kathanam. Vihārasīmā ākulā yasmā, tasmā **uposathapavāraṇā ʈhitā**.

Oliyamānakoti pālito atthato ca vinassamāno. **Ukkhipāpentāti** paṇḍabhāvakaraṇena, atthasamvaṇṇanena ca paggaṇhantā.

Sāvatthiyam bhikkhū viya pācittiyam desāpetabboti¹. **Vajjiputtakā viya** dasavattudīpanena². “**Gihigatānīti** gihipaṭisaṃyuttānī”ti vadanti. Gihīsu gatāni, tehi nātāni **gihigatāni**. Dhūmakālo etassāti **dhūmakālikam** citakadhūmavūpasamato param appavattanato.

Thirabhāvappattāti sāsane thirabhāvam anivattitabhāvam upagatā. **Therakārakehīti** therabhāvasādhakehi sīlādiguṇehi asekkhadhammehi. **Bahū rattiyoti** pabbajitā hutvā bahū rattiyo **jānanti**. Sīlādiguṇesu paṭiṭṭhāpanameva sāsane pariṇāyakatāti āha “**ūsu sikkhāsu pavattenti**”ti.

Ovādam na denti abhājanabhāvato. **Paveṇīkathanti** ācariyaparamparābhatam sammāpaṭipattidīpanam dhammakatham. **Sārabhūtam dhammapariyāyanti** samatha vipassanā magga phala sampāpanena sārabhūtam bojjhaṅgakosalla-anuttharasītibhāva-adhicittasuttādidhammatantiṃ.

Punabbhavadānam punabbhavo uttarapadalopena. **Itareti** ye napaccayavasikā na-āmisacakkhukā, te **na gacchanti** taṇhāya vasam.

Āraññakesūti araññabhāgesu araññapariyāpannesu. Nanu yattha katthacipi taṇhā sāvajjā evāti codanam sandhāyāha “**gāmantasenāsanesu hī**”ti-ādi, tena “anuttaresu vimokkhesu piham upaṭṭhāpayato”ti ettha vuttasinehādayo viya āraññakesu senāsanesu sālayatā sevitabbapakkiyā evāti dasseti.

Attanāvāti sayameva, tena parehi anussāhitānam saraseneva anāgatānam pesalānam bhikkhūnam āgamanam, āgatānaṃ phāsuvihāram paccāsisantīti dasseti. **Iminā nīhārenāti** imāya paṭipattiyā.

1. Vi 1. 336 piṭṭhe vitthāravatthu.

2. Vi 4. 491 piṭṭhe vitthāravatthu.

Aggahitadhammaggaṇanti aggahitassa pariyattidhammassa uggahaṇaṃ.
Gahitasajjhāyakaraṇanti uggahitassa suṭṭhu atthacintanaṃ. Cintanatto hi
 sajjhāyasaddo.

Entīti upagacchanti. **Nisīdanti** āsanapaññāpanādinā.

137. Āramitabbatṭhena **kammaṃ ārāmo**. **Kamme ratā**, na ganthadhure,
 vāsadhure vāti **kammaratā**, **anuyuttāti** tapparabhāvena punappunaṃ pasutā.
Itikātabbakammanti taṃ taṃ bhikkhūnaṃ kātabbaṃ uccāvacakammaṃ
 cīvaravicāraṇādi. Tenāha “**seyyathidan**”ti-ādi. **Upatthambhananti**
 dupaṭṭapaṭṭādikaraṇaṃ. Tañhi paṭhamapaṭalādīnaṃ upatthambhanakāraṇattā
 tathā vuttaṃ. Yadi evaṃ kathamayaṃ kammārāmatā paṭikkhittāti āha
 “**ekacco hī**”ti-ādi.

Karontoyevāti yathāvuttatiracchānakathaṃ kathentoyeva.
 Atiracchānakathābhāvepi tassa tattha tapparabhāvadassanattamaṃ
 avadhāraṇavacanāṃ. **Pariyantakārīti** sapariyantaṃ katvā vattā.
 “Pariyantavatiṃ vācaṃ bhāsītā”ti¹ hi vuttaṃ. **Appabhassovāti**
 parimitakathoyeva ekantena kathetabbasseva kathanato.
 Samāpattisamāpajjanaṃ **ariyo tuṇhībhaṇvo**.

Niddāyatiyevāti niddokkamane anādīnavadassī niddāyatiyeva.
 Iriyāpathaparivattanādinā na naṃ vinodeti.

Evaṃ saṃsaṭṭhovāti vuttanayena gaṇasaṅgaṇikāya saṃsaṭṭho eva
 viharati.

Dussīlā pāpicchā nāmāti sayāṃ nissīlā asantaḡaṇasambhāvanicchāya
 samannāgatattā pāpā lāmakā icchā etesanti pāpicchā.

Pāpapuggalehi mettikaraṇato **pāpamittā**. Tehi sadā saha pavattanena
pāpasahāyā. Tattha ninnatādinā tadadhimuttatāya **pāpasampavaṅkā**.

138. Saddhā etesaṃ atthīti **saddhāti** āha “**saddhāsampannā**”ti.
 Āgamanīyapaṭipadāya āgatasaddhā **āgamanīyasaddhā**, sā sātisaṃyā
 Mahābodhisattānaṃ paropadesena vinā saddheyyavattuṃ aviparītato

ogāhetvā adhimuccanatoti āha “**sabbaññubodhisattānaṃ hotī**”ti. Saccapaṭivedhato āgatasaddhā **adhigamasaddhā** surabandhādīnaṃ¹ viya. “Sammāsambuddho Bhagavā”ti-ādinā Buddhādīsu uppajjanakapasādo **pasādasaddhā mahākappinarājādīnaṃ**² viya. “Evametan”ti okkantitvā pakkhanditvā saddahanavasena kappanaṃ okappanaṃ. **Duvidhāpī** pasādasaddhāpi okappanasaddhāpi. Tattha pasādasaddhā aparaneyyarūpā hoti savanamattena pasīdanato. Okappanasaddhā saddheyyavatthum ogāhetvā anupavisitvā “evametan”ti paccakkhaṃ karontī viya pavattati. Tenāha “**saddhādhimutto vakkalittherasadiṣo hotī**”ti. **Tassa hīti** okappanasaddhāya samannāgatassa. Hirī etassa atthīti **hiri**, hiri mano etesanti **hirimanāti** āha “**pāpa -pa- cittā**”ti. Pāpato ottappenti ubbijjanti bhāyantīti ottappī.

Bahu suttaṃ suttageyyādi etenāti **bahussuto**, sutaggahaṇaṇcettha nidassanamattaṃ dhāraṇaparicayaparipucchānupekkhanadiṭṭhiniijhānānampettha icchitabbatā. Savanamūlakattā vā tesampi taggahaṇeneva gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Atthakāmena pariyāpuṇitabbato, diṭṭhadhammikādipurisatthasiddhiyā pariyatthabhāvato ca **pariyatti**, tīṇi piṭakāni. **Saccapaṭivedho** saccānaṃ paṭivijjhaṇaṃ. Tadapi bāhusaccaṃ yathāvuttabāhusaccakiccanipphattito. **Pariyatti adhippetā** saccapaṭivedhāvahena bāhusaccena bahussutabhāvassa idha icchitattā. Soti pariyattibahussuto. Catubbidho hoti pañcamassa pakārassa abhāvato. **Sabbatthakabahussutoti** nissayamuccanakabahussutādayo viya padesiko ahutvā piṭakattaye sabbatthakameva bāhusaccasabbhā vato sabbassa atthassa kāyanato kathanato sabbatthakabahussuto. **Te idha adhippetā** paṭipattipaṭivedhasaddhammānaṃ mūlabhūte pariyattisaddhamme suppatiṭṭhitabhāvato.

Āraddhanti paggahitaṃ. **Tam** pana duvidhampi vīriyārambhavibhāgena dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ekakāti** ekākino, vūpakaṭṭhavihārinoti attho.

1. Dī-Ṭṭha 3. 48; Ma-Ṭṭha 2. 287; Aṃ-Ṭṭha 1. 305; Dhammapada-Ṭṭha 1. 302; Udāna-Ṭṭha 258 piṭṭhesu.

2. Aṃ-Ṭṭha 1. 246; Dhammapada-Ṭṭha 1. 351; Theragāthā-Ṭṭha 2. 179; Apadāna-Ṭṭha 2. 218 piṭṭhesu vitthāro.

Pucchitvāti parato pucchitvā. **Sampaṭicchāpetunti** “tvaṃ asukanāmo”ti vatvā tehi “āmā”ti paṭijānāpetunti attho. Evaṃ cirakatādi-anussaraṇasamatthasatīnepakkānaṃ appakasireneva satisambojjhaṅgabhāvanāpāripūriṃ gacchatīti dassanattamaṃ **“evarūpe bhikkhū sandhāyā”**ti vuttaṃ. Tenevāha “apicā”ti-ādi.

139. Bujjhati etāyāti “bodhi”ti laddhanāmāya sammādiṭṭhi-ādidhammasāmaggiyā aṅgoti **bojjhaṅgo**, pasattho, sundaro vā bojjhaṅgo **sambojjhaṅgo**. **Upaṭṭhānalakkhaṇoti** kāyavedanācittadhammānaṃ asubhadukkhāniccānattabhāvasallakkhaṇasaṅkhātāṃ ārammaṇe upaṭṭhānaṃ lakkhaṇametassāti upaṭṭhānalakkhaṇo. Catunnaṃ ariyasaccānaṃ pīḷanādippakārato vicayo upaparikkhā lakkhaṇametassāti **pavicayalakkhaṇo**. Anuppannā kusalānuppādanādivasena cittassa paggaho paggaṇhanaṃ lakkhaṇaṃ etassāti **paggahalakkhaṇo**. Pharaṇaṃ vipphārikatā lakkhaṇaṃ etassāti **pharaṇalakkhaṇo**. Upasamo kāyacittapariḷāhānaṃ vūpasamaṇaṃ lakkhaṇaṃ etassāti **upasamalakkhaṇo**. Avikkhepo vikkhepaviddhamānaṃ lakkhaṇaṃ etassāti **avikkhepalakkhaṇo**. Līnuddhaccarahite adhicitte pavattamāne paggahaniggahasampahāṃsanesu abyāvaṭṭatā ajjuhekkhanaṃ paṭisaṅkhānaṃ lakkhaṇaṃ etassāti **paṭisaṅkhānalakkhaṇo**.

Catūhi kārāṇehīti satisampajaññaṃ, muṭṭhassatipuggalaparivajjanā, upaṭṭhitassatipuggalasevanā, tadadhimuttatāti imehi catūhi kārāṇehi. **Chahi kārāṇehī**ti paripucchakatā, vatthuvisadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā, duppaññapuggalaparivajjanā, paññavantapuggalasevanā, tadadhimuttatāti imehi chahi kārāṇehi. **Mahāsatiṭṭhānavanṇanāyamaṃ pana** “sattahi kārāṇehī”ti¹ vakkhati, taṃ gambhīraññācariyāpaccavekkhaṇāti imaṃ kārāṇaṃ pakkhipitvā veditabbaṃ. **Navahi kārāṇehī** apāyabhayapaccavekkhaṇā, gamanavīthipaccavekkhaṇā, piṇḍapātassa apacāyanatā, dāyajjamahattapaccavekkhaṇā, satthumahattapaccavekkhaṇā, sabrahmacārīmahattapaccavekkhaṇā, kusītapuggalaparivajjanā, āraddhavīriyapuggalasevanā, tadadhimuttatāti imehi navahi kārāṇehi. **Mahāsatiṭṭhānavanṇanāyamaṃ**²

1. Dī-Ṭṭha 2. 376; Ma-Ṭṭha 1. 294 piṭṭhesu. 2. Dī-Ṭṭha 2. 378; Ma-Ṭṭha 1. 297 piṭṭhesu.

pana ānisaṃsadassāvitā, jātimahattapaccavekkhaṇāti imehi saddhim
“ekādasā”ti vakkhati. **Dasahi kāraṇehī**ti Buddhānussati, dhammānussati,
saṃghasīlacāgadevatā-upa samānussati, lūkhapuggalaparivajjanā,
siniddhapuggalasevanā, tadadhimuttatāti imehi dasahi.

Mahāsatiṭṭhānavaṇṇanāyaṃ¹ pana pasādaniyasuttantapaccavekkhaṇāya
saddhim “ekādasā”ti vakkhati. **Sattahi kāraṇehī**ti paṇītabhojanasevanatā,
utusukhasevanatā, iriyāpathasukhasevanatā, majjhataṭṭhapayogatā,
sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā, passaddhakāyapuggalasevanatā,
tadadhimuttatāti imehi sattahi. **Dasahi kāraṇehī**ti vatthuvisadakiriya,
indriyasamattapaṭipādanā, nimittakusalatā, samaye cittassa paggahaṇaṃ,
samaye cittassa niggaḥaṇaṃ, samaye cittassa sampahaṃsanaṃ, samaye
cittassa ajjuhekkhanaṃ, asamāhitapuggalaparivajjanaṃ,
samāhitapuggalasevanaṃ, tadadhimuttatāti imehi dasahi kāraṇehi.

Mahāsatiṭṭhānavaṇṇanāyaṃ² pana “jhānavimokkhapaccavekkhaṇā”ti
iminā saddhim “ekādasahī”ti vakkhati. **Pañcahi kāraṇehī**ti sattamajjhataṭṭhā,
saṅkhāramajjhataṭṭhā, sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanā,
sattasaṅkhāramajjhataṭṭhāpuggalasevanā, tadadhimuttatāti imehi pañcahi
kāraṇehi. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **mahāsatiṭṭhānavaṇṇanāyaṃ**³
āgamissati. Kāmaṃ bodhipakkhiyadhammā nāma nippariyāyato
ariyamaggasampayuttā eva niyyānikabhāvato. Suttantadesanā nāma
pariyāyakathāti “**iminā vipassanā -pa- kathesī**”ti vuttaṃ.

140. Tebhūmake saṅkhāre “aniccā”ti anupassati etāyāti
aniccānupassanā, tathā pavattā vipassanā, sā pana yasmā attanā
sahagatasāññāya bhāvitāya vibhāvitā eva hotīti vuttaṃ “**aniccānupassanāya
saddhim uppannasaññā**”ti. Saññāsīsenā vāyaṃ vipassanāya eva niddeso.
Anattasaññādisupi eseva nayo. **Lokiyavipassanāpi honti**, yasmā “aniccan”ti-
ādinā tā pavattantīti. **Lokiyavipassanāpi pi**-saddena missakāpettha santīti
atthato āpannanti atthāpattisiddhamatthaṃ niddhāretva sarūpato dassetuṃ
“**virāgo**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **āgatavasenāti** tathā āgatapāḷivasena
“virāgonirodho”ti hi

1. Dī-Ṭṭha 2. 382; Ma-Ṭṭha 1. 300 piṭṭhesu. 2. Dī-Ṭṭha 2. 383; Ma-Ṭṭha 1. 301 piṭṭhesu.

3. Dī-Ṭṭha 2. 384; Ma-Ṭṭha 1. 302 piṭṭhesu.

tattha nibbānaṃ vuttanti idha “virāgasaññā, nirodhasaññā”ti vuttasaññā nibbānārammaṇāpi siyumu. Tena vuttaṃ “**dve lokuttarāpi hontī**”ti.

141. Mettā etassa atthīti **mettaṃ**, cittaṃ. Taṃsamuttānaṃ kāyakammaṃ **mettaṃ kāyakammaṃ**. Esa nayo sesadvayepi. Imānapi mettākāyakammādīni bhikkhūnaṃ vasena āgatāni tesaṃ seṭṭhaparisabhāvato. Yathā pana bhikkhūsupi labbhanti, evaṃ gihīsupi labbhanti catuparisaśādhāraṇattāti taṃ dassento “**bhikkhūnañhi**”ti-ādimāha. Kāmaṃ ādibrahmacariyakadhammassavanenapi mettākāyakammāni labbhanti, nippariyāyato pana cārittadhammassavanena ayamatto icchitoti dassento “**ābhisamācārikadhammapūraṇaṃ**”ti āha. **Tepītakampi Buddhavacanaṃ**¹ paripucchana-atthakathanavasena pavattiyamānaṃ hitajjhāsayena pavattitabbato.

Āvīti pakāsaṃ, pakāsaḥvato cettā yaṃ uddissa taṃ kāyakammaṃ karīyati, tassa sammukhabhāvatoti āha “**sammukhā**”ti. **Rahoti** appakāsaṃ, appakāsatā ca yaṃ uddissa taṃ kāyakammaṃ karīyati, tassa paccakkhabhāvatoti āha “**parammukhā**”ti. **Sahāyabhāvagamaṇaṃ** tesaṃ purato. **Ubhayehīti** navakehi, therehi ca.

Paggayhāti paggaṇhitvā uccaṃ katvā.

Kāmaṃ mettāsinehasiniddhānaṃ nayanānaṃ ummīlanā, pasannena mukhena olokanañca mettaṃ kāyakammameva, yassa pana cittassa vasena nayanānaṃ mettāsinehasiniddhatā, mukhassa ca pasannatā, taṃ sandhāya vuttaṃ “**mettaṃ manokammaṃ nāmā**”ti.

Lābhasaddo kammaśādhano “lābhā vata, lābho laddho”ti-ādīsu viya, so cettā “dhammaladdhā”ti vacanato atītakālikoti āha “**cīvarādayo laddhapaccayā**”ti. Dhammato āgatāti **dhammikā**. Tenāha “dhammaladdhā”ti. Imameva hi atthaṃ dassetuṃ “**kuhanādi**”ti-ādi vuttaṃ. Cittena vibhajanapubbakaṃ kāyena vibhajananti mūlameva dassetuṃ “**evaṃ cittaṇa vibhajanaṃ**”ti vuttaṃ, tena cittuppādamattenapi paṭivibhāgo na kātabboti dasseti. **Appaṭivibhattanti** bhāvanapūmsakaniddeso, appaṭivibhattaṃ vā lābhaṃ bhuñjati kammaniddeso eva.

1. Tepītakampi buddhavacanaṃ mettaṃ vacīkammaṃ nāma (?)

Taṃ taṃ neva gihīnaṃ deti attano ājīvasodhanatthaṃ. **Na attanā bhuñjati**ti attanāva na paribhuñjati “mayhaṃ asādhāraṇabhogitā mā hotū”ti. **Paṭiggaṇhanto ca -pa- passatī**”ti iminā tassa lābhassa tīsupi kālesu sādharmaṇato ṭhapanam dassitam. “**paṭiggaṇhanto ca saṃghena sādharmaṇam hotū**”ti iminā paṭiggahaṇakālo dassito, “**gahetvā -pa- passatī**”ti iminā paṭiggahitakālo, tadubhayaṃ pana tādīsena pubbābhogena vinā na hotīti atthasiddho purimakālo. Tayidaṃ paṭiggahaṇato pubbevassa hoti “saṃghena sādharmaṇam hotūti paṭiggahessāmī”ti. Paṭiggaṇhantassa hoti “saṃghena sādharmaṇam hotūti paṭiggaṇhāmī”ti. Paṭiggahetvā hoti “Saṃghena sādharmaṇam hotūti paṭiggahitaṃ mayā”ti evaṃ tilakkhaṇasampannaṃ katvā laddhalābhaṃ osānalakkhaṇaṃ avikopetvā paribhuñjanto sādharmaṇabhogī, appaṭivibhattabhogī ca hoti.

Imaṃ pana sāraṇīyadhammanti imaṃ catutthaṃ saritabbayuttadhammaṃ. **Na hi -pa- gaṇhanti**, tasmā sādharmaṇabhogitā eva dussīlassa natthīti ārambhopi tāva na sambhavati, kuto pūraṇanti adhippāyo. “**Parisuddhasīlo**”ti iminā lābhassa dhammikabhāvaṃ dasseti. “**Vattaṃ akhaṇḍento**”ti iminā appaṭivibhattabhogitaṃ, sādharmaṇabhogitaṃ dasseti. Sati pana tadubhaye sāraṇīyadhammo pūrito eva hotīti āha “**pūreti**”ti. “**Odissakaṃ katvā**”ti etena anodissakaṃ katvā pituno, ācariyupajjhāyādīnaṃ, vā therāsanatto paṭṭhāya dentassa sāraṇīyadhammoyeva hotīti. **Sāraṇīyadhammo panassa na hotīti** paṭijagganaṭṭhāne odissakaṃ katvā dinnattā. Tenāha “**palibodhajagganaṃ nāma hoti**”ti-ādi. Yadi evaṃ sabbeṇa sabbaṃ sāraṇīyadhammapūrakassa odissakadānaṃ na vaṭṭatīti? No na vaṭṭati yuttaṭṭhāneti dassento “**tena panā**”ti-ādimāha. Gilānādīnaṃ odissakaṃ katvā dānaṃ appaṭivibhāgapakkhikaṃ “asukassa na dassāmī”ti paṭikkhepassa abhāvato. Byatirekappadhāno hi paṭivibhāgo. Tenāha “**avasesan**”ti-ādi. **Adātumpīti pi-**saddena dātumpi vaṭṭatīti dasseti, taṃ kho karuṇāyanavasena, na vattapūraṇavasena.

Susikkhitāyāti sāraṇīyadhammapūraṇavidhimhi suṭṭhu sikkhitāya, sukusalāyāti attho. Idāni tassā kosallaṃ dassetuṃ “**susikkhitāya**

hī”ti-ādi vuttaṃ. **“Dvādasahi vassehi pūراتي, na tato oran”**ti iminā tassa duppūraṇaṃ dasseti. Tathā hi so mahapphalo mahānisaṃso, diṭṭhadhammikehipi tāva garutarehi phalānisaṃsehi ca anugato. Taṃsamaṅgī ca puggalo vīsesalābhī ariyapuggalo viya loke acchariyabbhutadhammasamannāgato hoti. Tathā hi so duppajahaṃ dānamayassa, sīlamayassa ca puññassa paṭipakkhadhammaṃ sudūre vikkhambhitaṃ katvā suvisuddhena cetasā loke pākaṭo paññāto hutvā viharati, tassimamatthaṃ byatirekato, anvayato ca vibhāvetuṃ **“sace hī”**ti-ādi vuttaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Idāni ye samparāyike, diṭṭhadhammike ca ānisaṃse dassetuṃ **“evan”**ti-ādi vuttaṃ. **Neva issā na macchariyaṃ hoti** cirakālabhāvanāya vidhutabhāvato. **Manussānaṃ piyo hoti** pariccāgasīlatāya visuddhattā. Tenāha”dadaṃ piyo hoti bhajanti naṃ bahū”ti-ādi¹. **Sulabhapaccayo hotīti** dānavasena ulārajjhāsayānaṃ paccayaalābhassa idhānisaṃsabhāvato dānassa. **Pattagatamassa diyyamānaṃ na khīyati** pattagatavasena dvādasavassikassa mahāpattassa avicchena pūritattā. **Aggabhaṇḍaṃ labhati** devasikaṃ dakkhiṇeyyānaṃ aggato paṭṭhāya dānassa dinnattā. **Bhayevā -pa- āpajjanti** deyyapaṭiggāhakavikappaṃ akatvā attani nirapekkhacittena cirakālaṃ dānapūratāya pasāditacittattā.

Tatrāti tesu ānisaṃsesu vibhāvetabbesu. **Imāni** taṃ dīpanāni **vatthūni** kāraṇāni. **Alabhantāpīti** amahāpuññatāya na lābhino samānāpi. **Bhikkhācāramaggasabhāganti** sabhāgaṃ tabbhāgiyaṃ bhikkhācāramaggaṃ jānanti.

Anuttarimanussadhammattā, therānaṃ saṃsayavinodanatthañca **“sāraṇīyadhammo me bhante pūrito”**ti āha. Tathā hi dutiyavatthusmimpi therena attā pakāsito. Manussānaṃ piyatāya, sulabhapaccayatāyapi idaṃ vatthumeva. Pattagatākhiyanassa pana vīsesaṃ vibhāvanato **“idaṃ tāva -pa-ettha vatthun”**ti vuttaṃ.

1. Am 2. 34 piṭṭhe.

Giribhaṇḍamahāpūjāyāti cetiyagirimhi sakalalaṅkāḍīpe, yojanappamāṇe samudde ca nāvāsaṅkhāḍīke ṭhapetvā dīpapupphagandhādīhi kariyamānamahāpūjāyaṃ. **Pariyāyenapī**ti lesenapi. **Anucchavikanti** sāraṇīyadhammapūraṇatopi **idaṃ** yathābhūtapavedanaṃ **tumhākaṃ**¹ **anucchavikanti** attho.

Anārocetvāva palāyimsu corabhayena. “Attano dujjīvikā yā”ti ca vadanti.

Vatṭissatīti kappissati. **Therī sāraṇīyadhammapūrikā aho**si, therassa pana silatejēna devatā ussukkaṃ āpajji.

Natthi etesaṃ khaṇḍanti **akhaṇḍāni**. Taṃ pana nesaṃ khaṇḍaṃ dassetuṃ “**yassā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha upasampannasīlānaṃ uddesakkaṃena ādi-antā veditabbā. Tenāha “**sattasū**”ti-ādi. Anupasampannasīlānaṃ pana samādanakkamenapi ādi-antā labbhanti. **Pariyante chinna**sāṭako **viyā**ti vatthante, dasante vā chinnavatthaṃ viya, visadisūdāharaṇaṇcetam “**akhaṇḍāni**”ti imassa adhigatatā. Evaṃ sesānipi udāharaṇāni. Khaṇḍitabhinnatā khaṇḍaṃ, taṃ etassa atthīti **khaṇḍaṃ**, silaṃ. “**Chiddan**”ti-ādisupi eseṃ nayo. **Vemajjhe bhinna**ṃ vinivijjhanavasena visabhāgavaṇṇena gāvī viyāti sambandho. Sabalarahitāni **asabalāni**. Tathā **akammāsāni**. Silassa **taṇhādāsabyato mocana**ṃ vivaṭṭūpanissayabhāvāpādanaṃ. Yasmā ca taṃsamaṅgīpuggalo serī sayamaṃvasī bhujisso nāma hoti, tasmāpi bhujissāni. Tenevāha “**bhujissabhāvakāraṇato bhujissāni**”ti. Suparisuddhabhāvena pāsamsattā **viññūpasatthāni**. Imināhaṃ sīlena devo vā bhaveyyaṃ, devaṇṇatara vā, tattha “**nicco dhuvo sassato**”ti, “**sīlena suddhī**”ti ca evamādinā **taṇhādittīhi aparāmaṭṭhattā**. “**Ayaṃ te sīlesu doso**”ti catūsupi vipattīsu yāya kāyaci vipattiyā dassanena **parāmaṭṭhuṃ** anuddhamsetuṃ. Samādhisaṃvattanappayojanāni **samādhisaṃvattanikāni**.

Samānabhāvūpagatasīlāti sīlasampattiyā samānabhāvaṃ upagatasīlā sabhāgavuttikā. Kāmaṃ puthujjanānaṃ catupārisuddhisīle nānattaṃ na siyā,

1. Tuyhaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

taṃ pana na ekantikam, idaṃ ekantikam niyatabhāvatoti āha “**natthi maggasilē nānattan**”ti. **Taṃ sandhāyetam vuttanti** maggasilam sandhāya etaṃ “yāni tāni sīlāni”ti-ādi vuttam.

Yāyanti yā ayam mayhañceva tumhākañca paccakkhabhūtā. **Diṭṭhī**ti maggasammādiṭṭhi. **Niddosā**ti nidhutadosā¹, samucchinnarāgādipāpadhammāti attho. **Niyyātī**ti vaṭṭadukkhato nissarati nigacchati. Sayam niyyantasseva hi “taṃsamaṅgīpuggalam vaṭṭadukkhato niyyāpetī”ti vuccati. Yā satthu anusīṭṭhi, taṃ karotīti **takkaro**, tassa, yathānusiṭṭham paṭipajjanakassāti attho. **Samānadiṭṭhibhāvanti** sadisadiṭṭhibhāvaṃ saccasampañivedhena abhinnadiṭṭhibhāvaṃ. **Vuddhiyevā**ti ariyavinaye guṇehi vuḍḍhiyeva, no parihānīti ayam aparihāniyadhammadesanā attanopi sāsanaassa addhaniyataṃ ākaṅkhanena Bhagavatā idha desitā.

142. **Āsannaparinibbānattā**ti katipayamāsādhikena saṃvaccharamattena parinibbānaṃ bhavissatīti katvā vuttam. **Etamyevā**ti “īti sīlan”ti-ādikāmyeva. **Iti sīlanti** ettha **īti**-saddo pakārattho, parimāṇattho ca ekajjham katvā gahitoti āha “**evaṃ sīlam ettakam sīlan**”ti. **Evaṃ sīlanti** evaṃpabhedam sīlam. **Ettakanti** etaṃparamam, na ito bhiyyo. **Catupārisuddhisīlanti** maggassa sambhārabhūtaṃ lokiyacatupārisuddhisīlam. **Cittekaggatā samādhī**ti etthāpi eseṃ nayo. **Yasmim sīle thatvā**ti yasmim lokuttara kusalassa padaṭṭhānabhūte “pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo supārisuddho hotī”ti² evaṃ vuttasīle paṭiṭṭhāya. **Esoti** maggaphalasamādhī. **Paribhāvitoti** tena sīlena sabbaso bhāvito sambhāvito. **Mahapphalo hoti mahānisaṃsoti** maggasamādhī tāva sāmaññaphalehi mahapphalo, vaṭṭadukkhavūpasamena mahānisaṃso. Itaro paṭippassaddhipphānena mahapphalo, nibbutisukhuppattiyā mahānisaṃso. **Yamhi samādhimhi thatvā**ti yasmim lokuttarakusalassa padaṭṭhānabhūte pādakajjhānasamādhimhi ceva vuṭṭhānagāminisamādhimhi ca thatvā. **Sāti** maggaphalapaññā. **Tena paribhāvitā**ti tena yathāvuttasamādhinā sabbaso bhāvitā paribhāvitā. Mahapphalamahānisaṃsatā samādhimhi vuttanayena veditabbā. Apica te bojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgappabhedahetutāya **mahapphalā**,

1. Niggatadosā (Ka)

2. Ma 3. 337; Abhi 4. 433 piṭṭhesu.

sattadakkhiṇeyyapuggalavibhāghahetutāya **mahānisaṃsā**ti veditabbā. **Yāya paññāya** **thatvā**ti yāyaṃ vipassanāpaññāyaṃ, samādhivipassanāpaññāyaṃ vā thatvā. Samathayānikassa hi samādhisahagatāpi paññā maggādhigamāya visesapaccayo hotiyeva. **Sammadevā**ti suṭṭhuyeva yathā āsavānaṃ lesopi nāvasissati, evaṃ sabbaso **āsavehi vimuccati**. Aggamaggakkhaṇaṇhi sandhāyetam vuttam.

143. Lokiyatthasaddānaṃ viya abhiranta-saddassa siddhi daṭṭhabbā. Abhirantaṃ abhirataṃ abhiratīti hi atthato ekaṃ. Abhiranta-saddo cāyaṃ abhirucipariyāyo, na assādapariyāyo. Assādavasena hi katthaci vasantassa assādavatthuvigamena siyā tassa tattha anabhirati, yadidaṃ khīṇāsavānaṃ natthi, pageva buddhānanti āha **“Buddhānaṃ -pa- natthī”**ti. Abhirativasena katthaci vasitvā tadabhāvato aññattha gamanaṃ nāma Buddhānaṃ natthi. Veneyyavinayanattham pana katthaci vasitvā tasmim siddhe veneyyavinayanatthameva tato aññattha gacchanti, ayamettha yathārucci. **Āyāmā**ti ettha ā-saddo “āgacchā”ti iminā samānatthoti āha **“ehi yāmā”**ti. **Ayāmā**ti pana pāṭhe a-kāro nipātamattam. **Santikāvacarattā** **theraṃ ālapati**, na pana tadā satthu santike vasantānaṃ bhikkhūnaṃ abhāvato. Aparicchinnaṇaṇo hi tadā Bhagavato santike bhikkhusaṃgho. Tenāha “mahatā bhikkhusaṃghena saddhin”ti. **Ambalaṭṭhikāgamananti** ambalaṭṭhikāgamanapaṭisaṃyuttapāṭhamāha. **Pāṭaligamaneti** etthāpi eseva nayo. **Uttānameva** anantaraṃ, heṭṭhā ca saṃvaṇṇitarūpattā.

Sāriputtasīhanādavaṇṇanā

145. **“Āyasmā sāriputto”**ti-ādi pāṭhajātam. **Sampasādanīyeti** Sampasādanīyasutte¹. **Vitthāritaṃ** porāṇaṭṭhakathāyaṃ, tasmā mayampi tattheva naṃ atthato vitthārayissāmāti adhippāyo.

Dussīla-ādīnavavaṇṇanā

148. Āgantvā vasanti ettha āgantukāti **āvasatho**, tadeva agāraṇti āha **“āvasathāgāraṇti āgantukānaṃ āvasathagehan”**ti.

Dvinnam rājūnanti licchavirājamagadharājūnam. **Sahāyakā**ti sevakā. **Kulānī**ti kuṭumbike. Santhatanti **santhari**, sabbam santhari sabbasanthari, tam **sabbasantharim**. Bhāvanapumsakaniddeso cāyam. Tenāha “**yathā sabbam santhatam hoti, evan**”ti.

149. **Dussīloti** ettha du-saddo abhāvattho “duppañño”ti-ādīsu¹ viya, na garahatthoti āha “**asīlo nissīlo**”ti. **Bhinnasamvaroti** ettha yo samādinnaṣīlo kenaci kāraṇena sīlabhedam patto, so tāva bhinnasamvaro hoti. Yo pana sabbena sabbam asamādinnaṣīlo ācārahīno, so katham bhinnasamvaro nāma hotīti? Sopi sādhusamācārassa parihāniyassa bheditattā bhinnasamvaro eva nāma. Vissaṭṭhasamvaro samvararahitoti hi vuttam hoti.

Tam tam sippaṭṭhānam. **Māghātakāletī** “mā ghātetha paṇino”ti evam māghātāti ghosanam ghositadivase.

Abbhugacchati pāpako kittisaddo.

Ajjhāsayena maṅku hotiyeva vipaṭṭisāribhāvato.

Tassāti dussīlassa. **Samādāya pavattiṭṭhānanti** uṭṭhāya samuṭṭhāya katakāraṇam. **Āpātham āgacchatīti** tam manaso upaṭṭhāti. **Ummīletvā idhalokanti** ummīlanakāle attano puttadārādīdassanavasena idhalokam **passati**. **Nimīletvā paralokanti** nimīlanakāle gatinimittupaṭṭhānavasena paralokam **passati**. Tenāha “**cattāro apāyā**”ti-ādī. **Pañcamapadanti** “kāyassa bheda”ti-ādīnā vutto pañcamo ādīnavakoṭṭhāso.

Sīlavanta-ānisamsavaṇṇanā

150. **Vuttavipariyāyenāti** vuttāya ādīnavakathāya vipariyāyena. “Appamatto tam tam kasivāṇijjādīm yathākālam sampādetum sakkotī”ti-ādīnā pāsamsam. sīlamassa atthīti **sīlavā**. **Sīlasampannoti** sīlena samannāgato. **Sampannasīloti** evamādikam pana atthavacanam sukaranti anāmaṭṭham.

1. Ma 1. 366; Aṃ 2. 7 piṭṭhesu.

151. **Pāḷimuttakāyā**ti saṅgīti-anāruḷhāya **dhammikathāya**. Tatthevāti āvasathāgāre eva.

Pāṭaliputtanagaramāpanavaṇṇanā

152. **Issariyamattāyā**ti issariyappamāṇena, issariyena ceva vitthūpakaraṇena cāti evaṃ vā attho daṭṭhabbo. Upabhogūpakaraṇānīpi hi loke “mattā”ti vuccanti. **Pāṭaligāmaṃ nagaraṃ katvā**ti pubbe “Pāṭaligāmo”ti laddhanāmaṃ ṭhānaṃ idāni nagaraṃ katvā. **Māpentī**ti patiṭṭhāpentī. **Āyamukhapacchindanattanti** āyadvārānaṃ upacchedanāya. “**Sahassasevā**”ti vā pāṭho, sahasaso eva. Tenāha “**ekekavaggavasena sahasaṃ sahasaṃ hutvā**”ti. **Gharavattthūnī**ti gharapatiṭṭhāpanaṭṭhānāni. **Cittāni namantī**ti taṃtaṃdevatānubhāvena tattha tattheva cittāni namanti vatthuvijjāpāṭhakānaṃ, yattha yattha tāhi vatthūni pariggahitāni. **Sippānubhāvenā**ti sippānugatavijjānubhāvena. **Nāgaggā**hoti nāgānaṃ nivāsappariggaho. Sesadvayesupi eseva nayo. **Pāsā**ṇoti appalakkaṇapāsāṇo. **Khāṇukoti** yo koci khāṇuko. **Sippaṃ jappitvā** tādisaṃ sārambhaṭṭhānaṃ pariharitvā anārambhe ṭhāne tāhi vatthupariggāhikāhi **devatāhi saddhiṃ mantayamānā viya** taṃtaṃgehāni **māpentī** upadesadānavasena. **Nesanti** vatthuvijjāpāṭhakānaṃ, sabbāsaṃ devatānaṃ. **Maṅgalaṃ vaḍḍhā**peasantīti maṅgalaṃ brūhessanti. Paṇḍitadassanādīni hi uttamamaṅgalāni. Tenāha “**atha mayan**”ti-ādi.

Saddo abbhugacchati avayavadhammena samudāyassa apadisitabbato yathā “alaṅkato devadatto”ti.

Ariyakamanussānanti ariyadesavāsīmanussānaṃ. **Rāsivasenevā**ti “sahasasā satasahasasā”ti-ādinā rāsivaseneva, appakassa pana bhaṇḍassa kayavikkayo aññatthāpi labbhatevāti “rāsivasenevā”ti vuttaṃ. Vāṇijāya patho pavattiṭṭhānanti **vaṇippathoti** purimavikappe attho, dutiyavikappe pana vāṇijānaṃ patho pavattiṭṭhānanti **vaṇippathoti** imamatthaṃ dassento “**vāṇijānaṃ vasanaṭṭhānaṃ**”ti āha. Bhaṇḍapuṭe bhindanti mocenti etthāti **puṭabhedananti** ayamettha atthoti āha “**bhaṇḍapuṭe -pa- vuttaṃ hoti**”ti.

Ca-kārattho samuccayattho **vā-saddo**.

153. **Kāḷakaṇṇī sattāti** attanā kaṇhadhammabahulatāya paresaṇca kaṇhavipākānatthanibbattinimittatāya “kāḷakaṇṇī”ti laddhanāmā parūpaddavakarā appesakkhasattā. **Tanti** Bhagavantam. **Pubbaṇhasamayanti** pubbaṇhe ekaṃ samayaṃ. **Gāmappavisananīhārenāti** gāmappavesananivasanākārena. **Kāyapaṭibaddham katvāti** cīvaram pārupitvā, pattam hatthena gahetvāti attho.

Etthāti etasmiṃ vā sakappitappadese. **Saññateti** sammadeva saññate susaṃvutakāyavācācette.

Pattim dadeyyāti attanā pasutapuññaṃ tāsāṃ devatānaṃ anuppadaḍḍheyya. **“Pūjitā”**ti-ādīsu tadeva pattidānaṃ **pūjā**, anāgate eva upaddave ārakkhasaṃvidhānaṃ **paṭipūjā**. “Yebhuyyena nātimanussā nātīpetānaṃ pattidānādīnā pūjanamānanādīni karonti, ime pana aññātakāpi samānā tathā karonti, tasmā nesaṃ sakkaccaṃ ārakkhā saṃvidhātābā”ti aññamaññaṃ sampavāretvā devatā tattha ussukkaṃ āpajjantīti dassento **“ime”**ti ādimāha. Balikammakaraṇaṃ **mānanaṃ**, sampati uppannaparissayaharaṇaṃ **paṭimānanti** dassetuṃ **“ete”**ti-ādi vuttaṃ.

Sundarāni passatīti sundarāni iṭṭhāni eva passati, na aniṭṭhāni.

154. **Āṇiyo koṭṭetvāti** lahuke dārudaṇḍe gahetvā kavāṭaphalake viya aññamaññaṃ sambandhe kātuṃ āṇiyo koṭṭetvā. Nāvāsankhepena kataṃ **ulumpaṃ**, veḷunaḷādi ke saṅgharitvā valli-ādīhi kalāpavasena bandhitvā kattabbaṃ **kullaṃ**.

Udakaṭṭhānassetam adhivacananti yathāvuttassa yassa kassaci udakaṭṭhānassa etaṃ “aṇṇavan”ti adhivacanaṃ, samuddassevāti adhippāyo. **Saranti idha nadī adhippetā** sarati sandatīti katvā. **Gambhīravitthataṃ** agāḍhaṭṭhena gambhīraṃ, sakalalokattayabyāpitāya vitthataṃ. **Visajjāti** anāsajja appatvā. **Pallalāni** tesāṃ ataraṇato. **Vināyeva kullenāti** īdisaṃ udakaṃ kullena īdisena vinā eva **tiṇṇā medhāvino janā**, taṇhāsaraṃ pana ariyamaggasaṅkhataṃ setuṃ katvā nittiṇṇāti yojanā.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Ariyasaccakathāvaṇṇanā

155. **Mahāpanādassa** rañño. **Pāsādakotiyaṃ katagāmoti** pāsādassa patitathupikāya paṭiṭṭhitaṭṭhāne niviṭṭhagāmo. **Ariyabhāvakarānanti** ye paṭivijjhanti, tesam ariyabhāvakarānam nimittassa kattubhāvūpacāravaseneva vuttam. Tacchāvipallāsabhūtabhāvena **saccānam**. Anubodho pubbhāgiyaṃ ñānam, paṭivedho maggañāṇena abhisamayo, tattha yasmā anubodhapubbako paṭivedho anubodhena vinā na hoti, anubodhopi ekacco paṭivedhena sambandho, tadubhayābhāva hetukaṇca vaṭṭeva saṃsaraṇam, tasmā vuttam pāliyaṃ “ananubodhā -pa-tumhākaṇcā”ti. Paṭisandhiggahaṇavasena bhavato bhavantarūpagamanam **sandhāvanam**, aparāparam cavanupapajjanavasena saṅcaraṇam **saṃsaraṇanti** āha “**bhavato**”ti-ādi. Sandhāvitasam saritapadānam kammaśādhanaṃ sandhāyāha “**mayā ca tumhehi cā**”ti paṭhamavikappe. Dutiyavikappe pana bhāvasādhanaṃ hadaye katvā “**mamañceva tumhākaṇcā**”ti yathārutavaseneva vuttam. **Nayanasamatthāti** pāpanasamatthā, dīgharajjunā baddhasakuṇam viya rajjuhattho puriso desantaraṃ taṇhārajjunā baddham sattasantānam abhisankhāro bhavantaraṃ neti etāyāti **bhavanetti**, taṇhā, sā ariyamaggasatthena suṭṭhu hatā chinnāti **bhavanettisamūhatā**.

Anāvattidhammasambodhiparāyaṇavaṇṇanā

156. **Dve gāmā** “nātikā”ti evam laddhanāmo, ña-kārassa cāyam na-kārādesena niddeso “animittā na nāyare”ti-ādīsu¹ viya. Tenāha “**ñātigāmake**”ti. **Giṇjakā** vuccanti iṭṭhakā, giṇjakāhi eva kato āvasathoti **giṇjakāvasatho**. So kira āvāso yathā sudhāparikammena sampayojanam natthi, evam iṭṭhakāhi eva cinitvā chādetvā kato. Tena vuttam “**iṭṭhakāmaye āvasathe**”ti. Tulādaṇḍakavāṭaphalakāni pana dārumayāneva.

157. **Oram** vuccati kāmādhātu, paccayābhāvena tam oram bhajantīti **orambhāgiyāni**, orambhāgassa vā hitāni **orambhāgiyāni**. Tenāha “**heṭṭhābhāgiyānan**”ti-ādi. **Tīhi maggehi**ti heṭṭhimehi tīhi maggehi.

1. Visuddhi 1. 228; Saṃ 1. 39; Jātaka-Ṭīha 2. 52 piṭṭhesu.

Tehi pahātabbatāya hi nesaṃ saṃyojanānaṃ orambhāgiyatā.
 Orambhaññiyāni vā **orambhāgiyāni** vuttāni niruttinayena. Idāni
 byatirekamukhena nesaṃ orambhāgiyabhāvaṃ vibhāvetuṃ “**tatthā**”ti-ādi
 vuttaṃ. Vikkhambhitāni samatthatāvighātena puthujjanānaṃ, samucchinnāni
 sabbaso abhāvena ariyānaṃ rūpārūpabhavūpapattiyā vibandhāya na hontīti
 vuttaṃ “**avikkhambhitāni asamucchinnāni**”ti. **Nibbattavasenā**ti
 paṭisandhiggahaṇavasena. **Gantuṃ na denti**
 mahaggaṭagāmikammāyūhanassa vinibandhanato. **Sakkāyadiṭṭhi-ādīni tīni**
 saṃyojanāni kāmaccchandabyāpādā viya mahaggaṭūpapattiyā
 avinibandhabhūtānapi kāmabhavūpapattiyā visesapaccayattā **tattha**
 mahaggatabhave **nibbattampi** tannibbattihetukammaparikkhaye
 kāmabhavūpapattipaccayatāya mahaggatabhavato **ānetvā puna idheva**
 kāmabhave eva **nibbattāpenti**, tasmā **sabbāpini** pañcapi saṃyojanāni
orambhāgiyāni eva. **Paṭisandhivasena anāgamanasabhāvā**ti
 paṭisandhiggahaṇavasena tasmā lokā idha na āgamanasabhāvā.
 Buddhadassanatheradassanadhammassavanānaṃ panatthāya’ssa āgamanam
 anivāritam.

Kadāci karahaci uppattiyā saviraḷākāratā, **pariyuṭṭhānamandatāya**
 abahalatāti **dvedhāpi tanubhāvo**. **Abhiñhanti** bahuso. **Bahalabahalāti**
 tibbatibbā. Yattha uppajjanti, taṃ santānaṃ maddantā, pharantā, sādhentā,
 andhakāraṃ karontā uppajjanti, dvīhi pana maggehi pahīnattā **tanukatanukā**
 mandamandā **uppajjanti**. “**Puttadhītarō hontī**”ti idaṃ akāraṇaṃ. Tathā hi
 aṅgapaccaṅgaparāmasanamattenapi te honti. **Idanti** “rāgadosamohānaṃ
 tanuttā”ti idaṃ vacanaṃ. **Bhavatanukavassenā**ti appakabhavavasena. Tanti
 mahāsivattherassa vacanaṃ paṭikkhittanti sambandho. Ye bhavā ariyānaṃ
 labbhanti, te paripuṇṇalakkaṇabhavā eva. Ye na labbhanti, tattha kīdisaṃ
 taṃ bhavatanukaṃ, tasmā ubhayathāpi bhavatanukassa asambhavo evāti
 dassetuṃ “**esātāpannassā**”ti-ādi vuttaṃ. **Aṭṭhame bhavē bhavatanukaṃ**
natthi aṭṭhamasseva bhavassa sabbasseva abhāvato. Sesesupi eseva nayo.

Kāmāvacaralokaṃ sandhāya vuttaṃ itarassa lokassa vasena tathā
 vattuṃ asakkuṇeyyattā. Yo hi sakadāgāmī devamanussalokesu
 vomissakavasena nibbattati, sopi kāmabhavavaseneva paricchinditabbo.
 Bhagavatā ca kāmaloce ṭhatvā “sakideva imaṃ lokaṃ

āgantvā”ti vuttam, “imaṃ lokam āgantvā”ti ca iminā pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekova gahito. Ekacco hi idha sakadāgāmiphalaṃ patvā idheva parinibbāyati, ekacco idha patvā devaloke parinibbāyati, ekacco devaloke patvā tattheva parinibbāyati, ekacco devaloke patvā idhūpapajjitvā parinibbāyati, ime cattāro idha na labbhanti. Yo pana idha patvā devaloke yāvatāyukaṃ vasitvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyati, ayamidha adhippeto. Aṭṭhakathāyaṃ pana imaṃ lokanti kāmabhavo adhippetoti imamatthaṃ vibhāvetum “**sace hī**”ti-ādinā aññaṃyeveva catukkaṃ **dassitaṃ**.

Catūsu -pa- sabhāvoti attho apāyagamanīyānaṃ pāpadhammānaṃ sabbaso pahīnattā. **Dhammaniyāmenāti** maggadhammaniyāmena. **Niyato** uparimaggādhigamassa avassambhāvibhāvato. Tenāha “**sambodhiparāyaṇo**”ti.

Dhammādāsadhammapariyāyavaṇṇanā

158. **Tesaṃ tesaṃ ñāṇagatinti** tesaṃ tesaṃ sattānaṃ “asuko sotāpanno, asuko sakadāgāmī”ti-ādinā taṃtaṃñāṇādhigamaṇaṃ. **Ñāṇūpapattiṃ ñāṇābhisamparāyanti** tato parampi “niyato sambodhiparāyaṇo, sakideva imaṃ lokam āgantvā dukkhassantaṃ karissatī”ti-ādinā ca ñāṇasahitaṃ uppattipaccayabhāvaṃ. **Olokentassa** ñāṇacakkhunā pekkhantassa **kāyakilamathova**, na tena kāci veneyyānaṃ atthasiddhīti adhippāyo. **Cittavihesāti** cittakhedo, sā kilesūpasamhitattā **Buddhānaṃ natthi**. Ādīyati ālokīyati attā etenāti **ādāsaṃ**, dhammabhūtaṃ ādāsaṃ **Dhammādāsaṃ**, ariyamaggañāṇassettaṃ adhivacanaṃ, tena ariyasāvakā catūsu ariyasaccesu viddhastasammohattā attānampi yāthāvato ñatvā yāthāvato byākareyya, tappakāsanato pana dhammapariyāyassa suttassa dhammādāsata veditabbā. **Yena Dhammādāsenāti** idha pana maggadhammameva vadati.

Avecca yāthāvato jānitvā tannimitta-uppannapasādo **aveccapasādo**, maggādhigamena uppannapasādo, so pana yasmā pāsānapabbato viya niccalo, na ca kenaci kāraṇena vigacchati, tasmā vuttam “**acalena accutenā**”ti.

“**Pañcasīlānī**”ti gahaṭṭhavasenetam vuttam tehi ekantapariharaṇīyato. Ariyānam pana sabbāni sīlāni kantāneva. Tenāha “**sabbopi panettha saṁvaro labbhatīyevā**”ti.

Sabbesanti sabbesaṁ ariyānam. **Sikkhāpadāvirodhenā**ti yathā bhūtarocanāpatti na hoti, evaṁ. **Yuttaṭṭhā**neti kātum yuttaṭṭhāne.

Ambapālīgaṇikāvatthuvaṇṇanā

161. Tadā kira vesālī iddhā phītā sabbaṅgasampannā ahosi vepullappattā, tam sandhāyāha “**khandhake vuttanayena vesāliyā sampannabhāvo veditabbo**”ti. Tasmim kira bhikkhusaṅghe pañcasatamattā bhikkhū navā acirapabbajitā ahesum osannavīriyā ca. Tathā hi vakkhati “tattha kira ekacce bhikkhū osannavīriyā”ti-ādi¹. **Satipaccupaṭṭhānatthanti** tesam satipaccupaṭṭhāpanattham. **Saratī**ti kāyādi ke yathāsabhāvato ñāṇasampayuttāya satiyā anussarati upadhāreti. **Sampajānātī**ti samaṁ pakārehi jānāti avabujjhati. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana parato **Satipaṭṭhānavāṇṇanāyam**² āgamissati.

Sabbasaṅgāhakanti sarīragatassa ceva vatthālāṅkāragatassa cāti sabbassa nīlabhāvassa saṅgāhakaṁ vacanam. **Tassevāti** nīlāti sabbasaṅgāhakavasena vutta-atthasseva. **Vibhāgadassananti** pabhedadassanam. Yathā te licchavirājāno apītādivaṇṇā eva keci vilepanavasena pītādivaṇṇā khāyimsu, evaṁ anīlādivaṇṇā eva keci vilepanavasena nīlādivaṇṇā khāyimsūti vuttam “**na tesam pakativāṇṇo nīlo**”ti-ādi. Nīlo maṇi etesūti **nīlamaṇi**, indanīlamahānīlādinīlaratanavinaddhā alaṅkāra. Te kira suvaṇṇaviracitehi maṇi-obhāsehi ekanīlā viya khāyanti. **Nīlamaṇikhacitāti** nīlaratanaparikkhittā. **Nīlavatthaparikkhittāti** nīlavatthanīlakampalaparikkhepā. **Nīlavammikehī**ti nīlakaghaṭaparikkhittehi. **Sabbapadesūti** “pitā hontī”ti-ādisabbapadesu. **Parivaṭṭesīti** paṭighaṭṭesi. Āharanti imasmā rājapurisā balinti **āhāro**, tappattajanapadoti āha “**sāhāranti sajanapadan**”ti. Aṅguliphoṭopi aṅguliya

1. Dī-Ṭṭha 2. 138 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 2. 349; Ma-Ṭṭha 1. 248 piṭṭhesu.

cālanavaseneva hotīti vuttaṃ “**aṅgulim cālesun**”ti. **Ambakāyāti** mātugāmena. Upacāravacanañhetam itthīsu, yadidaṃ “ambakā mātugāmo jananikā”ti.

Avalokethāti apavattitvā olokanam oloketha. Tam pana apavattitvā olokanam anu anu dassanam hotīti āha “**punappunam passathā**”ti. **Upanethāti** “yathāyaṃ Licchavirājaparisā sobhātisayena yuttā, evaṃ Tāvatisaparisā”ti upanayaṃ karotha. Tenāha “**tāvatiṃsehi samake katvā passathā**”ti.

“Upasaṃharatha bhikkhave Licchaviparisam Tāvatisasadisaṃ”ti nayidaṃ nimittaggāhe niyojanaṃ, kevalam pana dibbasampattisadisā etesaṃ rājūnaṃ issariyasampattīti anupubbikathāya saggasampattikathānaṃ viya daṭṭhabbam. Tesu pana bhikkhūsu ekaccānaṃ tattha nimittaggāhopi siyā, tam sandhāya vuttaṃ “**nimittaggāhe uyyojetī**”ti. **Hitakāmatāya** tesam bhikkhūnaṃ yathā Āyasmato Nandassa hitakāmatāya saggasampattidassanaṃ. Tenāha “**tatra kirā**”ti-ādi. **Osannavīriyāti** sammāpaṭipattiyaṃ avasannavīriyā, ossaṭṭhavīriyā vāti attho. **Aniccalakkhaṇavibhāvanatthanti** tesam rājūnaṃ vasena bhikkhūnaṃ aniccalakkhaṇavibhūtabhāvattham.

Veḷuvagāmaṃavassūpagamanavaṇṇanā

163. **Samīpe veḷuvagāmoti**¹ pubbaṇham vā sāyanham vā gantvā nivattanayogye āsannaṭṭhāne niviṭṭho parivāragāmo. **Saṅgammāti** sammā gantvā. **Assāti** Bhagavato.

164. **Pharusoti** kakkhaḷo, garutaroti attho. **Visabhāgarogoti** dhātuvisabhāgatāya samuṭṭhito bahalatararogo, na ābādhamattam. **Ñāṇena paricchinditvāti** vedanānaṃ khaṇikataṃ, dukkhataṃ, attasuññatañca yāthāvato ñāṇena paricchiṇṇa parituletvā. **Adhivāsesīti** tā abhibhavanto yathāparimadditākārasallakkhaṇena attani āropetvā vāsesi, na tāhi abhibhuyyamāno. Tenāha “**avihaññamāno**”ti-ādi. **Adukkhiyamānoti** cetodukkhavasena

1. Pāṭaligāmo (Ka)

adukkiyamāno, kāyadukkhaṃ pana “natthi”ti na sakkā vattuṃ. Asati hi tasmim̐ adhivāsanaṃ eva asambhavoti. **Anāmantetvā**ti anālapitvā. **Anapaloketvā**ti avissajjitvā. Tenāha “**ovādānusāsaniṃ adatvāti vuttaṃ hoti**”ti. **Pubbabhāgavīriyenā**ti phalasamāpattiyā parikkammavīriyena. **Phalasamāpattivīriyenā**ti phalasamāpattisampayuttavīriyena. **Vikkhambhetvā**ti vinodetvā. Yathā nāma pupphanasamaye campakādirukkhe vekhe dinne yāva so vekho nāpanīyati, tāvassa pupphanasamatthata vikkhambhitā vinoditā hoti, evameva yathāvuttavīriyavekhaḍānena tā vedanā satthusarīre yathāparicchinnaṃ kālaṃ vikkhambhitā vinoditā ahesuṃ. Tena vuttaṃ “**vikkhambhetvāti vinodetvā**”ti. **Jīvitampi jīvitasāṅkhāro** kammunā saṅkharīyatīti katvā. **Chijjamānaṃ** virodhipaccayasamāyogena payogasampattiyā **ghaṭetvā ṭhapīyati**. **Adhiṭṭhāyati** adhiṭṭhānaṃ katvā. Tenāha “**dasamāse mā uppajjitthāti samāpattim̐ samāpajji**”ti. Taṃ pana “**adhiṭṭhānaṃ, pavattanaṃ**”ti ca vattabbaṃ arahatīti vuttaṃ “**adhiṭṭhahitvā pavattetvā**”ti.

Khaṇikasamāpattīti tādisaṃ pubbābhisaṅkhāraṃ akatvā ṭhānaṃ samāpajjitabbasamāpatti. **Puna sarīraṃ vedanā ajjhottharati** savisesapubbābhisaṅkhārassa akatattā. Rūpasattaka-arūpasattakāni **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu**¹ vitthāritanayena veditabbāni. **Suṭṭhu vikkhambheti** pubbābhisaṅkhārassa sātisaṃyattā. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yathā nāma**”ti-ādi vuttaṃ. **Apabyūḷhoti** apanīto. **Cuddasahākārehi sannetvā**ti tesameva rūpasattaka-arūpasattakānaṃ vasena cuddasahi pakārehi vipassanācittaṃ, sakalameva vā attabhāvaṃ visabhāgarogasaṅjanitalūkhabhāvanirogakaraṇāya sinehetvā **na uppajjiyeva sammāsambuddhena sātisaṃyasaṃpattivegena** suvikkhambhitattā.

Gilāno hutvā puna vuṭṭhitoti pubbe gilāno hutvā puna tato gilānabhāvato vuṭṭhito. Madhurakabhāvo nāma sarīrassa thambhitattaṃ, taṃ pana garubhāvapubbakanti āha “**saṅjātagarubhāvo saṅjātathaddhabhāvo**”ti. “**Nānākārato na upaṭṭhahanti**”ti iminā disāsammohopi me

1. Visuddhi-Ṭī 2. 405, 413 piṭṭhesu.

ahosi sokabalenāti dasseti. **Satipaṭṭhānādiddhammā**ti kāyānupassanādayo anupassanādhammā pubbe vibhūtā hutvā upaṭṭhahantāpi idāni mayhaṃ **pākaṭā na honti**.

165. **Abbhantaram karoti nāma** attaniyeva ṭhapanato. **Puggalam abbhantaram karoti nāma** samānattatāvasena dhammena pubbe tassa saṅgaṇhato. **Daharakāle**ti attano daharakāle. **Kassaci akathetvā**ti kassaci attano antevāsikassa upanigūhabhūtaṃ ganthaṃ akathetvā. **Muṭṭhiṃ katvā**ti muṭṭhigataṃ viya rahasibhūtaṃ katvā. Yasmim vā naṭṭhe sabbo taṃmūlako dhammo vinassati, so ādito mūlabhūto dhammo, mussati vinassati dhammo etena naṭṭhenāti **muṭṭhi**, taṃ tathārūpaṃ muṭṭhiṃ katvā pariharitvā **ṭhapitaṃ kiñci natthīti** dasseti.

Ahamevāti avadhāraṇaṃ bhikkhusaṃghapariharaṇassa aññasādhāraṇicchādassanattamaṃ, avadhāraṇena pana vinā **“aḥaṃ bhikkhusaṃghaṇ”**ti-ādi bhikkhu saṃghapariharaṇe ahaṃkāramamaṃkārahāvadassananti daṭṭhabbaṃ. **Uddisitabbaṭṭhenāti** “satthā”ti uddisitabbaṭṭhena. **Mā vā ahesuṃ** bhikkhūti adhippāyo. “Mā vā ahosī”ti vā pāṭho. **Evaṃ na hotīti** “aḥaṃ bhikkhusaṃghaṃ pariharissāmī”ti-ādi-ākārena cittappavatti na hoti. **“Pacchimavaya-anuppattabhāvadīpanattamaṃ vuttan”**ti iminā vayo viya buddhakiccampi pariyositakammanti dīpeti. Sakaṭassa bāhappadese daḷhībhāvāya veṭhadānaṃ¹ **bāhabandho**. Cakkanemisandhīnaṃ daḷhībhāvāya veṭhadānaṃ¹ **cakkabandho**.

Tamatthanti veṭhamissakena maññeti vuttamatthamaṃ. Rūpādayo eva dhammā saviggaho viya upaṭṭhānato rūpanimittādayo, tesaṃ **rūpanimittādīnaṃ**. **Lokiyānaṃ vedanānanti** yāsaṃ nirodhanena phalasamāpatti samāpajjitabbā, tāsaṃ nirodhā phāsu hoti, tathā bālavedanābhitunnasārīrassāpi. **Tadatthāyāti** phalasamāpattivihāratthāya. Dvīhi bhāgehi āpo gato etthāti **dīpo**, oghena parigato hutvā anajjhotthaṭo bhūmibhāgo, idha pana catūhipi ogehi, saṃsāramahogheneva vā anajjhotthaṭo attā “dīpo”ti adhippeto. Tenāha **“mahāsamuddagatā”**ti-ādi. **Attassaraṇāti** attappaṭisaraṇā. **Attagatikāvāti**

1. Vekhadānaṃ (Ka)

attaparāyaṇāva. **Mā aññagatikā**ti aññaṃ kiñci gatiṃ paṭisaraṇaṃ parāyaṇaṃ mā cintayittha. Kasmā? Attā nāmettha paramatthato dhammo abbhantaraṭṭhena, so evaṃ sampādito tumhākaṃ dīpaṃ tāṇaṃ gati parāyaṇanti. Tena vuttaṃ “**dhammadīpā**”ti-ādi. Tathā cāha “attā hi attano nātho, ko hi nātho paro siyā”ti¹. Upadesamattameva hi parasmim paṭibaddham, aññā sabbā sampatti purisassa attādhinā eva. Tenāha Bhagavā “tumhehi kiccaṃ ātappaṃ, akkhātāro Tathāgata”ti². **Tamaggeti** tamayogassa agge tassa atikkantābhāvato. Tenevāha “**ime aggatamā**”ti-ādi. **Mamāti** mama sāsane. **Sabbepi te catusatipaṭṭhānagocarāvāti** catubbidham satipaṭṭhānaṃ bhāvetvā brūhetvā tadeva gocaraṃ attano pavattiṭṭhānaṃ katvā ṭhitā eva **bhikkhū agge bhavissanti**.

Dutiyabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Nimittobhāsakathāvaṇṇanā

166. Anekavāraṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati, tasmā imaṃ vesālippavesanaṃ niyamtvā dassetuṃ “kadā pāvisī”ti pucchitvā āgamanato paṭṭhāya taṃ dassento “**Bhagavā kira**”ti-ādimāha. **Āgatamaggenevāti** pubbe yāva veḷuvagāmakā āgatamaggeneva **paṭinivattento**. **Yathāparicchedenāti** yathāparicchinnakālena. **Tatoti** phalasamāpattito. **Ayanti** idāni vuccamānākāro. **Divāṭṭhānolokaṇāti** parinibbānassa ekantikabhāvadassanaṃ. **Ossaṭṭhoti** viassaṭṭho **āyusaṅkhāro** “sattāhameva mayā jīvitabban”ti.

Jeṭṭhakaniṭṭhabhātikananti sabbeva sabrahmacārino sandhāya vadati.

Paṭipādessāmīti maggapaṭipattiyā niyojessāmi. **Maṇiphalaketi** maṇikhacite pamukhe atthataphalake. **Taṃ paṭhamam dassananti** yaṃ veḷuvane paribbājakarūpena āgatassa siddham dassanaṃ, taṃ paṭhamadassanaṃ. Yaṃ vā anomadassissa Bhagavato vacanaṃ saddahantena tadā abhinīhārakāle

1. Khu 1. 37, 67 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 52 piṭṭhe Dhammapade.

paccakkhato viya tumhākaṃ dassanaṃ siddhaṃ, taṃ paṭhamadassanaṃ.

Paccāgamana cārikanti paccāgamanatthaṃ cārikaṃ.

Sattāhanti accantasāmyoge upayogavacanaṃ. Therassa jāto varakagehaṃ kira itaragehato vivekaṭṭhaṃ, vivaṭaṅgaṇaṇca, tasmā devabrahmānaṃ upasaṅkamanayogyanti “**jāto varakaṃ paṭijaggathā**”ti vuttaṃ. **Soti** Uparevato. **Taṃ pavattinti** tattha vasitukāmatāya vuttaṃ taṃ.

“Jānantāpi Tathāgatā pucchanti”ti¹ iminā nīhārena **thero “ke tumhe”**ti pucchi. “Tvaṃ catūhi mahārājehi mahantataro”ti puṭṭho attano mahattaṃ satthu upari pakkhipanto “**ārāmikasadisā ete upāsike amhākaṃ satthuno**”ti āha. Sāvakasampattikittanampi hi atthato satthu sampattiṃyeva vibhāveti.

Sotāpattiphale paṭiṭṭhāyāti therassa desanānubhāvena, attano ca upanissayasampattiyaṃ nāṇassa paripakkattā sotāpattiphale paṭiṭṭhahitvā.

Ayanti yathāvuttā. **Etthāti** “Vesāliṃ piṇḍāya pāvisi”ti etasmiṃ vesālipaveśe. **Anupubbī kathāti** anupubbādīpanī kathā.

167. **Udenayakkhassa cetiyaṭṭhāneti** udenassa nāma yakkhassa āyatanabhāvena iṭṭhakāhi cite mahājanassa cittikataṭṭhāne. **Katavihāro**ti Bhagavantaṃ uddissa katavihāro. **Vuccatī**ti purimavohārena “udenacetian”ti vuccati. **Gotamakādīsūpī**ti “Gotamakacetian”ti evamādisūpi. **Eseva nayoti** cetiyaṭṭhāne katavihārabhāvaṃ atidi sati. **Vaḍḍhitāti** bhāvanāpāripūrivaseṇa paribrūhitā. **Punappunaṃ katāti** bhāvanāya bahulīkaraṇeṇa aparāparaṃ pavattitā. **Yuttayānaṃ viya katāti** yathā yuttamājaññayānaṃ chekena sārathinā adhiṭṭhitaṃ yathāruci pavattati, evaṃ yathārucipavattirahataṃ gamitā. **Paṭiṭṭhānaṭṭhena**ti adhiṭṭhānaṭṭhena. **Vatthu viya katāti** sabbaso upakkilesavisodhanena iddhivisayatāya pavattiṭṭhānabhāvato suvisodhitaparissayavatthu viya katā. **Adhiṭṭhitāti** paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena taṃtaṃ adhiṭṭhānayogyatāya

1. Vi 1. 7, 114 piṭṭhesu.

ṭhapitā. **Samantato citāti** sabbabhāgena bhāvanupacayaṃ gamitā. Tenāha “**suvaddhitā**”ti. **Suṭṭhu samāraddhāti** iddhibhāvanāya sikhāppattiyā sammadeva saṃsevitā.

Aniyamenāti “yassa kassaci”ti aniyamavacanena. **Niyametvāti** “tathāgatassā”ti sarūpadassanena niyametvā. **Āyuppamāṇanti** paramāyuppamāṇaṃ vadati, tasseva gahaṇe kāraṇaṃ **brahmajālasuttavaṇṇanāyaṃ**¹ vuttanayeneva veditabbaṃ. Mahāsivattothero pana “Mahābodhisattānaṃ carimabhava paṭisandhidāyino kammaassa asaṅkhyeyyāyukatāsāṃvattanasamatthataṃ hadaye ṭhapetvā Buddhānaṃ āyusaṅkhārassa parissayavikkhambhanasamatthataṃ pāliyaṃ āgatā evāti imaṃ Bhaddakappameva tiṭṭheyyā”ti avoca. “**Khaṇḍiccādīhi abhibhuyyati**”ti etena yathā iddhibalena jarāya na paṭighāto, evaṃ tena maraṇassapi na paṭighātoti atthato āpannamevāti. “Kva saro khitto, kva ca nipatito”ti aññathā vuṭṭhitenāpi theravādena aṭṭhakathāvacanameva samatthitanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**so na ruccati -pa- niyamitan**”ti.

Pariyuṭṭhitacittoti yathā kiñci atthānatthaṃ sallakkhetuṃ na sakkā, evaṃ abhibhūtacitto. So pana abhibhavo mahatā udakoghena appakassa udakassa ajjhottharaṇaṃ viya ahoṣīti vuttaṃ “**ajjhotthatacitto**”ti. **Aññopīti** therato, ariyeḥi vā aññopī yo koci **puthujjano**. Puthujjanaggahaṇaṇcetta yathā sabbena sabbaṃ appahīnavipallāso Mārena pariyuṭṭhitacitto kiñci atthaṃ sallakkhetuṃ na sakkoti, evaṃ thero Bhagavatā kataṃ nimittobhāsaṃ sabbaso na sallakkhesīti dassanatthaṃ. Tenāha “**Māro hī**”ti-ādi. **Cattāro vipallāsāti** asubhe “subhaṇ”ti saññāvipallāso, cittavipallāso, dukkhe “sukhaṇ”ti saññāvipallāso, cittavipallāsoti ime cattāro vipallāsā. **Tenāti** yadipi itare aṭṭha vipallāsā pahīnā, tathāpi yathāvuttānaṃ catunnaṃ vipallāsānaṃ appahīnabhāvena. **Assāti** therassa. **Maddatīti** phusanamattena maddanto viya hoti, aññathā tena maddite sattānaṃ maraṇameva siyā. **Kiṃ sakkhissati**, na sakkhissatīti adhippāyo.

1. Dī-Ṭṭha 1. 102; Dī-Ṭī 1. 156 piṭṭhesu.

Kasmā na sakkhissati, nanu esa aggasāvakassa kucchim paviṭṭhoti? Saccam paviṭṭho, tañca kho attano ānubhavadassanattam, na vibādhanādhippāyena. Vibādhanādhippāyena pana idha “kim sakkhissatī”ti vuttam hadayamaddanassa adhigatattā. **Nimittobhāsanti** ettha “tiṭṭhatu Bhagavā kappan”ti sakalakappam avatṭhānayaāca nāya “yassa kassaci ānanda cattāro iddhipādā bhāvitā”ti-ādinā aññāpadesena attano caturiddhipādabhāvanānubhāvena kappam avatṭhāna samatthatāvasena saññuppādanam **nimittam**, tathā pana pariyāyam muñcitvā ujukamyeva attano adhippāyavibhāvanam **obhāso**. **Jānantoyeva vāti** mārena pariyuṭṭhitabhāvam jānanto eva. Attano aparādhahetuto sattānam soko tanuko hoti, na balavāti āha “**dosāropanena sokatanukaraṇatthan**”ti. Kim pana thero mārena pariyuṭṭhitacittakāle pavattim pacchā jānātīti? Na jānāti sabhāvena, buddhānubhāvena pana anujānāti.

Mārayācanakathāvaṇṇanā

168. **Anatthe niyojento** guṇamāraṇena māreti, virāgavibandhanena vā jātinimittatāya tattha tattha jātam jātam mārento viya hotīti “**māretīti Māro**”ti vuttam. Ativiya pāpatāya **pāpimā**. Kaṇhadhammehi samannāgato **kaṇho**. Virāgādiguṇanam antakaraṇato **antako**. Sattānam anattāhāvahapaṭipattim na muccatīti **namuci**. Attano mārapāsenā pamatte bandhati, pamattā vā bandhū etassatī **pamattabandhu**. Sattamasattāhato param satta ahāni sandhāyāha “**aṭṭhame sattāhe**”ti na pana pallaṅkasattāhādi viya niyatakiccassa aṭṭhamasattāhassa nāma labbhanato. Sattamasattāhassa hi parato ajapālanigrodhamūle mahābrahmuno, sakkassa ca devarañño paṭiññātadhammadesanam bhagavantam ñatvā “idāni satte dhammadesanāya mama visayam atikkamāpessatī”ti sañjātadomanasso hutvā ṭhito cintesi “handā dānāham nam upāyena parinibbāpessāmi, evamassa manoratho aññathattam gamissati, mama ca manoratho ijjhissatī”ti. Evam pana cintetvā bhagavantam upasaṅkamitvā ekamantam ṭhito “parinibbātu dāni bhante Bhagavā”ti-ādinā parinibbānam yāci, tam sandhāya vuttam “**aṭṭhame sattāhe**”ti-ādi. Tattha **ajjāti** āyusaṅkhārossajjanadivasam sandhāyāha. Bhagavā cassa abhisandhim

jānantopi taṃ anāvikatvā parinibbānassa akālabhāvameva pakāśento yācanam paṭikkhipi. Tenāha “**na tāvāhan**”ti-ādi.

Maggavasena viyattāti saccasampañivedhaveyyattiyena byattā. **Tatheva vinītāti** maggavasena kilesānam samucchadavinayanena vinītā. **Tathā visāradāti** ariyamaggādhigameneva satthusāsane vesārajappattiyā visāradā, sārājjakarānam dīṭṭhivicikicchādipāpadhammānam vigamena visāradabhāvaṃ pattāti attho. Yassa sutassa vasena vaṭṭadukkhato nissaraṇam sambhavati, taṃ idha ukkaṭṭhaniddesena “sutan”ti adhippetanti āha “**tepiṭakavasena**”ti. Tiṇṇam piṭakānam samūho **tepiṭakam**, tiṇi vā piṭakāni tipiṭakam, tipiṭakameva **tepiṭakam**, tassa vasena. **Tamevāti** yaṃ taṃ tepiṭakam sotabbabhāvena “sutan”ti vuttam, tameva. **Dhammanti** pariyattidhammam. **Dhārentīti** suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasam viya avinassantam katvā suppaṇṇasupavattibhāvena dhārenti hadaye ṭhapenti. Iti pariyattidhammavasena bahussutadhammadharabhāvaṃ dassetvā idāni paṭivedhadhammavasenapi taṃ dassetuṃ “**atha vā**”ti-ādi vuttam. **Ariyadhammassāti** maggaphaladhammassa, navavidhassāpi vā lokuttaradhammassa. **Anudhammabhūtanti** adhigamāya anurūpadhammabhūtam. **Anucchavikapāṭipadanti** ca teme vā vipassanādhammamāha, chabbidhā visuddhiyo vā. **Anudhammanti** tassā yathāvuttapaṭipadāya anurūpaṃ abhisallekhitam appicchatādidhammam. **Caraṇasīlāti** samādāya pavattanasīlā. Anu maggaphaladhammo etissāti vā **anudhammā**, vuṭṭhānagāminivipassanā, tassā caraṇasīlā. **Attano ācariyavādanti** attano ācariyassa Sammāsambuddhassa vādam. Sadevakassa lokassa ācārasikkhāpanena ācariyo, bhagavā. Tassa vādo, catusaccadesanā.

Ācikkhissantīti-ādito kathessanti, attanā uggahitaniyāmena pare uggaṇhāpessantīti attho. **Desessantīti** vācessanti, pālīm sammā pabodhessantīti attho. **Paññāpessantīti** pajānāpessanti, saṅkāpessantīti attho. **Paṭṭhapessantīti** pakārehi ṭhapessanti, pakāsessantīti attho. **Vivarissantīti** vivaṭam karissantīti. **Vibhajissantīti** vibhattam karissantīti. **Uttānim karissantīti** anuttānam gambhīram uttānam pākātam karissantīti. **Saha dhammenāti** ettha **dhamma**-saddo kāraṇapariyāyo “hetumhī nāṇam

dhammapaṭisambhidā”ti-ādīsu¹ viyāti āha “**sahetukena sakāraṇena vacanenā**”ti. **Sappāṭihāriyanti** sanissaraṇaṃ, yathā paravādaṃ bhañjitvā sakavādo paṭiṭṭhahati, evaṃ hetudāharaṇehi yathādhigatamatthaṃ sampādetvā dhammaṃ kathessanti. Tenāha “**niyyānikaṃ katvā dhammaṃ desessanti**”ti, navavidhaṃ lokuttaradhammaṃ pabodhessanti attho. Ettha ca “paññāpessanti”ti-ādīhi chahi padehi cha atthapadāni dassitāni, ādito pana dvīhi padehi cha byañjanapadāni. Ettāvataṃ tepiṭakaṃ Buddhavacanaṃ samvaṇṇanāyena saṅgahetvā dassitaṃ hoti. Vuttañhetam **nettiyaṃ** “dvādasapadāni suttaṃ, taṃ sabbaṃ byañjanañca attho cā”ti².

Sikkhattayasaṅgahitanti adhisīlasikkhādisikkhattayasaṅgahaṇaṃ. **Sakalaṃ sāsanaabrahmacariyanti** anavasesaṃ satthusāsanabhūtaṃ seṭṭhacariyaṃ. **Samiddhanti** sammadeva vaḍḍhitaṃ. **Jhānassādavasenāti** tehi tehi bhikkhūhi samadhigatajhānasukhavasena. **Vuddhippattanti** ulārapaṇiṭabhāvagamanena sabbaso parivuddhimupagataṃ. **Sabbapāliphullaṃ viya abhiññāsampattivasena** abhiññāsampadāhi sāsanaabhivuddhiyā matthakappattito. **Paṭiṭṭhitavasena**ti paṭiṭṭhānavasena, paṭiṭṭhappattiyāti attho. Paṭivedhavasena bahuno janassa hi tanti bāhujaññaṃ. Tenāha “**bahujanābhisamayavasena**”ti. Puthuputhulaṃ bhūtaṃ jātaṃ, puthu vā puthuttaṃ bhūtaṃ pattanti **puthubhūtaṃ**. Tenāha “**sabbākāra-pa-pattan**”ti. **Suṭṭhu pakāsanti** suṭṭhu sammadeva ādikalyāṇādibhāvena paveditaṃ.

Āyusaṅkhāra-ossajjanavaṇṇanā

169. **Satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvāti** ayaṃ kāyādivibhāgo attabhāvasaṇṇito dukkhabhāro mayā ettakaṃ kālāṃ vahito, idāni pana na vahitabbo, etassa avahanatthaṃ cirataraṃ kālāṃ ariyamaggasambhāro sambhato, svāyaṃ ariyamaggo paṭividdho, yato ime kāyādayo asubhādito sammadeva pariññātā, catubbidhampi sammāsatiṃ yathātathaṃ visaye suṭṭhu upaṭṭhitaṃ katvā. **Ñāṇena paricchinditvāti** yasmā imassa attabhāvasaṇṇitassa dukkhabhāraṃ vahane payoanabhūtaṃ attahitaṃ tāva mahābodhimūle eva parisamāpitaṃ, parahitaṃ pana buddhaveneyyavinayaṇaṃ parisamāpitabbaṃ,

1. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

2. Khu 10. 1 piṭṭhe.

taṃ idāni māsattayeneva parisamāpanaṃ pāpuṇissati, tasmā abhāsi
 “visākhapuṇṇamāyaṃ parinibbāyissāmī”ti, evaṃ Buddhañāṇena
 paricchinditvā sabbabhāgena nicchayaṃ katvā. **Āyusaṅkhāraṃ vissajjīti**
 āyuno jīvitassa abhisaṅkhārakaṃ phalasamāpattidhammaṃ “na
 samāpajjissāmī”ti vissajji taṃvissajjaneneva tena abhisaṅkhariyamānaṃ
 jīvitasāṅkhāraṃ “nappavattessāmī”ti vissajji. Te nāha **“tatthā”**ti-ādi.
 Ṭhānamahantatāyapi pavatti-ākāramahantatāyapi **mahanto pathavīkampō**.
 Tattha ṭhānamahantatāya bhūmicālassa mahattaṃ dassetuṃ **“tadā kira -pa-
 kampitthā”**ti vuttaṃ. Sā pana jātikkhettabhūtā dasasahassī lokadhātu eva, na
 yā kāci, yā mahābhinihāramahājāti-ādisupi kampittha. Tadāpi tattikāya eva
 kampane kiṃ kāraṇaṃ? Jātikkhettabhāvena tasseva ādito pariggahassa
 katattā. Pariggahakaraṇaṇcassa dhammatāvasena veditabbaṃ. Tathā hi
 purimabuddhānampi tāvatakameva jātikkhettaṃ ahosi. Tathā hi vuttaṃ
 “dasasahassī lokadhātū, nissaddā honti nirākulā -pa- mahāsamuddo ābhujati,
 dasasahassī pakampatī”ti ca ādi¹. Udakapariyantaṃ katvā
 chappakārapavedhanena avītarāge bhīmsetīti bhīmsano, so eva **bhīmsanakoti**
 āha **“bhayajanako”**ti. **Devabheriyoti** devadundubhisaddassa
 pariyaavacanamattaṃ. Na cettha kāci bherī “devadundubhī”ti adhippetā,
 atha kho uppātabhāvena labbhamāno ākāśagato nigghosāsaddo. Tenāha
“devo”ti-ādi. **Devoti** megho. Tassa hi acchabhāvena ākāśassa vassābhāvena
 sukkhagajjitasaññite sadde niccharante devadundubhisamaññā. Tenāha
“devo sukkhagajjitaṃ gajji”ti.

Pītivegavissatṭhanti “evaṃ cirataraṃ kālaṃ vahito ayaṃ
 attabhāvasaññito dukkhabhāro, idāni nacirasseva nikkhipissatī”ti
 sañjātasomanasso bhagavā sabhāveneva pītivegavissatṭhaṃ **udānaṃ udānesi**.
 Evaṃ pana udānentena ayampi attho sādhitō hotīti dassanattamaṃ
 aṭṭhakathāyaṃ **“kasmā”**ti-ādi vuttaṃ.

Tulīyatīti **tulanti tula**-saddo kammasāadhanoti dassetuṃ **“tulitaṃ”**ti
 vuttaṃ. Appānubhāvātāya paricchinnaṃ. Tathā hi taṃ parito
 khaṇḍitabhāvena “parittan”ti vuccati. Paṭipakkhaviikkhambhanato
 dīghasantānatāya,

1. Khu 4. 313 piṭṭhe Buddhavaṃse.

vipulaphalatāya ca **na tulaṃ** na paricchinnāṃ. Yehi kāraṇehi pubbe avisesato mahaggatāṃ “atulaṃ”ti vuttaṃ, tāni kāraṇāni rūpāvacarato āruppassa sātisayāni vijjantīti “**arūpāvacaraṃ atulaṃ**”ti vuttaṃ, itarañca “**tulaṃ**”ti, **appavipākāṃ** tīsupi kammesu yaṃ tanuvipākāṃ hīnaṃ, taṃ **tulaṃ**. **Bahuvipākanti** yaṃ mahāvipākāṃ paṇītaṃ, taṃ **atulaṃ**. Yaṃ panettha majjhimāṃ, taṃ hīnaṃ, ukkaṭṭhanti dvidhā bhinditvā dvīsu bhāgesu pakkhipitabbaṃ. **Hīnattikavaṇṇanāyaṃ**¹ vuttanayeneva appabahuvipākataṃ niddhāretvā tassa vasena tulātulabhāvo veditabbo. Sambhavati etasmāti **sambhavoti** āha “**sambhavassa hetubhūtaṃ**”ti. **Niyakajjhataratoti** sasantānadhammesu vipassanāvasena, gocarāsevanāya ca nirato. Savipākāṃ samānaṃ pavattivipākamattadāyikammaṃ savipākaṭṭhena **sambhavaṃ**. Na ca taṃ kāmādhivā bhisaṅkhārakanti tato visesanatthaṃ “sambhavan”ti vatvā “**bhavasāṅkhāraṇ**”ti vuttaṃ. **Ossajjīti** ariyamaggena avassajji. **Kavacaṃ viya** attabhāvaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ attani sambhūtattā **attasambhavaṃ kilesaṇca abhindīti** kilesabhedasahabhāvikkammossajjanaṃ dassento tadubhayassa kāraṇamavoca “**ajjhatarato samāhito**”ti.

Tīrentoti “uppādo bhayaṃ, anuppādo khemaṃ”ti-ādinā vīmaṃsanto. “Tulento tīrento”ti-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**pañcakkhandhā**”ti-ādiṃ vatvā bhavasāṅkhārassa avassajjanākāraṃ sarūpato dassesi. “**Evaṃ**”ti-ādinā pana **udānavāṇṇanāyaṃ**² ādito vuttamatthaṃ nigamanavasena dassesi.

Mahābhūmicālavaṇṇanā

171. **Yanti** karaṇe vā adhikaraṇe vā paccattavacananti adhippāyena āha “**yana samayena, yasmīṃ vā samaye**”ti. **Ukkhepakavātāti** udakasandhārahakavātaṃ upacchinditvā ṭhitaṭṭhānato khepakavatā. “**Saṭṭhi -pa-bahalan**”ti idaṃ tassa vātassa ubbedhappamāṇameva gahetvā vuttaṃ āyāma vitthā rato pana dasasahassacakkavāḷappamāṇampi udakasandhārahakavātaṃ upacchindatiyeva. **Ākāseti** pubbe vātena patiṭṭhitokāse. **Puna vātoti** ukkhepakavāte tathākatvā vigate udakasandhārahakavāto puna

1. Abhi-Ṭṭha 1. 87 piṭṭhe.

2. Udāna-Ṭṭha 6 piṭṭhe.

ābandhitvā gaṇhāti yathā taṃ udakaṃ na bhassati, evaṃ utthambhentaṃ ābandhanavitānavasena bandhitvā gaṇhāti. **Tato udakaṃ uggacchatīti** tato ābandhitvā gahaṇato tena vātena utthambhitaṃ udakaṃ uggacchati upari gacchati. **Hotiyevāti** antarantarā hotiyeva. **Bahalabhāvenāti** mahāpathaviyā mahantabhāvena. Sakalā hi mahāpathavī tadā oggacchati, uggacchati ca, tasmā kampanaṃ **na paññāyati**.

Ijghanassāti icchitatthasijghanassa. **Anubhavitabbassa** issariyasampatti-ādikassa. **Parittāti** paṭiladdhamattā nātisubhāvitā. Tathā ca bhāvanā balavatī na hotīti āha “**dubbala**”ti. Saññāsīsena hi bhāvanā vuttā. **Appamāṇāti** paguṇā subhāvitā. Sā hi thirā dalhatarā hotīti āha “**balavā**”ti. “Parittā pathavīsaññā, appamāṇā āposaññā”ti desanāmattameva, āposaññāya pana subhāvitāya pathavīkampō sukheneva ijghatīti ayamettha adhippāyo veditabbo. **Samvejento** dibbasampattiyaṃ pamattaṃ sakkāṃ devarājānaṃ. **Vīmaṃsanto vā** tāvadeva samadhiyataṃ attano iddhibalaṃ. Mahāmoggallānattherassa pāsādakampanaṃ pākātanti taṃ anāmasitvā saṃgharakkhitasāmaṇerasa pāsādakampanaṃ dassetuṃ “**so kirāyasmā**”ti-ādi vuttaṃ. Pūtimisso gandho etassāti **pūtigandho**, tena **pūtigandheneva** adhigatamātukucchisambhavaṃ viya gandheneva **sīsena**, ativiya dārako evāti attho.

Ācariyanti ācariyūpadesaṃ. Iddhābhisaṅkhāro nāma iddhividhappaṭipakkhādibhāvena icchitabbo, so ca upāye kosallassa attanā nasammā-uggahitattā na tāva sikkhitoti āha “**asikkhitvāva yuddhaṃ pavitṭhosi**”ti. “**Pilavantā**”ti iminā sakalameva pāsādavatthūṃ udakaṃ katvā adhiṭṭhātabbapāsādova tattha pilavatīti dasseti. Adhiṭṭhānakkamaṃ pana upamāya dassento “**tāta -pa- jānāhi**”ti āha. Tattha **kapallakapūvanti** āsittakapūvaṃ, **taṃ pacantā** kapāle paṭhamaṃ kiñci piṭṭhaṃ ṭhapetvā anukkamena vaḍḍhetvā antantena **paricchindanti** pūvaṃ samantato paricchinnāṃ katvā ṭhapenti, evaṃ “āpokasiṇavasena ‘pāsādena patiṭṭhitaṭṭhānaṃ udakaṃ hotū’ti adhiṭṭhahanto samantato pāsādassa yāva pariyaṇṭā yathā udakaṃ hoti, tathā adhiṭṭhātabban”ti upamāya upadisati.

Mahāpadāne vuttamevāti “dhammatā esā bhikkhave, yadā bodhisatto tusitā kāyā cavitvā mātukucchim okkamati”¹ti¹ vatvā “ayañca dasasahassī lokadhātu saṅkampati sampakampati sampavedhati”¹ti¹, tathā “dhammatā esā bhikkhave, yadā Bodhisatto mātukucchimhā nikkhamati”²ti² vatvā “ayañca dasasahassī lokadhātu saṅkampati sampakampati sampavedhati”²ti² ca mahābodhisattassa gabbhokkantiyam, abhiḥātiyañca dhammatāvasena mahāpadāne pathavīkampassa vuttattā itaresupi catūsu ṭhānesu pathavīkampe dhammatāvasenevāti mahāpadāne atthato vuttamevāti adhippāyo.

Idāni nesaṃ pathavīkampanam kāraṇato, pavatti-ākārato ca vibhāgaṃ dassetuṃ “**iti imesū**”ti-ādi vuttam. **Dhātukopenāti** ukkhepakadhātusaṅkhātāya vāyodhātuyā pakopena. **Iddhānubhāvenāti** ñāṇiddhiyā vā kammavipākajiddhiyā vā pabhāvena, tejenāti attho. **Puññatejenāti** puññānubhāvena, mahābodhisattassa puññabalenāti attho. **Ñāṇatejenāti** paṭivedhaññānubhāvena. **Sādhukāradānavasenāti** yathā anaññasādhāraṇena paṭivedhaññānubhāvena abhihatā mahāpathavī abhisambodhiyam akampittha, evaṃ anaññasādhāraṇena desanāññānubhāvena abhihatā mahāpathavī akampittha, tam panassa sādhu-kāradānam viya hotīti “sādhukāradānavasenā”ti vuttam.

Yena pana Bhagavā asīti-anubyañjana³
paṭimaṇḍitadvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa⁴ vicitrarūpakāyo
sabbākāraparisuddhasīlakkhandhādiguṇaratanasamiddhidhammakāyo
puññamahattathāmamahattayasamahatta-iddhimahattapaññāmahattānam
paramukkamsagato asamo asamasamo appaṭipuggalo araham
sammāsambuddho attano attabhāvasaṇṇitam khandhapañcakaṃ kappam vā
kappāvesesaṃ vā ṭhapetuṃ samatthopi saṅkhatadhammaṃ
paṭijigucchana-kārappavattena ñāṇavisesena tiṇāyapi amaññamāno
āyusaṅkhārossajjanavidhinā nirapekkho ossajji. Tadanubhāvābhīhatā
mahāpathavī āyusaṅkhārossajjane akampittha, tam panassā
kāruññasabhāvasaṇṇitā viya hotīti vuttam

1. Dī 2. 10 piṭṭhe.

3. Jinālaṅkāraṭīkāya vijātamāṅgalavaṇṇanāyam vitthāro.

4. Dī 2. 13; Dī 3. 117; Ma 2. 336 piṭṭhesu vitthāro.

2. Dī 2. 13 piṭṭhe.

“**kāruṇṇiasabhāvenā**”ti. Yasmā bhagavā parinibbānasamaye catuvīsati koṭī sata sahasa saṅkhyā samāpattiyo samāpajji antarantarā phalasaṃpattisaṃpajjanena, tassa pubbabhāge sātisaṃyāṃ tikkhaṃ sūraṃ vipassanāñāṇaṃ pavattesi, “yadattthaṃ mayā evaṃ sucirakālaṃ anaññasādhāraṇo paramukkaṃ sagato ñāṇasaṃbhāro sambhato, anuttaro ca vimokkho samadhigato, tassa vata me sikhāppattaphalabhūtā accantaniṭṭhā anupādisesaṇibbānadhātu ajja samijjhatī”ti bhiyyo ativiya somanassappattassa Bhagavato pīti vipphārādiguṇavipulatarānubhāvo parehi asādhāraṇaṇāṇātisaṃyā udapādi, yassa saṃpattibalasaṃupabrūhitassa ñāṇātisaṃyāssa ānubhāvaṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ “dve me piṇḍapātā samasaṃphalā samasaṃvipākā”ti-ādi¹, tasmā tassa ānubhāvena saṃabhihātā mahāpathavī akampittha. Taṃ paṇassā tassaṃ velāyaṃ āroḍanākārapatti viya hotīti “**aṭṭhamo āroḍanenā**”ti vuttaṃ.

Idāni saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto “**mātukucchiṃ okkamante**”ti-ādimāha. **Ayaṃ paṇatthoti** “sādhukāradānavasena”ti-ādinā vutto attho. **Pathavīdevatāya vasaṇāti** ettha samuddadevatā viya mahāpathaviyā adhidevatā² kira nāma atthi. Tādisa kāraṇe sati tassā citta vasena ayaṃ mahāpathavī saṅkampaṭi sampakampaṭi sampavedhati, yathā vātavalāhakadevatānaṃ citta vasena vātā vāyanti, sītūḥa-abbhavassavalāhakadevatānaṃ citta vasena sītādayo bhavanti. Tathā hi viśākhapuṇṇamāyaṃ abhisambodhi-atthaṃ bodhirukkhamūle nisinnassa lokanāthassa antarāyakaṇṇatthaṃ upaṭṭhitaṃ mārabalaṃ vidhamitum—

“Acetanāyaṃ pathavī, aviññāya sukhaṃ dukhaṃ.

Sāpi dānabalā mayhaṃ, sattakkhattum pakampathā”ti³—

vacanasamanantaraṃ mahāpathavī bhijjivā sapariṣaṃ māraṃ parivattesi. **Etanti** sādhukāradānādi. Yadi pi natthi acetanattā, dhammatāvasena paṇa vuttanayena siyāti sakkā vattum. Dhammatā paṇa atthato dhammasabhāvo, so puññadhammassa vā ñāṇadhammassa vā ānubhāvasabhāvoti. Tayidaṃ sabbaṃ vicāritameva, evaṃ katvā—

1. Khu 1. 182, 183 piṭṭhesu.

2. Adhivatthā devatā (?)

3. Khu 4. 396 piṭṭhe Cariyāpiṭake.

“Ime dhamme sammasato, sabhāvasarasalakkhaṇe.

Dhammatejena vasudhā, dasasahassī pakampathā”¹ādivacanañca—
samatthitaṃ hoti.

Niddiṭṭhanidassananti niddiṭṭhassa atthassa niyyātanam, nigamananti
attho. **Ettāvatāti** pathavīkampādi-uppādajananena ceva pathavīkampassa
Bhagavato hetunidassanena ca. “**Addhā ajja bhagavatā āyusañkhāro**
ossatṭho”²ti **sallakkhesi** pārisesañāyena. Evañhi tadā thero tamattham
vīmaṃseyya nāyaṃ bhūmikampo dhātuppakopahetuko tassa
apaññāyamānarūpattā, bāhirakopi isi evaṃ mahānubhāvo Buddhakāle natthi,
sāsanikopi satthu anārocetvā evaṃ karonto nāma natthi, sesānam
pañcannaṃ idāni asambhavo,² evaṃ bhūmikampo cāyaṃ mahābhimāsanako
salomahaṃso ahosi, tasmā pārisesato āha “ajja Bhagavato āyusañkhāro
ossatṭhoti sallakkhesi”³ti.

Aṭṭhapaṇisavaṇṇanā

172. **Okāsaṃ adatvāti** “tiṭṭhatu bhante Bhagavā kappan”³
ādinayappavattāya therassa āyācanāya avasaraṃ adatvā. **Aññānīpi aṭṭhakāni**
sampiṇḍento hetu-aṭṭhakato aññāni paṇisābhāyātana vimokkhavasena tīṇi
aṭṭhakāni saṅgahetvā dassento “**aṭṭha kho imā**”³ti-**ādimāha**. “Āyasmato
Ānandassa sokuppattim parihaaranto vikkhepaṃ karonto”³ti keci, sahasā
bhaṇite balavasoko uppajjeyyāti.

Samāgantabbato, samāgacchatīti vā **samāgamo**, paṇisā.
Bimbisārapamukho samāgamo **bimbisārasamāgamo**. Sesadvayepi eseṇa
nayo. Bimbisāra -pa- samāgamādisadisāṃ khattiyapaṇisanti yojanā. **Aññesu**
cakkavālesupi labbhatteyeva satthu khattiyapaṇisādi-upasaṅkamanam. Ādito
tehi saddhim satthu bhāsaṃ **ālāpo**. Kathanaṇaṭṭhikathanam **sallāpo**.
Dhammupasañhitā pucchā paṭipucchā **dhammasākacchā**. **Sanṭhānam paṭicca**
kathanam

1. Khu 4. 319 piṭṭhe Buddhavaṃse.

2. Asambhavoti (?)

3. Dī 2. 96 piṭṭhe.

saṅṭhānapariyāyattā vaṇṇa-saddassa “mahantaṃ hatthirājavaṇṇaṃ abhinimminivā”ti-ādīsu¹ viya. “**Tesan**”ti padaṃ ubhayapadāpekkhaṃ “tesampi lakkaṇasaṅṭhānaṃ viya satthu sarīrasaṇḍānaṃ, tesam kevalaṃ paññāyati evā”ti. Nāpi āmukkamaṇikuṇḍalo bhagavā hotīti yojanā.

Chinnassarāti dvidhābhūtaṃ. **Gaggarassarā**ti jajjaritaṃ. **Bhāsantaranti** tesam sattānaṃ bhāsato aññaṃ bhāsaṃ. **Vīmaṃsā**ti cintanā. “Kimatthaṃ -pa- desetī”ti idaṃ nanu attānaṃ jānāpetvā dhamme kathite tesam sātisaṃ pasādo hotīti iminā adhippāyena vuttaṃ? Yesam attānaṃ ajānāpetvā dhamme kathite pasādo hoti, na jānāpetvā, tādise sandhāya satthā tathā karoti. Tattha payojanamāha “**vāsanatthāyā**”ti. **Evam sutopī**ti evaṃ aviññātaḍḍesako aviññātāgamanopi suto **dhammo** attano dhammasudhammatāyeva **anāgate paccayo** hoti suṇantaṃ.

“**Ānandā**”ti-ādiko saṅgīti-anāruḷho pāliddhammo eva tathā dassito. Esa nayo ito paresupi evarūpesu ṭhānesu.

Aṭṭha-abhibhāyatanavaṇṇanā

173. Abhibhavatīti **abhibhu**, parikammaṃ, ñāṇaṃ vā. Abhibhu āyatanam etassāti **abhibhāyatanam**, jhānaṃ. Abhibhavitabbaṃ vā ārammaṇasaṅkhātāṃ āyatanam etassāti **abhibhāyatanam**. Ārammaṇābhibhavanato abhibhu ca taṃ āyatanañca yogino sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato, manāyatanadhammāyatanabhāvato vātipi sasampayuttaṃ jhānaṃ **abhibhāyatanam**. Tenāha “**abhibhavanakāraṇāni**”ti-ādi. **Tāni hī**ti abhibhāyatanasaññitāni jhānāni. “**Puggalassa ñāṇuttariyatāyā**”ti idaṃ ubhayatthāpi yojetabbaṃ. Kathaṃ? Paṭipakkhabhāvena paccanīkadhamme abhibhavanti puggalassa ñāṇuttariyatāya ārammaṇāni abhibhavanti. Ñāṇabaleneva hi ārammaṇābhibhavanam viya paṭipakkhabhibhavopīti.

Parikammavasena ajjhataṃ rūpasāññī, na appanāvasena. Na hi paṭibhāganimittārammaṇā appanā ajjhattavisayā sambhavati, taṃ pana ajjhattaparikammavasena

1. Sam 1. 105 piṭṭhe.

laddham kasiṇanimittam **avisuddhameva hoti**, na bahiddhāparikammavasena laddham viya visuddham.

Parittānīti yathāladdhāni suppasarāvamattāni. Tenāha “**avaḍḍhitānī**”ti. **Parittavasenevā**ti vaṇṇavasena ābhoge vijjamānēpi parittavaseneva **idam abhibhāyatanam vuttam**. Parittatā hettha abhibhavanassa kāraṇam. Vaṇṇābhoge satipi asatipi abhibhāyatanabhāvanā nāma tikkhapaññasseva sambhavati, na itarassāti āha “**ñāṇuttariko puggalo**”ti. **Abhibhavitvā samāpajjati**ti ettha abhibhavanam, samāpajjanañca upacārajjhānādhigamasamanantarameva appanājjhānuppādananti āha “**saha nimittuppādenevettha appanam pāpeti**”ti. **Saha nimittuppādenā**ti ca appanāparivāsābhāvassa lakkhaṇavacanametam. Yo “khippābhiñño”ti vuccati, tatopi ñāṇuttarasseva abhibhāyatanabhāvanā. **Etthā**ti etasmim nimitte. **Appanam pāpeti**ti bhāvanam appanam neti.

Ettha ca keci “uppanne upacārajjhāne tam ārabba ye heṭṭhimantena dve tayo javanavārā pavattanti, te upacārajjhānapakkhikā eva, tadanantarañca bhavaṅgaparivāseṇa, upacārāsevanāya ca vinā appanā hoti, saha nimittuppādeneva appanam pāpeti”ti vadanti, tam tesam matimattam. Na hi parivāsita-parikammena appanāvāro icchito, nāpi mahaggaṭappamāñajjhānesu viya upacārajjhāne ekantato paccavekkhaṇā icchitabbā, tasmā upacārajjhānādhigamanato param katipayabhavaṅgacittāvasāne appanam pāpuṇanto “saha nimittuppādenevettha appanam pāpeti”ti vutto. **Saha nimittuppādenevā**ti ca adhippāyikamidam vacanam, na nītattham, adhippāyo vuttanayeneva veditabbo, na antosamāpattiyam tadā tathārūpassa ābhogassa asambhavato. Samāpattito vuṭṭhitassa ābhogo pubbabhāgabhāvanāya vasena jhānakkhaṇe pavattam abhibhavanākāram gahetvā pavattoti daṭṭhabbam. **Abhidhammaṭṭhakathāyam** pana “iminā tassa pubbābhogo kathito”ti¹ vuttam. Anto samāpattiyam tathā ābhogābhāve kasmā “jhānasaññāyapī”ti vuttanti āha “**abhibhavana -pa- atthi**”ti.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 233 piṭṭhe.

Vaḍḍhitappamāṇānīti vipulappamāṇānīti attho, na ekaṅguladvaṅgulādivasena vaḍḍhiṃ pāpitānīti tathāvaḍḍhanassevettha asambhavato. Tenāha “**mahantānī**”ti. **Bhattavaḍḍhitakanti** bhuñjanabhājanam vaḍḍhetvā dinnabhattam, ekāsane purisena bhuñjitabbabhattato upaḍḍhabhattanti attho.

Rūpe saññā **rūpasaññā**, sā assa atthīti **rūpasaññī**, na rūpasaññī **arūpasaññī**, saññāsīsena jhānam vadati. Rūpasaññāya anuppādanamevettha alābhitā.

Bahiddhāva uppannanti bahiddhā vatthusmiṃyeva uppannam. **Abhidhamme** pana “ajjhataṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni -pa- appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇānī”ti¹ evaṃ catunnam abhibhāyatanānam āgatattā **Abhidhammatṭhakathāya**² “kasmā pana ‘yathā suttante ajjhataṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittānīti-ādi vuttam, evaṃ avatvā idha catūsupi abhibhāyatanesu ajjhataṃ arūpasaññitāva vuttā’ti codanam katvā “ajjhatarūpānam anabhibhavanīyato’ti kāraṇam vatvā tattha vā hi idha vā bahiddhā rūpāneva abhibhavittāni, tasmā tāni niyamato vattabbānīti tatrāpi idhāpi vuttāni. ‘Ajjhataṃ rūpasaññī’ti idaṃ pana satthu desanāvilāsamattamevā”ti vuttam. Ettha ca vaṇṇābhogarahitāni, sahitāni ca sabbāni parittāni “parittāni suvaṇṇadubbaṇṇānī”ti vuttāni, tathā appamāṇāni “appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇānī”ti. Atthi hi so pariyāyo parittāni abhibhuyya tāni ce kadāci vaṇṇavasena ābhujitāni honti, suvaṇṇadubbaṇṇāni abhibhuyyāti. Pariyāyakathā hi suttantadesanāti. **Abhidhamme**¹ pana nippariyāyadesanattā vaṇṇābhogarahitāni visum vuttāni, tathā sahitāni. Atthi hi ubhayattha abhibhavanavisesoti. Tathā idha pariyāyadesanattā vimokkhānampi abhibhavanapariyāyo atthīti “ajjhataṃ rūpasaññī”ti-ādinā paṭhamadutiya-abhibhāyatanesu paṭhamavimokkho, tatiyacatuttha-abhibhāyatanesu dutiyavimokkho, vaṇṇābhāyatanesu tatiyavimokkho ca abhibhavanappavattito saṅgahito. **Abhidhamme**¹ pana nippariyāyadesanattā vimokkhābhāyatanāni asaṅkarato dassetuṃ vimokkhe vajjetvā abhibhāyatanāni kathitāni, sabbāni ca vimokkhakiccāni jhānāni vimokkhadesanāyaṃ vuttāni.

1. Abhi 1. 29 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 1. 234 piṭṭhe.

Tadetam “ajjhattam rūpasaññī”ti āgatassa abhibhāyatanadvayassa
Abhidhamme abhibhāyatanesu avacanato “rūpī rūpāni passatī”ti-ādīnañca
sabbavimokkhakiccasādhāraṇavacanabhāvato vavatthānam katanti viññāyati.
“Ajjhattarūpānam anabhibhavanīyato”ti idam katthacipi “ajjhattam rūpāni
passatī”ti avatvā sabbattha yaṃ vuttam “bahiddhā rūpāni passatī”ti, tassa
kāraṇavacanam, tena yaṃ aññahetukam, tam tena hetunā vuttam. Yaṃ pana
desanāvilāsahetukam ajjhattam arūpasaññitāya eva Abhidhamme¹ vacanam,
na tassa aññam kāraṇam maggitabbanti dasseti. Ajjhattarūpānam
anabhibhavanīyatā ca tesam bahiddhā rūpānam viya abhūtattā. Desanāvilāso
ca yathāvuttavavatthānavasena veditabbo veneyyajjhāsavayasena
vijjamānapariyāyakathābhāvato. “Suvaṇṇadubbaṇṇānī”ti eteneva siddhattā
na nīlādī-abhibhāyatanāni vattabbānīti ce? Tam na, nīlādīsu katādhikārānam
nīlādibhāvasseva abhibhavanakāraṇattā. Na hi tesam
parisuddhāparisuddhavaṇṇānam parittatā, appamāṇatā vā
abhibhavanakāraṇam, atha kho nīlādibhāvo evāti. Etesu ca
parittādikasiṇarūpesu yaṃ yaṃ caritassa imāni abhibhāyatanāni ijjhanti, tam
dassetum “imesu panā”ti-ādī vuttam.

Sabbasaṅgāhakavasenāti sakalanīlavaṇṇanīlanidassananīlanibhāsānam
sādhāraṇavasena. **Vaṇṇavasenā**ti sabhāvavaṇṇavasena. **Nidassanavasenā**ti
passitabbatāvasena cakkhuviññāḍi diviññāḍi avīthiyā gahetabbatāvasena.
Obhāsavasenāti sappabhāsātāya avabhāsnavasena. **Umāpupphanti**
atasipuppham. **Nīlameva hoti** vaṇṇasaṅkarābhāvato. **Bārāṇasisambhavanti**
bārāṇasiyaṃ samuṭṭhitam.

Ekaccassa ito bāhirakassa appamāṇam ativitthāritam kasiṇanimittam
olokentassa bhayaṃ uppajjeyya “kiṃ nu kho idam sakalam lokam
abhibhavitvā ajjhottharivā gaṇhātī”ti, tathāgatassa pana tādisam bhayaṃ vā
sārajjam vā natthīti **abhītabhāvadassanattameva ānītāni**.

1. Abhi 1. 59 piṭṭhe.

Aṭṭhavimokkhavaṇṇanā

174. **Uttānatthāyeva** heṭṭhā atthato vibhattattā. Ekaccassa vimokkhotighosopi bhayāvaho vaṭṭābhīratābhāvato, tathāgatassa pana vimokkhe upasampajja viharatopi taṃ natthīti **abhiṭabhāvadassanattameva ānītāni**.

Ānandayācanakathāvaṇṇanā

178. **Bodhīti** sabbaññutaññāṇaṃ. Tañhi “**catumaggañāṇapaṭivedhan**”tveva vuttaṃ sabbaññutaññāṇappaṭivedhassa taṃmūlakattā. **Evam vuttabhāvanti** “ākaṅkhamāno Ānanda Tathāgato kappam vā tiṭṭheyyā”¹ti¹ evam vuttabhāvaṃ.

179. **Tampi** oḷārikanimittam kataṃ tassa mārena pariyuṭṭhitacetaso **na paṭividdham** na sallakkhitam.

183. **Ādikehīti** evamādihi mittāmaccasuhajjāhi. Piyāyitabbato **piyehi**. Manavaḍḍhanato **manāpehi**. **Jātiyāti** jāti-anurūpagamanena. **Nānābhāvo** visumbhāvo asambhaddhabhāvo. **Marāṇena vinābhāvoti** cutiyā tenattabhāvena apunarāvattanato vippayogo. **Bhavena aññathābhāvoti** bhavantaraggahaṇena purimākārato aññākārata “kāṃāvacarasatto rūpāvacaro hoti”ti-ādinā, tatthāpi “manusso devo hoti”ti-ādināpi yojetabbo. **Kutettha labbhāti** kuto kuhiṃ kismiṃ nāma ṭhāne ettha etasmim khandhappavatte “yaṃ taṃ jātaṃ -pa- mā palujji”ti laddhum sakkā, na sakkā eva tādisassa kāraṇassa abhāvatoti āha “**netam ṭhānam vijjati**”ti. **Evam acchariyabbhutadhammaṃ tathāgatassāpi sarīraṃ**, kimaṅgaṃ pana aññesanti adhippāyo. “Paccāvamissati”ti netam ṭhānam vijjati satim sūpaṭṭhitam katvā nāṇena paricchinditvā āyusaṅkhārānaṃ ossaṭṭhattā, Buddhakiccassa ca pariyosāpitattā. Na hettha māsattayato param Buddhaveneyyā labbhantīti.

184. Sāsanassa ciraṭṭhiti nāma sasambhārehi ariyamaggadhammehi kevalehīti āha “**sabbarṃ lokiyalokuttaravaseneva kathitaṃ**”ti

lokiyāhi sīlasamādhipaṇṇāhi vinā lokuttaradhammasamadhigamassa
asambhavato.

Tatīyabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Nāgāpalokitavaṇṇanā

186. **Nāgāpalokitanti** nāgassa viya apalokitaṃ, hatthināgassa
apalokanasadisam apalokananti attho. **Āhaccāti** phusitvā. **Aṅkusakalaggāni**
viyāti aṅkusakāni viya aññamaññasmim laggāni āsattāni hutvā ʾhitāni.
Ekābaddhānīti aññamaññaṃ ekato ābaddhāni. **Tasmāti** gīvaṭṭhīnaṃ
ekagghanānaṃ viya ekābaddhabhāvena, na kevalaṃ gīvaṭṭhīnaṃyeva, atha
kho sabbānīpi tāni buddhānaṃ ʾhapetvā bāhusandhi-ādikā dvādasa
mahāsandhiyo, aṅgulisandhiyo ca itarasandhīsu ekābaddhāni hutvā ʾhitāni,
yato nesaṃ pakatihatthīnaṃ koṭīsaḥassabalappamāṇaṃ kāyabalaṃ hoti.
Vesālinagarābhīmukhaṃ akāsi kaṇṭakaparivattane viya
kapīlanagarābhīmukhaṃ. Yadi evaṃ kathaṃ taṃ nāgāpalokitaṃ nāma
jātaṃ? Tadajjhāsayaṃ upādāya. Bhagavā hi nāgāpalokitavaseneva
apaloketukāmo jāto, puññānubhāvena paṇassa paṭiṭṭhitaṭṭhānaṃ parivatti,
tena taṃ “nāgāpalokitaṃ”tveva vuccati.

“Idaṃ pacchimakaṃ ānanda tathāgatassa vesāliyaṃ dassanaṃ”ti nayidaṃ
vesāliyaṃ apalokanassa kāraṇavacanāṃ anekantikattā, bhūtakathanamattaṃ
panetaṃ. Maggasodhanavasena taṃ dassetvā aññadevettha
apalokanakāraṇaṃdassetukāmo “**nanu cā**”ti-ādimāha. **Taṃ taṃ sabbaṃ**
pacchimadassanameva anukkamena kusināraṃ gantvā parinibbātukāmatāya
tato tato nikkhantattā. “**Anacchariyattā**”ti iminā yathāvuttaṃ anekantikattaṃ
pariharati, tayidaṃ sodhanamattaṃ. Idaṃ panettha aviparītaṃ kāraṇanti
dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Na hi bhagavā sāpekkho vesāliṃ apalokesi,
“idaṃ pana me gamanaṃ apunarāgamanan”ti dassanamukhena
bahujanahitāya bahunasukhāya lokānukampāya apalokesi. Tenāha “**apica**
vesālirājāno”ti-ādi.

Antakaroti akalavaṭṭadukkhassa sakasantāne, parasantāne ca vināsakaro abhāvakaro.

Buddhacakkhudhammacakkhudibbacakkhumāṃsacakkhusamantacakkhusaṃ khātehi **pañcahi cakkhūhi cakkhumā**. Savāsanānaṃ kilesānaṃ samucchinnaṭṭā sātisaṃ **kilesaparinibbānena parinibbuto**.

Catumahāpadesavaṇṇanā

187. **Mahā-okāseti** mahante okāse. Mahantāni dhammassa paṭiṭṭhāpanaṭṭhānāni. Yesu paṭiṭṭhāpito dhammo nicchīyati asandehato, kāni pana tāni? Āgamanaviṭṭhāni suttotaraṇādīni. Dutiyavikappe apadisanti **apadesā**, “sammukhā metaṃ āvuso Bhagavato sutan”ti-ādinā kenaci ābhatassa “dhammo”ti vinicchīnane kāraṇaṃ. Kim pana tanti? Tassa yathātatassa suttotaraṇādi eva. Yadi evaṃ kathaṃ cattāro? Yasmā dhammassa dve samparāyā satthā, sāvakā ca, tesu ca sāvakā saṃghaṇapuggalavasena tividdhā, evaṃ “tumahākaṃ mayā yaṃ dhammo paṭiggahito”ti apadisitabbānaṃ bhedenā cattāro. Tenāha “sammukhā metaṃ āvuso bhagavato sutan”ti-ādi. Tathā ca vuttaṃ **nettiyaṃ** “cattāro mahāpadesā Buddhāpadeso saṃghāpadeso sampahulattherāpadeso ekattherāpadeso. Ime cattāro mahāpadesā”ti¹. Buddho apadeso etassāti **Buddhāpadeso**. Esa nayo sesesupi. Tenāha “**buddhādayo -pa-mahākāraṇāni**”ti.

188. **Neva abhinanditabbanti** na sampaṭicchitabbāni. Ganthassa sampaṭicchanaṃ nāma savananti āha “**na sotabban**”ti. **Padabyañjanāni** padāni ca byañjanāni ca, atthapadāni, byañjanapadāni cāti attho. Pajjati attho etehi **padāni**, akkharādīni byañjanapadāni. Pajjitabbato **padāni**, saṅkāsaṇādīni atthapadāni. Aṭṭhakathāyaṃ pana “padasaṅkhātāni byañjanāni”ti byañjanapadāneva vuttāni”ti keci, taṃ na, atthaṃ byañjenti byañjanāni, byañjanapadāni, tehi byañjitabbato byañjanāni, atthapadāni ubhayaśaṅgahato. **Imasmim ṭhāneti** tenābhatasuttassa imasmim padese. **Pāli vuttāti** kevalo pāḍidhammo pavatto. **Attho vuttoti** pāḍiyā attho pavatto niddiṭṭho. **Anusandhi kathitoti** yathāraddhadesanāya, upari desanāya ca anusandhānaṃ kathitaṃ sambandho

1. Khu 10. 20 piṭṭhe.

kathito. **Pubbāparam** kathitanti pubbenāparam avirujjhanañceva visesādhānañca kathitam pakāsitam. Evaṃ pāḷidhammādīni sammadeva sallakkhetvā gahaṇaṃ sādhuḥkaṃ uggahaṇanti āha “**suṭṭhu gahetvā**”ti. **Sutte otāre tabbānī**ti nāṇena sutte ogāhetvā tāretabbāni, taṃ pana ogāhetvā taraṇaṃ tattha otaraṇaṃ anuppavesanaṃ hotīti vuttaṃ “**sutte otāretabbānī**”ti. Saṃsandetvā dassanaṃ **sandassananti** āha “**vinaye saṃsandetabbānī**”ti.

Kim pana taṃ suttam, ko vā vinayoti vicāraṇāya ācariyānaṃ matibhedamukhena tamattham dassetuṃ “**ettha cā**”ti-ādi vuttaṃ. **Vinayoti** vibhaṅgapāṭhamāha. So hi mātikāsaññitassa suttassa atthasūcanato “suttan”ti vattabbataṃ arahati. Vividhanayattā, viṣiṭṭhanayattā ca **vinayo**, khandhakapāṭho. **Evanti** evaṃ suttavinayesu pariggayhamānesu **vinayapiṭakampi na pariyādiyati** parivārapāḷiyā asaṅgahitattā. **Suttantābhidhammapiṭakāni vā suttam** atthasūcanādi-atthasambhavato. **Evampīti** “suttantābhidhammapiṭakāni suttam, vinayapiṭakaṃ vinayo”ti evaṃ suttavinayavibhāge vuccamānepi. **Na tāva pariyādiyantīti** na tāva anavasesato pariggayhanti, kasmāti āha “**asuttanāmakañhī**”ti-ādi. Yasmā “suttan”ti imaṃ nāmaṃanāropetvā saṅgītampi Jātakādibuddhavacanaṃ atthi, tasmā vuttanayena tīṇi piṭakāni na pariyādiṇṇānīti. Suttanipāta-udāna-itivuttakādīni dighanikāyādayo viya suttanāmaṃ āropetvā asaṅgītānīti adhippāye panettha jātakādīhi saddhim tānipi gahitāni. Buddhavaṃsacariyāpiṭakānaṃ panettha aggahaṇe kāraṇaṃ maggitabbaṃ, kim vā tena magganena, sabbopāyaṃ vaṇṇanānayo theravādassanamukhena paṭikkhitto evāti.

Atthīti kim atthi, asuttanāmakaṃ buddhavacanaṃ natthi evāti dasseti. Tathā hi nidānavāṇṇanāyaṃ¹ amhehi vuttaṃ “suttanti sāmāññavidhi, visesavidhayo pare”ti. **Tam sabbam paṭikkhipitvā** “suttanti vinayo”ti-ādinā vuttaṃ saṃvaṇṇanānayaṃ “nāyamatto idhādhippeto”ti paṭisodhetvā. Vineti etena kileseti **vinayo**, kilesavinayanūpāyo so eva ca naṃ karotīti **kāraṇanti** āha “**vinayo pana kāraṇan**”ti.

1. Dī-Ṭī 1. 32 piṭṭhe; Netti-Ṭīha 13; Sārattha-Ṭī 1. 93 piṭṭhesupī.

Dhammeti pariyattidhamme. **Sarāgāyāti** sarāgabhāvāya
 kāmarāgabharāgaparibrūhanāya. **Saññogāyāti** bhavasamyojanāya.
Ācayāyāti vaṭṭassa vaḍḍhanatthāya. **Mahicchatāyāti** mahicchabhāvāya.
Asantuṭṭhiyāti asantuṭṭhibhāvāya. **Sanḅanikāyāti**
 kilesasaṅgaṇaṇasaṅgaṇavihārāya. **Kosajjāyāti** kusītabhāvāya.
Dubbharatāyāti dupposatāya. **Virāgāyāti** sakalavaṭṭato virajjanatthāya.
Visaññogāyāti kāmabhavādīhi visamuyjanatthāya. **Apacayāyāti** sabbassāpi
 vaṭṭassa apacayanāya, nibbānāyāti attho. **Appicchatāyāti**
 paccayappicchatādivasena sabbaso icchāpagamāya. **Santuṭṭhiyāti**
 dvādasavidhasantuṭṭhibhāvāya. **Pavivekāyāti** pavivittabhāvāya,
 kāyavivekāditadaṅgavivekādivivekasiddhiyā. **Vīriyārambhāyāti** kāyikassa
 ceva, cetasikassa ca vīriyassa paggaṇatthāya. **Subharatāyāti**
 sukhaposanatthāya. Evaṃ yo pariyattidhammo
 uggahaṇadhāraṇaparipucchāmanasikāravasena yoniso paṭipajjantassa
 sarāgādibhāvaparivajjanassa kāraṇaṃ hutvā virāgādibhāvāya samvattati,
 ekaṃsato **eso dhammo**. **Eso vinayo**, sammadeva apāyādīsu apatanavasena
 dhāraṇato, kilesānaṃ vinayanato, satthu sammāsambuddhassa
 ovādānusiṭṭhibhāvato **etaṃ satthusāsananti dhāreyyāsi** jāneyyāsi,
 avabujjheyysīti attho. Catusaccassa sūcanaṃ suttanti āha “**sutteti tepītake**
Buddhavacane”ti. Tepītakāñhi buddhavacanaṃ saccavinimuttaṃ natthi.
 Rāgādivinayanakāraṇaṃ tathāgatena suttapadena pakāsi tanti āha “**vinayeti**
etasmim rāgādivinayakāraṇe”ti.

Sutte osaraṇaṇcetttha tepītake buddhavacane pariyāpannatāvaseneva
 veditabbaṃ, na aññathāti āha “**suttapaṭipāṭiyā katthaci anāgantvā**”ti.
Challim uṭṭhapetvāti arogassa mahato rukkhassa tiṭṭhato upakkamena
 challyā sakalikāya, papaṭikāya vā uṭṭhapaṇaṃ viya arogassa
 sāsanadhammassa tiṭṭhato byañjanaṃmattena tappariyāpannaṃ viya hutvā
 challisadisam pubbāparaviruddhatādidosaṃ uṭṭhapetvā paridīpetvā. Tādisāni
 pana ekaṃsato guḷhavessantarādipariyāpannāni hontīti āha “**guḷhavessantara**
-pa- paññāyantīti attho”ti. **Rāgādivinayeti** rāgādīnaṃ vinayanatthe.
 Tādākaratāya **na paññāyamānāni** na dissamānāni **chaḍḍetabbāni** vajjitabbāni
 na gahetabbāni. **Sabbatthāti** sabbavāresu.

Imasmim̐ pana thāneti imasmim̐ mahāpadesaniddesaṭṭhāne. “**Sutte cattāro mahāpadesā**”ti-ādinā vuttampi avuttena saddhim̐ gahetvā pakiṇṇakakathāya mātikaṃ uddisati. Nātuṃ icchito attho **pañho**, tassa vissajjanāni **pañhābyākaraṇāni**, atthasūcanādi-atthena **suttam̐**, pāli, tam̐ suttam̐ anulometi anukūletīti **suttānulomam̐**, mahāpadeso. Ācariyā vadanti samvaṇṇenti pālim̐ etenāti **ācariyavādo** aṭṭhakathā. Tassa tassa therassa attano eva mati adhippāyoti **attanomati**. **Dhammavinicchaye** patteti dhamme vinicchinitabbe upaṭṭhite. **Imeti** anantaram̐ vuttā cattāro mahāpadesā. Pamīyati dhammo paricchijjati vinicchī yati etenāti **pamāṇam̐**. Tenāha “**yam̐ ettha sameti**”ti-ādi. **Itaranti** mahāpadesesu asamentam̐. Puna **itaranti** akappiyam̐ anulomentam̐ kappiyam̐ paṭibāhantam̐ sandhāyāha.

Ekamseneva byākātabbo vissajjetabboti **ekamsabyākaraṇīyo**. **Vibhajjāti** pucchitamattham̐ avadhāraṇādibhedena vibhajjivā. **Paṭipucchāti** pucchantam̐ puggalam̐ paṭipucchivā. **Thapanīyoti** tidhāpi avissajjanīyattā thapanīyo byākaraṇam̐ akatvā thapetabbo. “Cakkhum̐ aniccan”ti pañhe uttarapadāvadhāraṇam̐ sandhāya “**ekamseneva byākātabban**”ti vuttam̐ niccatāya lesassāpi tattha abhāvato. Purimapadāvadhāraṇe pana vibhajjabyākaraṇīyatā cakkhusotesu visesatthasāmaññatthānam̐ asādhāraṇabhāvato. Dvinnam̐ tesam̐ sadisatācodanā paṭipucchānamukheneva byākaraṇīyā paṭikkhepavasena, anuññātavasena ca vissajjitabboti āha “**yathā cakkhu, tathā sotam̐ -pa- ayam̐ paṭipucchābyākaraṇīyo pañho**”ti. **Tam̐ jīvam̐ tam̐ sarīranti** jīvasarīraṇam̐ anaññatāpañho. Yassa yena anaññatācoditā so eva paramatthato nupalabbhatīti vañjhātanayassa matteyyatākittanasadisoti abyākātabbatāya thapanīyo vuttoti. **Imāni cattāri pañhabyākaraṇāni pamāṇam̐** teneva nayena tesam̐ pañhānam̐ byākātabbato.

Vinayamahāpadeso kappiyānulomavidhānato nippariyāyato **anulomakappiyam̐** nāma, mahāpadesabhāvena pana tam̐sadisatāya suttantamahāpadesesupi “**anulomakappiyan**”ti ayam̐ aṭṭhakathāvohāro. Yadipi tattha tattha Bhagavatā pavattitapakiṇṇakadesanāva aṭṭhakathā, sā pana dhammasaṅgāhakehi paṭhamam̐ tīṇi piṭakāni saṅgāyivā tassa

atthavaṇṇanānurūpeneva vācanāmaggaṃ āropitattā “**ācariyavādo**”ti vuccati ācariyā vadanti saṃvaṇṇenti pāliṃ etenāti. Tenāha “**ācariyavādo nāma atṭhakathā**”ti. Tisso saṅgītiyo āruḷho eva ca buddhavadanassa atthasaṃvaṇṇanābhūto kathāmaggo mahindattherena tambapaṇṇidīpaṃ ābhato pacchā tambapaṇṇiyehi mahātherehi sihaḷabhāsāya ṭhapito nikāyantaraladdhisāṅkarapariharaṇatthaṃ. **Attanomati nāma** theravādo. **Nayaggāhenāti** suttādito labbhamānanayaggahaṇena. **Anubuddhiyāti** suttādīniyeva anugatabuddhiyā. **Attano paṭibhānanti** attano eva tassa atthassa vuttanayena upaṭṭhānaṃ, yathā upaṭṭhitā atthā eva tathā vuttā. **Samentameva gahetabbanti** yathā suttana saṃsandati, evaṃ mahāpadesato atthā uddharitabbāti dasseti. Pamādapāṭhavasena ācariyavādassa kadāci pāliyā asaṃsandanāpi siyā, so na gahetabboti dassento āha “**ācariyavādopi suttana samentoyeva gahetabbo**”ti. **Sabbadubbālā** puggalassa sayam paṭibhānabhāvato. Tathā ca **sāpi gahetabbā**, kīdisi? **Suttana samentāyevāti** yojanā. **Tāsūti** tīsu saṅgītīsu. “**Āgatameva pamāṇan**”ti iminā mahākassapādīhi saṅgītameva “suttan”ti idhādhippetanti tadaññassa suttabhāvameva paṭikkhipati. Tadatthā eva hi tisso saṅgītiyo. **Tatthāti** Gārayhasutte. **Na ceva sutte osaranti, na ca vinaye sandissantīti veditabbāni** tassa asuttabhāvato, tena “anulomakappiyaṃ suttana samentameva gahetabban”ti vuttamevatthaṃ nigamanavasena nidasseti. Sabbattha “na itaran”ti vacanaṃ tattha tattha gahitāvadhāraṇaphaladassanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Kammāraputtacundavatthuvaṇṇanā

189. **Sūkaramaddavanti** vanavarāhassa mudumaṃsaṃ. Yasmā cundo ariyasāvako sotāpanno, aññe ca Bhagavato, bhikkhusaṃghassa ca āhāraṃ paṭiyādentā anavajjameva paṭiyādenti, tasmā vuttaṃ “**pavattamaṃsan**”ti. **Taṃkirāti** “nātitaruṇassā”ti-ādinā vuttavisesaṃ. Tathā hi taṃ “**muduceva siniddhañcā**”ti vuttaṃ. Mudumaṃsabhāvato, hi abhisāṅkharāṇavisesena ca “maddavan”ti vuttaṃ. **Ojaṃ pakkhipiṃsu** “ayaṃ Bhagavato pacchimako āhāro”ti puñṇavisesāpekkhāya, taṃ pana tathāpakkhittadibbojatāya garutaraṃ jātāṃ.

Aññe yaṃ dujjīraṃ, taṃ ajānantā “kassaci adatvā vināsitaṃ”ti upavadeyyunti **parūpavādamocanatthaṃ** bhagavā “nāhaṃ taṃ”ti-ādinā sīhanādaṃ nadati.

190. Kathaṃ paṇāyaṃ sīhanādo, nanu taṃ bhagavatopi sammāpariṇāmaṃ na gatanā? Nayidamevaṃ daṭṭhabbaṃ, yasmā “sammadeva taṃ Bhagavato pariṇāmaṃ gataṃ”ti vattuṃ arahati tappaccayā uppannaassa vikāraassa abhāvato, aññapaccayassa ca vikāraassa mudubhāvaṃ āpāditattā. Tenāha **“na pana bhuttappaccayā”**ti-ādi. Na hi Bhagavā, aññe vā pana khīṇāsavā navavedanuppādanavasena āhāraṃ paribhuñjanti aṭṭhaṅgasamannāgatameva katvā āhāraassa upabhuñjanato. Yadi evaṃ kasmā Pāḷiyaṃ “bhattaṃ bhuttāvissa kharo ābādho uppajjī”ti-ādi vuttaṃ? Taṃ bhojanuttarakālaṃ uppannattā vuttaṃ. “Na pana bhuttapaccayā”ti vuttovāyamatto aṭṭhakathāyaṃ. Katupacitassa laddhokāsaassa kammaassa vasena balavatipi roge uppanne garusiniddhabhojanappaccayā vedanāniggaho jāto, tenāha **“yadi hī”**ti-ādi. **Patthitaṭṭhāneti** icchitaṭṭhāne, icchā cassa tattha gantvā vinetabbaveneyyāpekkhā daṭṭhabbā. Gāthāyaṃpi **“sutan”**ti iminā sutamattaṃ, paresaṃ vacanamattametaṃ, na pana bhojanappaccayā ābādhaṃ phusi dhīroti dasseti.

Pāṇiyāharaṇavaṇṇanā

191. Pasannabhāvena udakassa acchabhāvo veditabboti āha **“acchodakāti pasannodakā”**ti. Sādurasattā sātātāti āha **“madhurodakā”**ti. Tanukameva salilaṃ visesato sītalaṃ, na bahalanti āha **“tanusītalasalilā”**ti. **Nikkaddamāti** setabhāvassa kāraṇamāha. Paṅkacikkhallādivasena hi udakassa vivaṇṇatā, sabhāvato pana taṃ setavaṇṇamevāti.

Pukkusamallaputtavattuvaṇṇanā

192. **Dhuravātetī** paṭimukhavāte. **Dīghapiṅgaloti** dīgho hutvā piṅgalacakkhuko. Piṅgalakkhiko hi so “ālāro”ti paññāyittha. **Evarūpanti** dakkhati karissati bhavissatīti īdisaṃ. **Īdisesūti** yatra yañcāti evarūpanipātasaddayuttaṭṭhānesu.

193. Vicarantiyo meghagabbhato niccharantiyo viya hontūti vuttam
“niccharantīsūti vicarantīsū”ti. **Navavidhāyā**ti navappakārāya. Navasu hi
 pakāresu ekavidhāpi asani tappariyāpannatāya “navavidhā”tveva vuccati.
 Īdisī hi esā ruḥhi aṭṭhavimokkhapattipi samaññā viya. **Asaññam karoti**, yo
 tassā saddena, tejasā ca ajjhotthaṭo. **Ekam cakkanti** ekamaṇḍalam. Saṅkāram
 tīrentī paricchijjantī viya dassetīti **saterā**. **Gaggarāyamānā**ti gaggarātisaddam
 karontī. Anuravadassanañhetam. **Kapisīsā**ti kapisīsākāravatī.
Macchavilolikāti uduke parippchandamānamaccho viya vilulitākārā.
Kukkuṭasadisāti pasāritapakkhakukkuṭākārā. Naṅgalassa kassanakāle
 kassakānam hatthena gahettabbaṭṭhāne maṇikā hoti, tam upādāya naṅgalam
 “daṇḍamaṇikā”ti vuccati, tasmā daṇḍamaṇikākārā **daṇḍamaṇikā**. Tenāha
“naṅgalasadisā”ti. Deve vassantepi sajotibhūtatāya udakena atemetabbato
 mahāsani **“sukkhāsani”**ti vuttā. Tenāha **“patitaṭṭhānam samugghāṭeti”**ti.

Bhusāgāraketi bhusamaye agārake. Tattha kira mahantam palālapuñjam
 abbhantarato palālam nikkadḍhitvā sālāsadisam pabbajitānam
 vasanayoggaṭṭhānam katam, tadā bhagavā tattha vasi, tam pana
 khalamaṇḍalam sālāsadisanti āha **“khalasālāyan”**ti. **Etthā**ti hetumhi
 bhumnavacananti āha **“etasmim kāraṇe”**ti, asanipātena channam janānam
 hatakāraṇeti attho. **So tvam bhanteti** ayameva vā pāṭho.

194. Siṅgī nāma kira uttamam ativiya pabhassaram Buddhānam
 chavivaṇṇobhāsam deva lokato āgatasuvaṇṇam. Tenevāha
“siṅgīsuvaṇṇavaṇṇan”ti. “Kiṃ pana thero tam gaṇhī”ti sayameva puccham
 samuṭṭhāpetvā tattha kāraṇam dassento **“kiñcāpi”**ti-ādimāha. **Teneva**
kāraṇenāti upaṭṭhākaṭṭhānassa matthakappatti, paresam
 vacanokāsapacchedanam, tena vatthena satthu pūjanam, satthum
 ajjhāsayānuvattananti iminā teneva yathāvuttana catubbidhena kāraṇena.

195. Thero ca tāvadeva tam siṅgīvaṇṇam matṭhadussam Bhagavato
 upanāmesi **“paṭiggaṇhatu me bhante Bhagavā imam matṭhadussam, tam**
mamassa dīgharattam hitāya sukhāyā”ti, paṭiggahesi Bhagavā,
 paṭiggahetvāva nam

paribhuñji. Tena vuttaṃ “**Bhagavāpi tato ekaṃ nivāsesi, ekaṃ pārupī**”ti. Tāvadeva kira taṃ bhikkhū ovaṭṭikaraṇamattena tunnakammaṃ niṭṭhāpetvā therassa upanesuṃ, thero Bhagavato upanāmesi. **Hataccikaṃ viyāti** paṭihatappabhaṃ, **viya**-saddo nipātamattaṃ. Bhagavato hi sarīrappabhāhi abhibhuyyamānā tassavattahayugassa pabhassaratā nāhosi. **Antantenevāti** anto anto eva, abbhantarato evāti attho. Tenāha “**bahipanassa pabhā natthī**”ti.

“**Passannarūpaṃ samuṭṭhāpeti**”ti etenetassa āhārassa bhuttappaccayā na so rogoti ayamatto dīpito. **Dvīsu kālesu evaṃ hoti** dvinnāṃ nibbānadhātūnaṃ samadhigamasamayabhāvato. **Upavattane antarena yamakasālānanti** ettha vattabbaṃ parato āgamissati.

196. **Sabbaṃ suvaṇṇavaṇṇameva ahosi** ativiya parisuddhāya pabhassarāya ekagghanāya Bhagavato sarīrappabhāya nīrantaraṃ abhibhūtattā.

Dhammeti pariyattidhamme. **Pavattāti** pāvacanabhāvena desetā. **Puratova nisīdi** ovādappaṭikaraṇabhāvato.

197. **Dānānisamsasaṅkhātā lābhāti** vaṇṇadānabaladānādibhedā dānassa ānisamsasaṅgītā diṭṭhadhammikā, samparāyikā ca lābhā icchitabbā. **Te alābhāti** te sabbe tuyhaṃ alābhā, lābhā eva na honti. Diṭṭheva dhamme paccakkhabhūte imasmiṃyeva attabhāve bhavā **diṭṭhadhammikā**. Samparetabbato pecca gantabbato “samparāyo”ti laddhanāme paraloke bhavā **samparāyikā**. Diṭṭhadhammikā ca samparāyikā ca **diṭṭhadhammikasamparāyikā**. **Dānānisamsasaṅkhātā lābhāti** dānānisamsabhūtā lābhā. Sabbathā samameva hutvā samaṃ phalaṃ etesaṃ na ekadesenāti **samasamaphalā**. **Piṇḍapātāti** tabbisayaṃ dānamayapuñṇamāha.

Yadi khetavasena nesaṃ samaphalatā adhippetā, satipi ekasantānabhāve puthujjana-arahantabhāvasiddhaṃ nanu tesāṃ khettaṃvisiṭṭhanti dassetuṃ “**nanu cā**”ti-ādimāha. **Parinibbānasamatāyāti** kilesaparinibbāna khandhāparinibbānabhāvena parinibbānasamatāya. “**Paribhuñjitvā parinibbuto**”ti

etena yathā paṇītapīṇḍapātāpari bhogūpatthambhitarūpakāyasannissayo dhammakāyo sukheneva kilese pariccaji, bhojanasappāyasamsiddhiyā evaṃ sukheneva khandhe pariccajīti evaṃ kilesapariccāgassa, khandhapariccāgassa ca sukhāsiddhinimittatāya ubhinnāṃ piṇḍapātānaṃ samaphalatā jotitā. “Piṇḍapātāsīsenā ca piṇḍapātādānaṃ jotitan”ti vuttovāyamatto. Yathā hi sujātāya “imaṃ āhāraṃ nissāya mayhaṃ devatāya vaṇṇasukhabalādiguṇā sammadeva sampajjeyyū”ti ulāro ajjhāsāyo tadā ahosi, evaṃ cundassapi kammāraputtassa “imaṃ āhāraṃ nissāya bhagavato vaṇṇasukhabalādiguṇā sammadeva sampajjeyyū”ti ulāro ajjhāsāyoti evampi nesaṃ ubhinnāṃ samaphalatā veditabbā. Satipi catuvīsati koṭīsatasaḥassasamāpattīnaṃ devasikaṃ vaḷaṇṇanasamāpattibhāve yathā pana abhisambujjhanādivase abhinavavipassanaṃ paṭṭhapento rūpasattakādi¹vasena cuddasahākārehi sannetvā mahāvīpassanāmukhena tā samāpattiyo samāpajji, evaṃ parinibbānādivasepi sabbā tā samāpajjīti evaṃ samāpattisamātāyapi tesāṃ samaphalatā. Cundassa tāva anussaraṇaṃ ulārataṃ hotu bhagavato dinnabhāvena aññathattābhāvato, sujātāya pana kathaṃ devatāya dinnanti? Evaṃsaññibhāvatoti āha “**sujātā cā**”ti-ādi. **Aparabhāgeti** abhisambodhito aparabhāge. Puna **aparabhāgeti** parinibbānato parato. **Dhammasīsanti** dhammānaṃ matthakabhūtaṃ nibbānaṃ. **Me gahitanti** mama vasena gahitaṃ. Tenāha “**mayhaṃ kirā**”ti-ādi.

Adhipatibhāvo **ādhipateyyanti** āha “**jetṭhabhāvasaṃvattanikaṃ**”ti.

Saṃvareti sīlasaṃvare. **Veranti** paṇātipātādipaṇcavidhaṃ veraṃ. Tañhi veridhammabhāvato, verahetutāya ca “**veran**”ti vuccati. Kosallaṃ vuccati ñāṇaṃ, tena yutto **kusaloti** āha “**kusalo pana ñāṇasampanno**”ti. Ñāṇasampadā nāma ñāṇapāripūrī, sā ca aggamaggavasena veditabbā, aggamaggo ca niravasesato kilese pajahatīti āha “**ariyamaggena -pajahātī**”ti. **Imaṃ pāpakaṃ jāhitvā**ti dānena tāva lobhamacchariyādipāpakaṃ, sīlena paṇātipātādipāpakaṃ jāhitvā tadanāvasesena pahāya tato samathavipassanādharmehi vikkhambhanavasena, tato maggapaṭipāṭiyā samucchēdavasena anavasesaṃ pāpakaṃ pahāya.

1. Visuddhi-Ṭī 2. 405 piṭṭhe vitthāro.

Tathā pahīnattā eva **rāgādīnaṃ khayā kilesanibbānena** sabbaso kilesavūpasamena **nibbuto** parinibbutoti sa-upādisesāya nibbānadhātuyā desanāya kūṭaṃ gaṇhanto “**īti cundassa -pa- sampassamāno udānaṃ udānesī**”ti.

Catutthabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakasālavaṇṇanā

198. **Evaṃ taṃ kusinārāyaṃ hotīti** yathā anurādhapurassa thūpārāmo dakkhiṇapacchimadisāyaṃ, evaṃ taṃ uyyānaṃ kusinārāya dakkhiṇapacchimadisāyaṃ hoti. **Tasmāti** yasmā nagaraṃ pavisitukāmā uyyānato upecca vattanti gacchanti etenāti “**upavattanan**”ti **vuccati, taṃ** sālāpantibhāvena ṭhitaṃ sālavanaṃ. **Antarenāti** vemajjhe. **Tassa kira mañcakassāti** tattha paññapiyamānassa tassa mañcakassa. **Tatrāpi -pa- eko pādabhāgassa,** tasmā “antarena yamakasālānan”ti vuttaṃ. **Sam̐sibbitvāti** aññamañña-āsattaviṭapasaṅkhatāya sam̐sibbitvā¹ viya. “**Ṭhitasākhā**”tipi **vuttaṃ** aṭṭhakathāyaṃ. Yaṃ pana pāḷiyaṃ “uttarasīsakaṃ mañcakaṃ paññapehī”ti vuttaṃ, taṃ pacchimadassanaṃ daṭṭhum āgatānaṃ devatānaṃ daṭṭhum योग्यावासena vuttaṃ. Keci pana “uttaradisāviloکانامukhaṃ pubbadisāsīsakaṃ katvā mañcakaṃ paññapehīti attho”ti vadanti, taṃ tesam matimattaṃ.

Ete nāgānamuttamāti ete gottato gocari-ādināmakā hatthināgesu balena seṭṭhatamā. **Majjhimaṭṭhakathāyaṃ**² pana keci hatthino ito aññathā āgatā, so pana nesaṃ nāmamattakato bhedo daṭṭhabbo.

Paribhuttakālato paṭṭhāya -pa- parikkhayaṃ gataṃ, “na pana paribhuttappaccayā”ti heṭṭhā vuttanayeneva attho daṭṭhabbo. **Caṅgavāreti** ūmiyaṃ. Katokāsassa kammassa vasena yathāsamuṭṭhito rogo ārogyaṃ abhimaddatīti katvā etamatthaṃ dassento “**viyā**”ti vuttaṃ. Yasmā bhagavā heṭṭhā vuttanayena kappam, kappāvasesaṃ vā ṭhātuṃ samattho eva, tattakam

1. Ṭhito sam̐sibbitvā (Ka)

2. Ma-Ṭṭha 1. 331 piṭṭhe.

kālaṃ ṭhāne payoḥjanābhāvato āyusaṅkhāre ossajjitvā tādisassa kammassa okāsaṃ adāsi, tasmā etamatthaṃ dassento “viyā”tipi vattum yujjatiyeva.

Kusalaṃ kātabbāṃ maññissanti “evaṃmahapphalaṃ, evaṃmahānisaṃsaṃ, mahānubhāvaṅca taṃ kusalan”ti.

Ekassāpi sattassa vaṭṭadukkhavūpasamo Buddhānaṃ garutaro hutvā upaṭṭhāti atidullabhabhāvato, tasmā **“aparampi passatī”**ti-ādi vuttaṃ, svāyamattho **Māgaṇḍiyasuttena**¹ dīpetabbo.

Tatiyaṃ pana kāraṇaṃ sattānaṃ uppajjanaka-anatthapariharaṇanti taṃ dassento puna **“aparampi passatī”**ti-ādimāha.

Sīhaseyyanti ettha sayanaṃ **seyyā**, sīhassa viya seyyā, sīhaseyyā, taṃ **sīhaseyyaṃ**. Atha vā **sīhaseyyanti** seṭṭhaseyyaṃ, yadidaṃ atthadvayaṃ parato āgamissati.

“Vāmena passena sentī”ti evaṃ vuttā **kāmabhogiseyyā**, **dakkhīṇapassena sayāno nāma natthi** dakkhīṇahatthassa sarīraggaḥaṇādiyogakkhamato, purisavasena cetam vuttaṃ.

Ekena passena sayitum na sakkonti dukkhupattito.

Ayaṃ sīhaseyyāti ayaṃ evaṃ vuttā sīhaseyyā. **“Tejussadattā”**ti iminā sīhassa abhīrubhāvaṃ dasseti. Bhīrukā hi sesamigā attano āsayam pavisitvā santāsapubbakaṃ yathā tathā sayanti, sīho pana abhīrubhāvato satokārī bhikkhu viya satim upaṭṭhāpetvāva sayati. Tenāha **“purimapāde”**ti-ādi. Dakkhīṇe purimapāde vāmassa purimapādassa ṭhapanavasena **dve purimapāde ekasmiṃ ṭhāne** ṭhapetvā. **Pacchimapādeti** dve pacchimapāde. Vuttanayeneva idhāpi ekasmiṃ ṭhāne pādaṭṭhapanāṃ veditabbaṃ, **ṭhitokāsaṃ allakkhaṇaṃ** abhīrubhāveṇeva. **“Sīsaṃ pana ukkhipitvā”**ti-ādinā vuttā sīhakiriyā anutrāsapabujjhaṇaṃ viya abhīrubhāvasiddhā dhammatāvasenevāti veditabbā. **Sīhaviḍambhitaviḍambhaṇaṃ** ativeḷaṃ ekākāreṇa ṭhapitānaṃ sarīrāvayavānaṃ gamanādikiriyāsu yogyabhāvāpādanattaṃ. **Tikkhattum sīhanādanadanaṃ** appesakkhamigajātāpariharaṇatthaṃ.

1. Khu 1. 409 piṭṭhe.

Seti abyāvaṭabhāvena pavattati etthāti **seyyā**, catutthajjhānameva seyyā **catutthajjhānaseyyā**. Kim pana taṃ catutthajjhānanti? Ānāpānacatutthajjhānaṃ, tato hi vuṭṭhahitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā Bhagavā anukkamena aggamaggaṃ adhigantvā tathāgato jātoti. “Tayidaṃ padaṭṭhānaṃ nāma, na seyyā, tathāpi yasmā ‘catutthajjhānā vuṭṭhahitvā samanantarā Bhagavā parinibbāyī’¹ vakkhati, tasmā lokiyacatutthajjhānasamāpatti eva tathāgataseyyā”ti keci, evaṃ sati parinibbānakālikāva tathāgataseyyāti āpajjati, na ca Bhagavā lokiyacatutthajjhānasamāpajjanabahulo vihāsi. Aggaphalavasena pavattaṃ panettha catutthajjhānaṃ veditabbaṃ. Tattha yathā sattānaṃ niddupagamanalakkhaṇā seyyā bhavaṅgacittavasena hoti, sā ca nesam paṭhamajāṭisamanvayā yebhuyyavuttikā, evaṃ Bhagavato ariyajāṭisamanvayaṃ yebhuyyavuttikaṃ aggaphalabhūtaṃ catutthajjhānaṃ “tathāgataseyyā”ti veditabbaṃ. Sīhaseyyā nāma seṭṭhaseyyāti āha “**uttamaseyyā**”ti.

Natthi etissā uṭṭhānanti **anuṭṭhānā**, seyyā, taṃ **anuṭṭhānaseyyaṃ**. “Ito uṭṭhahissāmi”ti manasikārassa abhāvato “**uṭṭhānasaññaṃ mana’si karitvā**”ti **na vuttaṃ**. Etthāti etasmim̐ anuṭṭhānaseyyupagamane. **Kāyavasena anuṭṭhānaṃ**, na cittavasena, cittavasena ca anuṭṭhānaṃ nāma niddupagamananti tadabhāvaṃ dassetuṃ “**niddāvasenā**”ti-ādi vuttaṃ. **Bhavaṅgassāti** niddupagamanalakkhaṇassa bhavaṅgassa.

Sabbapāliphullāti sabbatthakameva vikanavasena phullā, na ekadesa vikanavasena. Tenāha “**sabbe samantato pupphitā**”ti. **Ekacchannāti** samphullapupphehi ekākārena sabbattheva chādītā. **Ullokapadumānī**¹ heṭṭhā oloketāni viya tiṭṭhanapadumāni. **Morapiñchakalāpo viya** pañcavaṇṇapupphaśāñchādītattā.

Nandapokkharāṇīsambhavānīti Nandapokkharāṇīṭirasambhavāni. **Mahātumbamattanti** āḷhakamattaṃ. **Pavittānīti** khittāni. **Sarīrameva okirantīti** sarīrameva ajjhokiranti.

1. Dī 2. 128 piṭṭhe.

2. Ākāsapadumāni (Aṭṭhākathāyaṃ.)

Devatānaṃ upakappanacandanacuṇṇānīti saṭṭhipi paññāsampi yojanāni vāyanakasetavaṇṇacandanacuṇṇāni. **Dibbagandhajālacuṇṇānīti** dibbagandhadibbacuṇṇāni. **Haritāla-añjanacuṇṇādīnīpi** dibbāni paramasugandhāni evāti veditabbāni. Tenevāha “sabbadibbagandhavāsavikatiyo”ti.

Ekacakkavāḷe sannipatitvā antalikkhe vajjanti mahābhinikkhamanakāle viya.

Tāti devatā. Ganthamānāvāti mālaṃ racantiyo eva. **Apariniṭṭhitāvāti** yathādhippāyaṃ pariyositā eva. **Hatthena hatthanti** attano hatthena parassa hattham. **Gīvāya gīvanti** kaṇṭhagāhavasena attano gīvāya parassa gīvaṃ. **Gahetvāti** āmasitvā. **Mahāyaso mahāyasoti** āmeditavasena aññamañña-ālāpavacanam.

199. **Mahantaṃ ussāhanti** tathāgatassa pūjāsakkāravasena pavattiyamānaṃ mahantaṃ ussāhaṃ **disvā**.

Sāyeva pana paṭipadāti pubbabhāgapaṭipadā eva. **Anucchavikattāti** adhigantabbassa navavidhalokuttaradhammassa anurūpattā.

Sīlanti cārittasīlamāha. **Ācārapaññattīti** cārittasīlam. **Yāva gotrabhutoti** yāva gotrabhuññaṃ, tāva pavattetabbā samathavipassanā **sammāpaṭipadā**. Idāni taṃ sammāpaṭipadaṃ byatirekato, anvayato ca vibhāvetuṃ “**tasmā**”ti-ādi vuttaṃ. **Jinakālasuttanti** jinamahāvaḍḍhakinā ṭhapitaṃ vajjetabbagahetabbadhammasandassanakālasuttaṃ sikkhāpadamariyādaṃ, upāsakopāsikāvāresu “**gandhapūjaṃ mālāpūjaṃ karotī**”ti vacanaṃ cārittasīlapakkhe ṭhapetvā karaṇaṃ sandhāya vuttaṃ, tena bhikkhubhikkhunīnampi tathākaraṇaṃ anuññātamevāti daṭṭhabbaṃ.

Ayañhīti dhammānudhammapaṭipadaṃ sandhāya vadati.

Upavāṇattheravaṇṇanā

200. **Apanesīti** ṭhitappadesato yathā apagacchati, evaṃ akāsi, na pana nibbhacchi. Tenāha “**ānando**”ti-ādi. **Vuttasadisāvāti** **samacittapariyāyadesanāyaṃ**¹ vuttasadisā eva. **Āvārentoti** chādentoti.

1. Am 1. 66 piṭṭhe.

Yasmā kassapassa buddhassa cetiye ārakkhadevatā ahosi, tasmā therova tejussado, na aññe arahantoti ānetvā yojanā.

Idāni āgamanato paṭṭhāya tamattham vitthārato dassetuṃ “**vipassimhī kira sammāsambuddhe**”ti-ādi āraddham. “**Catumahārājikā devatā**”ti idam gobalībaddaṇāyena gahetabham bhummadevatādīnampi tappariyāpannattā. **Tesam** manussānam.

Tatthāti kassapassa bhagavato cetiye.

201. **Adhivāsentī**ti rocenti.

Chinnapāto viya chinnapāto, tam **chinnapātām**, bhāvanapuṃsakaniddeso yaṃ. **Āvaṭṭantī**ti abhimukhabhāvena vaṭṭanti. Yattha patitā, tato katipayaratanaṭṭhānam vaṭṭanavaseneva gantvā puna yathāpatitameva ṭhānam vaṭṭanavasena āgacchanti. Tenāha “**āvaṭṭantiyo patitaṭṭhānameva āgacchantī**”ti. **Vivaṭṭantī**ti yattha patitā, tato vinivaṭṭanti. Tenāha “**patitaṭṭhānato parabhāgaṃ vaṭṭamānā gacchantī**”ti. Purato vaṭṭam **āvaṭṭanam**, itaram tividhampi **vivaṭṭananti** dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttam. **Devatā dhāretuṃ na sakkoti** udakam viya osīdanato. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi. **Tatthāti** pakatipathaviyam. **Devatā osīdanti** dhātūnam saṃhasukhumālabhāvato. **Pathaviyam pathaviṃ māpesunti** pakatipathaviyam attano sarīram dhāretuṃ samattham iddhānubhāvena pathaviṃ māpesuṃ.

Kāmaṃ domanasse asatipi ekacco rāgo hotiyeva, rāge pana asati domanassassa asambhavo evāti¹ tadekaṭṭhabhāvatoti āha “**vītarāgāti pahīnadomanassā**”ti. **Silāthambhasadisā** iṭṭhāniṭṭhesu nibbikāratāya.

Catusamvejaniyattṭhānavañṇanā

202. **Apāraṅgāyāti** gaṅgāya orambhāge.

“**Saṅkārachaḍḍakasammajjaniyo gahetvā**”ti-ādi attano attano vasanaṭṭhāne vattakaraṇākāradassanam. “**Evaṃ dvīsu kālesū**”ti-ādi nidassanattham paccāmasanam, tam heṭṭhā adhigatam.

1. Eva (?)

Kammasādhano sambhāvanattho **bhāvanīya**-saddoti āha “**manasā bhāvite sambhāvite**”ti. Dutiyavikappe pana bhāvanam, vaḍḍhanañca paṭipakkhapahānatoti āha “**ye vā**”ti-ādi.

Buddhādīsutīsu vatthūsu **pasannacittassa**, na kammaphalasaddhāmattena. Sā cassa saddhāsampadā evaṃ veditabbāti phalena hetum dassento “**vattasampannassa**”ti āha. **Saṃvego** nāma sahottappañāṇam, abhijātiṭṭhānādīnipi tassa uppattihetūni bhavantīti āha “**saṃvegajanakānī**”ti.

Cetiyapūjanattham cārikā **cetiyacārikā**. Sagge **paṭiṭṭhahissantiye**va Buddhaguṇārammaṇāya kusalacetanāya saggasaṃvattaniyabhāvato.

Ānandapucchākathāvaṇṇanā

203. **Etthāti** mātugāme. **Ayam** **uttamā paṭipatti**, **yadidaṃ adassanaṃ** dassanamūlakattā tappaccayānaṃ sabbānatthānaṃ. **Lobhoti** kāmarāgo. **Cittacalanā** paṭipatti-antarāyakaro cittakkhobho. **Murumurāpetvāti** sa-aṭṭhikaṃ katvā khādane anuravadassanaṃ. Aparimitaṃ kālāṃ dukkhānubhavanaṃ **aparicchinnadukkhānubhavanaṃ**. **Vissāsoti** visaṅgo ghaṭṭanābhāvo. **Otaroti** tattha cittassa anuppaveso. **Asihatthena** verīpurisena, **pisācenāpi** khādītukāmena. **Āsīdeti** akkamanādivasena bādheyya. **Assāti** mātugāmassa. **Pabbajitehi kattabbakammanti** āmisapaṭiggahaṇādi pabbajitehi katabbakammaṃ. **Satīti** vā kāyagatāsati **upaṭṭhāpetabbā**.

204. **Atantibaddhāti** abhāravahā. **Pesitacittāti** nibbānaṃ pati pesitacittā.

205. **Vihatenāti** kappāsavihananadhanunā pabbajaṭānaṃ vijaṭanavasena hatena. Tenāha “**supothitenā**”ti, asaṅkaraṇavasena suṭṭhu pothitenāti attho, dassanīyasamvejanīyaṭṭhānakittanena ca vasanaṭṭhānaṃ kathitaṃ.

Ānanda-acchariyadhammavaṇṇanā

207. **Theraṃ adisvā āmantesīti** tattha adisvā āvajjanto therassa ṭhitaṭṭhānaṃ, pavattiñca ñatvā āmantesi.

Kāyakammassa hitabhāvo hitajjhāsayena pavattitattāti āha **“hitavuddhiyā katenā”**ti. Sukhabhāvo kāyikadukkhābhāvo, cetasi kasukhabhāvo cetasikasukhasamuṭṭhitattā cāti vuttaṃ **“sukhasomanasseneva katenā”**ti. Āvirahovibhāgato advayabhāvato **advayenā**ti imamattham dassetuṃ **“yathā”**ti-ādi vuttaṃ. Satthu khettabhāvasampattiya, therassa ajjhāsayasampattiya ca **“ettakam idan”**ti pamāṇam gahetuṃ asakkuṇeyyatāya pamāṇavirahitattā tassa kammassāti āha **“cakkavāḷampī”**ti-ādi.

Evam pavattitenāti evaṃ odissakamettābhāvanāya vasena pavattitena. Vivaṭṭūpanissayabhūtaṃ kataṃ upacitaṃ puññaṃ etenāti **katapuñño**, arahattādhigamāya katādhikāroti attho. Tenāha **“abhinīhārasampannosīti dasseti”**ti.

208. Katthaci saṅkucitaṃ hutvā ṭhitaṃ mahāpathaviṃ pattharanto viya, paṭisaṃhaṭaṃ hutvā ṭhitaṃ ākāsaṃ vitthārento viya, catusaṭṭhādhikayojanasatasahassubbedham cakkavāḷagiriṃ adho osārento viya, aṭṭhasaṭṭhādhikasahassayojanasatasahass ubbedham sineruṃ ukkhipento viya, satayojanāyāmaṃvitthāraṃ mahājambuṃ khandhe gahetvā cārento viyāti pañcahi upamāhi therassa guṇakathā mahantabhāvadassanattathāñceva aññesaṃ dukkaṭabhāvadassanattathāñca āgatāva. **Eteneva cāti ca**-saddena **“aham etarahi araham sammāsambuddho,**¹ sadevakasmim lokasmim natthi me paṭipuggalo”ti² ca evamādināṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Byattoti** khandhakosallādisaṅkhātena veyyattiyena samannāgato. **Medhāvī**ti medhāsaṅkhātāya sammābhāvitāya paññāya samannāgato.

209. **Paṭisanthāradhammanti** pakaticārittavasena vuttaṃ, upagatānaṃ pana bhikkhūnaṃ, bhikkhunīnaṃ pucchāvissajjanavasena ceva cittarucivasena ca yathākālaṃ dhammaṃ desetiyeva, upāsakopāsikānaṃ pana upanisinnakathāvasena.

1. Dī 2. 2 piṭṭhe. 2. Ma 1. 227; Ma 2. 295; Vi 3. 12; Abhi 4. 218; Khu 11. 228 piṭṭhesu.

Mahāsudassanasuttadesanāvaṇṇanā

210. **Khuddaka**-saddo patirūpavācī, **ka**-saddo appatthoti āha “**khuddakanagaraketi nagarapatirūpake sambādhe khuddakanagarake**”ti. Dhupara¹visālasaṇṭhānatāya taṃ “ujjaṅgalanagarakan”ti vuttanti āha “**visamanagarake**”ti. **Aññesaṃ mahānagarānaṃ** ekadesappamānatāya **sākhāsadise**. Ettha ca “khuddakanagarake”ti iminā tassa nagarassa appakabhāvo vutto, “ujjaṅgalanagarake”ti iminā bhūmivipattiyā nihīnabhāvo, “sākhānagarake”ti iminā appadhānabhāvo. **Sārappattāti** vibhavasārādinā sāramahattaṃ pattā.

Kahāpaṇasakaṭanti ettha “dvikumbhaṃ **sakaṭaṃ**. **Kumbho** pana dasambaṇo”ti vadanti. **Dve pavisantīti** dve kahāpaṇasakaṭāni āyavasena pavisanti.

Subhikkhāti sulabhāhārā, sundarāhārā ca. Tenāha “**khajjabhojjasampannā**”ti. **Saddaṃ karonteti** ravasārīnā tuṭṭhabhāvena koṇcanādaṃ karonte. **Avivittāti** asuññā, kadāci ratho paṭhamam gacchati, tamañño anubandhanto gacchati, kadāci dutiyavuttaratho paṭhamam gacchati, itaro taṃ anubandhanti evaṃ **aññamaññaṃ anubandhamānā**. **Etthāti** kusāvatīnagare. Tassa mahantabhāvato ceva iddhādibhāvato ca niccaṃ payojitāneva **bheri-ādīni tūriyāni**, samma sammāti vā aññamaññaṃ piyālāpasaddo **samma**-saddo. Kaṃsatāḷadisabbatāḷāvacarasaddo **tāla**-saddo, **kuṭabheri**-saddo kumbhathūpasaddo.

Evarūpā saddā honti kacavarākiṇṇavāthitāya, araññe kandaṃulapaṇṇadiggahaṇāya, tattha dukkhajīvikatāya cāti yathākkamaṃ yojetabbaṃ. **Idha na evaṃ ahosi** devaloke viya sabbaso paripuṇṇasampattikatāya.

Mahantaṃ kolāhalanti saddhāsampannānaṃ devatānaṃ, upāsakānañca vasena purato purato mahatī ugghosanaṃ hoti. Tattha bhagavantaṃ uddissa katassa viharassa abhāvato, bhikkhusaṃghassa ca mahantabhāvato **te āgantvā -pa- pesesi**. Pesento ca “kathañhi nāma bhagavā pacchime kāle attano pavattim amhākaṃ nārocesi², nesaṃ domanassaṃ mā ahoṣī”ti ajja kho vāseṭṭhā”ti-ādinā sāsaṇaṃ pesesi.

1. Ūsara (?)

2. Nārocesi (?)

Mallānaṃvandanāvaṇṇanā

211. Aghaṃ dukkhaṃ āventi pakāsentīti **aghāvino**, pākāṭibhūta dukkhāti āha “**uppannadukkhā**”ti. Nātisālohitabhāvena kulaṃ parivattati etthāti **kulaparivattaṃ**. Taṃtaṃkulīnabhāgena ṭhito sattanikāyo “kulaparivattaso”ti vuttanti āha “**kulaparivattan**”ti. Te pana taṃtaṃkulaparivattaparicchinṇā mallarājāno tasmim nagare vīthi-ādisabhāgena vasantīti vuttaṃ “**vīthisabhāgenaceva racchāsabhāgena cā**”ti.

Subhaddaparibbājakavattthuvaṇṇanā

212. Kaṅkhā eva **kaṅkhādhammo**. **Ekatovā**ti bhūmim avibhajitvā sādharmaṇatova. Bijato ca aggaṃ gahetvā āhāraṃ sampādetvā dānaṃ **bījaggaṃ**. **Gabbhakā**leti gabbhadhāraṇato paraṃ khīraggaṇakāle. Tenāha “**gabbhaṃ phāletvā khīraṃ nīharitvā**”ti-ādi. **Puthukakā**leti sassānaṃ nātipakke puthukayogyaphalakāle. **Lāyanagganti** pakkassa sassassa lavane lavanārambhe dānaṃ adāsī. Lunassa sassassa veṇivasena bandhitvā ṭhapanāṃ **veṇikaraṇaṃ**. Tassa ārambhe dānaṃ **veṇaggam**. Veṇiyo pana ekato katvā rāsikaraṇaṃ **kalāpo**. Tattha aggaḍānaṃ **kalāpaggaṃ**. Kalāpato nīharitvā maddane aggaḍānaṃ **khalaggaṃ**. Madditaṃ ophuṇitvā dhaññaṃ rāsikaraṇe aggaḍānaṃ **khalabhaṇḍaggaṃ**. Dhaññaṃ khalato koṭṭhe pakkhipane aggaḍānaṃ **koṭṭhaggaṃ**. **Uddharitvā**ti koṭṭhato uddharitvā.

“**Nava aggaḍānāni adāsī**”ti iminā “kathaṃ nu kho ahaṃ Satthu santike aggaṭova mucceyyan”ti aggaḍgaḍānavasena vivaṭṭūpanissayassa kusalassa katūpacitattā, ñāṇassa ca tathā paripākaṃ gatattā aggaḍhammadesanāya tassa bhājanabhāvaṃ dasseti. Tenāha “**imaṃ aggaḍhammaṃ tassa desessāmi**”ti-ādi. **Ohīyitvā** saṅkocaṃ āpajjitvā.

213. **Aññātukā**moḃa, na sandiṭṭhiṃ parāmāsī. **Abbhaññīmsū**ti sandehajātassa pucchāvacananti katvā **jānīmsū**ti atthamāha. Tenāha pāḷiyaṃ “sabbeva na abbhaññīmsū”ti. **Nesanti** pūraṇādīnaṃ. **Sā paṭiññāti** “karoto kho mahārāja kārayato”ti-ādinā¹ paṭiññātā.

1. Dī 1. 49 piṭṭhe.

sabbaññupaṭiñṇā eva vā. **Niyyānikā**ti sappāṭihāriyā, tesam vā siddhantasāṅkhātā¹ paṭiñṇā vaṭṭato nissaraṇaṭṭhena **niyyānikā**ti. Sāsanassa sampattiyā tesam sabbaññutam, tabbipariyāyato ca asabbaññutam gacchatīti daṭṭhabbam. Tenāha “**tasmā**”ti-ādi. **Atthābhāvatoti** Subhaddassa sādhetabba-atthābhāvato. **Okāsābhāvatoti** tathā vitthāritam katvā dhammam desetum avasarābhāvato. Idāni tameva okāsābhāvam dassetum “**paṭhamayāmasmin**”ti-ādi vuttam.

214. Yesam samaṇabhāvakarānam dhammānam sampādanena samaṇo, te pana ukkaṭṭhaniddesena ariyamaggadhammāti catumaggasamsiddhiyā pāliyam cattāro samaṇā vuttāti te bāhirasamaye sabbena sabbam natthīti dassento “**paṭhamo sotāpannasamaṇo**”ti-ādimāha. **Purimadesanāyāti** “yasmiṇca kho subhadda dhammavinaye”ti-ādinā vuttāya desanāya. Byatirekato, anvayato ca adhippeto attho vibhāvīyatīti paṭhamanayopettha “purimadesanāya”ti padena saṅgahitovāti daṭṭhabbo. Attano sāsanam niyamento āha “imasmiṃ kho”ti yojanā. **Āraddhavipassakehīti** samādhikammikavipassakehi², sikhāppattavipassake sadhāya vuttam, na paṭṭhapitavipassane. Apare pana “bāhirakasamaye vipassanārambhassa ganthopi natthevāti avisesavacanametam”ti vadanti. **Adhigataṭṭhānanti** adhigatassa kāraṇam, tadattham pubbabhāgapāṭipadanti attho, yena sotāpattimaggo adhigato, na uparimaggo, so sotāpattimagge ṭhito akuppadhammatāya tassa, tattha vā siddhito ṭhitapubbo bhūtapubbagatiyāti sotāpattimaggaṭṭho sotāpanno, na sesa-ariyā bhūmantarupattito. Sotāpanno hi attanā adhigataṭṭhānam sotāpattimaggaṃ aññassa kathetvā sotāpattimaggaṭṭham kareyya, na aṭṭhamako asambhavato. **Esa nayo sesamaggaṭṭhesūti** etthāpi imināva nayena attho veditabbo. **Paguṇam kammaṭṭhānanti** attano paguṇam vipassanākammaṭṭhānam, eteneva “avisesavacanan”ti vādo paṭikkhittoti daṭṭhabbo.

Sabbaññutaññānam adhippetam. Tañhi sabbañeyyadhammāvabodhane “kusalam chekam nipuṇam”ti vuccati tattha asaṅga-appaṭihataṃ pavattatīti katvā.

1. Siddhitasāṅkhātā (Ka)

2. Samparāyikavipassakehi (Ka)

Samadhikāni ekena vassena. Ñāyanti etena catusaccadhammaṃ yāthāvato paṭivijjhantīti **ñāyo**, lokuttaramaggoti āha “**ariyamaggadhammassā**”ti. Padissati etena ariyamaggo paccakkhato dissatīti **padeso**, vipassanāti vuttaṃ “**padese vipassanāmagge**”ti. **Samaṇopīti** ettha **pi**-saddo “padesavattī”ti etthāpi ānetvā sambandhitabboti āha “**padesavatti -pa- natthīti vuttaṃ hotī**”ti.

215. **Soti** tathāvutto antevāsī. **Tenāti** ācariyena. **Attano** **ṭhāne** **ṭhapito** **hoti** parapabbājanādīsu niyuttattā.

Sakkhisāvakoti paccakkhasāvako, sammukhasāvakoti attho. **Bhagavati** **dharamāneti** dharamānassa Bhagavato santike. Sesadvayepi eseva nayo. **Sabbopi** soti sabbo so tividhopi. **Ayaṃ pana arahattaṃ patto**, tasmā paripuṇṇagatāya matthakappatto **pacchimo sakkhisāvakoti**.

Pañcamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Tathāgatapacchimavācāvaṇṇanā

216. **Tanti** bhikkhusaṅghassa ovādakaṅgaṃ **dassetuṃ -pa- vuttaṃ** dhammasaṅgāhakehīti adhippāyo. Suttābhidhammasaṅgahitassa dhammassa atisaṃjjanāṃ sambodhanaṃ **desanā**, tasseva pakārato ñāpanaṃ veneyyasantāne ṭhapanāṃ **paññāpananti** “**dhammopi desito ceva paññatto cā**”ti vuttaṃ. Tathā vinayatantisaṅgahitassa kāyavācānaṃ vinayanato “vinayo”ti laddhādhivacanassa atthassa atisaṃjjanāṃ sambodhanaṃ **desanā**, tasseva pakārato ñāpanaṃ asaṅkarato ṭhapanāṃ **paññāpananti** “**vinayopi desito ceva paññatto cā**”ti vuttaṃ. Adhisīlasikkhāniddesabhāvena sāsanaṃ mūlabhūtatā vinayo paṭhamaṃ sikkhitabboti taṃ tāva ayamuddesaṃ sarūpato dassento “**mayā hi vo**”ti-ādimāha. Tattha **sattāpattikkhandhavasenāti** sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avītikkaṃanīyatāvasena. **Satthukiccaṃ sādheyyati** “idaṃ vo kattabbaṃ, idaṃ vo na kattabbaṃ”ti kattabbākattabbassa vibhāgena anusāsanato.

Tena tenākārenāti tena tena veneyyānaṃ ajjhāsayānurūpena pakārena. **Ime dhammeti** ime sattatimsabodhipakkhiyadhamme. Tappadhānattā suttantadesanāya “**suttantapiṭakaṃ**¹ **desitan**”ti vuttaṃ. **Satthukiccaṃ sādheṣṣati** taṃtaṃcariyānurūpaṃ sammāpaṭipattiyā anusāsanato. Kusalākusalābyākataवासena **nava hetū**. “**Satta phassā**”ti-ādi sattaviññānadhātusampayogavasena vuttaṃ. Dhammānulome tikapaṭṭhānādayo cha, tathā dhammapaccanīye, dhammānulomapaccanīye, dhammapaccanīyānulometi catuvīsati samantapaṭṭhānāni etassāti **catuvīsatisamantapaṭṭhānaṃ**, taṃ pana paccayānulomādivasena vibhajiyamānaṃ aparimāṇanayamevāti āha “**anantanayamahāpaṭṭhānapaṭimaṇḍitan**”ti. **Satthukiccaṃ sādheṣṣatīti** khandhādivibhāgena nāyamānaṃ catusaccasambodhāvahattā satthārā sammāsambuddhena kātābbakiccaṃ nipphādessati.

Ovadissanti anusāsissanti ovādānusāsanīkiccanipphādanato.

Cārittanti samudācārā, navesu piyālāpaṃ vuḍḍhesu gāravālāpanti attho. Tenāha “bhanteti vā āyasmāti vā”ti. Gāravavacanañhetam, yadidaṃ bhanteti vā āyasmāti vā, loke pana “tatra bhavan”ti, “devānaṃ piyā”ti ca gāravavacanameva.

“Ākaṅkhamāno samūhanatū”ti vutte “na ākaṅkhamāno na samūhanatū”tipi vuttameva hotīti āha “**vikappavacaneneva ṭhapesī**”ti. **Balanti** nāṇabalaṃ. Yadi asamūhananaṃ diṭṭhaṃ, tadeva ca icchitaṃ, atha kasmā bhagavā “ākaṅkhamāno samūhanatū”ti avocāti? Tathārūpapuggalajjhāsayavasena. Santi hi keci khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samādāya saṃvattitum anicchantā, tesaṃ tathā avuccamāne bhagavati vighāto uppajjeyya, taṃ tesaṃ bhavissati dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya, tathā pana vutte tesaṃ vighāto na uppajjeyya “amhākamevāyaṃ doso, yato amhesu eva keci samūhananaṃ na icchantī”ti. Keci “sakalassa pana sāsanassa saṃghāyattabhāvakaraṇatthaṃ tathā vuttan”ti vadanti. Yañca kiñci satthārā sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ samaṇā sakyaputtiyā sirasā sampaṭicchitvā jīvitaṃ viya rakkhanti. Tathā hi te “khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni ākaṅkhamāno saṃgho

1. Suttantaṃ vā piṭakaṃ (Ka)

samūhanatū”ti vuttepi na samūhaniṃsu, aññadatthu “purato viya tassa accayepi rakkhimsu evā”ti satthusāsanassa, saṅghassa ca mahantabhāvadassanattampi tathā vuttanti daṭṭhabbari. Tathā hi āyasmā ānando, aññepi vā bhikkū “katamaṃ pana bhante khuddakaṃ, katamaṃ anukhuddakaṃ”ti na pucchimsu samūhanajjhāsayasseva abhāvato.

Na taṃ evaṃ gahetabbanti “Nāgasenatthero khuddānukhuddakaṃ jānāti”ti-ādinā vuttaṃ taṃ nesaṃ vacanaṃ iminā vuttākārena na gahetabbaṃ adhippāyassa aviditattā. Idāni taṃ adhippāyaṃ vibhāvetuṃ “**Nāgasenattherohi**”ti-ādi vuttaṃ. Yasmā Nāgasenatthero¹ paresaṃ vādapathopacchedanattaraṃ saṅgītikāle dhammasaṅgāhakamahātherehi gahitakoṭṭhāsesu ca antimakoṭṭhāseva gahetvā Milindarājānaṃ paññāpesi. Mahākassapattthero pana ekasikkhāpadampi asamūhanitukāmatāya tathā kammavācaṃ sāveti, tasmā taṃ tesāṃ vacanaṃ tathā na gahetabbaṃ.

217. **Dvelhakanti** dvidhāgāho, anekamaṃsaggāhoti attho. **Vimatīti** saṃsayāpatti. Tenāha “**vinicchitum asamattatā**”ti. **Taṃ vo vadāmīti** taṃ saṃsayavantaṃ bhikkhuṃ sandhāya vo tumhe vadāmi.

Nikkaṅkhabhāvapaccakkhakaraṇaññānaṃevāti Buddhādīsu tesāṃ bhikkhūnaṃ nikkaṅkhabhāvassa paccakkhakāriyābhāvato tamattaraṃ paṭivijjhivā ṭhitaṃ sabbaññūtaññānameva. **Ettha** etasmiṃ atthe.

218. Appamajjanaṃ **appamādo**, so pana atthato ñāṇūpasañhitāsati. Yasmā tattha satiyā byāpāro sātisayo, tasmā “**sati-avippavāsenā**”ti vuttaṃ. **Appamādapadeyeva pakkhipivā adāsi** tamattathato, tassa sakalassa buddhavacanassa saṅgaṇhanato ca.

Parinibbutakathāvaṇṇanā

219. Jhānādīsu citte ca paramukkamaṃsagatavasābhāvatāya “ettake kāle ettakā samāpattiyo samāpajjitvā parinibbāyissāmī”ti kālaparicchedaṃ katvā samāpatti samāpajjanaṃ “**parinibbānaparikammaṃ**”ti adhippetaraṃ. **Theroti** Anuruddhatthero.

1. Khu 11. 145 piṭṭhe Milindapañhe vitthāro.

Ayampi cāti yathāvuttapañcasatṭhiyā jhānānaṃ samāpannabhāvakathāpi **saṅkhepakathā** eva, kasmā? Yasmā Bhagavā tadāpi devasikaṃ vaḷañjanasamāpattiyo sabbāpi aparihāpetvā samāpajji evāti dassento “**nibbānapuraṃ pavisanto**”ti-ādimāha.

Imāni dvepi samanantarāneva paccavekkhaṇāyapi yebhuyyenānantariyakatāya jhānapakkhikabhāvato, yasmā bhavaṅgacittaṃ sabbapacchimaṃ, tato Bhavato cavanato “cuti”ti vuccati, tasmā na kevalaṃ ayameva Bhagavā, atha kho sabbepi sattā bhavaṅgacitteneva cavantīti dassetum “**ye hi keci**”ti-ādi vuttaṃ.

220. **Paṭibhāgapuggalavirahitoti** sīlādiguṇehi asadisatāya sadisapuggalarahito.

221. Saṅkharā vūpasamanti etthāti **vūpasamoti** evaṃsaṅkhātāṃ ñātāṃ kathitaṃ **nibbānaṃ**.

222. **Yanti** paccatte upayogavacananti āha “**yo kālaṃ akari**”ti.

Suvikasitenevāti pītisomanassayogato suṭṭhu vikasitena muditena. **Vedanaṃ adhivāsesi** abhāvasamudayo kato suṭṭhu pariññātattā. **Anāvaraṇavimokkho** sabbaso nibbutabhāvato.

223. Ākaronti attano phalāni samānākāre karontīti **ākārā**, kāraṇāni. **Sabbākāravarūpeteti** sabbehi ākāravarehi uttamakāraṇehi sīlādiguṇehi samannāgateti attho.

225. **Kathamabhūtāti** kiḍisābhūtā.

Cullakaddhānanti parittaṃ kālaṃ dvattināḍikāmattaṃ velaṃ.

Buddhasarīrapūjāvaṇṇanā

227. Kamsatālādi tālaṃ avacarati etthāti “**tālāvacaran**”ti vuccati ātatāditūriyabhaṇḍaṃ. Tenāha “**sabbaṃ tūriyabhaṇḍan**”ti.

Dakkhiṇadisābhāgenevāti aññena disābhāgena anāharitvā yamakasālānaṃ ṭhānato dakkhiṇadisābhāgeneva, tatopi **dakkhiṇadisābhāgaṃ** haritvā netvā.

Jetavanasadiseti sāvatthiyā jetavanasadise ṭhāne, “jetavanasadise ṭhāne”tipi paṭho.

228. **Pasādhanamaṅgalasālāyā**ti abhisekakāle alaṅkaraṇamaṅgalasālāya.

229. **Devadāniyoti** tassa corassa nāmaṃ.

Mahākassapattheravatthuvaṇṇanā

231. **Pāvāyā**ti pāvānagarato. Āvajjanapaṭibaddhattā jānanassa anāvajjitattā Satthu parinibbānaṃ ajānanto “**dasabalaṃ passissāmī**”ti thero cintesi, satthusarīre vā satthusaññaṃ uppādentō tathā cintesi. Tenevāha “atha bhagavantaṃ ukkhipitvā”ti. “**Dhuvāṃ parinibbuto bhavissatī**”ti cintesi pārisesañāyena. Jānantopi thero ājīvakaṃ pucchiyeva, pucchane pana kāraṇaṃ sayameva pakāsetuṃ “**kiṃ panā**”ti-ādi āraddhaṃ.

Ajja sattāhaparinibbutoti ajja divasato paṭilomato sattame ahaṇi parinibbuto.

232. **Nāliyā vāpakenā**ti nāliyā ceva thavikāya ca.

Mañjuketī mañjubhāṇine madhurassare. **Paṭibhāneyyaketi** paṭibhānavante. **Bhuñjitvā pātabbayāgūti** paṭhamāṃ bhuñjitvā pivitabbayāgu.

Tassāti subhaddassa vuḍḍhapabbajitassa.

Ārādhitasāsaneti samāhitasāsane. **Alanti** samattho. **Pāpoti** pāpapuggalo. **Osakkāpetunti** hāpetuṃ antaradhāpetuṃ.

Pañhavārāti pañhā viya vissajjanaṇi “yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hotī”ti-ādinā¹, “yasmim samaye rūpūpapattiyā maggaṃ bhāve-

1. Abhi 1. 17 piṭṭhe.

tī”ti-ādinā¹ ca pavattāni **ekam dve bhūmantarāni**. **Mūlenaṭṭhe pisācasadisā bhavissāmāti** yathā rukkhe adhivattho pisāco tassa sākḥāparivāre naṭṭhe khandham nissāya vasati, khandhe naṭṭhe mūlam nissāya vasati, mūle pana naṭṭhe anissayova hoti, tathā bhavissāmāti attho. Atha vā **mūle naṭṭheti** pisācena kira rukkhagacchādīnam kiñcideva mūlam chinditvā attano puttassa dinnam, yāva tam tassa hatthato na vigacchati, tāva so tam padesaṃ adissamānarūpo vicarati. Yadā pana tasmim kenaci acchinnabhāvena vā sativippavāsavasena vā naṭṭhe manussānampi dissamānarūpo vicarati, tam sandhāyāha “**mūle naṭṭhe pisācasadisā bhavissāmā**”ti.

Maṃ kāyasakkhim katvāti tam paṭipadam kāyena sacchikatavantam tasmā tassā desanāya sakkhibhūtam maṃ katvā. **Paṭicchāpesi** tam paṭicchāpanam kassapasuttēna dīpetabbam.

233. Candanaghaṭikābhullato **candanacitakā**.

Tam sutvāti tam āyasmatā anuruddhattherena vuttam devatānam adhippāyam sutvā.

234. **Dasikatantam vāti** paliveṭṭhita-ahatakāsikavattānam dasaṭṭhānena tantamattampi vā. **Dārukhandham vāti** candanādicitakadārukhandham vā.

235. Samudāyesu pavattavohārānam avayavesu dissanato sarīrassa avayavabhūtāni aṭṭhīni “**sarīrāni**”ti vuttāni.

Na vippakirimsūti sarūpeneva ṭhitāti attho. “Sesā vippakirimsū”ti vatvā yathā pana tā vippakiṇṇā ahesum, tam dassetum “**tatthā**”ti-ādi vuttam.

Udakadhārā nikkhamitvā nibbāpesunti devatānubhāvena. Evaṃ mahatiyo bahū udakadhārā kimatthāyāti āha “**Bhagavato citako mahanto**”ti. Mahā hi so vīsaratanasatiko. **Aṭṭhadantakehīti** naṅgalehi aṭṭheva hi nesaṃ dantasadisāni potthāni honti, tasmā “**aṭṭhadantakāni**”ti vuccati.

1. Abhi 1. 66 piṭṭhe.

Dhammakathāva pamāṇanti ativiya acchariyabbhutabhāvato passantānaṃ, suṇantānañca sātisayaṃ pasādāvahabhāvato, savisesaṃ Buddhānubhāvadīpanato. Parinibbutassa hi buddhassa bhagavato evarūpo ānubhāvoti taṃ pavattiṃ kathentānaṃ dhammakathikānaṃ attano ñāṇabalānurūpaṃ pavattiyamānā dhammakathā evettha pamāṇaṃ vaṇṇetabbassa atthassa mahāvisayattā, tasmā vaṇṇanā bhūmi nāmesāti adhippāyo. **Catujjātiyagandhaparibhaṇḍaṃ kāretvāti** tagarakuṃkumayavanapupphatamālapattāni pīṣitvā katagandhena paribhaṇḍaṃ kāretvā. **Khacitvāti** tattha tattha olambanavasena racetvā, gandhavatthūni gahetvā ganthitamālā **gandhadāmāni** ratanāvaḷiyo **ratanadāmāni**. Bahikilāñjaparikkhepassa, antosāṇiparikkhepassa karaṇena **sāṇikilāñjaparikkhepaṃ kāretvā**. Vātaggāhiniyo paṭākā **vātaṭākā**. Sarabharūpapādako pallaṅko sarabhamayapallaṅko, tasmīṃ **sarabhamayapallaṅke**.

Sattihatthā purisā **sattiyo** taṃsahacaraṇato yathā “kuntā pacarantī”ti, tehi samantato rakkhāpanaṃ pañcakaraṇanti āha “**sattihatthehi purisehi parikkhipāpetvā**”ti. **Dhanūhīti**¹ etthāpi eseṇa nayo. **Sannāhagavacchikaṃ viya katvā** niranteraṇaṭṭhita-ārakkhasannāhena gavacchijālaṃ viya katvā.

Sādhukīlīṭanti saparahitaṃ sādhanatṭhena sādhu, tesāṃ kīlītaṃ uḷārapuñṇapasavanato, samparāyikatthāvirodhikaṃ kīlāvihāraṇti attho.

Sarīradhātuvibhajanaṇṇanā

236. **Imināva niyāmenāti** yena nīhārena mahātale nisinnokañci parihaṇaṃ akatvā kevalaṃ iminā niyāmeneva. **Supinakoti** dussupinako. **Dukūladupaṭṭaṃ nivāsetvāti** dve dukūlavatthāni ekajjhaṃ katvā nivāsetvā. Evañhi tāni sokasamappitassāpi abhassitvā tiṭṭhanti.

Abhisekasiñcakoti rajjābhiseke abhisekamaṅgalasiñcako uttamamaṅgalabhāvato. **Visāññi**² **jāto** yathā taṃ Bhagavato guṇavisesāmatarasaññutāya avaṭṭhitapemo pothujjanikasaddhāya patiṭṭhitapasādo katūpakāratāya sañjanitacittamaddavo.

1. Dhanūni (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Visāñño (Ka)

Suvaṇṇabimbisakavaṇṇanti suviracita-apassenasadisaṃ.

Kasmā panettha pāveyyakā pāliyaṃ sabbapacchato gahitā, kiṃ te kusinārāya āsannatarāpi sabbapacchato uṭṭhitā? Āma sabbapacchato uṭṭhitāti dassetum “**tattha pāveyyakā**”ti-ādi vuttam.

Dhātupāsanatthanti satthu dhātūnaṃ payirupāsanāya. **Nesaṃ pakkhā ahesum** “ñāyena tesam santakā dhātuyo”ti.

237. **Doṇagajjitaṃ nāma avoca** Satthu avatthattayūpasaṇhitam. Etadatthameva hi Bhagavā maggaṃ gacchanto “pacchato āgacchanto Doṇo brāhmaṇo yāva me padavaḷaṇjaṃ passati, tāva mā vigacchatū”ti adhiṭṭhāya aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdi. Doṇopi kho brāhmaṇo “imāni sadevake loke aggapuggalassa padāni”ti sallakkhento padānusārena Satthu santikaṃ upagacchi, Satthāpissa dhammaṃ desesi, tenapi so Bhagavati nivṛṭṭhasaddho ahosi. Etadavoca, kiṃ avocāti āha “**suṇāntu -pa- avocā**”ti.

Kāyena ekasannipātā vācāya ekavacanā abhinnavacanā evaṃ samaggā hotha. Tassa pana idaṃ kāraṇanti āha “**sammodamānā**”ti. Tenāha “**cittenāpi aññamaññaṃ sammodamānā hothā**”ti.

238. **Tato tato samāgatasamghānanti** tato tato attano vasaṇaṭṭhānato samāgantvā sannipatitabhāvena samāgatasamghānaṃ. Tathā samāpatitasamūhabhāvena **samāgatagaṇānaṃ**. Vacanasampañcchanena paṭissuṇitvā.

Dhātuthūpapūjāvaṇṇanā

239. **Yakkhaggāho** devatāveso. **Khipitakaṃ** dhātukkhobhaṃ uppādetvā khipitakarogo. **Arocako** āhārassa aruccanarogo.

Sattamadivaseti sattavassasattamāsato parato sattame divase. **Balānurūpenā**ti vibhavabalānurūpena.

Pacchā saṅgītikārakāti dutiyaṃ tatiyaṃ saṅgītikārakā. **Dhātūnaṃ antarāyaṃ disvāti** tattha tattha cetiye yathāpatiṭṭhāpitabhāveneva

ṭhitānaṃ dhātūnaṃ micchādiṭṭhikānaṃ vasena antarāyaṃ disvā,
mahādhātunidhānena sammadeva rakkhitaṃ anāgate asokena
dhammarañña tato uddharitvā vitthāritabhāve kate sadevakassa lokassa
hitasukhāvahabhāvañca disvāti adhippāyo. **Paricaraṇamattamevāti** gahetvā
paricaritabbadhātumattameva. Rājūnaṃ hatthe **ṭhapetvā**, na cetiyesu. Tathā
hi pacchā asokamahārājā cetiyesu dhātūnaṃ na labhati.

Purimapurimakatassa gaṇhanayogyāṃ pacchimaṃ pacchimaṃ kārento
aṭṭha aṭṭha haricandanādimaye karaṇḍe ca thūpe ca kāresi.
Lohitacandanamayādīsupi eseva nayo. **Maṇikaraṇḍesūti**
lohitaṅkamasāragallaphalikamaye ṭhapetvā avasesamaṇiviccittakesu
karaṇḍesu.

Thūpārāmacetiyaṃ māṇanti Devānaṃpiyatissamahārājena
kāritacetiyaṃ māṇanti.

Mālā mā milāyanti “yāva Asoko Dhammarājā bahi cetiyāni kāretum
ito dhātuyo uddharissati, tāva mālā mā milāyanti”ti **adhiṭṭhahitvā.**
Āviñchanarajjuyanti aggaḷāviñchanarajjuyāṃ. **Kuñcikaṃ muddikanti**
dvāravivaraṇatthaṃ kuñcikañceva muddikañca.

Vālasaṅghātayanti kukkulaṃ paṭibhayadassanaṃ
aññaṃ māṇapaṭibaddhagamanāditāya saṅghāṭitarūpakayantaṃ yojesi. Tenāha
“**kaṭṭharūpakāni**”ti-ādi. **Āṇiyā bandhitvāti** anekakaṭṭharūpavicittayantaṃ
attano devānubhāvena ekāya eva āṇiyā bandhitvā vissakammo
devalokameva gato. “**Samantato**”ti-ādi pana tasmim dhātunidāne
Ajātasattuno kiccavisesānuṭṭhānadassanaṃ.

“Asukaṭṭhāne nāma dhātunidhānaṃ”ti rañña pucchite “tasmim sannipāte
vissalābhino nāhesun”ti keci. “Attānaṃ nigūhitvā tassa vuḍḍhatarassa
vacanaṃ nissāya vīmaṃsanto jānissatīti na kathesun”ti apare.

Yakkhadāsaketi upahārādividhinā devatāvesanake bhūtāviggāhake.

Imaṃ padanti “evametaṃ bhūtapubban”ti dutiyasaṅgītikārehi ṭhapitaṃ
imaṃ padaṃ. Mahādhātunidhānampi tassa atthaṃ katvā **tatiyasaṅgītikārāpi**
ṭhapayimsu.

Mahāparinibbānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

4. Mahāsudassanasutta

Kusāvatīrājadhānīvaṇṇanā

242. **Sovaṇṇamayāti** suvaṇṇamayā. **Ayaṃ pākāro**ti sabbaratanamayo pākāro. **Tayo tayoti** anto ca tayo, bahi ca tayoti tayo tayo.

Esikatthambho indakhīlo nagarasobhano alaṅkāratthambho. Aṅgīyati ñāyati puthulabhāvo etenāti **aṅgaṃ**, parikkhepo. Tiporisaṃ aṅgaṃ etissāti **tiporisaṅgā**. Tenāha “**tenā**”ti-ādi. **Tena** pañcahatthappamāṇena tiporisena. **Paṇṇaphalesupī**ti sabbaratanamayānaṃ tālānaṃ paṇṇaphalesupi. **Eseva nayoti** “paṇṇesu ekaṃ pattakaṃ sovaṇṇamayaṃ, ekaṃ rūpiyamayaṃ. Phalesupi eko lekhābhāvo sovaṇṇamayo, eko rūpiyamayo”ti-ādiko ayamatto atidiṭṭho. **Pākārantare**ti dvinnāṃ dvinnāṃ pākārānaṃ antare. **Ekekā hutvā ʘhitā** tālapanti.

Chekoti paṭu suvisado, so cassa paṭubhāvo manosāroti āha “**sundarā**”ti. **Raṇjetunti** rāgaṃ uppādetum. **Khamatevāti** rocateva. **Na bībhacchetī**ti na tajjeti, sotasukhabhāvato piyāyitabbo ca hoti. Kumbhathuṇadaddarikādi **ekatalaṃ tūriyaṃ**. **Ubhayatalaṃ** pākāṭameva. **Sabbato pariyaṇaddhaṃ** caturassa-ambanakaṃ, paṇavādi ca. **Vaṃsādī**ti ādi-saddena saṅkhādikaṃ saṅgaṇhāti. **Sumucchitassāti** suṭṭhu pariyattassa. **Pamaṇeti** nātidaḷhanātisithilatāsaṅkhāte majjhime mucchanappamāṇe. **Hatthaṃ vā pādaṃ vā cāletvāti** hatthalayapādalaye sajjetvā. **Naccantāti** sākhānaccam naccantā.

Cakkaratanavaṇṇanā

243. **Upasathaṃ** vuccati aṭṭhaṅgasamannāgataṃ sabbadivasesu gahaṭṭhehi rakkhitabbasīlaṃ, samādānavasena taṃ tassa atthīti uposathiko, tassa **uposathikassa**. Tenāha “**samādinna-uposathaṅgassā**”ti. **Tadāti**

tasmim kāle. Kasmim pana kāleti? Yasmim kāle
cakkavattibhāvasamvattaniyadānasīlādipuññasambhārasamudāgamasampann
o pūritacakkavattivatto kālādīpadesavisesapaccājātiyā ceva
kularūpabhogādhīpateyyādiguṇavisesasampattiyā ca tadanurūpe attabhāve
ṭhito hoti, tasmim kāle. Tādise hi kāle cakkavattibhāvī purisaviseso
yathāvuttaguṇasamannāgato rājā khattiyo muddhāvasitto visuddhasīlo
anuposathan sataśahassavissajjanādinā sammāpaṭipattim paṭipajjati, na yadā
cakkaratanaṃ uppajjati, tadā eva. Ime ca visesā sabbacakkavattīnaṃ
sādhāraṇavasena vuttā. Tenāha “**Pātoṇa -pa- dhammatā**”ti. Bodhisattānaṃ
pana cakkavattibhāvāvahaguṇāpi cakkavattiguṇāpi sātisaṃyāva honti.

Vuttappakārapuññakammapaccayanti

cakkavattibhāvāvahadānadamasāmyamādipuññakammahetukaṃ.
Nīlamanisaṅghātasadisanti indanīlamanisaṅcayasamānaṃ.
Dibbānubhāvayuttattāti dassaneyyatā, manuññaghosatā, ākāśagāmitā,
obhāsavissajjanā, appaṭighātātā, rañño icchitatthanipphattikāraṇatāti
evamādīhi dibbasadisēhi ānubhāvehi samannāgatattā, etena dibbaṃ viyāti
dibbanti dasseti. Na hi taṃ devalokapariyāpannaṃ. Sahassaṃ arā etassāti vā
sahassāraṃ. Sabbehi ākārehiti sabbehi sundarehi paripuṇṇāvayave
lakkhaṇasampanne cakke icchitabbehi ākārehi. **Paripūranti** paripuṇṇaṃ, sā
cassā pāripūrim idāneva vitthāressati.

Panālīti chiddaṃ. **Suddhasiniddhadantapantiyā** nibbivarāyāti adhippāyo.
Tassā pana panālīyā samantato passassa rajatamayattā **sāraraṇatamayā** vuttā.
Yasmā cassa cakkassa rathacakkassa viya antobhāvo nāma natthi, tasmā
vuttaṃ “**ubhosupi bāhirantesū**”ti. Kataparikkhepā hoti panālīti yojanā.
Nābhipanālīparikkhepapaṭṭesūti nābhi parikkhepapaṭṭe ceva nābhiyā
panālīparikkhepapaṭṭe ca.

Tesanti arānaṃ. **Ghaṭakā** nāma alaṅkārabhūtā khuddakapuṇṇaghaṭā.
Tathā **maṇikā** nāma muttāvaṇṇikā. **Paricchedalekhā** tassa tassa
paricchedadassanavasena ṭhitā paricchinnalekhā. **Ādi-**saddena
mālākammādim¹ saṅgaṇhāti. **Suvibhattānevāti** aññaṃaññaṃ asaṃkiṇṇattā
suṭṭhu vibhattāni.

1. Gahitā phalakā mālākammādim (Ka)

“**Surattā**”ti-ādīsu **suratta**ggahaṇena mahānāmavaṇṇataṃ paṭikkhipati, **suddha**ggahaṇena saṃkiliṭṭhataṃ, **siniddha**ggahaṇena lūkhataṃ. Kāmaṃ tassa cakkaratanassa nemimaṇḍalaṃ asandhikameva nibbattaṃ, sabbatthakameva pana kevalaṃ pavāḷavaṇṇena ca sobhatīti pakaticakkassa sandhiyuttaṭṭhāne surattasuvāṇṇapaṭṭādimayāhi vaṭṭaparicchedalekhāhi paññāyamānāhi sasandhikā viya dissantīti āha “**sandhīsu panassā**”ti-ādi.

Nemimaṇḍalapitṭhiyanti nemimaṇḍalassa piṭṭhipadese. Ākāsa-cāribhāvato hissa tattha vātaggāhi pavāḷadaṇḍo hoti. **Dasannaṃ dasannaṃ arānaṃ antareti** dasannaṃ dasannaṃ arānaṃ antare samīpe padese. **Chiddamaṇḍalakhacitoti** maṇḍalasaṇṭhānachiddavicitto. **Sukusalasamannāhatassāti** suṭṭhu kusaleṇa sippinā pahatassa, vāditassāti attho. **Vaggūti** manoramo. **Rajanīyoti** suṇantānaṃ rāguppādako. **Kamanīyoti** kanto. **Samosaritakusumadāmāti** olambitasugandhakusumadāmā. **Nemiparikkhepassāti** nemipariyantaparikkhepassa. Nābhipanāḷiyā dvinnāṃ passānaṃ vasena “**dvinnampi nābhipanāḷīnaṃ**”ti vuttaṃ. Ekā eva hi sā panāḷi. **Yehīti** yehi dvīhi mukhehi. Puna **yehīti** yehi muttakalāpehi.

Odhāpayamānanti sotum avahitāni kurumānaṃ.

Cando purato cakkaratanaṃ pacchāti evaṃ **pubbāpariyena** pubbāparabhāvena.

Antepurassāti anurādhapure rañño antepurassa. **Uttarasīhapañjarasadiseti** tadā rañño pāsāde tādisassa uttaradisāya sīhapañjarassa labbhamānattā vuttaṃ. **Sukhena sakkāti** kiñci anāruhitvā, sarīrañca anullaṅghitvā yathāṭṭhiteneva hatthena pupphamuṭṭhiyo khipitvā **sukhena sakkā hoti**¹ **pūjetum**.

Nānāviraḡaratanappabhāsamujjalanti nānāvidhavicittavaṇṇaratanobhāsapabhassaraṃ. **Ākāsaṃ abbhuggantvā pavatteti** āgantvā ṭhitaṭṭhānato upari ākāsaṃ abbhuggantvā pavatte.

244. **Rājāyuttāti** rañño kicce āyuttakapurisā.

Sinerum vāmapassena katvā tassa dhurataram gacchanto “**Vamapassena sinerum pahāyā**”ti vuttam.

Vinibbedhenāti tiriyaṃ vinivijjhanavasena. **Sannivesakkhamoti** khandhāvārasannivesayogyo. **Sulabhāhārupakaraṇoti** sukheveva laddhabbadhaññagorasadārutiṇāḍibhojanasādhano.

Paracakkanti parassa rañño senā, āṇā vā.

Āgamananandanoti āgamanena nandijanano. Gamanena socetīti **gamanasocano**. **Upakappethāti** uparūpari kappetha, saṃvidahatha upanethāti attho. **Upaparikkhitvāti** hetutopi sabhāvatopi phalatopi diṭṭhadhammikasamparāyikādi-ādīnavatopi vīmaṃsitvā. Vibhāventi paññāya attham vibhūtaṃ karontīti **vibhāvino**, paññavanto. **Anuyantāti** anuvattakā, anuvattakabhāveneva, pana rañño ca mahānubhāvena te jigucchānavasena pāpato anoramantāpi ekacce ottappavasena oramantīti veditabbaṃ.

Ogacchamānanti osīdantaṃ. **Yojanamattanti** vitthārato yojanamattaṃ padesaṃ. Gambhīrabhāvena pana yathā bhūmi dissati, evaṃ ogacchati. Tenāha “**mahāsamuddatalan**”ti-ādi. **Ante cakkaratanam** udakena senāya anajjhottharaṇatthaṃ. Puratthimo mahāsamuddo pariyanto etassāti puratthimamahāsamuddapariyanto, taṃ **puratthimamahāsamuddapariyantaṃ**, puratthimamahāsamuddaṃ pariyantaṃ katvāti attho.

Cāturantāyāti catusamuddantāya, puratthimadisādicatukoṭṭhāsantāya vā. **Sobhayamānam viyāti viya**-saddo nipātamattaṃ. Attano acchariyaguṇehi sobhantameva hi taṃ tiṭṭhati. Pāḷiyampi hi “**upasobhayamānan**”tveva vuttam.

Hatthiratanavaṇṇanā

246. **Haricandanādīhīti ādi**-saddena catujjātiyagandhādīm saṅgaṇhāti. **Āgamanam cintethāti vadanti** cakkavattivattassa pūritatāya paricitattā. Kāḷatilakādīnam abhāvena **visuddhasetasarīro**. **Sattapatiṭṭhoti** bhūmiphusanakehi vāladhi, varaṅgaṃ, hatthoti imehi ca tīhi, catūhi pādehi

cāti sattahi avayavehi patiṭṭhitattā sattapatiṭṭho. **Sabbakaniṭṭhoti** sabbehi Chaddantakulahatthīhi hīno. **Uposathakulā sabbajettṭhoti** uposathakulato āgacchanto tattha sabbappadhāno āgacchatīti yojanā. **Vuttanayenāti** “mahādānaṃ datvā”ti-ādinā vuttana nayena. Cakkavattīnaṃ, cakkavattiputtānaṃ cakkavattim uddissa **cintayantānaṃ āgacchati**. **Apanetvāti** attano ānubhāvena apanetvā. Gandhameva hi tassa itare hatthī na sahani.

Gharadhenuvacchako viyāti ghare paricitadhenuyā tattheva jātasaṃvaddhavacchako viya. **Sakalapathavinti** sakalajambudīpasaññitapathaviṃ.

Assaratanavaṇṇanā

247. **Sindhavakulatoti** sindhavassājāniyakulato.

Maṇiratanavaṇṇanā

248. **Sakaṭanābhisamapariṇāhanti**¹ pariṇāhato mahāsakaṭassa nābhiyā samappamānaṃ. **Ubhosu antesūti** heṭṭhā, upari cāti dvīsu antesu. **Kaṇṇikapariyantatoti** dvinnāṃ kaṇcanapadumānaṃ kaṇṇikāya pariyantato. **Muttājālake ṭhapetvāti** suvisuddhe muttamaye jālake patiṭṭhāpetvā. **Aruṇuggamanavelā viyāti** aruṇuggamanasīsena sūriya-udayakkhaṇaṃ upalakkheti.

Itthiratanavaṇṇanā

249. “Itthiratanāṃ pātubhavatī”ti vatvā kutassā pātubhāvoti dassetuṃ “**maddarājakulato**”ti-ādi vuttaṃ. Maddaraṭṭhaṃ kira jambudīpe abhirūpānaṃ itthīnaṃ uppattiṭṭhānaṃ. Tathā hi “siṅcayamahārājassa devī, vessantaramahārājassa devī, bhaddakāpilānī”ti evamādi itthiratanāṃ maddaraṭṭhe eva uppannaṃ. **Puññānubhāvenāti** Cakkavattirañño puññatejena.

Sanṭhānapāripūriyāti hatthapādādisarīravayavānaṃ susaṇṭhitāya. Avayavapāripūriyā hi samudāyapāripūrisiddhi. Rūpanti sarīraṃ “rūpantveva saṅkhaṃ gacchatī”ti-ādīsu² viya. **Dassanīyāti** surūpabhāvena passitabbayuttā.

1. ...samapparimāṇanti (?)

2. Ma 1. 248 piṭṭhe.

Tenāha “**dissamānāvā**”ti-ādi. **Somanassavasena cittaṃ pasādeti** yoniso cintentānaṃ kammaphalasaddhāya vasena. **Pasādāvahattāti** kāraṇavacanena yathā pāsādikatāya vaṇṇapokkharatāsiddhi vuttā, evaṃ dassanīyatāya pāsādikatāsiddhi, abhirūpatāya ca dassanīyatāsiddhi vattabbāti nayaṃ dasseti. Paṭilomato vā vaṇṇapokkharatāya pāsādikatāsiddhi, pāsādikatāya dassanīyatāsiddhi, dassanīyatāya abhirūpatāsiddhi yojetabbā. Evaṃ sarīrasampattivaseṇa abhirūpatādike dassetvā idāni sarīre dosābhāvavaseṇapi te dassetuṃ “**abhirūpā vā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha yathā pamāṇayuttā, evaṃ ārohapariṇāhayogato ca pāsādikā nātidīghatādayo, evaṃ manussānaṃ dibbarūpatāsampattipīti “**appattā dibbavaṇṇan**”ti vuttaṃ.

Ārohasampatti vuttā ubbedhena pāsādikabhāvato. **Pariṇāhasampatti** vuttā kisathūladosaḥbhāvato. **Vaṇṇasampatti vuttā** vivaṇṇatābhāvato. **Kāyavipattiyāti** sarīradosassa. **Satavāravihatassāti** satakkhattuṃ vihatassa, “satavāravihatassā”ti ca idaṃ kappāsapicuvaseṇa vuttaṃ, tūlapicuno pana vihananameva natthi. Kuṇkumatagaraturukkhayavanapupphāni **catujjāti**. “Tamālatagaraturukkhayavanapupphāni”ti apare.

Aggidaddhā viyāti āsanagatena agginā daddhā viya. **Paṭhamamevāti** rājānaṃ disvāpi kiccantarappasutā ahutvā kiccantarato paṭhamameva, dassanasamakāramevāti attho. Rañño nisajjāya pacchā nipātanaṃ nisīdanaṃ sīlaṃ etissāti **pacchānipātini**. Tam tam attanā rañño kātabbakiccaṃ “kiṃ karomī”ti pucchitabbatāya kiṃkaraṇaṃ paṭisāvetīti **kiṃkārappaṭissāvinī**.

Mātugāmo nāma yebhuyyena saḥhajātiko, itthiratanassa pana tam natthīti dassetuṃ “**svāssā**”ti-ādi vuttaṃ.

Guṇāti rūpaguṇā ceva ācāraguṇā ca. **Purimakammānubhāvenāti** katassa purimakammassānubhāvena itthiratanassa tabbhāvasaṃvattaniyassa purimakammassa ānubhāvena. Cakkavattinopi parivārasampattisaṃvattaniyapuñṇakammaṃ tādissa phalavisesassa upanissayo hotiyeva. Tenāha

“**cakkavattino puññaṃ upanissāyā**”ti, etena sesesupi saviññāṇakaratanesu attano kammavasena nibbattesupi tesaṃ tesaṃ visesānaṃ tadupanissayatā vibhāvitā evāti daṭṭhabbā. Pubbe ekadesavasena labbhamānā pāripurī rañño Cakkavattibhāvūpagamanato paṭṭhāya sabbākāraparipūrā jātā.

Gahapatiratanavaṇṇanā

250. **Pakatiyāvāti** sabhāveneva cakkaratanapātubhāvato pubbepi. Yādisaṃ Rañño Cakkavattissa puññabalaṃ nissāya yathāvuttā cakkaratanānubhāvanibbatti, tādisametassa puññabalaṃ nissāya gahapatiratanassa kammavipākajaṃ dibbacakkhum nibbattetīti āha “**cakkaratanānubhāvasahitan**”ti. Kāraṇassa hi ekasantatipatitatāya, phalassa ca samānakālikatāya tathāvacanaṃ.

Pariṇāyakaratanavaṇṇanā

251. “Ayaṃ dhammo, ayaṃ adhammo”ti-ādinā kammassakatāvabodhanasaṅkhātassa paṇḍitabhāvassa atthitāya **paṇḍito**. Bāhusaccabyattiyā **byatto**. Sabhāvasiddhāya medhāsaṅkhātāya pakatipaññāya atthitāya **medhāvī**. Attano yāthāvabuddhamatthaṃ paresaṃ vibhāvetuṃ pakāsetuṃ samatthatāya **vibhāvī**. **Vavatthapetunti** nicchitum.

Catu-iddhisamannāgatavaṇṇanā

252. Vipaccanaṃ vipāko, vipāko eva **vepāko** yathā “vikatameva vekatan”ti. Samaṃ nātisītanāccuṇhatāya avisamaṃ bhuttassa vepāko etissā atthīti samavepākinī, tāya **samavepākinīyā**.

Dhammapāsādapokkharāṇivaṇṇanā

253. **Janarāsīm karetvā** tena janarāsīnā khaṇitvā **na māpesi**. Kiñcarahīti āha “**rañño panā**”ti-ādi. Tattha kāraṇaṃ parato āgamissati. **Ekāya** vedikāya **parikkhittā** pokkharāṇiyo. **Pariveṇaparicchedapariyanteti** ettha **pariveṇaṃ** nāma samantato vivaṭaṅgaṇabhūtaṃ pokkharāṇiyā tīraṃ, tassa paricchedabhūte pariyanthe **ekāya**

vedikāya parikkhittā pokkharāṇiyo. **Etadahosīti** etaṃ “yannūnāhaṃ imāsu pokkharāṇīsū”ti-ādikaṃ ahosīti. **Sabbotukanti** sabbesu utūsu pupphanakaṃ. **Nānāvaṇṇa-uppalabijādīnī**ti rattanīlādinānāvaṇṇapupphena pupphanaka-uppalabijādīni. **Jalajathalajamālanti** jalajathalajapupphamālaṃ.

254. **Paricāravasenāti** taṅkhaṇikaparicāravasena, idaṅca paṭhamam paṭṭhapitaniyāmeneva vuttaṃ, pacchā pana yānasayanādīni viya itthiyopi atthikānaṃ pariccattā eva. Tenāha “itthihipī”ti-ādi. **Pariccāgavasenāti** nirapekkhapariccāgavasena. Dīyatīti **dānaṃ**, deyyavatthu. Taṃ aggīyati nissajjīyati etthāti **dānaggam**, parivesanaṭṭhānaṃ. **Tādisāni atthīti** yādisāni rañño dānagge khomasukhumādīni vatthāni, tādisāni **yesam** attano santakāni santi. **Ohāyāti** pahāya tattheva ṭhapetvā. Attho atthi yesam teti **atthikā**. Evaṃ **anatthikāpi** daṭṭhabbā.

255. **Kalahasaddopīti pi-saddena** dānādhippāyena gehato nīhataṃ puna geham pavesetuṃ na yuttanti imamatthaṃ samucceti. Tenāha “**na kho etaṃ amhākaṃ patirūpan**”ti-ādi¹.

257. **Uṇhīsamatthaketi** sikhāpariyantamatthake. **Paricchedamatthaketi** pāsādaṅgaṇaparicchedassa matthake.

258. **Haratīti** ativiya pabhassarabhāvena cakkhūni paṭiharantaṃ² duddikkhatāya diṭṭhiyo harati apanentaṃ viya hoti. Taṃ pana haraṇam nesaṃ paripphandanenāti āha “**phandāpeti**”ti.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Jhānasampattivaṇṇanā

260. **Mahatiyā iddhiyāti** mahantena icchitatthasamijjhanena. **Tesaṃyeva** icchiticchitatthānaṃ. “**Anubhavitabbānaṃ**”ti iminā ānubhāva-saddassa kammāsādhanaṃ dasseti. Pubbe sampannaṃ katvā deyyadhammapariccāgassa katabhāvaṃ dassento “**sampattipariccāgassā**”ti āha. Attānaṃ dameti etenāti **damo**.

1. Dī 2. 147 piṭṭhe.

2. Paṭihanantaṃ (?)

Bodhisattapubbayogavaṇṇanā

Assāti mahāsudassanarañño. **Eko theroti** appaññāto nāmagottato aññataro puthujjano thero. **Theraṃ disvāti** aññatarasmim rukkhamūle nisinnam disvā. **Kaṭṭhattharaṇanti** kaṭṭhamayaṃ attharaṇam, dāruphalakanti attho.

Paribhogabhājanti pāṇīyaparibhojanīyādiparibhogayogyam bhājanam. **Āraṇṭakanti** sūcivijjhanakaraṇṭakam. **Pipphalikanti** khuddakasatthakam. **Udakatumbakanti** kuṇḍikam.

Kūṭāgāradvāreyeva nivattesīti kūṭāgāram pavitṭhakālato paṭṭhāya tesam micchāvitakkānam pavattiyā okāsam nādasi.

261. **Kasiṇameva paññāyati** mahāpurisassa tattha tattha katādhikārattā, tesaṃ padesaṇam suparikammakatakasīṇasadisattā.

262. **Cattāri jhānānti** cattāri kasiṇajjhānāni. Kasiṇajjhānappamaññānamyeva vacanam tāsam tadā ādaragāravavasena nibbattitattā. Mahābodhisattānañhi arūpajjhānesu ādaro natthi, abhiññāpadaṭṭhānataṃ pana sandhāya tānipi nibbattenti, tasmā mahāsatto tāpasaparibbājatakalē yattake lokiyaguṇe nibbatteti, te sabbepi tadā nibbatesiye. Tenāha “**mahāpuriso panā**”ti-ādi.

Caturāsītinagarasahassādivaṇṇanā

263. **Abhiharitabbabhāttanti** upanetabbabhāttam.

264. **Nibaddhavattanti** pubbe upanibaddhapākavattam.

Subhaddādevi-upasaṅkamanavaṇṇanā

265. **Āvaṭṭetvāti** ativisitvā. Yaṃ yaṃ rañño icchitam dānūpakaraṇaṇceva bhogūpakaraṇaṇca, tassa tassa tatheva samiddhabhāvaṃ vitthavati.

266. Sace pana rājā jīvite chandam janeyya, ito parampi ciraṃ kalam tiṭṭheyya mahiddhiko mahānubhāvoti evaṃ mahajjhāsaya devī bhogesū, jīvite ca rājānam sāpekkham kātum vāyami. Tena vuttam

“mā heva kho rājā”ti-ādi. Tenevāha “**tassa kālamkiriyaṃ aniccamānā**”ti-ādi. Chandaṃ **janehī**ti ettha **chanda**-saddo taṇhāpariyāyoti āha “**pemaṃ uppādehī**”ti. Apekkhati ārammaṇaṃ etāya na vissajjetīti **apekkhā**, taṇhā.

267. **Garahitā**ti ettha kehi garahitā, kasmā ca garahitāti antolīnacodanaṃ vissajjento “**buddhehī**”ti-ādimāha, tena viññugarahitattā, duggatisamvattaniyato ca sāpekkhakālakiriyaṃ parivajjetabbāti dasseti.

268. **Ekamantaṃ gantvā**ti rañño cakkhupathaṃ vijahitvā.

Brahmalokūpagamanavaṇṇanā

269. **Soṇassā**ti koṭivīsassa soṇassa. **Ekā bhattapātī**ti ekaṃ bhattavaḍḍhitakaṃ. **Tādisaṃ bhattanti** tathārūpaṃ garuṃ madhuraṃ siniddhaṃ bhattaṃ. **Bhuttānanti** bhuttavantānaṃ.

271. **Dāsamanussā**ti dāsā ceva āyuttakamanussā ca.

Idāni yathāvuttāya rañño mahāsudassanassa bhogasampattiyaṃ kammasarikkhataṃ uddharanto “**etāni panā**”ti-ādimāha, taṃ suviññeyyameva.

272. **Ādito paṭṭhāyā**ti samudāgamanato paṭṭhāya. Yattha taṃ puññaṃ āyūhitaṃ, yato sā sampatti nibbattā, tato tatiyattabhāvato pabhuti. Mahāsudassanassa jātakadesanā hi tadā samudāgamanato paṭṭhāya Bhagavatā desitāti. **Paṃsvāgārakīlaṃ viyā**ti yathā nāma dārakā paṃsūhi vāpigeḥabhojanādīni dassentā yathāruci kīlītvā gamanakāle sabbaṃ taṃ vidhaṃsentā gacchanti, evameva Bhagavā Mahāsudassanakāle attanā anubhūtaṃ dibbasampattisadisāṃ acinteyyānubhāvasampattiṃ vitthārato dassetvā puna attano desanaṃ ādīnavanissaraṇadassanavasena vivaṭṭābhimukhaṃ viparivattento “sabbā sā sampatti aniccatāya vipariṇatā vidhaṃsitā”ti **dassento “passānandā**”ti-ādimāha. **Vipariṇatā**ti vipariṇāmaṃ sabhāvavigamaṃ gatā. Tenāha “**pakativijahanenā**”ti-ādi. **Pakatī**ti sabhāvadhammānaṃ udayavayapari-

cchinno kakkhaḷāphusanādisabhāvo, so bhaṅgakkhaṇato paṭṭhāya jahito, pariccajanto sabbaso nattheva. Tenāha “**nibbutapadīpo viya apaññattikabhāvaṃ gatā**”ti.

Ettāvatāti-ādito paṭṭhāya pavattena ettakena desanāmaggena. Anekāni vassakoṭṭisatasahassāniyeve ubbedho etissāti **anekavassakoṭṭi satasahassubbedhā. Aniccalakkhaṇaṃ ādāyāti** taṃ sampattigataṃ aniccalakkhaṇaṃ desanāya gahetvā vibhāvetvā. Yathā nisseṇimuccane tādisaṃ satahatthubbedhaṃ rukkhaṃ pakatipurisena ārohituṃ na sakkā, evaṃ aniccatāvibhāvanena tassā sampattiyaṃ apekkhā nisseṇimuccane kenaci ārohituṃ na sakkāti āha “**aniccalakkhaṇaṃ ādāya nisseṇim muñcanto viyā**”ti. **Tenevāti** yathāvuttakāraṇeneva, ādito sātisaṃ kāmesu assādaṃ dassetvāpi upari nesaṃ “passānandā”ti-ādinā ādīnavaṃ, okāraṃ, saṃkilesaṃ, nekkhamme ānisaṃsaṃca vibhāvetvā desanāya niṭṭhāpitattā. **Pubbeti** atītakāle. **Vasabharājāti** Vasabhanāmakō Sīhaḷamahārājā.

Udakapupphulādayoti ādi-saddena tiṇagge ussāvabindu-ādike saṅgaṇhāti.

Mahāsudassanassa panāti pana-saddo visesatthajotano, tena Mahāsudassanamahārājā jhānābhinnāsamāpattiyo nibbattesi, tadaggena parisuddhe ca samaṇabhāve paṭiṭṭhito, yato vidhuya eva kāmavitakkādisamaṇabhāvasaṃkilesaṃ suññāgāraṃ pāvisi, evaṃbhūtassāpi tassa kālaṃ kiriyaṭo sattame divase sabbā cakkavattisampatti antarāhitā, na tato paraṃ, aho acchariyamanusso anaññasādhāraṇaguṇavisesoti imaṃ visesaṃ dasseti.

Anāruḷhanti “rājā kira pubbe gahapatikule nibbattī”ti-ādinā¹ “puna therāṃ āmantesī”ti-ādinā²ca vuttamatthaṃ sandhāyāha. So hi imasmim sutte saṅgītiṃ anāruḷho, aññattha pana āgato imissā desanāya piṭṭhivattakabhāvena. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Mahāsudassanasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsana.

1. Dī-Ṭṭha 2. 223 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 2. 228 piṭṭhe.

5. Janavasabhasutta

Nātikiyādibyaḅkaraṇavaṇṇanā

273-275. “**Parito**”ti padam̐ yathā samantatthavācako, evam̐ samīpatthavācakopi hotīti **samantā sāmanta**ti attho vutto. Āmedītena pana samantattho jotito. Yassa pana sāmanta janapadesu “nālike viharatī”ti vuttatā nātikassāti viññātoyamattho. Yassa parito janapadesu byākaroti, tattha paricārakārakānam̐ byākaṇam̐ avuttasiddham̐, nidassanavasena vā tassa vakkhamānattā “parito parito janapadesu”icceva vuttam̐. **Paricāraketi** upasake. Tenāha “**Buddhadhammasam̐ghānam̐ paricārake**”ti. **Upapattīsūti** nibbattīsu. **Ñāṇagatipuññānam̐ upapattīsūti** ettha **ñāṇagatūpapatti** nāma tassa tassa maggañāṇagamanassa nibbatti. Yam̐ sandhāya vuttam̐ “pañcannam̐ orambhāgiyānam̐ parikkhayā”ti-ādi. **Puññūpapatti** nāma tam̐tam̐devanikāyūpapatti. **Sabbatthāti** “vajjimallesū”ti-ādike sabbattha catūsupi padesu. **Purimesūti** pāḷiyam̐ vutte sandhāyāha. **Dasasuyevāti** tesu eva dasasu janapadesu. **Paricārake byākaroti** byakātabbānam̐ bahūnam̐ tattha labbhanato. Nālike bhavā **nātikiyā**.

Niṭṭhaṅgatāti niṭṭham̐ nicchayam̐ upagatā.

Ānandaparikathāvaṇṇanā

276. Yasmā Saṁghasuppaḷipatti nāma Dhammasudhammatāya, Dhammasudhammatā ca Buddhasubuddhatāya, tasmā “aho Dhammo, aho Saṁgho”ti Dhammasam̐ghaguṇakittanāpi atthato Buddhaguṇakittanā eva hotīti “Bhagavantam̐ kittayamāna rūpā”ti padassa “aho dhammo”ti-ādināpi attho vutto.

278. **Ñāṇagatīti** “pañcannam̐ orambhāgiyānam̐ sam̐yojanānam̐ parikkhayā”ti-ādinā āgataṁ pahātabbapahānavasena pavattam̐ maggañāṇagamanam̐. Yasmā tassā eva **ñāṇagatiyā** vasena tassa tassa ariyapuggalassa opapātikatādiviseso, tasmā tam̐ tādīsam̐ tassa abhisamparāyam̐ sandhāyāha “**ñāṇābhisamparāyamevā**”ti.

279. Upasantaṃ pati sammati ālokīyatīti **upasantapatiso**¹.
Upasantadassano upasanta-ussanno. **Bhātirivāti** ettha **ra-kāro**
 padasandhikaro, **iva-saddo** bhusatthoti āha “**ativiya bhātī**”ti.

Janavasabhayakkhavaṇṇanā

280. Jeṭṭhakabhāvena jane vasabhasadisoti janavasabhoti assa
 devaputtassa nāmaṃ ahosi.

Ito devalokā cavitvā sattakkhattuṃ manussaloke rājabhūtassa.
 Manussalokā cavitvā sattakkhattuṃ devabhūtassa. **Etthevāti** etasmiṃyeva
 cātumahārājikabhava, etthāpi vessavaṇassa saḥabyatāvasena.

281. Āsisaṇaṃ **āsā**, patthanā. Āsāsīsenā cettha
 kattukamyatākusalacchandaṃ vadati. Tenevāha
 “**sakadāgāmigmaggatthāyā**”ti-ādi. **Yadaggeti** ettha **agga-saddo** ādipariyāyoti
 āha “**taṃ divasaṃ ādiṃ katvā**”ti. “**Purimaṃ -pa- avinipāto**”ti idaṃ yathā
 tattakaṃ kālāṃ sugatito sugatūpapattiyeva ahosi, tathā
 katūpacitakusalakammattā. Phussassa Sammāsambuddhassa kālato pabhūti
 hi sambhatavivatṭūpanissayakusalasambhāro esa devaputto. **Anacchariyanti**
 anu anu acchariyaṃ. Tenāha “**punappunaṃ acchariyamevā**”ti.
Sayamparisāyāti sakāya parisāya. **Bhagavato diṭṭhasadisamevāti**
 āvajjanasamanantaraṃ yathā te Bhagavato catuvīsatisatasahassamattā sattā
 ñāṇagatito diṭṭhā, evaṃ tumhehi diṭṭhasadisameva. **Vessavaṇassa sammukhā**
sutaṃ mayāti vadati.

Devasabhāvaṇṇanā

282. **Vassūpanāyikasaṅgahatthanti** vassūpanāyikāya
 ārakkhāsaṃvidhānavasena bhikkhūnaṃ saṅgahaṇatthaṃ “vassūpagatā
 bhikkhū evaṃ sukhena samaṇadhammaṃ karontī”ti, **pavāraṇasaṅgato**
 panassa pavāretvā satthu santikaṃ gacchantānaṃ bhikkhūnaṃ antarāmagge
 parissayapariharaṇatthaṃ. Dhammassavanatthaṃ

1. Upasantapadisso (Aṭṭhakathāyaṃ)

dūraṭṭhānaṃ gacchantesupi eśeva nayo. Attanāpi āgantvā dhammassavanatthaṃ sannipatiyeva. **Etthetthāti** ettha ettha ayyānaṃ vasanaṭṭhāne.

Tadāpīti “purimāni bhante divasānī”ti vuttakālepi. **Eteneva kāraṇenāti** vassūpanāyikanimittameva. Tenāha pāḷiyaṃ “tadahuposathe pannarase vassūpanāyikāyā”ti-ādi. Āsanepi nisajjāya sudhammāya devasabhāya paṭhamam devesu tāvatimsesu nisennesu tassā catūsu dvāresu cattāro mahārājāno nisīdanti, idaṃ nesaṃ āsane nisajjāya cārittaṃ hoti.

Yenatthenāti yena kiccena yena payojanena. **Ārakkhatthanti** ārakkhabhūtaṃ atthaṃ. Vuttaṃ vacanaṃ etesanti **vuttavacanā**, mahārājāno.

283. **Atikkamītvāti** abhibhavitvā.

Sanāṅkumārakathāvaṇṇanā

284. Abhisambhavitum adhigantum asakkuṇeyyo **anabhisambhavanīyo**. Tenāha **“appattabbo”**ti-ādi. Cakkhuyeva patho rūpadassanassa maggo upāyoti cakkhupatho, tasmim **cakkhupathasminti** āha **“cakkhupasāde”**ti, cakkhussa gocarayoggo vā **cakkhupathoti** āha **“āpāthe vā”**ti. **Nābhibhavatīti** na abhibhavati, gocarabhāvaṃ na gacchatīti attho. **Heṭṭhā heṭṭhāti** tāvatimsato paṭṭhāya heṭṭhā heṭṭhā, na cātumahārājikato paṭṭhāya, nāpi brahmapārisajjato paṭṭhāya. “Cātumahārājikā hi tāvatimsānaṃ yathā jātirūpāni passitum sakkonti, tathā brahmāno heṭṭhimā uparimānaṃ”ti keci, taṃ na yuttaṃ. Na hi heṭṭhimā brahmāno uparimānaṃ mūlapaṭṭisandhirūpaṃ passitum sakkonti, māpitameva passitum sakkontīti daṭṭhabbaṃ.

Suṇantova niddaṃ okkamīti gatiyo upadhārento bahi viṣaṭavittakkavicchedena saṅkocaṃ āpannacittatāya. **Mayhaṃ ayyakassāti** Bhagavantam sandhāya vadati.

Pañca sikhā etassāti pañcasikho, pañcasikho viya **pañcasikhoti** āha **“pañcasikhagandhabbasadiso”**ti. **Mamāyantīti** piyāyanti.

285. **Sumuttoti** saradosehi suṭṭhu mutto. Yehi pittasemhādīhi palibuddhattā saro avissaṭṭho siyā, tadabhāvato vissaṭṭhoti dassento āha “**apalibuddho**”ti. Viññāpetīti **viññeyyo**, antogadhahetu-attho kattusādhano esa viññeyyasaddoti āha “**atthaviññāpano**”ti. Sarassa madhuratā nāma maddavanti āha “**madhuro mudū**”ti. Savanam arahatīti **savanīyo**. Savanārahatāya ca āpāthasukhatāyāti āha “**kaṇṇasukho**”ti. **Bindūti** piṇḍito. Ākoṭitabhinnakāmsasaddo viya anekāvayavo ahutvā niravayavo, ekabhāvoti attho. Tenāha “**ekagghano**”ti, etenevassa avisāritā samvaṇṇitā daṭṭhabbā. Gambhīruppattiṭṭhānatāya cassa gambhīratāti āha “**nābhimūlato**”ti-ādi. **Evaṃ samuṭṭhitoti** jīvhādippahāramattasamuṭṭhito. **Amadhuro ca hoti** uppattiṭṭhānānam parilahubhāvato. **Na ca dūram sāveti** vīrabhāvābhāvato. **Ninnādī** suvipulabhāvato savisesam ninnādo, pāsamsaninnādo vā. Tenāha “**mahāmegha -pa- yutto**”ti.

Pacchimaṃ pacchimanti dutiyam, catuttham, chaṭṭham, aṭṭhamañca padam. **Purimassa purimassāti** yathākkamam paṭhamassa, tatiyassa, pañcamassa, sattamassa ca. **Atthoyevāti** atthaniddeso eva. Vissaṭṭhatā hissa viññeyyatāya veditabbā, mañjubhāvo savanīyatāya, bindubhāvo avisāritāya, gambhīrabhāvo ninnāditāyāti. **Yathāparisanti** ettha **yathā**-saddo parimāṇavācī, na pakārādivācīti āha “**yattakā parisā**”ti, tena parisappamāṇamevassa saro niccharati, ayamassa dhammatāti dasseti. Tenāha “**tattakamevā**”ti-ādi.

“Ye hi keci”ti-ādi “yāvañca so Bhagavā”ti-ādinā vuttassa atthassa hetukittanavasena samatthanam saraṇesu nesam niccasevanena, sīlesu ca patiṭṭhāpanena chakāmasaggasampatti-anuppādanato. Tenāha “**ye hi keci -pa- vadatī**”ti. **Nibbematikagahitasaraṇeti** maggenāgatasaraṇagamane. Te hi sabbaso samugghātita vicikicchātāya ratanattaye aveccappasādena samannāgatāyeva, pothujjanikasaddhāya vasena Buddhādīnam guṇe ogāhetvā jānanti, aparameyyabuddhino te pariyāyato nibbematikagahitasaraṇā veditabbā. **Gandhabbadevagaṇanti** gandhabbadevasamūham.

Tukā vuccati khīriṇī yā tukātipi vuccati. Tassā cuṇṇaṃ **tukāpittham**¹. Taṃ koṭṭetvā pakkhittaṃ ghaṇaṃ nirantaracitaṃ hutvā tiṭṭhati.

Bhāvita-iddhipādavaṇṇanā

287. **Supaṇṇattā**ti suṭṭhu pakārehi ṇāpitā bodhitā, asaṅkarato vā ṭhapitā, taṃ pana bodhanaṃ, asaṅkarato ṭhapanāṇca atthato desanā evāti āha “**sukathitā**”ti. **Ijjhanatṭhenā**ti samijjhanatṭhena, nippajjanassa kāraṇabhāvenāti attho. **Patitṭhānatṭhenā**ti adhiṭṭhānatṭhena. Iddhiyā pādoti **iddhipādo**, iddhiyā adhigamupāyoti attho. Tena hi yasmā uparūpari visesasaṅkhātāṃ iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti, tasmā “pādo”ti vuccati. Ijjhatīti **iddhi**, samijjhati nippajjati attho. Iddhi evapādo **iddhipādo**, iddhikoṭṭhāsoti attho. Evaṃ tāva “cattāro iddhipādā”ti ettha attho veditabbo. **Iddhipahonakatāyā**ti iddhiyā nipphādane samatthabhāvāya. **Iddhivisavitāyā**ti iddhiyā nipphādane yogyabhāvāya. Anekatthattā hi dhātūnaṃ yogyattho **vi**-pubbo **su**-saddo, visavanaṃ vā pajjanaṃ **visavitā**, tattha kāmakāritā visavitā. Tenāha “**Punappunan**”ti-ādi. **Iddhivikubbanatāyā**ti vikubbaniddhiyā vividharūpakaraṇāya. Tenāha “**nānappakārato katvā dassanatthāyā**”ti.

“Chandañce bhikkhu adhipatiṃ karitvā labhati samādhim, labhati cittassekaggataṃ, ayaṃ vuccati chandasamādhī”ti² imāya pāḷiyā chandādhīpati samādhī **chandasaṃādhī**ti adhipatisaddalopaṃ katvā samāso vuttoti viññāyati, adhipatisaddatthadassanavasena pana “**chandahetuko**, **chandādhiko vāsaṃādhī chandasasaṃādhī**”ti aṭṭhakathāyaṃ vuttanti veditabbaṃ. “**Padhānabhūtā**ti vīriyabhūtā”ti keci vadanti. Saṅkhatasaṅkhārādinivattanatthañhi padhānaggahaṇanti. Atha vā taṃ taṃ visesaṃ saṅkharotīti **saṅkhāro**, sabbampivīriyaṃ. Tattha catukiccasādhakato aññassa nivattanatthaṃ padhānaggahaṇanti **padhānabhūtā** seṭṭhabhūtāti attho. Catubbidhassa pana vīriyassa adhippetattā bahuvacananiddeso kato. Visuṃ samāsayaḥjanavasena yo pubbe iddhipādattho pādassa upāyatthataṃ, koṭṭhāsattathāṇca gahetvā yathāyogavasena

1. Pitṭham (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Abhi 2. 225 piṭṭhe.

idha vutto, so vakkhamānānaṃ paṭilābhappubbabhāgānaṃ
kattukaraṇiddhibhāvaṃ, uttaracūḷabhājanīye vā vuttehi chandādīhi
iddhipādehi sādhetabbāya iddhiyā kattiddhibhāvaṃ, chandādīnaṃ
karaṇiddhibhāvaṃ sandhāya vuttoti veditabbo, tasmā “ijjhanatṭhena iddhī”ti
ettha kattu-attho, karaṇattho ca ekajjhaṃ gahetvā vuttoti kattu-atthaṃ tāva
dassetuṃ “nipphattipariyāyena ijjhanatṭhena vā”ti vatvā itaraṃ dassento
“**ijjhanti etāyā**”ti-ādimāha. **Vuttanti** kattha vuttaṃ?

Iddhipādavibhaṅgapāṭhe¹. **Tathābhūtassāti** tenākārena bhūtassa, te
chandādiddhamme paṭilabhitvā ṭhitassāti attho. “**Vedanākkhandho**”ti-ādīhi
chandādayo antokatvā cattāropi khandhā kathitā. **Sesesūti** sesiddhipādesu.

Vīriyiddhipādaniddese “vīriyasamādhipadhānasāṅkhārasamannāgatan”ti
dvikkhattuṃ vīriyaṃ āgataṃ. Tattha purimaṃ samādhivisesanaṃ
“vīriyādhipati samādhi vīriyasamādhi”ti, dutiyaṃ
samannāgamaṅgadassanaṃ. Dveyeva hi sabbattha samannāgamaṅgāni,
samādhi, padhānasāṅkhāro ca. Chandādayo hi samādhivisesanāni,
padhānasāṅkhāro pana padhānavacaneneva visesito, na chandādīhīti na idha
vīriyādhipatitā padhānasāṅkhārassa vuttā hoti. Vīriyaṃca samādhim
visesetvā ṭhitameva, samannāgamaṅgavasena pana
padhānasāṅkhāravacanena vuttanti nāpi dvīhi vīriyehi samannāgamo vutto
hoti. Yasmā pana chandādīhi visiṭṭho samādhi, tathāvisiṭṭheneva ca tena
sampayutto padhānasāṅkhāro, sesadhammā ca, tasmā samādhivisesanānaṃ
vasena cattāro iddhipādā vuttā, visesanabhāvo ca chandādīnaṃ
taṃtaṃavassayadassanavasena hotīti “chandasaṃmādhī -pa- iddhipādan”ti
ettha nissayatṭhepi pāda-sadde upāyatṭhena chandādīnaṃ iddhipādātā vuttā
hoti. Teneva hi abhidhamme **uttaracūḷabhājanīye**² “cattāro iddhipādā
chandiddhipādo”ti-ādinā chandādīnameva iddhipādātā vuttā.

Pañhapucchake³ “cattāro iddhipādā idha bhikkhu chandasamādhī”ti-ādinā
ca uddesaṃ katvāpi puna chandādīnaṃyeva kusalādibhāvo vibhatto.

Upāyiddhipādadassanatṭhameva hi nissayiddhipādadassanaṃ kataṃ, aññathā
catubbidhatā na siyāti. Ayamettha pālīvasena atthavinicchayo veditabbo.
Idāni paṭilābhappubbabhāgānaṃ vasena iddhipāde vibhajitvā dassetuṃ

1. Abhi 2. 226 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 232 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 233 piṭṭhe.

“**apicā**”ti-ādi vuttaṃ, taṃ suviññeyyameva. Idha iddhipādakathā saṅkhepeneva vuttāti āha “**vitthārena pana -pa- vuttā**”ti.

Kecīti abhayagirivāsino. Tesu hi ekacce “iddhi nāma anipphannā”ti vadanti, ekacce “iddhipādo pana anipphanno”ti vadanti, **anipphannoti** ca paramatthato asiddho, natthīti attho. **Ābhatoti** abhidhammapāṭhato¹ **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ**² ānīto purimanayato aññenākārena desanāya pavattattā. Chando eva iddhipādo **chandiddhipādo**. Eseva nayo sesesupi. **Ime panāti** imasmiṃ sutte āgatā iddhipādā. **Raṭṭhapālathero**³ “chande sati kathāṃ nānujānissanti”ti sattāhaṃ bhattāni abhuñjitvā mātāpitāro anujānāpetvā pabbajitvā chandameva avassāya lokuttaraṃ dhammaṃ nibbattesīti āha “**raṭṭhapālathero -pa- nibbattesī**”ti. **Soṇatthero**⁴ bhāvanamanuyutto āraddhavīriyo paramasukhumālo pādesu phoṭesu jātesupi vīriyaṃ nappaṭipassambhesīti āha “**soṇatthero vīriyaṃ dhuraṃ katvā**”ti. **Sambhūtatthero**⁵ “cittavato kiṃ nāma na sijjhatī”ti cittaṃ pubbaṅgamaṃ katvā bhāvanaṃ ārādhesīti āha “**Sambhūtatthero cittaṃ dhuraṃ katvā**”ti. **Moghatthero** vīmaṃsaṃ avassayi, tasmā tassa Bhagavā “suññato lokaṃ avekkhassū”ti⁶ suññatākathāṃ kathesi, paññānissitamānaniggahatthaṃ, paññāya pariggahatthaṃ dvikkhattuṃ pucchito samāno pañhaṃ kathesi. Tenāha “**Āyasmā Mogharājā vīmaṃsaṃ dhuraṃ katvā**”ti.

Punappunaṃ chanduppādanāṃ pesanāṃ viya hotīti chandassa upaṭṭhānasadisatā vuttā.

Parakkamenāti parakkamasīsena sūrabhāvaṃ vadati. Thāmaabhāvato ca vīriyassa sūrabhāvasadisatā daṭṭhabbā.

Cintanappadhānattā cittassa mantasaṃvidhānasadisatā vuttā.

1. Abhi 2. 232 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 2. 235 piṭṭhe.

3. Ma 2. 245; Aṃ-Ṭṭha 1. 197; Theragāthā-Ṭṭha 2. 288; Apadāna-Ṭṭha 2. 19 piṭṭhesu vitthāro.

4. Vi 3. 267; Aṃ 2. 329; Aṃ-Ṭṭha 1. 181; Theragāthā-Ṭṭha 2. 229; Apadāna-Ṭṭha 2. 199 piṭṭhesu vitthāro.

5. Theragāthā-Ṭṭha 2. 18 piṭṭhe vitthāro.

6. Khu 1. 448; Khu 4. 141; Khu 7. 346; Khu 8. 19, 180; Khu 10. 7, 198, 207 piṭṭhesu.

Jāṭisampatti nāma viṣiṭṭhajātītā. “Sabbadhammesu ca paññā seṭṭhā”ti vīmaṃsāya jāṭisampattisadisatā vuttā. **Sammohavinodaniyaṃ**¹ pana cittiddhipādassa jāṭisampattisadisatā, vīmaṃsiddhipādassa mantabalasadisatā ca yojitā.

Anekaṃ vihitam vidham etassāti **anekavihanti** āha “**anekavidhan**”ti. **Vidha**-saddo koṭṭhāsapariyāyo “ekavidhena nāṇavatthū”ti-ādīsu² viyāti āha “**iddhividhanti iddhikoṭṭhāsan**”ti.

Tividha-okāsādhigamavaṇṇanā

288. “**Sukhassā**”ti idaṃ tiṇṇampi sukhānaṃ sādharāṇavacananti āha “**jhānasukhassa maggasukhassa phalasukhassā**”ti. Nānappanāpattatāya pana appadhānattā upacārajjhānasukhassa, vipassanāsukhassa cettha aggahaṇaṃ. Purimesu tāva dvīsu okāsādhigamesu tiṇipi sukhāni labbhanti, tatiye pana kathanti? Tattha kāmaṃ tiṇi na labbhanti, dve pana labbhantiyeva. Yathālābhavasena hetam vuttam “sakkharakathalampi macchagumbampi carantampi tiṭṭhantampi”ti-ādīsu³ viya. **Saṃsaṭṭhoti** saṃsaggaṃ upagato samaṅgibhūto, so pana tehi samannāgatacittopi hotīti vuttam “**sampayuttacitto**”ti. **Ariyadhammanti** ariyabhāvakaraṃ dhammaṃ. **Upāyatoti** vidhito. **Pathatoti** maggato. **Kāraṇatoti** hetuto. Yena hi vidhinā dhammānudhammapaṭipatti hoti, so upeti etenāti **upāyo**, so tadadhigamassa maggabhāvato **patho**, tassa karaṇato **kāraṇanti** ca vuccati.

“Aniccanti-ādivasena manasi karotī”ti saṅkhepato vuttamattham vivarituṃ “**yonisomanasikāro nāmā**”ti-ādi vuttam. Tattha **upāyamanasikāro**ti kusaladhammappavattiyā kāraṇabhūto manasikāro. **Pathamanasikāro**ti tassa eva maggabhūto manasikāro. **Anicceti**-ādi-antavantatāya, anaccantikātāya ca anicce tebhūmake saṅkhāre “aniccan”ti manasikāroti yojanā. Eeva nayo sesesupi. Ayaṃ pana viseso tasmīmyeva udayabbayapaṭipīḷanatāya dukkhanato, dukkhamato ca **dukkhe**, avasavattanatthena, anattasabhāvatāya ca **anattani**,

1. Abhi-Ṭṭha 2. 292 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 323 piṭṭhe.

3. Dī 1. 79; Ma 1. 347; Ma 2. 213; Aṃ 1. 8 piṭṭhesu.

asucisabhāvatāya **asubhe**. Sabbampi hi tebhūmakam saṅkhataṃ kilesāsucipaggharaṇato “asubhan”tveva vattumarahati. **Saccānulomikena vāti** saccābhisamayassa anulomanavasena. “**Cittassa āvaṭṭanā**”ti-ādina āvajjanāya paccayabhūtā tato purimuppannā manodvārikā kusalajavanappavatti phalavohāreneva tathā vuttā. Tassā hi vasena sā kusaluppattiyā upanissayo hotīti. Āvajjanā hi bhavaṅgacittam āvaṭṭetīti **cittassa āvaṭṭanā**, anu anu āvaṭṭetīti **anvāvaṭṭanā**. Bhavaṅgārammaṇato aññam ābhujatīti **ābhogo**. Samannāharatīti **samannāhāro**. Tadevārammaṇam attānam anubandhitvā anubandhitvā uppajjamāne manasi karoti ṭhapetīti **manasikāro**. **Ayam vuccatīti** ayam upāyamanasikāralakkhaṇo **yonisomanasikāro** nāma vuccati, yassa vasena puggalo dukkhādini saccāni āvajjitum sakkoti.

Asamsaṭṭhoti na samsaṭṭho kāmādīhi vivitto vinābhūto. Kāmādivisaṃsaggahetu uppajjanakasukham nāma vivekajam pītisukhanti āha “**paṭhamajjhānasukhan**”ti. Kāmaṃ paṭhamajjhānasukhampi somanassameva, suttesu pana tam kāyikasukhassāpi paccayabhāvato visesato “sukhan”tveva vuccatīti idhāpi jhānabhūtam somanassam sukhanti, itaram somanassam. Tena vuttam “**sukhā**”ti. Hetumhi nissakkavacananti āha “**jhānasukhapaccayā**”ti. **Aparāparam somanassanti** jhānādhigamahetu paccavekkhaṇādivasena punappunam uppajjanakasomanassam.

Pamodanam pamudo, taruṇapīti, tato **pamudā**. “Pāmojjam pītattā yā”ti-ādisu taruṇapīti “pāmojjan”ti vuccati, idha pana pakaṭṭho mudo **pamudo** pāmojjanti adhippetam, tañca somanassarahitam natthīti avinābhāvitāya “**balavataram pītisomanassan**”ti vuttam. Jhānassa ujuvipaccanīkatam sandhāya “**pañca nīvaraṇāni vikkhambhetvā**”ti vuttam. Jhānam pana tadekaṭṭhe sabbepi kilese, sabbepi akusale dhamme vikkhambhetiyeva, **attano okāsam gahetvā tiṭṭhati** paṭipakkhadhammehi anabhibhavanīyato. **Tasmāti** okāsaggahaṇato, laddhokāsatāyāti attho. Maggaphalasukhādhigamāya okāsabhāvato vā **okāso**, assa adhigamo **okāsādhigamo**. Purimapakkhe pana okāsam avasaram adhigacchati etenāti **okāsādhigamo**.

Rūpasabhāvatāya, ekantarūpādhīnavuttitāya, savipphārikatāya ca ānāpānavitakkavicārānaṃ thūlabhāvaṃ anujānanto **“kāyavacīsaṅkhārā tāva oḷārikā hontū”**ti āha. Tabbidhuratāya pana ekaccānaṃ vedanāsaññānaṃ thulataṃ ananujānanto **“cittasaṅkhārā kathaṃ oḷārikā”**ti āha. Itaro **“appahīnattā”**ti kāraṇaṃ vatvā **“kāyasaṅkhārā hī”**ti ādinā tamatthaṃ vivarati. **Teti** cittasaṅkhārā. Appahīnā saṅkhārā labbhamānasasaṅkhāranimittatāya **“oḷārikā”**ti vattum arahanti, pahīnā pana tadabhāvato **“sukhumā”**ti āha **“pahīne upādāya appahīnattā oḷārikā nāma jātā”**ti. Pāliyaṃ **“kāyasaṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā”**ti vuttattā **“sukhanti catutthajjhānikaphalasamāpattisukhan”**ti vuttaṃ. **“Cittasaṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā”**ti pana vuttattā **“nirodhā vuṭṭhahantassā”**ti vuttaṃ. Vacīsaṅkhārapaṭippassaddhi kāyasaṅkhārapaṭippassaddhiyāva siddhāti veditabbā. Tenevāha **“dutiya -pa- viṣum na vuttāni”**ti. Pāliyaṃ pana atthato siddhāpi supākaṭabhāvena vibhāvetum sarūpato gaṇhāti. Na hi ariyavinaye atthāpattivibhāvanā abhidhammadesanāya pakatīti. Yathā nīvaraṇavikkhambhanañca paṭhamassa jjhānassa adhigamāya upāyo, evaṃ sukhadukkhavikkhambhanaṃ catutthassajjhānassa adhigamāya upāyoti **“catutthajjhānaṃ sukhaṃ dukkhaṃ vikkhambhetvā”**ti vuttaṃ. Sesam heṭṭhā vuttanayameva.

Avijjārāgādihi saha vajjehīti **savajjam**, akusalaṃ, tadabhāvato **anavajjam**, kusalaṃ. Attano hitasukhaṃ ākaṅkhanāna sevanīyato **sevitabbaṃ**, kusalaṃ, tabbipariyāyato **na sevitabbaṃ**, akusalaṃ, lāmakabhāvena **hīnaṃ**, akusalaṃ, seṭṭhabhāvena **paṇītaṃ**, kusalaṃti **sāvajjadukādayo** tayopi dukā yathārahaṃ **etesam** kusalākusalakammapathānaṃ **vaseneva veditabbā**. Sabbanti yathāvuttam sabbam catūhi dukehi saṅgahitaṃ dhammajātaṃ. Yathārahaṃ kaṇhañca sukkañca paṭidvandibhāvato, sappatibhāgañca appatibhāgañca advayaabhāvato. **Vaṭṭapaṭicchādikā avijjā pahīyati** catunnaṃ ariyasaccānaṃ sammadeva paṭivijjhanato. Tato eva **arahattamaggavijjā uppajjati**. **Sukhanti** evaṃ kammamapathamukhena tebhūmakadhamme sammāsītva vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahatte paṭiṭṭhahantassa yaṃ arahattamaggasukhañceva arahattaphalasukhañca, taṃ idha **“sukhan”**ti adhippetam. **Antogadhā eva** nānantariyabhāvato.

Aṭṭhatimsārammaṇavasenati pāliyaṃ āgatānaṃ aṭṭhatimsāya kammaṭṭhānānaṃ vasena. **Vitthāretvā kathetabbā** paṭhamajjhānādivasena āgatattāti adhippāyo. **“Kathan”**ti-ādinā tameva vittahāretvā kathanānaṃ nayato dasseti. **“Catuvīsatiyā ṭhānesū”**ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **mahāparinibbānavannaṇāyaṃ**¹ vuttameva. **“Nirodhasamāpattiṃ pāpetvā”**ti iminā arūpajjhānānīpi gahitāni honti tehi vinā nirodhasamāpatti samāpajjanassa sambhavato, catutthajjhānasabhāvattā ca tesāṃ. **Dasa upacārajjhānāni**ti ṭhapetvā kāyagatāsatiṃ ānāpānañca aṭṭha anussatiyo, saññāvavattthānañcāti dasa upacārajjhānāni. Adhisīlaṃ nāma samādhisaṃvattaniyanti tassa heṭṭhimantena paṭhamajjhānaṃ pariyosānanti vuttaṃ **“adhisīlasikkhāpaṭhamāṃ okāsādhigamaṃ bhajati”**ti. Adhicittaṃ nāma catutthajjhānāniṭṭhaṃ tadantogadhattā arūpajjhānānaṃ tappariyosānattā phalajjhānānanti vuttaṃ **“adhicittasikkhā dutiyan”**ti. Matthakappattā adhipaññāsikkhā nāma aggamaggavijjāti āha **“adhipaññāsikkhā tatiyan”**ti. Sikkhattayavasena tayo okāsādhivame nīharantena yathārahaṃ taṃtaṃsuttavasenaṃ nīharitabbanti dassento **“sāmaññaphalepi”**ti-ādīmāha.

Yadaggena ca tisso sikkhā yathākkamaṃ tayo okāsādhigame bhajanti, tadaggena tappadhānattā yathākkamaṃ tīṇi piṭakāni te bhajantīti dassetuṃ **“tīsu paṇā”**ti-ādi vuttaṃ. **Tīṇi piṭakāni vibhajitvāti** tiṇṇaṃ okāsādhigamānaṃ vasena yathānupubbaṃ tīṇi piṭakāni vitthāretvā **kathetuṃ labhissāmāti**. **Samodhānetvāti** samāyojetvā tattha vuttamatthaṃ imassa suttassa atthabhāvena samānetvā. **Dukkathitanti** asambandhakathanena, atipapañcakathanena vā duṭṭhu kathitanti **na sakkā vattum** tathākathanasseva sukathanabhāvatoti āha **“tepiṭakam -pa- sukathitam hoti”**ti.

Catusatipaṭṭhānavannaṇā

289. Na kevalaṃ abhidhammapariyāyeneva kusalaṭṭho gahetabbo, atha kho bāhitikapariyāyenapīti āha **“phalakusalassa cā”**ti. **Khematṭhenāti** catūhipi yogehi anupaddavabhāvena. **Sammāsamāhitoti**

samathavasena ceva vipassanāvasena ca suṭṭhu samāhito. **Ekaggacittoti** vikkhepassa dūrasamussāritattā ekaggataṃ avikkhepaṃ pattacitto. **Attano kāyatoti** ajjhattaṃ kāye kāyānupassanāvasena sammā samāhitacitto samāno “samāhito yathābhūtaṃ pajānāti passatī”¹ti vacanato. Tattha ñāṇadassanaṃ nibbattento tato bahiddhā parassa kāyepi ñāṇadassanaṃ nibbatteti. Tenāha “**parassa kāyābhimukhaṃ ñāṇaṃ pesetī**”ti. **Sammā vipasīdatī**ti sammā samādhānapaccayena abhippasādena ñāṇūpasañhitena ajjhattaṃ kāyaṃ okappeti. **Sabbatthāti** sabbatṭhānesu. Sati kathitāti yojanā. **Lokiyalokuttaramissakā kathitā** anupassanāñāṇadassanānaṃ tadubhayasādhāraṇabhāvato.

Sattasamādhiparikkhāraṇaṇā

290. **Etthāti** imissā kathāya. Jhānakkhassa vīriyacakkassa ariyamaggarathassa sīlaṃ vibhūsanabhāvena vuttanti āha “**alaṅkāro parikkhāro nāma**”ti. **Sattahi nagaraparikkhārehī**ti nagaraṃ parivāretvā rakkhaṇakehi kataparikkhepo, parikhā, uddāpo, pākāro, esikā, palighā, pākārapakkhaṇḍilanti imehi sattahi nagaraparikkhārehi. Sambharīyati phalaṃ etenāti **sambhāro**, kāraṇaṃ. Bhesajjañhi byādhivūpasamanena jīvitassa kāraṇaṃ. **Parivāraparikkhāravasenāti** parivārasaṅkhātaparikkhāravasena. Parikkhāro hi sammādiṭṭhiyādayo maggadhammā sammāsamādhissa saha jātādipaccayabhāvena parikaraṇato abhisāṅkharāṇato. Upecca nissīyatīti **upanisā**, saha upanisāyāti **sa-upanisoti** āha “**sa-upanissayo**”ti, saha kārīkāraṇabhūto dhammasamūho idha “upanissayo”ti adhippeto. Sammā pasatthā sundarā diṭṭhi etassāti sammādiṭṭhi, puggalo, tassa **sammādiṭṭhissa**. So pana yasmā patiṭṭhitasammādiṭṭhiko, tasmā vuttaṃ “**sammādiṭṭhiyaṃ uthitassā**”ti. **Sammāsaṅkappo pahoti**ti maggasammādiṭṭhiyā dukkhādisu parijānanādikiccaṃ sādhentiyā kamavitakkādi ke samugghātentō sammāsaṅkappo yathā attano kiccaśādhane pahoti, tathā pavattim panassa dassento āha “**sammāsaṅkappo pavattati**”ti. **Esa nayo sabbapadesūti** “sammāsaṅkappassa sammāvācā pahoti”ti-ādīsu sesapadesu yathāvuttamatthaṃ atidisati.

1. Saṃ 2. 12, 302; Saṃ 3. 363; Khu 10. 50; Khu 11. 38 piṭṭhesu.

Ettha ca yasmā nibbānadhigamāya paṭipannassa yogino bahūpakārā sammādiṭṭhi. Tathā hi sā “paññāpajoto, paññāsathan”ti ca vuttā. Tāya hi so avijjandhakāraṃ vidhamitvā kilesacore ghātento khemena nibbānaṃ pāpuṇāti, tasmā ariyamaggakathāyaṃ sammādiṭṭhi ādito gayhati, idha pana puggalādhīṭṭhānadesanāya “sammādiṭṭhissā”ti vuttaṃ. Yasmā pana sammādiṭṭhipuggalo nekkhammasaṅkappādivasena sammadeva saṅkappeti, na micchākāmasaṅkappādivasena, tasmā sammādiṭṭhissa sammāsaṅkappo pahoti. Yasmā ca sammāsaṅkappo sammāvācāya upakārako. Yathāha “pubbe kho gahapati vitakketvā vicāretvā pacchā vācaṃ bhindatī”ti¹, tasmā sammāsaṅkappassa sammāvācā pahoti. Yasmā pana “idañcidañca karissāmā”ti hi paṭhamāṃ vācāya saṃvidahitvā yebhuyyena te te kammantā sammā payojīyanti, tasmā vācā kāyakammasa upakārikāti sammāvācassa sammākammanto pahoti. Yasmā pana catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ, tividhañca kāyaduccaritaṃ pahāya ubhayaṃ sucaritaṃ purentasseva ājīvaṭṭhamakasīlaṃ pūراتi, na itarassa, tasmā sammāvācassa, sammākammantassa ca sammā-ājīvo pahoti.

Visuddhiṭṭhisamudāgatasammā-ājīvassa yoniso padhānassa sambhavato sammā-ājīvassa sammāvāyāmo pahoti. Yoniso padahantassa kāyādīsu catūsu vatthūsu sati sūpaṭṭhitā hotīti sammāvāyāmassa sammāsati pahoti. Yasmā evaṃ sūpaṭṭhitā sati samādhissa upakārānupakārānaṃ dhammānaṃ gatiyo samannesitvā pahoti ekattārammaṇe cittaṃ samādhātuṃ, tasmā sammāsatisa sammāsamādhī pahotīti. Ayañca nayo pubbabhāge nānākkhaṇikānaṃ sammādiṭṭhi-ādīnaṃ vasena vutto, maggakkhaṇe pana sammādiṭṭhi-ādīnaṃ tassa tassa saha-jātādivasena vutto “sammādiṭṭhissa sammāsaṅkappo pahoti”ti-ādīnaṃ padānaṃ attho yutto, ayameva ca idhādhippeto. Tenāha “**ayaṃ panattho**”ti-ādi.

Maggañāṇeti maggapariyāpannañāṇe **ṭhitassa** taṃsamaṅgino. Maggapañña hi catunnaṃ saccānaṃ sammādaṣṣanaṭṭhena “maggasammādiṭṭhi”ti vuttā, sā eva nesaṃ yāthāvato jānāto paṭivijjhanato idha “maggañāṇaṃ”tipi vuttā. **Maggavimuttī**ti maggena kilesānaṃ vimuccanaṃ samucchedaṭṭhānaṃ eva. Phalasammādiṭṭhi

1. Saṃ 2. 483 piṭṭhe.

eva “phalasammāñāṇa”ti pariyāyena vuttaṃ, pariyāyavacanaṃca vuttanayānusārena veditabbaṃ. **Phalavimutti** pana paṭippassaddhippahānaṃ daṭṭhabbaṃ.

Amatassa dvārāti ariyamaggamāha. So pana vinā ca ācariyamuttṭhinā anantaraṃ abāhiraṃ karitvā yāvadeva manussehi suppakāsitattā **vivaṭo**.

Dhammavinītāti ariyadhamme vinītā. So panettha kilesānaṃ samucchadavinayavasena veditabboti āha “**sammāniyyānena niyyātā**”ti.

Atthīti puthutthavisayaṃ nipātapadaṃ “atthi imasmiṃ kāye kesā”ti-ādīsu¹ viyāti āha “**anāgāmino ca atthī**”ti. Tenevāha “atthi cevetha sakadāgāmino”ti. Bahiddhā saṃyojanapaccayo nibbattihetubhūto puññabhāgo etissā atthīti puññabhāgā, atisayavisiṭṭho cettha atthi-attho veditabbo. **Ottappamā**noti uttasanto bhāyanto. **Na pana natthi**, atthi evāti dīpeti.

291. **Assā**ti vessavaṇassa. **Laddhi pana na atthi** paṭividdhasaccattā. “**Abhisamaye viseso natthī**”ti etena sabbepi sabbaññuguṇā sabbabuddhānaṃ sadisā evāti dasseti.

292. Kāraṇassa ekarūpattā **imāni pana padānī**ti na kevalaṃ “tayidaṃ brahmacariyaṃ”ti-ādīni padāni, atha kho “imamatthaṃ janavasabho yakkho”ti-ādīni adānipīti.

Janavasabhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

1. Dī 2. 233, Ma 1. 72-3; Ma 3. 132-3; Saṃ 2. 329; Am 2. 285; Am 3. 343; Abhi 2. 200; Khu 1. 2; Khu 10. 63 piṭṭhesu.

6. Mahāgovindasutta

293. **Pañcakuṇḍalikoti** vissatṭhapañcaveṇiko. **Catumaggaṭṭhānesūti** catunnaṃ maggānaṃ vinivijjhitaṃ gataṭṭhānesu. Tattha hi katā sālādayo catūhi disāhi āgatamanussānaṃ upabhogakkhamā honti. “**Evarūpānī**”ti iminā rukkhamūlasodhanādīni ceva yathāsatti annadānādīni ca puññāni saṅgaṇhāti. “Suvaṇṇakkhandhasadiso attabhāvo iṭṭho kanto manāpo ahosi”ti pāṭho. **Sakaṭasahassamattanti** vāhasahassamattaṃ, **vāho** pana vīsati khārī, **khārī** soḷasadoṇamattā, **doṇaṃ** soḷasa nāliyo veditabbā. **Kumbhaṃ** dasambaṇāni. “Sahassanāliyo”ti keci. **Rattasuvaṇṇakaṇṇikanti** rattasuvaṇṇamayaṃ vaṭaṃsakam.

Yasmā majjhimayāme eva devatā satthāraṃ upasaṅkamituṃ avasaraṃ labhanti, tasmā “**ekakoṭṭhāsaṃ atītāyā**”ti vuttaṃ. **Atikkantavaṇṇoti**¹ ativiya kamaṇiyarūpo. **Kevalakappanti** vā manāṃ ūnaṃ avasesaṃ, īsakaṃ asaṃmattanti attho². Bhagavato hi samīpaṭṭhānaṃ muñcitva sabbo giṇṇhakūṭavahāro tena obhāsito. Tenāha “**candimā viyā**”ti-ādi.

Devasabhāvaṇṇanā

294. **Ratanamattakaṇṇikarukkhanissandenāti** ratanappamaṇarukkhamayaṃ kūṭadānapuññanissandena, tassa vā puññassa nissandaphalabhāvena. **Nibbattasabhāyanti** samuṭṭhita-upaṭṭhānasālāyaṃ. **Maṇimayāti** padumaṇāgādimaṇimayā. **Āṇiyoti** thambhatulāsaṅghāṭakādīsu vālarūpādīsaṅghāṭanaka āṇiyo.

Gandhabbarājāti gandhabbakāyikānaṃ devatānaṃ rājā. Ye Tāvātimsānaṃ āsannavāsino cātumahārājikā devā, te purato karonto “**dvīsu devalokesu devatā purato katvā nisinnō**”ti vutto. Sesesupi tīsu ṭhānesu eseva nayo.

Nāgarājāti nāgānaṃ adhipati, na pana sayāṃ nāgajātiko.

Āsati nisīdati etthāti **āsaṇaṃ**, nisajjāṭṭhānanti āha “**nisīdituṃ okāso**”ti. “**Etthā**”ti padaṃ nipātamattaṃ, etthāti vā etasmiṃ pāṭhe.

1. Abhikkantavaṇṇo (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Asamanti attho kappasaddo. Asamatthanti attho kappasaddo (Ka)

Atthuddhāranayena vattabbaṃ **pubbe vuttaṃ catubbidhameva**. Tāvatiṃsā, ekacce ca cātumahārājikā yathāladdhāyā sampattiyā thāvarabhāvāya, āyatim̐ sodhanāya ca pañca sīlāni rakkhanti, te tassa visodhanatthaṃ pavāraṇāsaṅgahaṃ karonti. Tena vuttaṃ “**mahāpavāraṇāyā**”ti-ādi.

Vassasahassanti manussagaṇanāya vassasahassaṃ.

Pannapalāsoti patitapatto. **Khārakajātoti** jātakhuddakamakuḷo. Ye hi nīlapattakā ativiya khuddakā makulā, te “khārakā”ti vuccanti. **Jālakajātoti** tehiyeva khuddakamakulehi jātajālako sabbaso jālo viya jāto. Keci pana “jālakajātoti ekajālo viya jāto”ti atthaṃ vadanti. Pārichattako kira khārakaggahaṇakāle sabbatthakameva pallaviko hoti, te cassa pallavā pabhassarapavāḷavaṇṇasamujjalā honti, tena so sabbaso samujjalanto tiṭṭhati. **Kuṭumalakajātoti** sañjātamahāmakulo. **Korakajātoti** sañjātasūcibhedo sampati vitasamānāvatto. **Sabbapāliphulloti** sabbaso phullitavikasito.

Kantanakavātoti devānaṃ puññakammapaccayā pupphānaṃ chindanakavāto. **Kantatīti** chindati. **Sampaṭicchanakavātoti** chinnānaṃ chinnānaṃ pupphānaṃ sampaṭiggaṇhanakavāto. **Naccantoti** nānāvidhabhattim̐ sannivesavasena naccanaṃ karonto. **Aññataradevatānanti** nāmagottavasena appaññātadevatānaṃ.

Reṇuvattīti reṇusaṅghāto. **Kaṇṇikaṃ āhaccāti** sudhammāya kūṭaṃ āhantvā.

Aṭṭha divaseti pañcamiyā saddhim̐ pakkhe cattāro divase sandhāya vuttaṃ. Yathāvuttesu aṭṭhasu divasesu dhammassavanaṃ nibaddhaṃ tadā pavattatīti tato aññadā kāritaṃ sandhāyāha “**akāladhammassavanaṃ kāritaṃ**”ti. Cetiye chattassa heṭṭhā kātabbavedikā **chattavedikā**. Cetiyaṃ parikkhipitvā padakkhiṇakaraṇaṭṭhānaṃ antokatvā kātabbavedikā **puṭavedikā**. Cetiyaṃ kucchim̐ parikkhipitvā taṃsambandhameva katvā kātabbavedikā **kucchivedikā**. Siharūpapādakaṃ āsanaṃ **sīhāsanaṃ**. Ubhosu passesu siharūpayuttaṃ sopānaṃ **sīhasopānaṃ**.

Attamanā honti aniyāmanakabhāvato. Tenevāha “**mahāpuññe purakkhatvā**”ti-ādi. **Pavāraṇāsangahatthāya sannipatitāti veditabbā** “tadahuposathe pannarase pavāraṇāya puṇṇāya puṇṇamāya rattiya”ti¹ vacanato.

295. **Navahi kārāṇehīti** “itipi so Bhagavā arahan”ti-ādinā² vuttehi arahattādīhi navahi Buddhānubhavadīpanehi karaṇehi. **Dhammassa cāti** ettha ca-saddo avuttasamuccayatthoti tena sampiṇḍitamattham dassento “**ujuppaṭipannatādibhedam saṁghassa ca suppaṭipattin**”ti āha.

Aṭṭhayathābhuccavaṇṇanā

296. Yathā anantameva ānañcam, bhisakkameva bhesajjam, evam yathābhūtā eva **yathābhuccāti** pāḷiyam vuttanti āha “**yathābhucceti yathābhūte**”ti. Vaṇṇetabbato kittetabbato **vaṇṇā**, guṇā. **Katham paṭipannoti** hetu-avatthāyam, phala-avatthāyam, sattānam upakārā vatthāyanti tīsupi avatthāsu lokanāthassa bahujanahitāya paṭipattiyā kathetukamyatapucchā. Tathā hi nam ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā saṅkhepeneva dassento “**dīpaṅkarapādamūle**”ti-ādimāha. Tattha **abhinīharamānoti** abhinīhāram karonto. Yam panettha mahābhinihāre, pāramīsu ca vattabham, tam **brahmajālaṭīkāyam**³ vuttamevāti tattha vuttanayeneva veditabham.

“**Khantivāditāpasakāle**”ti⁴ ādi hetu-avatthāyameva anaññasādhāraṇāya sudukkarāya bahujanahitāya paṭipattiyā vibhāvanam. Yathādhippetaṁ hitasukham yāya kiriyāya vinā na ijjhati, sāpi tadatthā evāti dassetuṁ “**tusitapure yāvatāyukam tiṭṭhantopī**”ti-ādi vuttam.

Dhammacakkappavattanādi⁵ pana nibbattitā bahujanahitāya paṭipatti. **Āyusaṅkhārossajjanampi** “ettakam kalam tiṭṭhāmī”ti pavattiyā bahujanahitāya paṭipatti. Anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānavasena bahujanahitāya paṭipatti. Tenāha “**yāvassā**”ti-ādi. **Sesapadānīti** “bahujanasukhāyā”ti-ādīni padāni. **Pacchimanti** “atthāya hitāya

1. Dī 2. 178 piṭṭhe.

4. Khu 5. 99 piṭṭhe.

2. Dī 1. 46, 82 piṭṭhesu.

5. Saṁ 3. 368; Vi 3. 14; Khu 9. 329 piṭṭhesu.

3. Dī-Ṭī 1. 67 piṭṭhe.

sukhāyā”ti padattayaṃ. **Purimassā**ti tato purimassa padattayassa. **Atthoti** atthaniddeso.

Yadipi atītenaṅgena samannāgatā satthāro ahesuṃ, tepi pana buddhā evāti atthato amhākaṃ satthā anaññoti āha “**atītepi buddhato aññaṃ na samanupassāmā**”ti. Yathā ca atīte, evaṃ anāgate cāti ayamatto nayato labbhatīti katvā vuttaṃ “**anāgatepi na samanupassāmā**”ti. Sakko pana devarājā tamatthaṃ atthāpannameva katvā “**na panetarahi**” iccevāha. **Kiṃ sakko kathetīti vicāretvā**ti “neva atītaṃse samanupassamā”ti vadanto sakko kiṃ kathetī”ti vicāraṇaṃ samuṭṭhapetvā. Yasmā atīte buddhā ahesuṃ, anāgate bhavissantīti nāyamattho sakkena devarājena pariññāto, te pana buddhasāmaññaṃ amhākaṃ bhagavatā saddhiṃ gahetvā etarahi aññaṃ sabbena sabbaṃ abhāvato tathā vuttanti dassetuṃ “**etarahi**”ti-ādi vuttaṃ. **Svākkhātādīni**ti svākkhātapadādīni. **Kusalādīni**ti “idaṃ kusalan”ti-ādīni padāni.

Gaṅgāyamunānaṃ asamāgamaṭṭhāne udakaṃ bhinnavaṇṇaṃ hontampi samāgamaṭṭhāne abhinnavavaṇṇamevāti āha “**vaṇṇenapi saṃsandati sametī**”ti. Tattha kira gaṅgodakasadisameva yamunodakaṃ. Yathā nibbānaṃ kenaci kilesena anupakkiliṭṭhatāya parisuddhaṃ, evaṃ nibbānagāminipaṭipadāpi kenaci kilesena anupakkiliṭṭhatāya parisuddhāva icchitabbā. Tenāha “**na hī**”ti-ādi. Yena parisuddhatthena nibbānassa, nibbānagāminiyā paṭipadāya ca ākāśūpamatā, so kenaci anupalepo, anupakkilesa cāti āha “**ākāsaṃpi alaggaṃ parisuddhaṃ**”ti. Idāni tamatthaṃ nidassanena vibhūtaṃ katvā dassetuṃ “**candimasūriyānaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. **Saṃsandati** yujjati paṭipajjitabbatā paṭipajjanehi aññaṃaññānucchavikatāya.

Paṭipadāya tthitānanti paṭipadaṃ maggaṭṭipattiṃ paṭipajjamānānaṃ. **Vusitavatanti** brahmacariyavāsaṃ vusitavantānaṃ etesaṃ. **Laddhasahāyoti** etāsaṃ paṭipadānaṃ vasena laddhasahāyo. **Tattha tattha** sāvakehi satthu kātabbakiṃce. **Idaṃ pana** “adutiyo”ti-ādi suttantare āgatavacanāṃ aññehi **asadisatṭhena vuttaṃ**, na yathāvuttasahāyābhāvato. **Apanujjāti** apanīya vivajjetvā. “**Apanujjā**”ti ca antogadhāvadhāraṇaṃ idaṃ vacanaṃ ekantikattā tassa apanodassāti vuttaṃ “**apanujjevā**”ti.

Labbhatīti **lābho**, so pana ukkaṃsagativijānanena sātiso, vipulo eva ca idhādhippetoti āha “**mahālābho uppanno**”ti.

Ussannapuññanissandasamuppannoti yathāvuttakālaṃ sambhatasuvipula-
ulāratarapuññābhisandato nibbatta. “Ime nibbattā, ito param mayhaṃ okāso
natthi”ti ussāhajāto viya uparūpari vaḍḍhamāno udapādi. Sabbadisāsu hi
yamakamahāmegho uṭṭhahitvā mahāmeghaṃ viya sabbapāramiyo “ekasmim
attabhāve vipakāṃ dassāmā”ti sampiṇḍitā viya Bhagavato idaṃ
lābhasakārasilokaṃ nibbattayimsu, tato
annapānavatthayānamālāgandhavilepanādihatthā Khattiyabrāhmaṇādayo
upagantvā “kahaṃ Buddho, kahaṃ Bhagavā, kahaṃ Devadevo, kahaṃ
Narāsabho, kahaṃ Purisasīho”ti Bhagavantam pariyesanti, sakaṭasatehipi
paccaye āharitvā okāsaṃ alabhamānā samantā gāvutappamāṇampi
sakaṭadhurena sakaṭadhuraṃ āhacca tiṭṭhanti ceva anubandhanti ca
Andhakavindabrāhmaṇādayo viya. Sabbaṃ khandhake, tesu tesu ca suttesu
āgatanayena veditabbaṃ. Tenāha “**lābhasakkāro mahogho viyā**”ti-ādi.

Paṭipāṭibhattanti bahūsu “dānaṃ dassāmā”ti āhaṭapaṭipāṭikāya uṭṭhitesu
anupaṭipāṭiyā dātabbabbhattaṃ.

Matthakaṃ patto anaññasādhāraṇattā tassa dānassa. **Upāyaṃ ācikkhi**
nāgarānaṃ asakkuṇeyyarūpena dānaṃ dāpetum. Sālakalyāṇirukkhā
rājapariggahā aññehi āsādhāraṇā, tasmā tesam padarehi maṇḍapo kārīto,
hatthino ca rājabhaṇḍabhūtā nāgarehi na sakkā laddhanti tehi chattaṃ
dhārāpitaṃ, tathā khattiyadhītāhi veyyāvaccam kārītaṃ. “**Pañca**
āsanasatāni”ti idaṃ sālakalyāṇimaṇḍape paññatte sandhāya vuttaṃ, tato
bahi pana bahūni paññattāni ahesum. **Catujjātiyagandhaṃ pisati**
Buddhappamukhassa saṃghassa pūjanatthañceva pattassa ubbaṭanattathā.
Udakanti pattadhovana-udakaṃ. **Anagghāni ahesum**
anaggharatanābhisaṅkhatattā.

Sattādhā muddhā phalissati anādarakāraṇādinā. **Kālaṃ olokessāmīti**
kālaṃ evaṃ anupekkhissāmi, tassa uppajjanakaṃ anatthaṃ pariharissāmīti
attho.

Kadariyāti thaddhammaccharino puññakammavimukhā. **Devalokaṃ na vajanti** puññassa akatattā, maccharibhāvena ca pāpassa pasutattā. **Bālā**ti duccintitacintanādinā bālalakkhaṇayuttā. **Nappasaṃsanti dānaṃ** pasaṃsitumpi na visahanti. **Dhī**roti dhītisampanno uḷārapañño parehi kataṃ **dānaṃ anumodamānopi**, teneva dānānumodaneneva. **Sukhī paratthā**ti paraloke kāyikacetasikasukhasamaṅgī hoti.

Vararojo nāma tasmiṃ kāle eko khattiyo, tassa **vararojassa**. **Anavajja -pa- phaleyya** abhūtavādibhāvatoti adhippāyo. **Atirekapadasahassena** tiṃsādhikena aḍḍhateyyagāthāsatenā **vaṇṇameva kathesi** rūpappasannatāya ca.

Yāva maññe khattiyāti ettha **yāvā**ti avadhiparicchedavacanāṃ, **aññeti** nipātamattaṃ, yāva Khattiyā Khattiye avadhiṃ katvā sabbe devamanussāti adhippāyo. Tenāha “**khattiyā brāhmaṇā**”ti-ādi. **Madapamattoti** lābhasakkārasilokamadena pamatto ceva tadanvayena pamādena pamatto ca hutvā.

Tadanvayamevāti tadanugatameva. **Vācā -pa- sametī**ti vacīkammakāyakammāni aññamaññaṃ aviruddhāni, aññadatthu saṃsandanti. Ajā eva migāti ajāmigā, te **ajāmige**.

Tiṇṇavicikiccho sabbaso atikkantavicikicchakantāro. Nanu ca sabbepi sotāpannā tiṇṇavicikicchā, vigatakathaṃkathā ca? Saccametaṃ, idaṃ pana na tādisaṃ tiṇṇavicikicchataṃ sandhāya vuttaṃ, atha kho sabbasmiṃ ñeyyadhamme sabbākārāvabodhasaṅkhātasanniṭṭhānavasena sabbaso nirākataṃ sandhāyāti dassento “**yathā hī**”ti-ādimāha. **Ussannussannattā**ti paroparabhāvato, ayaṅca attho Bhagavato anekadhātunānādhātuñāṇabalenapi ijjhati. **Sabbattha vigatakathaṃkatho** sabbadassāvibhāvato. Sabbesaṃ paramatthadhammānaṃ saccābhisamayavasena paṭividdhattā vuttaṃ “**vohāravasena**”ti vā nāmagottādivasenāti attho.

Pariyositasāṅkappoti sabbaso niṭṭhitamanoratho. Nanu ca ariyamaggena pariyositasāṅkappatā nāma soḷasakiccasiddhiyā katakaraṇīyabhāvena, na sabbañeyyadhammāvabodhenāti codanaṃ sandhāyāha

“pubbe ananussutesū”ti-ādi. Sāvakanāṃ sāvakaṇāṃ sāvakaṇāṃ viya, hi Paccekabuddhāṇāṃ paccekabodhiṇāṇāṃ viya ca sammāsambuddhāṇāṃ sabbaññūtaññāṇāṃ catusaccābhisambodhapubbakamevāti. **Ananussutesūti** na anussutesu. **Sāmaṇti** sayameva. Padadvayenāpi paratoghosena vināti dasseti. **Tatthāti** nimittatthe bhummaṃ, saccābhisambodhanimittanti attho. Saccābhisambodho ca aggamaggavasenāti daṭṭhabbāṃ. **Balesu ca vasībhāvanti** dasannaṃ balaññāṇāṃ yathāruci pavatti. Jātattā jātāti sammāsambuddhe vadati.

297. Tattha tattha rājadhāni-ādike **nibaddhavāsaṃ vasanto**. Tīsu maṇḍalesu yathākālaṃ **cārikaṃ caranto**.

298. **Assāti** phalassa. Tanti kāraṇāṃ. Dvinnampi ekato uppattiyā **kāraṇaṃ natthi**, pageva tiṇṇāṃ, catunnaṃ vāti. “**Ettha cā**”ti-ādi “ekissā lokadhātuyā”ti vuttalokadhātuyā pamāṇaparicchedadassanattamaṃ āradham.

Yāvatāti yattakena ṭhānena. **Paritarantīti** sineruṃ parikkhipantā parivattanti. **Disāti** disāsu, bhummatthe etaṃ paccattavacanāṃ. **Bhanti** dibbanti. **Virocanaṇti** obhāsantā, **virocana** vā sobhamānā **candimasūriyā bhanti**, tato eva **disā** ca **bhanti**. **Tāva sahasadhāti** tattako sahasaloko.

Ettakanti imaṃ cakkavāḷaṃ majjhe katvā imināva saddhiṃ cakkavāḷaṃ dasasahasāṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **mahāpadānavañṇanāyaṃ** vuttameva. **Na paññāyātīti** tīsu piṭakesu anāgatattā.

Sanāṅkumārakathāvāṇṇanā

300. **Vañṇenāti** rūpasampattiyā. Suviññeyyattā taṃ anāmasitvā yasasaddasseva atthamāha. **Alaṅkāraparivārenāti** alaṅkārena ca parivārena ca. **Puññasiriyāti** puññiddhiyā.

301. **Sampasādaneti** sampasādajanane. Saṃpubbo khā-saddo jānanattho “saṅkhāyetaṃ paṭisevati”ti-ādīsu¹ viyāti āha “**jānitvā modāmā**”ti.

1. Ma 2. 127 piṭṭhe.

Govindabrāhmaṇavatthuvaṇṇanā

304. **Yāva dīgharattanti** yāva parimāṇato, aparimitakālaparidīpanametanti āha “**ettakanti -pa- aticirarattan**”ti. **Mahāpañño** so **Bhagavā**ti tena brahmunā anumatipucchāvasena devānaṃ vuttanti dassenti “**mahāpañño** so **bhagavā**. **Noti katham tumhe maññathā**”ti āha. Sayamevetam pañham byākātukāmo “bhūtapubbam bho”ti-ādimāhāti sambandho. Evaṃ pana byākarontena atthato ayampi attho vutto nāma hotīti dassento “**anacchariyametan**”ti-ādimāha. **Tiṇṇam mārānanti** kilesābhisaṅkhāradevaputtamārānaṃ. “Anacchariyametan”ti vuttamevattham nigamanavasena “**kimettha accharian**”ti punapi vuttam.

Raṇño diṭṭhadhammikasamparāyika-atthānaṃ puro dhānato pure pure saṃvidhānato **purohitoti** āha “**sabbakiccāni anusāsanapurohito**”ti. **Govindiyābhisekenāti** govindassa ṭhāne ṭhapanābhisekena. Tam kira tassa brāhmaṇassa kulaparamparāgataṃ ṭhānantaram. **Jotitattāti** āvudhānaṃ jotitattā. **Pālanasamatthatāyāti** raṇño, aparimitassa ca sattakāyassa anathato paripālanasamatthatāya.

Sammā vossajjitvāti suṭṭhu tassevāgāravabhāvena vissajjitvā niyyātetvā. Tam tam attham kiccaṃ passatīti **atthadaso**.

305. Bhavanaṃ vaḍḍhanaṃ **bhavo**, bhavati etenāti vā **bhavo**, vaḍḍhikāraṇaṃ, sandhivasena **ma-kārāgamo**, **o-kārassa** ca **a-kārādesaṃ** katvā “**bhavamatthū**”ti vuttam. **Bhavantaṃ jotipālanti** pana sāmi-atthe upayogavacananti āha “**bhoto**”ti. **Mā paccabyākāsīti** mā paṭikkhipīti attho. So pana paṭikkhepo paṭivacanaṃ hotīti āha “**mā paṭibyakāsī**”ti. **Abhisambhosīti** kammantānaṃ saṃvidhāne samattho hotīti āha “**saṃvidahitvā**”ti. Bhavābhavaṃ paññañca vindi paṭilabhīti **govindo**, mahanto govindo **Mahāgovindo**. “**Go**”ti hi paññāyetaṃ adhivacanaṃ gacchati atthe bujjhatīti.

Rajjasamvibhajanavaṇṇanā

306. **Ekapitikā** vemātukā **kaniṭṭhabhātaro**. **Ayam abhisittoti** ayam Reṇurājakumāro pitu-accayena rajje abhisitto. **Rājakārakāti** rajaputtam rajje patiṭṭhāpetāro.

307. Madentīti **madanīyāti** kattusāadhanatam dassento “**madakarā**”ti āha. **Madakaraṇam** pana pamādassa visesakāraṇanti vuttam “**pamādakarā**”ti.

308. Reṇussa rajjasamīpe dasagāvutamattavittthatāni hutvā aparabhāge tiyojanasatam vittthatattā **sabbāni cha rajjāni sakaṭamukhāni paṭṭhapesi**. **Vitānasadisam** caturassabhāvato.

310. **Sahāti** gāthāya padaparipūraṇattham vuttam. Tassa attham dassento “**teneva sahā**”ti āha. **Sahāti** vā avinābhāvatthe nipāto, so saha āsum satta bhāradhāti yojetabbo, tena te desantare vasantā vicittena sahabhāvino avinābhāvinoti dīpeti. Rajjabhāram dhārenti attani āropenti vahantīti **bhāradhā**.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Kittisadda-abbhuggamanavaṇṇanā

311. **Anupurohite ṭhapesīti** anupurohite katvā ṭhapesi, anupurohite vā ṭhāne ṭhapesi. Tisavanam karonte sandhāya “**divasassa tikkhattun**”ti vuttam. Dvīsu sandhīsu savanam karonte sandhāya “**sāyam, pāto vā**”ti vuttam. **Tato paṭṭhāyāti** vatacariyam matthakam pāpetvā nhātakālatō pabhuti.

312. **Abhi-uggacchīti** utṭhahi udapādi. **Acintetvāti** “katham kho aham brahmunā saddhim manteyyan”ti acintetvā evam cittampi anuppādetvā. Tena samāgamanasseva abhāvato **amantetvā**. **Tam disvāti** tam karuṇābrahmavīhārabhāvanam brahmadassanūpāyam disvā ñāṇacakkhunā.

313. **Evanti** evaṃ rañño ārocetvā paṭisallānaṃ upagate. **Sabbatthāti** sabbesu channaṃ Khattiyānaṃ, sattannaṃ brāhmaṇamahāsālānaṃ, sattannaṃ nāṭakasatānaṃ, cattārīsāya ca bhariyānaṃ āpucchanaṃ vāresu.

316. **Sādisiyoti** jātiyā sādisiyoti āha “**samavaṇṇā samajātikā**”ti.

317. **Santhāgāranti** jhānāmanasikārena bahi viṣaṭavittakavūpasamanena cittaṃ santhambhanaṃ agāraṃ, jhānasālanti attho. **Gahitāvāti** bhāvanānuyogena mahāsattena attano cittaṃ santāne uppādanavasena gahitā eva. **Natthi** jhānena vikkhambhitattā. Visesato hissa karuṇāya bhāvitattā **anabhirati-ukkaṇṭhanā** natthi, mettāya bhāvitattā **bhayaparitassanā natthi**. **Ukkaṇṭhanāti** pana brahmadassane ussukkaṃ, **paritassanāti** tadabhipatthanāti āha “**brahmuno panā**”ti-ādi.

Brahmunāsākacchāvaṇṇanā

318. **Cittutrāsoti** cittaṃ utrāsanamattaṃ. **Kathanti** sattānikāyanivāsaṭṭhānaṃ maggādiṇaṃ vasena kena pakārena. Tenāha “**kin**”ti-ādi.

Soti ye te panakanasānantabandhasatanasānaṃ kumārakālanāmakā loke pākāṭa paññātā brahmāno, tesu **sanaṅkumāro nāmāhanti dasseti**.

Agghanti garuṭṭhāniyānaṃ dātabbaṃ āhāraṃ. **Madhusākanti** madhurāhāraṃ yaṃ kiñci atithino dātabbaṃ āhāraṃ upacāravasena evaṃ vadati. Tenāha “**madhusākaṃ panā**”ti-ādi. **Pucchāmāti** nimantanavasena pucchāma.

319. Mahāsatto cattāro brahmavihāre bhāvetvā ṭhitopi tesu “brahmasahabyatāya maggo”ti anibbematikatāya “**kaṅkhi**”ti avoca. Keci pana “tapokammena parikkhīṇasarīratāya, brahmasamāgamaṃ bhayādisamuppattiyā ca paṭiladdhamattehi brahmavihārehi parihīno ahosi, tasmā avikkhambhitaviccikchatāya ‘kaṅkhi’ti avoca”ti vadanti. Parassa vediyā veditā **paravediyā**, te pana tassa pākāṭa vibhūtāti āha

“**parassa pākaṭesu paravediyesū**”ti. Tattha kāraṇamāha “**parena sayam abhisankhatattā**”ti. Mamāti kammaṃ **mamaṃkāro**, mamattanti āha “**idaṃ mama -pa- taṇhā**”ti. “Maman”ti karoti etenāti hi **mamaṃkāro**, tathāpavattā taṇhā. **Manujesūti** niddhāraṇe bhummaṃ, na visayeti āha “**manujesu yo kocī**”ti. “**Ekodibhūto**”ti padassa bhāvatthaṃ tāva dassento “**ekibhūto**”ti vatvā puna taṃ vivaranto “**eko tiṭṭhanto eko nisīdanto**”ti āha. **Tādisoti** eko hutvā pavattanako. **Bhūtoti** jāto. Jhāne adhimutti nāma tasmiṃ nibbattite, anibbattite kuto adhimuttīti āha “**jhānaṃ nibbattetvāti attho**”ti. Vissagandho nāma kodhādikilesaparibhāvanāti tesaṃ vikkhambhanaena **vissagandhavirahito**. Etesu **dhammesūti** pabbajjānaṃ vivekavāsakaruṇā brahmavihārādiddhammesu.

320. **Avidvāti** na viditavā. **Āvaritāti** kusalānaṃ uttarimanussadhammānaṃ uppattinivāraṇena āvaritā. **Pūtikāti** byāpannacittatādinaṃ pūtibhūtā. Kilesavasena duggandhaṃ vissagandhaṃ **vāyati**. Nirayādi-apāyesu nibbattanasīlatāya **āpāyikāti** āha “**apāyūpagā**”ti. Corādīhi upaddutassa pavisitukāmassa pākārakavāṭaparikhādīhi viya nagaraṃ kodhādīhi **nivuto pihito brahmaloko assāti nivuta brahmaloko**. **Pucchati** “kenāvaṭā”ti vadanto.

Musāvādova **mosavajjaṃ** yathā bhisakkameva bhesajjaṃ. **Kujjhaṃ** dussanaṃ. Diṭṭhādisu adiṭṭhādivāditāvasena paresaṃ visaṃvādanaṃ **paravisaṃvādanaṃ**. Sadisaṃ patirūpaṃ dassetvā **palobhanaṃ sadisaṃ dassetvā vañcanaṃ**. Mittānaṃ vihiṃsanaṃ mettibhedo **mittadubbhanaṃ**. Daḷhamaccharitā **thaddhamacchariyaṃ**. Attani vijjamānaṃ nihīnataṃ, sadisataṃ vā **atikkamitvā maññaṃ**. Paresaṃ sampattiyā asahanaṃ **khīyanaṃ**. Attasampattiyā nigūhanavasena, parehi sādharmaṇabhāvāsahanavasena ca vividhā icchā ruci etassāti **vivicchā**. Kadariyatāya mudukaṃ **macchariyaṃ**. **Yattha katthacīti** sakasantake, parasantake, hīnādike cāti yattha katthaci ārammaṇe. **Lubbhanaṃ** ārammaṇassa gahaṇaṃ abhigijjhaṇaṃ. **Majjanaṃ** seyyādivasena madanaṃ sampaggaho. **Muyhanaṃ** ārammaṇassa anavabodho. **Etesūti** etesu yathāvuttesu kodhādīsu sattasantānaṃ kilissanato vibādhanato, upatāpanato ca kilesasaññitesu pāpadhammesu. **Yuttā** payuttā sampayuttā avirahitā.

Ettha cāyaṃ brahmā mahāsattena āmagandhe supuṭṭho attano yathā upaṭṭhite pāpadhamme cuddasahi padehi vibhajitvā kathesi, te pana tādisaṃ pavattivisesaṃ upādāya vuttāpi keci puna vuttā, āmagandhasutte¹ pana vuttāpi keci idha sabbaso na vuttā, evaṃ santēpi lakkhaṇahāranayena, tadekaṭṭhatāya vā tesampettha saṅgaho daṭṭhabbo. Tenāha “**idaṃ pana suttan**”ti-ādi. **Tattha āmagandhasuttēna dīpetvā**ti idha sarūpato avutte āmagandhepi vuttehi ekalakkhaṇatādinā āmagandhasuttēna pakāsetvā **kathetabbā**ṃ tattha nesāṃ sarūpato kathitattā. **Āmagandhasuttampi¹ iminā dīpetabbā**ṃ idha vuttānampi kesañci āmagandhānaṃ tattha avuttabhāvato. Yasmā āmagandhasutte¹ vuttāpi āmagandhā atthato idha saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchanti, tasmā idha vutte parihaṇaṇavasena dassentena yasmā cetha keci abhidhammanayena akilesasabhāvāpi sattasantānassa vibhādhanatṭhena “kilesā”ti vattabbataṃ arahanti, tasmā “cuddasasu kilesesū”ti vuttaṃ.

Nimmādaṃ milāpanaṃ khepananti āha “**nimmādetabbā pahātabbā**”ti. **Buddhatantī**ti buddhabhāvīnaṃ paveṇībuddhabhāvinopi “Buddhā”ti vuccanti yathā “agamā Rājagahaṃ Buddho”ti². **Mahāpurisassa dalhikammaṃ katvā**ti mahāpurisassa “pabbajissāmahan”ti pavattacittuppādassa dalhikammaṃ katvā.

Reṇurāja-āmantanāvaṇṇanā

321. **Mama manāṃ haritvā**ti mama cittaṃ apanetvā tassa vasena avattitvā.

Ekībhāvaṃ upagantvā vutthassāti kāyavivekapaṇibhūhanena ekībhāvaṃ upagantvā tapokammavasena vutthassa. **Kusapattehi paritthatoti** barihihehi vediyā samantato santharito. **Akācoti** vaṇo vaṇasadisakhaṇḍiccavirahito. Tenāha “**akakkaso**”ti.

Chakhattiya-āmantanāvaṇṇanā

322. **Sikkheyyā**ṃti sikkhāpeyyāma, **sikkhāpana**ñcetha atthibhāvāpādananti āha “**upalāpeyyā**”ti.

1. Khu 1. 315 piṭṭhe.

2. Khu 1. 340 piṭṭhe Suttanipāte.

323. Yassa vīriyārambhassa, khantibalassa ca abhāvena pabbajitānaṃ samaṇadhammo paripuṇṇo, parisuddho ca na hoti, tesu vīriyārambhakhanṭibalesu te te niyojetuṃ “**ārambhavho**”ti-ādi vuttaṃ.

Karuṇājhānamaggoti karuṇājhānasāṅkhāto maggo. **Ujumaggoti** brahmalokagamane ujubhūto maggo. **Anuttaroti** seṭṭho brahmavihārasabhāvato. Tenāha “**uttamamaggo nāmā**”ti. **Sabbhi rakkhito** sādhuhi yathā parihāni na hoti, evaṃ paṭipakkhadūrīkaraṇena rakkhito gopito. “Saddhammo sabbhi vakkhito”ti keci paṭhanti, tesam saparahi tasāadhanena sādhuhi buddhādīhi kathito paveditoti attho.

Taṅkhaṇaviddhamśanadhammanti yasmiṃ khaṇe virodhidhammasamāyogo, tasmīmyeva khaṇe vinassanasabhāvaṃ, yo vā so gamanassādānaṃ devaputtānaṃ heṭṭhupariyena paṭimukhaṃ dhāvantaṃ sirasi, pāde ca baddhakhuradhārāsamāgamanatopi sīghataratāya ati-ittaro pavattikkhaṇo, teneva vinassanasabhāvaṃ. **Tassa** jīvitassa. **Gatinti** niṭṭham. **Mantāyanti** manteyyanti vuttaṃ hotīti āha “**mantetabban**”ti. **Karaṇatthe vā bhumanti** “mantāyan”ti idaṃ bhummaṃ karaṇatthe daṭṭhabbaṃ yathā “nātāyan”ti. **Sabbapalibodheti** sabbepi kusalakiriyāya vibandhe uparodhe.

Brāhmaṇamahāsālādīnaṃ āmantanāvaṇṇanā

324. **Appesakkhāti** appānubhāvāti āha “**pabbajitakā lato paṭṭhāyā**”ti-ādi. **Cakkavattirājā** viya sambhāvito.

Mahāgovindapabbajjāvaṇṇanā

328. Samāpattīnaṃ ājānanaṃ nāma attapaccakkhatā, sacchikiriyāti āha “**na sakkhimsu nibbattetun**”ti.

329. **Imināti** “sarāmahan”ti iminā **padena**. “Sarāmahan”ti hi vadantena Bhagavato mahābrahmunā kathitaṃ “tatheva tan”ti bhagavatā paṭiññātameva jātanti. **Na vaṭṭe nibbindanattāya** catusaccakammaṭṭhānakathāya abhāvato. Asati pana vaṭṭe nibbidāya virāgānaṃ asambhavo evāti

āha “**na virāgāyā**”ti-ādi. **Ekantameva vaṭṭe nibbindanattāya**
 anekākāravokāravaṭṭe ādinavavibhāvanato.

“**Nibbidāyā**”ti iminā padena **vipassanā** vuttā. Esa nayo sesesupi.
Vavatthānakathāti vipassanāmagganibbānānaṃ taṃtaṃpadehi vavatthapetvā
 kathā. Ayamettha nippariyāyakathāti āha “**pariyāyena panā**”ti-ādi.

330. **Paripūretunti** bhāvanāpāripūrivāsena paripuṇṇe kātum,
 nibbattetunti attho. **Brahmacariyacīṇṇakulaputtānanti**
 cīṇṇamaggabrahmacariyānaṃ kulaputtānanti ukkaṭṭhaniddesena
arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhapesi.

Abhinandanāṃ nāma sampāṭicchanaṃ “abhinandanti āgatan”ti-ādīsu¹
 viya, tañcetha atthato cittassa attamanatāti āha “**cittena sampāṭicchanto**
abhinanditvā”ti. “Sādhu sādhu”ti vācāya sampahamsanā **anumodanāti** āha
 “**vācāya sampahamsamāno anumoditvā**”ti.

Mahāgovindasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsana.

1. Khu 1. 45 piṭṭhe.

7. Mahāsamayasutta

Nidānavañṇanā

331. **Udānanti** rañṇā okkākena jātisambhedaparihāranimittam pavattitam udānam **paṭicca**. **Ekopi janapado** ruḷisaddena “**sakkā**”ti vuccatīti ettha yaṁ vattabbam, taṁ **Mahānidānavañṇanāyaṁ** vuttanayena veditabbam. **Aropiteti** kenaci aropite.

Āvaraṇenāti setunā. **Bandhāpetvā**ti paṁsupalāsapāsānamattikākhaṇḍādīhi ālīm thiram kārāpetvā.

“Jātim ghaṭṭetvā kalaham vaḍḍhayimsū”ti saṅkhepena vuttamattham pākaṭataram kāturū “**koliyakammakarā vadantī**”ti-ādi vuttam.

Tiṇi jātakānīti phandanajātaka¹ pathavī-undriyajātaka² laṭukikajātakānī³. **Dve jātakānī**ti rukkhadhamma⁴vaṭṭakajātakānī⁵.

Tenāti bhagavatā. **Kalahakāraṇabhāvoti** kalahakāraṇassa atthibhāvo.

Aṭṭhāneti akāraṇe. **Veram katvā**ti virodham uppādetvā. “Kuṭṭhārihattho puriso”ti-ādinā **Phandanajātakam kathesi**. “Duddubhāyati bhaddante”ti-ādinā **Pathavī-undriyajātakam kathesi**. “Vandāmi taṁ kuṇṇarā”ti-ādinā **laṭukikajātakam kathesi**.

“Sādhū sambahulā ñātī, api rukkhā araṇṇajā.

Vāto vahati ekaṭṭham, brahantampi vanappatin”ti-ādinā—

Rukkhadhammajātakam kathesi.

“Sammodamānā gacchanti, jālamādāya pakkhino.

Yadā te vivadissanti, tadā ehinti me vasan”ti-ādinā—

Vaṭṭakajātakam kathesi.

1. Khu 5. 259 piṭṭhe.

2. Khu 5. 104 piṭṭhe.

3. Khu 5. 124 piṭṭhe.

4. Khu 5. 17 piṭṭhe.

5. Khu 5. 9 piṭṭhe.

“Attadaṇḍā bhayaṃ jātaṃ, janaṃ passatha medhagaṃ.
Saṃvegaṃ kittayissāmi, yathā saṃvijitaṃ mayā”ti-ādinā¹—

Attadaṇḍasuttaṃ kathesi.

Taṃtampalobhanakiriyā kāyavācāhi parakkamantiyo “**ukkaṇṭhantū**”ti
sāsaṇaṃ pesenti².

Kuṇāladaheti kuṇāladahatīre **paṭiṭṭhāya. Pucchitapucchitaṃ kathesi.**
“Anukkamena kuṇālasakuṇarājassa pucchanappasaṅgena **kuṇālajātakaṃ**³
kathessāmi”ti. **Anabhiratiṃ vinodesi** itthīnaṃ dosadassanamukhena
kāmaṇaṃ ādīnavokārasaṃkilesavibhāvanena.

Kosajjaṃ vidhamitvā purisathāmaparibrūhanena “**uttamapurisasadisehi
no bhavituṃ vaṭṭati**”ti uppannacittā.

Avissatṭhakammantā⁴ arativinodanato paṭṭhāya
avissatṭhasamaṇakammantā, aparicattakammaṭṭhānāti attho. **Nisīdituṃ
vaṭṭati**ti bhagavā cintesīti yojanā.

Paduminiyanti padumassare. **Vikasimsu** guṇagaṇavibodhena. “**Ayaṃ
imassa -pa- na kathesi**”ti iminā sabbepi te bhikkhū tāvadeva paṭipāṭiyā
āgatattā aññaṃaññaṃ lajjamānā attanā paṭividdhavisesaṃ Bhagavato
nārocesunti dasseti. “**Khīṇāsavānaṃ**”ti-ādinā tattha kāraṇamāha.

Osīdamatteti Bhagavato santikaṃ upagatamatte. **Ariyamaṇḍaleti**
ariyasamūhe. **Pācīnayugandharaparikkhepatoti** yugandharapabbatassa
pācīnaparikkhepato, na bāhirakehi uccamāna-udayapabbatato.
Rāmaṇeyyakadassanatthanti Buddhuppādapaṭimaṇḍitattā visesato
ramaṇīyassa lokassa ramaṇīyabhāvadassanattham. **Ullāṅghitvāti** utṭhahitvā.
Evarūpe khaṇe laye muhutteti yathāvutte candamaṇḍalassa utṭhitakkhaṇe
utṭhitavelāyaṃ utṭhitamuhutteti uparūpari kālassa
vaḍḍhitabhāvadassanattham vuttaṃ.

1. Khu 1. 424 piṭṭhe Suttanipāte.

2. Pesentīti vuttā (Ka)

3. Khu 6. 113 piṭṭhe.

4. Avissatṭhakammaṭṭhānāti (Aṭṭhakathāyaṃ)

Tathā tesam bhikkhūnam jāti-ādivasena Bhagavato anurūpaparivāritam dassento “**tatthā**”ti-ādimāha.

Samāpannadevatāti āsannaṭṭhāne jhānasamāpattisamāpannadevatā.
Calimsūti utthahimsu. Kosamattam ṭhānam **saddantaram**. Jambudīpe kira ādito tesatṭhimattāni nagarasahassāni uppannāni, tathā dutiyam, tathā tatiyam, tam sandhāyāha “**tikkhattum tesatṭhiyā nagarasahassesū**”ti. Te pana sampiṇḍetvā satasahassato param asītisahassāni, navasahassāni ca honti.
Navanavutiya doṇamukhasatasahassesūti navasata sahassādhikesu navutisatasahassesu doṇamukhesu. **Doṇamukhanti** ca mahānagarassa āyuppatiṭṭhānabhūtam pādanagaraṃ vuccati. **Channavutiya paṭṭanakotiśatasahassesūti** chakoṭi-adhikanavutikoṭisatasahassapaṭṭanesu. Tambapaṇṇidīpādīsu **chapaṇṇāsāya ratanākāresu**. Evaṃ pana nagaradoṇimukhapatṭanaratanaṅkarādivibhāgena kathanam taṃtaṃadhivatthāya vasantīnam devatānam bahubhāvadassanattam. Yadi dasasahassacakkavāḷesu devatā sannipatitā, atha kasmā pāliyam “dasahi ca lokadhātūhi”ti vuttanti āha “**dasasahassa -pa- adhippetā**”ti, tena sahassilokadhātu idha “ekā lokadhātū”ti vuttāti veditabban.

Lohapāsādeti-ādito kate lohapāsāde. **Brahmaloketi** heṭṭhime brahmaloke. Yadi tā devatā evaṃ nirantarā, pacchā āgatānam okāso eva na bhavyeyyāti codanam sandhāyāha “**yathā kho panā**”ti-ādi. Suddhāvāsakāyam upapannā **suddhāvāsakāyikā**, tasmaṃ pana yasmā suddhāvāsabhūmi nivāsaṭṭhānam, tasmā vuttam “**suddhāvāsavāsīnan**”ti. **Āvāsāti** āvāsanaṭṭhānabhūtā, devatā pana orambhāgiyānam, itaresaṅca saṃyojanānam samucchindanena suddho āvāso etesanti **suddhāvāsā**.

332. **Puratthimacakkavāḷamukhavatṭiyam otari** aññattha okāsam alabhamāno. Evaṃ sesāpi. Buddhānam abhimukhamaggo **Buddhavīthi**. Yāva cakkavāḷā **otthariturū** ovariturū **na sakkā**. **Pahaṭabuddhavīthiyāvāti** Buddhānam santikam upasaṅkamantehi tehi devabrahmehi vaḷañjitavīthiyāva. Samiti saṅgati sannipāto **samayo**, mahanto samayo **mahāsamayoti** āha

“mahāsamūho”ti. Pavaddham vanaṃ **pavananti** āha “**vanasaṇḍo**”ti.

Devaghaṭṭi devasamūhā.

Samādahamsūti samādahitaṃ lokuttarasamādhinā suṭṭhu appitaṃ akamsu, yathāsamāhitaṃ pana samādhinā yojitaṃ nāma hotīti vuttaṃ “**samādhinā yojesuṇ**”ti. Sabbesaṃ gomuttavaṅkādīnaṃ dūrasamūha nitattā **sabbe -pa- akariṃsu**. Nayati asse etehīti **nettāni**, yottāni. Avīthipaṭipannānaṃ assānaṃ vīthipaṭipādanaṃ rasmiggahaṇena pahotīti “sabbayottāni gahetvā acodento”ti vatvā taṃ pana acodanaṃ avāraṇamevāti āha “**acodento avārento**”ti.

Yathā khīlaṃ bhittiyaṃ vā bhūmiyaṃ vā ākoṭitaṃ dunnīharaṇaṃ, yathā ca palighaṃ nagarappavesanivāraṇaṃ, yathā ca indakhīlaṃ gambhīranemi sunikhātaṃ dunnīharaṇaṃ, evaṃ rāgādayo sattasantānato dunnīharaṇā, nibbānanagarappavesanivāraṇā cāti te “khīlaṃ, palighaṃ, indakhīlan”ti ca vuttā. **Taṇhājōya abhāvena anejā** paramasantuṭṭhabhāvena cātuddisattā **appaṭihatacārikaṃ caranti**.

Gatāseti gatā eva, na pana gamissanti pariniṭṭhitasaraṇagamanattāti. Lokuttarasaraṇagamaṇaṃ adhippetanti āha “**nibbematikasaraṇagamanena gatā**”ti. **Te** hi niyameṇa **apāyabhūmiṃ na gamissanti, devakāyaṇca paripūressanti**. Ye pana lokiyena saraṇagamanena **Buddhaṃ saraṇaṃ gatāse, na te gamissanti apāyabhūmiṃ**, satī ca paccayantarasaṃavāye **pahāya mānusaṃ dehaṃ, devakāyaṃ paripūressantīti** ayamettha attho.

Devatāsannipātavaṇṇanā

333. **Etesanti** devatāsannipātānaṃ. **Idānīti** imasmiṃ kālā. **Buddhānanti** aññesaṃ Buddhānaṃ **abhāvā**. **Cittakallatā** cittaṃ maddavaṃ.

Kiṃ pana bhagavatāva mahante devatāsamaṅgame tesāṃ nāmagottaṃ kathetuṃ sakkāti? Āma sakkāti dassetuṃ “**buddhā nāma mahantā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **diṭṭhanti** rūpāyatanamāha, **sutanti** saddāyatanam, **mutanti** sampattaggāhi-indriyavisayaṃ gandharasaphoṭṭhabbāyatanam, **viññātanti** vuttāvasesaṃ

sabbaṃ ñeyyaṃ, **pattanti** pariyesitvā, apariyesitvā vā sampattaṃ, **pariyesitanti** pattaṃ, appattaṃ vā pariyiṭṭhaṃ. **Anuvicaritaṃ manasāti** kevalaṃ manasā ālocitaṃ. **Katthaci nīlādivasena vibhattarūpārammaṇeti** abhidhamme¹ “nīlaṃ pītakan”ti-ādinā vibhatte yattha katthaci rūpārammaṇe kiñci rūpārammaṇaṃ vā na atthīti yojanā. **Bherisaddādivasenāti** etthāpi eseva nayo. **Yanti** yaṃ ārammaṇaṃ. **Etesanti** Buddhānaṃ.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pāḷiyā samatthetum “**yathāhā**”ti-ādi vuttaṃ. Tadā jānanakiriyāya apariyosita bhāvadassanattamaṃ “jānāmī”ti vatvā yasmā yaṃ kiñci neyyaṃ nāma, sabbaṃ taṃ Bhagavatā aññātāṃ nāma natthi, tasmā vuttaṃ “**tamaḥaṃ abbhāññāsin**”ti.

Na olokeṇti payojanābhavato. **Viparītā** “na kammāvaraṇena samannāgatā”ti-ādinā nayena vuttā. “Yassa maṅgala samūhata”ti² ārabhitvā “rāgaṃ vinayetha mānusesu dibbesu kāmesu cā”ti-ādinā² ca rāganiggahakathābāhullato **Sammāparibbājaniyasuttaṃ**² rāgacaritānaṃ sappāyaṃ, “piyamappiyabhūtā kalahavivādā paridevasokā sahamaccharā cā”ti-ādinā³ kalahādayo yato dosato samuṭṭhahanti, so ca doso yato piyabhāvato, so ca piyabhāvo yato chandato samuṭṭhahanti, iti phalato, kāraṇaparamparato ca dose ādīnavavibhāvanabāhullato **kalahavivādasuttaṃ**³ dosacaritānaṃ sappāyaṃ,

“Appaṃ hi etaṃ na alaṃ samāya,

Duve vivādassa phalāni brūmi.

Etampi disvā na vivādayetha,

Khemābhipassaṃ avivādabhūmin”ti-ādinā⁴—

nayena sammohavidhamanato, paññāparibhūhanato ca **mahābyūhasuttaṃ** mohacaritānaṃ sappāyaṃ,

1. Abhi 1. 162 piṭṭhe.

2. Khu 1. 332 piṭṭhe Suttanipāte.

3. Khu 1. 413; Khu 7. 198 piṭṭhe Suttanipāte.

4. Khu 1. 418; Khu 7. 237, 239 piṭṭhesu.

“Parassa ce dhammamanānujānaṃ,
 Bālo’ mako hoti nihīnapañño.
 Sabbeva bālā sunihīnapaññā,
 Sabbevime diṭṭhiparibbasānā”ti-ādinā¹—

nayena sandiṭṭhiparāmāsītāpanayanamukhena savisayesu diṭṭhiggaṇesu
 viṣaṭavitakkavicchindanavasena pavattattā **cūḷabyūhasuttaṃ**
 vitakkacaritānaṃ sappāyaṃ,

“Mūlaṃ papañcasaṅkhāya, (iti Bhagavā,
 Mantā asmīti sabbamuparundhe.
 Yā kāci taṇhā ajjhattaṃ,
 Tāsaṃ vinayā sadā sato sikkhe”ti²—

papañcasaṅkhāya mūlaṃ avijjādikilesajātaṃ **asmīti** pavattamānañcāti
sabbaṃ mantā paññāya uparundheyya. **Yā kāci ajjhattaṃ** rūpataṇhādibhedā
taṇhā uppajjeyya, **tāsaṃ vinayā** vūpasamāya **sadā sato** upaṭṭhitassati hutvā
 sikkheyyāti evamādi-upadesassa saddhova bhājanāṃ. Tassa hi so
 atthāvahoti **tuvaṭṭakasuttaṃ** saddhācaritānaṃ sappāyaṃ,

“Vītataṇho purā bheda, (iti Bhagavā,
 Pubbamantamanissito.
 Vemajjhe nupasaṅkheyyo,
 Tassa natthi purakkhatan”ti³—

yo sarīrabhedato pubbeva pahīnataṇho, tato eva atītaddhasaṅñitaṃ
 purimakotṭhāsaṃ taṇhānissayena anissito, vemajjhe paccuppannēpi addhani
 “ratto”ti-ādinā upasaṅkhātabbo, tassa arahato taṇhādiṭṭhipurakkhārānaṃ
 abhāvā anāgate addhani kiñci purakkhataṃ natthīti-ādinā evaṃ
 gambhīrakathābhūllato **pūrābhedasuttaṃ**³ buddhicaritānaṃ sappāyanti
 katvā vuttaṃ “**atha nesaṃ sappāyaṃ -pa- vavatthapetvā**”ti. **Manasākāsīti**
 evaṃ cariyāya vasena manasi katvā puna taṃ sadisaṃ

1. Khu 1. 416; Khu 7. 222, 223 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 421; Khu 7. 267, 271 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 411; Khu 7. 162, 164 piṭṭhesu.

attano desanānikkhepayogyatāvasena manasi akāsi. **Attajjhāsayena nu kho jāneyyāti** parajjhāsayādiṃ anapekkhitvā mayhamyeva ajjhāsayena āradhdhesanaṃ jāneyya nu kho. **Parajjhāsayenāti** sannipatitāya parisāya kassaci ajjhāsayena. **Aṭṭhuppattikenāti** idha samuṭṭhita-aṭṭhuppattiyā. **Pucchāvasenāti** kassaci pucchantassa pucchāvasena. **Āradhdhesanaṃ jāneyyāti**. “**Sace Paccekabuddho bhaveyyā**”ti idaṃ imesaṃ suttānaṃ desanāya pucchā paccekabuddhānaṃ bhāriyā, avisayā cāti dassanattamaṃ vuttaṃ. Tenāha “**sopi na sakkuṇeyyā**”ti.

Ettha ca yasmā na anumati-pucchā, kathetukamyatā-pucchā vā yuttā, atha kho diṭṭhasaṃsandana-pucchāsadisī vā vimaticchedana-pucchāsadisī vā pucchā yuttā, tāva puggalajjhāsayavasena pavattitā nāma honti, na yathādhammavasena tattha yadi bhagavā tathā sayameva pucchitvā sayameva vissajjeyya, suṇantīnaṃ devatānaṃ sammoho bhaveyya “kiṃ nāmetaṃ Bhagavā paṭhamāṃ evamāha, punapi evamāhā”ti, andhakāraṃ pavittā viya honti, tasmā vuttaṃ “**evampetā devatā na sakkhissanti paṭivijjhitaṃ**”ti. Yathādhammadesanāyaṃ pana kathetukamyatāvasena pucchanaṃ sammoho hotīti. **Sūriyo uggaṭoti** āha devasaṃgho āsannatarabhāvena obhāsassa vipula-ujārabhāvato. **Ekissā lokadhātuyāti** sutte¹ āgatanayena sabbattheva pana apubbaṃ acarimaṃ dve buddhā na honteva. Tenevāha “anantāsu -pa- addasā”ti.

Gāthāyaṃ **pucchāmīti** Nimmitabuddho Bhagavantaṃ pucchituṃ okāsaṃ kārāpesi. **Muninti** Buddhamuniṃ. **Pahūtapaññanti** mahāpaññaṃ. **Tiṇṇanti** caturoghaṭiṇṇaṃ. **Pāraṅgataṃ** nibbānappattaṃ, sabbassa vā ñeyyassa pāraṃ pariyaṇtaṃ gataṃ. **Parinibbutaṃ** sa-upādi sesanibbānavasena. **Thitattanti** avaṭṭhitacittaṃ lokadhammehi akampaneyyatāya. **Nikkhamma gharā panujja kāmeti** vatthukāme panūditvā gharāvāsā nikkhamma. **Kathaṃ bhikkhu sammā so loke paribbajeyyāti** so bhikkhu kathaṃ sammā paribbajeyya gaccheyya vihareyya, anupalitto hutvā lokaṃ atikkameyyāti attho.

1. Dī 3. 95; Ma 3. 110; Aṃ 1. 29; Abhi 2. 349; Khu 10. 78; Khu 11. 231 piṭṭhesu.

334. **Silokamanukassāmī**ti ettha **siloko** nāma pādasamudayo, isihi vuccamānā gāthātipi vuccati. Pādova niyatavaṇṇānupubbikānaṃ padānaṃ samūho, taṃ **silokaṃ anukassāmi** pavattayissāmīti atthoti āha “**akkhara -pa-pavattayissāmī**”ti. **Yatthā**ti adhikaraṇe bhummaṃ. Āmeditalopenāyaṃ niddesoti āha “**yesu yesu ṭhānesū**”ti. **Bhumma**ti bhūmipaṭibaddhanivāsā. **Taṃ taṃ nissitā** taṃ taṃ ṭhānaṃ nissitavanto nissāya vasamānā, tehi saddhiṃ silokamanukassāmīti adhippāyo. “**Ye sitāgiriḡabbharan**”ti iminā tesam̐ vivekavāsaṃ dasseti, “**pahitattā samāhitā**”ti iminā bhāvanābhiyogaṃ.

Bahujanā pañcasatasasaṅkhyattā. Paṭipakkhābhibhavanato, tejussadatāya ca **sīhā viya** pavivittatāya **nilīnā**. **Ekattanti** ekībhāvaṃ. **Odātacittā hutvā suddhā**ti arahattamaggādhigamena pariyodātacittā hutvā suddhā na kevaṃ sarīrasuddhiyāva. **Vippasannā**ti ariyamaggappasādena viśesato pasannā. Cittassa āvilabhāvakarānaṃ kilesānaṃ abhāvena **anāvilā**.

Bhikkhū jānitvāti bhinnakilese bhikkhū “ime dibbacakkhunā ete devakāye passantīti jānitvā. **Savanante jātattā**ti dhammassavanapariyosāne ariyajātiyā jātattā. **Idaṃ sabbanti** idaṃ “bhiyyo pañcasate”ti-ādikaṃ sabbaṃ.

Tadattāya vīriyaṃ karimsūti dibbacakkhuñāṇābhinīhāravasena vīriyaṃ ussāhaṃ akaṃsu. Tenāha “na taṃ tehi”ti-ādi. **Sattarinti** ta-kārassa ra-kārādesaṃ katvā vuttaṃ, sattatinti attho. “Sahassan”ti pana anuvattati, sattatiyogena bahuvacanaṃ. Tenāha “**eke sahasaṃ. Eke sattatisahassāni**”ti.

Anantanti antarahitaṃ, taṃ pana ativiya mahantaṃ nāma hotīti āha “**vipulan**”ti.

Avekkhitvāti ñāṇacakkhunā visum̐ visum̐ avekkhitvā, “vavatthitvānā”tipi paṭhanti, so evattho. Taṃ avekkhanaṃ nicchayakaraṇaṃ hotīti āha “**vavatthapetvā**”ti. Pubbe vuttagāthāsu tatiyagāthāya pacchimaddhaṃ, catutthagāthāya purimaddhaṃ sandhāyāha “**pubbe vuttagāthamevā**”ti.

Vijānanampi dassanamevāti āha “**passatha olokethā**”ti.
Vācāyatapavattitabhāvato “anupaṭipāṭiyāva kittayissāmī”ti vadati.

335. Satta saḥassāni saṅkhāyāti **sattasahassā. Yakkhāyevāti** yakkhajātikā eva. **Ānubhāvasampannāti** mahesakkhā. **Iddhimantoti** vā mahānubhāvā. **Jutimantoti** mahappabhā. **Vaṇṇavantoti** atikkantavaṇṇā. **Yasassinoti** mahāparivārā ceva patthaṭakittisaddā ca. **Samiti-saddo** samīpatthoti adhippāyenāha “**bhikkhūnaṃ santikaṃ**”ti.

Hemavatapabbateti himavato samīpe ṭhitapabbate.

Ete sabbepīti ete sattasahassā kāpilavatthavā, chasahassā hemavatā, tisahassā sātāgirāti yathāvuttā **sabbepi soḷasasahassā.**

Rājagahanagareti rājagahanagarassa samīpe. **Tanti kumbhīraṃ.**

336. Kāmaṃ pācīnadisaṃ pasāsati, tathāpi **catūsupidisāsu** saparivāradīpesu catūsupi mahādīpesu **gandhabbānaṃ jeṭṭhako**, kathaṃ? **Sabbe te tassa vase vattanti. Kumbhaṇḍānaṃ adhipatīti**-ādīsipi eseva nayo.

Tassāpi viruḷhassa. **Tādisāyevāti** dhataratṭhassa puttasadisā eva puthutthato, nāmato, balato, iddhi-ādivisesato ca.

Sabbasaṅgāhikavasenaṃti dasasahassilokadhātuyā paccekāṃ cattāro cattāro mahārājānoti tesāṃ sabbesaṃ saṅgaṇhanavasena. Tenāha “**ayañcethā**”ti¹ādi.

Caturo disāti catūsu disāsu. **Caturo disā jalamānā** samujjalantā obhāsantā. Yadi evaṃ mahatīyā parisāya āgatānaṃ kathaṃ kāpilavatthave vane ṭhitāti āha “**te panā**”ti-ādi.

337. Tesāṃ mahārājānaṃ dāsāti yojanā. Māyāya yuttā, tasmā **māyāvino**. Vañcanaṃ etesu atthi, vañcane vāniyuttāti **vañcanikā. Kerāṭiyasāṭheyenāti** nihīnasāṭhena kammena. Māyā etesaṃ

atthīti māyā, te ca paresaṃ vañcanatthaṃ yena māyākaraṇena “**māyā**”ti vuttā, taṃ dassento “**māyākārakā**”ti āha.

Ettakā dāsāti ettakā kuṭeṇḍu-ādikā nighaṇḍupariyosānā aṭṭhamahārājānaṃ dāsā.

Devarājānoti devā hutvā hutvā taṃtaṃdevakāyassa rājāno. Citto ca seno ca cittaseno cāti tayo ete devaputtā pāḷiyaṃ ekasesanayena vuttāti āha “**citto cā**”ti-ādi.

Bhikkhusaṃgho samito sannipatito etthāti **bhikkhusaṃghasamiti**, imaṃ vanam.

338. **Nāgasadahavāsikāti** nāgasadahanivāsino. Tattheke kira nāgarājā, cirakālaṃ vasato tassa parisā mahatī paramparāgatā atthi, taṃ sandhāyāha “**tacchakanāgaparisāyā**”ti.

Yamunavāsinoti yamunāyaṃ vasanakanāgā. **Nāgavohārenāti** hatthināgavohārena.

Vuttappakāreti kambalassatare ṭhapetvā itare vuttappakāranāgā. **Lobhābhibhūtatī** āhāralobhena abhibhūtā. **Dibbānubhāvātī**¹ dibbānubhāvato, dibbānubhāvahetu vā **dibbā**. “**Citrasupaṇṇā**”ti nāmaṃ vicitrasundarapattavantatāya.

Upavhayantāti upecca kathentā. Kākolūka-ahinakulādayo viya aññamaññaṃ jātisamudāgataverāpi samānā **mittā viya -pa- haṭṭhatuṭṭhacittā** aññamaññasmini adhippāyo. **Buddhaṃyeva te saraṇaṃ gatā** “Buddhānubhāveneva mayaṃ aññamaññasmiṃ mettīṃ paṭilabhimhā”ti.

339. **Bhātaroti** methunabhātaro. Tenāha “**sujāya asurakaññāya kāraṇā**”ti.

Tesūti asuresu. **Kālakañcāti** evaṃnāma. **Mahābhismāti** bhiṃsanakamahāsarīrā. **Abhabbāti** sammattaniyāmaṃ okkamituṃ na bhabbā acchandikattā tādisassa chandasseva abhāvato.

1. Dibbānubhāvātī (Aṭṭhakathāyaṃ)

Balino mahā-asurassa abbhatītattā tassa putte eva kittento Bhagavā “**satañca baliputtānan**”ti-ādimāha. So kira sukhumaṃ attabhāvaṃ māpetvā upagacchi.

340. **Kammaṃ katvāti**¹ parikammaṃ katvā. **Nibbattāti** upacārajjhānena nibbattā. Appanājhānena pana nibbattā brahmāno honti, te parato vakkhati “subrahmā”ti-ādinā², ayañca kāmāvacaradevatā vuccati. Tenevāha “**mettākaruṇākāyikāti mettājhāne ca karuṇājhāne ca parikammaṃ katvā nibbattadevā**”ti. **Mettājhāne karuṇājhāneti** mettājhānanimittāṃ karuṇājhānanimittāṃ, tadatthanti attho.

Te āpodevādayo yathāsakaṃ vaggavasena ʒhitattā **dasadhā ʒhitā**. Yāva karuṇākāyikā dasa **devakāyā**. **Nānattavaṇṇāti** nānāsabhāvavaṇṇavanto.

Veṇḍudevatāti veṇḍunāmadevatā, evaṃ **sahalidevatā**. Asamadevatā, yamakadevatāti “dve ayanīyo”ti vadanti, tappamukhā dve devanikāyāti. **Candassūpanisā devā** candassa upanissayato vattamānā tassa purato ca pacchato ca passato ca dhāvanakadevā. Tenāha “**candanissitakā devā**”ti. **Sūriyassūpanisā, nakkhattanissitāti** etthāpi eseva nayo. Kevalaṃ vātavāyanahetavo devatā **vātavalāhakā**. Tathā kevalaṃ abbhapaṭalasañcaraṇahetavo **abbhavalāhakā**. Uṇhappavattihetavo **uṇhavalāhakā**. Vassavalāhakā pana pajjunnasadisāti. Te idha na vuttā. Vasudevatā nāma eko devanikāyo, tesaṃ pubbaṅgamattā **vāsavo**, sakko.

Daseteti ete veṇḍudevatādayo vāsavapariyosānā dasa devakāyā.

Imānīti “jalamaggī”ti ca “sikhārivā”ti ca imāni **tesaṃ nāmāni**. Keci pana ma-kāro padasandhikaro “jalā”ti ca “aggī”ti ca “sikhārivā”ti ca imāni tesaṃ nāmānīti vadanti. **Eteti** tesu eva “ariṭṭhakā, rojā”ti ca vuttadevesu ekacce, **umāpupphanibhāsino** vaṇṇato umāpupphasadisāti evamattho gahetabbo, aññathā ekādasa devakāyā siyuriṃ.

1. Parikammaṃ katvāti (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Dī 2. 209 piṭṭhe.

Daseteti ete dasa sahabhūdevādayo vāsavanesipariyosānā dasa devakāyā. Teneva nikāyabhedavasena dasadhāva āgatā.

“**Samānā**”ti-ādi tesam devānam nikāyasamudāyagatam nāmam. Evam sesānampi.

Daseteti ete samānādikā mahāpāragapariyosānā dasa devakāyā. Teneva nikāyabhedena dasadhā āgatā.

Sukkādayo tayo devakāyā. **Pāmokkhadevāti** pamukhā padhānabhūtā devā.

Disāti disāsu. **Devoti** meggho. **Daseteti** etesukkādayo pajjunnapariyosānā dasa devakāyā, te devanikāyabhedena **dasadhā āgatā**.

Daseteti ete khemiyādayo paranimmitapariyosānā dasadevakāyā, te devanikāyabhedena **dasadhāva āgatā**. Tattha “khemiyā, kaṭṭhakādayo ca pañcāpi sadevakāyā tāvatimsakāyikā”ti vadanti. **Nāmanvayenāti** nāmānugamena “āpodevatā”ti-ādināmasabhāgena. Tenevāha “**nāmabhāgena nāmakoṭṭhāsena**”ti. **Sabbā devatāti** dasasahassilokadhātūsu sabbāpi devatā. **Niddisati** tamtamnāmasabhāgena ekajjham katvā.

Pavutthāti pavāsam gatā viya apetāti āha “**vigatā**”ti. **Pavutthā** vā pakārato vutthā vusitā, tena jāti vusitabbā assāti **pavutṭhajāti**. **Kālakabhāvā** saṃkilesadhammā, sabbaso tadabhāvato **kālakabhāvātītaṃ dasabalaṃ**. Lañcanābhāvena vā **asitātigo** kālakabhāvātītāya siriya cando, tādisaṃ **candaṃ** viya **siriya virocamaṇaṃ**.

341. **Eko brahmāti** sagāthakavagge¹ āgato subrahmadevaputto. Brahmaloke nibbattitvā heṭṭhimesu patiṭṭhitā **ariyabrahmāno**,

1. Sam 1. 52 piṭṭhe.

na suddhāvāsabrahmāno. **Tissamahābrahmā** puthujjano, yo aparabhāge manussesu nibbattitvā moggaliputtatissatthero jāto.

Sahassaṃ brahmalokānanti brahmaloko etesanti brahmalokā, brahmāno, tesaṃ brahmalokānaṃ sahassaṃ, sattalokapariyāyo cāyaṃ lokasaddoti āha “**mahābrahmānaṃ sahassaṃ āgatan**”ti. Anantaragāthāyaṃ “āgatā”ti vuttapadameva atthavasena vadati. **Yatthāti** yasmim brahmasahassee. **Aññe brahmeti** tadanñe brahmāno. **Abhibhavitvā tiṭṭhati** vaṇṇena, yasasā āyuna ca.

Issarāti teneva vasapavattanena sesabrahmānaṃ adhipatino.

342. Kāḷakadhammasamannāgato **kāḷakassa** pāpimassa **mārassa bālabhāvaṃ passatha**, yo attano avisaye niratthakaṃ parakkamituṃ vāyamaṭi.

Vītarāgabhāvāvahassa dhammassavanassa antarāyakaraṇena avītarāgā rāgena baddhā eva nāma hontīti vuttaṃ “**rāgena baddhaṃ hotū**”ti.

Bhayānakaṃ saraṇa katvāti bheravaṃ mahantaṃ saddaṃ samuṭṭhapetvā.

Idāni taṃ saddaṃ upamāya dassento “**yathā**”ti-ādimāha. **Kaṇcīti** tasmiṃ samāgame kaṇci devataṃ, mānusaṃ vā attano **vase vattetuṃ asakkonto asayaṃvase** sayaṇa na attano vase ṭhito. Tenāha “**asayaṃvasī**”ti-ādi.

343. “**Vītarāgehi**”ti desanāsīsametaṃ. Sabbāyapi hi tattha samāgataparīsāya mārāsena apakkantāva. **Nesaṃ lomampi iñjayuṃ** tesaṃ lomamattampi na cālesuṃ, kuto antarāyakaraṇaṃ. Iti yattakā tattha visesaṃ adhigacchimsu, tesaṃ sabbesampi antarāyākaraṇavasena attho vibhāvetabbo, vītarāgaggahaṇena vā sarāgavītarāgavibhāvino ca tattha saṅgahitāti veditabbaṃ. **Māro imaṃ gāthaṃ abhāsi** acchariyabbhutaṭṭajāto. Kathaṇhi nāma tāva ghorataraṃ mahatiṃ vibhiṃ sakaṃ mayi karontepi sabbepime nibbikārā samāhitā eva. Kasmā? Vijitāvino ime uttamaपुरिसāti. Tenāha “**sabbe**”ti-ādi. Yādiso ariyānaṃ

dhammanissito pamodo, na kadāci tādiso anariyānaṃ hotīti “sāsane bhūtehi ariyehi” iccetaṃ vuttaṃ. Vi-saddena vinā kevalopi suta-saddo vikhyātattthavacano hoti “sutadhammassā”ti-ādīsu¹ viyāti āha “**jane vissutā**”ti.

Dūreti dūre padese. Daharassa antarāyaṃ pariharantī “na sakkā bhante sakalaṃ kāyaṃ dassetun”ti avocāti.

Mahāsamayasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

1. Vi 3. 4; Khu 1. 88 piṭṭhesu.

8. Sakkapañhasutta

Nidānavañṇanā

344. Ambasaṇḍānaṃ adūrabhavattā ekopi so brāhmaṇagāmo “ambasaṇḍā”¹tveva bahuvacanavasena **vuccati**, yathā “varaṇā nagaran”²ti. Vedi eva vediko, vediko eva vediyo ka-kārassa ya-kāraṃ katvā, tasmim **vediyake**. Tenāha “maṇivedikāsadisenā”³ti-ādi, indanīlādimaṇimayavedikāsadisenāti attho. **Pubbepīti** leṇakaraṇato pubbe, guhārūpena ṭhitā, dvāre indasālarukkhavati ca, tasmā “indasālaguhā”³ti vuttā purimavohārena.

Ussukkaṃ vuccati abhiruci, taṃ pana buddhadassanakāmatāvasena, tathā ussāhanavasena ca pavattiyā “**dhammiko ussāho**”³ti vuttaṃ. **Sakkena sadiso -pa- natthīti**. Yathāha “appamādena Maghavā, devānaṃ seṭṭhataṃ gato”¹ti. **Parittakenāti** aparāparaṃ bahuṃ puñṇakammaṃ akatvā appamattakeneva **puñṇakammena**.

Sakkopi kāmaṃ mahāpuñṇakatabhīruttāno hoti, sātisayāya pana dibbasampattiyā viyogahetukena sokena diguṇitena maraṇabhayena saṃtājito jāto. Tenāha “**sakko pana maraṇabhayābhibhūto aho**”¹ti.

Dibbacakkhunā devatānaṃ dassanaṃ nāma paṭivijjhanasadisanti āha “**paṭivijjhī**”¹ti. **Pāṭiyekko vohāro**ti āveṇiko piyasamudāhāro. Marisaniyasampattikāti **mārisā**. Tesaṇhi² sampattiyo mahānubhāvatāya sahanti upaṭṭhahanti, aññe ayonisomanasikāratāya ceva appahukāya ca na sahantiyeva, sā pana nesaṃ marisaniyasampattikatā dukkhavirahitāyāti vuttaṃ “**niddukkhatipi vuttaṃ hoti**”¹ti. **Ekakovāti** devaparisāya vinā āgatattā vuttaṃ, mātali-ādayo pana tādīsā sahāyā tadāpi ahesumīyeva. Tathā hi vakkhati “apicāyaṃ āyasmato cakkanemisaddena tamhā samādhimhā vuṭṭhito”³ti. **Okāsaṃ**

1. Khu 1. 17 piṭṭhe Dhammapade.

2. Te hi (?)

3. Di-Ṭṭha 2. 298 piṭṭhe.

nākāsi sakkassa nāṇaparipākāṃ āgamento, aññesañca bahūnaṃ devānaṃ dhammābhisamayaṃ upaparikkhamāno. **Soti** sakko.

Evanti vacanasampannicchane nipātoti āha “**evaṃ hotū**”ti-ādi.

Bhaddamāvati pana sakkāṃ uddissa nesaṃ āsi vādo.

345. **Vallabho -pa- dhammaṃsuṇātī**ti ayamatto govindasuttādīhi¹ dīpetabbo. **Iminā katokāseti** iminā pañcasikhena katokāse Bhagavati.

Anucariyanti anucaraṇabhāvaṃ, taṃ panassa anucaraṇaṃ nāma saddhimgamanamevāti āha “**sahacaraṇaṃ ekato gamanan**”ti.

Sovaṇṇamayanti suvaṇṇamayaṃ. **Pokkharanti** vīṇāya doṇimāha. **Daṇḍoti** vīṇadaṇḍo. **Veṭhakāti** tantīnaṃ bandhanāya ceva uppīlanāya ca dhametabbā veṭhakā. **Pattakanti** pokkharaṃ. **Samapaññāsamucchanā mucchetvāti** yathā samapaññāsamucchanā kamato tattha saṃmucchanāṃ kātum sakkā, evaṃ taṃ sajjetvāti. attho. “Samapaññāsamucchanā saṃmucchetvā”ti ca idaṃ devaloke niyataṃ vīṇāvādanavidhiṃ sandhāya vuttaṃ. Manussaloke pana ekavīsati mucchanā. Tenevāha **Vīṇopamasuttavaṇṇanāyaṃ**—

“Satta sarā tayo gāmā, mucchanā ekavīsati.

Tānā cekūnapaññāsa, iccete saramaṇḍalā”ti².

Tattha chajjo, usabho, gandhāro, majjhimo, pañcamo, dhevato, nisādoti ete **satta sarā**. Chajjagāmo, majjhimagāmo, sādharāṇagāmoti **tayo gāmā**, sarasamūhāti attho. Manussaloke vādanavidhinā ekekasappa ca sarassa vasena tayo tayo mucchanā katvā **ekavīsati mucchanā**. Ekekasappa ca sarassa satta satta tānabhedā, yato sarassa mandataravavattānaṃ hoti, te **ekūnapaññāsa tānavisesāti**, tisso duve catasso, catasso tisso duve catassoti **dvāvīsati sutibhedā icchitā**, ayaṃ pana ekekassa sarassa vasena satta satta mucchanā, antarasarassa ca ekāti samapaññāsāya mucchanānaṃ yogyabhāvena vīṇaṃ vajjesi. Tena vuttaṃ

1. Dī 2. 178 piṭṭhe.

2. Am-Ṭṭha 3. 124 piṭṭhe; Sārattha-Ṭṭi 3. 291 piṭṭhepi.

“samapaññāsamucchanā saṁmucchetvā”ti. Sesadeve jānāpento sakkassa gamanakālanti yojanā.

346. **Atirivāti** ra-kāro padasandhikaro, atīva ativiyaṭi vuttaṁ hoti. **Pakati -pa- agamāsi** maraṇabhayaśamāntajjitattā taramānarūpo. Tenevāha “**nanu cā**”ti-ādi.

347. Buddhā nāma mahākāruṇikā, sadevakassa lokassa hita sukhathāya eva uppannā, te kathaṁ atthikehi durupasaṅgamāti āha “**ahaṁ sarāgo**”ti-ādi. **Tadantaraṁ paṭisallīnāti** yena antarena yena khaṇena upasaṅkameyya, tadantaraṁ paṭisallīnā jhānaṁ samāpannā. Tadantara saddo vā “**etarahī**”ti iminā samānatthoti āha “**sampati paṭisallīnā vā**”ti.

Pañcasikhagītagāthāvaṇṇanā

348. **Sāvesīti** yathādhīpetamucchanāṁ paṭṭhapetvā vīṇaṁ vādentō taṁtaṁṭhānupattiyā pākāṭibhūtamandatāvavatthaṁ dassento sumadhurakomalamadhupāna mattamadhukāravirutāpahāsinilakkhaṇo pasannabhānī samaravaṁ tantissaraṁ sāvesi.

“Sakyaputtova jhānena, ekodī nipako sato.

Amataṁ muni jigīsāno, yathāpi muni nandeyya,

Patvā sambodhimuttamaṁ”ti¹ ca—

evaṁ **buddhūpasañhitā**. Buddhūpasañhitā² pana buddhānaṁ dhammasarīraṁ ārabha nissayaṁ katvā pavattitāti āha “**dhammo arahatāmivā**”ti. Dhammūpasañhitā, arahattūpasañhitā ca veditabbā.

Sūriyasamānasarīrāti sūriyasamānappabhāsarīrā. Tenāha “**tassā kirā**”ti-ādi. Yasmā timbaruno Gandhabbadevarājassa Sūriyavacchasā aṅke jātā, tasmā āha “**yaṁ timbaraṁ devarājānaṁ nissāya tvaṁ jātā**”ti kalyāṇaṅgatāya “**kalyāṇī**”ti vuttāti āha “**sabbaṅgasobhanā**”ti.

1. Dī 2. 213 piṭṭhe.

2. Dhammūpasañhitā (?)

Rāgāvesavasena pubbe vuttā gāthā idānipi **tameva ārabbha** purato
ṭhitaṃ viya **ālapanto vadati**.

Thanudaranti payodharañca udarañca adhippetanti āha
“**thanavemajjhaṃ udarañcā**”ti.

Kiñci kāraṇanti kiñci pīlaṃ.

Pakatiṃ jahitvā ṭhitaṃ abhirattabhāvena.

Vāmūrūti rucira-ūrū. Tenāha “**vāmākārenā**”ti-ādi.
Vāmaṃ rucira-ūrū. Tenāha “**vāmākārenā**”ti-ādi.
Vāmavikasitarucirasundarābhirūpacārusaddā hi ekatthā daṭṭhabbā. **Na**
tikhīṇanti na tikkhaṃ na lūkhaṃ na kakkhaḷaṃ. **Mandanti** mudu siniddhaṃ.

Anekabhāvoti anekasabhāvo, so pana bahuvidho nāma hotīti āha
“**anekavidho jāto**”ti. **Anekabhāgoti** anekakoṭṭhāso.

Tayā saddhiṃ vipaccatanti tayā sahitaṃ yeva me taṃ kammaṃ
vipaccatu, tayā saheva tassa kammaṃ phalaṃ anubhaveyyanti adhippāyo.
Tayā saddhimevāti yathā cakkavattisaṃvattaniyakammaṃ tassa
nissandaphalabhūtena itthiratanena saddhiṃ yeva vipākaṃ deti, evaṃ taṃ
me kammaṃ tayā saddhiṃ yeva mayhaṃ vipākaṃ detu.

Ekodīti ekodibhāvaṃ gato, samāhitoti attho. **Jigīsānoti** jigīsamāno hoti.
Tathābhūto va jigīsati nāmāti tathā paṭhamavikappo vutto. Dutiyavikappe
pana “**vicarati**”ti kiriyāpadaṃ āharitvā attho vutto.

Nandeyyanti samāgamaṃ patthento vadati atisassirika rūpasobhāya.

349. **Saṃsandatīti** sameti, yāya mucchanāya, yena ca ākārena tantissaro
pavatto, taṃ mucchanāṃ anativattento, teneva ca ākārena gītassaropi
pavattoti attho. Yena ajjhāsayena Bhagavā pañcasikkhassa gandhabbe
vaṇṇaṃ kathesi, yadatthañca kathesi, taṃ sabbaṃ vibhāvetuṃ “**tasmā**”ti-
ādimāha. **Natthi** bodhimūle eva samucchinattā. **Upekkhako Bhagavā**
anupalittabhāvato. **Suvimuttacitto Bhagavā** chandarāgato,

sabbasmā ca kilesā. Yadi evaṃ kasmā pañcasikhassa gandhabbe vaṇṇaṃ kathesīti āha “**sace paṇā**”ti-ādi.

Ganthitāti sandahitā, tā pana nirantaraṃ kathiyamānā rāsikatā viya hontīti āha “**piṇḍitā**”ti. **Vohāravacana**nti bhagavato, bhikkhūnañca purato vattabbaṃ upacāravacanaṃ.

Upanaccantiyāti upagantvā naccantiyā.

Sakkūpasaṅkamanavaṇṇanā

350. “Kadā saṃyūḷhā”ti-ādīni vadanto **paṭisammodati**. **Vippakāra**mpi **dasseyyā**ti aḍḍhakatābhinayavasena naccampi dasseyya.

351. “Abhivadito sakko devānamindo”ti-ādīnaṃ “tena kho pana samayenā”ti-ādīnaṃ¹ viya saṅgītikāravacanabhāve saṃsayo natthi, “evañca pana Tathāgatā”ti idha pana siyā saṃsayoti “dhammasaṅgāhakattherehi ṭhapitavacanaṃ”ti vatvā itarassāpi tathābhāvaṃ dassetuṃ “**sabbametan**”ti-ādi vuttaṃ. **Vuḍḍhivacana**na **vuttoti** “sukhī hotu pañcasikha sakko devānamindo”ti āsīsavādaṃ vutto. “Bhagavato pāde sirasā vandatī”ti vadanto abhivādeti nāma “sukhī hotū”ti āsīsavādassa vadāpanato. Tathā pana āsīsavādaṃ vadanto abhivadati nāma sabbakālaṃ tatheva tiṭṭhanato.

Uruṃ vepullaṃ dassati dakkhatīti **urundā** vibhatti-alopena. **Vivaṭā** aṅgaṇaṭṭhānaṃ. **Yo pakatiyā guhāyaṃ andhakāro, so antarahitoti** yo tassaṃ guhāyaṃ satthu samantato asītihatthato ayaṃ pākatiko andhakāro, so devānaṃ vatthābharaṇasarīrobhāsehi antarahito, āloko sampajji. Asītihatthe pana buddhāloke neva andhakāro antarahito, na ca samattho devānaṃ obhāso buddhānaṃ abhibhavitum.

352. **Cirappatikāhanti** cirappabhutiko ahaṃ. **Aḍḍakaraṇaṃ nāma natthi** avivādādhikaraṇaṭṭhāne nibbattattā. **Kīḷādīnipīti ādi**-saddena dhammassavanādiṃ saṅgaṇhāti.

1. Vi 1. 7, 13 piṭṭhādīsu.

Salālamayagandhakuṭiyanti salaḷarukkhehi raññā pasenadinā kārītagandhakuṭiyam. **Tenassāti** tena phaladvayādhigamena pahīna-olārikakāmarāgatāya **assā** bhūjatiyā **devaloke abhiratiyeva natthi**. **Cakkanemisaddena tamhā samādhimhā vuṭṭhitoti** ettha adhippāyam ajānantā “ārammaṇassa adhimattatāya samāpattito vuṭṭhānam jātan”ti maññeyyūnti tam paṭikkhipanto **“samāpanno saddam suṇātīti no vata re vattabbe”**ti āha. Sati ca ārammaṇasaṅghaṭṭanāyam gahaṇenapi bhavitabbanti adhippāyena “suṇātī”ti vuttam, itaro “paṭhamam jhānam samāpannassa saddo kaṇṭako”ti vacanamattam nissāya sabbassāpi jhānassa saddo kaṇṭakoti adhippāyena paṭikkhepam asahanto **“nanu bhagavā -pa- bhaṇatī”**ti imameva suttapadam uddhari. Tattha yathā dosadassanapaṭipakkhabhāvanāvasena paṭighasaññānam suppahīnattā mahatāpi saddena arūpasamāpattito na vuṭṭhānam, evam “uppādo bhayam, anuppādo kheman”ti-ādinā sammadeva dosadassanapaṭipakkhabhāvanāvasena sabbāsampi lokiyasaññānam aggamaggena samatikkantattā ārammaṇādhigamatāya na kadāci¹ phalasamāpattito vuṭṭhānam hotīti. Tathā pana na suppahīnattā paṭighasaññānam sabbarūpasamāpattito vuṭṭhānam hoti, paṭhamajjhānam pana appakampi saddam na sahatīti tam samāpannassa “saddo kaṇṭako”ti vuttam. Yadi pana paṭighasaññānam vikkhambhitattā mahatāpi saddena arūpasamāpattito na vuṭṭhānam hoti, pageva maggaphalasamāpattito. Tenāha **“cakkanemisaddenā”**ti-ādi. **Cakkanemisaddenāti** ca nayidam karaṇavacanam hetumhi, karaṇe vā, atha kho sahayoge. Imameva hi attham dassetum **“Bhagavā panā”**ti-ādi vuttam.

Gopakavatthuvaṇṇanā

353. **Paripūrakārīnīti** paripuṇṇāni, parisuddhāni ca katvā rakkhītavati. **“Itthittan”**ti-ādi tattha virajjanākāradassanam. Mitthibhāvam itthibhāvassa dhikkāro hetūti attho. **Alanti** paṭikkhepavacanam, payojanam natthīti attho. **Virājetūti** jigucchati. **Etā sampattiyoti** cakkavattisiri-ādikā etā yathāvuttasampattiyo. **Tasmā** pubbapāricayena upaṭṭhitanikantivasena. **Upaṭṭhānasālanti** sudhammadevasabham.

1. Kadāci (?)

Soti gopakadevaputto. **Vaṭṭetvā vaṭṭetvā**ti tomarādiṃ vattentena viya codanavacanaṃ parivaṭṭetvā parivaṭṭetvā. **Gāḷhaṃ vijjhitabbā**ti gāḷhataraṃ ghaṭṭetabbā.

Kutomukhāti kuto pavattañānamukhā. Tenāha “**aññavihitakā**”ti. **Katapuññeti** sammā katapuññe dhamme.

Dāyoti lābho. So hi dīyati tehi dātabbattā dāyo, yesaṃ dīyati, tehi laddhattā lābhoti ca vuccati. **Saṅkhāre -pa- patitṭhahimsu** katādhikārattā. **Tattha** Tāvatisabhaṃ **ṭhitānaṃyeva nibbatto** yathā Sakkassa Indasālaguhāyaṃ ṭhitasseva sakkattabhāvo.

Nikantiṃ tasmim gandhabbakāye ālayaṃ samucchindituṃ na sakkonto.

354. **Attanāva veditabboti** attanāva adhigantvā veditabbo, na parappaccayikena. **Tumhehi vuccamānānī**ti kevalaṃ tumhehi vuccamānāni.

Viyāyāmāti viṣṭaṭṭhaṃ vīriyaṃ santāne pavattema. **Pakatiyā**ti rūpāvacarabhāvena, “anussaraṇa”ti vā pāṭho.

Kāmarāgo eva “chando rāgo chandarāgo”ti-ādipavattibhedena saṃyojanaṭṭhena “**kāmarāgasamyojanānī**”ti¹, yogaganthādipavatti-ākārabhedena “**kāmabandhanānī**”ti ca vutto. **Pāpimayogānī**ti ettha pana sesayogaganthānampi vasena attho veditabbo.

Duvidhānanti vatthukāmakilesakāmavasena duvidhānaṃ.

“Ettha kiṃ, tattha kiṃ”ti ca padadvaye **kinti** nipātamattaṃ. **Cātuddisabhāveti** tesāṃ Buddhādīnaṃ tiṇṇaṃ ratanānaṃ catuddisayogyabhāve appaṭihabhāve. Buddharatanañhi mahākāruṇikatāya, anāvaraṇaṇāṇatāya, paramasantuṭṭhatāya ca cātuddisaṃ, dhammaratanaṃ svākkhātāya, saṃgharatanaṃ suppaṭipannatāya. Tenāha “**sabbadisāsu asajjamāno**”ti.

Majjhimaṃ paṭhamajjhānaṃ adhigatattā tāvadeva **kāyaṃ brahmapurohitaṃ adhigantvā** tāvadeva purimaṃ jhānasatiṃ paṭilabhitvā taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā orambhāgiyasamyojanasamucchindanena **maggaphalavisesaṃ** anāgāmiphalasaṅkhātāṃ viṣesaṃ **ajjhagaṃsu** adhigacchimsu. Keci pana

1. Kāmasaññojanāni (Aṭṭhakathāyaṃ)

“kāṃāvacarattabhāvena maggaphalāni adhigacchimsūti adhippāyena pañcamassa jhānassa anadhigatattā suddhāvāsesu na uppajjimsu, paṭhamajjhānalābhitāya pana brahmapurohitesu nibbattimsū”ti vadanti.

Maghamāṇavavatthuvaṇṇanā

355. **Visuddhoti** visuddha-ajjhāsayo, upanissayasampannoti adhippāyo. **Gāmakammakaraṇaṭṭhānanti** gāmikānaṃ upaṭṭhānaṭṭhānaṃ vadati. **Tāvatakenevāti** attanā sodhitaṭṭhāneva aññassa āgantvā avaṭṭhāneneva. **Satiṃ paṭilabhitvāti** “aho mayā katakammaṃ saphalaṃ jātan”ti yoniso cittaṃ uppādetvā.

Pāsāṇeti maggamaṃjhe uccatarabhāvena ṭhitapāsāṇe. **Uccāletvāti** uddharitvā. **Etassa saggassa gamanamagganti** etassa candāḍinaṃ uppattiṭṭhānabhūtassa saggassa gamanamaggaṃ puññakammaṃ.

Sugativasena laddhabbaṃ, kahāpaṇaṇcāti **kahāpaṇaṃ**, daṇḍavasena laddhabbaṃ bali **daṇḍabali**. **Gahapatikā kiṃ karissantīti** gahapatikā nāma aṭavikā viya visamanissitā, te na kañci anattaṃ karissantī, **evaṃ tayā jānamānena tasmā mayhaṃ na kathitanti** yadipi pubbe na kathitaṃ etarahi pana bhayena kathitaṃ, **mā mayhaṃ dosaṃ kareyyātha**, ārocitakālato paṭṭhāya na mayhaṃ dosoti vadati.

Nibaddhanti ekantikaṃ.

Pisuṇesīti pisuṇakammaṃ akāsi, tumhākaṃ antare mayhaṃ pesuññaṃ upasaṃ haratīti attho. Puna aharaṇīyaṃ¹ brahmadeyyaṃ **katvā**. **Mayhampīti** mayhampi atthāya maṃ uddissa **puññakammaṃ karotha**. Nīluppalaṃ nāma vikasaṃānaṃ udakato uggantvāva vikasati, evaṃ ahutvā **anto-udake pupphitaṃ nīluppalaṃ viya**. Amhākaṃ pana idaṃ puññakammaṃ bhavantarūpapattiyā vinā imasmiṃ yeva attabhāve vipākaṃ detīti yojanā. **Cintāmattakampīti** domanassavasena cintāmattakampi.

Pagevāti² kālasseva, ativiya pātoti attho. **Kaṇṇikūpaganti** kaṇṇikayogyāṃ. **Tacchetvā maṭṭhaṃ katvāti** kaṇṇikāya kattabbaṃ sabbaṃ niṭṭhapetvā. Tathā hi sā vatthena veṭhetvā ṭhapitā.

1. Asāraṇīyaṃ (Ka)

2. Kālasseva (Aṭṭhakathāyaṃ)

Cayabandhanam sālāya adhiṭṭhānasajjanam. **Kaṇṇikamañcabandhanam** kaṇṇikārohanakāle āruhitvā avaṭṭhāna-aṭṭakaraṇam.

Yassa atthate phalaketi yassa phalake atthateti yojanā.

Avidūreti sālāya, koviḷārarukkhaṣṣa ca avidūre. **Sabbajetṭhikāti** sabbāsam tassa bhariyānam jetṭhikā sujātā.

Tassevāti sakkasseva. **Santiketi** samīpe santikāvacarā hutvā **nibbattā**. Dhajena saddhim saḥassayojaniko **pāsādo**.

Kakkaṭakavijjhanasūlasadisanti kakkaṭake gaṇhitum tassa bilapariyantassa vijjhanasūcisadisam.

Maccharūpenāti matamaccharūpena. **Osaratīti** pilavanto gacchati. **Tassāpi** bakasakuṇikāya **pañca vassasatāni āyu ahosi** devanerayikānam viya manussapetatiracchānānam āyuno aparicchinnattā.

Ukkuṭṭhimakāsīti uccāsaddam akāsi.

Pubbasannivāsenāti purimajātisu cirasannivāsenā. Evañhi ekaccānam diṭṭhamattenapi sineho uppajjati. Tenāha Bhagavā—

“Pubbe va sannivāsenā, paccuppannahitena vā.

Evam tam jāyate pemaṃ, uppalamva yathodake”¹.

Avasesasūti asure, sakkam ṭhapetvā dvīsu devalokesu deveva sandhāya vadati.

Atthanissitanti attano, paresaṇca atthameva hitameva nissitam, tam pana hitam sukhassa nidānanti āha “**kāraṇanissitan**”^{ti}.

Pañhaveyyākaraṇavaṇṇanā

357. **Kimsaṃyojanāti** kīdisasaṃyojanā. Satte anatto saṃyojenti bandhantīti **saṃyojanānīti** āha “**kimbābandhanā, kena bandhanena baddhā**”^{ti}. **Puthukāyāti** bahū sattakāyāti āha “**bahū janā**”^{ti}. Veram vuccati dosoti āha “**averāti appaṭighā**”^{ti}.

1. Khu 5. 66 piṭṭhe Jātake.

Āvudhena sarīre daṇḍo **āvudhadaṇḍo**, dhanassa dāpanatthena daṇḍo **dhanadaṇḍo**, tadubhayākaraṇena tato vinimutto **adaṇḍo**, sampatti haraṇato, saha-anatthupattito ca sapatto, paṭisattūti āha “**asapattāti apaccatthikā**”ti. **Byāpajjhaṃ** vuccati cittadukkhaṃ, tabbiraḥitā **abyāpajjhāti** āha “**vigatadomanassā**”ti. Pubbe “averā”ti padena sambaddhāghātakābhāvo vutto. Tenāha “appaṭighā”ti. “**Averino**”ti pana imināpi kopamattassapi anuppādanam. Tenāha “**katthaci kopam na uppādetvā**”ti. “Viharemū”ti ca padaṃ purimapadehipi yojetabbaṃ “averā viharemū”ti-ādinā. Ayañca averādibhāvo saṃvibhāgena pākaṭo hotīti dassetuṃ “**accharāyā**”ti-ādim vatvā “**iti ce nesam hoti**”ti vuttaṃ. Cittupatti dalhatarāpi hutvā pavattatīti dassetuṃ “**dānam datvā, pūjam katvā ca patthayanti**”ti vuttaṃ. **Iti ceti**¹ ce-saddo anvayasamsaggena parikappetīti āha “**evañca nesan**”ti.

Yāya kāyaci paresam sampattiyā khīyanam usūyanam asahanam lakkhaṇam etissāti **parasampattikhīyanalakkhaṇā**, yadaggena attasampattiyā parehi sādharmaṇabhāvaṃ asahanalakkhaṇam, tadaggenassa “nigūhanalakkhaṇam”tipi vattabbaṃ. Tathā hissa porāṇā “mā idaṃ acchariyam aññesaṃ hotu, mayhameva hotūti macchariyan”ti nibbacanam vadanti. **Abhidhamme** “yā paralābha sakkāragarukāramānanavandanapūjanāsu issā issāyanā”ti-ādinā² nikkhepakaṇḍe, “yā etesu paresam lābhādīsu kim iminā imesan”ti-ādinā² taṃsaṃvaṇṇanāyañca **vuttāneva**, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbānīti adhippāyo.

Yasmā pana issāmacchariyāni bahvādīnavāni, tesam vibhāvanā lokassa bahukārā, tasmā **abhidhammaṭṭhakathāyam**³ vibhāvitānampi tesam diṭṭhadhammikepi samparāyikepi ādīnave dassanto “**āvāsamacchariyena panā**”ti-ādimāha. **Etthāti** etesu issāmacchariyesu, etesu vā āvāsamacchariyādīsu pañcasu macchariyesu. **Saṅkāram sīsena ukkhipitvāva**

1. Iti ca (Pāliyam, Aṭṭhakathāyañca,) 2. Abhi 1. 226 piṭṭhe. 3. Abhi-Ṭṭha 1. 404 piṭṭhe.

vicarati tattha laggacittatāya, nihīnajjhāsayatāya ca. **Mamāti** mayā, ayameva vā pāṭho. **Lohitampi mukhato uggacchati** cittavighātena saṁtattahadayatāya. **Kucchivirecanampi hoti** atijalaggino. Añño vibhavapaṭivedhadhammo ariyānaṁyeva hoti, te ca taṁ na maccharāyanti macchariyassa sabbaso pahīnattā. Paṭivedhadhamme macchariyassa asambhavo evāti āha “**pariyattidhammacchariyena cā**”ti. Vaṇṇamacchariyena **dubbaṇṇo**, dhammacchariyena **eḷamūgo** duppañño hoti.

“**Apicā**”ti-ādi pañcannaṁ macchariyānaṁ vasena kammasarikkhakavipākadassanaṁ. **Āvāsamacchariyena lohagehe paccati** paresaṁ āvāsapaccayahitasukhanisedhanato. **Kulamacchariyena appalābho hoti** parehi kulesu laddhabbalābhanisedhanato, **appalābho** ca alābho ti attho. **Lābhamacchariyena gūthaniraye nibbattati** lābhahetu parehi laddhabbassa assādanisedhanato. Sabbathāpi nirassādo hi gūthanirayo. **Vaṇṇo nāma na hotīti** sarīravaṇṇo, guṇavaṇṇoti duvidhopi vaṇṇo nāmamattenapi na hoti, tattha tattha nibbattamāno virūpo eva hoti. Sampattinivūhanasabhāvena macchariyena virūpite santāne yebhuyyena guṇā patiṭṭhameva na labhanti, ye ca patiṭṭhaheyyuṁ, tesampi vasenassa vaṇṇo na bhavēyya. Te hi tassa loke rattiṁ khittā sarā viya na paññāyanti. **Dhammacchariyena kukkuḷaniraye. Sotāpattimaggena pahīyati** apāyagamaṇiyabhāvato. **Verādīhi na parimuccantiyeva** tapparimuccanāya icchāya appattabbattā jāti-ādidhammānaṁ sattānaṁ jāti-ādīhi viya.

Tiṇṇā mettha kaṅkhāti ma-kāro padasandhikaro. **Etasmim pañheti** etasmim “kiṁ saṁyojanā nu kho”ti evaṁ ñātum icchite atthe. **Tumhākaṁ vacanaṁ sutvāti** “issāmacchariyasaṁyojanā”ti evaṁ pavattaṁ tumhākaṁ vissajjanavacanaṁ sutvā. **Kaṅkhā tiṇṇāti** yathāpucchite atthe saṁsayo tarito vigato desanānussaraṇamattena, na samucchedavasenāti āha “**na maggavasenā**”ti-ādi. **Ayampi kathamkathā vigatāti** kaṅkhāya vigatattā eva tassā pavatti-ākāravisesabhūtā “**idaṁ katham idaṁ kathan**”ti ayampi kathamkathā **vigatā apagatā**.

385. **Nidānādīni** mahānidānasuttavaṇṇanāyaṃ¹ **vuttatthāneve**. Piyānaṃ attano pariggahabhūtānaṃ sattasaṅkhārānaṃ parehi sādharāṇabhāvāsahanavasena, nigūhanavasena ca pavattanato **piyasattasaṅkhāranidānaṃ macchariyaṃ**, appiyānaṃ pariggahabhūtānaṃ sattānaṃ, saṅkhārānaṃca asahanavasena pavattiyā **appiyasattasaṅkhāranidānā issā**. Yañhi kiñci appiyasambandhaṃ bhaddakampi taṃ kodhanassa appiyamevāti. **Ubhayanti** macchariyaṃ, issā cāti ubhayaṃ. **Ubhayanidānanti** piyanidānaṃceva appiyanidānaṃca. **Piyāti** iṭṭhā. **Keḷāyitāti** dhanāyitā. **Mamāyitāti** mamattaṃ katvā pariggahitā. **Issaṃ karotīti** “kiṃ imassa iminā”ti tassa piyasattalābhāsahanavasena ussūyati, **tameva** piyasattaṃ **yācito**. **Aho vatassāti** sādhu vata assa. “Imassa puggalassa **evarūpaṃ piyavatthu na bhaveyyā**”ti **issaṃ karoti** usūyaṃ uppādeti. **Mamāyantāti** keḷāyantā. **Appiyeti** appiye satte tesaṃ satāpato. **Assāti** puggalassa, **yena** te laddhā. **Teti** sattasaṅkhārā, **sacepi amanāpā honti** appiyeḥi samudāgatattā. **Viparītavuttitāyāti** ayāthāvagāhitāya. **Ko añño evarūpassa lābhīti** tena attānaṃ sambhāvento **issaṃ vā karoti**. Aññassa tādissaṃ uppajjamānampi “aho vatassa evarūpaṃ na bhaveyyā”ti **issaṃ vā karoti**, ayaṃca nayo heṭṭhā vuttanayattā na gahito.

Vatthukāmānaṃ pariyesanavasena pavatto chando **pariyesanachando**. Paṭilābhapaccayo chando **paṭilābhachando**. Paribhuñjanavasena pavatto chando **paribhogachando**. Paṭiladdhānaṃ sannidhāpanavasena, saṅgopanavasena ca pavatto chando **sannidhichando**. Diṭṭhadhammikameva payojanaṃ cintetvā vissajjanavasena pavatto chando **vissajjanachando**. Tenāha “katamo”ti-ādi.

Ayaṃ pañcavidhopi atthato taṇhāyanaṃevāti āha “**taṇhāmattamevā**”ti.

Evaṃ vutto “lābhaṃ paṭicca vinicchayo”ti evaṃ mahānidānasutte² vutto **vinicchayavitakko vitakko nāma**, na yo koci vitakko. Idāni

1. Dī-Ṭṭha 2. 72 piṭṭhe.

2. Dī 2. 50 piṭṭhe.

yathāvuttam̐ vinicchayavitakkaṃ atthuddhāranayena nīharitvā dassetuṃ “**vinicchayo**”ti-ādi vuttam̐. **Aṭṭhasatanti** aṭṭhādhikaṃ satam̐, tañca kho taṇhāvicari tānam̐ satam̐, na yassa kassacīti dassetuṃ “**taṇhāvicaritan**”ti vuttam̐. **Taṇhāvinicchayo nāma** taṇhāya vasena vakkhamānanayena ārammaṇassa vinicchinanato. Diṭṭhidassanavasena “idameva saccam̐, moghamaññan”ti vinicchinanato **diṭṭhivinicchayo nāma**. **Iṭṭham̐** paṇītam̐, **aniṭṭham̐** appaṇītam̐, piyāyitabbam̐ **piyam̐**, appiyāyitabbam̐ **appiyam̐**, tesam̐ **vavatthānam̐** taṇhāvasena **na hoti**. Taṇhāvasena hi ekacco kiñci vatthum̐ paṇītam̐ maññati, ekacco hīnam̐, ekacco piyāyati, ekacco nappiyāyati. Tenāha “**tadeva hī**”ti-ādi. “**Dassāmī**”ti idam̐ vissajjanachande vuttanayena ceva paṭṭūpanissayadānavasena ca veditabbam̐. Tampi hi taṇhāchandahetukanti.

Yattha sayam̐ uppajjanti, tam̐ santānam̐ saṃsāre papañcenti vitthārayantīti **papañcā**. Yassa ca uppannā, tam̐ “ratto”ti vā “satto”ti vā “micchābhiniṇiṭṭho”ti vā papañcenti byañjenti **papañcā**. Yasmā taṇhādiṭṭhiyo adhimattā hutvā pavattamānā taṃsamaṅgīpuggalaṃ pamattākāram̐ pāpenti, māno pana jātimadādivasena mattākāram̐pi, tasmā “**mattapamattākārapāpanaṭṭhenā**”ti vuttam̐. **Saṅkhā vuccati koṭṭhāso** bhāgasō saṅkhāyati upaṭṭhātīti. Yasmā papañcasaññā taṃtaṃdvārasena, ārammaṇavasena ca Bhāgasō vitakkassa paccayā honti, na kevalā, tasmā **papañcasaññāsaṅkhānidāno vitakko** vutto, papañcasaññānam̐ vā anekabhedabhinnattā tam̐ samudāyo “papañcasaññāsaṅkhā”ti vutto. Papañcasaññāsaṅkhāggahaṇena ca anavaseso dukkhasamudayo vutto taṃtaṃnimittattā vaṭṭadukkhassāti.

Yo nirodho vūpasamoti nirodhasaccamāha. **Tassa sārūppanti** tassa papañcasaññāsaṅkhāya nirodhassa vūpasamassa adhigamupāyatāya sārūppam̐ anucchavikaṃ, etena vipassanam̐ vadati. Tattha yathāvuttanirodhe ārammaṇakaraṇavasena gacchati pavattatīti **tattha gāminī**, etena maggaṃ. Tenāha “**saha vipassanāya maggaṃ pucchati**”ti.

Vedanākammaṭṭhānavaṇṇanā

359. **Pucchitameva kathitam̐**. Yasmā Sakkena Devānamindena papañcasaññāsaṅkhānirodhagāminipaṭipadā pucchitāva, Bhagavā ca tadadhigamupāyam̐ arūpakammaṭṭhānam̐

Kāmañcetta vedanāvasena arūpakammaṭṭhānaṃ āgataṃ, tadanñadhammavasenapi arūpakammaṭṭhānaṃ labbhatīti taṃ vibhāgena dassetuṃ **“tividho hi”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **abhinivesoti** anuppaveso, ārambhoti attho. Ārambhe eva hi ayaṃ vibhāgo, sammasanaṃ pana anavasesatova dhamme pariggahetvā pavattatīti. **“Pariggahite rūpakammaṭṭhāne”**ti idaṃ rūpamukhena vipassanābhinivesaṃ sandhāya vuttaṃ, arūpamukhena pana vipassanābhiniveso yebhuyyena samathayānikassa icchitabbo, so

ca paṭhamam jhānaṅgāni pariggahetvā tato param sesadhamme pariggaṇhāti. **Paṭhamābhiniṭṭoti** sabbe cetasikā cittāyattā cittakiriyābhāvena vuccantīti phasso cittassa paṭhamābhiniṭṭoti vutto. **Tam ārammaṇanti** yathāpariggahitaṃ rūpakammaṭṭhanasaññitaṃ ārammaṇaṃ. Uppannaphasso puggalo, cittacetasikarāsi vā ārammaṇena phuṭṭho phassasahajātāya vedanāya taṃsamakārameva vedeti, phasso pana obhāsassa viya padīpo vedanādīnaṃ paccayaviseso hotīti purimakālo viya vuccati, yā tassa ārammaṇābhiniṭṭopanakkhaṇatā vuccati. **Phusantoti** ārammaṇassa phusanākārena. Ayañhi arūpadhammattā ekadesena anallīyamānopi rūpaṃ viya cakkhum, saddo viya ca sotaṃ, cittaṃ, ārammaṇaṃca phusanto viya, saṅghaṭṭento viya ca pavattatīti. Tathā hesa “saṅghaṭṭanaraso”ti vuccati.

Ārammaṇaṃ anubhavantīti issaravatāya visavitāya sāmibhāvena ārammaṇarasam saṃvedentī. Phassādīnañhi sampayuttadhammānaṃ ārammaṇe ekadeseneva pavatti phusanādimattabhāvato, vedanāya pana itṭhākārasambhogādivasena pavattanato ārammaṇe nippadesato pavatti. Phusanādibhāvena hi ārammaṇaggahaṇaṃ ekadesānubhavanaṃ, vedayita bhāvena gahaṇaṃ yathākāmaṃ sabbānubhavanaṃ, evaṃsabhāvāneva tāni gahaṇānīti na vedanāya viya phassādīnampi yathāsakakiccakaraṇena sāmibhāvānubhavanaṃ codetabbaṃ. **Vijānantanti** paricchindanavasena visesato jānantaṃ. Viññāṇaṃhi minitabbavatthum nāḷiyā minanto puriso viya ārammaṇaṃ paricchijja vibhāventaṃ pavattati, na saññā viya sañjānanamattaṃ hutvā. Tathā hi anena kadāci lakkhaṇattayavibhāvanāpi hoti, imesaṃ pana phassādīnaṃ tassa tassa pākāṭabhāvo paccayavisesasiddhassa pubbabhāgassa vasena veditabbo.

Evam tassa tasseva pākāṭabhāvepi “sabbaṃ bhikkhave abhiññeyyaṃ”ti¹ “sabbaṃ ca kho bhikkhave abhiññānaṃ”ti² ca evamādivacanato sabbe sammasanupagā dhammā pariggahetabbāti dassento “**tattha yassā**”ti-ādimāha. Tattha **phassapañcamakeyevā**ti avadhāraṇaṃ tadantogadhattā taggaṇeṇeva gahitattā catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ. Phassapañcamakaggahaṇaṃhi tassa sabbassa

1. Saṃ 2. 258; Khu 9. 6 piṭṭhesu.

2. Saṃ 2. 250 piṭṭhe.

sabbacittuppadasādhāraṇabhāvato. Tattha ca phassacetanāggahaṇena sabbasaṅkhārakkhandhadhammasaṅgaho cetanappadhānattā tesaṃ. Tathā hi suttantabhājanīye **saṅkhārakkhandhavibhaṅge** “cakkhusamphassajā cetanā”ti-ādinā¹ cetanāva vibhattā, itare pana khandhā sarūpeneva gahitā.

Vatthunissitāti ettha **vatthu**-saddo karajakāyavisayo, na chabbatthuvisayoti. Kathamidam viññāyatīti āha “**yaṃ sandhāya vuttan**”ti. Kattha pana vuttam? Sāmaññaphalasutte². Soti karajakāyo. “**Pañcakkhandhavinimuttam nāmarūpaṃ natthi**”ti idam adhikārasena vuttam. Aññathā hi khandhavinimuttampi nāmaṃ atthevāti. **Avijjādihetukā**ti avijjātaṇhupādānādihetukā. “Vipassanāpaṭipāṭiyā -pa- vicarātī”ti iminā balavavipassanam vatvā puna tassa ussukkāpanam, visesādhigamaṇca dassento “**so**”ti-ādimāha.

Idhāti imasmiṃ sakkapañhasutte. Vedanāvasena cettha arūpakammaṭṭhānakathane kāraṇam heṭṭhā vuttanayameva. Yathāvuttesu ca tīsu kammaṭṭhānabhinivesesu vedanāvasena kammaṭṭhānābhiniveso sukaro vedanānam vibhūtabhāvatoṭi dassetuṃ “**phassavasena hī**”ti-ādi vuttam. “**Na pākaṭam hoti**”ti idam sakkapamukhānam tesaṃ devānam yathā vedanā vibhūtā hutvā upaṭṭhāti, na evam itaradvayanti katvā vuttam. Vedanāya eva ca nesaṃ vibhūtabhāvo vedanāmukhenevettha bhagavatā desanāya āraddhattā. “**Vedanānam uppattiyā pākaṭatāyā**”ti idam sukhadukkhavedanānam vasena vuttam. Tāsañhi pavatti oḷārikā, na itarāya. Tadubhayaggahaṇa mukhena vā gahetabbattā itarāyapi pavatti viññūnam pākaṭā evāti “**sukhadukkha vedanānañhi**”ti visesaggahaṇam daṭṭhabbam. “**Yadā sukham uppajjati**”ti-ādi sukhavedanāya pākaṭabhāvavibhāvanam, tayidam asamāhitabhūmivasena veditabbam. Tattha “**sakalam sarīraṃ khobhentan**”ti-ādinā kāmaṃ pavatti-oḷārikatāya avūpasantasabhāvametaṃ sukham, sātalaṅkhaṇatāya pana sampayuttadhamme, nissayaṇca anuggaṇhantameva pavattatīti dasseti. “**Yadā dukkham uppajjati**”ti-ādisu vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Duddīpanāti ñāṇena dīpetum asakkuṇeyyā, dubbīññeyyāti attho. Tenāha “**andhakārā abhibhūtā**”ti. **Andhakārā**ti andhakāragatasadisī,

1. Abhi 2. 8 piṭṭhe.

2. Dī 1. 72 piṭṭhe.

jānitukāme ca andhakārinī. Pubbāparam samam sukare
 supalakkhitamaggavasena pāsāṇatale migagatamaggo viya
 itthāniṭṭhārammaṇesu sukhadukkhā nubhavanēhi majjhattārammaṇesu
 anuminitabbatāya vuttam “**sā sukhadukkhānam -pa- pākāṭā hotī**”ti. Tenāha
 “**yathā**”ti-ādi. **Nayato gaṇhantassāti** ethāyam nayo—yasmā
 itthāniṭṭhavisayāya ārammaṇūpaladdhiyā anubhavanato
 niṭṭhāmajjhattavisayā upaladdhi, tasmā na tāya niranubhavanāya
 bhavitabbarā, yaṁ tatthānubhavanam, sā adukkhamasukhā. Tathā
 anupalabbhamānam rūpādi-anubhuyyamānam diṭṭham upalabbhati, yo pana
 majjhattārammaṇam tabbisayassa viññāṇappavattiyam, tasmā
 ananubhuyyamānena tena na bhavitabbarā. Sakkā hi vattum anubhavamānā
 majjhattavisayupaladdhi upaladdhibhāvato.
 Itthāniṭṭhavisayupaladdhivisayam pana niranubhavanam tam
 anupaladdhisabhāvameva diṭṭham, tam yathārūpanti. **Nivattetvāti** nīharitvā,
 “somanassampāhan”ti-ādinā samānajātiyampi bhindanto aññēhi
 arūpadhammehi vivecetvā asaṁsaṭṭham katvāti attho.

Ayaṁca rūpakammaṭṭhānam kathetvā arūpakammaṭṭhānam
 vedanāvasena nivattetvā desanā thathāvinetabbapuggalāpekkhāya
 suttantaresi¹ āgatā evāti dassento “**na kevalan**”ti-ādimāha. Tattha
 mahāsatipaṭṭhāne² tathā desanāya āgatabhāvo anantaramēva āvi bhavissati,
majjhimanikāye satipaṭṭhānadesanāpi³ tādisī eva. **Cūlatanḥā saṅkhaye**
 “evam cetam devānaminda bhikkhuno sutam hoti ‘sabbe dhammā nālam
 abhinivesāyā’”ti, so sabbam dhammam abhi jānāti, sabbam dhammam
 abhiññāya sabbam dhammam pari jānāti, sabbam dhammam pariññāya yaṁ
 kiñci vedanam vedeti sukham vā dukkham vā adukkhamasukham vā, so tāsū
 vedanāsu aniccānupassī viharati, virāgānupassī”ti-ādinā⁴ āgataṁ. Tena
 vuttam “**arūpakammaṭṭhānam vedanāvasena nivattetvā dassesī**”ti.
Mahātanḥāsaṅkhaye pana “so evam anurodhavirodhavippahīno yaṁ kiñci
 vedanam vedeti sukham vā dukkham vā adukkhamasukham vā, so tam
 vedanam nābhinandati nābhivadati, nājjhosāya tiṭṭhati. Tassa tam vedanam
 anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato yā vedanāsu

1. Dī 2. 231; Ma 1. 70, 318, 337, 367, 377, 379; Ma 2. 258, 171; Ma 3. 49, 282;

Sam 2. 406 piṭṭhesu.

2. Dī 2. 231 piṭṭhe.

3. Ma 1. 70 piṭṭhe.

4. Ma 1. 318 piṭṭhe.

nandī, sā nirujjhatī”ti-ādinā¹ āgataṃ. **Cūlavedalle** “katipanāyye vedanā”ti-ādinā² āgataṃ. **Mahāvedalle** “vedanāti āvuso vuccati, kittāvatā nu kho āvuso ‘vedanā’ti vuccatī”ti-ādinā³ āgataṃ. Evaṃ raṭṭhapālasuttādīsopi⁴ vedanākammaṭṭhānassa āgataṭṭhānaṃ uddharitvā vattabbaṃ.

“Paṭhamam rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā”ti vuttaṃ, kathaṃ taṃ ettha kathitanti āha “**rūpakammaṭṭhānaṃ**”ti-ādi. **Saṅkhittam**, kathaṃ saṅkhittam? **Vedanāya ārammaṇamattakaṃyeva**, yebhuyyena vedanā rūpadhammārammaṇā pañcadvārasena pavattanato. Tena cassā purimasiddhā eva ārammaṇanti vedanaṃ vadantena tassārammaṇadhammā atthato paṭhamataraṃ gahitā eva nāma hontīti imāya atthāpattiyā rūpakammaṭṭhānassevetttha paṭhamam gahitatā jotitā, na sarūpeneva gahitattā. Tenāha “**tasmā pāliyaṃ nārulhaṃ bhavissatī**”ti.

360. **Dvīhi koṭṭhāsehī**ti sevitabbāsevitabbabhāgehi. **Evarūpanti** yaṃ akusalānaṃ abhibuddhiyā, kusalānaṃca parihānāya saṃvattati, evarūpaṃ, taṃ pana kāmūpasañhitāya “gehanissitan”ti vuccatīti āha “**gehasitasomanassan**”ti. **Itṭhānanti** piyānaṃ. **Kantānanti** kamaṇīyānaṃ. **Manāpānanti** manavaḍḍhanakānaṃ. Tāto eva mano ramentīti **manoramānaṃ**. **Lokāmisapaṭisaṃyuttānanti** taṇhāsannissitānaṃ kāmūpasañhitānaṃ. **Paṭilābhato samanupassatoti** “aho mayā imāni laddhāni”ti yathāladdhāni rūpārammaṇādīni assādayato. **Atītanti** atikkantaṃ. **Niruddhanti** nirodhappattaṃ. **Vipariṇatanti** sabhāvavigamena vigataṃ. **Samanussaratoti** assādanavasena anucintayato. **Gehasitanti** kāmaguṇanissitaṃ. Kāmaguṇā hi kāmarāgassa gehasadisattā idha “gehan”ti adhippetā.

Evarūpanti yaṃ akusalānaṃ parihānāya, kusalānaṃca abhibuddhiyā saṃvattati, evarūpaṃ, taṃ pana pabbajjādivasena pavattiyā nekkhammūpasañhitanti āha “**nekkhammasitaṃ somanassan**”ti. Idāni taṃ pāḷivaseneva dassetuṃ “**tattha katamāni**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha vipassanālakkhaṇaṃ

1. Ma 1. 337 piṭṭhe. 2. Ma 1. 377 piṭṭhe. 3. Ma 1. 367 piṭṭhe. 4. Ma 2. 258 piṭṭhe.

nekkhamme dassite itarāni tassa kāraṇato, phalato, atthato ca dassitāneva
 hontīti vipassanālakkaṇameva taṃ dassento “**rūpānantvevā**”ti-ādimāha.
Vipariṇāma virāga nirodhanti jarāya vipariṇāmetabbatañceva jarāmarañchi
 palujjanaṃ nirujjhanañca viditvāti yojanā. **Uppajjati somanassanti**
 vipassanāya vīthipaṭipattiyā kamena uppannānaṃ pāmojjapītipassaddhīnaṃ
 upari anappakaṃ somanassaṃ uppajjati. Yaṃ sandhāya vuttaṃ—

“Suññāgāraṃ pavittassa, santacittassa bhikkhuno.

Amānusi rati hoti, sammā dhammaṃ vipassato,

Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.

Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”ti¹ ca.

Nekkhammavāsenati pabbajjādivasena. “Vaṭṭadukkhatto
 nittharissāmi”ti¹ pabbajitūṃ bhikkhūnaṃ santikaṃ gacchantassa,
 pabbajantassa, catupārisuddhisīlaṃ anutiṭṭhantassa, taṃ sodhentassa,
 dhutaḡuṇe samādāya vattantassa, kasiṇaparikkammādīni karontassa ca yā
 paṭipatti, sabbā sā idha “nekkhammaṃ”ti adhippetā. Yebhuyyena anussatiyā
 upacārajjhānaṃ niṭṭhātīti katvā “anussativāsena”ti vatvā
 “**paṭhamajjhānādivāsena**”ti vuttaṃ. Ettha ca yathā pabbajjā gharabandhanato
 nikkhamanaṭṭhena **nekkhammaṃ**, evaṃ vipassanādayopi taṃpaṭipakkhato.
 Tenāha—

“Pabbajjā paṭhamāṃ jhānaṃ, nibbānañca vipassanā.

Sabbepi kusalā dhammā, nekkhammanti pavuccare”ti³.

Yaṃ ceti ettha **ce**-ti nipātamattaṃ somanassassa adhippetattā.
 Catukkanayavaseneva ca suttantesu jhānakathāti vuttaṃ
 “**dutiyatatiyajjhānavāsena**”ti. **Dvīsūti** “savitakkaṃ savicāraṃ avitakkaṃ
 avicāraṃ”ti vuttasu dvīsu somanassesu.

Savitakkasavicāre somanasseti parittabhūmike paṭhamajjhāne vā
 somanasse. **Abhinivīṭṭhasomanassesūti** vipassanaṃ paṭṭhapitasomanassesu.
Pi-saddena saṃmaṭṭhasomanassesupīti imamatthaṃ dasseti.

1. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade. 2. Niddharissāmi (Ka) 3. Itivuttaka-Ṭṭha 331 piṭṭhe.

somanassavipassanātopīti savitakkasavicārasomanassappavattivipassanātopi. **Avitakka-avicāravipassanā paṇītatarā** sammāsītadhammavasenapi vipassanāya visesasiddhito, yato maggepi tathārūpā visesā ijjhanti. Ayam panattho “ariyamaggabojjhaṅgādivisesaṃ vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyamentī”ti evaṃ pavattena moravāpīvāsi mahādattattheravādena dīpetabbo.

361. **Gehasitadomanassaṃ** nāma kāmaguṇānaṃ appaṭilābhanimittaṃ, vigatanimittaṃca uppajjanakadomanassaṃ. **Appaṭilābhato samanupassatoti** appaṭilābhena “ahameva na labhāmī”ti paritassanato. **Samanussaratoti** “aho vata me taṃ vata natthī”ti-ādinā anussaraṇavasena cintayato. Tenāha “**evaṃ chasu dvāresū**”ti-ādi.

Anuttaresu vimokkhesūti suññataphalādi-ariyaphalavimokkhesu. **Pihanti** apekkhaṃ, āsanti attho. Kathaṃ pana lokuttaradhamme ārabha āsā uppajjati? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ “yaṃ ārammaṇakaraṇavasena tattha pihā pavattati”ti avisayattā, puggalassa ca anadhigatabhāvato. Anussavūpaladdhe pana anuttaravimokkhe uddissa pihaṃ upaṭṭhapento “tattha pihaṃ upaṭṭhapetī”ti vutto. Tenāha “**kudāssunāmāhan**”ti-ādi. Chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvāti yojanā. “**Iṭṭhārammaṇe**”ti ca iminā nayidaṃ domanassaṃ sabhāvato aniṭṭhadhammeyeva ārabha uppajjanakaṃ, atha kho icchitālābhahetukaṃ icchābhigāhāvasena yattha katthaci ārammaṇe uppajjanakanti dasseti. **Evaṃ** “kudāssu nāmāhan”ti vuttakārena pihaṃ upaṭṭhapetvā **evaṃ** imampi pakkhaṃ-**pa-** nāsakkhinti anusocatoti yojanā. “Imasmiṃ pakkhe, imasmiṃ māse, imasmiṃ saṃvacchare pabbajituṃ nāladdhaṃ, kasiṇaparikkammaṃ kātuṃ nāladdhaṃ”ti-ādivasena pavattim sandhāya “**nekkhammavasenā**”ti vuttaṃ. “**Vipassanāvasenā**”ti-ādīsupi iminā nayena yojanā veditabbā.

Yato evakāro, tato aññattha niyamoti katvā “**tasmimpi -pa-gehasitadomanassamevā**”ti vuttaṃ. Na hettha gehasitadomanassatā savitakkasavicāre niyatā, atha kho gehasitadomanasse

savitakkasavicāratā niyatā paṭiyoginivattanatthattā evakārassa
 “gehasitadomanassam savitakkasavicārameva, na avitakka-avicāran”ti.
 Nekkhammasitadomanassam pana siyā savitakkasavicāram, siyā avitakka-
 avicāram. Savitakkasavicārasseva kāraṇabhūtaṃ domanassam
savitakkasavicāradomanassam. Kim taṃ? Gehasitadomanassam, yaṃ pana
 nekkhammā divasena uppannam taṃ avitakka-avicārassa kāraṇabhūtaṃ
avitakka-avicāradomanassanti. Ayaṃ nayo pariyāyavasena vuttoti āha
 “**nippari yāyena panā**”ti-ādi. Yadi evaṃ kasmā “yaṃ ce avitakkaṃ
 avicāran”ti pāḷiyaṃ vuttanti āha “**etassa panā**”ti-ādi. **Maññanavassenāti**
 parikappanavasena. **Vuttaṃ** pāḷiyaṃ.

Tatrāti tasmim maññane. **Ayam** idāni vuccamāno **nayo**.
Domanassapaccayabhūteti domanassassa paccayabhūte. Upacārajjhānañhi
 paṭhamajjhānādini vā padakāni katvā maggaphalāni nibbattetukāmassa
 tesam alābhe domanassassa uppajjane tāni tassa paccayā nāma honti iti te
 dhammā phalūpacārena “domanassan”ti vuttā. Yo pana tathā
 uppannadomanasso dhuranikkhepaṃ akatvā anukkamena vipassanaṃ
 ussukkāpetvā maggaphaladhamme nibbatteti, te kāraṇūpacārena
 “**domanassan**”ti vuttāti imamattham dassento “**idha bhikkhū**”ti-ādimāha.
 Nanu etassa tadā domanassameva uppannam, na domanassahetukā
 vipassanāmaggaphaladhammā uppannā, tattha katham domanassasamaññaṃ
 āropetvā voharati āha “**aññesam paṭipattidassanavasena domanassanti**
gahetvā”ti-ādi. **Savitakkasavicāradomanasseti** savitakkasavicāranimitte
 domanasse. Tīhi māsehi nibbattetabbā temāsikā, taṃ **temāsikam**. Imā ca
 temāsikādayo paṭipadā tathāpavatta-ukkaṭṭhamajjhimamudindriyavasena
 veditabbā, adhikamajjhimamudussāhavasena vā. **Jaggatīti** jāgarikaṃ
 anuyuñjati.

Mahāsivattheravatthuvaṇṇanā

Sahassadvisahassasaṅkhyattā **mahāgaṇe**.

Aṭṭhakathātherāti aṭṭhakathāya atthapaṭipucchanakatherā.
Antarāmaggeti bhikkham gahetvā gāmato vihāram paṭigamanamagge. **Tayo**
-pa- gāhāpetvāti tīṇi cattāri uṇhāpanāni.

Kenaci papañcenāti kenaci sarīrakiccabhūtena papañcena. **Saññaṃ akāsi** rattiyaṃ pacchayo gacchantam asallakkhento.

Kasmā pana thero antevāsikānaṃ anārocetvāva gatoti āha “**thero kirā**”ti-ādi. **Arahattaṃ nāma kinti** tadadhigamassa adukkarabhāvaṃ sandhāya vadati. **Catūhi iriyāpathehi**ti catūhipi iriyāpathehi pavattamānassa, tasmā yāva arahattādhigamā sayanaṃ paṭikkhipāmīti adhippāyo.

“**Anucchavikaṃ nu kho te etan**”ti saṃvegajāto vīriyaṃ samuttejento **arahattaṃ aggahesi** ettakaṃ kālaṃ vipassanāya suciṇṇabhāvato ñāṇassa paripākaṃ gatattā.

Parimajjīti parimasi. Keci pana “**parimajjīti** parivattetvā therena dhoviyamānaṃ pariggahetvā dhovī”ti atthaṃ vadanti.

Vipassanāya ārammaṇaṃ nāma upacārajjhānapaṭhamajjhānādi.

“**Savitakkasavicāradomanasse**”ti-ādīsu vattabbaṃ somanassesu vuttanayānusārena veditabbaṃ.

362. **Evarūpāti** yā akusalānaṃ abhibuddhiyā, kusalānaṃ parihānāya ca saṃvattati, evarūpā, sā pana kāmūpasañhitatāya “gehasitā”ti vuccatīti āha “**gehasita-upekkhā**”ti. “**Bālassā**”ti-ādīsu bāla karadhammayogato **bālassa** attahitaparahitabyāmūḷhatāya **mūḷhasa** puthūnaṃ kilesādīnaṃ jananādihi kāraṇehi **puthujjanassa** kilesodhīnaṃ maggo dhīhi ajitattā **anodhi jinassa**, **odhijino** vāyapekkho odhiso ca¹ kilesānaṃ jitattā, tenassa sekkhabhāvaṃ paṭikkhipati. Sattamabhavādito uddhaṃ pavattanavipākassa ajitattā **avipākajinassa**, **vipākajinā** vā arahanto appaṭisandhikattā, tenassa asekkhattaṃ paṭikkhipati. Anekādīnave sabbesampi pāpadhammaṇaṃ mūlabhūte sammohe ādīnavānaṃ adassanasīlatāya **anādīnavadassāvino**. Āgamādhigamābhāvā **assutavato**. Ediso ekaṃsena andhaputhujjano nāma hotīti tassa andhaputhujjanabhāvaṃ dassetuṃ punapi “**puthujjanassā**”ti vuttaṃ. **Evarūpāti**

1. Odhijino vā sekkho odhisova (?)

vuttappakārā sammohapubbikā. **Rūpaṃ sā nātivattatī** rūpānaṃ samatikkamanāya kāraṇaṃ na hoti, rūpārammaṇe kilese nātikkamatī adhippāyo. Aññāṇāvibhūtatāya ārammaṇe ajjupekkhanavasena pavattamānā lobhasampayutta-upekkhā idhādhippetāti tassa lobhassa anucchavikameva ārammaṇaṃ dassento “**iṭṭhārammaṇe**”ti āha.

Anativattamānā anādīnavadassitāya. Tato eva assādānupassanato **tattheva laggā**. Abhisāṅgassa lobhassa vasena, dummocanīyatāya ca tena **laggitā** viya hutvā uppannā.

Evarūpāti yā akusalānaṃ pahānāya, kusalānaṃ abhibuddhiyā saṃvattati, evarūpā, sā pana pabbajjādivasena pavattiyā nekkhammūpasañhitāti āha “**nekkhammasitā**”ti. Idāni taṃ pālivasena dassetuṃ “**tattha katamā**”ti-ādi vuttaṃ, tassattho heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbo. **Rūpaṃ sā ativattatī** rūpasmiṃ sammadeva ādīnavadassanato. Rūpaniyātāti¹ kilesehi anabhibhavanīyato. **Iṭṭheti** sabhāvato, saṅkappato ca iṭṭhe ārammaṇe. **Arajjantassāti** na rajjantassa rāgaṃ anuppādentassa. **Aniṭṭhe adussantassāti** ettha vuttanayena attho veditabbo. Samaṃ sammā yoniso na pekkhanaṃ **asamapekkhanaṃ**, taṃ pana iṭṭhāniṭṭhamajjhatte viya iṭṭhāniṭṭhesupi bālassa hotīti “**iṭṭhāniṭṭhamajjhatte**”ti avatvā “**asamapekkhanena asammuyhantassā**”ti vuttaṃ, tividhepi ārammaṇe asamapekkhanavasena muyhantassāti attho. Vipassanā **ñāṇasampayuttā upekkhā**. Nekkhammasitā upekkhā **vedanāsabhāgā**ti udāsinākārena pavattiyā, upekkhāvedanāya ca sabhāgā. **Ettha upekkhāvāti** ettha etasmiṃ upekkhānidese “**upekkhā**”ti gahitā eva. **Tasmāti** tatramajjhattupekkhā yapi idha upekkhāggahaṇena gahitattā. Tañhi sandhāya “**paṭhamadutiyatatiyacatutthajjhānavasena uppajjanaka-upekkhā**”ti vuttaṃ.

Tāyapi nekkhammasita-upekkhāyāti niddhāraṇe bhummaṃ. “**Yaṃ nekkhammavasenā**”ti-ādi heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva.

363. Yadi sakkassa tadā sotāpattiṭṭhalapattiyāva upanissayo. Atha kasmā Bhagavā yāva arahattaṃ desanaṃ vaḍḍhesīti āha “**buddhānañhi**”ti-ādi. **Taruṇasakkoti** abhinavo adhunā pātubhūto sakko.

1. Ādīnavadassanato, Rūpaniratchi (?)

sampati pātubhāvañhi sandhāya “taruṇasakko”ti vuttaṃ, na tassa kumārātā, vuddhatā vā atthi. **Gatāgataṭṭhānanti** gamanāgamanakāraṇaṃ. **Na paññāyati na** upalabbhati. Gabbhaseyyakānañhi cavantānaṃ kammajarūpaṃ vigacchati anudeva cittaṃ, āhārajañca paccayābhāvato, utujaṃ pana sucirampi kālaṃ paveniṃ ghaṭṭentaṃ bhassantaṃ vā sosantaṃ vā kilesantaṃ vā viṭṭhataṃ vā hoti, na evaṃ devānaṃ. Tesañhi opapātikattā kammajarūpe antaradhāyante sesatisantatirūpampi tena saddhiṃ antaradhāyati. Tenāha **“dīpasikhāgamaṇaṃ viya hoti”**ti. **Sesadevatā na jānimsu** punapi sakkattabhāvena tasmiṃyeva ṭhāne nibbattattā. **Tīsu ṭhānesūti** somanassadomanassa-upekkhāvissajjanāvasānaṭṭhānesu. **Nibbattitaphalamevāti** sappimhā sappimaṇḍo viya āgamaṇīyapaṭipadāya nibbattitaphalabhūtaṃ lokuttaramaggaphalameva **kathitaṃ**. **Sakuṇikāya viya** kiñci gayhūpagaṃ **uppativā** uḍḍetvā ullaṅghitvā. **Assāti** maggaphalasaññitassa ariyassa dhammassa.

Pātimokkhasaṃvaravaṇṇanā

364. **Pātimokkhasaṃvarāyāti** pātimokkhabhūtasīlasaṃvarāyāti ayamettha atthoti āha **“uttamajetṭhakaśīlasaṃvarāyā”**ti. “Pātimokkhasīlañhi sabbasīlato jetṭhakaśīlan”ti dīghavāpīvihāravāsisumatthero vadati, antevāsiko panassa tepitakacūlanāgatthero “pātimokkhasaṃvaro eva sīlaṃ, itarāni pana ‘sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma atthi’ti ananujānanto indriyasaṃvaro nāma chadvārarakkhāmattakaṃ, ājīvapārisuddhi dhammena samena paccayuppādanamattakaṃ, paccayasannissitaṃ paṭiladdhapaccaye ‘ida matthan’ti paccavekkhitvā paribhuñjanamattakaṃ, nippariyāyena pātimokkhasaṃvarova sīlaṃ. Tathā hi yassa so bhinno, so itarāni rakkhituṃ abhabbattā asīlo hoti. Yassa pana sabbaso arogo sesānaṃ rakkhituṃ bhabbattā sampannasīlo”ti vadati, tasmā itaresaṃ tassa parivārabhāvato, sabbaso ekadesena ca tadantogadhabhāvato tadeva padhānasīlaṃ nāmāti āha **“uttamajetṭhakaśīlasaṃvarāyā”**ti. Tattha yathā heṭṭhā papañcasaññāsaṅkhānirodhasārūppagāminiṃ paṭipadaṃ pucchitena bhagavatā papañcasaññānaṃ, paṭipadāya ca mūlabhūtaṃ vedanaṃ vibhajitvā paṭipadā desitā sakkassa ajjhāsayaavasena saṃkilesadhammappahānamukhena vodānadhammapāripūrīti, evaṃ tassā eva paṭipadāya mūlabhūtampi sīlasaṃvaraṃ pucchitena

bhagavatā yato so visujjhati, yathā ca visujjhati, tadubhayaṃ sakkassa ajjhāsayaavasena vibhajitvā dassetuṃ “**kāyasamācārampi**”ti-ādi vuttam samkilesadhammappahānamukhena vodānadhammapāripūrīti katvā. Silakathāyaṃ asevitabbakāyasamācārādikathane kāraṇaṃ vuttameva, tasmā **kammapathavasenā**ti kusalākusalakammapathavasena.

Kammapathavasenāti ca kammapathavicāravasena.

Kammapathabhāvaṃ apattānampi hi kāyaduccaritādīnaṃ asevitabbādīnaṃ asevitabbakāyasamācārādibhāvo idha vuccatīti. **Paṇṇattivasenā**ti sikkhāpadapaṇṇattivasena. Yato yato hi yā yā veramaṇī, tadubhayepi vibhāvento paṇṇattivasena katheti nāma. Tenāha “**kāyadvāre**”ti-ādi. Sikkhāpadaṃ vītikkamati etenāti **sikkhāpadavītikkamo**, sikkhāpadassa vītikkamanākārena pavatto akusaladhammoyaṃ, tassa asevitabbakāyasamācārādītā. Vītikkamaṇipakkho **avītikkamo**, na vītikkamati etenāti **avītikkamo**, sīlaṃ.

Micchā, sammā ca pariyesati etāyāti **pariyesanā**, ājīvo, atthato paccayagavesanabyāpāro kāyavacīdvāriko. Yadi evaṃ kasmā visuṃ gahaṇanti āha “**yasmā**”ti-ādi. Ariyā niddosā pariyesanā gavesanāti **ariyapariyesanā**, ariyehi sādhuhi pariyesitabbātipi **ariyapariyesanā**ti. Vuttavipariyāyato **anariyapariyesanā** veditabbā.

Jātidhammoti jāyanasabhāvo jāyanapakatiko. **Jarādhammoti** jīraṇasabhāvo. **Byādhidhammoti** byādhisabhāvo. **Maraṇadhammoti** mīyanasabhāvo. **Sokadhammoti** socanakasabhāvo. **Samkilesadhammoti** samkilissanasabhāvo.

Puttabhariyanti puttā ca bhariyā ca. Esa nayo sabbattha.

Dvadekattavasena tesam niddeso. **Jātarūparajatanti** ettha pana yato vikāraṃ anāpajjitvā sabbaṃ jātarūpameva hotīti **jātarūpaṃ** nāma suvaṇṇaṃ. Dhavalasabhāvatāya rajatīti **rajataṃ**, rūpiyaṃ. Idha pana suvaṇṇaṃ ṭhapetvā yaṃ kiñci upabhogaparibhogārahaṃ “rajatan”tveva gahitaṃ vohārūpagamāsakādi. **Jātidhammā** hete **bhikkhave upadhayoti** etc kāmaguṇūpadhayo nāma honti, te sabbepi jātidhammāti dasseti.

Byādhidhammavārādisu jātarūparajataṃ na gahitaṃ. Na hetassa sīsarogādayo byādhayo nāma santi, na sattānaṃ viya cutisaṅkhātāṃ maraṇaṃ, na soke uppajjati, **cutisaṅkhātāṃ maraṇanti** ca ekabhavapariyāpannakhandhanirodho, so tassa natthi, khaṇikanirodho pana khaṇe khaṇe labbhateva. Rāgādīhi pana saṃkileschi saṃkilissatīti **saṃkilesadhammavāre** gahitaṃ jātarūpaṃ, tathā utusamuṭṭhānattā **jātidhammavāre**, malaṃ gahetvā jīraṇato **jarādhammavāre** ca. Ariyehi na araṇīyā, pariyesanātipi **anariyapariyesanā**.

Idāni anesanāvasenāpi taṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Iminā nayena sukkapakkkhepi attho veditabbo.

Sambhārapariyesanaṃ paharaṇavisādigavesanaṃ, payogavasena **payogakaraṇaṃ** tajjāvāyāmajananaṃ tādisaṃ upakkamanibbattanaṃ, pāṇātipātādi-atthaṃ **gamaṇaṃ**, paccekāṃ **kāla**-saddo yojetabbo “sambhārapariyesanakālato paṭṭhāya, payogakaraṇakālato paṭṭhāya, gamanakālato paṭṭhāyā”ti. **Itaroti** “sevitabbo”ti vuttakāyasamācārādiko. **Cittampi uppādetabbaṃ**. Tathā uppāditacitto hi satī paccayasamavāye tādisaṃ payogaṃ parakkamaṃ karonto paṭipattiyā matthakaṃ gaṇhāti. Tenāha “cittuppādampi kho ahaṃ bhikkhave kusalesu dhammesu bahupakāraṃ vadāmī”ti¹.

Idāni taṃ matthakappattaṃ asevitabbaṃ, sevitabbaṅca dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. **Saṅghabhedādīnanti ādi**-saddena lohituppādanādiṃ saṅgaṇhāti. Buddharatanasaṅgharatanupaṭṭhāneheva dhammaratanupaṭṭhānasiddhīti āha “**divasassa dvattikkhattuṃ tiṇṇaṃ ratanānaṃ upaṭṭhānagamanādivasenā**”ti. **Dhanuggahapesanaṃ** dhanuggahapurisānaṃ uyyojanaṃ. **Ādi**-saddena pañcavarayācanādiṃ saṅgaṇhāti. “Ajātasattuṃ pasādetvā lābhuppādavasena parihīnalābhasakkārassa kulesu viññāpanan”ti evamādiṃ anariyapariyesanaṃ pariyesantānaṃ.

Pāripūriyāti pāripūri-atthaṃ. Aggamaggaphalavaseneva hi sevitabbānaṃ pāripūrīti tadatthaṃ sabbā pubbabhāgapatipadā, pātimokkhasaṃvaropī aggamaggeneva

paripuṇṇo hotīti tadattham pubbabhāgaṭṭipadam vatvā nigamento
“pātimokkho -pa- hoti”ti āha.

Indriyasamvaravaṇṇanā

365. **Indriyānaṃ pidhānāyāti** indriyānaṃ pidahanatthāya. **Indriyāni** ca cakkhādāni dvārāni, tesam **pidhānaṃ** samvaraṇaṃ akusalupattito gopānāti āha “**guttadvāratāyā**”ti. Asevitabbarūpādivasena indriyesu aguttadvāratā asaṃvaro, saṃkilesadhammavippahānavasena vodānadhammapārisuddhīti. Kāmaṃ pāliyaṃ asevitabbampi rūpādi dassitaṃ, sakkena pana indriyasamvarāya ṭṭipatti pucchitāti tameva nivattetvā dassetuṃ aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ “**cakkhuviññeyyaṃ rūpampi**”ti-ādi **sevitabbarūpādivasena indriyasamvaradassanattam vuttaṃ**”ti. “Tuṇhī ahoṣi”ti vatvā tuṇhī bhāvassa kāraṇaṃ byatirekamukhena vibhāvetuṃ “**kathetukāmpi**”ti-ādi vuttaṃ. **Ayanti** sakko devānamindo.

Rūpanti rūpāyatanam, tassa asevanam nāma adassanamevāti āha “**na sevitabbari na daṭṭhabban**”ti. Yaṃ pana sattasantānagataṃ rūpaṃ **passato** ṭṭikūlamanasikāravasena, **asubhasaññā vā saṇṭhāti** dassanānuttariyavasena¹. Atha vā kammaphalasaddahanavasena **pasādo vā uppajjati**. Hutvā abhāvākārasallakkaṇaṇa **aniccasaññāpaṭilābho vā hoti**.

Pariyāyakkharaṇato **akkharaṃ**, vaṇṇo, so eva nirantaruppattiyā samuddito padavākyasaññito, adhippetamattham byañjetīti **byañjanaṃ**, tayidaṃ kābyanāṭakādigatavevacanavasena, uccāraṇavasena ca vicittasannivesatāya tathāpavattavikappanavasena cittavicittabhāvena upatiṭṭhanakaṃ sandhāyāha “**yaṃ cittakkharaṃ cittabyañjanampi saddaṃ suṇato rāgādayo uppajjanti**”ti. **Atthanissitanti** samparāyikatthanissitaṃ. **Dhammanissitanti** vivaṭṭadhammanissitaṃ, lokuttararatanattayadhammanissitaṃ vā. **Pasādoti** ratanattayasaddhā, kammaphalasaddhāpi. **Nibbidā vāti** aniccasaññādivasena vaṭṭato ukkaṇṭhā vā.

Gandharasāviparodhādivasena seviyamānaṃ ayoniso ṭṭipannattā **asevitabbari** nāma. Yoniso paccavekkhitvā seviyamānaṃ sampajaññavasena gahaṇato **sevitabbari** nāma. Tena vuttaṃ “**yaṃ gandhaṃ ghāyato**”ti-ādi.

1. Dassanānuttariyavasena pasādo vā uppajjati (?)

Yaṃ pana phusatoti yaṃ pana sevitabbaṃ phoṭṭhabbaṃ anipphanasseva phusato. **Āsavakkhaya** ceva hoti jāgariyānuyogassa matthakappattito. **Vīriyañca supaggahitaṃ** hoti catutthassa ariyavaṃsassa ukkaṃsanato. **Pacchimā ca -pa- anuggahitā** hoti sammāpaṭipattiyaṃ niyojanato.

Ye **manoviññeyye dhamme** itṭhādibhede **samannāharantassa** āvajantassa **āpāthaṃ āgacchanti**. “Manoviññeyyā dhammā”ti vibhatti vipariṇāmetabbā, mettādivasena samannāharantassa ye manoviññeyyā dhammā āpāthaṃ āgacchanti, evarūpā sevitabbāti yojanā. **Ādi-saddena** karuṇādīnañceva aniccādīnañca saṅgaho daṭṭhabbo. **Tiṇṇaṃ therānaṃ dhammāti** idāni vuccamānapaṭipattīnaṃ tiṇṇaṃ therānaṃ manoviññeyyā dhammā. **Bahi dhāvituṃ na adāsinti** antopariveṇaṃ āgatameva rūpādīm ārabha imasmiṃ temāse kammaṭṭhānavinimuttaṃ cittaṃ kadāci uppannapubbaṃ, antopariveṇe ca visabhāgarūpādīnaṃ asambhavo eva, tasmā visaṭavittakkavasena cittaṃ bahi dhāvituṃ na adāsinti dasseti. **Nivāsagehato** nivāsanagabbhato. **Niyakajjhatakkhandhapañcakato** vipassanāgocarato. Thero kira sabbampi attanā kātabbakiriyaṃ kammaṭṭhānasīseneva paṭipajjati.

366. Asammohasampajaññavasena advejjhābhāvato eko anto etassāti **ekanto**, ekanto vādo etesanti **ekantavādā**. Tenāha “**ekamnye**va vadamti”ti, abhinnavādāti attho. **Ekācārāti** samānācārā. **Ekaladdhikāti** samānaladdhikā. **Ekapariyosānāti** samānanitṭhānā.

Iti sakko pubbe attanā suttaṃ puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ nānāvādācāraladdhinitṭhānaṃ idāni saccapaṭivedhena asārato ñatvā ṭhito, tassa kāraṇaṃ ñātukāmo tameva tāva byatirekamukhena pucchati, “sabbeva dhammā nu kho”ti-ādinaṃ.

Dhātūti ajjhāsaya dhātu uttarapadalopena vuttā, **ajjhāsaya dhātūti** ca atthato ajjhāsayo evāti āha “**anekajjhāsaya nānā ajjhāsayo**”ti. “**Ekasmiṃ gantukāme eko ṭhātukāmo hoti**”ti idaṃ nidassanavasena vuttaṃ iriyāpathepi nāma sattā ekajjhāsayaṃ dullabhā,

pageva laddhīsūti dassanattham. **Yaṃ yadeva ajjhāsayanti** yaṃ yaṃ eva sassatādi-ajjhāsayam. **Abhinivisanti** taṃ taṃ laddhim diṭṭhābhinivesavasena abhimukhā hutvā duppaṭinissaggibhāvena nivisanti, ādānaggāham **gaṇhanti**. **Thāmena ca parāmāseṇa cāti** diṭṭhithāmena ca diṭṭhiparāmāseṇa ca. **Suṭṭhu gaṇhitvāti** ativiya daḥhaggāham gaṇhitvā. **Voharanti** yathābhiniṇiṭṭham diṭṭhivādam paññāpenti parehi gāhenti patiṭṭhapenti. Tenāha “**kathenti dīpenti kittenti**”ti, ugghosenti attho.

Antam atitā **accantā**, accantā niṭṭhā etesanti **accantaniṭṭhā**. **Sabbesanti** sabbesam samaṇabrāhmaṇānam. **Yogakkhemotipi** nibbānam catūhi pi yogehi anuppaduṭṭhattā. “Accantayogakkhemā”ti vattabbe i-kārena niddesena “**accantayogakkhemī**”ti vuttam, accantayogakkhemo vā etesam atthīti **accantayogakkhemīti**. **Caranti** upagacchanti, adhigacchantīti attho. Pariyassati parikkhissati vaṭṭadukkhantaṃ āgammāti **pariyosānantipi nibbānassa nāmaṃ**.

Saṅkhiṇāti samucchindanena khepeti. **Vināseti** tato eva sabbaso adassanam pāpeti. **Vimuttāti** vaṭṭadukkhato accantaniggamena visesena muttā.

“Issāmacchariyam eko paṇho”ti kasmā vuttam, nanu issāmacchariyam vissajjananti? Saccametaṃ, yo pana nātuṃ icchito attho, so paṇho. So eva ca vissajjīyatīti nāyam doso, aññathā ambaṃ puṭṭhassa labujam byākaraṇam viya siyā, evam pañhasīseṇa pañhabyākaraṇam vadati. Tathā hi “piyāppiyam”ti-ādinā vissajjanapadāneva gahitāni, “**piyāppiyam eko**”ti-ādisupi eseṇa nayo. **Papañcasaññāti** saññāsīseṇa papañcā eva vuttāti āha “**papañco eko**”ti. Ettha ca yathā pātimokkhasamvarapucchā kāyasamācārādivibhāgeṇa vissajjitattā tayo pañhā jātā, evam indriyasamvarapucchā rūpādivibhāgeṇa vissajjitattā cha pañhā siyūṃ. Tathā sati ekūnavāsati pucchā siyūṃ, atha indriyasamvaratāsāmaññeṇa ekova pañho kato, evam sati pātimokkhasamvarapucchābhāvasāmaññeṇa tepi tayo ekova pañhoti sabbeva dvādaseva pañhā bhavēyyūnti? Nayidamevaṃ. Yasmā kāyasamācārādisu vibhajja vuccamānesu mahāvisayatāya aparimāṇo vibhāgo

sambhavati vissajjetum. Sakalampi vinayapiṭakam tassa niddeso. Rūpādīsu pana vibhajja vuccamānesu appavisayatāya na tādiso vibhāgo sambhavati vissajjetum. Iti mahāvisayatāya pātimokkhasamvarapucchā tayo pañhā katā, indriyasamvarapucchā pana appavisayatāya ekova pañho kato. Tena vuttam “cuddasa mahāpañhā”ti.

367. **Calanaṭṭhenā**ti kampanaṭṭhena. Taṇhā hi kāmarāgarūparāga-arūparāgādivasena pavattiyā anavaṭṭhitatāya sayampi calati, yattha uppannā, tampi santānam bhavādīsu parikaḍḍhanena cāleti, tasmā calanaṭṭhena taṇhā ejā nāma. **Pīlanaṭṭhenā**ti vibādhanatṭhena tassa tassa dukkhassa hetubhāvena. **Padussanaṭṭhenā**ti adhammarāgādibhāvena, sammukhaparammukhena, kilesāsucipaggharaṇena ca pakārato dussanaṭṭhena **gaṇḍo**. **Anuppaviṭṭhaṭṭhenā**ti āsayassa dunnīharaṇīyabhāvena anuppavisanaṭṭhena. **Kaḍḍhati** attano ca ruciyā upaneti. **Uccāvacanti** paṇītabhāvam, nihīnabhāvañca. **Yesū** samaṇabrāhmaṇesu. “yesāhan”tipi pāli, tassā keci “yesam ahan”ti attham vadanti. **Evanti** sutānurūpaṃ, uggahānurūpañca. “Aham kho pana bhante aññesam samaṇabrāhmaṇānam dhammācariyo hontopi bhagavato sāvako -pa- sambodhiparāyaṇo”ti evam **attano sotāpannabhāvam jānāpeti**.

Somanassapaṭilābhakathāvaṇṇanā

368. **Samāpannoti** samogālho pavattasampahāro viyātibyūlho. **Jinimsū**ti yathā asurā puna sīsam ukkhipitum nāsakkhimsu, evam devā vijinimsuyevāti dassento āha “**devā puna apaccāgamanāya asure jinimsū**”ti. Tādiso hissa jayo sātisayam vedapaṭilābhāya ahosi. **Duvidhampi** ojanti dibbam, asuram cāti dvippakārampi ojam. **Devāyeva** paribhuñjissanti asurānam pavesābhāvato. Daṇḍassa avacaraṇam āvaraṇam **daṇḍāvacaro**, saha daṇḍāvacarenāti **sadaṇḍāvacaro**, daṇḍena paharitvā vā āvaritvā vā sādhetabbanti attho.

369. **Imasmimyeva okāseti** imissam eva indasālaguhāyam. **Devabhūta**ssa meti pubbepi devabhūta sakkasseva me bhūta. **Satoti** idānipi sakkasseva sato **punarāyu ca me laddho**.

Diviyā kāyāti **dibbā**, khandhapañcakasaṅkhātā kāyāti āha “**dibbā attabhāvā**”ti. “**Amūlho gabbhamessāmī**”ti iminā ariyasāvakānaṃ andhaputhujjanānaṃ viya sammohamaraṇaṃ, asampajānagabbhokkamanañca natthi, atha kho asammohamaraṇaṇceva sampajānagabbhokkamanañca hotīti dasseti. Ariyasāvakā niyatagatikattā sugatīsu eva uppajjanti, tatthāpi manussesu uppajjantā ulāresu eva kulesu paṭisandhiṃ gaṇhissanti, sakkassāpi tādiso ajjhāsayo. Tena vuttaṃ pālīyaṃ “yattha me ramatī mano”ti, taṃ sandhāyāha “**yattha me**”ti-ādi. Sakko pana attano dibbānubhāvenāpi tādisaṃ jānitum sakkotiyeva.

Kāraṇenāti yuttana ariyasāvakabhāvassa anucchavikena. Tenāha “**samenā**”ti.

Sakadāgāmimaggaṃ sandhāya vadati chaṭṭhe atthavase anāgāmimaggassa vakkhamānattā. **Ājānitukāmoti** appattavisesaṃ paṭivijjhītukāmo. **Manussaloke anto bhavissati** puna mānussūpapattiyaṃ abhāvato.

Punadevāti manussesu uppanno tato cavitvā punadeva. Imasmiṃ tāvatimsadevalokasmiṃ. **Uttamo**, kīdisoti āha “**sakko**”ti-ādi.

Antime bhaveti mama sabbabhavesu antime sabbapariyosāne bhave. “**Āyuna**”ti iminā ca taṃsahabhāvino sabbepi vaṇṇādi ke saṅgaṇhāti. “**Paññāyā**”ti ca iminā sabbepi saddhāsativīriyādi ke. **Tasmiṃ attabhāveti** tasmiṃ sabbantime sakkattabhāve. **Akaniṭṭhagāmī hutvā**ti antarāyapariniḃbāyi-ādibhāvaṃ anupagantvā ekamsato uddhamasoto akaniṭṭhagāmī eva hutvā. Tato eva anukkamena **avihādīsu nibbattanto**. **Evamāhāti** “so nivāso bhavissatī”ti evamāha. “Avihādīsu -pa- nibbattissatī”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ “**esakirā**”ti-ādi vuttaṃ. Ayañca nayo na kevalaṃ sakkasseva, atha kho mahāseṭṭhimahā-upāsikānampi hotiyevāti dassento “**sakko devarājā**”ti-ādimāha.

370. Bhavasampattinibbānasampattīnaṃ vasena aparipuṇṇajjhāsayaṭāya **aniṭṭhitamanoratho** taṃ taṃ pattukāmayeva hutvā ṭhito. **Ye ca**

samaṇeti ye ca pabbajite. **Pavivittavihārinoti** “anekavivekattayaṃ paribrūhetvā viharanti”ti **maññāmi**.

Sampādanāti maggassa upasampādanam tassa sampāpanam sammadeva pāpanam¹. **Virāḍhanā**ti anārāḍhanā anupāyapaṭipatti. **Na sambhontī**² anabhisambhuṇanti. Yathāpucchite atthe anabhisambhuṇanam nāma sammā kathetum asamatthatā evāti āha “**sampādetvā kathetum na sakkontī**”ti.

Tasmāti yasmā ādiccena samānagottatāya. Tenevāha “**ādiccanāmagottenā**”ti, tasmā. Ādicco bandhu etassāti ādiccabandhu, atha vā ādiccassa bandhūti ādiccabandhu, Bhagavā, tam **ādiccabandhunam**. Ādicco hi sotāpannatāya Bhagavato orasaputto. Tenevāha—

“Yo andhakāre tamasi pabhaṅkaro,
Verocano maṇḍalī uggatejo.
Mā rāhu gilī caramantalikkhe,
Pajam mamaṃ rāhu pamuṇca sūriyan”ti³.

Sāmanti sāmānpayogaṃ, satthu pana sāvakassa sāmānpayogo nāma sanipāto⁴ evāti āha “**namakkāram karomā**”ti.

371. **Parāmasitvā**ti “imāya nāma pathaviyaṃ nisinnena mayā ayaṃ acchariyadhammo adhigato”ti somanassajāto, imāya nāma pathaviyaṃ evaṃ acchariyabbhutaṃ Buddharatanam uppannaṃ”ti acchariyabbhutacittajāto ca pathaviṃ parāmasitvā. **Patthitapañhā**ti dīgharattānusayitasamśayasamugghātattam “kadā nu kho Bhagavantam pucchitum labhāmī”ti evaṃ abhipatthitapañhā. Yaṃ panettha atthato na vibhattam, tam suviññeyyamevāti.

Sakkapañhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

1. Tassa sambharaṇam sammadeva sambharaṇam. (Ka)

3. Sam 1. 49 piṭṭhe.

2. Na sampāyanti (Pāḷiyam)

4. Paṇipāto. (?)

9. Mahāsatipatṭhānasutta

Uddesavāarakathāvaṇṇanā

373. “Kasmā Bhagavā idaṃ suttaṃ abhāsī”ti asādhāraṇaṃ samuṭṭhānaṃ pucchatī, sādharmaṇaṃ pana “pākaṭaṇ”ti anāmasitvā “**kururaṭṭhavāsīnaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. **Samuṭṭhānanti** hi desanānidānaṃ, taṃ sādharmaṇāsādhāraṇabhedato duvidhaṃ, sādharmaṇampi ajjhattikabāhirabhedato duvidhaṃ. Tattha **sādharmaṇaṃ ajjhattikaṃ samuṭṭhānaṃ** nāma Bhagavato mahākaruṇā. Tāya hi samussāhitassa Bhagavato veneyyānaṃ dhammadeśanāya cittaṃ udapādi. Yathāha “sattesu ca kārūṇṇatāṃ paṭicca Buddhacakkhunā lokaṃ volokeśī”ti-ādi¹. **Bāhiraṃ** pana **sādharmaṇaṃ samuṭṭhānaṃ** nāma dasasahassamahābrahmaparivāraṃ sahaṃpatimahābrahmuno ajjhesanaṃ. Tathā cāha “brahmuno ca ajjhesanaṃ viditvā”ti¹. Tadajjhesanuttarakālāñhi dhammapaccavekkhaṇājanitaṃ appossukkataṃ paṭipassambhetvā Bhagavā dhammaṃ deṣetum ussāhajāto ahoṣi. Yathā ca mahākaruṇā, evaṃ dasabalaññādayo ca deśanāya ajjhattasamuṭṭhānabhāve vattaṃbā. Sabbañhi ñeyyadhammaṃ, tesāṃ deṣetabbappakāraṃ, sattānañca āsayānusayādiṃ yāthāvato jānitvā Bhagavā ṭhānāṭṭhānādīsu kosallena veneyyajjhāsāyānurūpaṃ vicittanayadeśanaṃ pavattesīti. Asādhāraṇampi ajjhattikabāhirabhedato duvidhameva. Tattha **ajjhattikaṃ** yāya mahākaruṇāya, yena ca deśanāññānaṃ idaṃ suttaṃ pavattitaṃ, tadubhayaṃ veditaṃbā, **bāhiraṃ** pana dassetum “**kururaṭṭhavāsīnaṃ**”ti-ādimāha. Tena vuttaṃ “asādhāraṇaṃ samuṭṭhānaṃ pucchatī”ti, tena “attajjhāsāyādīsu catūsu suttanikkhepesu kataroyan”ti suttanikkhepo pucchito hotīti itaro “kururaṭṭhavāsīnaṃ”ti-ādinā “parajjhāsāyoyaṃ suttanikkhepo”ti dasseti.

Kururaṭṭhaṃ kira tadā taṃnivāsisattānaṃ yonisomanasikāravantaṭṭhādinā yebhuyyena suppaṭipannaṭṭhāya, pubbe ca katapuññatābalena tadā utu-ādisampattiyyuttameva ahoṣi. Tena vuttaṃ “**utupaccayādisampannattā**”ti. **Ādi**-saddena bhojanādisampattiṃ saṅgaṇhāti. Keci pana

1. Dī 2. 33; Ma 1. 225; Ma 2. 293; Saṃ 1. 139; Vi 3. 9 piṭṭhesu.

“pubbe pavattakuruvattadhammānuṭṭhānavāsanāya uttarakuru viya yebhuyyena utu-ādisampannameva hontaṃ bhagavato kāle sātisaṃ utusappāyādiyuttaṃ taṃ raṭṭhaṃ ahoṣī”ti vadanti. **Cittasarīrakallatāyāti** cittassa, sarīrassa ca arogatāya. **Anuggahitapaññābalāti** laddhūpakārañānubhāvā, anu anu vā āciñṇapaññātejā. **Ekavīsatiyā** **ṭhānesūti** kāyānupassanāvasena cuddasasu ṭhānesu, vedanānupassanāvasena ekasmiṃ ṭhāne, tathā cittānupassanāvasena, dhammānupassanāvasena pañcasu ṭhānesūti evaṃ ekavīsatiyā ṭhānesu. **Kammaṭṭhānaṃ arahatte pakkhipitvāti** catusaccakammaṭṭhānaṃ yathā arahattaṃ pāpeti, evaṃ desanāvasena arahatte pakkhipitvā. Suvannaṇaṇṇakotakasuvannaṇaṇṇamañjūsāsu pakkhittāni sumanacampakādīnānāpupphāni, mañimuttādisattaratanāni ca yathā bhājanasampattiyā savisesaṃ sobhanti, kiccakarāni ca honti manuññabhāvato, evaṃ sīladassanādisampattiyā bhājanavisesabhūtāya kururaṭṭhavāsiṃparisāya desitā Bhagavato ayaṃ desanā bhiyyoso mattāya sobhati, kiccakārī ca hotīti imamatthaṃ dasseti “**yathā hi puriso**”ti-ādinā. **Etthāti** kururaṭṭhe.

Pakatiyāti¹ sarasatopi, imissā satipaṭṭhānasuttadesanāya pubbepīti adhippāyo. **Anuyuttā viharanti** satthu desanānusārato bhāvanānuyogaṃ.

Vissatṭha-attabhāvenāti aniccādivasena kismiñci yonisomanasikāre cittaṃ aniyojetvā rūpādi-ārammaṇe abhirativasena vissatṭhacittena **bhavitum na vaṭṭati**, pamādavihāraṃ pahāya appamattena bhavitabbanti adhippāyo.

Ekāyanoti ettha **ayana**-saddo maggapariyāyo. Na kevalaṃ ayanameva, atha kho aññepi bahū maggapariyāyāti paduddhāraṃ karonto “maggassa hī”ti-ādiṃ vatvā yadi maggapariyāyo ayana-saddo, kasmā puna “maggo”ti vuttanti codanaṃ sandhāyāha “**tasmā**”ti-ādi. Tattha **ekamaggoti** eko eva maggo. Na hi nibbānagāmimaggo añño atthīti. Nanu satipaṭṭhānaṃ idha maggoti adhippetam, tadanñe ca bahū maggadhammā atthīti? Saccam atthi, te pana satipaṭṭhānaggahaṇeneva gahitā tadavinābhāvato.

1. Pakatiyā cāti (?)

Tathā hi nāṇavīriyādayo niddese gahitā, uddese pana satiyā eva gahaṇaṃ vencyyajjhāsavasenāti daṭṭhabbaṃ. **“Na dvidhāpathabhūto”**ti iminā imassa maggassa anekamaggabhāvābhāvaṃ viya anibbānagāmiabhāvābhāvaṃ dasseti. **Ekenāti** asahāyena. Asahāyatā ca duvidhā attadutiyaṭābhāvena vā, yā **“vūpakaṭṭhakāyatā”**ti vuccati, taṇhādutiyaṭābhāvena vā, yā **“pavivittacittatā”**ti vuccati. Tenāha **“vūpakaṭṭhena pavivittacittenā”**ti. Seṭṭhopi loke **“eko”**ti vuccati **“yāva pare ekāhaṃ vo karomī”**ti-ādisūti āha **“ekassāti seṭṭhassā”**ti. Yadi saṃsārato nissaraṇaṭṭho ayaṇaṭṭho, aññesampi upanissayasampannānaṃ sādharmaṇato kathaṃ bhagavatoti āha **“kiñcāpi”**ti-ādi. **Imasmim khoti** ettha **kho**-saddo avadhāraṇe, tasmā imasmim yevāti attho. **Desanābhedoyeva heso**, yadidaṃ **“maggo”**ti vā **“ayano”**ti vā. **Ayana**-saddo vā kammakaraṇādivibhāgo. Tenāha **“atthato pana ekovā”**ti.

Nānāmukhabhāvanānayappavattoti kāyānupassanādimukhena tatthāpi ānāpānādimukhena bhāvanānayena pavatto. **Ekāyananti** ekagāmināṃ, nibbānagāminanti attho. Nibbānañhi adutiyaṭābhāvato, seṭṭhabhāvato ca **“ekan”**ti vuccati. Yathāha **“ekam hi saccam na dutiyamatthi”**ti¹, **“yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā virāgotesaṃ aggamakkhāyatī”**ti². Khayo eva antoti **khayanto**, jātiyā khayantaṃ diṭṭhavāti **jātikhayantadassī**. Avibhāgena sabbepi satte hitena anukampaṭīti **hitānukampī**. **Atarimsūti** tarimsu. **Pubbeti** purimakā buddhā, pubbe vā atītakāle.

Tanti taṃ tesam vacanaṃ, **taṃ** vā kiriyāvuttivācakkataṃ **na yujjati**. Na hi saṅkhyeyyappadhānatāya sattavācino ekasaddassa kiriyāvuttivācakatā atthi. **“Sakimpi uddham gaccheyyā”**ti-ādisu³ viya **sakim ayanoti iminā byañjanaena bhavitabbaṃ**. **Evam atthaṃ yojetvāti** **“ekam ayanamassā”**ti evaṃ samāsapadatthaṃ yojetvā. **Ubhayathāpi**ti purimanayena, pacchimanayena ca. **Na yujjati** idhādhippetamaggassa anekavāraṃ pavattisabbhāvato. Tenāha **“kasmā”**ti-ādi. **“Anekavāraṃpi ayatī”**ti purimanayassa ayuttatādassanaṃ, **“anekañcassa ayanam hotī”**ti pacchimanayassa.

1. Khu 1. 416 piṭṭhe Suttanipāte.

2. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

3. Am 2. 499 piṭṭhe.

Imasmim padeti “ekāyano ayaṃ bhikkhave maggo”ti imasmim vākye imasmim vā “pubbabhāgamaggo, lokuttaramaggo”ti vidhānapade.

Missakamaggoti lokiyena missako lokuttaramaggo. Visuddhi-ādīnaṃ nippariyāyahetukaṃ saṅgaṇhanto ācariyatthero “**missakamaggo**”ti āha. Itaro pariyāyahetu idhādhippetoti “**pubbabhāgamaggo**”ti avoca.

Saddaṃ sutvāvāti “kālo bhante dhammasavanāyā”ti kālārocanasaddaṃ paccakkhato, paramparāya ca sutvā. **Evam ukkhipitvāti** evaṃ “sundaraṃ manoharaṃ imaṃ kathaṃ chaḍḍema”ti achaddentā ucchubhāraṃ viya paggahetvā **na vicaranti**. **Āluletīti** viluḷito ākulo hotīti attho. **Ekāyanamaggo vuccati** pubbabhāgasatipatṭhānamaggoti ettāvata idhādhippetatthe siddhe tasseva alaṅkāratthaṃ so pana yassa pubbabhāgamaggo, taṃ dassetuṃ “**maggānatṭhaṅgiko**”ti-ādikā gāthāpi paṭisambhidāma gगतova ānetvā ṭhapitā.

Nibbānagamanatṭhenāti nibbānaṃ gacchati adhigacchati etenāti nibbānagamanam, soyeva aviparītasabhāvatāya attho, tena nibbānagamanatṭhena nibbānādhigamūpāyatāyāti attho. **Magganīyatṭhenāti** gavesitabbatāya. “Gamanīyatṭhenā”ti vā pāṭho, upagantabbatāyāti attho. “**Rāgādīhī**”ti iminā rāgadosamohānaṃyeva gahaṇaṃ “rāgo malaṃ, doso malaṃ, moho malan”ti¹ vacanato. “**Abhijjhāvisamalobhādīhī**”ti pana iminā sabbesampi upakkilesānaṃ saṅgaṇhanatthaṃ te visuṃ uddhaṭā. “Sattānaṃ visuddhiyā”ti vuttassa atthassa ekantikataṃ dassento “**tathā hī**”ti-ādimāha. Kāmaṃ “visuddhiyā”ti sāmāññajotanā, cittasseva pana visuddhi idhādhippetāti dassetuṃ “**rūpamalavasena panā**”ti-ādi vuttaṃ. Na kevalaṃ atṭhakathāvacanameva, atha kho idamettha āhaccabhāsītanti dassento “**tathā hī**”ti-ādimāha.

Sā panāyaṃ cittavisuddhi sijjhamānā yasmā sokādīnaṃ anuppādāya saṃvattati, tasmā vuttaṃ “**sokaparidevānaṃ samatikkamāyā**”ti-ādi. Tattha socanaṃ ñātibyasanādinimittaṃ cetaso santāpo antonijjhānaṃ **soko**. Ñātibyasanādinimittameva sokāvatīṇṇato “kahaṃ ekaputtaka kahaṃ ekaputtakā”ti-ādinā² paridevanavasena vācāvippalāpo

1. Abhi 2. 382 piṭṭhe.

2. Ma 2. 309, 310; Saṃ 1. 323 piṭṭhe.

paridavanam **paridevo**. Āyatim anuppajjanam idha samatikkamoti āha “**pahānāyā**”ti. Tam panassa samatikkamāvahatam nidassanavasena dassento “**ayañhī**”ti-ādimāha.

Tattha **yaṃ pubbe, tam visodhehī**ti atītesu khandhesu taṇhāsamkilesavisodhanam vuttam. **Pacchā**ti parato. **Teti** tuyham. **Māhū**ti mā ahu. **Kiñcananti** rāgādikiñcanam, etena anāgatesu khandhesu samkilesavisodhanam vuttam. **Majjheti** tadubhayavemajjhe. **No ce gahessasī**ti na upādiyissasi ce, etena paccuppanne khandhappabandhe upādānappavatti vuttā. **Upasanto carissasī**ti evam addhattayagatasamkilesavisodhane sati nibbutasabbapariḷāhatāya upasanto hutvā viharissasīti arahattanikūṭena gātham niṭṭhapesi. Tenāha “**īmarṃ gāthan**”ti-ādi.

Puttāti orasā, aññepi vā dinnakakittimādayo ye keci. **Pitā**ti janako, aññepi vā pituṭṭhāniyā. **Bandhavā**ti ñātakā. Ayañhettha attho—puttā vā pitā vā bandhavā vā **antakena** maccunā **adhipannassa** abhibhūṭassa maraṇato tāṇāya na honti. Kasmā? **natthi ñātīsu tāṇatā**ti. Na hi ñātīnam vasena maraṇato ārakkhā atthi, tasmā paṭācāre “ubho puttā kālaṅkatā”ti-ādinā¹ mā niratthakam paridevi, dhammaṃyeva pana yāthāvato passāti adhippāyo. **Sotāpattiphalepatiṭṭhitā**ti yathānulomam pavattitāya sāmukkaṃsikāya dhammadesanāya pariyosāne saḥassanayapaṭimaṇḍite sotāpattiphale patiṭṭhahi. Katham panāyam satipaṭṭhānamaggavasena sotāpattiphale patiṭṭhāsīti āha “**yasmā panā**”ti-ādi. Na hi catusaccakammaṭṭhānakathāya vinā sāvakānam ariyamaggādhigamo atthi. “**īmarṃ gātham sutvā**”ti pana idam sokavinodanavasena pavattitāya gāthāya paṭhamam sutattā vuttam, sāpi hi saccadesanāya parivārabandhā eva aniccatākathāti katvā. Itaragāthāyam pana vattabbameva natthi. **Bhāvanā**ti paññābhāvanā. Sā hi idha adhippetā. **Tasmāti** yasmā rūpādīnam aniccādito anupassanāpi satipaṭṭhānabhāvanāva, tasmā. **Tepī**ti santatimahāmattapaṭācārāpi.

1. Khu 4. 238 piṭṭhe.

Pañcasate coreti satasatacoraparivāre pañcacore paṭipāṭiyā **pesesi**, te araṇṇaṃ pavisitvā therāṃ pariyesantā anukkamena therassa samīpe samāgacchimsu. Tenāha “**te gantvā therāṃ parivāretvā nisīdimṣū**”ti. **Vedanaṃ vikkhambhetvā**ti ūruṭṭhibhedapaccayaṃ dukkhavedanaṃ amanasikārena vinodetvā. **Pītipāmojjaṃ uppajji** vippaṭisāralesassapi asambhavato. Tenāha “**parisuddhaṃ sīlaṃ nissāyā**”ti. Therassa hi sīlaṃ paccavekkhato parisuddhaṃ sīlaṃ nissāya ulāraṃ pītipāmojjaṃ uppajjamānaṃ ūruṭṭhibhedajanitaṃ dukkhavedanaṃ vikkhambhesi. **Tiyāmarattinti** accantasamyoge upayogavacanaṃ, tenassa vipassanāyaṃ appamādaṃ, paṭipatti-ussukkāpanaṃ dasseti. **Pādānīti** pāde. **Saṇḍamessāmīti**¹ saṇḍapessāmi, saṇḍattiṃ karissāmīti attho. **Aṭṭiyāmīti** jigucchāmi. **Harāyāmīti** lajjāmi. **Vipassisanti** sampassim.

Pacalāyantānanti pacalāyikānaṃ niddaṃ upagatānaṃ. **Agatinti** agocaraṃ. **Vatasampannoti** dhutaguṇasampanno. **Pamādanti** pacalāyanaṃ sandhāyāha. **Oruddhamānasoti** uparuddha-adhicitto. **Pañjarasminti** sarīre. Sarīraṇhi nhārusambandha-aṭṭhisanaṅghāṭatāya idha “pañjaran”ti vuttaṃ.

Pītavaṇṇāya pana paṭākāya kāyaṃ parihaṇato, mallayuddhacittakatāya ca “pītamallo”ti pañṇāto pabbajitvā **pītamallatthero nāma** jāto. **Tīsu rajjesūti** paṇḍucolaḷarajjesu. “Sabbamallā sīhaḷadīpe sakkarasammānaṃ labhanti”ti **tambapaṇṇidīpaṃ āgamma**. **Taṃyeva aṅkusaṃ katvā**ti “rūpādayo ‘mamā’ti na gahetabbā”ti Natumhākavaggena pakāsitamatthaṃ attano cittamatthattathino aṅkusaṃ katvā. **Pādesu avahantesūti** ativeḷaṃ caṅkamanena akkamituṃ asamatthesu. **Jaṇṇukehi caṅkamati** “nisinne niddāya avasaro hoti”ti. **Byākaritvā**ti attano vīriyārambhassa saphalatāpavedanamukhena sabrahmacārīnaṃ tattha ussāhaṃ janento aññaṃ byākaritvā. **Bhāsitanti** vacanaṃ, kassa pana tanti āha “**buddhaseṭṭhassa sabbalokaggavādino**”ti. “**Na tumhākan**”ti-ādi tassa pavatti-ākāradassanaṃ. Tayidaṃ me saṅkhārānaṃ accantavūpasamakāraṇanti dassento “**aniccā vatā**”ti gāthamāhari, tena idānāhaṃ saṅkhārānaṃ khaṇe khaṇe bhaṅgasanaṅghātassa rogassa abhāvena arogo parinibbutoti dasseti.

1. Saṇḍapessāmi (Aṭṭhakathāyaṃ)

Assāti sakkassa. **Upapattīti** devūpapatti. **Puna pākatikāva** ahosi sakkabhāveneva upapannattā.

Subrahmāti evaṃnāmo. Accharānaṃ nirayūpapattim disvā tato pabhuti satataṃ pavattamānaṃ attano cittutrāsaṃ sandhāyāha “**niccaṃ** **ustrastamidaṃ cittaṃ**”ti-ādi. Tattha **ustrastanti** santasta bhūtaṃ. **Ubbigganti** saṃvaggam. **Utrastanti** vā saṃvaggam. **Ubbigganti** bhayavasena saha nissayena sañcalitaṃ. **Anuppannesūti** anāgatesu. **Kiccesūti** tesu tesu itikattabbesu. “**Kicchesū**”ti vā pāṭho, dukkhesūti attho, nimittatthe cetam bhummaṃ, bhāvidukkhanimittanti attho. **Uppatitesūti** uppannesu kiccesūti yojanā. Tadā attano parivārassa uppannaṃ dukkhaṃ sandhāya vadati.

Bojjhāti bodhito, ariyamaggaṭoti attho. “**Aññatrā**”ti ca padaṃ apekkhitvā nissakkavacanaṃ, bodhim ṭhapetvāti attho. Sesesupi eseṇa nayo. **Tapasāti** tapokammato, tena maggādhigamassa upāyabhūtaṃ sallekhaṭṭhapaṭipadaṃ dasseti. **Indriyasamvarāti** manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ saṃvaraṇato, etena satisaṃvarasīna sabbampi saṃvarasīlaṃ, lakkhaṇahāraṇayena vā sabbampi catupārisuddhisīlaṃ dasseti. **Sabbanissaggāti** sabbassapi nissajjanato sabbakilesappahānato. Kilesesu hi nissatṭhesu kammavattāṃ, vipākavattāṇa nissatṭhameva hotīti. **Sotthinti** khemaṃ anupaddavataṃ.

Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṃ, taṃ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti **ñāyo**, ariyamaggaṭoti āha “**ñāyo vuccati ariyo aṭṭhaṅgiko maggo**”ti. **Taṇhāvānavirahitattāti** taṇhāsaṅkhātavānavivittattā. Taṇhā hi khandhehi khandhaṃ, kammunā phalaṃ, sattehi ca dukkhaṃ vinati saṃsibbatīti “vānaṃ”ti vuccati, tayidaṃ natthi ettha vānaṃ, na vā etasmiṃ adhigate puggalassa vānanti **nibbānaṃ**, asaṅkhatā dhātu. Parappaccayena vinā paccakkhakaraṇaṃ sacchikiriyāti āha “**attapaccakkhatāyā**”ti.

Nanu “visuddhiyā”ti cittavisuddhiyā adhippetattā visuddhiggahaṇenevettha sokasamatikkamādayopi gahitā eva honti, te puna kasmā gahitāti anuyogaṃ sandhāya “**tattha kiñcāpi**”ti-ādi vuttaṃ. **Sāsanayuttikovideti** saccapaṭiccasamuppādādilakkhaṇāyaṃ dhammanītiyaṃ cheke. **Tam**

taṃ atthaṃ nāpetiti ye ye bodhaneyyapuggalā saṅkhepavittārādivasena yathā yathā bodhetabbā, attano desanāvilāsena bhagavā te te tathā tathā bodhento taṃ taṃ atthaṃ nāpeti. **Taṃ taṃ pākaṭaṃ katvā dassentoti** atthāpattiṃ agaṇento taṃ taṃ atthaṃ pākaṭaṃ katvā dassento. Na hi sammāsambuddho atthāpattiṇāpakādisādhaniyavacanoti. **Samvattatīti** jāyati, hotīti attho. Yasmā anattikkantasokaparidevassa na kadāci cittavisuddhi atthi sokaparidevasamatikkamanamukheneva cittavisuddhiyā ijjanato, tasmā āha “**sokaparidevānaṃ samatikkamena hotī**”ti. Yasmā pana domanassapaccayehi dukkhadhammehi phuṭṭhaṃ puthujjanaṃ sokādayo abhibhavanti, pariṇātesu ca tesu te na honti, tasmā vuttaṃ “**sokaparidevānaṃ samatikkamo dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamenā**”ti. **Ñāyassāti** aggamaggassa, tatiyamaggassa ca. Tadadhigamena hi yathākkamaṃ dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamo. Sacchikiriyābhisamayasaṃbhāvīpi itarābhisamayo tadavinābhāvato sacchikiriyābhisamayahetuko viya vutto. **Ñāyassādhigamo nibbānassa sacchikiriyāyāti** phalañāṇena vā paccakkhakaraṇaṃ sandhāya vuttaṃ, “**nibbānassa sacchikiriyāyā**”ti sampadānavacanañcetaṃ daṭṭhabbaṃ.

Vaṇṇabhaṇananti pasamsāvacanaṃ. Tayidaṃ na idheva, atha kho aññatthāpi satthu āciṇṇamevāti dassento “**yatheva hī**”ti-ādimāha. Tattha ādimhi kalyāṇaṃ, ādi vā kalyāṇaṃ etassāti **ādikalyāṇaṃ**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Atthasampattiya **sātharā**. Byañjanasampattiya **sabyañjanaṃ**. Silādīpañcadhammakhandhapāripūrito, upanetabbassa abhāvato ca **kevalaparipuṇṇaṃ**. Nirupakkilesato, apanetabbassa ca abhāvato parisuddhaṃ. Setṭhacariyabhāvato sāsana**brahmacariyaṃ**, magga**brahmacariya**ṇca vo **pakāsessāmīti**. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge¹ vuttanayeneva veditabbo. **Ariyavaṃsāti** ariyānaṃ buddhādīnaṃ vaṃsā paveṇiyo. **Aggaññāti** aggāti jānitabbā sabbavaṃsehi setṭhabhāvato. **Rattaññāti** cirarattāti jānitabbā. **Vaṃsaññāti** Buddhādīnaṃ vaṃsāti jānitabbā. **Porāṇāti** purāṇā anadhunātanattā. **Asaṃkiṇṇāti** avikiṇṇā anapanītā. **Asaṃkiṇṇapubbāti** “kiṃ imehī”ti ariyehi na

1. Visuddhi 1. 207 piṭṭhe.

apanītapubbā. **Na saṅkīyantīti** idānīpi tehi na apanīyanti. **Na saṅkīyissantīti** anāgatepi tehi na apanīyissantī. **Appaṭikuṭṭhā -pa- viññūhīti** ye loke viññū samaṇabrāhmaṇā, tehi appaccakkhatā aninditā, agarahitāti attho.

“Visuddhiyā”ti-ādīhīti visuddhi-ādīdīpanehi. **Padehīti** vākyehi, visuddhi-atthātādibhedabhinnehi vā dhammakotṭhāsehi. **Upaddaveti** anathe.

Visuddhinti visujjhanam saṅkilesappahānam. Vācuggatakaraṇam **uggaho**.

Pariyāpuṇanam paricayo. Atthassa hadaye ṭhapanam **dhāraṇam**.

Parivattanam **vācanam**.

Gandhārakoti gandhāradese uppanno. **Pahontīti** sakkonti.

Aniyyānikamaggāti micchāmaggā, micchattaniyatāniyatamaggāpi vā.

Suvaṇṇanti kūṭasuvaṇṇampi vuccati. **Maṇīti** kācamaṇīpi, **muttāti** veḷujāpi, **pavāḷanti** pallavopi vuccatīti **rattajambunadā**dīpadehi te visesitā.

Na tato heṭṭhāti idhādhippetakāyādīnam vedanādisabhāvattābhāvā, kāyavedanācittavimuttassa tebhūmakadhammassa visuṃ vipallāsa vatthantarabhāvena gahitattā ca heṭṭhāgahaṇesu vipallāsavattḥūnam anīṭṭhānam sandhāya vuttam, pañcamassa pana vipallāsavattḥūno abhāvā **“na uddhan”**ti āha. Ārammaṇavibhāgena hettha satipaṭṭhānavibhāgoti. **Tayo satipaṭṭhānāti** satipaṭṭhāna-saddassa atthuddhāradassanam, na idha pāliyam vuttassa satipaṭṭhāna-saddassa atthadassananti. **Ādisu hi satigocaroti** ettha **ādi**-saddena “phassasamudayā vedanānam samudayo, nāmarūpasamudayā cittassa samudayo, manasikārasamudayā dhammānam samudayo”ti¹ satipaṭṭhānā”ti vuttānam satigocarānam pakāsake suttappadese saṅgaṇhāti. Evaṃ **paṭisambhidāpāliyam**² avasesapāḷippadesadassanattho **ādi**-saddo daṭṭhabbo. **Satiyā paṭṭhānanti** satiyā paṭīṭṭhātabbaṭṭhānam. Dānādīni karontassa rūpādīni satiyā ṭhānam hontīti tamnivāraṇatthamāha **“padhānam ṭhānan”**ti. **Pa**-saddo hi idha “paṇītā dhammā”ti-ādīsu³ viya padhānatthadīpakoti adhippāyo.

Ariyoti ariyam sabbasattaseṭṭham sammāsambuddhamāha. **Etthāti** etasmim saḷāyatanavibhaṅgasutte⁴. Sutteka desena hi suttam dasseti. Tattha hi—

1. Sam 3. 161 piṭṭhe. 2. Khu 9. 406 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 3 piṭṭhe. 4. Ma 3. 263 piṭṭhe.

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo -pa- arahatīti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ. Idha bhikkhave Satthā sāvakānaṃ dhammaṃ deseti anukampako hitesī anukampaṃ upādaya ‘idaṃ vo hitāya idaṃ vo sukhāyā’ti. Tassa sāvakā na sussūsanti. Na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vokkamma ca Satthu sāsanaṃ vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ bhikkhave paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ. Yadariyo sevati -pa- arahati.

Puna caparaṃ bhikkhave satthā -pa- idaṃ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakā na sussūsanti -pa- na ca vokkamma Satthu sāsanaṃ vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, na ca attamano hoti, na ca attamanataṃ paṭisaṃvedeti, anattamanatā ca attamanatā ca tadubhayāṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati bhikkhave dutiyaṃ.

Puna ca paraṃ bhikkhave -pa- sukhāyāti, tassa sāvakā sussūsanti -pa- vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato attamano ceva hoti, attamanatañca paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati bhikkhave tatiyaṃ”ti¹.

Evam paṭighānunanayehi anavassutatā, niccaṃ upaṭṭhitassatitāya tadubhayavītivattatā “satipaṭṭhānaṃ”ti vuttā. Buddhānaṃyeva hi niccaṃ upaṭṭhitassatitā hoti āveṇikadhammabhāvato, na paccekabudhādīnaṃ. Pa-saddo ārambhaṃ joteti, ārambho ca pavattīti katvā āha **“pavattayitabbatoti attho”**ti. Satiyā karaṇabhūtāya paṭṭhānaṃ paṭṭhapetabbaṃ **satipaṭṭhānaṃ**. **Ana**-saddo hi bahulaṃ-vacanena kammaṭṭhopi hotīti. Tathāssa kattu-atthopi labbhatīti **“paṭṭhātīti paṭṭhānaṃ”**ti vuttaṃ. **Paṭṭhātīti** ettha pa-saddo bhusatthavisitṭhaṃ pakkhandanaṃ dīpetīti **“okkanditvā pakkhanditvā pattharitvā pavattatīti attho”**ti āha. Puna bhāvatthaṃ sati-saddaṃ,

1. Ma 3. 263, 264 piṭṭhesu.

paṭṭhāna-saddaṇca vaṇṇento **“atha vā”**ti-ādimāha, tena purimavikappe sati, saddo, paṭṭhāna saddo ca kattu atthoti viññāyati. **Saraṇaṭṭhenā**ti cirakatassa, cirabhāsitassa ca anussaraṇaṭṭhena. **Idanti** yaṃ “satiyeva satipaṭṭhānan”ti vuttaṃ, idaṃ. **Idha** imasmiṃ suttapadese **adhippetam**.

Yadi evanti yadi sati eva satipaṭṭhānaṃ, sati nāma eko dhammo, evaṃ sante kasmā “satipaṭṭhānā”ti bahuvacananti āha **“satibahuttā”**ti-ādi. Yadi bahukā tā satiyo, atha kasmā “maggo”ti ekavacananti yojanā. **Maggatṭhenā**ti niyyānaṭṭhena. Niyyāniko hi maggadhammo, teneva niyyānikabhāvena ekattūpagato ekantato nibbānaṃ gacchati, atthikehi ca tadatthaṃ maggīyatīti āha **“vuttañhetan”**ti, attanāva pubbe vuttaṃ paccāharati. Tatha **catassopi cetāti** kāyānupassanādivasena catubbidhāpi ca etā satiyo. **Aparabhāgeti** ariyamaggakkhaṇe. **Kiccaṃ sādhayamānā**ti pubbabhāge kāyādisu subhasaññādividhamanavasena viṣuṃ viṣuṃ pavattitvā maggakkhaṇe satiyeva tatha catubbidhassapi vipallāsassa samucchadavasena pahānakiccaṃ sādhayamānā ārammaṇakaraṇavasena nibbānaṃ gacchati. Catukiccasāadhaneneva hettha bahuvacananiddeso. **Evañca satīti** evaṃ maggaṭṭhena ekattaṃ upādāya “maggo”ti ekavacanena, ārammaṇabhedena catubbidhataṃ upādāya “cattāro”ti ca vattabbatāya sati vijjamaṇattā. **Vacanānusandhinā** “ekāyano ayan”ti-ādikā **desanā sānusandhikāva**, na ananusandhikāti adhippāyo. Vuttamevatthaṃ nidassanena paṭipādetuṃ **“mārasenappamaddanan”**ti¹ suttapadaṃ ānetvā **“yathā”**ti-ādinā nidassanaṃ saṃsandati. **“Tasmā”**ti-ādi nigamanaṃ.

Visesato kāyo, vedanā ca assādassa kāraṇanti tappahānatthaṃ tesu taṇhāvatthūsu oḷārikasukhumesu asubhadukkkhabhāvadassanāni mandatikkhapaññehi taṇhācaritehi sukarānīti tāni tesam “visuddhimaggo”ti vuttāni. Tathā “niccaṃ attā”ti abhinivesavatthutāya diṭṭhiyā visesakāraṇesu cittadhammesu aniccānattatādassanāni sarāgādivasena, saññāphassādivasena, nīvaraṇādivasena ca nātippabhedātippabhedagatesu tesu tappahānatthaṃ mandatikkhapaññānaṃ diṭṭhicaritānaṃ sukarānīti tesam tāni “visuddhimaggo”ti vuttāni. Ettha ca yathā cittadhammānampi

1. Saṃ 3. 88 piṭṭhe.

taṇhāya vatthubhāvo sambhavati, tathā kāyavedanānampi diṭṭhiyāti satipi nesaṃ catunnampi taṇhādiṭṭhivatthubhāve yo yassa sātisaṃpaccayo, taṃ dassanattamaṃ visesaggahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ.

Tikkhapaññasamathayāniko oḷārikārammaṇaṃ pariggaṇhanto tattha aṭṭhatvā jhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya vedanaṃ pariggaṇhātīti vuttaṃ

“**oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato**”ti. Vipassanāyānikassa pana sukhume citte, dhammesu ca cittaṃ pakkhandatīti cittadhammānupassanānaṃ mandatikkhapañṇavipassanāyānikānaṃ visuddhimaggatā vuttā.

Tesaṃ tatthāti ettha **tattha**-saddassa “**pahānatthan**”ti etena yojanā.

Parato **tesaṃ tatthāti** etthāpi eseṃ nayo. Pañca kāmagaṇā savisesā kāye labbhantīti visesena kāyo kāmoghassa vatthu, bhavesu sukhaggahaṇavasena bhavassādo hotīti bhavoghassa vedanā vatthu, santatighanaggahaṇavasena visesato citte attābhīniveso hotīti diṭṭhoghassa cittaṃ vatthu, dhammesu vinibbhogassa dukkarattā, dhammānaṃ dhammamattatāya duppaṭivijjhattā ca sammoho hotīti avijjoghassa dhammā vatthu, tasmā tesu tesaṃ pahānatthanā cattārova vuttā.

Evam kāyādīnaṃ kāmoghādivatthubhāvakathaneneva kāmayogakāmāsavādīnampi vatthubhāvo dīpito hoti oghehi tesaṃ atthato anaññattā. Yadaggena ca kāyo kāmoghādīnaṃ vatthu, tadaggena abhiṇṇakāyaganthassa vatthu. “Dukkāya vedanāya paṭighānuso anuseti”ti dukkhadukkavipariṇāmadukkhasaṅkhāraddukkhabhūtā vedanā visesena byāpādakāyaganthassa vatthu. Citte niccaggahaṇavasena sassa tassa attano sīlena suddhīti-ādi parāmasanaṃ hotīti sīlabbataparāmasassa cittaṃ vatthu. Nāmarūpaparicchedena bhūtaṃ bhūtato apassantassa bhavavibhavadīṭṭhisāṅkhāto idaṃsaccābhīniveso hotīti tassa dhammā vatthu. Kāyassa kāmupādānavatthutā vuttanayāva. Yadaggena hi kāyo kāmoghassa vatthu, tadaggena kāmupādānassapi vatthu atthato abhinnaṭṭā. Sukhavedanassādasena paralokanirapekkho “natthi dinnan”ti-ādikaṃ¹ parāmasaṃ uppādetīti diṭṭhupādānassa vedanā

1. Dī 1. 51; Ma 1. 362; Ma 2. 64, 182; Ma 3. 72, 99; Saṃ 2. 169; Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhesu.

vatthu. Cittadhammānaṃ itarupādānavatthutā
tatiyacatutthaganthayojanāyaṃ vuttanayā eva. Kāyavedanānaṃ
chandadosāgativatthutā kāmoghabyāpādakāyaganthayojanāyaṃ vuttanayā
eva. Santatighanaggahaṇavasena sarāgādicitte sammoho hotīti mohāgatiyā
cittaṃ vatthu. Dhammasabhāvānavabodhe bhayaṃ hotīti bhayāgatiyā
dhammā vatthu.

Āhārasamudayā kāyassa samudayo, phassasamudayā vedanānaṃ
samudayo¹, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpanti²
vacanato kāyādīnaṃ samudayabhūtā
kabalīkārapphassamanosañcetanāvīññāṇāhārā kāyādi-parijānanena pariññātā
hontīti āha “**catubbidhāhārapariññatthan**”ti. **Pakaraṇanayoti**
nettīpakaraṇavasena Suttanta-saṃvaṇṇanāyayo.

Saraṇavasenāti kāyādīnaṃ, kusalādidhammānaṃ upadhāraṇavasena.
Saranti gacchanti nibbānaṃ etāyāti satīti imasmiṃ atthe ekatte ekasabhāve
nibbāne samosaraṇaṃ samāgamo **ekattasamosaraṇaṃ**. Etadeva hi dassetuṃ
“**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ.

Ekanibbānapavesahetubhūto vā samānatāya eko satipaṭṭhānasabhāvo
ekattaṃ, tattha samosaraṇaṃ **ekattasamosaraṇaṃ**, taṃsabhāgatāva,
ekanibbānapavesahetubhāvaṃ pana dassetuṃ “**yathā**”ti-ādimāha. Etasmiṃ
atthe saraṇekattasamosaraṇāni saheva satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇattena
vuttāntīti daṭṭhabbāni, purimasmiṃ visuṃ. **Saraṇavasenā**ti vā
gamanavasenāti atthe sati tadeva gamanaṃ samosaraṇanti, samosaraṇe vā
sati-saddatthavasena avuccamāne dhāraṇatāva satīti sati-saddatthantarābhāvā
purimaṃ satibhāvassa kāraṇaṃ, pacchimaṃ ekabhāvassāti
nibbānasamosaraṇepi sahitāneva tāni satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇāni
vuttāni honti. “Cuddasavidhena, navavidhena, soḷasa vidhena,
pañcavidhena”ti idaṃ upari pāḷiyaṃ³ āgatānaṃ ānāpānapabbādīnaṃ vasena
vuttaṃ, tesāṃ pana anantarabhedavasena, tadanugatabhedavasena ca
bhāvanāya anekavidhatā labbhatīyeva, catūsu disāsu
uṭṭhānakabhaṇḍasadisatā kāyānupassanādi
taṃtaṃsatipaṭṭhānabhāvanānubhāvassa daṭṭhabbā.

1. Saṃ 3. 161 piṭṭhe.

2. Ma 3. 109; Khu 1. 77; Abhi 2. 142 piṭṭhādīsu.

3. Dī 2. 231 piṭṭhādīsu.

Kathetukamyatāpucchā itarāsaṃ pucchānaṃ idha asambhavato, niddesādivasena desetukamyatāya ca tathā vuttattā. **“Idhā”**ti vuccamānapaṭipattisampādakassa bhikkhuno sannissayadassanaṃ, so cassa sannissayo sāsanaṭo añño natthīti vuttaṃ **“idhāti imasmim sāsane”**ti.

Dhamma -pa- lapanametam tesam attano sammukhābhimukhabhāvakarapaṭṭham, tañca dhammassa sakkaccasavanattham. **“Gocare bhikkhave caratha sake pettike visaye”**ti-ādi¹ vacanato bhikkhugocaraṃ ete dhammā, yadidaṃ kāyānupassanādayo. Tattha yasmā kāyānupassanādiṭṭhiyā bhikkhu hoti, tasmā **“kāyānupassī viharatī”**ti-ādinā bhikkhum dasseti bhikkhumhi taṃniyamatoti āha **“paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato”**ti. Satthucariyānuvidhāyakattā, sakalasāsanasampannigāhakattā ca **sabbappakārāya anusāsaniyā bhājanabhāvo**. **Tasmim gahiteti** bhikkhumhi gahite. Bhikkhuparisāya jeṭṭhabhāvato rājagamanañāyena itarā parisāpi atthato gahitāva hotīti āha **“sesā”**ti-ādi. Evaṃ paṭhamam kāraṇam vibhajitvā itarampi vibhajitum **“yo ca iman”**ti-ādi vuttaṃ.

Samam careyyāti kāyādivisamacariyaṃ pahāya kāyādīhi samam careyya. Rāgādivūpasamena **santo**, indriyadamena **danto**, catumagganiyāmena **niyato**, seṭṭhacaritāya **brahmacārī**, sabbattha kāyadaṇḍādi-oropana **nidhāya daṇḍam**. Ariyabhāve ʒhito **so** evarūpo bāhitapāpasamitapāpabhinnakilesatāhi **“brāhmaṇo, samaṇo, bhikkhū”**ti ca veditabbo.

“Ayañceva kāyo, bahiddhā ca nāmarūpan”ti-ādīsu khandhapañcakaṃ, tathā **“sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī”**ti-ādīsu² **“yā tasmim samaye kāyassa passaddhi paṭippassaddhi”**ti-ādīsu ca vedanādayo cetasikā khandhā kāyoti vuccantīti tato visesanattham **“kāyete rūpakāye”**ti āha. **Kesādīnañca dhammānantī** kesādīsaññitānaṃ bhūtopādādharmānaṃ. Evaṃ **“cayattṭho sarīratṭho kāyattṭho”**ti saddanayena kāya-saddam dassetvā idāni niruttinayenapi taṃ dassetum **“yathā cā”**ti-ādi vuttaṃ. **Āyantīti** uppajjanti.

1. Dī 3. 48; Saṃ 3. 128 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 214, 231; Vi 1. 5 piṭṭhesu.

Asammissatoti vedanādayopi ettha sitā, ettha paṭibaddhāti kāye vedanādi-anupassanāpasaṅgepi āpanne tato asammissatoti attho. Samūhavisayatāya cassa kāya-saddassa, samudāyupādānatāya ca asubhākārassa **“kāye”**ti ekavacanam, tathā ārammaṇādivibhāgena anekabhedabhinnampi cittam cittabhāvasāmaññaena ekajjham gahetvā **“citte”**ti ekavacanam, vedanā pana sukhādibhedabhinnā visum visum anupassitabbāti dassentena **“vedanāsū”**ti bahuvacanena vuttā, tatheva ca niddeso pavattito, dhammā ca paropaṇṇāsabhedā, anupassitabbākārena ca anekabhedā evāti tepi bahuvacanavaseneva vuttā.

Avayavīgāhasamaññātidhāvanasārādānābhinivesanisedhanattham kāyam āṅgapaccaṅgehi, tāni ca kesādīhi, kesādike ca bhūtopādāyarūpehi vinibbhujjanto **“tathā na kāye”**ti-ādimāha. Pāsādādinagarāvayavasamūhe avayavīvādinopi avayavīgāham na karonti, “nagaram nāma koci attho atthi”ti pana kesañci samaññātidhāvanam siyāti itthipurisā disamaññātidhāvane nagaranidassanam vuttam. Āṅgapaccaṅgasamūho, kesalomādisamūho, bhūtopādāyasamūho ca yathāvuttasamūho, tabbinimutto kāyopi nāma koci natthi, pageva itthi-ādayoti āha **“kāyo vā itthi vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati”**ti. **“Koci dhammo”**ti iminā sattajīvādim paṭikkhipati, avayavī pana kāyapaṭikkhepeneva paṭikkhittoti. Yadi evam katham kāyādisamaññātidhāvanānīti āha **“yathāvuttadhamma -pa- karonti”**ti. Tathā **tathāti** kāyādi-ākārena.

Yam passatīti yam itthim, purisam vā passati. Nanu cakkhunā itthipurisa dassanam natthīti? Saccametaṃ, “itthim passāmi, purisam passāmi”ti pana pavattasaññāya vasena “yam passati”ti vuttam, micchādassanena vā diṭṭhiyā **yam passati, na tam diṭṭham** tam rūpāyatanam na hotīti attho viparītaggāhasena micchāparikkappitarūpattā. Atha vā **tam** kesādibhūtopādāyasamūhasaṅkhātam **diṭṭham, na** hoti, acakkhuviññāṇaviññeyyattā **diṭṭham** vā **tam na** hoti. **Yam diṭṭham, tam na passatīti** yam rūpāyatanam kesādibhūtopādāyasamūhasaṅkhātam diṭṭham, tam paññācakkhunā bhūtato na passatīti attho. **Apassam bajjhateti** imam attabhāvam yathābhūtam paññācakkhunā apassanto

“etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā”ti kilesabandhanena bajjhati.

Na aññadhammānupassīti na aññasabhāvānupassī, asubhādito aññākārānupassī na hotīti attho. **“Kīm vuttaṃ hotī”**ti-ādinā tamevatthaṃ pākaṭaṃ karoti. **Pathavīkāyanti** kesādikoṭṭhāsapathaviṃ dhammasamūhattā “kāyo”ti vadati, lakkaṇapathavimeva vā anekappabhedāṃ sakalasarīragataṃ, pubbāpariyabhāvena ca pavattamānaṃ samūhavasena gahetvā “kāyo”ti vadati. **“Āpokāyan”**ti-ādīsupi eseṃ nayo.

Evam gahetabbassāti “ahaṃ mama”ti evaṃ attattaniyabhāvena andhabālehi gahetabbassa.

Idāni sattannaṃ anupassanākārānampi vasena kāyānupassanaṃ dassetuṃ **“apicā”**ti-ādī āradhāṃ. Tattha **aniccato anupassatīti** catusamuṭṭhānikakāyaṃ “aniccan”ti anupassati, evaṃ passanto evañcassa aniccākārāmpi “anupassatī”ti vuccati. Tathābhūtaṃ cassa niccagāhassa lesopi na hotīti vuttaṃ **“no niccato”**ti. Tathā hesa “niccasaññaṃ pajahatī”ti¹ vutto. Ettha ca “aniccato eva anupassatī”ti evakāro luttaniddiṭṭhoti tena nivattitamattaṃ dassetuṃ “no niccato”ti vuttaṃ. Na cettha dukkhato anupassanādinivattanaṃ āsaṅkitabbaṃ paṭiyogīnivattanaparattā evakārassa, upari desanāruḷhattā ca tāsāṃ. **“Dukkhato anupassatī”**ti-ādīsupi eseṃ nayo. Ayaṃ pana vireso—aniccassa dukkhattā tameva ca kāyaṃ dukkhato anupassati, dukkhassa anattattā anattato anupassati. Yaṃ pana yaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, na taṃ abhinanditabbaṃ, yaṅca na abhinanditabbaṃ, na tattha rajjitabbaṃ, tasmā vuttaṃ **“nibbindati, no nandati. Virajjati, no rajjati”**ti. So evaṃ arajjanto rāgaṃ nirodheti, no samudeti samudayaṃ na karotīti attho. Evaṃ paṭipanno ca **paṭinissajjati, no ādiyati**. Ayañhi aniccādi-anupassanā tadaṅgavasena saddhiṃ kāyaṃ tannissayakhandhābhisaṅkhārehi kilesānaṃ pariccajanato, saṅkhatadosadassanena tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato “pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandana paṭinissaggo cā”ti vuccati, tasmā tāya samannāgato bhikkhu vuttanayena kilese pariccajati, nibbāne ca pakkhandati, tathābhūto ca nibbattanavasena

1. Khu 9. 406 piṭṭhe.

kilese na ādiyati, nāpi adosadassitāvasena saṅkhatārammaṇaṃ, tena vuttaṃ “paṭinissajjati, no ādiyati”ti. Idānissa tāhi anupassanāhi yesaṃ dhammānaṃ pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ **“aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **niccasaññaṃ**ti “saṅkhārā niccā”ti evaṃ pavattaviparītasaññaṃ. Diṭṭhicittavipallāsappahānamukheneva saññāvipallāsappahānanti saññāggahaṇaṃ, saññāsīsena vā tesampi gahaṇaṃ daṭṭhabbhaṃ. **Nandinti** sappītikataṇhaṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Viharatīti iminā kāyānupassanāsamaṅgino iriyāpathavihāro vuttoti āha **“iriyati”**ti, iriyāpathaṃ pavattetīti attho. Ārammaṇakaraṇavasena abhibhāpanato **“tīsu bhavesū”**ti vuttaṃ, uppajjanavasena pana kilesā parittabhūmakā evāti. Yadi kilesānaṃ pahānaṃ ātāpananti taṃ sammādiṭṭhi-ādīnampi attheva, ātappa-saddo viya pana ātāpasaddo vīriyeyeva niruḥhoti vuttaṃ **“vīriyassetāṃ nāmaṃ”**ti. Atha vā paṭipakkhappahāne sampayuttadhammānaṃ abbhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisaṃ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññe dhammā. **Ātāpī**ti cāyamikāro pasamsāya, atisaṃ vā dīpakoti ātāpīgahaṇe sammappadhānasamaṅgitaṃ dasseti. Sammā, samantato, sāmāñca pajānanto **sampajāno**, asammissato vavatthāne aññadhammānupassitābhāvena sammā aviparītaṃ, sabbākārapajānanena samantato, uparūpari visesāvahabhāvena pavattiyā sāmāṃ pajānantoti attho. Yadi paññāya anupassati, kathaṃ satipaṭṭhānatāti āha **“na hī”**ti-ādi. **Sabbatthikanti** sabbattha bhavaṃ sabbattha līne, uddhate ca citte icchitabbatā. Sabbe vā līne, uddhate ca bhāvetabbā bojjhaṅgā atthikā etāyāti **sabbatthikā**. Satiyā laddhupakārāya eva paññāya ettha yathāvutte **kāye** kammaṭṭhāniko bhikkhu **kāyānupassī viharati**. Anto **saṅkhepo** anto oliyano, kosajjanti attho. **Upāyapariggaheti** ettha silavisodhanādi, gaṇanādi, uggahakosallādi ca upāyo, tabbipariyāyato **anupāyo** veditabbo. Yasmā ca upaṭṭhitassati yathāvutta-upāyaṃ na pariccajati, anupāyañca na upādiyati, tasmā vuttaṃ **“muṭṭhassatī -pa- asamattho hoti”**ti. **Tenāti** upāyānupāyānaṃ pariggahaparivajjanesu, pariccāgāpariggahesu ca asamatthabhāvena. **Assa** yogino.

Yasmā satiyevettha satipaṭṭhānaṃ vuttaṃ, tasmāssa sampayuttadhammā vīriyādayo aṅganti āha “**sampayo gaṅgañcassa dassetvā**”ti. **Aṅga**-saddo cettha kāraṇapariyāyo daṭṭhabbo. Satiggahaṇeneva cettha samādhissāpi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ tassā samādhikkhandhe saṅgahitattā. Yasmā vā satisīsenāyaṃ desanā. Na hi kevalāya satiya kilesappahānaṃ sambhavati, nibbānādhigamo vā, nāpi kevalā sati pavattati, tasmāssa jhānadesanāyaṃ savitakkādivacanassa viya sampayogaṅgadassanatāti aṅga-saddassa avayavapariyāyatā daṭṭhabbā. **Pahānaṅganti** “viviceva kāmehi”ti-ādīsu¹ viya pahātabbaṅgaṃ **dassetuṃ**. Yasmā ettha lokiyamaggo adhippeto, na lokuttaramaggo, tasmā pubbabhāgiyameva vinayaṃ dassento “**tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā**”ti āha. **Tesaṃ dhammānanti** vedanādidhammānaṃ. Tesañhi tattha anadhippetattā “**atthuddhāranayenetaṃ vuttaṃ**”ti vuttaṃ. **Tatthāti** vibhaṅge². **Etthāti** “loke”ti etasmiṃ pade.

Avisesena dvīhipi nīvaraṇappahānaṃ vuttanti katvā puna ekekena vuttaṃ pahānavisesaṃ dassetuṃ “**visesenā**”ti āha. Atha vā “vineyya nīvaraṇāni”ti avatvā abhijjhādomanassavinayavacanassa payojanaṃ dassento “**visesenā**”ti-ādīmāha. Kāyānupassanābhāvanāya hi ujuvipaccanīkānaṃ anurodhavirodhādīnaṃ pahānadassanaṃ etassa payojananti. **Kāyasampattimūlakassāti** rūpabalayobbanārogyādisarīrasampadānimitassa. Vuttavipariyāyato **kāyavipattimūlako virodho** veditabbo. **Kāyabhāvanāyāti** kāyānupassanābhāvanāya. Sā hi idha kāyabhāvanāti adhippetā. **Subhasukhabhāvādīnanti ādi**-saddena manuññaniccatādisaṅgaho daṭṭhabbo. **Asubhāsukhabhāvādīnanti** ettha pana **ādi**-saddena amanuññaniccatādīnaṃ. **Tenāti** anurodhādippahānavacanena. “**Yogānubhāvo hi**”ti-ādi vuttassevatthassa pākaṭakaraṇaṃ. Yogānubhāvo hi bhāvanānubhāvo. **Yogasamatthoti** yogamanuyuñjituṃ samattho. Purimena hi “anurodhavirodhavippamutto”ti-ādivacanena bhāvanamanuyuttassa ānisaṃso vutto, dutiyena bhāvanamanuyuñjantassa paṭipatti. Na hi anurodhavirodhādīhi upaddutassa bhāvanā ijjhāti.

1. Dī 1. 69; Ma 1. 214, 231, 239; Saṃ 1. 412; Am 1. 441; Vi 1. 5 piṭṭhesu.

2. Abhi 2. 202 piṭṭhe.

Anupassīti etthāti “anupassī”ti etasmim̐ pade labbhamānāya **anupassanāya** anupassanājotanāya **kammaṭṭhānaṃ vuttanti** evamattho daṭṭhabbo, aññathā “anupassanāyā”ti karaṇavacanāṃ na yujjeyya. Anupassanā eva hi kammaṭṭhānaṃ, na ettha ārammaṇaṃ adhippetāṃ, yujjati vā. Kāyapariharaṇaṃ vuttanti sambandho. Kammaṭṭhānapariharaṇassa cettha atthasiddhattā “**kāyapariharaṇaṃ**”tveva vuttaṃ. Kammaṭṭhānikassa hi kāyapariharaṇaṃ yāvadeva kammaṭṭhānapariharaṇatthanti. Kammaṭṭhānapariharaṇassa vā “ātāpī”ti-ādinā¹ vuccamānattā “**kāyapariharaṇaṃ**”tveva vuttaṃ. Kāyaggahaṇena vā nāmakāyassāpi gahaṇaṃ, na rūpakāyasaseva, teneva kammaṭṭhānapariharaṇampi saṅgahitaṃ hoti, evañca katvā “viharatīti ettha vuttavihārenā”ti **etthaggahaṇaṃ**ca samatthitaṃ hoti “kāyānupassī viharatī”ti vihārassa visesetvā vuttattā. “**Ātāpī**”ti-ādi pana saṅkhepato vuttassa kammaṭṭhānapariharaṇassa saha sādhanena vitthāretvā dassanaṃ. **Ātāpenāti** ātāpaggahaṇena. “**Satisampajaññenā**”ti-ādisupi eseva nayo. **Sabbatthakakammaṭṭhānanti** Buddhānussati, mettā, maraṇassati, asubhabhāvanā ca. Idañhi catukkaṃ yoginā parihariyamānaṃ “sabbatthakakammaṭṭhānaṃ”ti vuccati, sabbattha kammaṭṭhānānuyogassārakkhabhūtatā satisampajaññabalena avicchinnaṃ pariharitabbattā satisampajaññaggahaṇena tassa vuttatā vuttā. **Satiyā vā samatho** vutto tassā samādhikkhandhena saṅgahitattā.

Vibhaṅge² pana attho vuttoti yojanā. **Tenāti** saddatthaṃ anādiyitvā bhāvatthasseva vibhajanavasena pavattena vibhaṅgapāṭhena² saha. **Aṭṭhakathānayo**ti saddatthassāpi vivaraṇavasena yathārahaṃ vutto atthasaṃvaṇṇanāyayo. **Yathā samsandatīti** yathā atthato, adhippāyato ca avilomento aññadatthu samsandati sameti, evaṃ **veditabbo**.

Vedanādīnaṃ puna vacaneti ettha nissayapaccayabhāvavasena cittadhammānaṃ vedanāsannissitattā, pañcavokārabhave arūpadhammānaṃ rūpapaṭibaddhavuttito ca vedanāya kāyādi-anupassanāppasaṅgepi āpanne tato asammissato vavatthānadassanatthaṃ, ghanavinibbhogādidassanatthaṃca dutiyavedanāggahaṇaṃ, tena na vedanāyaṃ kāyānupassī, cittadhammānupassī vā, atha kho

1. Dī 2. 231 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 201 piṭṭhe.

vedanānupassī evāti vedanā saṅkhāte vatthusmiṃ
vedanānupassanākārasseva dassenena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ
hoti. Tathā “yasmim samaye sukhā vedanā, na tasmim samaye dukkhā,
adukkhamasukhā vā vedanā, yasmim vā pana samaye dukkhā,
adukkhamasukhā vā vedanā, na tasmim samaye itarā vedanā”ti
vedanābhāvasāmaññe avatvā taṃ taṃ vedanaṃ vinibbhujjivā dassanena
ghanavinibbhogo dhuvabhāvaviveko dassito hoti, tena tāsāṃ
khaṇamattāvaṭṭhānadassanena aniccatāya, tato eva dukkhatāya, anattatāya ca
dassanaṃ vibhāvitāṃ hoti. **Ghanavinibbhogādīti ādi-**saddena ayampi attho
veditabbo. Ayañhi vedanāyaṃ vedanānupassī eva, na aññadhammānupassī.
Kiṃ vuttaṃ hoti—yathā nāma bālo amaṇisabhāvepi udakapubbulaṃke maṇi-
ākārānupassī hoti, na evamayaṃ ṭhitiramaṇīyepi vedayīte, pageva itarasmiṃ
manuññākārānupassī, atha kho khaṇapabhaṅguratāya, avasavattitāya,
kilesāsucipaggharaṇatāya ca aniccānattāsubhākārānupassī,
vipariṇāmadukkhatāya, saṅkhāradukkhatāya ca visesato
dukkhānupassīyevāti. Evaṃ cittadhammesupi yathārahaṃ punavacane
payojanaṃ vattabbaṃ. **Lokiyā eva** sammasanacārassa adhippetattā.
“Kevalaṃ panidhā”ti-ādinā “idha ettakaṃ veditabbaṃ”ti
veditabbaparicchedaṃ dasseti. **“Esa nayo”**ti iminā yathā cittaṃ, dhammā ca
anupassitabbā, tathā tāni anupassanto citte cittaṇupassī, dhammesu
dhammānupassīti veditabboti imamatthaṃ atidisati. **Dukkhatoti**
dukkhasabhāvato, dukkhanti anupassitabbāti attho. Sesapadadvayepi eseva
nayo.

Yo sukhaṃ dukkhato addāti yo bhikkhu sukhaṃ vedanaṃ
vipariṇāmadukkhatāya “dukkhā”ti paññācakkhunā addakkhi.
Dukkhamaddakkhi sallatoti dukkhaṃ vedanaṃ pīlājananato, antotudanato,
dunnīharaṇato ca sallato addakkhi passi. **Adukkhamasukhanti**
upekkhāvedanaṃ. **Santanti** sukhadukkhaṇi viya anolārikatāya,
paccayavasena vūpasantasabhāvatāya ca santaṃ. **Aniccatoti** hutvā-abhāvato,
udayavayavantato, tāvakālikato, niccapaṭipakkhato ca “aniccan”ti yo
addakkhi. **Sa ve sammaddaso bhikkhu** ekaṃsena, paribyattaṃ vā vedanāya
sammāpassanakoti attho.

Dukkhātipīti saṅkhāradukkhātāya dukkhā itipi. **Taṃ dukkhasminti** sabbaṃ taṃ vedayitaṃ dukkhasmiṃ antogadhaṃ pariyāpannaṃ vadāmi saṅkhāradukkhātānātivattanato. **Sukhadukkhato**pi cāti sukhādīnaṃ t̥hitivipariṇāmaññasukhatāya, vipariṇāmat̥hiti-aññānadukkhātāya ca vuttattā tissopi ca sukhato, tissopi ca dukkhato **anupassitabbā**ti attho. Satta anupassanā heṭṭhā pakāsītā eva. **Sesanti** yathāvuttaṃ sukhādivibhāgato sesaṃ sāmisanirāmisādibhedanā vedanānupassanāyaṃ vattabbaṃ.

Ārammaṇā -pa- bhedānanti rūpādi-ārammaṇanānattassa nīlādītābbhedassa, chandādi-adhipatinānattassa hīnādītābbhedassa, ñāṇajhānādisahajātanānattassa sasaṅkhārikāsaṅkhārikasavitakkādītābbhedassa, kāmāvacarādibhūminānattassa ukkaṭṭhamajjhimādītābbhedassa, kusalādikammaṇānattassa devagatisaṃvattaniyatādītābbhedassa, kaṇhasukkavipākaṇānattassa dīṭṭhadhammavedanīyatādītābbhedassa, parittabhūmakādikiriyānānattassa tihetu kādītābbhedassa vasena anupassitabbanti yojanā. **Ādi**-saddena savatthukāvattukādinānattassa puggalattayasādhāraṇādītābbhedassa ca saṅgaho daṭṭhabbo.

Salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānanti phusanāditaṃtaṃ lakkhaṇānañceva aniccatādisāmaññalakkhaṇānañca vasenāti yojanā. **Suññatadhammassāti** anattatāsaṅkhātasuññatāsabhāvassa. Yaṃ vibhāvetuṃ **abhidhamme** “tasmim kho pana samaye dhammā honti, khandhā honti”ti-ādinā¹ suññatāvāradesanā pavattā, taṃ pahīnameva pubbe pahīnattā, tasmā tassa tassa puna pahānaṃ na vattabbaṃ. Na hi kilesā pahīyamānā ārammaṇavibhāgena pahīyanti anāgatānaṃyeva uppajjanārahānaṃ pahātābbattā, tasmā abhiṇṇhādīnaṃ ekattha pahānaṃ vatvā itarattha na vattabbamevāti imamatthaṃ dasseti **“kāmañcettā”**ti-ādinā. Atha vā maggacittakkhaṇe ekattha pahīnaṃ sabbattha pahīnameva hotīti visum visum pahānaṃ na vattabbaṃ. Maggena hi pahīnāti vattabbataṃ arahanti. Tattha purimāya codanāya nānāpuggalaparihāro. Na hi ekassa pahīnaṃ tato aññassa pahīnaṃ nāma hoti. Pacchimāya nānācittakkhaṇikaparihāro. **Nānācittakkhaṇeti** hi lokiyaṃmaggacittakkhaṇeti adhippāyo. Pubbābhāgamaggo hi idhādhippeto. Lokiyabhāvanāya ca kāye pahīnaṃ na vedanādīsu

1. Abhi 1. 35 piṭṭhe.

vikkhambhitam hoti. Yadiapi nappavatteyya, paṭipakkhabhāvanāya
suppahīnattā tattha sā
“abhiḥjḥādomanassassa appavattī”ti na vattabbā, tasmā punapi tappahānam
vattabbameva. **Ekattha pahīnam sesesupi pahīnam hotīti**
lokuttarasatipaṭṭhānabhāvanam, lokiyabhāvanāya vā sabbattha
appavattimattam sandhāya vuttam. “Pañcapi khandhā upādānakkhandhā
loko”ti¹ hi vibhaṅge catūsupi ṭhānesu vuttanti.

Uddesavāraṇṇanāya līnatthappakāsanā.

Kāyānupassanā

Ānāpānappabbavaṇṇanā

374. **Ārammaṇavasenā**ti anupassitabbakāyādi-ārammaṇavasena.
Catudhā bhinditvāti uddesavasena catudhā bhinditvā. **Tato**
catubbidhasatipaṭṭhānato ekekaṁ satipaṭṭhānam gahetvā kāyam vibhajantoti
pāṭhaseso.

Kathañcāti ettha **kathanti** pakārapucchā, tena niddisiyamāne
kāyānupassanāpakāre pucchati. **Ca**-saddo byatireko, tena uddesavārena
apākaṭam niddesavārena vibhāviyamānam visesaṁ joteti. Bāhirakesupi ito
ekadesassa sambhavato **sabbappakāra**-ggahaṇam katarim
“**sabbappakārakāyānupassanānibbattakassā**”ti, tena ye ime
ānāpānappabbādivasena āgatā cuddasappakārā, tadantogadhā ca ajjhattādi-
anupassanāppakārā, tathā kāyagatāsatisutte² vuttā
kesādivaṇṇasaṭṭhānakasiṇārammaṇacatukkajjhānappakārā, lokiyādippakārā
ca, te sabbepi anavasesato saṅgaṇhāti. Ime ca pakārā imasmim yeva sāsane,
na ito bahiddhāti vuttam “**sabbappakāra -pa- paṭisedhano cā**”ti. Tattha
tathābhāvapaṭisedhanoti sabbappakārakāyānupassanānibbattakassa
puggalassa aññasāsanassa nissayabhāvapaṭisedhano, etena **idha bhikkhaveti**
ettha **idha**-saddo antogadha-evasaddatthoti dasseti. Santi hi ekapadānipi
avadhāraṇāni yathā “vāyubhakkho”ti. Tenāha “**idheva**

1. Abhi 2. 202, 204, 206, 210 piṭṭhesu.

2. Ma 3. 132 piṭṭhe.

bhikkhave samaṇo”ti-ādi. Paripuṇṇasamaṇappakaraṇadhammo hi so puggalo, yo sabbappakārakāyānupassanānibbattako. **Parappavādā**ti paresaṃ aññatitthiyānaṃ nānappakārā vādā titthāyatanāni.

Araññādikasseva bhāvanānurūpasenāsanatāṃ dassetuṃ **“imassahī”**ti-ādi vuttaṃ. Duddamo damathaṃ anupagato goṇo **kūṭagoṇo**. Dohanakāle yathā thanehi anavasesato khīraṃ na paggharati, evaṃ dohapaṭibandhinī **kūṭadhenu**. Rūpasaddādike paṭicca uppajjanaka-assādo **rūpārammaṇādiraso**. **Pubbe āciṇṇārammaṇanti** pabbajjato pubbe, anādimati vā saṃsāre paricitārammaṇaṃ. **Nibandheyyā**ti bandheyya. **Satiyā**ti sammadeva kammaṭṭhānassa sallakkhaṇavasena pavattāya satiyā. **Ārammaṇeti** kammaṭṭhānārammaṇe. **Dalḥanti** thiraṃ, yathā satokārissa upacārappanābhedo samādhi ijjhati, tathā thāmagataṃ katvāti attho.

Visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānanti sabbesaṃ Buddhānaṃ, ekaccānaṃ Paccekabuddhānaṃ, Buddhasāvakānaṃ visesādhigamassa aññena kammaṭṭhānena adhigatavisesānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārassa padaṭṭhānabhūtaṃ.

Vatthuvijjācariyo viya Bhagavā yogīnaṃ anurūpanivāsatiṭṭhānupadisaṇato. **Bhikkhu dīpisadiso** araññe ekako viharitvā paṭipakkhanimmathanavasena icchitatthasādhanaṇato. **Phalamuttamanti** sāmāññaphalaṃ sandhāya vadati. **Parakkamajavayoggabhūminti** bhāvanussāhajavassa yoggākaraṇabhūmibhūtaṃ.

Addhānavasena pavattānaṃ assāsapassāsānaṃ vasena dīghaṃ vā assasanto, ittaravasena pavattānaṃ assāsapassāsānaṃ vasena rassaṃ vā assasantoti yojanā. **Evaṃ sikkhatoti** assāsapassāsānaṃ dīgharassatāpajānanaṃ sabbakāyappaṭisaṃvedana-olārikolārikapaṭippassambhanavasena bhāvanaṃ sikkhato, tathābhūto vā hutvā tisso sikkhā pavattayato. **Assāsapassāsanimitteti** assāsapassāsasannissayena upaṭṭhitapaṭibhāganimitte. **Assāsapassāse pariggaṇhāti** rūpamukhena vipassanāṃ abhinivisanto, yo “assāsapassāsakammiko”ti vutto. **Jhānaṅgāni pariggaṇhāti** arūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto. **Vatthu nāma karajakāyo** cittacetasiṇaṃ pavattiṭṭhānabhāvato. **Añño satto vā puggalo vā natthī**ti visuddhidiṭṭhi

“tayidaṃ dhammamattaṃ, na ahetukaṃ, nāpi issarādivisa mahetukaṃ, atha kho avijjādi hetukan”ti addhāttayepi kaṅkhāvitaraṇena **vitīṇṇakaṅkho**. “Yaṃ kiñci bhikkhu rūpan”ti-ādinā¹ nayena kalāpasammasanavasena **tilakkhaṇaṃ āropetvā**. Udayavayānupassanādivasena **vipassanaṃ vaḍḍhento**. **Anukkamena** maggapaṭipāṭiyā.

“**Parassa vā assāsapassāsakāye**”ti idaṃ sammasanavāravasenāyaṃ pālī pavattāti katvā vuttaṃ, samathavasena pana parassa assāsapassāsakāye appanānimittupatti eva natthi. **Aṭṭhapetvāti** antarantarā na ṭhapetvā. **Aparāparaṃ sañcaraṇakālo**ti ajjhatabhiddhā dhammesupi niranantaraṃ vā bhāvanāya pavattanakālo **kathito**. **Ekasmim kāle pana idaṃ ubhayaṃ na labbhatī**ti “ajjhataṃ, bahiddhā”ti ca vuttaṃ idaṃ dhammadvayaghaṭitaṃ ekasmim kāle ekato ārammaṇabhāvena na labbhati, ekajjhaṃ ālambitaṃ na sakkāti attho.

Samudeti etasmāti **samudayo**, so eva kāraṇaṭṭhena dhammoti **samudayadhammo**, assāsapassāsānaṃ uppattihetu karajakāyādi, tassa anupassanasīlo **samudayadhammānupassī**, taṃ pana samudayadhammaṃ upamāya dassento “**yathā nāmā**”ti-ādimāha. Tattha **bhastanti** ruttiṃ. **Gaggaraṇālīnti** ukkāpanālīm. **Teti** karajakāyādi ke. Yathā assāsapassāsakāyo karajakāyādisambandhī taṇnimittatāya, evaṃ karajakāyādayopi assāsapassāsakāyasambandhino taṇnimittabhāvenāti “samudayadhammā kāyasmin”ti vattabataṃ labhantīti vuttaṃ “**samudaya -pa- vuccatī**”ti, pakativācī vā **dhamma-saddo** “jātidhammānaṃ”ti-ādīsu² viyāti kāyassa paccayasamavāye uppajjanakapakatikāyānupassī vā “samudayadhammānupassī”ti vutto. Tenāha “karajakāyāñcā”ti-ādi. Evañca katvā **kāyasminti** bhumavacanaṃ suṭṭhutaṃ yujjati.

Vayadhammānupassīti ettha ahetukattepi vināsassa yesaṃ hetudhammānaṃ abhāve yaṃ na hoti, tadabhāvo tassa abhāvassa hetu viya voharīyatīti upacārato karajakāyādi-abhāvo assāsapassāsakāyassa vayakāraṇaṃ vutto. Tenāha “**yathā**

1. Ma 1. 297; Ma 2. 84; Ma 3. 67, 69; Am 1. 491; Khu 9. 51 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 84; Ma 3. 293; Khu 9. 38 piṭṭhesu.

bhastāyā”ti-ādi. Aym tāveththa paṭhamavikappavasena atthavibhāvanā. Dutiyavikappavasena upacārena vināyeva attho veditabbo.

Ajjhattabahiddhānupassanā viya bhinnavatthuvisayatāya samudayavayadhammānupassanāpi ekakāle na labbhatīti āha **“kālena samudayaṃ kālena vayaṃ anupassanto”**ti. “Atthi kāyo”ti **eva-saddo** luttaniddiṭṭhoti **“kāyova atthi”**ti vatvā avadhāraṇena nivattitaṃ dassento **“na satto”**ti-ādimāha. Tassattho—yo rūpādīsu sattavisattatāya, paresaṇca sajjāpanatṭhena, satvagunayogato vā **“satto”**ti parehi parikappito, tassa sattanikāyassa pūraṇato ca cavanupapajjanadhammatāya galanato ca **“puggalo”**ti, thiyati saṃhaññati ettha gabbhoti **“itthi”**ti, puri pure bhāge seti pavattatīti **“puriso”**ti, āhito ahaṃ māno etthāti **“attā”**ti attano santakabhāvena **“attaniyan”**ti, paro na hotīti katvā **“ahan”**ti, mama santakanti katvā **“mamā”**ti, vuttappakāravanimutto aññoti katvā **“koci”**ti, tassa santakabhāvena **“kassaci”**ti, vikappetabbo koci natthi, kevalaṃ **kāyo eva atthīti**. Dasahipi padehi attattaniyasuññatameva kāyassa vibhāveti. **Evanti** “kāyova atthi”ti-ādinā vuttappakārena.

Ñāṇapamāṇatthāyāti kāyānupassanāññāṇaṃ paraṃ pamāṇaṃ pāpanatthāya. **Satipamāṇatthāyāti** kāyapariggāhikaṃ satim pavattanasatim paraṃ pamāṇaṃ pāpanatthāya. Imassa hi vuttanayena “atthi kāyo”ti aparāparuppattivasena paccupaṭṭhitā sati bhiyyoso mattāya tattha ñāṇassa, sati yā ca paribrūhanāya hoti. Tenāha **“satisampajaññāṇaṃ vuḍḍhatthāyā”**ti. Imissā bhāvanāya taṇhādiṭṭhiggāhānaṃ ujupaṭi pakkhattā vuttaṃ **“taṇhā -pa-viharati”**ti. Tathābhūto ca loke kiñci “ahan”ti vā “maman”ti vā gahetabbaṃ na passati, kuto gaṇheyyāti¹ āha **“na ca kiñci”**ti-ādi. **Evampi**ti ettha **pi-saddo** heṭṭhā niddiṭṭhassa tādisassa atthassa abhāvato avuttasamuccayatthoti dassento **“upari atthaṃ upādāyā”**ti āha yathā “anamaso tiracchānagatāyapi, ayampi pārājiko hoti”ti². **Evanti** pana niddiṭṭhākārassa paccāmasanaṃ nigamanavasena katanti āha **“Iminā pana -pa- dasseti”**ti.

1. Gahaṇanti (Ka)

2. Vi 1. 27 piṭṭhe.

Pubbabhāgasatipaṭṭhānassa idha adhippetattā vuttam **“sati dukkhasaccan”**ti. Sā pana sati yasmim attabhāve, tassa samuṭṭhāpikā taṇhā, tassāpi samuṭṭhāpikā eva nāma hoti tadabhāve abhāvatoti āha **“tassā samuṭṭhāpikā purimatanhā”**ti yathā **“saṅkhārapaccayā”**ti¹. Tam viññāṇabījatamsantatisambhūto sabbopi lokiyo viññāṇappabandho **“saṅkhārapaccayā viññāṇan”**tveva vuccati suttantanayena. **Appavattīti** appavattinimittam, ubhinnaṃ appavattiyā nimittabhūtoti attho. Na pavattati etthāti vā **appavatti**. **“Dukkhaparijānana”**ti-ādi ekantato catukiccasādhana vaseneva ariyamaggassa pavattīti dasseturam vuttam. Avuttasiddho hi tassa bhāvanāpaṭivedho. **Catusaccavasenāti** catusaccakammaṭṭhānavasena. **Ussakkitvāti** visuddhiparamparāya āruhitvā, bhāvanam upari netvāti attho. **Niyyānamukhanti** vaṭṭadukkhato nissaraṇūpāyo.

Ānāpānappabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā

375. **Iriyāpathavasenāti** iriyanam **iriyā**, kiriyā, idha pana kāyikapayogo veditabbo. Iriyānam patho pavattimaggoti **iriyāpatho**, gamanādivasena pavattā sarīrāvatthā. Gacchanto vā hi satto kāyena kātabbakiriyam karoti ṭhito vā nisinno vā nipanno vāti, tesam iriyāpathānam vasena, iriyāpathavibhāgenāti attho. **Puna caparanti** puna ca aparam, yathāvutta-ānāpānakammaṭṭhānato bhiyyopi aññaṃ kāyānupassanākammaṭṭhānam kathemi, suṇāthāti vā adhippāyo. **“Gacchanto vā”**ti-ādi gamanādimattajānanassa, gamanādigatavisesajānanassa ca sādharmaṇavacanam, tattha gamanādimattajānanam idha nādhippetaṃ, gamanādigatavisesajānanam pana adhippetanti tam vibhajitvā dasseturam **“tattha kāman”**ti-ādi vuttam. **Sattūpaladdhinti** “satto atthi”ti upaladdhim sattaggāham. **Na pajahati** na pariccajati “aham gacchāmi, mama gamanan”ti gāhasabbhāvato. Tato eva **attasaññaṃ** “atthi attā kārako vedako”ti evam pavattam

1. Ma 3. 109; Khu 1. 77; Abhi 2. 142 piṭṭhādīsu.

viparītasāññaṃ **na ugghāṭeti**nāpaneti appaṭipakkhabhāvato, ananubrūhana to vā. Evaṃbhūtaṃ cassa kuto kammaṭṭhānādibhāvoti āha “**kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti**”ti. “**Imassa paṇā**”ti-ādi sukkapakkho, tassa vuttavipariyāyena attho veditabbo. Tameva hi atthaṃ vivarituṃ “**idañhi**”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha **ko gacchatī**ti sādhanam, kiriyañca avinibbhuttaṃ katvā gamanakiriyāya kattupucchā, sā kattubhāvavasiṭṭha-attapaṭikkhepatthā dhammamattasseva gamanasiddhidassanato. **Kassa gamananti** tamevatthaṃ pariyāyantaraena vadati sādhanam, kiriyañca vinibbhuttaṃ katvā gamanakiriyāya akattusambandhī bhāvavibhāvanato. Paṭikkhepatthañhi antonītaṃ katvā ubhayattha kiṃ-saddo pavatto. **Kimkāraṇāti** pana paṭikkhittakattukāya gamanakiriyāya aviparītakāraṇapucchā. Idañhi gamanaṃ nāma attā manasā saṃyujjati, mano indriyehi, indriyāni attehīti evamādimicchākāraṇavinimutta-anurūpapaccayahetuko dhammānaṃ pavatti-ākāraviseso. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi.

Na koci satto vā puggalo vā gacchati dhammamattasseva gamanasiddhito, tabbinimuttassa ca kassaci abhāvato. Idāni dhammamattasseva gamanasiddhiṃ dassetuṃ “**cittakiriyāvāyodhātuvipphārenā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha cittakiriyā ca sā vāyodhātuyā vipphāro vipphandanañcāti cittakiriyāvāyodhātuvipphāro, tena. Ettha ca cittakiriyaggahaṇena anindriyabaddhavāyodhātuvipphāraṃ nivatteti, vāyodhātuvipphāraggahaṇena cetanāvacīviññattibhedam cittakiriyam nivatteti, ubhayena pana kāyaviññattim vibhāveti. “**Gacchatī**”ti vatvā yathā pavattamāne kāye “gacchatī”ti vohāro hoti, taṃ dassetuṃ “**tasmā**”ti-ādi vuttaṃ. **Tanti** gantukāmatāvasena pavattacittam. **Vāyaṃ janetī**ti vāyodhātu-adhikam rūpakalāpaṃ uppādeti, adhikatā cettha sāmattihiyato, na pamāṇato. Gamanacittasamuṭṭhitaṃ sahaajātarūpakāyassa thambhanasandhāraṇacalanānaṃ paccayabhūtena ākāravisesena pavattamānaṃ vāyodhātuṃ sandhāyāha “**vāyo viññattim janetī**”ti. Adhippāyasahabhāvī hi vikāro viññatti. Yathāvuta-adhikabhāveneva ca vāyogahaṇam, na vāyodhātuyā eva janakabhāvato, aññathā

viññattiya upādāyarūpabhāvo durupapādo siyā. **Purato abhinīhāro** puratobhāgena kāyassa pavattanam, yo “abhikkamo”ti vuccati.

“**Eseva nayo**”ti atidesena saṅkhepato vatvā tamattham vivaritam
 “**tatrāpi hī**”ti-ādi vuttam. **Koṭito paṭṭhāyāti** heṭṭhimakoṭito paṭṭhāya
 pādatalato paṭṭhāya. **Ussitabhāvoti** ubbiddhabhāvo.

Evam pajānatoti evam cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva gamanādi
 hotīti pajānato. **Tassa** evam pajānanāya nicchayagamanattham “**evam hoti**”ti
 vicāraṇā **vuccati** loke yathābhūtam ajānantehi micchābhinivesavasena,
 lokavohārasasena vā. **Atthi panāti** attano evam vīmaṁsanavasena
 pucchāvacanam. **Natthīti** nicchayavasena sattassa paṭikkhepavacanam.
 “**Yathā panā**”ti-ādi tasseva atthassa upamāya vibhāvanam, tam
 suviññeyyameva.

Nāvā mālutavegenāti yathā acetanā nāvā vātavegena desantaram **yāti**,
yathā ca acetano **tejanam** kaṇḍo **jiyāvegena** desantaram **yāti**, **tathā** acetano
kāyo vātāhato yathāvuttavāyunā nīto desantaram **yāyīti** evam
 upamāsaṁsandanam veditabham. Sace pana koci vadeyya “yathā
 nāvātejanānam pellakassa purisassa vasena desantaragamanam, evam
 kāyassāpī”ti, hotu, evam icchito vāyamattho yathā hi nāvātejanānam
 saṁhatalakkhaṇasseva purisassa vasena gamanam, na asaṁhatalakkhaṇassa,
 evam kāyassāpīti, kā no hāni, bhiyyopi dhammamattatāva paṭiṭṭham labhati,
 na purisavādo. Tenāha “**yantasuttavasena**”ti¹ādi.

Tattha **payuttanti** heṭṭhā vuttanayena gamanādikiriyāvasena paccayehi
 payojitam. **Thātīti** tiṭṭhati. **Etthāti** imasmim loke. **Vinā hetupaccayeti**
 gantukāmatācittataṁsamutṭhānavāyodhātu-ādi hetupaccayehi vinā. **Tiṭṭheti**
 tiṭṭheyya. **Vajeti** vajeyya gaccheyya ko nāmāti sambandho. Paṭikkhepattho
 cetha **kim**-saddoti hetupaccayavirahena

1. Yantam suttavaseneva (Aṭṭhakathāyam)

ṭhānagamanapaṭikkhepamukhena sabbāyapi dhammappavattiyā
paccayādhīnavuttitāvibhāvanena attasuññatā viya aniccadukkhatāpi
vibhāvitāti daṭṭhabbā.

Paṇihitoti yathā yathā paccayehi pakārehi nihito ṭhapito.
Sabbasaṅgāhikavacananti sabbesampi catunnaṃ iriyāpathānaṃ ekajjhaṃ
saṅgaṇhanavacanaṃ, pubbe visuṃ visuṃ iriyāpathānaṃ vuttatā idaṃ nesaṃ
ekajjhaṃ gahetvā vacananti attho. Purimanayo vā iriyāpathappadhāno
vuttoti tattha kāyo appadhāno anunipphādīti idha kāyaṃ padhānaṃ,
apadhānañca iriyāpathaṃ anunipphādīṃ katvā dassetuṃ dutiyanayo vuttoti
evampettha dvinnaṃ nayānaṃ viseso veditabbo. **Ṭhitoti** pavatto.

Iriyāpathapariggaṇhanampi iriyāpathavato kāyasappa pariggaṇhanaṃ
tassa avatthāvisesabhāvatoti vuttaṃ **“iriyāpathapariggaṇhanena
kāyekaṃyānupassī viharatī”**ti. Tenevettha rūpakkhandhaseneva
samudayādayo uddhaṭṭa. Esa nayo sesavāresupi. **Ādināti** ettha **ādi**-saddena
yathā “taṇhāsamudayā kammāsamudayā āhārasamudayā”ti
nibbattilakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa udayaṃ passatīti ime cattāro
ākārā saṅgayhanti, evaṃ “avijjānirodhā”ti-ādayopi pañca ākārā saṅgahitāti
daṭṭhabbā. Sesāṃ vuttanayameva.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā

376. **Catusampajaññavasenāti** samantato pakārehi, pakatṭhaṃ vā
savisesaṃ jānātīti sampajāno, sampajānassa bhāvo sampajaññaṃ,
tathāpavattaṃ ñāṇaṃ, hatthavikārādibhedabhinnattā cattāri sampajaññāni
samāhaṭṭhāni catusampajaññaṃ, tassa vasena. **“Abhikkante”ti-ādīni
sāmaññaphale¹ vaṇṇitāni**, na puna vaṇṇetabbāni, tasmā
taṃtaṃsaṃvaṇṇanāya līnatthappakāsanāpi tattha vihitanayeneva gahetabbā.
“Abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotī”ti-ādivacanato abhikkamādigata
catusampajañña² pariggaṇhanena rūpakāyasappa eva
samudayadhammānupassitādi adhippetoti āha **“rūpakkhandhasappa
samudayo ca vayo**

1. Dī-Ṭṭha 1. 165 piṭṭhe. Dī-Ṭī 1. 242 piṭṭhepi passitabbaṃ.

2. Catusaccasampajañña (Ka)

ca **nīharitabbo**”ti. Rūpadhammānaṃyeva hi pavatti-ākāravisesā abhikkamādayoti. Sesam vuttanayameva.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭikkūlamanasikārapabbavaṇṇanā

377. **Paṭikkūlamanasikāravasenā**¹ jīgucchañīyatāya paṭikūlemeva paṭikkūlaṃ, yo paṭikkūlasabhāvo paṭikkūlākāro, tassa manasi karaṇavasena. Antarenāpi hi bhāvavācinam saddam bhāvattho viññāyati yathā “paṭassa sukkan”ti. Yasmā **Visuddhimagge**² **vuttaṃ**, tasmā tattha, taṃsaṃvaṇṇanāyañca³ vuttanayena “imameva kāyaṃ”ti-ādīnaṃ attho veditabbo.

Vatthādihi pasibbakākārena bandhitvā kataṃ āvāṭanaṃ **putoli**. Nānākārā ekasmiṃ ṭhāne sammissāti ettāvatā nānāvaṇṇanaṃ kesādīnañca upameyyatā. **Vibhūtakālo**ti paṇṇattim samatikkamitvā kesādīnaṃ asubhākārassa upaṭṭhitakālo. Iti-saddassa ākāratthataṃ dassento “evan”ti vatvā taṃ ākāraṃ sarūpato dassento “**kesādipariggaṇhanenā**”ti-ādīmāha. Kesādīsaññitānañhi asucibhāvānaṃ paramaduggandhajegucchapaṭikkūlākārassa samudayato anupassanā idha kāyānupassanāti. Sesam vuttanayameva.

Paṭikkūlamanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā

378. **Dhātumanasikāravasenā**ti pathavīdhātu-ādikā catasso dhātuyo ārabha pavattabhāvanāmanasikāravasena, catudhātuvavatthānavasenāti attho. Dhātumanasikāro, dhātukammaṭṭhānaṃ, catudhātuvavatthānanti hi atthato ekaṃ. **Goghātakoti** jīvikatthāya gunnaṃ ghātako. **Antevāsikoti** kammakaraṇavasena tassa samīpavāsī taṃ nissāya

1. Paṭikkūlamanasikāravasena (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Visuddhi 1. 241 piṭṭhe.

3. Visuddhi-Ṭī 1. 305 piṭṭhe.

jīvanako. **Vinivijjhivā**ti ekasmiṃ ṭhāne aññamaññaṃ vinivijjhivā.

Mahāpathānaṃ vemajjhātṭhānasāṅkhāte catunnaṃ mahāpathānaṃ tāya eva vinivijjhanatṭhānatāya vemajjhasāṅkhāte. Yasmā te cattāro mahāpathā catūhidisāhi āgantvā tattha samohitā viya honti, tasmā taṃ ṭhānaṃ catumahāpathaṃ, tasmim̐ **catumahāpathe**. Ṭhita-saddo “ṭhito vā”ti-ādīsu¹ ṭhānasāṅkhāta-iriyāpathasamaṅgitāya, ṭhāsaddassa vā gatinivatti-atthātāya aññattha ṭhapetvā gamanaṃ sesa-iriyāpathasamaṅgitāya bodhako, idha pana yathā tathā rūpakāyassa pavatti-ākārabodhako adhippetoti āha “**catunnaṃ iriyāpathānaṃ yena kenaci ākārena ṭhitattā yathāṭhitan**”ti. Tattha **ākārenā**ti ṭhānādinā rūpakāyassa pavatti-ākārena. Ṭhānādayo hi iriyāpathasāṅkhātāya kiriyāya patho pavattimaggoti “iriyāpatho”ti vuccantīti vuttovāyamattho. **Yathāṭhitan**ti yathāpavattaṃ, yathāvuttaṭṭhānamevettha paṇidhānanti adhippetanti āha “**yathāṭhitattā ca yathāpaṇihitan**”ti. “**Ṭhitan**”ti vā kāyassa ṭhānasāṅkhāta-iriyāpathasamāyogaparidīpanaṃ, “**paṇihitan**”ti tadanña-iriyāpathasamāyogaparidīpanaṃ. “**Ṭhitan**”ti vā kāyasāṅkhātānaṃ rūpadhammaṃ tasmim̐ tasmim̐ khaṇe sakiccavasena avaṭṭhānaparidīpanaṃ, **paṇihitan**ti paccayavasena tehi tehi paccayehi pakārato nihitaṃ paṇihitanti evampettha attho veditabbo. **Paccavekkhatī**ti pati pati avekkhati, ñāṇacakkhunā vinibbhujjivā visum̐ visum̐ passati.

Idāni vuttamevatthaṃ bhāvatthavibhāvanavasena dassetuṃ “**yathā goghātakassā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **posentassā**ti maṃsūpacayaparibhūhanāya kuṇḍakabhattachakappāsattī-ādīhi saṃvaḍḍhentassa. **Vadhitam̐ matanti** hiṃsitaṃ hutvā mataṃ. **Matanti** ca matamattaṃ. Tenevāha “**tāvadevā**”ti. **Gāvīti saññā na antaradhāyatī**ti yāni āṅgapaccāṅgāni yathāsannivīṭṭhāni upādāya gāvīsamaññaṃ matamattāyapi gāvīyā tesaṃ taṃsannivesassa avinaṭṭhattā. Vilīyanti bhijjanti vibhujjantīti bilā, bhāgā va-kārassa ba-kāraṃ, ikārassa ca ikāraṃ katvā. **Bīlasoti** bilāṃ bilāṃ katvā. **Vibhajivā**ti atṭhisāṅghātato maṃsaṃ vivecetvā, tato vā vivecitaṃ maṃsaṃ bhāgaso katvā. Tenevāha “**maṃsasaññāpavattati**”ti. **Pabbajitassāpi** apariggahitakammaṭṭhānassa. **Ghanavinibbhoganti** santatisamūhakiccaghaṇānaṃ vinibbhujjanaṃ vivecanaṃ.

1. Dī 1. 85; Am̐ 2. 22 piṭṭhesu.

Dhātuso paccavekkhatoti ghanavinibbhogakaraṇena dhātum dhātum pathavī-ādiddhātum visum visum katvā paccavekkhantassa. **Sattasaññāti** attānudiṭṭhivasena pavattā sattasaññāti vadanti, vohāravasena pavattasattasaññāyapi tadā antaradhānam yuttameva yāthāvato ghanavinibbhogassa sampādanato. Evañhi sati yathāvutta-opammatthena upameyyattho aññadatthu saṁsandati sameti. Tenevāha “**dhātuvaseneva cittam santiṭṭhati**”ti. **Dakkhoti** cheko taṁtamsamaññāya kusalo “yathājāte sūnasmiṁ naṅguṭṭhakhuravisāṇādivante aṭṭhimaṁsādi-avayavasamudāye avibhatte gāvīsamaññā, na vibhatte. Vibhatte pana aṭṭhimaṁsādi-avayavasamaññā”ti jānanako. **Catumahāpatho viya catu-iriyāpathoti** gāviyā ṭhitacatumahāpatho viya kāyassa pavattimaggbhūto catubbidho iriyāpatho. Yasmā **visuddhimagge**¹ **vitthārītā**, tasmā tattha, taṁsaṁvaṇṇanāyaṇca² vuttanayena veditabbā. Sesam vuttanayameva.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navasivathikapabbavaṇṇanā

379. Sivathikāya apaviddha-uddhumātakādipaṭisaṁyuttānam odhiso pavattānam kathānam, tadabhidheyyānaṇca uddhumātakādi-asubhabhāgānam sivathikapabbānāti saṅgītikārehi gahitasamaññā. Tenāha “**sivathikapabbehi vibhajitum**”ti. Maritvā ekāhātikkantaṁ **ekāhamataṁ**. **Uddham jīvitapariyādānāti** jīvitakkhayato upari maraṇato paraṁ. **Samuggatenāti** samuṭṭhitena. **Uddhumātattāti** uddham uddham dhumātattā sūnattā. Setarattehi viparibhinnaṁ vimissitaṁ nīlaṁ **vinīlaṁ**, purimavaṇṇavipariṇāmaḥhūtaṁ vā nīlaṁ **vinīlaṁ**. **Vinīlameva vinīlakanti** ka-kārena padavaḍḍhanaṁ anattahantarato yathā “pītaṁ lohitaṁ”ti³. **Paṭikkulattāti** jigucchaniyattā. **Kucchitaṁ vinīlanti vinīlakanti** kucchanatto vā ayaṁ ka-kāroti dassetuṁ vuttaṁ yathā “pāpako kittisaddo abbhuggacchaṭi”ti⁴. **Paribhinnaṭṭhānehi** kākakaṇkādihi. **Vissandamānapubbanti** vissavantapubbaṁ, tahaṁ tahaṁ paggharantapubbanti attho. **Tathābhāvanti** vissandamānapubbabhāvaṁ.

1. Visuddhi 1. 342 piṭṭhe. 2. Visuddhi-Ṭī 1. 425 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 162 piṭṭhe.
4. Dī 3. 196; Am 2. 221; Vi 3. 322; Khu 11. 184 piṭṭhesu.

So **bhikkhū**ti yo “passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ”ti vutto, so bhikkhu. **Upasamharati** sadisataṃ. “**Ayampi kho**”ti-ādi upasamharaṇā kāradassanaṃ. **Āyū**ti rūpajīvitindriyaṃ, arūpajīvitindriyaṃpanettha viññāṇagatikameva. **Usmā**ti kammajatejo. **Evam pūtikasabhāvoyevā**ti evaṃ ativiya duggandhajegucchapaṭikkulapūtikasabhāvo eva, na āyu-ādīnaṃ avigame viya mattasoti adhippāyo. Ediso bhavissatīti **evambhāvī**ti āha “**evam uddhumātādibhedo bhavissatī**”ti.

Luñcitvā luñcitvāti uppāṭetvā uppāṭetvā. **Sāvasesamaṃsalohita yuttanti** sabbaso akhāditattā tahaṃ tahaṃ sesena appāvasesena maṃsalohitena yuttaṃ. “**Aññena hatthaṭṭhikaṇ**”ti avisesena hatthaṭṭhikānaṃ vippakiṇṇatā jotitāti anavasesato tesaṃ vippakiṇṇataṃ dassento “**catusaṭṭhibhedampī**”ti-ādimāha.

Terovassikānīti tirovassaṃ gatāni, tāni pana saṃvaccharaṃ vītivattāni hontīti āha “**atikkantaṃvaccharānī**”ti. Purāṇatāya ghanabhāvavigamena vicuṇṇatā idha pūtibhāvoti so yathā hoti, taṃ dassento “**abbhokāse**”ti-ādimāha. **Terovassikānevā**ti saṃvaccharamattātikkantāni eva. Khajjamānatādivasena dutiyasivathikapabbādīnaṃ vavatthāpitattā vuttaṃ “**khajjamānatādīnaṃ vasena yojanā kātabbā**”ti.

Navasivathikapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Imāneva dveti avadhāraṇena appanākammaṭṭhānaṃ tattha niyameti aññapabbesu tadabhāvato. Yato hi eva-kāro, tato aññattha niyameti, tena pabbadvayassa vipassanākammaṭṭhānatāpi appaṭisiddhā daṭṭhabbā aniccatādidassanato. Saṅkhāresu ādīnavavibhāvanāni sivathikapabbānīti āha “**sivathikānaṃ ādīnavānupassanāvasena vuttattā**”ti. Iriyāpathapabbādīnaṃ appanāvahatā pākaṭā evāti “**sesāni dvādasapī**”ti vuttaṃ. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ. Taṃ suviññeyyameva.

Kāyānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāvaṇṇanā

380. **Sukhaṃ vedananti** ettha sukhayatīti **sukhā**. Sampayuttadhamme kāyañca laddhassāde karotīti attho. Suṭṭhu vā khādati, khanati vā kāyikaṃ, cetasikañcābādhanti **sukhā**. “Sukaraṃ okāsadānaṃ etissāti **sukhā**”ti apare. Vedayati ārammaṇarasam anubhavatīti **vedanā**. **Vedayamānoti** anubhavamāno. “**Kāman**”ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ iriyāpathapabbe vuttanayameva. Sampajānassa vediyaṇaṃ **sampajānavediyaṇaṃ**.

Vatthu-ārammaṇāti rūpādi-ārammaṇā. Rūpādi-ārammaṇañhettha vedanāya pavattiṭṭhānatāya “vatthū”ti adhippetam. **Assāti** bhaveyya. Dhammavinimuttassa kattu abhāvato dhammasseva kattubhāvaṃ dassento “**vedanāva vedayati**”ti āha. **Vohāramattaṃ hoti**”ti etena “sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī”ti idaṃ vohāramattanti dasseti.

Nitthunantoti balavato vedanāvegassa nirodhane ādinavaṃ disvā tassa avasaraḍānavasena nitthunanto. Vegasandhāraṇehi atimahantaṃ dukkhaṃ uppajjatīti aññampi vikāraṃ uppādeyya, tena thero **aparāparaṃ parivattati**. **Vīriyasamathaṃ yojetvāti** adhivāsanavīriyassa adhimattattā tassa hāpanavasena samādhinā samarasatāpādanena vīriyasamathaṃ yojetvā. **Saha paṭisambhidāhi**ti lokuttarapaṭisambhidāhi saha. Ariyamaggakkhaṇe hi paṭisambhidānaṃ asammohavasena adhigamo, atthapaṭisambhidāya pana ārammaṇakaraṇavasenapi. Lokiyānampi vā sati uppattikāle tattha samatthataṃ sandhāyāha “**saha paṭisambhidāhi**”ti. **Samasīsīti** vārasamasīsī hutvā, paccavekkhaṇavārassa anantaravāre parinibbāyīti attho.

Yathā ca sukhaṃ, evaṃ dukkhanti yathā “sukhaṃ ko vedayati”ti-ādinā sampajānavediyaṇaṃ sandhāya vuttaṃ, evaṃ dukkhampi. Tattha dukkhayati **dukkhā**, sampayuttadhamme, kāyañca pīleti vibādhatīti attho. Duṭṭhuṃ vā khādati, khanati kāyikaṃ, cetasikañca sātanti **dukkhā**. “Dukkaraṃ okāsadānaṃ etissāti **dukkhā**”ti apare. **Arūpakammaṭṭhānanti** arūpapariggahaṃ, arūpadhammamukhena vipassanā bhinivesanti attho. **Na pākaṭaṃ hoti** phassassa, cittassa ca avibhūtakārattā. Tenāha “**andhakāraṃ viya khāyati**”ti. “**Na pākaṭaṃ hoti**”ti

ca idaṃ tādise puggale sandhāya vuttaṃ, tesaṃ ādito vedanāva vibhūtatārā hutvā upaṭṭhāti. Evañhi yaṃ vuttaṃ **sakkapañhavaṇṇanādisu** “phasso pākaṭo hoti, viññāṇaṃ pākaṭaṃ hotī”¹, taṃ avirodhitaṃ hoti. Vedanāvasena kathiyamānaṃ kammaṭṭhānaṃ pākaṭaṃ hotīti yojanā. **“Vedanānaṃ uppattipākaṭatāyā”**ti ca idaṃ sukhadukkhavedanānaṃ vasena vuttaṃ. Tāsañhi pavatti oḷarikā, na itarāya. Tadubhayaggahaṇamukhena vā gahetabbattā itarāyapi pavatti viññūnaṃ pākaṭā evāti “vedanānaṃ”ti avisesaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Sakkapañhe¹ vuttanayeneva veditabbo**, tasmā tattha vattabbo atthaviseso tattha līnatthappakāsaniyaṃ vuttanayeneva gahetabbo.

Pubbe “vatthum ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayatī”ti vedanāya ārammaṇādhīnavuttitāya ca anattatāya ca pajānaṇaṃ vuttaṃ, idāni tassā aniccatādipajānaṇaṃ dassento **“ayaṃ aparopi pajānaṇapariyāyo”**ti āha. Yathā ekasmiṃ khaṇe cittadvayassa asambhavo ekajjhaṃ anekantapaccayābhāvato, evaṃ vedanādvayassa viṣiṭṭhārammaṇavuttito cāti āha **“sukhavedanākkhaṇe dukkhāya vedanāya² abhāvato”**ti. Nidassanamattañcetaṃ tadā upekkhāvedanāyapi abhāvato, tena sukhavedanākkhaṇe bhūtapubbānaṃ itaravedanānaṃ hutvā-abhāvapajānaṇena sukhavedanāyapi hutvā-abhāvo nāto eva hotīti tassā pākaṭabhāvameva dassento **“imissā ca sukhāya vedanāya ito paṭhamaṃ abhāvato”**ti āha, eteneva ca tāsampi vedanānaṃ pākaṭabhāvo dassitoti daṭṭhabbaṃ. Tenāha **“vedanā nāma aniccā adhuvā vipariṇāmadhammā”**ti. **Aniccaggahaṇena** hi vedanānaṃ viddhamsanabhāvo dassito viddhaste aniccatāya suviññeyyattā. **Adhuvaggahaṇena** pākaṭabhāvo tassa asadābhāvitādibhāvanato. **Vipariṇāmaggaṇena** dukkhabhāvo tassa aññathattadīpanato, tena sukhāpi vedanā dukkhā, pageva itarāti tissannampi vedanānaṃ dukkhataṃ dassitā hoti. Iti “yadaniccaṃ dukkhaṃ, taṃ ekantato anattā”ti tīsupi vedanāsu lakkhaṇattayapajānaṇā jotitāti daṭṭhabbaṃ. Tenāha **“itiha tattha sampajāno hotī”**ti.

1. Dī-Ṭṭha 2. 314 piṭṭhe.

2. Dukkavedanāya (Aṭṭhakathāyaṃ)

Idāni tamatthaṃ suttena¹ sādhetuṃ “**Vuttampi cetan**”ti-ādimāha. Tattha **neva tasmim samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedetīti** tasmim sukhavedanāsamaṅgisamaye neva dukkhaṃ vedanaṃ vedeti niruddhattā, anuppannattā ca yathākkamaṃ atītānāgatānaṃ. Paccuppannāya pana asambhavo vutto eva. Sakiccakkhaṇamattāvaṭṭhānato **aniccā**. Samecca sambhuyya paccayehi katattā **saṅkhatā**. Vatthārammaṇādipaccayaṃ paṭicca uppannattā **paṭiccasamuppannā**. Khayavayapalujjananirujjhanapakatitāya **khayadhammā -pa- nirodhadhammā**ti daṭṭhabbā.

Kilesehi āmasitabbato **āmisarṃ** nāma, pañca kāmaguṇā ārammaṇakaraṇavasena saha āmischīti **sāmisarṃ**. Tenāha “**pañcakāmaguṇāmisaniissitā**”ti.

Ito paranti “atthi vedanā”ti evamādipālim sandhāyāha “**kāyānupassanāyaṃ vuttanayamevā**”ti.

Vedanānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāvaṇṇanā

381. Sampayogavasena pavattamānena saha rāgenāti **sarāgarṃ**. Tenāha “**lobhasahagatan**”ti. **Vītarāganti** ettha kāmāṃ sarāgapadapaṭiyoginā vītarāgapadena bhavitabbaṃ, sammasanacārassa pana adhippetattā tebhūmakasseva gahaṇanti “**lokiyakusalābyākatan**”ti vatvā “**idaṃ panā**”ti-ādinā tameva adhippāyaṃ vivarati. **Sesāni** dve dosamūlāni, dve mohamūlānīti **cattāri akusalacittāni**. Tesañhi rāgena sampayogābhāvato nattheva sarāgatā, taṃnimittakatāya pana siyā taṃsahitakāle soti nattheva vītarāgatāpīti dukavinimuttatā evettha labbhatīti āha “**neva purimapadaṃ na pacchimapadaṃ bhajantī**”ti. Yadi evaṃ padesikaṃ pajānanaṃ āpajjati? Nāpajjati, dukantarapariyāpannattā tesaṃ. Ye pana “paṭipakkhabhāve agayhamāne sampayogāhāvo evettha pamāṇaṃ ekacca-abyākatānaṃ viyā”ti icchanti, tesaṃ matena sesākusalacittānampi dutiyapadasaṅgaho

1. Ma 2. 168 piṭṭhe.

veditabbo. Dutiyadukepi vuttanayena attho veditabbo. Akusalamūlesu saha moheneva vattatīti samohanti āha “**vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcā**”ti. Yasmā cetha “saheva mohenāti samohan”ti purimapadāvadadhāraṇampi labbhatiyeva, tasmā vuttaṃ “**yasmā panā**”ti-ādi. Yathā pana atimūḷhatāya paṭipuggalikanayena savisesamohavantatāya “momūhacittan”ti vattabbatovicikicchā-uddhaccasahagatadvayaṃ visesato “samohan”ti vuccati, na tathā sesākusalacittānīti “**vaṭṭantiyevā**”ti sāsāṅkaṃ vadati. Sampayogavasena thinamiddhena anupatitaṃ anugatanti **thinamiddhānupatitaṃ**, pañcavidhasasaṅkhārikākusalacittāṃ saṅkucitacittāṃ, **saṅkucitacittāṃ nāma** ārammaṇe saṅkocanavasena pavattanato. Paccayavisesavasena thāmajātena uddhaccena sahatatāṃ saṃsaṭṭhanti **uddhaccasahagataṃ**, aññathā sabbampi akusalacittāṃ uddhaccasahagatamevāti. **Pasaṭacittāṃ** nāma ārammaṇe savisesaṃ vikkhepavasena visaṭabhāvena pavattanato.

Kilesavikkhambhanasamatthatāya vipulaphalatāya ca dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṃ gataṃ, mahantehi vā uḷāracchandādīhi gataṃ paṭipannanti **mahaggataṃ**, taṃ pana rūpārūpabhūmigataṃ tato mahantassa loke abhāvato. Tenāha “**rūpārūpāvacaran**”ti. Tassa cetha paṭiyogī arittamevāti āha “**amahaggatanti kāmāvacaran**”ti. Attānaṃ uttaritūṃ samatthehi saha uttarehīti **sa-uttaraṃ**. Tappaṭipakkhena **anuttaraṃ**. Tadubhayaṃ upādāyupādāya veditabbanti āha “**sa-uttaranti kāmāvacaran**”ti-ādi. Paṭipakkhavikkhambhanasamatthena samādhinā sammadeva āhitaṃ **samāhitaṃ**. Tenāha “**yassā**”ti-ādi. **Yassāti** yassa cittassa. Yathāvuttena samādhinā na samāhitanti **asamāhitaṃ**. Tenāha “**ubhayasamādhiraḥitaṃ**”ti. Tadaṅgavimuttiyā **vimuttaṃ** kāmāvacarakusalacittāṃ, vikkhambhanavimuttiyā **vimuttaṃ** mahaggatacittanti tadubhayaṃ sandhāyāha “**tadaṅgavikkhambhanavimuttihi vimuttaṃ**”ti. Yattha tadubhayavimutti natthi, taṃ ubhayavimuttirahitanti gayhamāne lokuttaracittepi siyāsāṅkāti tannivattanatthaṃ “**samuccheda -pa- okāsova natthi**”ti āha. Okāsabhāvo ca sammasanacārassa adhippetattā veditabbo. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānameva.

Cittānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanā

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā

382. Pahātabbādīdhammavibhāgadassanavasena pañcadhā dhammānupassanā niddiṭṭhāti ayamattho pālito eva viññāyatīti tamatthaṃ ulliṅgento **“pañcavidhena dhammānupassanaṃ kathetun”**ti āha. Yadi evaṃ kasmā nīvaraṇādivaseneva niddiṭṭhanti? Vineyyajjhāsayato. Yesāñhi veneyyānaṃ pahātabbadhammesu paṭhamāṃ nīvaraṇāni vibhāgena vattabbāni, tesāṃ vasenettha Bhagavatā paṭhamāṃ nīvaraṇesu dhammānupassanā kathitā. Tathā hi kāyānupassanāpi samathapubbaṅgamā desitā, tato pariññeyyesu khandhesu, āyatanesu ca bhāvetabbesu bojjhaṅgesu, pariññeyyādivibhāgesu saccesu ca uttarā desanā, tasmā cettha samathabhāvanāpi yāvadeva vipassanatthā icchitā. Vipassanāpadhānā, vipassanābahulā ca satipaṭṭhānadesanāti tassā vipassanābhinivesavibhāgena desitabhāvaṃ vibhāvento **“apicā”**ti-ādimāha. Tattha khandhāyatanadukkhasaccavasena missakapariggahakathanāṃ daṭṭhabbāṃ. **Saññāsaṅkhārakkhandhapariggahampīti pi-saddena** sakalapañcupādānakkhandhapariggahāṃ sampiṇḍeti itaresāṃ tadantogadhattā.

“Kaṇhasukkadhammānaṃ yuganandhatā natthī”ti pajānanakāle abhāvā **“abhiñhasamudācāravasenā”**ti vuttaṃ. **Sarivijjamānanti** attano santāne upalabbhamānaṃ. **Yathāti** yenākārena, so pana **“kāmacchandassa uppādo hotī”**ti vuttattā kāmacchandassa kāraṇākārova, atthato kāraṇamevāti āha **“yena kāraṇenā”**ti. **Ca-saddo** vakkhamānatthasamuccayattho.

Tatthāti “yathā cā”ti-ādinā vuttapade. **Subhampīti** kāmacchandopi. So hi attano gahaṇākārena **“subhan”**ti vutto, tenākārena pavattanakassa aññassa kāmacchandassa nimittattā **“nimittan”**ti ca. Itthaṃ, itthākārena vā gayhamānaṃ rūpādi **subhārammaṇaṃ**. Ākaṅkhitassa hitasukhassa pattiyaṃ anupāyabhūto manasikāro **anupāyamanasikāro**. **Tanti** ayonisomanasikāraṃ. **Tatthāti** tasmīṃ sabhāgaḥetubhūte, ārammaṇabhūte ca duvidhe subhanimitte. **Āhāro**ti paccayo attano phalaṃ āhāratīti katvā.

Asubhanti asubhajjhānaṃ uttarapadalopena, taṃ pana dasasu aviññāṇaka-asubhesu ca kesādīsu saviññāṇaka-asubhesu ca pavattaṃ daṭṭhabbāṃ. Kesādīsu hi saññā “asubhasaññā”ti **Girimānandasutte**¹ vuttā. Ettha ca catubbidhassa ayonisomanasikārassa, yonisomanasikārassa ca gahaṇaṃ niravasesadassanattamaṃ katanti daṭṭhabbāṃ, tesu pana asubhesu “subhan”ti, “asubhan”ti ca manasikāro idhādhippeto, tadanukūlattā pana itarepīti.

Ekādasasu asubhesu paṭikkūlākārassa uggaṇhanaṃ, yathā vā tattha uggaṇhanimittāṃ uppajjati, tathā paṭipatti **asubhanimittassa** **uggaho**. Upacārappanāvahāya asubhabhāvanāya anuyuñjanā **asubhabhāvanānuyogo**. “Bhojane mattaññuno mitāhārassa thinamiddhābhibhavābhāvā otāramalabhamāno kāmacchando pahīyatī”ti vadanti, ayameva ca attho niddesepi vuccati. Yo pana bhojanassa paṭikkūlataṃ, tabbipariṇāmassa tadādhārassa tassa ca upanissayabhūtassa ativiya jegucchataṃ, kāyassa ca āhāraṭṭhitikattaṃ sammadeva jānāti, so sabbaso bhojane pamāṇassa jānanena **bhojanemattaññū** nāma. Tādisassa hi kāmacchando pahīyateva.

Asubhakammikatissatthero dantaṭṭhidassāvī. **Pahīnassāti** vikkhambhanavasena pahīnassa. Ito paresupi evarūpesu ṭhānesu eseva nayo. Abhidhammapariyāyena² sabbopi lobho kāmacchandanivaraṇanti āha “**arahattamaggenā**”ti.

Paṭighampi purimuppannaṃ **paṭighanimittāṃ** parato uppajjanakassa paṭighassa kāraṇanti katvā.

Mejjati siniyhatīti **mitto**, hitesī puggalo, tasmiṃ mitte bhavā, mittassa vā esāti mettā, hitesitā, tassā **mettāya**. **Appanāpi upacāropi vaṭṭati** sādharmaṇavacanabhāvato. “**Cetovimutti**”ti vutte **appanāva** vaṭṭati appanaṃ appattāya paṭipakkhato suṭṭhu muccanassa abhāvato. **Tanti** yonisomanasikāraṃ. **Tatthāti** mettāya. **Bahulaṃ pavattayatoti** bahulīkāravato.

1. Am 3. 343 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 232, 248 piṭṭhādīsu.

Sattesu mettāyanassa hitūpasamhārassa uppādanam pavattanam **mettānimittassa uggaho**, paṭhamuppanno mettāmanasikāro parato uppajjanakassa kāraṇabhāvato mettāmanasikārova **mettānimittam**. Kammameva sakam etesanti **kammassakā**, sattā, tabbhāvo **kammassakatā**, kammadāyadatā. Dosamettāsu yāthāvato ādīnavānisamsānam paṭisaṅkhānam vīmaṁsā idha **paṭisaṅkhānam**. Mettāvihārikalyāṇamittavantatā idha **kalyāṇamittatā**. Odissaka-anodissakadisāpharaṇānanti¹ attati piyasahāyamajjhattaverivasena odissakatā, sīmāsambhede kate anodissakatā. Ekādidisāpharaṇavasena disāpharaṇatā mettāya uggahaṇe veditabbā. Vihāraracchāgāmādivasena vā odissakadisāpharaṇam. Vihārādi-uddesarahitam puratthimādidisāvasena anodissakadisāpharaṇanti evam dvidhā² uggahaṇam sandhāya “**odissaka-anodissakadisāpharaṇānan**”ti vuttam. **Uggahoti** ca yāva upacārā daṭṭhabbo. Uggahitāya āsevanā **bhāvanā**. Tattha sabbe sattā, pāṇā bhūtā, puggalā, attabhāvapariyāpannāti etesaṁ vasena pañcavidhā, ekekasmim averā hontu, abyāpajjhā, anīghā, sukhi attānam pariharantūti catudhā pavattito vīsatividhā anodissakapharaṇā mettā. Sabbā itthiyo, purisā, ariyā, anariyā, devā, manussā, vinipātikāti sattodhikaraṇavasena pavattā sattavidhā, aṭṭhavīsatividhā vā, dasahi disāhi disodhikaraṇavasena pavattā dasavidhā, ekekāya vā disāya sattādi-itthādi-averādibhedena asītādhikacatusatappabhedā ca odhiso pharaṇā veditabbā.

Yena ayonisomanasikārena arati-ādikāni uppajjanti, so arati-ādīsu ayonisomanasikāro. Tena nipphādetabbe hi idam bhummaṁ. Esa nayo itoparesupi. Ukkaṇṭhitā pantasenāsanesu, adhikusaladhammesu ca uppajjanabhāvariṇcanā. **Kāyavinamanā**ti karajakāyassa virūpenākārena namanā. **Līnākāro**ti saṅkocāpatti.

Kusaladhammapaṭipattiyā paṭṭhapanasabhāvatāya, tappaṭipakkhānam visomasabhāvatāya ca **ārambhadhātu**-ādito pavattavīriyanti āha “**paṭhamārambhavīriyan**”ti. Yasmā paṭhamārambhamattassa kosajjavidhamanam,

1. Odhisaka-anodhisakadisāpharaṇānam (Ma-Ṭṭha 1. 287 piṭṭhe.)

2. Evam vā dvidhā (Ka)

thāmagamanañca natthi, tasmā vuttaṃ **“kosajjato nikkhantatāya tato balavataran”**ti. Yasmā pana aparāparuppattiyā laddhāsevanam uparūpari visesaṃ āvahantaṃ ativiya thāmagatameva hoti, tasmā vuttaṃ **“param param thānam akkamanato tatopi balavataran”**ti.

Atibhojane nimittaggāhoti atibhojane thinamiddhassa nimittaggāho, ettake bhutte taṃ bhojanaṃ thinamiddhassa kāraṇaṃ hoti, ettake na hotīti thinamiddhassa kāraṇākāraṇāgāho hotīti attho. Byatirekavasena cetam vuttaṃ, tasmā “ettake bhutte taṃ bhojanaṃ thinamiddhassa kāraṇaṃ na hotī”ti bhojanemattaññutā ca atthato dassitāti daṭṭhabbam. Tenāha **“catupañca -pa- na hotī”**ti. Divā sūriyālokanti divā gahitanimittam sūriyālokaṃ rattiyaṃ **manasi karontassāpī**ti evamettha attho veditabbo. Dhutaṅgānaṃ vīriyanissitattā vuttaṃ **“dhutaṅganissitasappāyakathāyapī”**ti.

Kukkuccampi katākatānusocanavasena pavattamānaṃ cetaso avūpasamāvahatāya uddhaccena samānalakkhaṇamevāti **“avūpasamo nāma avūpasantākāro, uddhaccakukkuccamevetam atthato”**ti vuttaṃ.

Bahussutassa ganthato, atthato ca sutādīni vicārentassa tabbahulavihārino atthavedādīpaṭilābhasabbhāvato vikkhepo na hotīti, yathāvidhipaṭipattiyā, yathānurūpapatikārappavattiyā ca katākatānusocanañca na hotīti **“bāhusaccenapi -pa- uddhaccakukkuccam pahīyati”**ti āha. Yadaggena bāhusaccena uddhaccakukkuccam pahīyati, tadaggena paripucchakatāvinayapakataññutāhipi taṃ pahīyatīti daṭṭhabbam. Vuddhasevitā ca vuddhasīlitaṃ āvahatīti cetovūpasamakarattā uddhaccakukkuccappahānakārī vuttā. Vuddhattam pana anapekkhitvā kukkuccavinodakā vinayadharā kalyāṇamittā vuttāti daṭṭhabbā. Vikkhepo ca pabbajitānaṃ yebhuyyena kukkucca hetuko hotīti **“kappiyākappiyaparipucchābahulassā”**ti-ādinā vinayanayeneva paripucchakatādayo niddiṭṭhā. **Pahīne uddhaccakukkucceti** niddhāraṇe bhummaṃ. **Kukkuccassa** domanassasahagatattā **anāgāmimaggena āyatim anuppādo** vutto.

Tiṭṭhati pavattati etthāti **ṭhānīyā** vicikicchāya ṭhānīyā **vicikicchāṭhānīyā**, vicikicchāya kāraṇabhūtā dhammā, tiṭṭhatīti vā **ṭhānīyā**, vicikicchā ṭhānīyā etissāti **vicikicchāṭhānīyā**, atthato vicikicchā eva. Sā hi purimuppannā parato uppajjanakavicikicchāya sabhāgahetutāya asādhāraṇakaraṇaṃ.

Kusalākusalāti kosallasambhūtaṭṭhena kusalā, tappaṭipakkhato akusalā. Ye akusalā, te **sāvajjā**, **asevitabbā**, **hīnā** ca. Ye kusalā, te **anavajjā**, **sevitabbā**, **paṇītā** ca. Kusalā vā hīnehi chandādīhi āradhā**hīnā**, paṇītehi **paṇītā**. **Kaṇhā**ti kālakā cittassa apabhassarabhāvakaraṇā. **Sukkā**ti odātā cittassa pabhassarabhāvakaraṇā. Kaṇhābhijātihetuto vā **kaṇhā**. Sukkābhijātihetuto **sukkā**. Te eva **sappaṭibhāgā**. Kaṇhā hi ujuvipaccanīkatāya sukkasappaṭibhāgā, tathā sukkāpi itarehi. Atha vā kaṇhasukkā ca sappaṭibhāgā ca **kaṇhasukkasappaṭibhāgā**. Sukkā hi vedanā dukkhāya vedanāya sappaṭibhāgā, dukkhā ca vedanā sukhāya vedanāya sappaṭibhāgāti.

Kāmaṃ bāhusaccaparipucchakatāhi sabbāpi aṭṭhavatthukā vicikicchā pahīyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti katvā āha “**tīṇi ratanāni ārabbhā**”ti. Ratanattayaguṇāvabodhe “satthari kaṅkhatī”ti-
ādi¹vicikicchāya asambhavoti. Vinaye pakataññutā “sikkhāya kaṅkhatī”ti vuttāya vicikicchāya pahānaṃ karotīti āha “**vinaye ciṇṇavasībhāvassāpi**”ti. **Okappaniyasaddhā saṅkhāta-adhimokkhabahulassāti** saddheyyavattuno anupavisanasaddhāsaṅkhāta-adhimokkhena adhimuccanabahulassa, **adhimuccanañca** adhimokkhuppādanamevāti daṭṭhabbaṃ, saddhāya vā ninnapoṇatā-adhimutti **adhimokkho**.

Samudayavayāti samudayavayadhammā. **Subhanimitta-asubhanimittādīsūti** “subhanimittādīsū asubhanimittādīsū”ti **ādi**-saddo paccekam yojetabbo. Tattha paṭhamena **ādi**-saddena paṭighanimittādīnaṃ saṅgaho, dutiyena mettācetovimutti-ādīnaṃ. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ vuttanayameva.

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 1. 208, 225, 233, 245, 250, 251; Abhi 2. 379 piṭṭhesu.

Khandhapabbavaṇṇanā

383. Upādānehi ārammaṇakaraṇādivasena upādātabbā vā khandhā upādānakkhandhā.

Iti rūpanti ettha iti-saddo idaṃ-saddena samānatthoti adhippāyenāha “idaṃ rūpan”ti. Tayidaṃ sarūpaggaḥaṇabhāvato anavasesapariyādānaṃ hotīti āha “**ettakaṃ rūpaṃ, na ito paraṃ rūpaṃ atthī**”ti. Itīti vā pakāratthe nipāto, tasmā “**iti rūpan**”ti iminā bhūtopādādivasena yattako rūpassa pabhedo, tena saddhiṃ rūpaṃ anavasesato pariyādiyitvā dasseti. **Sabhāvatoti** ruppanasabhāvato, cakkhādivaṇṇādisabhāvato ca. **Vedanādisupīti** ettha “ayaṃ vedanā, ettakā vedanā, na ito paraṃ vedanā atthīti sabhāvato vedanaṃ pajānāti”ti-ādinā, **sabhāvatoti** ca “anubhavaṇasabhāvato, sātādisabhāvato cā”ti evamādinā yojetabbaṃ. Sesam vuttanayattā suviññeyyameva.

Khandhapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanapabbavaṇṇanā

384. **Chasu ajjhatikabāhiresūti** “chasu ajjhattikesu chasu bāhiresū”ti “chasū”ti padaṃ paccekaṃ yojetabbaṃ. Kasmā panetāni ubhayāni chaḷeva vuttāni? Chaviññāṇakāyupattidvārārammaṇavavatthānato. Cakkhuviññāṇavīthiyā pariyāpannassa hi viññāṇakāyassa cakkhāyatanaṃ eva uppattidvāraṃ, rūpāyatanaṃ eva ca ārammaṇaṃ, tathā itarāni itaresaṃ, chaṭṭhassa pana bhavaṅgamanasaṅkhāto manāyatane kadeso uppattidvāraṃ, asādhāraṇaṃ ca dhamāyayanaṃ ārammaṇaṃ. Cakkhatīti **cakkhu**, rūpaṃ assādeti, vibhāveti cāti attho. Suṇātīti **sotaṃ**. Ghāyatīti **ghānaṃ**. Jīvitanimittatāya raso **jīvitaṃ**, taṃ jīvitamavhāyatīti **jīvā**. Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyo uppattidesoti **kāyo**. Munāti ārammaṇaṃ vijānātīti **mano**. Rūpayati vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti **rūpaṃ**. Sappati attano paccayehi harīyati sotaviññeyyabhāvaṃ gamīyatīti **saddo**. Gandhayati attano vatthum sūcetīti

gandho. Rasanti taṃ sattā assādentīti **raso.** Phusīyatīti **phoṭṭhabbam.** Attano sabhāvaṃ dhārentīti **dhammā.** Sabbāni pana āyānaṃ tananādi-atthena **āyatanāni.** Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ**¹ vuttanayeneva veditabbo.

Cakkhuñca pajānātīti² **ettha cakkhu** nāma pasādacakkhu, na sasambhāracakkhu, nāpi dibbacakkhu-ādikanti āha **“cakkhupasādan”**ti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “yaṃ cakkhu catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo”ti³. **Ca-saddo** vakkhamānatthasamuccayattho.

Yathāvasarasalakkhaṇavasenāti aviparītassa attano rasassa ceva lakkhaṇassa ca vasena, rūpesu āviñchanakiccassa ceva rūpābhigāhātārahbhūtappasādalakkhaṇassa ca daṭṭhukāmatānidānakamma samuṭṭhānabhūtappasādalakkhaṇassa ca vasenāti attho. Atha vā **yathāvasarasalakkhaṇavasenāti** yathāvasarasavasena ceva lakkhaṇavasena ca, **yāthāvasarasoti** ca aviparītasabhāvo veditabbo. So hi rasīyati aviraddhapaṭivedhavasena assādiyati ramīyatīti “raso”ti vuccati, tasmā **salakkhaṇavasenāti** vuttaṃ hoti. **Lakkhaṇavasenāti** aniccādisāmaññalakkhaṇavasena.

“Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ”ti-ādīsu⁴ samuditāniyeva rūpāyatanāni cakkhuviññāṇupattihetu, na visuṃ visunti imassa atthassa jotanatthaṃ “rūpe cā”ti puthuvacanaggahaṇaṃ, tāya eva ca desanāgatiyā kāmāni idhāpi “rūpe ca pajānātī”ti vuttaṃ, rūpabhāvasāmaññena pana sabbaṃ ekajjhaṃ gahetvā **bahiddhā catusamuṭṭhānikarūpañcāti** ekavacanavasena attho. **Sarasalakkhaṇavasenāti** cakkhuviññāṇassa visayabhāvakiccassa vasena ceva cakkhupaṭīhananalakkhaṇassa vasena cāti yojetabbaṃ.

Ubhayaṃ paṭiccāti cakkhuṃ upanissayapaccayavasena paccayabhūtaṃ, rūpe ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayavasena paccayabhūte ca paṭicca. Kāmāni ayaṃ Suttantasamvaṇṇanā, nippariyāyakathā nāma abhidhammasannissitā evāti Abhidhammanayeneva saṃyojanāni dassento **“kāmarāga -pa-**

1. Visuddhi 2. 112 piṭṭhe; Visuddhi-Ṭī 2. 170 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

2. Dī 2. 240; Ma 1. 79 piṭṭhesu.

3. Abhi 1. 157 piṭṭhe.

4. Ma 1. 158, 326; Ma 3. 328, 332, 333; Saṃ 1. 300, 302; Saṃ 2. 261; Abhi 4. 248, 249 piṭṭhādīsu.

avijjāsaṃyojanan”ti āha. Tattha kāmesu rāgo, kāmo ca so rāgo cāti vā **kāmarāgo**. So eva bandhanaṭṭhena **saṃyojanam**. Ayañhi yassa saṃvijjati, taṃ puggalaṃ vaṭṭasmim saṃyojeti bandhati iti dukkhena sattaṃ, bhavādike vā bhavantarādīhi, kammunā vā vipākaṃ saṃyojeti bandhatīti **saṃyojanam**. Evaṃ paṭighasaṃyojanādīnampi yathārahaṃ attho vattabbo. **Srasalakkhaṇavasenā**ti ettha pana sattaṃ vaṭṭato anissajjanasaṅkhātassa attano kiccassa ceva yathāvuttabandhanasaṅkhātassa lakkhaṇassa ca vasenāti yojetabbam.

Bhavassādadiṭṭhissādanivattanattham **kāmassādaggaṇam**. **Assādayatoti** abhiramantassa. **Abhinandatoti** sappītikataṇhāvasena nandantassa. Padadvayenāpi balavato kāmarāgassa paccayabhūtā kāmarāguppati vutā. Esa nayo sesesupi. **Aniṭṭhārammaṇeti** ettha “āpāthagate”ti. Vibhattivipariṇāmanavasena “āpāthagatan”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbam. **Etaṃ ārammaṇanti** etaṃ evaṃsukhumanā evaṃdubbibhāgaṃ ārammaṇam. **“Niccaṃ dhuvan”**ti idaṃ nidassanamattaṃ. “Ucchiṇṇissati vinassissatīti gaṇhato”ti evamādīnampi saṅgaho icchitabbo. Paṭhamāya sakkāyadīṭṭhiyā anurodhavasena **“satto nu kho”**ti itarāya anurodhavasena **“sattassa nu kho”**ti vicikicchato. Attattaniyādīgāhānugatā hi vicikicchā diṭṭhiyā asati abhāvato. **Bhavaṃ patthentassā**ti “īdise sampattibhave yasmā amhākaṃ idaṃ iṭṭhaṃ rūpārammaṇam sulabham jātam, tasmā āyatimpi ediso, ito vā uttaritaro sampattibhavo bhaveyyā”ti bhavaṃ nikāmentassa. **Evarūpanti** evarūpaṃ rūpaṃ. Taṃsadise hi tabbohāravasenevaṃ vuttaṃ. Bhavati hi taṃsadisesu tabbohāro yathā “sā eva tittirī, tāni eva osadhānī”ti. **Usūyatoti** usūyaṃ issaṃ uppādayato. **Aññassa maccharāyatoti** aññena asādhāraṇabhāvakaraṇena macchariyaṃ karoto. **Sabbeheva** yathāvuttehi navahi saṃyojanehi.

Taṇha kāraṇanti subhanimittapaṭighanimittādivibhāgaṃ iṭṭhāniṭṭhādirūpārammaṇaṇceva tajjāyonisomanasikāraṇcāti tassa tassa saṃyojanassa kāraṇam. Avikkhambhitāsamūhatabhūmiladdhuppannataṃ sandhāya **“appahīnaṭṭhena uppannassā”**ti vuttaṃ. Vattamānuppannatā samudācāraggaṇeneva gahitā. **Yena kāraṇenā**ti yena vipassanāsamathabhāvanāsāṅkhātēna

kāraṇena. Tañhi tassa tadaṅgavasena ceva vikkhambhanavasena ca pahānakāraṇaṃ. Issāmacchariyānaṃ apāyagamanīyatāya paṭhamamaggavajjhata vuttā. Yadi evaṃ “tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti”¹ti¹ suttapadaṃ kathanti? Taṃ suttantapariyāyena vuttaṃ. Yathānulomasāsanā hi suttantadesanā, ayaṃ pana abhidhammanayena saṃvaṇṇanāti nāyaṃ dosoti. **Oḷārikassāti** thūlassa, yato abhiṇhasamuppattipariyuṭṭhānatibbatāva hoti. **Aṇusahagatassāti** vuttappakārābhāvena aṇubhāvaṃ sukhumabhāvaṃ gatassa. Uddhaccasaṃyojanassapettha anuppādo vuttoyevāti daṭṭhabbo yathāvuttasaṃyojanehi avinābhāvato. Ekatthatāya sotādīnaṃ sabhāvasarasalakkaṇavasena pajānanā, tappaccayānaṃ saṃyojanānaṃ uppādādipajānanā ca vuttanayeneva veditabbāti dassento “**eseva nayo**”ti atidisati.

Attano vā dhammesūti attano ajjhattikāyatanadhammesu, attano ubhayadhammesu vā. Imasmiṃ pakkhe **ajjhattikāyatanapariggaṇhanenāti** ajjhattikāyatanapariggaṇhanamukhenāti attho. Evañca anavasesato saparasantānesu āyatanānaṃ pariggaho siddho hoti. **Parassa vā dhammesūti** etthāpi eseva nayo. **Rūpāyatanassāti** aḍḍhekādasappabhedassa rūpasabhāvassa āyatanassa rūpakkhandhe “vuttanayena nīharitabbo”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Sesakkhandhesūti** vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhesu. **Vuttanayenāti** iminā atidesena rūpakkhandhe “āhārasamudayā”ti viññāṇakkhandhe “nāmarūpasamudayā”ti sesakkhandhesu “phassasamudayā”ti imaṃ viśesaṃ vibhāveti, itaraṃ pana sabbattha samānanti khandhapabbe viya āyatanapabbepi lokuttaranivattanaṃ pāḷiyaṃ gahitaṃ natthīti vuttaṃ “**lokuttaradhammā na gahetabbā**”ti. Sesāṃ vuttanayameva.

Āyatanapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

385. **Bujjhanakasattassāti** kilesaniddāya paṭibujjhanakasattassa, ariyasaccānaṃ vā paṭivijjhanakasattassa. **Aṅgesūti** kāraṇesu, avayavesu

1. Am 1. 560 piṭṭhe.

vā. Udayavayañānuppattito paṭṭhāya sambodhipaṭipadāyaṃ ṭhito nāma hotīti āha **“āraddhavipassakato paṭṭhāya yogāvacaroti sambodhī”**ti. Suttantadesanā nāma pariyāyakathā, ayañca satipaṭṭhānadesanā lokiyamaggavasena pavattāti vuttaṃ “yogāvacaroti sambodhī”ti, aññathā “ariyasāvako”ti vadeyya.

“Satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā”ti padassa attho “vicikicchāṭṭhānīyā”ti ettha vuttanayena veditabbo. **Tanti** yonisomanasikāraṃ. **Tatthāti** satiyaṃ, nipphādetabbe cetāṃ bhummaṃ.

Sati ca sampajaññañca **satisampajaññaṃ**. Atha vā satippadhānaṃ abhikkantādisatthakabhāvapariggaṇhanaññaṃ **satisampajaññaṃ**. Taṃ sabbattha satokārībhāvāvahattā satisambojjhaṅgassa uppādāya hoti. Yathā paccanīkadhammappahānaṃ, anurūpadhammasevanā ca anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya hoti, evaṃ satirahitapuggalavivajjanā, satokārīpuggalasevanā, tattha ca yuttappayuttatā satisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti imamatthaṃ dasseti **“satisampajaññaṃ”**ti-ādinā. **Tissadattatthero** nāma, yo bodhimaṇḍe suvaṇṇasalākaṃ gahetvā “aṭṭhārasasu bhāsasu katarabhāsāya dhammaṃ kathemi”ti parisam pavāresi. **Abhayattheroti** Dattābhayattheramāha.

Dhammānaṃ, dhammesu vā vicayo **dhammavicayo**, so eva sambojjhaṅgo, tassa **dhammavicayasambojjhaṅgassa**. **“Kusalākusalā dhammā”**ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva. Tattha **yonisomanasikārabahulīkāroti** kusalādīnaṃ taṃtaṃsabhāvasarasalakkaṇādīkassa yāthāvato avabujjhanavasena uppanno ñāṇasampayuttacittuppādo. So hi aviparītamanasikāratāya “yonisomanasikāro”ti vutto, tadābhogatāya āvajjanāpi taggatikā eva, tassa abhiññaṃ pavattanaṃ bahulīkāro. **Bhiyyobhāvāyāti** punappunaṃ bhāvāya. **Vepullāyāti** vipulabhāvāya. **Pāripūriyāti** paribrūhanāya.

Paripucchakatāti pariyogohetvā pucchakabhāvo. Ācariye payirupāsītva pañcapi nikāye saha aṭṭhakathāya pariyogāhetvā yaṃ yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhānabhūtaṃ, taṃ taṃ “idaṃ bhante kathaṃ, imassa ko attho”ti

khandhāyatanādi-atthaṃ pucchantassa dhammavicayasambojjhaṅgo uppajjati. Tenāha “**khandhadhātu -pa- bahulatā**”ti. **Vatthūnaṃ visadabhāvakaraṇanti** ettha cittacetāsikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṃ, tappaṭibaddhāni cīvarāni ca “vatthūnī”ti adhippetāni, tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṃ tesāṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Tena vuttaṃ “**ajjhattikabāhirānaṃ**”ti-ādi. **Ussannadosanti** vātādi-ussannadosaṃ. **Sedamalamakkhanti** sedena ceva jallikāsaṅkhātena sarīramalena ca makkhitaṃ. **Ca**-saddena aññaṃpi sarīrassa, cittassa ca pīlavaham saṅgaṇhāti. **Senāsaṇaṃ vāti vā**-saddena pattādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Avisade** sati, visayaabhūte vā. Kathaṃ bhāvanamanuyuttassa tāni visayo? Antaranārā pavattanakacittuppadavasenevaṃ vuttaṃ. Te hi cittuppadā cittekaggaṭāya aparisuddhabhāvāya saṃvattanti. **Cittacetāsikesu** nissayādiṭṭhāyā aparisuddhiyā saṃvattanti. **Ñāṇampi pi**-saddo sampiṇḍanatto, tena na kevalaṃ taṃ vatthueva, atha kho tasmīṃ aparisuddhe ñāṇampi aparisuddhaṃ hotīti nissayāparisuddhiyā taṃnissitāparisuddhi viya visayassa aparisuddhatāya visayino aparisuddhiṃ dasseti.

Samabhāvakaraṇanti kiccatto anūnādhikabhāvakaraṇaṃ.

Saddheyyavattusmiṃ paccayavasena adhimokkha-kiccatto paṭutarabhāvena, paññāya avisadatāya, vīriyādīnaṃ sithilatādīnā saddhindriyaṃ balavaṃ hoti. Tenāha “**itarāni mandāni**”ti. **Tatoti** tasmā saddhindriyassa balavabhāvato, itaresaṅka mandattā. Kosajjapakkhe patitūṃ adattvā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanaṃ anubalappadānaṃ **paggaho**, paggaḥova kiccaṃ **paggahakiccaṃ**, “kātuṃ na sakkotī”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. Ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā **upaṭṭhānaṃ**. Vikkhepapaṭikkhepo, yena vā sampayuttā avikkhattā honti, so **avikkhepo**. Rūpagataṃ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvaṃ passati, taṃ **dassanakiccaṃ**. **Kātuṃ na sakkoti** balavatā saddhindriyena abhibhūtatā. Sahajātadhammesu hi indaṭṭhaṃ kārentānaṃ sahapavattamānānaṃ dhammānaṃ ekarasaṭāvaseneva atthasiddhi, na aññathā. **Tasmāti** vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. **Tanti** saddhindriyaṃ. **Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenāti** yassa saddheyyassa vatthuno ulāratādiguṇe adhimuccanassa sātisaṃvattiyā

saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tassa paccayapaccayuppannatādivibhāgato yāthāvato vīmaṃsanena. Evañhi evaṃdhammatānayaena sabhāvasarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti “ayaṃ imesaṃ dhammānaṃ sabhāvo”ti pari jānana vasena paññābyāpārassa sātisa yattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṃ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hotīti. Tena vuttaṃ **“taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena -pa- hāpetabban”**ti. **Tathā amanasikārenā**ti yenākārena bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tenākārena bhāvanāya ananuyuñjanatoti vuttaṃ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā paccayavisesena kiccuttariyato, vīriyādīnaṃ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito. Dutiyakappe pana yathā manasi karoto vīriyādīnaṃ mandakiccatāya saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena, vīriyādīnaṃ paṭukiccabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṃ tehi samarasam karontena hāpetabbanṃ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalītheravatthūti so hi āyasmā saddhādhimuttatāya katādhikāro satthu rūpakāyadassanappasuto eva hutvā viharanto satthārā “kiṃ te vakkali iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho vakkali dhammaṃ passati, so maṃ passati”ti-ādinā¹ ovaditvā kammaṭṭhāne niyojitopi taṃ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṃ vinipātetuṃ papātaṭṭhānaṃ abhiruhi, atha naṃ satthā yathānisinnova obhāsaṃ vissajjanena attānaṃ dassetvā—

“Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane.

Adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukhaṃ”ti²—

gāthaṃ vatvā “chi vakkalī”ti āha. So tena amateneva abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṃ paṭṭhapesi. Saddhāya balavabhāvato vipassanāvīthiṃ na otarati, taṃ nātvā bhagavā tassa indriyasamattapaṭipādanāya kammaṭṭhānaṃ sodhetvā adāsi. So satthārā

1. Saṃ 2. 98; Dī-Ṭṭha 1. 23; Aṃ-Ṭṭha 1. 195; Dhammapada-Ṭṭha 2. 380;

Paṭisaṃ-Ṭṭha 2. 52; Abhi-Ṭṭha 1. 385; Theragāthā-Ṭṭha 2. 58 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 68 piṭṭhe Dhammapade.

dinnanaye ṭhatvā vipassanaṃ ussukkāpetvā maggappaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tenetaṃ vuttaṃ “vakkalittheravattu cettha nidassanaṃ”ti. **Etthā**ti saddhindriyassa adhimattabhāve sesindriyānaṃ sakiccākaraṇe.

Itarakiccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṃ. **Passaddhādīti ādi-**saddena samādhī-upekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo **hāpetabbanti** yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṃ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhī-ādibhāvanāya hāyati samādhīpakkkhiyattā tassā. Tathā hi samādhindriyassa adhimattataṃ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṃ uddhaccapātato rakkhantī ekaṃsato hāpeti. Tena vuttaṃ **“passaddhādibhāvanāya hāpetabban”**ti. **Soṇattherassa vatthū**ti sukumārasonattherassa vatthu¹. So hi āyasmā satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sītavane viharanto “mama sarīraṃ sukhumālaṃ, na ca sakkā sukheveva sukhaṃ adhigantuṃ, kilametvāpi samaṇadhammo kātabbo”ti taṃ ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāya padhānāmanuyuñjanto pādālesu phoṭesu uṭṭhitesupi vedanaṃ ajjhupekkhitvā daḥhavīriyaṃ karonto accāraddhavīriyatāya visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkihi. Satthā tattha gantvā vīṇūpamovādena ovaditvā vīriyasamatāyojanavīthiṃ dassento kammaṭṭhānaṃ sodhetvā gijjhakūṭaṃ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṃ yojetvā bhāvento vipassanaṃ ussukkāpetvā arahatte paṭiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ **“soṇattherassa vatthu dassetabban”**ti. **Sesesupī**ti satisamādhīpaññindriyesupi.

Samatanti saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ anūnānadhikabhāvaṃ, tathā samādhivīriyānaṃ. Yathā hi saddhāpaññānaṃ visuṃ visuṃ dhuriyadhammabhūtānaṃ kiccato aññamaññaṃ nātivattanaṃ visesato icchitabbaṃ, yato nesaṃ samadhuratāya appanā sampajjati, evaṃ samādhivīriyānaṃ kosajjuddhaccapakkhikānaṃ samarasatāya sati aññamaññūpatthambhanato sampayuttadhammānaṃ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijjhati. **“Balavasaddho”**ti-ādi byatirekamukhena vuttasseva atthassa samatthanaṃ. Tassattho—yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadaññaṇo, so mudhappasanno hoti, na aveccappasanno. Tathā hi **avatthusmiṃ pasīdati** seyyathāpi titthiyasāvakaḥ.

1. Vi 3. 267; Aṃ-Ṭṭha 1. 181; Theragāthā-Ṭṭha 2. 229; Apadāna-Ṭṭha 2. 199 piṭṭhesu vitthāro.

Kerāṭikapakkhanti sāṭheyyapakkhaṃ **bhajati**. Saddhāhīnāya paññāya atidhāvanto “deyyavatthupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṃ puññaṃ hoti”ti-ādīni parikappeti hetupatirūpakehi vañcito, evaṃbhūto ca sukkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ vacanaṃ nādiyati saññattim na gacchati. Tenāha “**bhesajjasamutṭhito viya rogo atekiccho hoti**”ti. Yathā cettha saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ visamabhāvo na atthāvaho, anattābhāvova, evaṃ samādhivīriyānaṃ aññamaññaṃ visamabhāvo na atthāvaho anattābhāvova, tathā na avikkhepāvaho, vikkhepāvahovāti. **Kosajjaṃ abhibhavati**, tena appanaṃ na pāpuṇātīti adhippāyo. **Uddhaccaṃ abhibhavati**ti etthāpi eseva nayo. **Tadubhayanti** saddhāpaññādvayaṃ, samādhivīriyadvayaṃ. **Samaṃ kātabbanti** samarasāṃ kātabbāṃ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Evanti** evaṃ sante, saddhāya thokaṃ balavabhāve satīti attho. **Saddahantoti** “pathavī pathavīti manasikaraṇamattena kathaṃ jhānuppattī”ti acintetvā “addhā sammāsambuddhena vuttavidhi ijjhissatī”ti saddahanto saddhaṃ janento. **Okappentoti** ārammaṇaṃ anupavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto. **Ekaggatā balavatī vaṭṭatīti** samādhippadhānattā jhānassa. **Ubhinnanti** samādhipaññānaṃ. Samādhikammikassa samādhino adhimattatāya paññāya adhimattatāpi icchitabbāti āha “**samatāyapī**”ti, samabhāvenāpīti attho. **Appanāti** lokiyappanā. Tathā hi “**hotiyeva**”ti sāsāṅkaṃ vadati. Lokuttarappanā pana tesāṃ samabhāveneva icchitā. Yathāha “samathavipassanaṃ yuganandhaṃ bhāveti”ti¹.

Yadi visesato saddhāpaññānaṃ, samādhivīriyānaṃ samatāva icchitā, kathaṃ satīti āha “**sati pana sabbattha balavatī vaṭṭatī**”ti. **Sabbatthāti** līnuddhaccapakkhikesu pañcasu indriyesu. Uddhaccapakkhikekadese gaṇhanto “**saddhāvīriyapaññānaṃ**”ti āha. Aññathā pīti ca gaṇetabbā siyā. Tathā hi “**kosajjapakkhikena samādhinā**”icceva vuttaṃ, na “passaddhisamādhī-upekkhāhi”ti. Sāti sati. Sabbesu rājakammesu niyutto **sabbakammiko**. **Tenāti** tena sabbattha icchitabbatṭhena kāraṇena. **Āha** aṭṭhakathāyaṃ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā** sabbattha līne, uddhate ca citte icchi tabbattā,

1. Am 1. 475; Khu 9. 288, 289, 290, 291 piṭṭhesu.

sabbe vā line, uddhate ca citte bhāvetabbā bojjhaṅgā atthikā etāyāti **sabbatthikā**. Cittanti kusalaṃ cittaṃ. Tassa hi sati paṭisaraṇaṃ parāyaṇaṃ appattassa pattiyaṃ anadhigatassa adhigamāya. Tenāha “**ārakkhapaccupaṭṭhānā**”ti-ādi.

Khandhadibhede anogālhapaññānanti pariyattibāhusaccavasenapi khandhāyatanādīsu appaṭiṭṭhitabuddhīnaṃ. Bahussutasevanā hi sutamayaññānavahā. Taruṇavipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayaññe ṭhitattā ekamsato paññavā eva nāma hotīti āha “**samapaññāsa -pa-puggalasevanā**”ti. Ñeyyadhammassa gambhīrabhāvavāsena tapparicchedakaññāssa gambhīrabhāvaggahaṇanti āha “**gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāyā**”ti. Tañhi ñeyyaṃ tādīsāya paññāya caritabbato **gambhīraññācariyaṃ**, tassā vā paññāya tattha pabhedato pavatti gabbhīraññācariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha “**gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā**”ti. Yathā sativepullappatto nāma arahā eva, evaṃ paññāvepullappattotipi so evāti āha “**arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotī**”ti. **Vīriyādisupi** ese va nayo.

“Tattaṃ ayokhilaṃ hatthe gamenta”ti-ādinā¹
vuttapañcavidhabandhanakammakāraṇā niraye nibbattasattassa yebhuyyena sabbapaṭhamaṃ karontīti, Devadūtasuttādīsu tassa ādito vuttattā ca āha “**pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā**”ti. **Sakaṭavahanādikāleti ādi-**saddena tadaññamanussehi, tiracchānehi ca vibādhiyamānakālāṃ saṅgaṇhāti. “**Ekam Buddhantaran**”ti idaṃ aparāparaṃ petesu eva uppajjanakasattavasena vuttaṃ, ekaccānaṃ vāpetānaṃ ekaccatiracchānānaṃ viya tathā dīghāyukatāpi siyāti tathā vuttaṃ. Tathā hi “kālo nāgarājā catunnaṃ buddhānaṃ sammukhībhāvaṃ labhitvā ṭhito metteyyassapi bhagavato sammukhībhāvaṃ labhissatī”ti vadanti, yaṃ tassa kappāyukatā vuttā.

Ānisaṃsadassāvinoti “vīriyāyatto eva sabbo lokuttaro, lokiyo ca visesādhigamo”ti evaṃ vīriye ānisaṃsadassanasīlassa. **Gamanavīthinti** sapubbabhāgaṃ nibbānagāminipaṭipadaṃ, saha vipassanāya

1. Ma 3. 204, 221; Am 1. 139 piṭṭhesu.

ariyamaggapaṭipāṭi, sattavisuddhiparamparā vā. Sā hi bhikkhuno vaṭṭaniyyānāya gantabbā paṭipadāti katvā **gamanavīthi** nāma.

Kāyadaḷhībahuloti yathā tathā kāyassa daḷhīkammappasuto. **Piṇḍanti** raṭṭhapiṇḍam. Paccayadāyakānaṃ attani kārassa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalabhāvassa karaṇena piṇḍassa bhikkhāya paṭipūjanā **piṇḍāpacāyanam**.

Nīharantoti pattathavikato nīharanto. **Tam saddam sutvāti** tam upāsikāya vacanaṃ attano vasanapaṇṇasāladvāre ṭhitova pañcābhiññatāya dibbasotena sutvā. Manussasampatti, dibbasampatti, nibbānasampattīti imā **tisso sampattiyo**. **Dātuṃ sakkhissasīti** tayi katena dānamayena, veyyāvaccamayena ca puññakammena khattavisesabhāvūpagamanena aparāparam devamanussasampattiyo, ante nibbānasampattiñca dātuṃ sakkhissasī”ti thero attānaṃ pucchati. **Sitam karontovāti** “akiccheneva mayā vaṭṭadukkhaṃ samatikkantaṃ”ti paccavekkhaṇāvasāne sañjātapāmojjavasena sitaṃ karonto eva.

Vipapaṭipannanti jātiddhammakuladhammādilaṅghanena asammāpaṭipannaṃ. **Evam** yathā asammāpaṭipanno putto tāya eva asammāpaṭipattiyā kulasantānato bāhiro hutvā pitu santikā dāyajjassa na bhāgī, **evam**. **Kusītopi** tena kusītabhāvena asammāpaṭipanno satthu santikā laddhabba-ariyadhanadāyajjassa na bhāgī. **Āraddhavīriyova labhati** sammāpaṭipajjanato. Uppajjati vīriyasambojjhaṅgoti yojanā, evaṃ sabbattha.

Mahāti silādihi guṇehi mahanto vipulo anaññasādhāraṇo. Tam panassa guṇamahattaṃ dasasahassilokadhātukampanena loke pākaṇanti dassento “**satthuno hī**”ti-ādimāha.

Yasmā satthusāsane pabbajitassa pabbajjūpagamena sakyaputtassa bhāvo sampajāyati, tasmā buddhaputtabhāvaṃ dassento “**asambhinnāyā**”ti-ādimāha.

Alasānaṃ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṃ kāyadaḷhībahulānaṃ yāvadatthaṃ bhuñjitvā seyyasukhādi-anuyuñjanakānaṃ tiracchānakathikānaṃ puggalānaṃ dūrato vajjanā **kusītapuggalaparivajjanā**. “Divasaṃ caṅkamaṇa

nisajjāyā”ti-ādinā¹ bhāvanāraddhavasena āraddhavīriyaṇaṃ
 dalhaparakkamānaṃ kālana kālānaṃ upasaṅkamaṇā
āraddhavīriyapuggalasevanā. Tenāha “**kucchiṃ pūretvā**”ti-ādi.
Visuddhimagge² pana jātimahattapaccavekkhaṇā,
 sabrahmacārīmahattapaccavekkhaṇāti idaṃ dvayaṃ na gahitaṃ,
 thinamiddhavinodanā, sammappadhānapaccavekkhaṇatāti idaṃ dvayaṃ
 gahitaṃ. Tattha ānisaṃsadassāvitāya eva **sammappadhānapaccavekkhaṇā**
 gahitā hoti lokiyalo kuttaravisesādhigamassa vīriyāyattatādassanabhāvato.
Thinamiddhavinodanaṃ tadadhimuttatāya eva gahitaṃ hoti, vīriyuppadane
 yuttappayuttassa thinamiddhavinodanaṃ atthasiddhameva. Tattha
 thinamiddhavinodanakusītapuggalaparivajjana-
 āraddhavīriyapuggalasevanatadadhimutta-
 āpaṭipakkhavidhamanapaccayūpasamhāravasena,
 apāyabhayaṇapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa
 uppādakā datṭhabbā.

Purimuppannā pīti parato uppajjanakapītiyā
 visesakāraṇasabhāghahetubhāvato “**pītiyeva pītisambojjhaṅgatṭhānīyā**
dhammā”ti vuttā, tassā pana bahuso pavattiyā puthuttaṃ upādāya
 bahuvacananiddeso. Yathā sā uppajjati, evaṃ paṭipatti **tassā**
uppādakamanasikāro.

“Buddhānussatī”ti-ādisu vattabbaṃ **visuddhimagge**³ vuttanayeneva
 veditabbaṃ.

Buddhānussatiyā upacārasamādinīṭṭhattā vuttaṃ “**yāva upacārā**”ti.
Sakalasarīraṃ pharamānoti pītisamuṭṭhānehi paṇītarūpehi sakalasarīraṃ
 pharamāno. Dhammaguṇe anussarantassāpi yāva upacārā sakalasarīraṃ
 pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjatīti yojanā, evaṃ sesa-anussatīsu.
 Pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇāyañca yojetabbaṃ tassāpi
 vimuttāyatanabhāvena taggatikattā. Saṅkhārānaṃ sappadesavūpasamepi
 nippadesavūpasame viya tathā⁴ paññāya pavattito bhāvanāmanasikāro
 kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhim āvahanto
 tathārūpapītisomanassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti
 āha “**samāpattiyā -pa- paccavekkhantassāpi**”ti. Tattha “**vikkhambhitā**
kilesā”ti pāṭho. Te hi na samudācarantīti. **Iti**-saddo kāraṇattho, yasmā na
 samudācaranti, tasmā taṃ nesaṃ asamudācārāṃ paccavekkhantassāti

1. Ma 1. 341; Ma 3. 54; Saṃ 2. 323; Khu 7. 294 piṭṭhesu.

3. Visuddhi 1. 191 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 129 piṭṭhe.

4. Yathā (Ka)

yojanā. Na hi kilese paccavekkhantassa bojḡhaṅguppatti yuttā. Pasādanīyesu ṡhānesu pasādasinehābhāvena thusasamahadayatā lūkhatā, sā tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha “**asakkaccakiriya saṃsūcitalūkhabhāve**”ti.

Kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi eva yathāvuttabodhi-aṅgabhūto passaddhisambojḡhaṅgo, tassa **passaddhisambojḡhaṅgassa** evaṃ uppādo hotīti yojanā.

Paṇītabhojanasevanatāti paṇītasappāyabhojanasevanatā. **Utu-iriyāpathasukhaggaḡhaṇena** sappāya-utu-iriyāpathaggaḡhaṇaṃ daṡṡhabbaṃ. Taṇhi tividhampi sappāyaṃ seviyamānaṃ kāyassa kallatāpādanavasena cittassa kallataṃ āvahantaṃ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇaṃ hoti. Ahetukaṃ sattesu labbhamānaṃ sukhadukkanti ayameko anto, issarādivisamahetukanti pana yaṃ dutiyo. Ete ubho ante anupagamma yathāsakaṃ kammunā hotīti ayaṃ majḡhimā paṡipatti. Majḡhatto payogo yassa so **majḡhattapayogo**, tassa bhāvo **majḡhattapayogatā**. Ayaṇhi pahāya sāraddhakāyataṃ passaddhakāyatāya¹ kāraṇaṃ hontī pasaddhidvayaṃ āvahati, eteneva sāraddhakāyapuggalaparivajjanapassaddhakāyapuggalasevanānaṃ tadāvanatā saṃvaṇṇitāti daṡṡhabbaṃ.

Yathāsamāhitākārasallakkhaṇavasena gayhamāno purimuppanno samatho eva **samathanimittaṃ**. Nānārammaṇe paribbhamanena vividhaṃ aggaṃ etassāti **byaggo**, vikkhepo. Tathā hi so anavaṡṡhānaso, bhantaṡpaccupaṡṡhāno ca vutto, ekaggaṡābhāvato byaggapaṡipakkkhoti **abyaggo**, samādhi. So eva nimittanti pubbe viya vattabbaṃ. Tenāha “**avikkhepaṡṡhena ca abyagganimittan**”ti.

Vatthuvisadakiriya, indriyasamattapaṡipādanā ca paṇṇāvahā vuttā, samādhānāvahāpi tā honti samādhānāvahabhāveneva paṇṇāvahabhāvatoti vuttaṃ “**vatthuvisada -pa- veditabbā**”ti.

Karaṇabhāvanākosallānaṃ avinābhāvato, rakkhanaḡosallassa ca taṇmūlakattā “**nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa**

1. Pahānasāraddhakāyatāya taṃpassaddhakāyatāya (Ka)

uggahaṇakusalatā”icceva vuttaṃ. **Kaṣiṇanimittassā**ti ca nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Asubhanimittassāpi hi yassa kassaci jhānupattinimittassa uggahaṇakosallaṃ nimittakusalatā evāti. **Atisithilavīriyatādīhīti ādi**-saddena paññāpayogamandataṃ, pamodavekallaṃ saṅgaṇhāti. **Tassa paggaṇhananti** tassa līnassa cittassa dhammavicayasambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuddharaṇaṃ. Vuttaṇhettaṃ Bhagavatā—

“Yasmiṇca kho bhikkhave samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu, līnaṃ bhikkhave cittaṃ, taṃ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayāṃ hoti. Seyyathāpi bhikkhave puriso parittaṃ aggim ujjālitukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātaṇca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittaṃ aggim ujjālitunti. Evaṃ bhante”ti¹.

Ettha ca yathāsakaṃ āhāravasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanāsamuṭṭhāpanāti veditabbā, sā anantaraṃ vibhāvitā eva.

Āraddhavīriyatā dīhīti

ādi-saddena paññāpayogabalavataṃ, pamodubbilāvanaṇca saṅgaṇhāti. **Tassa niggaṇhananti** tassa uddhatassa cittassa samādhisambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena uddhatāpattito nisedhanaṃ. Vuttampi cettaṃ Bhagavatā—

“Yasmiṇca kho bhikkhave samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu, uddhataṃ bhikkhave cittaṃ, taṃ etehi dhammehi suvūpasamayaṃ hoti. Seyyathāpi bhikkhave puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni -pa- paṃsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetunti. Evaṃ bhante”ti².

1. Saṃ 3. 99 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 100 piṭṭhe.

Etthāpi yathāsakaṃ āhārasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanāsamuṭṭhāpanāti veditabbā, tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva. Samādhisambojjhaṅgassa anantaraṃ vakkhati.

Paññāpayogamandatāyāti paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānaṃ alobhapadhānaṃ, sīlaṃ adosapadhānaṃ, evaṃ bhāvanā amohapadhānā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanā pubbenāparaṃ visesāvahā na hoti, anabhisāṅkhato viya āhāro purisassa yogino cittassa abhiruciṃ na janeti, tena taṃ nirassādaṃ hoti, tathā bhāvanāya sammadeva avīthipaṭipattiyā upasamasukhaṃ na vindati, tenāpi cittaṃ nirassādaṃ hoti. Tena vuttaṃ **“paññāpayoga -pa- nirassādaṃ hotī”**ti. Tassa saṃveguppādanaṃ, pasāduppādanañca tikicchananti taṃ dassento **“aṭṭha saṃvegavatthūni”**ti-ādimāha. Tattha jātijarābyādhimaraṇāni yathārahaṃ sugatiyaṃ, duggatiyañca hontīti tadanñameva pañcavidhabandhanādikhuppiśādi aññamaññaṃ vibādhanādihetukaṃ apāyadukkhāṃ daṭṭhabbaṃ, tayidaṃ sabbaṃ tesāṃ tesāṃ sattānaṃ paccuppannabhavanissitaṃ gahitanti atīte, anāgate ca kāle vaṭṭamūlakadukkhāni visuṃ gahitāni. Ye pana sattā āhārūpajīvino, tattha ca uṭṭhānaphalūpajīvino, tesāṃ aññehi asādhāraṇaṃ jīvikaḍukkhaṃ aṭṭhamāṃ saṃvegavatthu gahitanti daṭṭhabbaṃ. **Ayaṃ vuccati samaye sampahaṃsanāti** ayaṃ bhavanācittassa sampahaṃsitabbasamaye vuttanayena saṃvegajananavasena ceva pasāduppādanavasena ca sammadeva pahaṃsanā, saṃvegajananapubbakapasāduppādanena tosanāti attho.

Sammāpaṭipattiṃ āgammāti līnuddhaccavirahena, samathavīthipaṭipattiyā ca sammā avisamaṃ sammadeva bhāvanāpaṭipattiṃ āgama. **“Alīnaṃ”**ti-ādīsu kosajjapakkhikānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya **alīnaṃ**, uddhaccapakkhikānaṃ anadhimattatāya **anuddhataṃ**, paññāpayogasampattiyā, upasamasukhādhigamena ca **anirassādaṃ**, tato eva **ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṃ**. Tattha alīnatāya paggahe, anuddhatatāya niggahe, anirassādatāya sampahaṃsane na byāpāraṃ āpajjati. Alīnānuddhatatā hi ārammaṇe samappavattaṃ, anirassādatāya samathavīthipaṭipannaṃ, samappavattiyā vā **alīnaṃ anuddhataṃ**. Samathavīthipaṭipattiyā **anirassādanti** daṭṭhabbaṃ. **Ayaṃ vuccati samaye ajjupekkhanatāti** ayaṃ ajjupekkhitabbasamaye bhāvanācittassa paggahaniggahasampahaṃsanesu

abyāvaṭatāsaṅkhātāṃ paṭipakkhaṃ abhibhuyya pekkhanā vuccati.
Paṭipakkhavikkhambhanato, vipassanāya adhiṭṭhānabhāvūpagamanato ca
upacārajjhānampi samādhānakiccanipphattiyā puggalassa
samāhitabhāvasādhanamevāti tattha samadhurabhāve nāha **“upacāraṃ vā
appanaṃ vā”**ti.

Upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammāti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ
heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṃ. Anurodhavirodhavippahānavasena
majjhattabhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṃ tasmiṃ sati sijjhanato,
asati ca asijjhanato. So ca majjhattabhāvo visayavasena duvidhoti āha
“sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā”ti. Tadubhaye ca virujjhanam
passaddhisambojjhaṅgabhāvanāya eva dūrīkatanti anurujjhanasseva
pahānavidhiṃ dassetuṃ **“sattamajjhattatā”**ti-ādi vuttaṃ. Tenāha
“sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā”ti. Upekkhāya hi visesato rāgo
paṭipakkho. Tathā cāha **“upekkhā rāgabahulassa visuddhimaggo”**ti¹.
Dvīhākārehīti kammassakatāpaccavekkhaṇaṃ, attasuññatāpaccavekkhaṇanti
imehi dvīhi kāraṇehi. **Dvīhevāti** avadhāraṇaṃ saṅkhyāsamānatādassanattaṃ.
Saṅkhyā evettha samānā, na saṅkhyeyyaṃ sabbathā samānanti.
Assāmikabhāvo anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiñcanabhāvena cīvaraṃ,
aññaṃ vā kiñci attaniyaṃ nāma siyā, so pana koci nathevāti adhippāyo.
Anaddhaniyanti na addhānakkhamaṃ na ciraṭṭhāyi, ittaraṃ aniccanti attho.
Tāvakālikanti tasseva vevacanaṃ.

Mamāyatīti mamattaṃ karoti **“mamā”**ti taṇhāya pariggayha tiṭṭhati.

Mamāyantāti mānaṃ dabbaṃ karontā.

Ayaṃ satipaṭṭhānadesanā pubbhāgamaggavasena desitāti
pubbhāgiya bojjhaṅge sandhāyāha **“bojjhaṅgapariggāhikā sati
dukkhasaccaṃ”**ti. Sesam vuttanayattā suviññeyyameva.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

1. Visuddhi 1. 314 piṭṭhe.

Catusaccapabbavaṇṇanā

386. **Yathāsabhāvatoti** aviparītasabhāvato. Bādhanaḥkhaṇato yo yo vā sabhāvo yathāsabhāvo, tato, ruppanādi kakkhaḷādisabhāvatoti attho. **Janikaṃ samuṭṭhāpikanti** pavattalakkhaṇassa dukkhassa janikaṃ nimittalakkhaṇassa samuṭṭhāpikaṃ. **Purimatanṇhanti** yathāpariggahitassa dukkhassa nibbattito puretaraṃ siddhaṃ taṇhaṃ. Siddhe hi kāraṇe tassa phaluppatti. Ayaṃ dukkhasamudayoti pajānātīti yojanā. **Ayaṃ dukkhanirodhoti** etthāpi eseva nayo. **Ubhinnaṃ appavattinti** dukkhaṃ, samudayo cāti dvinnaṃ appavattinimittam, tadubhayaṃ na pavatti etāyāti **appavatti**, asaṅkhata dhātu. Dukkhaṃ dukkhasaccaṃ pariājānāti pariññābhisaṃmayavasena paricchindatīti dukkhaḥpariājānanaṃ, ariyamaggo, taṃ **dukkhaḥpariājānanaṃ**. Sesapadadvayepi iminā nayena attho veditabbo.

Dukkhasaccaniddesaṇṇanā

388. **Evam vuttāti** evaṃ uddesavasena vuttā. **Sabbasattānaṃ pariyādānavacanam** byāpanicchāvasena āmedītaniddesaḥbhāvato. **Sattanikāyeti** sattānaṃ nikāye, sattaḥgaṇe sattaḥsamūheti attho. Devamanussādibhedāsu hi gaṭṭisu bhummadevādikhattiyādihatti-ādikhuppiṇāsikāditamtaṃjātivisiṭṭho sattaḥsamūho sattanicāyo. Nippariyāyato khandhānaṃ paṭhamābhiniḥbatti jātīti katvā “jananaṃ jātī”ti vatvā svāyaṃ uppādavikāro apariniḥphanno yesu khandhesu icchitabbo, te teneva saddhiṃ dassetuṃ “**savikārānaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. **Savikārānanti** uppādasasāṅkhātena vikārena savikārānaṃ. Jāti-ādīni hi tīṇi lakkhaṇāni dhammānaṃ vikāravisesatī. “**Upasaggamaṇḍitavevacanaṃ**”ti iminā kevalaṃ upasaggena padavaḍḍhanaṃ katanti dasseti. **Anupavittṭhākārenāti** aṇḍakosaṃ, vatthikosaṃca ogāhanākārena. **Nibbattisāṅkhātenāti** āyatanānaṃ pāripūrisaṃsiddhisāṅkhātena.

Atha vā **jananaṃ jātīti** aparipuṇṇāyatanam jātīmāha. **Sañjātīti** sampuṇṇāyatanam. Sampuṇṇā hi jāti sañjāti. **Okkamaṇaṭṭhena okkantīti**

aṇḍajalābujavasena jāti. Te hi aṇḍakosaṃ, vatthikosañca okkamantā pavisantā viya paṭisandhiṃ gaṇhanti. **Abhinibbattanatthēna abhinibbattīti** saṃsedaja-opapātikavasena. Te hi pākāṭā eva hutvā nibbattanti. Abhibyattā nibbatti **abhinibbatti**. “Jananaṃ jāti”ti-ādi āyatanavasena, yonivasena ca dvīhi dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyitvā jātiṃ dassetuṃ vuttaṃ. “Tesaṃ tesaṃ sattānaṃ -pa- abhinibbatti”ti sattavasena vuttattā **sammutikathā**. **Pātubhāvoti** ettha **iti-saddo** ādi-attho, pakārattho vā, tena “āyatanānaṃ paṭilābho”ti imassa padassa saṅgaho daṭṭhabbo. Ayampi hi paramatthakathāti. **Ekavokārabhavādīsūti** ekacatupañcavokārabhavesu. **Tasmīṃ** khandhānaṃ pātubhāve **sati. Āyatanānaṃ paṭilābhoti** ekacatuvoṇṇārabhavesu dvinnāṃ dvinnāṃ āyatanānaṃ vasena, sesesu rūpadhātuyaṃ paṭisandhikkhaṇe uppajjamānānaṃ pañcannaṃ, kāmādhātuyaṃ vikalāvikalindriyānaṃ vasena sattannaṃ, navannaṃ, dasannaṃ, puna dasannaṃ, ekādasannañca āyatanānaṃ vasena saṅgaho daṭṭhabbo. **Pātubhavantāneva**, na kutoci āgatāni. **Paṭiladdhāni nāma honti** sattasantānassa tassa saṃvijjamānattā. **Āyatanānaṃ paṭilābhoti** vā āyatanānaṃ attalābho veditabbo.

389. **Sabhāvaniddeso**ti sarūpaniddeso. Sarūpañhetam jīṇṇatāya, yadidaṃ “jarā”ti, “vayohānī”ti vā. Jīraṇameva **jīraṇatā**, jīrantassa vā ākāro **tā-saddena** vuttoti āha “**ākārabhāvaniddeso**”ti. **Khaṇḍitadantā khaṇḍitā nāma** uttarapadalopena. Yassa vikārassa vasena satto “khaṇḍito”ti vuccati, taṃ **khaṇḍiccaṃ**. Tathā palitāni assa santīti “palito”ti vuccati, taṃ **pāliccaṃ**. Valittacatāya vā vali taco assāti **valittaco**.

Phalūpacārenāti phalavohārena.

390. Cavanameva **cavanatā**, cavantassa vā ākāro **tā-saddena** vutto. **Khandhā bhijjantīti** ekabhavapariyāpannassa khandhasantānassa pariyosānabhūtā khandhā bhijjanti, teneva bhedenā nirodhanam **adassanaṃ gacchanti, tasmā bhedo antaradhānaṃ** maraṇam. **Maccumaraṇanti** maccusaṅkhātā ekabhavapariyāpannañjīvitindriyupacchedabhūtā maraṇam. Tenāha “**na khaṇikamaraṇan**”ti.

“Maccu maraṇan”ti samāsaṃ akatvā yo “maccū”ti vuccati bhedo, yañca maraṇaṃ pāṇacāgo, idaṃ vuccati maraṇanti visuṃ sambandho na na yujjati. **Kālakiriyā**ti maraṇakālo, anatikkamanīyattā visesena “kālo”ti vuttoti tassa kiriyā, atthato cutikhandhānaṃ bhedappattiyeva, kālassa vā antakassa kiriyāti yā loke vuccati, sā cuti, maraṇanti attho. **Ayaṃ sabbāpi sammutikathāva** “yaṃ tesaṃ tesaṃ sattānaṃ”ti-ādinā sattavasena vuttattā. **Ayaṃ paramatthakathā** paramatthato labbhamānānaṃ ruppanādisabhāvānaṃ dhammānaṃ vinassanajotanābhāvato.

Attāti bhavati ettha cittanti **attabhāvo**, khandhasamūho, tassa, **nikkhepo** nikkhipanaṃ, pātanaṃ vināsoti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana “**marāṇaṃ pattassā**”ti-ādinā nikkhepahetutāya patanaṃ “nikkhepo”ti phalūpacārena vuttanti dasseti. “Khandhānaṃ bhedo”ti pabandhavasena pavattamānassa dhammasamūhassa vināsajotanāti ekadesato paramatthakathā, “jīvitindriyassa upacchedo”ti panettha na koci vohāralesopīti āha “jīvitindriyassa upacchedo pana sabbākārato paramatthato maraṇan”ti. Evaṃ santepi yassa khandhabhedassa pavattattā “tisso mato, phusso mato”ti vohāro hoti, so bhedo khandhappabandhassa anupacchinnatāya “sammutimaraṇan”ti vattabbataṃ arahatīti āha “**etadeva sammutimaraṇantipi vuccatī**”ti. Tenāha “jīvitindriyupacchedameva hī”ti-ādi. Sabbaso pabandhasamucchedo hi samucchedamaraṇanti.

391. **Byasanenā**ti anatthena. “Dhammapaṭisambhidā”ti-ādīsu¹ viya **dhamma**-saddo hetupariyāyoti āha “**dukkhakāraṇenā**”ti. Socananti lakkhitabbatāya **socanalakkhaṇo**. Socitassa socanakassa puggalassa, cittassa vā bhāvo **socitabhāvo**. **Abbhantareti** attabhāvassa anto. Attano lūkhasabhāvatāya **sosento**. Thāmagamanena samantato sosanavasena **parisosento**.

392. “**Ādissa ādissa devanti paridevanti etenāti ādevo**”ti ādevana-saddaṃ katvā assumocanādivikāraṃ āpajjantānaṃ

1. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

tabbikārāpattiya so saddo kāraṇabhāvena vutto. **Taṃ taṃ vaṇṇanti** taṃ taṃ guṇaṃ. **Tassevāti** ādevaparidevasseva. **Bhāvaniddesāti** “ādevitattaṃ paridevitattan”ti bhāvaniddesā.

393. Nissayabhūto kāyo etassa atthīti **kāyikaṃ**. Tenāha “**kāyapasādavatthukan**”ti. Dukkaraṃ khamanaṃ etassāti **dukkhamanaṃ**, so eva attho sabhāvoti **dukkhamanaṭṭho**, tena. Sātavidhuratāya **asātaṃ**.

394. Cetasi bhavanti **cetasikaṃ**, taṃ pana yasmā cittaena samaṃ pakārehi yuttaṃ, tasmā āha “**cittasampayuttan**”ti.

395. Sabbavisayaapaṭipattinivāraṇavasena samantato sīdanaṃ **saṃsīdanaṃ**. Uṭṭhātumpi asakkuṇeyyatākaraṇavasena atibalavaṃ, virūpaṃ vā sīdanaṃ **visīdanaṃ**. **Cittakilamathoti** visīdanākārena cittassa parikhedo. **Upāyāso**, sayam na dukkho dosattā, saṅkhārakkhandhapariyāpannadhammantarattā vā. Ye pana domanassameva “upāyāso”ti vadeyyuṃ, te “upāyāso tihi khandhehi ekenāyatanena ekāya dhātuyā sampayutto, ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici sampayutto”ti¹ imāya pāḷiyā paṭikkhipitabbā. **Upa**-saddo bhusatthoti āha “**balavataraṃ āyāso upāyāso**”ti. Dhammamattatādīpano **bhāvaniddeso** dhammato aññassa kattu-abhāvajotano, asati ca kattari tena kattabbassa, pariggahetabbassa ca abhāvo evāti āha “**attattaniyābhāvadīpakā bhāvaniddesā**”ti.

398. **Jātidhammānanti** ettha **dhamma**-saddo pakatipariyāyoti āha “**jātisabhāvanan**”ti, jāyanapakatikānanti vuttaṃ hoti. Maggabhāvanāya maggabhāvanicchāhetukatā icchitabbāti tādisaṃ icchaṃ nivattento “**vinā maggabhāvanan**”ti āha. Aparo nayo **na kho panetanti** yaṃ etaṃ “aho vata mayaṃ na jātidhammā assāma, na ca vata no jāti āgaccheyyā”ti evaṃ pahīnasamudayesu ariyesu vijjamānaṃ ajātidhammattaṃ, parinibbutesu ca vijjamānaṃ jātiyā anāgamaṃ icchitaṃ, taṃ icchantassāpi maggabhāvanāya vinā

1. Abhi 3. 46 piṭṭhe.

appattabbato, anicchantassāpi bhāvanāya pattabbato na icchāya pattabbam nāma hotīti evamettha attho daṭṭhabbo. Vakkhamānatthasampiṇḍanattho pi-saddoti āha “**upari sesāni upādāya pikāro**”ti. Yanti hetu-atthe karaṇe paccattavacananti āha “**yenapi dhammenā**”ti. Hetu-attho hi ayaṁ **dhamma**-saddo, alabbhaneyyabhāvo ettha hetu veditabbo. **Tanti** vā icchitassa vatthuno alabbhanam, evamettha “**yampīti yenapī**”ti vibhattivipallāsena attho vutto. Yadā pana **yaṁ**-saddo “icchan”ti etaṁ apekkhati, tadā alābhavisiṭṭhā icchā vuttā hoti. Yadā pana “na labhatī”ti etaṁ apekkhati, tadā icchāvisiṭṭho alābho vutto hoti, so pana atthato añño dhammo natthi, tathāpi alabbhaneyyavatthugatā icchāva vuttā hoti. **Sabbatthāti** “jarādhammānan”ti-ādinā āgatesu sabbavāresu.

Samudayasaccaniddesavaṇṇanā

400. **Punabbhavakaraṇam punobbhavo** uttarapadalopaṁ katvā manosaddassa viya purimapadassa okārantatā daṭṭhabbā. Atha vā sīlanatṭhena **ika**-saddena gamitatthattā kiriyāvācakassa saddassa adassanam daṭṭhabbā yathā “asūpabhakkhanasīlo āsūpiko”ti. **Sammohavinodaniyam** pana “punabbhavam deti, punabbhavāya saṁvattati, punappunam bhava nibbattetīti ponobbhavikā”ti¹ attho vutto, so “taddhitā”ti² bahuvacananiddesato, vicittattā vā taddhitavuttiyā, abhidhānalakkhaṇattā vā taddhitānam tesupi atthesu ponobbhavika-saddasiddhi sambhaveyyāti katvā vutto. Tattha kammunā saha-jātā punabbhavam deti, asahajātā kammahāyabhūtā punabbhavāya saṁvattati, duvidhāpi punappunam bhava nibbattetīti daṭṭhabbā. Nandanatṭhena, rañjanatṭhena ca **nandīrāgo**, yo ca nandīrāgo, yā ca taṇhāyanatṭhena taṇhā, ubhayametaṁ ekattham, byañjanameva nānanti taṇhā “**nandīrāgena saddhim atthato ekattameva gatā**”ti vuttā. Tabbhāvattho hettha **saha**-saddo “sanidassanā dhammā”ti-ādīsu³ viya. Tasmā **nandīrāgasahagatā**ti nandīrāgabhāvam gatā sabbāsupi avatthāsu nandīrāgabhāvassa apaccakkhāya vattanatotī attho. Rāgasambandhena **uppannassā**ti vuttam. Rūpārūpabhavarāgassa visum vuccamānattā kāmabhava eva bhavapatthanuppatti vuttāti veditabbā.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 104 piṭṭhe.

2. Pāṇinī 4. 1. 76 suttaṁ.

3. Abhi 1. 4 piṭṭhe.

Tasmiṃ tasmiṃ piyarūpe paṭhamupattivasena **“uppajjati”**ti vuttaṃ, punappunam pavattivasena **“nivisati”**ti. Pariyuṭṭhānānusayavasena vā uppattinivesā yojetabbā. **Sampattiyaṃ** manussasobhagge, devatte ca. **Attano cakkhūnti** savatthukam cakkhum vadati, sapasādam vā maṃsapinḍam. **Vipassannam pañcapasādanti** parisuddhasuppasannanīlapītalohitakaṇha-odātavaṇṇavantaṃ. **Rajatapanaḷikam viya** chiddam abbhantare odātattā. **Pāmaṅgasuttam viya** ālambakaṇṇabaddham. Tuṅgā uccā dīghā nāsikā **tuṅganāsā**, evaṃ **laddhavohāram** attano **ghānam**. “Laddhavohārā”ti vā pāṭho, tasmiṃ sati tuṅgā nāsā yesaṃ te **tuṅganāsā**, evaṃ **laddhavohārā** sattā attano **ghānanti** yojanā kātabbā. **Jivham -pa- maññanti** vaṇṇasaṇṭhānato, kiccato ca. **Kāyam -pa- maññanti** ārohapariṇāhasampattiyā. **Manam -pa- maññanti** atītādi-atthacintanasamattham. **Attanā paṭiladdhāni** ajjhataṇca sarīragandhādīni, bahiddhā ca vilepanagandhādīni. **Uppajjamānā uppajjatīti yadā uppajjamānā hoti, tadā ettha uppajjatīti** sāmāññena gahitā uppādakiriyā lakkhaṇabhāvena vuttā, visayavisiṭṭhā ca lakkhitabbabhāvena. Na hi sāmāññavisesehi nānattavohāro na hotīti. **Uppajjamānāti** vā anicchito uppādo hetubhāvena vutto, uppajjatīti nicchito phalabhāvena yadi uppajjamānā hoti, ettha uppajjatīti.

Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā

401. “Sabbāni nibbānavevacanānevā”ti vatvā tamattham pakaṭataram kātum **“nibbānañhi”**ti-ādi āradham. Tattha **āgammāti** nimittam katvā. Nibbānahetuko hi taṇhāya asesavirāgaṇirodho. Khayagamanavasena **virajjati**. Appavattigamanavasena **nirujjhati**. Anapekhatāya cajanavasena, hānivasena vā **cajīyati**. Puna yathā nappavattati, tathā dūrakhipanavasena **paṭinissajjīyati**. Bandhanabhūtāya mocanavasena **muccati**. Asaṃkilesavasena **na allīyati**. Kasmā panetaṃ nibbānam ekaṃ eva samānam nānānāmehi vuccatīti? Paṭipakkhanānatāyāti dassento **“ekameva hī”**ti-ādimāha. Saṅkhatadhammavidhurasabhāvattā nibbānassa nāmānipi guṇanemittikattā saṅkhatadhammavidhurāneva hontīti vuttaṃ **“sabbasaṅkhatānam nāmapaṭipakkhavasenā”**ti. Asesaṃ virajjati taṇhā etthāti asesavirāgoti. Esa nayo sesesupi. Ayam pana viseso—natthi etassa uppādo,

na vā etasmiṃ adhigate puggalassa uppādoti **anuppādo**, asaṅkhatadhammo. **“Appavattan”**ti-ādīsupi iminā nayena attho veditabbo. **Āyūhanam** samudayo, tappaṭipakkhavasena **anāyūhanam**.

Taṇhā appahīne sati yattha uppajjati, pahāne pana sati tattha tatthevassā abhāvo sudassitoti āha **“tattheva abhāvaṃ dassetun”**ti. **Apaññattinti** apaññāpanam, “titta-alābu atthī”ti vohārābhāvaṃ vā. Titta-alābuvalliyā appavattiṃ icchanto puriso viya ariyamaggo, tassa tassā appavattininnacittassa mūlacchedanam viya maggassa nibbānārammaṇassa taṇhāya pahānam, tadappavatti viya taṇhāya appavattibhūtaṃ nibbānam daṭṭhabbam.

Dutiya-upamāyaṃ dakkhiṇadvāraṃ viya nibbānam, coraghātakā viya maggo. Dakkhiṇadvāre ghātītāpi corā pacchā “aṭaviyaṃ corā ghātītā”ti vuccanti, evaṃ nibbānam āgamma niruddhāpi taṇhā “cakkhādīsū niruddhā”ti vuccati tattha kiccakaraṇābhāvatoti daṭṭhabbam. Purimā vā upamā maggena niruddhāya “piyarūpasātarūpesu niruddhā”ti vattabbatādassanattham vuttā, pacchimā nibbānam āgamma niruddhāya “piyarūpasātarūpesu niruddhā”ti vattabbatādassanattham vuttāti ayaṃ etāsaṃ viseso.

Maggasaccaniddesavaṇṇanā

402. **Aññamaggapaṭikkhepanatthanti** titthiyehi parikappitassa maggassa dukkhanirodhagāminipaṭipadābhāvapaṭikkhepanattham, aññassa vā maggabhāvapaṭikkhepo **aññamaggapaṭikkhepo**, tadattham. **“Ayan”**ti pana attano “tesu ca bhikkhūsu ekaccānam paccakkhabhāvato āsannapaccakkhavadanam. **Ārakattā**ti niruttinayena ariyasaddasiddhimāha. **Ariyabhāvakarattā**ti ariyakaraṇo **ariyoti** uttarapadalopena, puggalassa ariyabhāvakarattā ariyaṃ karotīti vā **ariyo**, ariyaphalapaṭilābhakarattā vā ariyaṃ phalaṃ labhāpeti janetīti **ariyo**. Purimena cettha attano kiccavasena pacchimena phalavasena ariyanāmalābho vuttoti daṭṭhabbo. Catusaccapaṭivedhāvaham kammaṭṭhānam **catusaccakammaṭṭhānam**, catusaccam vā uddissa pavattam bhāvanākammaṃ yogino sukhavisesānam ṭhānabhūtanti **catusaccakammaṭṭhānam**. Purimāni dve

saccāni vaṭṭaṃ pavattihetubhāvato. **Pacchimāni vivaṭṭaṃ** nivattitadadhigamupāyabhāvato. **Vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso** sarūpato pariggahasabbhāvato. **Vivaṭṭe natthi** avisayattā, visayatte ca payojanābhāvato. Purimāni dve saccāni uggaṇhitvāti sambandho. Kammaṭṭhānapāliya hitadatthasallakkaṇa vācuggatakaraṇaṃ **uggaho**. Tenāha “**vācāya punappunaṃ parivattento**”ti. **Itthaṃ kantanti** nirodhamaggesu ninnabhāvaṃ dasseti, na abhinandanāṃ, tanninnabhāvoyeva ca tattha kammakaraṇaṃ daṭṭhabbāṃ.

Ekapaṭivedhenevāti ekañāṇeneva paṭivijjhanena. **Paṭivedho** paṭighātābhāvena visaye nissaṅgacārasaṅkhātāṃ nibbijjhanāṃ. **Abhisamayo** avirajjhitaṃ visayassa adhigamasāṅkhāto avabodho. “Idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkhaṃ, na ito bhiyyo”ti paricchinditvā jānaṇameva vuttanayena paṭivedhoti **pariññāpaṭivedho**, tena. Idañca yathā tasmim̐ ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavattiṃ gahetvā vuttaṃ, na pana maggañāṇassa “idaṃ dukkhaṃ”ti-ādinā¹ pavattanato. Pahīnassa puna appahātabbatāya pakatṭhaṃ hānaṃ cajanāṃ samucchindanaṃ, pahāṇameva vuttanayena paṭivedhoti **pahānapaṭivedho**, tena. Ayampi yasmiṃ kilese appahīyamāne maggabhāvanāya na bhavitabbaṃ, asati ca maggabhāvanāya yo uppajjeyya, tassa kilesassa paṭighātāṃ karontassa anuppattidhammataṃ āpādentassa ñāṇassa tathāpavattiyaṃ paṭighātābhāvena nissaṅgacāraṃ upādāya evaṃ vutto. **Sacchikiriyā** paccakkhakarāṇaṃ anussavākāraparivitakkādike muñcitvā sarūpato āramaṇakarāṇaṃ “idaṃ tan”ti yathāsabhāvato gahaṇaṃ, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **sacchikiriyāpaṭivedho**, tena. Ayaṃ panassa āvaraṇassa asamucchindanato ñāṇaṃ nirodhaṃ ālambitum̐ na sakkoti, tassa samucchindanato taṃ sarūpato vibhāventameva pavattatīti evaṃ vutto. **Bhāvanā** uppādanā, vaḍḍhanā ca. Tattha paṭhamamagge uppādanaṭṭhena, dutiyādīsu vaḍḍhanaṭṭhena, ubhayatthāpi vā ubhayatthāpi veditabbaṃ. Paṭhamamaggepi hi yathārahaṃ vuṭṭhānagāminiyaṃ pavattaṃ pari jānaṇādīṃ vaḍḍhento pavattoti vaḍḍhanaṭṭhena bhāvanā sakkā viññātum̐. Dutiyādīsopi appahīnakilesappahānato, puggalantarabhāvasādhanaṃ ca uppādanaṭṭhena bhāvanā sakkā viññātum̐, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **bhāvanāpaṭivedho**, tena.

1. Ma 2. 437; Ma 3. 85 piṭṭhesu.

Ayampi hi yathā ñāṇe pavatte pacchā maggadhammānaṃ sarūpaparicchede sammoho na hoti, tathā pavattimeva gahetvā vutto.

Tiṭṭhantu tāva yathādhigatā maggadhammā, yathāpavattesu phaladhammesupi ayaṃ yathādhigatasaccadhammesu viya vigatasammohova hoti. Tenevāha “diṭṭhadhammo pattadhammo viditadhammo pariyoḡāḷhadhammo”¹. Yato sacassa dhammatāsaṃcoditā yathādhigatasaccadhammālabhaniyo maggavīthito parato maggaphalapahīnāvasiṭṭhakilesanibbānānaṃ paccavekkhaṇā pavattanti, dukkhasaccadhammāpi sakkāyadiṭṭhi-ādayo. Ayaṇca atthavaṇṇanā “**pariññābhisamayenā**”²ti-ādīsupi vibhāvetabbā. **Ekābhisamayena abhisametī**ti etthāha vitaṇḍavādī “ariyamaggañāṇaṃ catūsu saccesu nānābhisamayavasena kiccakaraṇaṃ”³ti, so abhidhamme⁴ odhisokathāya saññāpetabbo. Idāni tameva ekābhisamayāṃ vitthāravasena vibhāvetuṃ “**eva massā**”⁵ti-ādī vuttaṃ. “Pubbabhāge -pa- paṭivedho hotī”⁶ti kasmā vuttaṃ, nanu paṭivedho pubbabhāgiyo na hotīti? Saccametaṃ nippariyāyato, idha pana uggahādivasena pavatto avabodho pariyaṇato tathā vutto. Paṭivedhanimittatā vā uggahādivasena pavattaṃ dukkhādīsu pubbabhāge ñāṇaṃ “paṭivedho”⁷ti vuttaṃ, na paṭivijjhanasabhāvaṃ. **Kiccatoti** pubbabhāgehi dukkhādīñāṇehi kātabbakiccassa idha nipphattito, imasseva vā ñāṇassa dukkhādippakāsanakiccato, pariññāditoti attho. **Ārammaṇapaṭivedhoti** sacchikiriyāpaṭivedhamāha. **Sāti** paccavekkhaṇā. **Idhāti** imasmiṃ ṭhāne. Uggahādīsu vuccamānesu **na vuttā** anavasaraṭṭā. Adhigame hi sati tassā siyā avasaro.

Tameva hi anavasaraṃ dassetuṃ “**imassa cā**”⁸ti-ādī vuttaṃ. **Pubbe pariggahatoti** kammaṭṭhānapariggahato pubbe. Uggahādivasena saccānaṃ pariggaṇhanaṃhi pariggaho. Tathā tāni pariggaṇhanato manasikāraḍaḷhatāya pubbabhāgiyā dukkhapariññādayo hontiyevāti āha “**pariggahato paṭṭhāya hotī**”⁹ti. **Aparabhāgeti** maggakkhaṇe. **Duddasattāti** attano pavattikkhaṇavasena pākāṭānīpi pakatiñāṇena sabhāvarasato ḍaṭṭhuṃ asakkuṇeyyattā. Gambhīreneva ca bhāvañāṇena, tathāpi matthakappattena ariyamaggañāṇeneva yāthāvato passitabbatā

1. Vi 3. 17; Dī 1. 102; Ma 2. 43 piṭṭhesu.

2. Abhi 4. 87 piṭṭhe.

gambhīrāni. Tenāha “**lakkhaṇapaṭivedhato pana ubhayampi gambhīran**”ti. Itarāni asaṃkiliṭṭhasaṃkilesikatāya accantasukhappattāya anuppattibhavatāya, anuppannapubbatāya ca pavattivasena apākaṭattā ca paramagambhīrattā, tathā paramagambhīrañāneva passitabbatāya pakatiñāneva daṭṭhum na sakkuṇeyyānīti **duddasāni**. Tenāha “**itaresaṃ panā**”ti-ādi. **Payogoti** kiriyā, vāyāmo vā. Tassa mahantatarassa icchitabbataṃ, dukkarataratañca upamāhi dasseti “**bhavaggaggahaṇatthan**”ti-ādinā. **Paṭivedhakkhaṇeti** ariyassa maggassa catusaccasampaṭivedhakkhaṇe. **Ekameva taṃ ñāṇanti** dukkhādīsu pariññādikicasādhanavasena ekameva taṃ maggañāṇaṃ **hoti**.

Imesu tīsu ṭhānesūti imesu viramitabbatāvasena jotitesu tīsu kāmabyāpādavihimsāvitakkavatthūsu. Visuṃ visuṃ **uppannassa** tividha **akusalasaṅkappassa**. **Padapacchedatoti** ettha gatamaggo “**padan**”ti vuccati, yena ca upāyena kāraṇena kāmavitakko uppajjati, so tassa gatamaggoti tassa pacchedo ghāto padapacchedo, tato padapacchedato. Anuppattidhammatāpādanaṃ **anuppattisādhanam**, tassa vasena. Maggakkiccasādhanena **maggaṅgaṃ pūrayamāno ekova** tividhakiccasādhano **kusalasaṅkappo uppajjati**. Tividhākusalasaṅkappasamucchedanameva hettha tividhakiccasādhanam daṭṭhabbam. Iminā nayena “**imesu catūsu ṭhānesū**”ti-ādīsupi attho veditabbo.

Musāvādā veramaṇi-ādayoti ettha yasmā **sikkhāpadavibhaṅge**¹ viraticetanā, sabbe sampayuttadhammā ca sikkhāpadānīti āgatānīti tattha padhānānaṃ viraticetanānaṃ vasena “**viratīyopi honti cetanāyopi**”ti² **sammohavinodaniyam** vuttaṃ, tasmā keci, “ādi-saddena na kevalaṃ piṣuṇavācā veramaṇi-ādīnaṃyeva saṅgaho, atha kho tādīsānaṃ cetanānampi saṅgaho”ti vadanti, taṃ pubbabhāgavasena vuccamānattā yujjeyya, musāvādādihi viramaṇakāle vā viratīyo, subhāsītādivācābhāsanādi kāle ca cetanāyo yojetabbā, maggakkhaṇe pana viratīyova icchitabbā cetanānaṃ amaggaṅgattā. Ekasa ñāṇassa dukkhādīñāṇatā viya, ekāya viratīyā musāvādādiviratibhāvo viya ca ekāya cetanāya sammāvācādikiccattayasādhanasabhāvābhāvā sammāvācādivihāvāsiddhito, taṃsiddhiyam aṅgattayatāsiddhito ca.

1. Abhi 2. 299 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 365 piṭṭhe.

Bhikkhussa ājīvahetukam kāyavacīduccaritam nāma ayoniso āhārapariyesanahetukameva siyāti āha “**khādanīya -pa- duccaritan**”ti. Kāyavacīduccaritaggaḥaṇaṇca kāyavacīdvāreyeva ājīvapakopo, na manodvāreti dassanattham. Tenāha “**imesuyeva sattasu ṭhānesū**”ti.

Anuppannānanti asamudācāravasena vā ananubhūtārammaṇavasena vā anuppannānam. Aññathā hi anamatagge saṁsāre anuppannā pāpakā akusalā dhammā nāma na santi. Tenāha “**ekasmiṁ bhave**”ti-ādi. Yasmiṁ bhave ayaṁ imaṁ vīriyaṁ ārabhati, tasmīṁ **ekasmiṁ bhave. Janetīti** uppadeti. Tādisaṁ chandaṁ kurumāno evaṁ chandaṁ janeti nāma. **Vāyāmaṁ karotīti** payogaṁ parakkamaṁ karoti. **Vīriyaṁ pavattetīti** kāyikacetasikavīriyaṁ pakārato vatteti. **Vīriyena cittaṁ paggahitaṁ karotīti** teneva sahaṇātavīriyena cittaṁ ukkhipento kosajjapātato nisedhanena paggahitaṁ karoti. **Padahanaṁ pavattetīti** padhānaṁ vīriyaṁ karoti. Paṭipāṭiyā panetāni cattāri padāni āsevanābhāvanābahulīkammaṣācaccakiriyāhi yojetabbāni.

Uppānnapubbānanti sadisavohārena vuttaṁ. Bhavati hi taṁ sadisesu tabbohāro yathā “sā eva tittiri, tāni eva osadhānī”ti. Tenāha “**idāni tādise**”ti. **Uppannānanti** “anuppannā”ti avattabbataṁ āpannānam. **Pahānāyāti** pajahanaṭṭhāya. **Anuppannānam kusalananti** ettha kusalāti uttarimanussadhammā adhippetā, tesaṇca **uppādo** nāma adhigamo paṭilābho, tappaṭikkhepena **anuppādo** appaṭilābhoti āha “**appaṭiladdhānam paṭhamajjhānādīnaṁ**”ti. “Ṭhitiyā vīriyaṁ ārabhati”ti vutte na khaṇaṭṭhiti adhippetā tadatthaṁ vīriyārabbhena payoṇābhāvato, atha kho pabandhaṭṭhiti adhippetāti āha “**punappunaṁ uppattipabandhavasena ṭhitatthan**”ti. **Sammussanaṁ** paṭipakkhadhammavasena adassanaṁ upagāmananti tappaṭikkhepena sammussanaṁ **asammosoti** āha “**asammosāyāti avināsanatthan**”ti. **Bhiyyobhāvo** punappunaṁ bhavanaṁ, so pana uparūpari uppattīti āha “**uparibhāvāyā**”ti. **Vepullaṁ** abhiñhappavattiyā paṇḍabalavabhāvāpattīti vuttaṁ “**vepullāyāti vipulabhāvāyā**”ti, mahantaḥbhāvāyāti attho. **Bhāvanāya paripūraṇatthanti** jhānādibhāvanāparibrūhanaṭṭham.

Catūsu ṭhānesūti anuppannākusalānuppādanādīsu catūsu ṭhānesu.
Kiccasādhana vasenāti catubbidhassapi kiccassa ekajjhaṃ nipphādanavasena.

Jhānāni pubbabhāgepi maggakkhaṇepi nānāti yadipi samādhi-upakārakehi
 abhiniropanānumajjanasampiyyāyanabrūhanasantasukhasabhāvehi vitakkādīhi
 sampayogabhedato bhāvanātisayappavattānaṃ catunnaṃ jhānaṃ vasena
 sammāsamādhi vibhatto, tathāpi vāyāmo viya
 anuppannākusalānuppādanādicatuvāyāmakiccaṃ, sati viya ca
 asubhāsukhānīcānattesu kāyādīsu subhādisaññāppahānacatusatikiccaṃ, eko
 samādhi catujhānasamādhikiccaṃ na sādhetīti pubbabhāgepi
 paṭhamajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepi, tathā pubbabhāgepi
 catutthajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepīti attho. **Nānāmaggavasenāti**
 paṭhamamaggādīnānāmaggavasena jhānāni nānā. **Dutiyādayopi** maggā
dutiyādīnaṃ jhānaṃ. **Ayaṃ panassāti** ettha maggabhāvena catubbidhampi
 ekattena gahetvā “assā”ti vuttaṃ, **assa** maggassāti attho. **Ayanti** pana ayaṃ
 jhānavasena sabbasadisasabbāsadisekaccasadisatāvīseso.

Pāḍakajjhānaniyamena hotīti idha pāḍakajjhānaniyamaṃ dhuraṃ katvā
 vuttaṃ, yathā cettha, evaṃ **sammohavinodaniyampi**¹. **Aṭṭhasālīniyaṃ**² pana
 vipassanāniyamo vutto sabbavādāvirodhato, idha pana
 sammasitajjhānapuggalajjhāsayavādanivattanato pāḍakajjhānaniyamo vutto.
 Vipassanāniyamo pana sādharmaṇattā idhāpi na paṭikkhittoti daṭṭhabbo. Aññe
 ca ācariyavādā parato vakkhamānā vibhajitabbāti yathāvuttameva tāva
 pāḍakajjhānaniyamaṃ vibhajanto āha “**pāḍakajjhānaniyamena tāvā**”ti.
Paṭhamajjhāniko hoti, yasmā āsannapadeso vuṭṭhitasamāpatti maggassa
 attano sadisabhāvaṃ karoti bhūmivaṇṇo viya godhāvaṇṇassa.
Paripuṇṇāneva hontīti aṭṭha, satta ca hontīti attho. **Satta honti**
 sammāsaṅkappassa abhāvato. **Cha honti** pītisaṃbojjhaṅgassa abhāvato.
 Maggaṅgabojjhaṅgānaṃ sattachabhāvaṃ atidisati “**esa nayo**”ti. **Arūpe**
catukkapañcakajjhānaṃ -pa- **vuttaṃ** aṭṭhasālīniyanti adhippāyo. Nanu tattha
 “arūpe tikacatukkajjhānaṃ uppajjati”ti³ vuttaṃ, na
 “catukkapañcakajjhānaṃ”ti? Saccametam, yesu pana saṃsayo atthi, tesam

1. Abhi-Ṭṭha 2. 112 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 1. 272 piṭṭhe. 3. Abhi-Ṭṭha 1. 274 piṭṭhe.

uppattidassanena, tena atthato “catukkapañcakajjhānaṃ uppajjati”ti vuttameva hotīti evamāhāti veditabbaṃ. Samudāyañca apekkhitvā “**tañca lokuttaraṃ, na lokiyaṃ**”ti āha “avayavekattaṃ līngasamudāyassa visesakaṃ hotī”ti. Catutthajjhānameva hi tattha lokiyaṃ uppajjati, na catukkaṃ, pañcakaṃ vāti. **Ettha kathanti** pādakajjhānassa abhāvā kathaṃ daṭṭhabbanti attho. **Tamjhānikāvassa tattha tayo maggā uppajjanti**, tajjhānikaṃ paṭhamaphalādiṃ pādakaṃ katvā uparimaggabhāvanāyāti adhippāyo. Tikacatukkajjhānikaṃ pana maggaṃ bhāvetvā tattha uppannassa arūpacatutthajjhānaṃ, tajjhānikaṃ phalañca pādakaṃ katvā uparimaggabhāvanāya aññajjhānikāpi uppajjantīti, jhānaṅgādinīyāmikā pubbābhisankhārasamāpattipādakaṃ, na sammāsītābbaṃti phalassāpi pādakatā daṭṭhabbā.

Keci panāti moravāpīmahādattattheraṃ sandhāyāha. Puna **kecīti** Tipiṭakacūlābhayaṭṭheraṃ. Tatiyavāre **kecīti** “pādakajjhānameva niyameṭi”ti evaṃvādināṃ tipiṭakacūlanāgattheraṇceva anantaraṃ vutte dve ca there ṭhapetvā itare there sandhāya vadati.

403. Sasantatipariyāpannānaṃ dukkhasamudayaṇaṃ appavattibhāvenapariggayhamāno nirodhopi sasantatipariyāpanno viya hotīti katvā vuttaṃ “**attano vā cattāri saccāni**”ti. **Parassa vāti** etthāpi eseṇa nayo. Tenāha Bhagavā “imasmiṃ yeva byāmaṃmatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññāpemi, lokasamudayañca paññāpemi, lokanīrodhañca paññāpemi, lokanīrodhagāminipaṭipadañca paññāpemi”ti¹. Kathaṃ pana ādikammiko nirodhamaggasaccāni pariggaṇhātīti? Anussavādisiddhamākāraṃ pariggaṇhātīti. Evañca katvā lokuttarabojjhaṅge uddissāpi pariggaho na virujjhati. **Yathāsambhavatoti** sambhavānurūpaṃ, ṭhapetvā nirodhasaccaṃ sesasaccavasena samudayaṇavayāti veditābbaṃti attho.

Catusaccapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Saṃ 1. 61; Aṃ 1. 357 piṭṭhesu.

404. “Aṭṭhikasaṅkhalikaṃ samaṃsan”ti-ādikā satta sivathikā aṭṭhikakammaṭṭhānatāya itarāsaṃ uddhumātakādīnaṃ sabhāvenevāti navannaṃ sivathikānaṃ appanākammaṭṭhānatā vuttā. **Dveyevāti** ānāpānaṃ, dvattiṃsākāroti imāni dveyeva. **Abhinivesoti** vipassanābhiniveso, so pana sammāsaniyadhammapariggaho. Iriyāpathā, ālokitādayo ca rūpadhammānaṃ avatthāvisesamattatāya na sammāsanaupagā viññatti-ādayo viya. Nīvaraṇabojjhaṅgā ādito na pariggahetabbāti vuttaṃ “**iriyāpatha -panajāyati**”ti. Kesādi-apadesena tadupādānadhammā viya iriyāpathādi-apadesena tadavatthā rūpadhammā pariggayhanti, nīvaraṇādimukhena ca taṃsampayuttā, taṃnissayadhammāti adhippāyena Mahāsivatto ca iriyāpathādisupi “**abhiniveso jāyati**”ti avoca. “**Atthi nu kho me**”ti-ādi pana sabhāvato iriyāpathādīnaṃ ādikammikassa anicchitabhāvadassanaṃ. Apariññāpubbikā hi pariññāti.

Kāmaṃ “idha bhikkhave bhikkhū”ti-ādinā uddesaniddhesu tattha tattha bhikkhuggahaṇaṃ kataṃ taṃpaṭipattiyā bhikkhubhāvadassanatthaṃ, desanā pana sabbasādhāraṇāti dassetuṃ “yo hi koci bhikkhave”icceva vuttaṃ, na bhikkhuyevāti dassento “**yo hi koci bhikkhu vā**”ti-ādimāha. Dassanamaggena ñātamariyādaṃ anatikkamitvā jānantī sikhāpattā aggamaggapaññā **aññā nāma**, tassa phalabhāvato aggaphalampīti āha “**aññāti arahattaṃ**”ti.

Appatarepi kāle sāsanassa niyyānikabhāvaṃ dassentoti yojanā. **Niyyātentoti** nigamento.

Mahāsatiṭṭhānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

10. Pāyāsirājaññasutta

406. Bhagavatā evaṃ gahitanāmattāti yojanā. Yasmā rājabuttā loka “kumāro”ti voharīyanti. Ayañca rañño kittimaputto, tasmā āha “**rañño -pa-sañjānimsū**”ti.

Assāti therassa. **Puññāni karonto** kappasatasahassam deveṣu ceva manussesu ca uppajjitvā **visesam nibbattetum nāsakkhi** indriyānaṃ aparipakkattā. **Tatīyadivaseti** pabbataṃ āruḥhadivasato tatiye divase.

Tesaṃ sāvakabodhiyā niyatatāya, puññasambhārassa ca sātisaṃyattā vinipātāṃ agantvā **ekaṃ buddhantaram -pa- anubhavantānaṃ**. **Devatāyāti** pubbe saha dhammacāriniyā suddhāvāsadevatāya.

“Kuladārikāya kucchimhi uppannā”ti vatvā tamevassa uppannabhāvaṃ mūlato paṭṭhāya dassetum “**sā cā**”ti-ādi vuttam. Tattha **sāti** kuladārikā. **Ca-**saddo byatirekattho, tena vuccamānaṃ visesam joteti. **Kulagharanti** patikulagehaṃ. **Gabbhanimittanti** gabbhassa saṇṭhitabhāvanimittam. Satipi visākhāya ca sāvattvivāsikulapariyāpannatte tassā tattha padhānabhāvadassanattham “**visākhācā**”ti vuttam yathā “brāhmaṇā-āgatā vāsiṭṭhopi āgato”ti. **Devatāti** idhapi sā eva suddhāvāsadevatā. **Pañheti** “bhikkhu bhikkhu ayaṃ vammiko”ti-ādinā¹ āgate pannarasapañhe.

Setabyāti itthiliṅgavasena **tassa nagarassa nāmaṃ**. **Uttarenāti** ena-saddayogena “setabyan”ti upayogavacanam pāḷiyam vuttam. Atthavacanena pana uttarasaddam apekkhitvā **setabyatoti** nissakkappayogo kato. **Anabhisittakarājāti** khattiyajātiko abhisekam appatto.

Pāyāsirājaññavatthuvaṇṇanā

407. **Diṭṭhiyeva diṭṭhigatanti** gata-saddena padavaḍḍhanamāha, diṭṭhiyā vā gatamattaṃ **diṭṭhigataṃ**, ayāthāvaggāhitāya gantabbābhāvato diṭṭhiyā

gahaṇamattaṃ, kevalo micchābhīnivesoti attho, taṃ pana diṭṭhigataṃ tassa ayonisomanasikārādivasena uppajjitvā paṭipakkhasammukhībhāvābhāvato, anurūpāhāralābhato ca samudācārappattaṃ jātanti pāliyaṃ “uppannaṃ hotī”ti vuttaṃ. **Taṃ taṃ kāraṇaṃ apadisitvā** tato idhāgacchanakassa, ito tatta gacchanakassa ca apadisanato “tatta tattheva sattānaṃ ucchiḍḍanato”ti evamādi taṃ taṃ kāraṇaṃ paṭirūpakam apadisitvā.

408. Āpannānadhīpetatthavisaye ayaṃ **purā**-saddapayogoti āha “**purā** -**pa**- **saññāpetīti yāva na saññāpetī**”ti.

(1) Candimasūriya-upamāvaṇṇanā

411. Yathā candimasūriyā uḷāravipulobhāsātāya aññena obhāseṇa anabhibhavanīyā, evamayampi paññā-obhāsenāti dassento “**candima -pa-aññenā**”ti-ādimāha. **Ādīhīti ādi**-saddena “kittake ṭhāne ete pavattenti, kittakaṃ ca ṭhānaṃ nesaṃ ābhā pharati”ti evamādimpi codanaṃ saṅgaṇhāti. **Paliveṭhessatīti** ābandhissati, anuyuñjissatīti attho. **Nibbeṭhetum** taṃ vissajjetum. **Tasmāti** yasmā yathāvuttaṃ codanaṃ nibbeṭhetum na sakkoti, tasmā. Attano anicchitaṃ saṅghātanaṃ pakkhaṃ paṭijānanto “parasmim loke, na imasmin”ti-ādimāha.

Kathaṃ panāyaṃ natthikadiṭṭhi “devo”ti paṭijānātīti tatta kāraṇaṃ dassetum “**bhagavā panā**”ti-ādi vuttaṃ. “Devāpi devattabhāveneva ucchiḍḍanti, manussāpi manussattabhāveneva ucchiḍḍanti”ti evaṃ vā assa diṭṭhi, evaṃ katvā “devā te, na manussā”ti vacanaṃ na virujjhati. Evaṃ **candeti** candavimāne na ca cande vā kathiyante.

412. Ābādho etesaṃ atthīti **ābādhikā**. Dukkhaṃ sañjātaṃ etesanti **dukkhitā**. Saddhāya ayitabbā **saddhāyikā**, saddhāya pavattiṭṭhānabhūtā. Tenāha “**ahaṃ tumhe**”ti-ādi. Paccayo pattiyāyanaṃ¹ etesu atthīti **paccayikā**.

1. Pati-ayanaṃ (?)

(2) Cora-upamāvaṇṇanā

413. **Uddisitvā**ti upecca dassetvā. **Kammakāraṇikasattesūti** nerayikānaṃ saṅghātanakasattesu. **Kammamevā**ti tehi tehi nerayikehi katakammameva. **Kammakāraṇaṃ karotī**ti āyūhanānurūpaṃ taṃ taṃ kāraṇaṃ karoti, tathā dukkhaṃ uppādetīti attho. **Nirayapālā**ti ettha **iti**-saddo **ādi**-attho, tena tattha sabbaṃ nirayakaṇḍapāliṃ¹ saṅgaṇhāti. Evaṃ suttato¹ nirayapālānaṃ atthibhāvaṃ dassetvā idāni yuttitopi dassetuṃ “**manussaloke**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha nerayike niraye pārenti tato niggantuṃ appadānavasena rakkhantīti **nirayapālā**. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **papañcasūdanīṭikāyaṃ**² gahetabbaṃ.

(3) Gūthakūpapurisa-upamāvaṇṇanā

415. **Nimmajjathā**ti niravasesato majjatha sodhetha. Taṃ pana tassa tassa gūthassa tathā sodhanaṃ apanayanaṃ hotīti āha “**apanethā**”ti.

Asucīti asuddho, sopana yasmā manavaḍḍhanako manoharo na hoti, tasmā āha “**amanāpo**”ti. Asucisaṅkhātāṃ asucibhāgataṃ attano sabhāvataṃ gato pattoti **asucisaṅkhātoti** āha “**asucikoṭṭhāsabhūto**”ti. **Duggandhoti** duṭṭhagandho aṇiṭṭhagandho, so pana na yo koci, atha kho pūtigandhoti āha “**kuṇapagandho**”ti. **Jigucchitabbayuttoti** hīlitabbayutto. **Paṭikūlo** ghānindriyassa paṭikūlarūpo. **Ubbādhatī**ti uparūpari bādhati. **Manussānaṃ gandho -pa- bādhati** ativiya asucisabhāvattā, asucimhiyeva jātasaṃvaddhanabhāvato, devānañca ghānapasādassa tikkhavisadabhāvato.

416. **Dūre nibbattā** paranimmitavasavatti-ādayo.

419. **Sundaradhammeti** sobhanagaṇe. **Sugatisukhanti** sugati ceva tappariyāpannaṃ sukhañca.

1. Ma 3. 214 piṭṭhe. 2. Majjhimāgamaṭīkāyaṃ bālapaṇḍitasuttasaṃvaṇṇanā passitabbā.

(6) Gabbhinī-upamāvaṇṇanā

420. Puññakammato eti uppajjatīti **ayo**, sukhaṃ. Tappaṭipakkhato **anayo, dukkhaṃ**. **Apakkanti** na siddhaṃ na niṭṭhānappattaṃ. **Na paripācenti** na niṭṭhānaṃ pāpenti. **Na upacchindanti** attavinipātassa sāvajjabhāvato. **Āgamentīti** udikkhanti. **Nibbisanti** yassa pana taṃ kammaphalaṃ nibbisanto niyuñjanto, **nibbisanti** vā nibbesaṃ vetanaṃ paṭikaṅkhanto bhatapuriso yathā.

421. **Ubbhinditvāti** upasaggena padavaḍḍhanamattanti āha “**bhinditvā**”ti.

(7) Supinaka-upamāvaṇṇanā

422. “**Nikkhamantaṃ vā pavisantaṃ vā jīvaṃ**”ti idaṃ tassa ajjhāsayaavasena vuttaṃ. So hi “sattānaṃ supinadassanakāle attabhāvato jīvo bahi nikkhamitvā taṃtaṃārāmarāmaṇeyyakadassanādivasena ito cito ca paribbhamitvā punadeva attabhāvaṃ anupavisatī”ti evaṃ pavattamicchāgāhavipallattacitto. Athassa thero khuddakāya āṇiyā vipulaṃ āṇiṃ nīharanto viya jīvasamaññāmukhena ucchedadiṭṭhiṃ nīharitukāmo “api nu tā tuyhaṃ jīvaṃ passanti pavisantaṃ vā nikkhamantaṃ vā”ti āha. Yattha pana tathārūpā jīvasamaññā, taṃ dassento “**cittācāraṃ jīvanti gahetvā āhā**”ti vuttaṃ.

423. **Veṭhetvāti** vekhadānasaṅkhepena veṭhetvā. **Cavanakāletī** cavanassa cutiyā pattakāle, na cavamānakāle. **Rūpakkhandhamattamevāti** katipayarūpadhammasaṅghātamattameva. Utusamuṭṭhānarūpadhammasamūhamattameva hi tadā labbhati, matta-saddo vā visesanivatti-attho, tena kammajāditisantatirūpavisesaṃ nivatteti. **Appavattā hontīti** appavattikā honti, na upalabbhatīti attho. Viññāṇe pana jīvasaññī, tasmā “**viññāṇakkhandho gacchatī**”ti āha, tattha anupalabbhanatoti adhippāyo.

(8) Santatta-ayogūla-upamāvaṇṇanā

424. **Vūpasantatejanti** vigatusmaṃ.

425. **Āmatoti** ettha ā-saddo āmisa-saddo viya upaḍḍhapariyāyoti āha “**addhamato**”ti, āmatoti vā īsaṃ

darathena¹ usmanā yuttamaraṇo marantoti attho. Mīyamāno hi avigatusmo hoti, na mato viya vigatusmo. Tenāha “**maritum āraddho hotī**”ti. Tathā rūpassa **odhunanam** nāmassa orato parivattanamevāti āha “**orato karoṭhā**”ti. Orato kātukāmassa pana saṃparivattanam sandhunanam, tam pana parato karaṇanti āha “**parato karoṭhā**”ti. Paramukham katassa ito cito parivattanam **niddhunananti** āha “**aparāparam karoṭhā**”ti. Indriyāni aparibhinnānīti adhippāyena “**tañcāyatanam na paṭisaṃvedetī**”ti vuttam.

(9) Saṅkhadhama-upamāvaṇṇanā

426. Saṅkham dhamati, dhamāpetīti vā **saṅkhadhamo**. **Upalāpetvāti** uparūpari saddayogavasena sallāpetvā, saddayuttam katvāti attho. Tam pana atthato dhamanamevāti āha “**dhamitvā**”ti.

(10) Aggikajaṭila-upamāvaṇṇanā

428. Āhito aggi etassa atthīti **aggiko**, svāssa aggikabhāvo yasmā agghutamālāvedisampādanehi ceva idhumabarihissappitelūpaharaṇehi balipupphadhūmagandhādi-upahārehi ca tassa payirupāsānāya icchito, tasmā vuttam “**aggiparicārako**”ti. **Āyum pāpuṇāpeyyanti** yathā ciraṇivī hoti, evam āyum pacchimavayam pāpeyyum. **Vaḍḍhim gameyyanti** sarīrāvayave, guṇāvayave ca phātim pāpeyyam. **Araṇīyugaḷanti** uttarāraṇī, adharāraṇīti araṇīdvayam.

429. **Evanti** “bālo pāyāsirājañño”ti-ādippakārena. **Tayāti** theram sandhāya vadati. **Vuttayuttakāraṇamakkhalakkhaṇenāti** vuttayuttakāraṇassa makkhanasabhāvena. **Yugaggāhalakkhaṇenāti** samadhuraggahaṇalakkhaṇena. **Palāsenāti** palāsetīti palāso, parassa guṇe uttaritare ḍaṃsitvā viya chaḍḍento attano guṇehi same karotīti attho. Samakaraṇaraso hi palāso, tena palāsenā.

1. Darena darathena (Ka)

(11) Dve satthavāha-upamāvaṇṇanā

430. **Haritakapattanti** haritabbapattaṃ, appapattanti attho. Tenāha “antamaso”ti-ādi. **Sannaddhadhanukalāpanti** ettha **kalāpanti** tūṇīramāha, tañca sannayhato dhanunā vinā na sannayhatīti āha
“sannaddhadhanukalāpan”ti. Āsittodakāni vaṭumānīti gamanamaggā ceva taṃtaṃnudakamaggā ca sammadeva devena phuṭṭhattā taḥaṃ taḥaṃ paggharita-udakasandamāna-udakā. Tenāha **“paripunṇasalilā maggā ca kandarā cā”ti.**

Yathābhatenāti sakaṭesu yathāṭhapitena, yathā “amma ito karohī”ti vutte ṭhapesīti attho karaṇakiriyāya kiriyāsāmaññavācībhāvato. Tasmā **yathāropitena, yathāgahitenāti attho** vutto.

(13) Akkhadhuttaka-upamāvaṇṇanā

434. **Parājayagūḷanti** yena guḷena, yāya salākāya ṭhitāya ca parājayo hoti, taṃ adassanaṃ gamento **gilati. Pajjohananti** pakārehi juhanakammaṃ. Taṃ pana balidānavasena kariyatīti āha **“balikamman”ti.**

(14) Sāṇabhārīka-upamāvaṇṇanā

436. **Gāmapattanti** gāmo eva hutvā āpajjitabbaṃ, suññabhāvena anāvasitabbaṃ. Tenāha **“vuṭṭhitagāmapadeso”ti. Gāmapadanti** yathā purisassa pādanikkhattaṭṭhānaṃ adhigataparicchedaṃ “padaṃ”ti vuccati, evaṃ gāmaṃvāsīhi āvasitaṭṭhānaṃ adhigatanivutthāgāraṃ “gāmapadan”ti vuttaṃ. Tenāha **“ayamevattho”ti. Susannaddhoti** sukhena gahetvā gamanayogyatāvasena suṭṭhu sajjito. Taṃ pana susajjanaṃ suṭṭhu bandhanavasenevāti āha **“subaddho”ti.**

Ayādīnampi lohabhāve satipi loha-saddo sāsane tambalohe niruḷhoti āha **“lohanti tambalohan”ti.**

Saraṇagamanavaṇṇanā

437. **Abhiraddhoti** ārādhitaṇṇa, sāsaṇassa ārādhitaṇṇatā pasādanavasena āha “**abhippasanno**”ti. **Pañhupaṭṭhānāni**ti pañhesu upaṭṭhānāni mayā pucchitaṇṇesu tumhākaṃ vissajjanavasena ñānupaṭṭhānāni.

Yaññakathāvaṇṇanā

438. **Saṃghātanti** saṃ-saddo padavaḍḍhanamattanti āha “**ghātan**”ti. **Vipākaphalenā**ti sadisaphalena. **Mahapphalo na hoti**ti gavāḍipāṇaghātena upakkiliṭṭhabhāvato. **Guṇānisamsenā**ti uddayaphalena. **Ānubhāvajutiyāti** paṭipakkhavigamanajanitena sabhāvasaṅkhātena tejena. **Ānubhāvajutiyāti** paṭipakkhavigamanajanitena sabhāvasaṅkhātena tejena. **Na mahājutiko hoti** aparisuddhabhāvato. **Vipākavipphārātāyāti** vipākaphalassa vipulatāya, pāripūriyāti attho. **Duṭṭhukhetteti** usabhādidosehi dūsitakhette, taṃ pana vappābhāvato asāraṃ hoti āha “**nissārakhette**”ti. **Dubbhūmeti** kucchitabhūmibhāge, svāssa kucchitabhāvo asāratāya vā siyā ninnatādidosaṇṇa vā. Tattha paṭhamo pakkho paṭhamapadena dassitoti itaraṃ dassento “**visamabhūmibhāge**”ti āha. Daṇḍābhigātādinā **chinnabhinnāni**. **Pūtīni**ti gomayalepadānādisukhena asukkhāpitattā pūtibhāvaṃ gatāni. Tāni pana yasmā sāravantāni na honti, tasmā vuttaṃ “**nissārāni**”ti. **Vātātapahatāni**ti vātena ca ātapena ca vīnaṭṭhabhijāsamatthiyāni. Tenāha “**pariyādinnaṇṇāni**”ti. Yaṃ yathājātavīhi-ādigatena taṇḍulena aṅkuruppādanayogyabijāsamatthiyaṃ, taṃ **taṇḍulasāro**, tassa **ādānaṃ** gahaṇaṃ tathā-uppajjanameva. **Etāni** pana bījāni **na tādīsāni** khaṇḍādidosaṇṇatāya. Dhārāya khette **anuppavesanaṃ** nāma vassanameva, taṃ paṭikkhepavasena dassento āha “**na sammā vasseyyā**”ti. **Aṅkuramūlapattādīhi**ti cettha aṅkurakandādīhi **uddhaṃ vuddhiṃ**, mūlajaṭṭhādīhi **hetṭhā virulhiṃ**, pattapupphādīhi **samantato ca vepullanti** yojanā.

Aparūpaghātenāti paresaṃ vibādhanena. **Uppannapaccayatoti** nibbattitaghāsaṇṇaḍḍhanādidēyadhammato. Gavāḍighātenapi hi tattha paṭiggāhakānaṃ ghāso saṅkīyati. “**Aparūpaghātītāyā**”ti idaṃ silavantatāya

kāraṇavacanāṃ. **Guṇāṭirekanti** guṇāṭirittāṃ, sīlādilokuttaraguṇehi viṣiṭṭhanti attho. **Vīpulā**ti saddhāsampadādivasena uḷāra.

Uttaramāṇavavattthuvaṇṇanā

439. Atha kho tehi sakuṇḍakehi taṇḍulehi siddham bhattam uttaṇḍulameva hotīti āha “**uttaṇḍulabhattan**”ti. **Bilaṅgaṃ** vuccati āraṇālaṃ bilaṅgato nibbattanato, tadeva kaṇḍjiyato jātanti **kaṇḍjiyaṃ**, taṃ dutiyaṃ etassāti **bilaṅgadutiyaṃ**, taṃ “**kaṇḍjikadutiyaṃ**”ti ca vuttaṃ. **Dhorakānī**ti dhoviyāni. Yasmā thūlatarānīpi “**thūlānī**”ti vattabbataṃ arahanti, tasmā “**thūlānī cā**”ti vuttaṃ. **Guḷadasānī**ti suttānaṃ thūlatāya, kaṇḍjikassa bahalatāya ca piṇḍitadasāni. Tenāha “**puṇḍjapuṇḍja -pa- dasānī**”ti. **Anuddisatī**ti anu anu katheti.

440. **Asakkaccanti** na sakkaccaṃ anādarakāraṃ, taṃ pana kammaphalasaddhāya abhāvena hotīti āha “**saddhāviraḥitān**”ti. **Acittikanti** cittikārapaccupaṭṭhāpanavasena na cittikataṃ. Tenāha “**cittikāvirahitaṃ**”ti-ādi. Cittikārarahitaṃ vā **acittikataṃ**, yathā kataṃ paresaṃ vimhayāvaham hoti, tathā akataṃ. Cittassa uḷārapaṇītabhāvo pana asakkaccadānēneva bādhito. **Apaviddhanti** chaḍḍaniyadhammaṃ viya apaviddham katvā, etena tasmim dāne gāravākaraṇaṃ vadati. **Serīsakaṃ nāmāti** “serīsakan”ti evaṃnāmakaṃ. **Tucchanti** parijanaparichedaviraḥato rittam.

Pāyāsīdevaputtavaṇṇanā

441. **Tassānubhāvenāti** tassa dānassa ānubhāvena. **Sirīsaruḅkhoti** pabhassarakhandhaviṭṭapasākhāpalāśasampanno manuñṇadassano dibbo sirīsaruḅkho. **Aṭṭhāsīti** phalassa kammasarikkhataṃ dassento **vimānadvāre** nibbattitvā aṭṭhāsī. **Pubbāciṇṇavasenāti** purimajātiyaṃ tattha nivāsapariḥasanavasena. Na kevalaṃ pubbāciṇṇavaseneva, atha kho utusukhumavasenapīti dassento “**tattha kirassa**¹ **utusukhaṃ hoti**”ti āha.

1. Taṃ kirassa (Aṭṭhakathāyaṃ)

Soti uttaro māṇavo. Yadi asakkaccaṃ dānaṃ datvā pāyāsi tattha nibbatto, pāyāsissa paricārikā sakkaccaṃ dānaṃ datvā kathāṃ tattha nibbatāti āha “**pāyāsissa panā**”ti. **Nikantivasenā**ti pāyāsimhi sāpekkhāvasena, pubbepi vā tattha nivutthapubbatāya. **Disācārikavimānanti** ākāsaṭṭhaṃ hutvā disāsu vicaraṇakavimānaṃ, na rukkhapabbatasikharādisambandhaṃ. **Vaṭṭani-aṭaviyanti** vimānavīthiyanti.

Pāyāsirājaññasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

Niṭṭhitā ca mahāvaggaṭṭhakathāya līnatthappakāsanā.

Mahāvaggaṭṭikā niṭṭhitā.

Mahāvaggaṭikāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akaniṭṭhagāmī	276	Ajjhosānaṁ	98
Akaraṇīyā	124	Aññamaggapaṭikkhepo	342
Akāco	229	Aññāṇaṭṭho	85
Akkharaṁ	272	Aṭṭiyāmi	283
Akhaṇḍāni	134	Aṭṭhakulikā	124
Agatiṁ	283	Aṭṭhaṅgulubbedhā	15
Aggaññā	285	Aṭṭhadantakehi	189
Aggatalaṁ	36	Aṭṭhasataṁ	258
Aggiko	354	Aṭṭhāne	232
Aggupatṭhāko	13	Aṭṭhipakkhā	95
Aggo	30	Aṭṭhisīsā	42
Agghaṁ	227	Aḍḍhayojanaṁ	123
Aggho	35	Aṇusahagate	88
Aghā	26	Atantibaddhā	179
Aghāvino	182	Atappako	58
Aṅgaṁ	35, 193	Atipātayissanti	122
Aṅgesu	323	Atītaṁ	263
Acittīkataṁ	357	Atulaṁ	35
Accantakhāre	26	Attagatikāva	146
Accantaniṭṭhā	274	Attanomati	168
Acchandikā	65	Attabhāvo	338
Ajātaṁ	46	Attassaraṇā	146
Ajāmige	223	Atthikā	200
Ajjhāsayaapaṭibaddhaṁ	16	Adaṇḍo	255
Ajjhesanā	62	Adassanaṭṭho	85
Ajjhotthaṭacitto	149	Adiṭṭhehi	49

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Addhaniyaṃ	16	Anipphanṇo	210
Adhammikā	9	Aniyamena	149
Adhikaraṇaṃ	99	Aniyyānikam	22
Adhigataṭṭhānaṃ	183	Anirassādaṃ	334
Adhigamasaddhā	128	Anukampāya	125
Adhiṭṭhitā	148	Anukkamaṃ	53
Adhipannassa	282	Anucariyaṃ	247
Adhimuttikālakiriya	20	Anucchavikattā	177
Adhimokkho	319	Anuṭṭhānaseyyaṃ	176
Adhivacanaṃ	107	Anuttaro	230
Adhivāsenti	178	Anuddhataṃ	334
Adhivāsesi	144	Anudhammaṃ	151
Anacchariyaṃ	205	Anudhammā	151
Anacchariyā	60	Anudhāriyamāne	29
Anattani	211	Anupavisati	81
Anaddhaniyaṃ	335	Anupubbī	148
Ananussutesu	224	Anupubbūpasantassa	56
Anantaṃ	239	Anuppannānaṃ	346
Anapaloketvā	145	Anuppannesu	284
Anabhisambhavanīyo	206	Anuppādo	342
Anabhisittakarājā	350	Anubuddhiyā	169
Anādīnavadassāvino	267	Anubrūhanaṃ	60
Anāmantetvā	145	Anuyantā	196
Anāyūhanaṃ	342	Anusandhi	108
Anāruḷhaṃ	203	Anekasākhaṃ	29
Anāvilā	239	Anodhiḥinassa	267
Aniccā	313	Antakaro	165
Aniccānupassanā	130	Antako	150
Anicchitaṃ	124	Antanteneva	172
Aniṭṭhaṃ	258	Antarāmagge	266

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Antepurassa	195	Appicchatāya	167
Antevāsiko	307	Appiyaṃ	258
Anto	18	Appiye	257
Antonimuggaposīni	64	Appeti	96
Andhakārā	261	Appesakkhā	230
Anvāvaṭṭana	212	Apphoṭanaṃ	31
Anvāsatto	12	Abbhavalāhakā	9, 242
Apagatakālakam	70	Abyaggo	332
Apacayāya	167	Abhabbā	241
Apadesā	165	Abhi-uggacchi	226
Apanujja	221	Abhiṇham	141
Apanetvā	28	Abhinibbatti	337
Apanesi	177	Abhiniviṭṭhassa	48
Apabbājitattā	74	Abhinivisanti	274
Apabyūḷho	145	Abhiniveso	259
Apariniṭṭhitāva	177	Abhinīlanetto	41
Aparihāṇiyā	125	Abhinīharamāno	220
Apalibuddhattā	41	Abhibhāyatanam	159
Apaviddham	357	Abhibhu	159
Apāyā	91	Abhiraddho	356
Apāraṅgāya	178	Abhisāṅkharāṇam	85
Appamāṇā	155	Abhisāṅkharāṇasabhāvam	54
Appamādo	186	Abhisambhosi	225
Apparajam	62	Abhisitto	226
Apparajakkhajātikā	62	Abhisekasiṅcako	190
Appalābho	256	Abhīrukā	35
Appavatti	303	Ayapaṭṭakam	41
Appassādā	69	Ayo	122, 353
Appahīnaṭṭhena	109	Ayoghanam	56
		Arajantassa	268

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Ariyadhammaṃ	211	Asamāhitam	314
Ariyavaṃsā	285	Asuci	352
Ariyo	342	Asubhe	212
Arocako	191	Asurakāyaṃ	72
Alaggo	29	Asevitabbaṃ	272
Alīnaṃ	334	Asesavirāgo	341
Allīyati	341	Assaddhā	65
Avabhāsati	82	Aho vatassa	257
Avaloketha	144		
Avassayo	67	[Ā]	
Avikkhepalakkhaṇo	129	Ākulā	123
Avikkhepo	325	Āgamanīyasaddhā	127
Avijahito	15	Ācayāya	167
Avijjāsamudayā	53	Ācariyaṃ	155
Avijjāsīsena	112	Ācariyavādo	168
Avidvā	228	Ācārapaññatti	177
Avinibbhogo	86	Ācikkhissanti	151
Avipākajinassa	267	Ājānitukāmo	276
Avirādhitam	122	Āṇiyā	192
Avivittā	181	Āṇiyo	139, 218
Avissaṭṭhakammantā	233	Ātāpī	294
Avītikkamo	270	Ādānaṃ	99
Avekkhitvā	239	Ādāsaṃ	142
Asaṃkiṇṇā	285	Ādikalyāṇaṃ	285
Asaṃvutā	26	Ādiccabandhunaṃ	277
Asaṃsaṭṭho	212	Ādīnavo	69
Asanaṃ	122	Ādhipateyyaṃ	173
Asantuṭṭhiyā	167	Ānubhāvajutiya	356
Asabalāni	134	Ānubhāvo	122
Asamapekkhanaṃ	268	Āpajja	82

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[Ā]	
Ābaddhaṃ	18	Āhacca	164
Ābādhikaṃ	46	Āhāro	143
Ābādhikā	351		
Ābhogo	212	[I]	
Ābhoggavaṇkaṃ	45	Ijjhanaṭṭhena	208
Āmato	353	Ijjhanassa	155
Āmisaṃ	313	Itṭhaṃ	258
Āyatanāni	321	Itṭhānaṃ	263
Āyanti	291	Itṭhe	268
Āyu	310	Itṭho	69
Āyūhanaṃ	85	Idappaccayatā	59
Āraṇṇakam	201	Iddhānubhāvena	156
Āraggena	37	Iddhipahonakatāya	208
Āraddhaṃ	128	Iddhipādo	208
Ārammaṇaṃ	67	Iddhimanto	240
Ārādhitasāsane	188	Iddhivikubbanatāya	208
Ālāpo	158	Iddhivisavitāya	208
Āluṭeti	281	Idhalokatthaṃ	71
Āvaṭṭanaṃ	178	Iriyā	303
Āvaṭṭanti	178	Iriyāpatho	303
Āvaṭṭetvā	201	Issarā	244
Āvaraṇa	232	Issariyamattāya	138
Āvaraṇato	124		
Āvaritā	228	[U]	
Āvārento	177	Ukkaṇṭhitā	22
Āviñchanarajjuyam	192	Ukkuṭṭhiṃ	254
Āvi	131	Ukkhipāpentā	126
Āvudhadaṇḍo	255	Uggahaṇaṃ	84
Āsanaṃ	218	Uggaho	286, 343
Āsā	205	Ugghāṭeti	304

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U]	
Uccāletvā	253	Upanisā	215
Uccāvacam	275	Upanissayoṭṭiyā	97
Ucchindissāmi	122	Upapatti	284
Ujumaggo	230	Upapattisu	204
Uṭṭhapetvā	167	Upalāpetvā	354
Uṭṭhehi	66	Upavhayantā	241
Uṇhavalāhakā	242	Upasantadassano	205
Uṇhīsamattake	200	Upasantapatiso	205
Utusampanno	31	Upasanto	83
Uttanḍulam	10	Upasamalakkhaṇo	129
Uttarasīhapañjarasadiṣe	195	Upādānakkhandhā	63, 320
Uttarisāṭakam	83	Upāyato	211
Uttaro	11	Upāyamanasikārā	48
Uttānim	151	Upāyo	211
Utrastam	284	Uposatham	12
Udakam	222	Uposathikassa	193
Udakatumbakam	201	Uppatitvā	269
Udakayantāni	44	Uppalinī	64
Udakavaṭṭiyo	29	Uppādaṭṭhiti	89
Udakena	29	Uppādo	89
Udaggaṇitṭe	70	Ubbādhati	352
Uddisitvā	352	Ubbiggam	284
Uddhaccasahagatam	314	Ubhayanidānam	257
Uddhumātattā	309	Umāpuppham	162
Upaṭṭhānam	325	Uyyānam	45
Upaḍḍhakappo	115	Ullaṅghitvā	233
Upatthambhanam	127	Ullokapadumāni	176
Upaddave	286	Usūyato	322
Upadhi	59	Ussakkitvā	303
Upanaccantiyā	250	Ussaṅkhā	38

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[O]	
Ussannadosaṃ	325	Okappanaṃ	128
Ussannussannattā	223	Okappento	328
Ussādentō	83	Okāsādhigamo	212
Ussāhaṃ	177	Okiranti	176
Ussitabhāvo	305	Ogacchamānaṃ	196
Ussukkaṃ	246	Ojaṃ	275
Usmā	310	Otāretabbāni	166
Uḷumpaṃ	139	Otāro	179
[E]		Ottappamāno	217
Ekasabyākaraṇīyo	168	Ottappī	128
Ekakā	128	Ottharituṃ	234
Ekaggacitto	215	Odhāpayamānaṃ	195
Ekaṅgaṇāni	30	Odhijino	267
Ekacchannā	176	Obhāsaṭṭhena	51
Ekato	106	Orambhāgiyāni	140
Ekattaṃ	239, 290	Oruddhamānaso	283
Ekantavādā	273	Olīyamānako	126
Ekayāgupānamattampi	26	Osakkāpetuṃ	188
Ekaladdhikā	273	Osannavīriyā	144
Ekasañchannā	11	Osarati	254
Ekācārā	273	Osīdamatte	233
Ekābaddhāni	164	Osīdamāne	123
Ekāhamataṃ	309	Ossajji	154
Ekuppādo	86	Ossaṭṭho	147
Enti	127	Ohitaṃ	38
Esanataṇhā	98	Ohīyitvā	182
Esikatthambho	193	Oḷārikaṃ	88
Esitataṇhā	98	[Ka]	
Eḷamūgo	256	Kaṇḍiyaṃ	357
		Kaṭṭhattharaṇaṃ	201

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kaḍḍhati	275	Karuṇājhānamaggo	230
Kaṇṇikapariyantato	197	Karerimaṇḍapo	1
Kaṇṇikamañcabandhanam	254	Kalāpaṃ	355
Kaṇṇikūpagam	253	Kalāpo	182
Kaṇhā	319	Kallacitte	70
Kaṇho	150	Kahāpaṇam	253
Katakālam	46	Kākassarāpi	41
Katapuñño	180	Kāmatanḥā	99
Katayogassa	83	Kāmarāgo	322
Katavihāro	148	Kāyakalaho	99
Kathitam	166	Kāyavinamanā	317
Kadariyā	223	Kāyavipattiyā	198
Kaniṭṭhabhātā	83	Kāyikaṃ	339
Kantati	219	Kāyūpapannassa	83
Kantanakavāto	219	Kāyo	320
Kantānam	263	Kālakassa	244
Kanto	69	Kiccato	344
Kapallakapūvam	155	Kiñcanam	282
Kapisīsā	42, 171	Kilamatho	27
Kappasaṇṭhānakālasmin	6	Kīlā	69
Kappassa	115	Kucchivedikā	219
Kamanīyo	195	Kujjhanam	228
Kammakāraṇikasattesu	352	Kuñcikamuddikaṃ	192
Kammajam	259	Kuṇṭhā	3
Kammaniyāmo	25	Kumbham	218
Kammaratā	127	Kulagharam	350
Kammavipākajam	43	Kulaparivattam	182
Kammassakā	317	Kulavamso	15
Kammāvaraṇena	64		
Karaṇam	99		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ga]	
Kulasaṅgahatthāya	81	Gaggaraṇāḷim	301
Kulāni	137	Gaggarassarā	159
Kullaṃ	139	Gaggarāyamānā	171
Kusītapuggalaparivajjanā	330	Gaṅgāyaṃ	123
Kusīto	330	Gacchanto	114
Kūṭagoṇo	300	Gaṇṭhibaddhaṃ	90
Kūṭadhenu	300	Gaṇḍo	275
Kevalaparipunṇaṃ	285	Gaṇhanti	274
Keḷāyitā	257	Gatāgataṭṭhānaṃ	269
Koṭṭhaggaṃ	182	Gatāse	235
Koṭṭhāsehi	100	Gati	17, 34, 67
Kosajjāya	167	Gatiyo	34
[Kha]		Ganthamānāva	177
Khacitvā	190	Ganthitā	250
Khaṇikasamāpatti	145	Gandhadāmāni	190
Khaṇḍaṃ	134	Gandhantare	73
Khaṇḍiccaṃ	21, 337	Gandhabbarājā	218
Khanti	74	Gandhabbā	95
Khandhajāti	95	Gandhārako	286
Khandhapaṭipāṭiyā	3	Gandho	321
Khamateva	193	Gabbhakāle	182
Khayadhammā	111	Gabbhanimittaṃ	350
Khayanto	280	Gamanavīthim	329
Khalaggaṃ	182	Gambhīraṇāṇacariyaṃ	329
Khalabhaṇḍaggaṃ	182	Gambhīravitthataṃ	139
Khāṇuko	138	Gambhīro	58, 84
Khārakajāto	219	Garukaṃ	17
Khārī	218	Gāmapadaṃ	355
Khipitakaṃ	191	Gāḷhaṃ	252
Khīyanaṃ	228		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga]		[Ca]	
Gijjham	122	Catumahāpathe	308
Gijjhakūṭo	122	Caturantā	34
Giṇṇakāvasatho	140	Catusampajaññavasena	306
Gihigatāni	126	Cāturantāya	196
Guṇā	198	Candanacitakā	189
Guṇātirekam	357	Cande	351
Guṇānisamsena	356	Cammaṭṭakkhā	95
Guḷakajātām	90	Cammena	37
Guḷadasāni	357	Caraṇasīlā	151
Gehasitaṃ	263	Caranti	274
Go	225	Calanaṭṭhena	275
Goghātako	307	Calimsu	234
Gotrabhuto	177	Cavanakāle	353
Gopānasivaṅkam	45	Cavanatā	337
Govindiyābhisekena	225	Cārittaṃ	185
Govindo	225	Cāletvā	193
[Gha]		Citā	149
Ghaṭakā	194	Cittakallatā	235
Ghanavinibbhogaṃ	308	Cittakīlamatho	339
Gharavatthūni	138	Cittacalanā	179
Ghānaṃ	320	Cittikataṃ	35
[Ca]		Cittutrāso	227
Cakkabandho	146	Cirappaṭīkāhaṃ	250
Cakkhum	341	Cutigantabbam	17
Cakkhu	51, 320	Cullakaddhānaṃ	187
Cakkhudhammo	51	Cetasikaṃ	339
Cakkhupathasmiṃ	206	Cetiyacārikā	179
Cakkhubhaṇḍam	41	[Cha]	
Caṅgavāre	174	Chaddetabbāni	167
Cajjīyati	341	Chattavedikā	219

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Cha]	
Challim	167
Chijjimsu	31
Chajjitvā	26
Chinnapātaṃ	178
Chinnavaṭumakā	5
Chinnassarā	41, 159

[Ja]	
Jaññā	98
Janapadatthāvariyaṃ	34
Janapadino	79
Janeti	304
Jarāturaṃ	45
Jarādhammo	270
Jalajathalaṃ	200
Jallam	39
Jātarūpaṃ	270
Jātikhayantadassī	280
Jātidhammo	270
Jātiyā	163
Jigīsāno	249
Jinakāḷasuttaṃ	177
Jiniṃsu	275
Jivhā	320
Jīraṇatā	337
Jīvitapariyādānā	309
Jutimanto	240
Jeṭṭhikaṭṭhāne	74
Jetavanasadise	188
Jotipālaṃ	225

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ña]	
Ñāṇatejēna	156
Ñātakaraṇaṭṭhena	51
Ñātatthacariyā	20
Ñāyassa	285
Ñāyo	184, 284

[Tha]	
Ṭhapanīyo	168
Ṭhānāni	81
Ṭhānīyā	319
Ṭhitattaṃ	238

[Ta]	
Takkaro	135
Taṇḍulasāro	356
Tatthagāminī	258
Tanukatanukā	141
Tanukāni	44
Tantaṃ	90
Tantākulajātā	90
Tantiṃ	14
Tapasā	284
Tapo	74
Taruṇasakko	268
Talunā	37
Tāṇaṃ	67
Tālacchiggalena	122
Tāḷāvacaraṃ	187
Tikhiṇaṃ	249
Tiṇṇaṃ	238

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]		[Da]	
Tiṇṇavicikiccho	223	Daṇḍo	247
Titikkhā	74	Danto	291
Tiporisaṅgā	193	Damo	200
Tiracchānayanim	72	Dasikatantaṃ	189
Tirento	154	Dassanīyā	197
Tuṅganāsā	341	Dassiyamānā	101
Tucchaṃ	357	Daharakāle	146
Tumbasīsā	42	Daḷhaṃ	300
Tulaṃ	153	Dānaggaṃ	200
Tepiṭakaṃ	151	Dānamukhaṃ	74
Temāsikaṃ	266	Dāyo	252
Terovassikāneva	310	Dāsamanussā	202
[Tha]		Diṭṭhaṃ	235
Thaddhamacchariyaṃ	228	Diṭṭhadhammikā	172
Thanudaraṃ	249	Diṭṭhi	135
Thinamiddhānupatitaṃ	314	Diṭṭhigataṃ	350
Thirabhāvappattā	126	Dibbaṃ	69
Thūlehi	39	Dibbasampattiṃ	69
[Da]		Dibbānubhāvata	241
Dakkhanti	60	Disācārikavimānaṃ	358
Daṇḍaṃ	123	Dīghapiṅgalo	170
Daṇḍa-ukkāya	116	Dīghehi	39
Daṇḍagatikaṃ	45	Dīpo	146
Daṇḍapaṭisaraṇaṃ	45	Dukūlacumbaṭake	34
Daṇḍaparāyanaṃ	45	Dukūladupaṭṭaṃ	190
Daṇḍabali	253	Dukkathitaṃ	214
Daṇḍamaṇikā	171	Dukkhaparijānaṃ	336
Daṇḍādānaṃ	99	Dukkhamanaṭṭho	339
Daṇḍāvacaro	275	Dukkhā	311
		Dukkhitaṃ	46

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Dha]	
Dukkhita	351	Dhammanissitaṃ	272
Duggandho	352	Dhammapadaṃ	115
Duṭṭhukhette	356	Dhammarājā	34
Dutiyatatiyesu	12	Dhammavicayo	324
Duddasattā	344	Dhammavinītā	217
Duddīpanā	261	Dhammasākacchā	158
Duppaññā	65	Dhammasīsaṃ	173
Dubbharatāya	167	Dhammā	321
Dubbhūme	356	Dhammādāsaṃ	142
Dullabhadassanaṃ	35	Dhammikathāya	138
Denti	123	Dhammikā	131
Devaghaṭā	235	Dhammiko	34
Devacārikakolāhalaṃ	18	Dhammī	2
Devabhāvāya	95	Dharamāne	184
Devarājāno	241	Dhātu	273
Devānubhāvaṃ	25	Dhātiyo	42
Devo	153	Dhātupāsanatthaṃ	191
Desanā	184	Dhātumanasikāravasena	307
Desessanti	151	Dhāraṇaṃ	84
Doṇaṃ	218	Dhīro	223
Dvelhakaṃ	186	Dhurapattāni	83
[Dha]		Dhuravāte	170
Dhanadaṇḍo	255	Dhūmakālikaṃ	126
Dhammakkhānaṃ	20	Dhorakāni	357
Dhammacakkhūṃ	70	[Na]	
Dhammacaraṇabhāvo	46	Naccantā	193
Dhammadhātu	18	Nandiṃ	294
Dhammaniyāmena	142	Nandi	37
Dhammaniyāmo	25	Nandīrāgasahagatā	340

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Namuci	150
Nāgaggāho	138
Nāgarājā	218
Nāgasadahavāsikā	241
Nāgāpalokitam	164
Nātikiyā	204
Nānattakāyā	114
Nānattasaññino	115
Nānābhāvo	163
Nābhiparicchinā	36
Nābhimukhaparikkhepapatto	36
Nāmanvayena	243
Nāmarūpaparicchedo	84
Nikkaddamā	170
Nikkhamantesu	7
Nikkhepo	338
Niggumbe	94
Nijjate	94
Niṭṭhaṅgatā	204
Nitthunanto	311
Niddosā	135
Nidhikumbho	17
Nipphattim	5
Nibaddham	253
Nibaddhavattam	201
Nibaddhupaṭṭhākabhāvaṃ	12
Nibbānam	284
Nibbānagamanatṭhena	281
Nibbisam	353

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Nibbuto	58
Nimīlanam	44
Nimittam	7
Nimittabhūtāni	36
Nimittāni	101
Nimmajjatha	352
Niyyāti	135
Niyyātento	349
Niyyānamukham	303
Niyyānikā	183
Nirayaṃ	72
Nirayapālā	352
Nirutti	107
Niruddham	263
Nirodhadhammā	111
Nilīnā	239
Nisento	25
Nissasanti	22
Nīlamaṇi	143
Nīlavammikehi	143
Nekkkhammaṃ	264
Nettāni	235
Nemiparikkhepassa	195
Nemimaṇikā	37
[Pa]	
Paṃsvāgārakīlam	202
Pakatiyā	27
Pakkuthati	83

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paggayha	131	Paṭinissatṭhā	59
Paggahakiccaṁ	325	Paṭipāṭibhattaṁ	222
Paggahalakkhaṇo	129	Paṭipādessāmi	147
Paṅgulā	3	Paṭipūjā	139
Pacalāyantaṇaṁ	283	Paṭippassaddhaṁ	18
Paccati	10	Paṭibaddha-aṅgulantaro	37
Paccayato	49	Paṭibhāneyyake	188
Paccayikā	351	Paṭilābhachando	257
Paccavekkhati	308	Paṭivijjhamāno	11
Paccāgamanacārikaṁ	148	Paṭivijjhivā	37
Paccupaṭṭhapetvā	124	Paṭividdho	57
Pacchānipātinī	198	Paṭivedhakkhaṇe	345
Pajānanaṭṭhena	51	Paṭivedho	343
Pajjohanaṁ	355	Paṭisaṅkhānaṁ	317
Pañcakuṇḍaliko	218	Paṭisaṅkhānalakkhaṇo	129
Pañcasikho	206	Paṭisanthāradhammaṁ	180
Pañjarasmiṁ	283	Paṭisammajjitvā	81
Pañhupaṭṭhānāni	356	Paṭisaraṇe	34
Pañho	168	Paṭisallīnassa	48
Paññatti	107	Paṭṭanagāmaṁ	123
Paññāpanaṁ	184	Paṭhamapadagaṇṭhikā	15
Paññāpessanti	151	Paṇihitaṁ	308
Paññāvisaye	11	Paṇihito	306
Paṭikkūlattā	309	Paṇītaṁ	74
Paṭigataṁ	46	Paṇīto	58
Paṭighanimittaṁ	316	Paṇḍito	107
Paṭighāto	4	Paṇhi	36
Paṭigho	102	Patitṭhā	67
Paṭiccasamuppādo	59	Patitṭhānaṭṭhena	148
Paṭinissajjīyati	341	Patitṭhitagūṇo	125

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pattakam	247	Paricārake	204
Pattaggahaṇattham	83	Paricchedo	8
Pathato	211	Paritassanañjivitaṃ	74
Pathamanasikāro	211	Parittaṃ	8, 108
Padahanam	346	Parittena	115
Paduminiyam	233	Paridevo	282
Padussanaṭṭhena	275	Paripucchakatā	324
Padeso	184	Paripucchanam	84
Padhānam	16	Paripuṇṇajaṅgho	38
Panāḷi	194	Paripūram	194
Panujja	238	Paribhogachando	257
Pannapalāso	219	Paribhogabhājanam	201
Papañcam	17	Parimajji	267
Papañcasaññā	274	Pariyatti	128
Papañcā	258	Pariyantakārī	127
Pabbhārasīsā	42	Pariyāyo	94
Pamattabandhu	150	Pariyuṭṭhitacitto	149
Pamāṇam	16, 168	Pariyesanachando	257
Pamuñcantu	66	Pariyesanā	98, 270
Pamudā	212	Parivaṭṭesi	143
Payuttaṃ	305	Parisuddham	285
Parajjhāsayena	238	Pariharanti	224
Paranisedhanattham	99	Palāsena	354
Parappavādā	300	Paliveṭhessati	351
Paramam	74	Paleti	119
Paralokaṃ	62	Pavattā	172
Paravisamvādanam	228	Pavattitā	2
Paravediyā	227	Pavanam	235
Parājayaguḷam	355	Pavāḷam	286
Parāyaṇam	67	Pavicayalakkhaṇo	129

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paviṭṭhāni	176	Piṇḍāpacāyanam	330
Pavivekāya	167	Pitā	282
Pavuṭṭhajāti	243	Pidhānam	272
Paveṇī	15	Pidhānāya	272
Paveṇīkatham	126	Pipphalikam	201
Pasannacitte	70	Piham	265
Pasayhākārassa	124	Piyā	257
Pasādasaddhā	128	Piyehi	163
Pasādāvahattā	198	Pisācena	179
Pasādo	272	Pisuṇesi	253
Passam	36	Pīḷanaṭṭhena	275
Pahūtajivho	41	Puññatejēna	156
Pahūtapaññaṁ	238	Puññasiriyā	224
Pahonti	286	Puññānubhāvena	197
Pātabbayāgu	188	Puṭavedikā	219
Pāpamittā	127	Puṭoḷi	307
Pāpasampavaṅkā	127	Puttabhariyam	270
Pāpimā	150	Puttena	27
Pāpo	188	Puthukakāle	182
Pāmokkhadevā	243	Puthubhūtaṁ	152
Pāraṅgataṁ	238	Puthulehi	40
Pāricariyakkhamā	123	Pupphāni	73
Pāripūriyā	271, 324	Pubbacariyā	20
Pāliccam	21, 337	Pubbanimittāni	21
Pāvāya	188	Pubbabhāgavīriyena	145
Pāsāṇe	253	Pubbayogo	20
Pāsāṇo	138	Pubbasannivāsena	254
Piñchavaṭṭi	83	Puratthābhimukho	27
Piṭṭhipāde	38	Purimataṇham	97
Piṇḍam	330	Purohito	225

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Ba]	
Pūjā	139	Bahupāyāsā	69
Pūtikā	228	Bahussuto	128
Pūtigandho	155	Bārāṇasīsambhavaṃ	162
Pūtīni	356	Bāhabandho	146
Pettivisayaṃ	72	Bāhujaññaṃ	152
Pemaṇīyassaro	43	Bindu	207
Pesitacittā	179	Bindubinduvasena	21
Pokkharaṃ	247	Bimbisārasamāgamo	158
Poṅkhānupoṅkhaṃ	122	Bilaṅgadutiyaṃ	357
Porāṇā	285	Bīlaso	308
Posentassa	308	Bījaggaṃ	182
		Bībhaccheti	193
[Pha]		Bujjhati	52
Pharaṇalakkhaṇo	129	Bujjhanakasattassa	323
Pharuso	144	Buddhaguṇavibhavasirim	11
Phalasīsā	42	Buddhacariyā	20
Phusanto	260	Buddhavīthi	234
Phoṭṭhabbaṃ	321	Buddhāpadeso	165
[Ba]		Bojjhaṅgo	129
Bandhavā	282	Bojjhā	284
Bandhāpetvā	232	Bodhi	163
Balabherim	125	Bodhipallaṅko	15
Balavāghātajāto	123	Bodhisatto	19
Balānurūpena	191	Byaggo	332
Baliṃ	123	Byañjanaṃ	272
Balikammaṃ	355	Byatto	107, 180
Bahalabahalā	141	Byasanena	338
Bahujanakantatāya	32	Byākaritvā	283
Bahudukkhā	69	Byādhidhammo	270
		Byāpajjhaṃ	255

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]		[Ma]	
Brahmakāyikā	115	Maggaṭṭhena	288
Brahmacārī	291	Maggañāṇe	216
Brahmapārisajjā	115	Magganīyaṭṭhena	281
Brahmapurohitā	115	Maggo	52
[Bha]		Macchariyaṃ	99
Bhaggavibhaggā	29	Maccharūpena	254
Bhañjītvā	74	Macchavilolikā	171
Bhattapāti	202	Majjanam	228
Bhattavaḍḍhitakaṃ	161	Majjhataṭṭhapayogata	332
Bhanti	224	Majjhimena	115
Bhayānakaṃ	244	Mañjuke	188
Bharitabhāvassa	33	Mañjughoso	41
Bhavaṅgassa	176	Mañjussaro	42
Bhavataṇhā	99	Maṇi	286
Bhavanetti	140	Maṇikaraṇḍesu	192
Bhavo	99, 225	Maṇikā	194
Bhastam	301	Maṇiphalake	147
Bhātaro	241	Maṇimayā	218
Bhāradhā	226	Mattaññutā	76
Bhāvanā	317, 343	Madapamatto	223
Bhāsantaram	159	Maddati	149
Bhikkhusaṃghasamiti	241	Madhurassaro	42
Bhijjītvā	123	Madhusākaṃ	227
Bhittiniyūhāni	44	Manasikāro	212
Bhinnassarāpi	41	Manāpānaṃ	263
Bhiyyobhāvo	346	Manāpehi	163
Bhuttānaṃ	202	Manāpo	69
Bhumma	239	Mano	320
Bhusāgārake	171	Manoramānaṃ	263
		Mantāyaṃ	230

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ma]	
Mandaṁ	249	Muttājālake	197
Mamaṅkāro	228	Muducitte	70
Mamāyati	335	Muniṁ	238
Mamāyantā	335	Muyhanam	228
Mamāyitā	257	Murumurāpetvā	179
Maraṇadhammo	270	Muhuttajāto	29
Malassa	74	Mūḷhassa	267
Mallapāsāṇam	83	Mettaṁ	131
Mahagghaṁ	35	Mettānimittam	317
Mahapphalā	135	Medhāvī	180
Mahā-okāse	165	Morahatthato	37
Mahāgaṇe	266	Mosavajjaṁ	228
Mahāgovindo	225	[Ya]	
Mahāparinibbānaṁ	122	Yakkhaggāho	191
Mahābrahmuno	115	Yakkhadāsake	192
Mahāmattā	123	Yakkhā	95
Mahāsamayo	234	Yaṭṭhikoṭigamanam	3
Mahicchatāya	167	Yamunavāsino	241
Mānanam	139	Yavalakkhaṇam	37
Mānenti	124	Yasassino	240
Māpenti	138	Yogakkhemo	274
Māpesum	178	[Ra]	
Māyāvino	240	Rajataṁ	270
Mittadubbhanam	228	Rajatapubbuḷakaṁ	42
Mitto	316	Rajanaṁ	70
Milāyantu	192	Rajanīyo	195
Micchetaṁ	247	Rajo	39
Muṭṭhi	146	Raṇjetum	193
Mutaṁ	235		
Muttā	286		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]		[La]	
Ratanam	34	Līnākāro	317
Ratanadāmāni	190	Luñcitvā luñcitvā	310
Ratijjananaṭṭhena	34	Lubbhanam	228
Rattaññā	285	Leṇam	67
Rasaggasaggī	40	Lokatthacariyā	20
Raso	321	Lokantarikā	26
Rasmi	16	Loko	63
Rassehi	39	Lobhābhibhūtā	241
Rahogatassa	48	Lobho	179
Rājā	106	Lomapakkhā	95
Rājāyuttā	195	[Va]	
Rājiddhiyā	122	Varisaññā	285
Rāhu	15	Vaggu	195
Rucaggati	15	Vaggussaro	42
Rūpaṃ	320	Vaje	305
Rūpakammaṭṭhānam	259	Vajjidhammaṃ	123
Rūpasaññā	161	Vajjirājāno	122
Rūpasaññī	161	Vañcanikā	240
Rūpiṃ	108	Vaṭaṃsako	37
Reṇuvaṭṭi	219	Vaṭṭani-aṭaviyaṃ	358
Rocinī	15	Vaṭṭissati	134
[La]		Vaṭṭetvā	37
Lakkhaṇāni	36	Vaḍḍhitappamāṇāni	161
Lahukaṃ	8	Vaḍḍhitā	148
Laḷimsu	43	Vaṇippatho	138
Laḷitaṃ	43	Vaṇṇabhaṇanam	285
Lābho	222	Vaṇṇavanto	240
Lāmakabhāvo	69	Vaṇṇavasena	162
Liṅgāni	101	Vaṇṇā	220

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vaṇṇena	224	Vicikicchāṭhānīyā	319
Vatthum	28	Vijambhanti	22
Vatthunissitā	261	Vijānanasabhāvaṃ	54
Vadhitam	308	Vijānantam	260
Vayadhammā	111	Vijāniya	115
Valittaco	337	Vijitāvī	34
Valli	109	Vijjhitabbā	252
Vasabharājā	203	Viññātam	235
Vassiko	44	Viññupasatthāni	134
Vahanto	52	Viññeyyo	207
Vācanam	286	Vinayo	166
Vācākalaho	99	Vināseti	274
Vājikā	124	Vinicchayam	120
Vājo	124	Vinicchayamahāmattā	123
Vātaṭaṭākā	190	Vinicchayo	98
Vātaṭalāhakā	242	Vinipatitattā	91
Vātavasena	7	Vinipātikā	115
Vātātapahatāni	356	Vinibbedhena	196
Vāho	218	Vinibbhogo	86
Vāmūrū	249	Vinīlam	309
Vāyam	304	Vinīvaraṇacitte	70
Vāyi	31	Vipaṇcitaññū	64
Vāvaṭā	26	Vipariṇatam	263
Vāsavo	242	Vipariṇatā	202
Vāḷabījanī	37	Viparivattitvā	26
Vāḷasaṅghātayantam	192	Viparītavuttitāya	257
Vikkhambhetvā	145	Vipassisam	283
Vikkhipati	122	Vipākavipphāratāya	356
Vigato	111	Vippakirimṣu	189
Viggaho	99	Vippamutto	56

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vippasannā	239	Viśīdanam	339
Vipphārikataro	115	Visuddhim	286
Vibhajissanti	151	Vissajjanachando	257
Vibhavataṇhā	99	Vissajji	153
Vibhavo	99	Vissandamānapubbari	309
Vibhāvino	196	Vissarati	116
Vibhūtakālo	307	Vissāso	179
Vimati	186	Vihatena	179
Vimuttaṃ	314	Vihāyanti	77
Vimutto	117	Vītamalaṃ	70
Viyattā	151	Vīmaṃsā	159
Virajaṃ	70	Vīriyavantatāya	66
Virajjati	341	Vīriyārambhāya	167
Virajjanti	59	Vuddhi	104
Virāgāya	167	Vuddhippattam	152
Virāgo	85, 86	Vuddhiyeva	135
Virājeti	251	Vusitavataṃ	221
Virādhanā	277	Vūpasantatejaṃ	353
Viruḷhi	104	Vūpasamo	187
Virocanā	224	Veṭhakā	247
Vilāto	46	Veṇaggam	182
Vivaṭṭacchadā	36	Veṇikaraṇam	182
Vivaṭo	217	Veṇḍudevatā	242
Vivarissanti	151	Vedayitasabhāvaṃ	54
Vivādo	99	Vepāko	199
Vivicchā	228	Vepullaṃ	104
Visajja	139	Vemattam	16
Visaññogāya	167	Veraṃ	173
Visabhāgarogo	144	Vehapphalā	116
Visāradā	151	Vokiṇṇam	111

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Va]

Vokkamissatha	103
Vosānaṃ	123
Vossajjitvā	225
Voharanti	274
Vohārikā	123

[Sa]

Saṃkilissanāṃ	69
Saṃkilesadhammo	270
Saṃyamessāmi	283
Saṃyojanaṃ	322
Saṃvare	173
Saṃvego	179
Saṃsaṭṭho	211
Saṃsandati	249
Saṃsaraṇaṃ	140
Saṃsibbitvā	174
Saṃsīdanāṃ	339
Sa-uttaraṃ	314
Sa-upaniso	215
Sakaṭaṃ	181
Sakuṇikā	90
Sakkāraṃ	124
Sakkhisāvako	184
Saṅkīyanti	286
Saṅkhata	313
Saṅkhadhamo	354
Saṅkhā	38
Saṅkhāro	208
Saṅkhiṇāti	274

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Sa]

Saṅgaṇikāya	167
Saṅgamma	144
Saṅgītikārakā	191
Saccappaṭivedho	128
Sacchikiriyā	343
Sajjito	40
Sañjāti	336
Saññate	139
Saññogāya	167
Saṇateva	47
Saṇṭhanti	39
Satavāravihatassa	198
Satisampajaññaṃ	324
Saterā	171
Sattanikāye	336
Sattamadvise	191
Sattamāsajjato	28
Sattasahassā	240
Satti	37
Sattiyo	190
Sattussado	39
Saddantaraṃ	234
Saddahanto	328
Saddo	320
Saddhāyikā	351
Santārammaṇaṃ	58
Santo	58, 291
Santhari	137
Santhāgāraṃ	227
Sandassesi	71

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sandhāretum	124	Samuggatena	309
Sandhāvanam	140	Samujjalaṃ	11
Sandhunanam	354	Samudayo	301
Sannāhagavacchikaṃ	190	Samosaraṇam	100
Sannidhichando	257	Sampajānāti	143
Sannipātabahulā	123	Sampajāno	294
Sannipātabheriyā	123	Sampattibhavaloko	63
Sannivesakkhamo	196	Sampattiyam	341
Sannisīvesu	47	Samparāyikā	172
Sabbakaniṭṭho	197	Sampasādane	224
Sabbakammiko	328	Sampādanā	277
Sabbatthikā	294, 329	Sambahulavāro	14
Sabbadhammatā	34	Sambojjhaṅgo	129
Sabbapāliphullā	176	Sambhavam	154
Sabbapāliphullo	219	Sambhāro	215
Sabbotukam	200	Samanti	59
Samannāhāro	212	Saṃparisāya	205
Samabhāvakaraṇam	325	Saraṇca	244
Samayo	234	Saraṇaṭṭhena	288
Samavaṭṭitakkhandho	40	Sarati	143
Samavepākiniyā	199	Sarāgam	313
Samasamaphalā	172	Sarāgāya	167
Samāgamo	158	Sarāgo	85, 86
Samādahaṃsu	235	Sarīsapā	95
Samādhipakkhā	18	Salaḷamayagandhakuṭiyam	251
Samānetum	90	Salaḷāgāram	1
Samāpannadevatā	234	Sallāpo	158
Samāhitam	314	Savanam	84
Samitattā	75	Savanīyo	207
Samiddham	152	Sahajātakotiya	97

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sahassāram	194	Sukhā	311
Sāttam	285	Sukhī	223
Sādhukīḷitam	190	Sukhumattā	116
Sādhessati	185	Sugatisukham	352
Sāmaṃ	277	Suṅkam	123
Sārathi	45	Suciṃ	74
Sārappattā	181	Sutam	235
Sāruppaṃ	258	Suttānulomaṃ	168
Sālindam	81	Suddham	103
Sāvaka	2	Suddhāvāsā	45, 234
Sāvajjaṃ	213	Sundaradhamme	352
Sāvesi	248	Sundarā	62
Sāsanayuttikovide	284	Supaññattā	208
Sāhasikā	34	Supaṇṇavātaṃ	83
Sikkheyyāma	229	Supinako	190
Siniddham	44	Supothitena	179
Sindhavakulato	197	Suppaṭividdhā	18
Sirīsarukkho	357	Suppavattitaṃ	66
Silāthambhasadisā	178	Subhagavane	77
Sīlavā	137	Subharatāya	167
Sīlasampannā	27	Subhārammaṇaṃ	315
Sīhaseyyaṃ	175	Subhikkhā	181
Sīhasopānaṃ	219	Subhojanarasapuṭṭhassa	83
Sīhahanu	40	Sumucchitassa	193
Sīhāsanaṃ	219	Sumutto	207
Sukkā	319	Surasāni	11
Sukkhavipassako	117	Suvaṇṇaṃ	286
Sukham	69	Suvaṇṇakaṭṭhi	15
Sukhavāsattam	27	Suvaṇṇayaṭṭhiphālehi	15
Sukhavinicchayaṃ	98	Suvaṇṇahatthipādāni	15

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Suvibhattāneva	194	Sotthim	284
Susikkhitāya	132	Sovaṇṇamayam	247
Sūkaramaddavaṁ	169	Sovaṇṇamayā	193
Sūrā	35	Sovattiko	37
Sūlasadisā	39	Sosento	338
Setambarukkho	11	[Ha]	
Sedamalamakkhitam	325	Hanu	40
Sedā	21	Harati	200
Seyyā	176	Harāyāmi	283
Seḷanam	31	Haritakapattam	355
Sokadhammo	270	Haritūpalittāya	25
Soko	281	Hāpetabbari	327
Sotam	320	Hirimanā	128